

Az
OSCAR-díjas
Saul fia
egyik forrása

GIDEON

KÖNNYEK
NÉLKÜL
SÍRTUNK

GREIF

AZ AUSCHWITZI ZSIDÓ SONDERKOMMANDO TANÚSKODIK

EURÓPA

GIDEON GREIF történészprofesszor a második világháború után életben maradt néhány sonderkommandós történetével foglalkozik ebben a könyvben. A Sonderkommandók, a nagyrészt zsidókból álló „különleges egységek” elsősorban a meggyilkoltak holttesteinek elégetését végezték. Náci fogvatartóik választották ki őket. Az öngyilkosságon kívül nem volt lehetőségük visszautasítani a rájuk bízott feladatot. Őket is rendszeresen elgázosták. A náci terve az volt, hogy amikor már az összes zsidót megölték, a Sonderkommandók tagjai lesznek az utolsó áldozatok.

Hogyan maradhattak életben mégis néhányan? Hogyan lehetett ép ésszel túlélni ezt a munkát? Hogyan lehetett fegyveres lázadást szervezni a koncentrációs táborban?

Greif hosszú beszélgetéseket folytatott Auschwitz-Birkenau sondereseivel. A szerző részletes háttérrel rajzol az Endlösung gyakorlati megvalósításáról, sokat idéz azokról a feljegyzésekből, amelyeket a foglyok a koncentrációs táborok területén rejtettek el.

GIDEON KÖNNYEK NÉLKÜL SÍRTUNK GREIF

AZ AUSCHWITZI ZSIDÓ SONDERKOMMANDO TANÚSKODIK

EURÓPA
KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2016

2

323

664

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000571764

Gideon Greif

We Wept Without Tears: Testimonies of the Jewish Sonderkommando
from Auschwitz

Published with assistance from the Braman Family Foundation

Published with assistance from the Louis Stern Memorial Fund

Copyright © 2005 by Yale University And The Sue and Leonard Miller
Center for Contemporary Judaic Studies at the University of Miami
All rights reserved

Hungarian translation © Szántó Judit, 2016

Az átkötőszalagon Nemes Jeles László *Saul fia* című filmjének főszereplője,
Röhrig Géza látható. Hermann Ildi fényképét a Laokoon Filmgroup
engedélyével használtuk fel.

ELŐSZÓ

E történelmileg jelentős, lebilincselő és ízig-vérig tisztességes könyv szerzője az auschwitz-birkenai Sonderkommandónak szentelt történeti áttekintését a csekély számú túlélők egyikétől kölcsönzött idézettel fejezi be: „Igazából senki sincs abban a helyzetben, hogy megértse, ami Auschwitz-Birkenauban történt. Erre csak azok képesek, akik átérték” ezt az ördögi kényszerszert és kihívást. 1983-ban Elie Wiesel is azzal érvelt, hogy „Auschwitz ledobja magáról az észleleteket és a fantáziát, csak az emlékezetnek engedelmeskedik. A halottak és köztünk olyan szakadék táng, amelyet semmilyen tehetség nem hidalhat át”.

Az a véleményem, hogy azok a gyilkos, perzselő időpillanatok, amelyekről az életben maradt (pedig éber szemmel próbálták elejét venni kínzóik, hogy ez megtörténjen és tanúskodhassanak ellenük) hat sonderkommandós pontosan beszámolt az interjú készítőjének, kétségbe vonják ezt az állítást. Aki elolvassa a válaszokat a dr. Greif által e hat túlélőnek feltett mélyre hatoló, alapvető jelentőségű kérdésekre, óhatatlanul megfigyelheti a napról napra átélt tapasztalatokat, amelyeket mint a Sonderkommando tagjai Auschwitz-Birkenau krematóriumaiban szereztek. A mindennapi élmények úgy tárulnak fel, mint pontos sebészi szike által ejtett sebek.

Annak fényében, hogy hitsorsosaik fizikai megsemmisítésében kellett részt venniük – és dilemmájukból egyedül az öngyilkosság volt a kiút –, ismét meg kell kérdeznünk: mi indította kínzóikat erre az eljárásra.

Erich Kästner, a közkedvelt német író, aki átélte a Harmadik Birodalom éveit, így vallott a legmélyebb motiváló erőről, amely a végső megoldás kivitelezőit hajtotta:

A gyűlölet szerelme mérce nektek,
Hízlaltok az emberben állatot,
Hadd dagadjon a zsigereitekben!
Az állat bent hadd falja fel az embert!

(Kästner: „Marschliedchen” [Indulócska], 1932)

Ami a hitleri Németország döntéshozóit mozgató többi kulcsfontosságú indítékot – a faji kérdést és az „új Európában” kivándorló teljhatalmat – illeti, ugyancsak Erich Kästner kommentárja a mérvadó:

Hatalom csak azé, kit gerjeszt hatalom,
Szemet vet rá, kacsint. Fűzi sötét jelekkel,
Sőt külön kiköti neki parancsolón:
„Hullahegy tetején, ha velem összefekszel!”
Megrontóján kap csak a hatalom,
Mert ilyen ordas kurva több se lebzsel.
Gyilkosokért rajong, tolvajok szeretője.
Elő a könyveket! Meg van írva előre!

(Kästner: „Das ohnmächtige Zwiegespräch”

[Tehetetlen párbeszéd], 1932)

A Harmadik Birodalom döntéshozatali folyamata a zsidók megsemmisítésére – amelyet Hitler, mint nyilvános megszólalásai mutatják, fanatikusan áhított – azért vált eredményessé, mert benne összekapcsolódott a „profetikusan” felduzzasztott Hitler-közpon-túság a Führerstaat jellegzetes, felülről lefelé irányuló buzdításával, hogy az alvezérek se féljenek az önálló kezdeményezésektől. Mindez a Führer kénye-kedve által meghatározott keretek közt ment végbe, és az SS volt a vezéri akarat végrehajtásának eszköze.

Gerald Fleming

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez a könyv munkával töltött nehéz évek terméke. Miközben kutatásokat végeztem hozzá és megírtam, elemeztem az Auschwitz-Birkenauban űzött ipari jellegű tömeggyilkosságok történetét, megállapításaimat papírra vettem, és viaskodtam az iszonyatos szenvedések állandó jelenlétével. Ahhoz, hogy feladatomat elvégezzem, sokak segítségére, biztatására és támogatására szorultam. A továbbiakban csak néhányat sorolok fel a számos barát, ismerős és kolléga közül, akik mellém szegődtek. Örömteli kötelességem, hogy valamennyiüknek köszönetet mondjak.

Íme a lista.

A Yad Vashem jeruzsálemi gárdája: Avner Salev, Izrael Gutman, Jehuda Bauer, Dan Michman, David Bankier, Jakov Lozowick, Motti Salem, Nomi Halpern, David Silberklang, Rob Rozett, Bella Gutterman, Smuel-Stefan Krakowski, Jakob Borut, Safira Rapoport, Ephraim Kaye, Kathryn Berman, Alex Zengin, Sara Pacenac, Saul Rom, Karmit Sagie és Mark Shraberman.

A Yad Vashem givatayimi gárdája: Avigdor Efron, Jichak Alperowicz, Naomi Grossmann, Leah Dabby-Saki, Nira Feldman, Frumi Shchori, Margalit Schlain, Henya Bar-Zakkai, Adina Silber, Alisa Assa, Slomit Talissmann-Ziszkind, Varda Vagenstein, Hanan Mendel, Hanny Gat, Philip Pohlmann, Maurice Mamane és Jan Brezger.

Az Auschwitz-Birkenau Múzeum gárdája: Jerzy Wroblewski, Krystyna Oleksy, Teresa Swiebocka, Henryk Swiebocki, Andrzej Strzelecki, Irena Strzelecka, Franciszek Piper, Piotr Setkiewicz, Jan Kapłon, Krzysztof Antończyk, Helena Słisz, Wojciech Płosa, Dorota Grela, Łukasz Martyniak és Jarek Mensfelt.

A varsói Zsidó Történelmi Intézet gárdája: Feliks Tych, Jürgen Hensel, Jan Jagielski, Marian Turski, Piotr Kendziorok és Edyta Turek.

Nagyra becsült munkatársaim a Miami Egyetem Jelenkori Judaisztikai Tanulmányok Sue és Leonard Miller Központjából: Haim Shaked, Maxine E. Schwartz, Adriana Cassinera és Mitch Dabach.

Hálával tartozom Norman Bramannak és a Braman Családi Alapítványnak nagylelkű segítségükért.

Külön köszönet jár a könyv amerikai fordítójának, Naftali Greenwoodnak és csapatának, valamint a Yale University Press gárdájának: Jonathan Brentnek, Kate Shepardnak, Margaret Oztelnek és Candice Nowlinnak.

Következzenek kedves kollégáim, barátaim és rokonaim: a néhai Erich Kulka, Otto Dov Kulka, Andreas Kilian, Judy Tydor-Baumel, Dina Porat, Zippy Tischauer, Beatrice Greif, Martin Krist, Yariv Nornberg, Robert Jan van Pelt, néhai Henning Langenheim, Werner Renz, Gerhard Fischer, Daniel Dettling, Matthias Beer és Matan Ashkenazi.

És kiemelt hála életem párjának, Alisa Mordecowicznek, valamint gyermekeimnek, Abigailnek és Arnonnak.

*Gideon Greif
Givatayim, Izrael
5765. rós hááná
2004. szeptember*

Zalman Gradowski

Zalman Lewental

I

AZ AUSCHWITZ-BIRKENAUI SONDERKOMMANDO: *arckép és önarckép*

Prológ

A helyemben mit tétél volna?

A kemencékből szorgosan te szedted

Barátod, rokonod porát?

Te fuvaroztad az elégetettek

Hamuhegyéhez a havon át?

Rád vonatkozott: „Míg száll fenn a füst,
Addig élsz, mivel kellesz ehelyütt”?

Ilyen portól kicserepesedve

Jelentést a te szád pattogott?

Te váltottál lapátot pótlevésre?

Izzadtál ki dupla fejadagot?

Rád vonatkozott, „Nincs itt más jövő,
Szénné ég egyszer a szénégető”?

Se rád, se rám... Maradtunk naivaknak!

Ha minden éjjel vele hamuzol,

Kocsit vontatsz is, álmodod csak,

Mit sem sejtethsz gondolatairól.

Csak néha fölnéz s faggat a szeme:

„A helyemben mit tettél volna Te?”

Günther Anders

Ez a vers, amely Adolf Eichmann tárgyalása idején íródott, bámulatos tisztánlátással, kivételes érzékenységgel tárja fel azon zsidó áldozatok magatartásának összetett kérdését, akiket a németek a koncentrációs és megsemmisítőtáborok bizonyos feladatainak elvégzésére kényszerítettek. Ebben a tekintetben a költemény mintha húsz évvel megelőzte volna korát, lévén hogy a zsidó áldozatok magatartásának ez az érzékeny és differenciált szemlélete csak jóval később alakult ki. Anders kérdésére nincs alkalmas válasz, ám bárki egyedül is megfelelhet rá, ha végighallgatta vagy elolvasta e rettenetes események szemtanúinak valomásait.

Nem könnyű egyértelmű választ adni a kérdésre, hogyan viselkednének az emberek ilyen szélsőséges körülmények között. Nem állapítható meg és nem látható előre, hogyan reagálnának az emberek ezekre a körülményekre; a kérdést azoknak a különféle helyzeteknek a kontextusában kell feltenni, amelyekbe az érintettek kerülhetnek, éppenséggel akkor, amikor arra ítéltettek, hogy a pokol legmélyebb bugyrában időzzenek. A gettókban és az átmeneti táborokban a zsidó anyáknak néha el kellett dönteniük, melyik gyermeküket adják át a hóhérnak, és melyiket tartsák meg.¹ Nem egy zsidó közösségben a *Judenrat*-nak listát kellett készíte-

nie a gettóból elszállítandó és megsemmisítésre kiszemelt hitsorsosokról.² Ezeket a tényeket azonban nem lehet összehasonlítani a sonderkommandós foglyok rémséges helyzetével. Ezek az emberek nem oldhatták meg a spirituális és erkölcsi konfliktusokat, amelyekkel szembekerültek, oly módon, hogy a holokaust előtti világ kötelező érvényű precedenseire és normáira támaszkodtak volna; ráadásul fiatalok voltak, kevés élettapasztalattal.

Bármely kísérlet, hogy pontos, összefüggő és realista ábrázolást nyújtsunk e különleges foglyok életéről, kudarcra ítéltetett, mivel Auschwitz-Birkenauban a körülmények állandóan változtak. Egyfelől a Sonderkommandókat gyakran cserélték, másfelől a táborba az emberek különböző országokból, s különböző kulturális és szociális környezetből érkeztek. Ezért minden egyes Sonderkommando-csoporton belül a foglyok igencsak eltértek egymástól, és jellemvonásaik – intelligenciájuk, erkölcsi érzékenységük, élet-szemléletük – rendkívül változatosak voltak; egyetlen közös jegyük a zsidó származás volt.

„Aki nem volt ott, soha nem fogja megérteni”, jelentik ki újra meg újra a túlélők. Nos, ez az aforizma különösen a Sonderkommando tagjaira érvényes. Mivel a helyzetnek, amelybe kerültek, a történelemben nincs se párja, se előzménye, összehasonlításokat sem végezhetünk, és nem tudjuk, hogyan viselkednének mások hasonló körülmények között. Ezért a Sonderkommando tagjainak viselkedését és reakcióit rendkívül óvatosan kell megítélnünk. Történetük részleteit ma már szinte lehetetlen kideríteni; ahhoz túl bonyolultak, és a kérdéses időszakon belül túl sok változás történt. És ne feledkezzünk meg a lényegről: a Sonderkommandók legtöbb tagját eltették láb alól, és beszámolóik, feljegyzések nem maradtak utánuk.

A Sonderkommando létrejötte

Az első foglyok, akiket az SS a holttestek eltávolítására és elégetésére kényszerített, nem voltak zsidók, és egységüket még nem hívták Sonderkommandónak. Az auschwitz-birkenai megsemmisítő berendezések – a gázkamrák és a krematóriumok – a zsidók tömeges elpusztítását szolgálták: az Auschwitzban meggyilkoltak több mint 90 százaléka zsidó volt. Ám nem zsidókat is elgázosítottak, köztük lengyeleket, szovjet hadifoglyokat, cigányokat (szintiket és romákat) és másokat is. Az első lengyel foglyokat, akik a gázkamrában végezték, a gyógyíthatatlan betegekre kidolgozott „eutanázia”-programhoz³ válogatták ki. Ezeket a táborból a sonnensteini eutanázia-központba szállították,⁴ ahol szén-monoxiddal ölték meg őket.⁵ A terv az volt, hogy nem sokkal az első csoport után egy újabb, beteg foglyokból álló szállítmányt visznek Auschwitzból Sonnensteinbe; végül azonban ez utóbbiakat az auschwitzi főtábor egy régebbi, utoljára 1940-ben működtetett krematóriumának hullaházában gázosították el. 1941. szeptember 3-án a tábori kórház 250, nagyrészt lengyel betegét válogatták ki egy kísérleti célú elgázosításhoz: ekkor próbálták ki a Zyklon-B-t. A foglyokat a főtábor 11-es blokkjának pincéjébe vitték, majd hamarosan követte őket mintegy 600 szovjet hadifogoly, tisztok és politikai biztosok, akiket ugyanebbe a pincébe hajtottak. Valamennyiüket elgázosították.⁶

A Bunker I-nek és Bunker II-nek elnevezett rögtönzött gázkamrákban nem zsidó foglyokat is gyilkoltak.⁷ 1942. június 11-én például egy büntetőtábor kb. 321 lengyel foglyát is itt gázosították el.⁸ Ugyanezen év augusztus 3-án a németek a kórházban kiválogattak egy 193 beteg foglyból álló csoportot, majd Birkenaubra szállították és ott elgázosították.⁹ 1942. augusztus 29-én

ugyanígy végeztek egy másik, 746 lengyel foglyból álló csoporttal.¹⁰

A „Sonderkommando” kifejezést hivatalosan 1942 szeptemberétől használták. A Kommando különböző változtatások után 1943 elején nyerte el végleges formáját. A testület a *Krematoriums-Kommando*-ból eredt: ez foglyok kis csoportja volt, amelyet az auschwitzi főtábor krematóriumához osztottak be, közvetlenül azután, hogy az 1940-ben megkezdte működését.¹¹ A Sonderkommando történetének erről a korszakáról nincsenek tanúktól származó beszámolók. Nem állapítható meg, hány foglyot dolgoztattak kezdetben ebben az egységben, és csak néhányuk neve ismert, köztük Wacław Lipkái.¹² Ezt a csoportot fogták be a kemencék fűtésére, valamint a tábor mostoha életkörülményeinek áldozatul esett vagy az SS által meggyilkolt foglyok tetemének elhamvasztására.

Mivel a *Krematoriums-Kommando* tagjait a tábor vezetése eredetileg úgy kezelte, mint az összes többi foglyot, és még nem határozta meg őket „titokgazdákként” (*Geheimnistäger*, azaz a bűnök szemtanúja), több lengyel fogolynak sikerült más munkacsoportba helyeztetnie magát; egyikük Władisław Tomiczek volt. Ismerjük két további lengyel fogoly nevét is, aki legkésőbb 1941 júniusában a *Krematoriums-Kommando*-ban dolgozott – őket Józef Ilczuknak és Mieczysław Morawának hívták.¹³ A csoportot „fűtőknek” (*Heizer*) is nevezték, ami megfelelt ekkoriban végzett munkájuk: a holttestek elhamvasztása tényleges természetének. 1942 májusában bizonyos változások történtek. Először is ettől kezdve a *Krematoriums-Kommando* hat foglyból: három lengyelből és három zsidóból állt.¹⁴ Továbbá ehhez az egységhez egy új, bizonyos ideig önállóan foglalkoztatott csoportot csatoltak, az előmunkásáról (*Vorarbeiter*) elnevezett *Fischl-Kommando*-t,¹⁵ amely-

nek létszáma négy és hét fő között ingadozott, és a tábori Gestapo-hivatalnak, a *Politische Abteilung*-nak (politikai osztály) volt alárendelve. Az osztály feladatai közé tartozott a *Krematoriumsleitung* (a krematórium vezetése), amit ebben az időszakban Walter Quakernack látott el.

A *Fischl-Kommando*-t azért kellett létrehozni, mert 1942 májusától népes zsidó transzportok érkeztek a táborba.¹⁶ Mivel egyre több holttestet kellett a krematóriumhoz szállítani, erre a feladatra, amelyet addig az úgynevezett *Leichenträgerkommando* (hullaszállító részleg) végzett, különleges csapatot kellett szervezni. A hullaszállítóknak kizárólag az elhamvasztásra kerülő, éhen pusztult, betegségben elhunyt vagy megölt foglyokkal volt dolguk; a gázkamrákban meggyilkolt áldozatok egyre növekvő számával nem tudtak megbirkózni. A *Fischl-Kommando* tagjait tehát azzal bízták meg, hogy készítsék elő a hamvasztáshoz a holttesteket (magát a hamvasztást továbbra is a „fűtők” végezték). Egy ideig a tetemek levetkőztetése is rájuk várt, ám 1942. június végétől maguknak a halálba indulóknak kellett levetkőzniük, mielőtt a gázkamrába léptek. A *Fischl-Kommando* foglyai ettől kezdve csak összeszedték a ruhaneműt, hogy aztán egy másik munkacsoport elszállítsa. Ők takarították ki továbbá a krematórium udvarát, és összegyűjtöttek minden holmit, amit az áldozatok hátrahagytak. Gyorsan kellett dolgozniuk, hogy még a következő transzport megérkezése előtt végezzenek, nehogy az újabb áldozatok felfedezzék a történetek nyomait.¹⁷ A megfélemlítés a kezdetektől fogva a bűnök elkövetésének egyik központi elve volt.

A *Fischl-Kommando* mint önálló egység csak néhány hétig állt fenn. 1942 júniusa körül a két csoportot *Krematoriums-Kommando* néven egyesítették. Danuta Czech szerint az első zsidó szállít-

mány, amelyet „a zsidókérdés végső megoldása” keretében megsemmisítésre szántak, 1942. február 15-én érkezett meg Felső-Sziléziából a táborba.¹⁸ Velük a főtábor gázkamrájában végeztek, majd az ottani krematóriumban elhamvasztották a holttesteket. 1942 májusában a főtábor krematóriumát ideiglenesen bezárták, mert fel kellett újítani a kéményt és a motorházat.¹⁹ Ezért a holttesteket átszállították Auschwitzból Birkenaubá, ahol hosszú gödrökbe dobálták és földdel betakarták őket. Ezeket a feladatokat is a *Fischl-Kommando* foglyai látták el. A kemence felújítása után a hamvasztásra ismét a főtáborban került sor.

A birkenai gödröket a *Begrabungskommando* (temetési részleg) foglyai ásták; ezt az egységet külön célra hozták létre.²⁰ 1942 májusában, amikortól a zsidó szállítmányok már rendszeresen érkeztek a táborba, újabb döntés született a zsidók megsemmisítésével kapcsolatban: ettől kezdve a zsidók módszeres megsemmisítésére nem Auschwitzban, hanem Birkenauban került sor, mivel az auschwitzi kemencék gyakran meghibásodtak, és alkalmatlanná váltak a további tömeges használatra.²¹ Döntés született, miszerint a tetemeket Birkenau területén, nagy gödrökben égetik el; ezeket egy nyírfaligetben ásták. A liget szélén két kis ház állt; ezeket Rudolf Höss táborparancsnok 1941 végén vagy 1942 elején alkalmasnak találta, hogy megfelelő átalakítás után gázkamrákat létesítsenek bennük.²² Az elsőt „Vörös Háznak” vagy „Bunker I-nek” nevezték el; a második lett a „Fehér Ház” vagy „Bunker II”. Bebizonyosodott, hogy a Bunker I-ben az első elgázosításokat 1942 kora tavaszán végezték; később a Bunker II-t is ugyanerre a célra használták.²³ A leendő Sonderkommando magvát az előbb említett temetési kommando, valamint a két bunkerhoz beosztott foglyok alkották. A Bunker I körüli feladatokra az

SS egy szlovákiai zsidókból álló, mintegy 200 főnyi csoportot jelölt ki. Közülük 30–50 fő magát az épületet alakította át, míg a többiek gödröket ástak és töltöttek fel. Egy másik, legalább 50 főnyi zsidó csoportot a Bunker II-höz osztottak be.²⁴ Az ő feladatuk volt gondoskodni róla, hogy a gázkamrákba indulók az épületen kívül, a lehető leggyorsabban vetkőzzenek le (1942 augusztusában speciális vetkőzőkalyibákról gondoskodtak). Ezután a halálra szántakat a foglyok vezették be a gázkamrába. Ennek során el kellett különíteniük a gyanúsnak és idegesnek látszó személyeket, nehogy a többieket felizgassák: ezeket, azon sorstársaikkal együtt, akik már nem értek be a gázkamrába, az épület mögé vezették, ahol az SS-katonák agyonlőtték őket.

A gázkamrák egy ideig csak éjszakánként működtek, majd ahogy az érkező transzportok száma egyre nőtt, bevezették a napi műszakot is. A Sonderkommando foglyainak egyik kötelessége az volt, hogy az elgázosítás megtörténte után gondosan kitakarítsák a gázkamrát. Szellőztetés után eltávolították a Zyklon-B-kristályok maradványait és az elgázosítás közben lejátszódó testi folyamatok végtermékeit. Korábbi foglyok nyilatkozatai szerint a Sonderkommando tagjai munka közben néha gázálarcot viseltek. A foglyok eltávolították a gázkamrákból a holttesteket, és tízesével keskeny nyomtávú vágányon gördülő kocsikra rakodták őket. Ezek a kocsik mintegy 300 métert tettek meg a gödrökig, amelyek mindegyikébe 100–600 holttest fért. Ezután a foglyok meszet szórtak a holttestekre, és 30–50 cm vastag földréteggel fedték be őket. 1942-ben, májustól szeptemberig száz ilyen gödröt ástak és töltöttek fel a Bunker I nyugati oldalán.²⁵

A Bunker I-nél végzett munkáról a Sonderkommando kevés életben maradt tagjának egyike, Arnost (Ernst) Rosin ezt mondta tanúvallomásában:

Egy napon munkába menet SS századparancsnokunk megállt, és így szólt: „Most olyan munkát kaptok, amit gyorsan kell elvégezni.” Két gödröt ástunk már ki; az elsőt kellett földdel feltöltenünk. Az SS ordított velünk, hogy iparkodjunk. Észrevettük, hogy valakik már elkezdték az előttünk lévő gödör betemetését: a földréteg alól ujjpercek, egy fél láb, egy orr meredtek ki. ... Felfogtuk, hogy emberi testekről van szó, de nem tudtuk, hogy kerültek ide. Azt is láttuk, hogy a gödörtől keskeny nyomtávú sín vezet a rendbe hozott kis házig. A gödörtől nem messze jókora, meszet és klórt tartalmazó hordók, a síneken pedig kis vaskocsik álltak.

Ennivalót hoztak, és odamentünk ebédelni. Onnan észrevettük, hogy az a harminc társunk, akit elválasztottak tőlünk, ugyancsak itt van, tőlünk elég messze; de szlovákul szóltunk egymáshoz, amit az SS nem értett. Óvatos magyarázatukból (nem volt szabad beszélniük velünk) rájöttünk, hogy a házikónál dolgoznak, és ott halottak vannak; de azt, hogy hogyan haltak meg, nem mondták. Később hasonló módon kitaláltuk: azért küldték ide őket, hogy segítsenek a zsidók elgázosításában; a házikót ugyanis erre a célra alakították át. Ez volt az első Sonderkommando, amely részt vett a Zyklon-B-vel végrehajtott öldöklésben a Bunker I-ben; így nevezték el a felújított kunyhót, amely új ablakokat is kapott. A kocsin ideszállított embereknek a szomszédos magtárban kellett levetkőzniük; utána az SS behajtott a házikóban berendezett gázkamrákba, azzal az ürüggyel, hogy zuhanyozni fognak. Utána a Sonderkommando 30 tagja kivitte a holttesteket a gázkamrákból, a kocsikra rakta őket, és odatolta a kocsikat az általunk ásott gödrökhöz. Miután a tetemetek bedobálták, egy réteg földet szórtak rájuk. Mivel éjszaka dol-

goztak, és nem láttak jól, előfordult, hogy másnap, amikor folytattuk a munkájukat, testrészek álltak ki a földből.²⁶

1942 júliusában a bunkerban dolgozó csoportot francia zsidókkal egészítették ki, augusztusban pedig több holland zsidót is beosztottak hozzájuk. A legtöbb fogoly a Bunker I-ben dolgozott, mert az ennek közelében kiásott gödrök sokkal nagyobbak voltak, mint a Bunker II melletti. Miután Heinrich Himmler 1942. július 17–19-én látogatást tett Auschwitz-Birkenauban,²⁷ a tábori hatóságok kiűrtették a gödröket, hogy eltüntessék az itt elkövetett bűnök minden nyomát és bizonyítékát. Ezzel a chełmnói haláltáborban végrehajtott hasonló műveletet utánozták, amelyet Paul Blobel SS-tiszt irányított.²⁸ A chełmnói akcióban érintett egységeket, amelyek a tömeggyilkosságok más helyszínein is eltüntették a holttestek maradványait, *Sonderkommando 1005*-nek nevezték el, mivel a gyilkosságok nyomainak eltüntetését kódolt néven *Aktion 1005*-nek hívták. 1942. szeptember 16-án Rudolf Höss parancsnok két beosztottjával, Hösslerrel és Dejacóval Auschwitzból Chełmnóba utazott, hogy okuljanak a Blobel és emberei által felhalmozott tapasztalatokból.²⁹

A holttesteknek a birkenai gödrökből történő exhumálása, majd a Bunker I melletti elhamvasztása a nyár végén kezdődött.³⁰ A holttesteket eleinte különböző helyszíneken rakott máglyákon égették el, majd később ugyanazokban a gödrökben, ahonnan korábban eltávolították őket. November közepéig mintegy 107 000 tetemet hamvasztottak el,³¹ és valamennyi tömegsírt kiűrtették. A hamvasztást zsidó foglyok hajtották végre, akiknek száma időközben 400-ra emelkedett. „Sonderkommandóként” való megnevezésüket hivatalosan 1942 szeptemberében, a hamvasztási műveletek kezdetén vezették be.³² Ezen a néven ismerték Blobel embe-

reit is a chełmnói tömeggyilkossági helyszíneken. Chełmnóban egyaránt ezzel a névvel illették a műveleteket irányító SS-eket és a foglyokat, akik a büntett nyomait eltüntették. Auschwitzban ezzel szemben a „Sonderkommando” kifejezés csak a foglyokra vonatkozott; továbbá csak Auschwitz-Birkenauban nevezték így az ilyen típusú munkára beosztott zsidó foglyok csoportját. Más táborokban a hasonló munkát végző csoportokat másképp hívták; a treblinkai megsemmisítőtáborban például *Leichenräger*-eknek.

A holttestek elhamvasztásának véget nem érő munkája szökési gondolatokat ébresztett a Sonderkommando foglyaiban. Két szökési kísérlet ismeretes. 1942. december 7-én két sonderkommandós szökött meg: Władysław Knopp és Samuel Culea. Két nappal később hat fogoly vállalkozott újabb kísérletre. (Közülük kettőnek a nevét ismerjük: Bar Borensteinét és Nojeh Borensteinét.) Majdnem bizonyos, hogy valamennyi szökevényt elfogták, és a Sonderkommando jelenlétében kivégezték. 1942. december 9-ére kollektív szökést terveztek, de az SS értesült a tervről, és december 3-án megtorlásképpen kivégezte a teljes Sonderkommandót (mintegy 300 foglyot).³³ Röviddel ezután foglyok újabb csoportját válogatták össze, hogy új Sonderkommandót alkossanak. Köztük volt Eliezer Eisenschmidt, valamint Abraham és Slomo Dragon – akiknek tanúvallomása megtalálható ebben a könyvben –, továbbá Milton Buki.

Ahogy a táborba érkező szállítmányok száma egyre szaporodott, a két „bunker” már szűknek bizonyult a tömeges megsemmisítéshez. A halálra szántaknak kijelölt helyen kellett levetkőzniük, ahonnan egy újabb gázkamrába vitték őket, hogy aztán a kivonszolt tetemeiket egy több száz méterre található helyszínen hamvasszák el. Ez a hosszadalmas eljárás, amely különösen bizonyult és időt rabló lépésekből tevődött össze, nem felelt meg

a tömeggyilkosság szervezőinek. Hogy áramvonalasítsák a folyamatot, és időt takarítsanak meg, az érintettek hosszadalmas és bonyolult kutatást végeztek. Olyan megoldást akartak, amely maximalizálná a megsemmisítési folyamat valamennyi szakaszának: a vetkőzésnek, az elgázosításnak, az aranyfogak kihúzásának, a haj lenyírásának, s végül a hamvak összegyűjtésének és folyóba dobásának hatékonyságát. Több tervet dolgoztak ki: nagyméretű krematóriumot építenek a főtáborban, Birkenauban rögtönzött „mezei” krematóriumokat hoznak létre stb. Önéletrajzában Höss számos tényezőt sorolt fel, amely indokolta, hogy Birkenauban négy új, kombinált – gázkamrákból és krematóriumból álló – létesítmény épüljön. Már az első szabadtéri hamvasztások során kiderült, hogy ez a megoldás hosszabb távon nem alkalmazható. Rossz időben vagy ha erős szél fúj, az égő hús bűze mérföldekre elhatolt, és a hivatalos ellenpropaganda dacára az egész környék a zsidók elégetéséről beszélt. Igaz, hogy az SS-nek a megsemmisítéshez beosztott tagjait titoktartásra kötelezték, de fecsegő hajlamaikat a legszigorúbb büntetés sem fékezte meg.

A légvédelem tiltakozott a tüzek ellen, mert azok éjszaka nagy távolságból is láthatók. Az égetéseknek azonban – hacsak nem utasítják el a további szállítmányokat – folytatódniuk kellett. Az egyes műveletek időrendjét, amelyet a közlekedési minisztériumban, egy konferencián határoztak meg, szigorúan be kellett tartani, nehogy torlódások keletkezzenek, és a transzportok esetleg ütközzenek a katonai szállítmányokkal. Ezért fejezték be már 1943-ban a két nagy krematórium (I. és II.) tervezését és megépítését, valamint két kisebb krematórium (III. és IV.) munkálatait. Terveztek egy további, az előbbieknél nagyobb krematóriumot is, de ez nem készült el, mivel Himmler 1944 őszén azonnali hatállyal leállította a zsidók megsemmisítését.³⁴

Mindazonáltal Hössnek az új krematóriumok építését indokló érvei vitathatóak. Így például hivatkozni lehet arra, hogy a bunkerek és a hamvasztáshoz ásott gödrök kevésbé költségesek és technikailag kevésbé bonyolultak, tehát a hibalehetőség is csekélyebb. Fennmaradt a levelezés a krematóriumokat és felszerelésüket előállító Topf und Söhne céggel, elsősorban Kurt Prüferrel, a főmérnökkel. Ennek alapján felvethető, hogy a bunkerek és hamvasztógödrök lecserélése krematórium- és gázkamra-komplexumokra esetleg a cég reklámkampányának tulajdonítható, hiszen négy új krematórium megépítése jövedelmező üzletnek ígérkezett. A létesítményeket 1943 folyamán a következő időpontokban adták át a *Zentralbauleitung der Waffen SS und Polizei in Auschwitz Oberschlesien*-nek (A Felső-sziléziai Auschwitz Waffen SS-e és SS Rendőrsége Központi Építésvezetése): I. (II.) krematórium, március 31.; II. (III.) krematórium, június 25.; III. (IV.) krematórium, március 22. és IV. (V.) krematórium, április 4.³⁵ A főtáborban 22 zsidó fogolyból álló speciális csoportot képeztek ki a kemencék működtetésére. 1943. március 4-én e csoport 12 tagját (a többiek a kiképzés során elhunytak), valamint 5 lengyelt Birkenaubra helyeztek át, hogy az I. (II.) krematórium építésén dolgozzanak.³⁶ Az auschwitzi főtábor kemencéit 1943. július végén állították le. A *Krematoriums-Kommando* foglyait egytől egyig Birkenaubra helyezték át, hogy az új krematóriumokon, különösen a III. (IV.) számún dolgozzanak.³⁷ Először a BII d szektor 13. blokkjában helyezték el őket, a Sonderkommando megmaradt foglyaival együtt. Ezzel párhuzamosan a BID férfitábor valamennyi foglyát a fent említett szektorba költöztették.³⁸

Az életben maradt korábbi sonderkommandósokkal készült interjúk, amelyek ezt a bevezető fejezetet követik, részletesen bemutatják, miből állt a Sonderkommando munkája 1942 decem-

bere és 1945 januárja között a bunkerekben, a négy krematórium-ban, valamint a IV. (V.) krematórium melletti hamvasztógödrök-nél.

EGY NAP A FÖLDI POKOL ÉLETÉBEN:

A SONDERKOMMANDO MUNKÁJA

A Sonderkommando foglyait a németek olyan különböző munkák elvégzésére kényszerítették, amelyek összefüggtek a tömeges megsemmisítés műveletének valamennyi fázisával. Az auschwitz-birkenai megsemmisítő berendezések úgy működtek, mint a gyárban a futószalag: éppúgy voltak váltott műszakok, előmunkások, különálló munkafolyamatok, mérlegszámlák mutatták ki a profitot és a veszteségeket, voltak intenzívebb és kevésbé intenzív szakaszok és így tovább.

Két fontos szempontból azonban Auschwitz-Birkenau jelentősen különbözött egy „normális” gyártól: nyersanyaga élő emberekből állt, és végterméke emberi hamvakból. A megsemmisítési üzemben a munkaerő, azaz a Sonderkommando rabszolgaként robotolt egy, az emberiség évkönyveiben példa nélkül álló halálgyárban. Következésképpen ezek az emberek – a nyomorultak közt is a legnyomorultabbak – a holokauszt történetének legtragikusabb alakjai és mint egyének a legszerencsétlenebbjei voltak.

Amikor a Sonderkommandóba új tagok kellek, az újonnan érkezett transzportokból, valamint a tábor veterán foglyaiból válogatták ki őket. A *Politische Abteilung* SS-ei mindkét esetben speciális szelekciót végeztek; a krematórium vezetője olyan embereket szemelt ki, akik szerint alkalmasak az egység sajátos feladataira. A szelekciókat többnyire a karanténtáborban (BIIa szek-

tor) bonyolították le. A kiválasztottaknak nem árulták el, mi lesz a kötelességük. Kutyas SS-ek kísérték őket a Sonderkommando barakkjaihoz, és csak ezután fedték fel előttük a régebbi foglyok a keserves igazságot. A Sonderkommando foglyai öt csoportba osztva látták el a megsemmisítési folyamat egyes fázisaihoz kapcsolódó feladatokat: fogadták a vetkőzőhelyiségben az újonnan érkezetteket, az áldozatok távozása után eltávolították a ruhaneműt, az elgázosítást követően a hamvasztás helyszínére vitték a holttesteket, összegyűjtötték az értéktárgyakat, lenyírták az áldozatok haját és kihúzták az aranyfogakat, kezelték a krematórium kemencéit a meggyilkoltak elhamvasztásához, összetörték a lángoktól megkímélt csontokat és testrészeket, és eltávolították a hamvakat.

A Sonderkommando tagjai általában tartósan kötődtek egy-egy csoporthoz, de változásokra bármikor sor kerülhetett. Ha például népes transzportok érkeztek a táborba, egyeseket más csoportba oszthattak be. Ha nagy volt a terhelés, a Sonderkommando fogoly-funkcionáriusai – *Kapo*, *Unterkapo*, *Vorarbeiter*, *Blockschreiber* és *Stubendienst* – parancsot kaptak, hogy vegyenek részt ők is a munkában. Csaknem valamennyi említett funkciót, a legmagasabbat, az *Oberkapó*-ét is beleértve, zsidók töltötték be. A krematórium adminisztrációja rendszeresen tájékoztatta őket az érkező transzportok nagyságáról, és ők eszerint osztották be a munkát. A sonderkommandósok általában két, nappali és éjszakai műszakban dolgoztak, aszerint, hogy az érkező transzportokból hány főt kellett elgázosítani.

A Sonderkommando foglyait elszigetelték a többiektől; más foglyokkal csak ritkán érintkeztek. Barakkjaikat nem hagyhatták el; a bejáratok előtt éjjel-nappal őr állt. A barakkokban érkeztek; az ételt a fogoly-funkcionáriusok hozták a tábori kantinból. Mos-

dóikat és latrináikat csak ők használhatták. Minden úgy volt megszervezve, hogy ne kerülhessenek kapcsolatba más foglyokkal. Akár a többi munkacsapat tagjainak, általában naponta egyszerű nekik is jelentkezniük kellett névsorolvasásra; esetükben ezen csak ők vettek részt, és a fegyelem elég laza volt. Polgári ruhát viseltek; az évszaktól függően az ing vagy zakó hátára vörös keresztet festettek. Ellentétben például a „Kanada”-kommandó tagjaival, a sonderkommandósok nem jártak rabruhában.³⁹

„Szabad idejüket” tetszésük szerint tölthették barakkjaikban; ilyenkor próbáltak felülkerekedni feladataik lelkükre nehezedő terhén. Alhattak vagy beszélgethettek, SS-ek jelenléte nélkül; azok ritkán keresték fel rabszolgáik szállását. Ezt az időt nekik ajándékozták, hogy pihenjenek és felocsúdjanak fárasztó munkájukból; e nyugodalmas percekben gyűjthettek erőt a következő műszakhoz. Egyesek, különösen a görög zsidók, énekléssel próbáltak vigasztalódni, vagy szenvedélyesen idézték fel elveszett fiatalságuk és szeretett családtagjaik emlékét. Ha nem érkezett új transzport, az emberek kitakarították szállásukat, vagy egyszerűen nem csináltak semmit.

A vetkőzési fázis

A vetkőzőhelyen a sonderkommandósok azokkal az újonnan érkezett zsidókkal találkoztak, akiket az SS a vasúti rámpán a halálraítéltek közé sorolt. A sonderosok csak itt kerültek kapcsolatba még élő emberekkel, és útjaik legfőbb ha húsz percre keresztezték egymást – utána már csak a holttestükkel volt dolguk. Igyekeztek, hogy ne elegyedjenek beszélgetésbe a jövevényekkel; így próbálták elkerülni azt a helyzetet, hogy a táborba való szállításuk célja felől meg kelljen téveszteniük őket. Legfőbb sürgették a szerencsétleneket: „Schnell, schnell, schnell!” („Gyorsan,

gyorsan, gyorsan!”) vagy „Bitte, ziehen Sie sich doch aus!” („Kérem, szíveskedjen levetkőzni!”). Igyekeztek segíteni, elsősorban az időseknek, a betegeknek, a testi fogyatékosoknak. Senkit nem bízattak szívesen arra, hogy meztelenre vetkőzzön – tudták, milyen borzalmasan szégyellik majd magukat –, és vigyáztak, nehogy a pillantásuk találkozzék a meztelen áldozatok tekintetével.

Ez az önfegyelem is tanúsítja, mennyire szenvedtek a sonderkommandósok azoknak az embereknek a közelségétől, akikről tudták, hogy a halálba indulnak.

Mivel menekülésre nem volt lehetőség, inkább leplezték az igazságot, nehogy az áldozatok megsejtsék, mi vár rájuk. Csak ritkán fordult elő – például ha családtaggal, ismerőssel vagy barátal találkoztak –, hogy úgy érezték: nem hazudhatnak.

A források gyakran tudósítanak a vetkőzőhelyiséget átjáró drámai és tragikus feszültségről, amely e két csoport találkozását kísérte. A Sonderkommando zsidó foglyainak, akik mindent tudtak a gázkamra titkáról, szembe kellett nézniük az újonnan érkezettekkel, akik a legtöbb esetben mit sem sejtve indultak a biztos halálba.

A sonderosoknak az volt a dolguk, hogy a jövevényeket gyors vetkőzésre és a helyiség minél szaporább elhagyására bírják. Az emberek otthagyták ruházatukat és minden egyebet, amit sikerült magukkal hozniuk, bár az SS parancsára a legtöbb holmijuktól már a vagonban vagy legkésőbb a rámpán meg kellett válniuk, és a vetkőzőbe legfeljebb kis csomagokat vihetek. A sonderkommandósokat utasították, hogy éberen figyeljenek, és jelentsék, ha a halálraítéltek egyikénél-másikánál gyanakvást vagy idegességet tapasztalnak. Ilyenkor először meg kellett nyugtatniuk a szorongókat; ha ez nem sikerült, azonnal el kellett szigetelniük őket. Ha kérdezősködtek, szabad volt rövid, semleges válaszokat adniuk.

Újra meg újra elmagyarázták a jövevényeknek, hogy zuhanyozás és fertőtlenítés vár rájuk; megígérték, hogy utána munkacsapatokba osztják őket, találkozhatnak családjukkal, és új környezetükben új életet kezdenek. A sonderkommandósok szívében kicsírázó érzések közül a legmélyebb és a legfájdalmasabb a tehetlenség volt, amiért nem segíthetnek a halálra ítélt embereken. A bennük lezajló néma drámát a legjobban talán az egyik sonderkommandós szavai fejezik ki:

A széles, mély helyiséget, amelynek közepén tizenkét oszlop hordozza az épület súlyát, most erősen megvilágítják. A falak mentén, az oszlopok körül padok állnak, fogasokkal; az áldozatoknak ezekre kell akasztaniuk a ruhájukat. Az első oszlophoz táblát erősítettek, amely különböző nyelveken közli, hogy ezek a nők most „fürödni” mennek, és le kell vetközniük, hogy a ruházatukat fertőtlenítsék.

Találkozunk, dermedt tekintettel nézzük egymást. Tudnak mindent, értenek mindent. Tudják, hogy ez nem fürdő, hanem csak folyosó, amely a sírba vezet.

A helyiség megtelik emberekkel. Teherautók hozzák az újabb áldozatokat, és a helyiség elnyeli őket. Zavarodottan állunk, nem tudunk mit mondani nekik, pedig nem ez az első ilyen alkalom. Már elteltünk a sok eddigi szállítmánnyal, és nem először láttunk ilyen jeleneteket. És most mégis gyengének érezzük magunkat, mintha az ő lábukkal együtt a miénk is roskadozna.

Továbbra is meg vagyunk zavarodva. Az ócska, rég elronyolódott ruhák vonzó, bájos testeket bugyolálnak be. Sok a göndör fej, feketék, barnák, szőkék, köztük néhány ősz is. Nagy, fekete, mélységes szemük varázslatot árasztva szege-

ződik ránk. Lüktető, reszkető, pezsgő élet néz ránk belőlük. Nedvesek ezek a szemek, mint a virágok az élet csordultig tele forrásaitól, még növekvőben vannak, mint liliom a kertben, duzzadnak az esőtől és a reggeli harmattól. A gyöngyként ragyogó virág-szemekből a napfényben felvillanó cseppek peregnek.

Nem volt meg bennünk a belső erő, a kurázszi, hogy megmondjuk nekik, szeretett hűgáinknak, hogy meztelenre kell vetközniük; hiszen ruházatuk még mindig páncél, amely védi életüket. Mihelyt levetik, és ott állnak olyan csupaszon, mint ahogy megszülettek, elvesztik utolsó támaszukat, az utolsó fogódzót, amelybe életük még kapaszkodik. Ezért senki nem akarja megmondani nekik, hogy azonnal le kell vetközniük. Hadd álljanak ott még egy pillanatig a páncéljukban, az élet burkában.⁴⁰

A sonderosok legszörnyűbb élménye – elviselhetetlen megpróbáltatás minden emberi lénynek – az volt, amikor a vetközőhelyiségben zsidó gyermekek csoportja jelent meg.

Délben hatszáz, 12 és 18 év közötti zsidó fiút hoztak be, hosszú, csíkos, szakadt tábori öltözékben. Lábukon faklumpá. Olyan szépek és formásak voltak; mintha ragyogtak volna rongyaikban. Ez 1944 októberének második felében történt. 22 fegyveres SS kísérték őket. Amikor az udvarba értek, a *Kommandoführer* rájuk parancsolt, hogy vetközzenek. A vas-tag füstfelhők láttán a gyerekek azonnal megértették, hogy meghalni viszik őket. Ide-oda rohángáltak az udvaron, eszelősen a félelemtől; a hajukat tépték, és nem tudták, hogyan menekülhetnének meg. Sokan sírni kezdtek rémületükben,

aztán mind üvöltöttek. A *Kommandoführer* és segítői kegyetlenül verték őket, hogy vetkőzzenek. Addig tartott a verés, amíg el nem tört a furkósbot; ekkor újat ragadtak, és tovább ütötték a fejüket. Győzött a túlerő. Az ösztönösen halálra rémült gyerekek levetkőztek. Meztelenül és mezítláb kapaszkodtak egymásba, hogy védjék egymást az ütésektől. És még ekkor sem mentek be. Egy bátor fiú odalépett hozzánk, és kérte a *Kommandoführer*-t, hogy hagyja őt élni. Azt mondta, minden munkát el tud végezni, a legnehezebbet is. Válaszként botütést kapott a fejére. Sok gyerek vadul a Sonderkommando zsidóihoz szaladt, a nyakukba kapaszkodott, és könyörgött: „Mentsetek meg!” Mások meztelenül szaladtak szét az udvaron, hogy menekülni próbáljanak. A *Kommandoführer* odahívta segítségül a gumibottal felszerelt *Unterscharführer*-t.

A lágy, tiszta gyerekhangok egyre keserűbbek és súlyosabbak lettek. A sírás és kiabálás messzire visszhangzott: mindenkit megdöbbsentett és magával ragadott ez a kétségbeesett gyász. Az SS-ek elégedett mosollyal, győzelmes büszkeséggel és az irgalom minden jele nélkül kergették be a gyerekeket a bunkerba. Az *Unterscharführer* a lépcsőn állt, és amikor a gyerekek nem szaladtak elég gyorsan a halál felé, gumibotjával ütötte-verte őket. Néhány megzavarodott fiú azonban még mindig ide-oda futkosott, menedéket keresve. Az SS-ek csapásokat osztogatva üldözték őket, mígnem úrrá lettek a helyzeten, és beteretlék áldozataikat. Elképesztően boldogok voltak. Hát soha nem voltak gyerekeik?⁴¹

A sonderkommandósok tehetetlenek voltak, és még csak reagálni sem bírtak az áldozatok iszonyatos helyzetére. Mivel immár ne-

kik kellett vigyázniuk a vetkőzőhelyiségbe érkezőkre, kínzó lelki-furdalásuk támadt, de akárhogy együtt éreztek a halálraítéltekkel, a munkát el kellett végezniük. És tetejébe közben hallgatniuk kellett az áldozatok vádjait, hiszen azok néhány esetben a gyilkosok cinkosainak tartották őket. Szemléletesen példázzák ezt egy zsidó kislány állításai és vádjai, amelyekkel az egyik sonderost elárasztotta:

1943. tél vége. Egy csupa gyerekből álló transzport érkezett; járőrökcsival ragadták el őket anyjuk mellől a szülői házból, mialatt apjuk Šiauliaiban (Savli) és Kaunasban (Kovno) dolgozott. A *Kommandoführer* odaküldte egyik emberét, hogy levetkőztesse a kisebbeket. Egy 8 év körüli kislány, aki az öccsét vetkőztette, így szólt hozzá: „Menj innen, te zsidó gyilkos! Ne nyúlj zsidó vértől piros kezeddél az én drága kisöcsémhez. Most én vagyok az édes mamája, és az én karjaiban fog meghalni.” Egy mellettük álló 7-8 éves fiú pedig azt mondta: „Szóval te zsidó vagy! Hogy vezetheted ezeket az ártatlan kis zsidókat a gázba, csak hogy megmentsd magad! Hát drágább a te életed a gyilkosok bandájában, mint ennyi zsidó áldozat élete?”⁴²

A holttestek eltávolítása a gázkamrából

A Zyklon-B-gáznak a gázkamrába való juttatása kizárólag és kivétel nélkül a német *Sanitäter* (szanitéc, egészségügyi segéderő) feladata volt. Az elgázosítás után a sonderkommandósoknak kellett belépniük a gázkamrába, hogy kivonszolják a holttesteket. Feladataik közül ez volt az egyik legborzalmasabb. Most találkozunk először azoknak az embereknek a tetemével, akiket néhány perccel korábban még élve láttak. Amikor a gázkamrát ki-

Értéktárgyak, haj, aranyfogak

Mostanra a sonderkommandósok első csoportja már bement a vetkőzőhelyiségbe, hogy összegyűjtse a meggyilkoltak ruházatát és egyéb otthagyt holmiját. Ezeket a cikkeket szétválogatás után teherautókra rakodták, majd a „Kanada” I és „Kanada” II néven ismert raktárbarakkokba szállították.⁴⁵

A sonderosok egy kis csoportjának az volt a dolga, hogy értéktárgyak (ékszerek, briliáns stb.) után kutasson; ezeket a meggyilkoltak magukkal hozták a táborba, és halálukig rejtegették. Más sonderosok az aranyfogakat rántották ki az áldozatok szájából, és lenyírták a hajukat.

Mindezeket a műveleteket az SS-ek éber figyelemmel kísérték, nehogy a foglyok maguknak tartsanak meg valamit. Az értéktárgyakat és a frissen eltávolított fogakat jókora, fedeles, zárt fém-tartályokba dobálták. Az SS-ek rendszeresen dézsmálták volna a zsákmányt. Mivel ez tilos volt, a sonderosok segítségével igyekeztek meggazdagodni. Az aranyat a kovácsokhoz vitték, akik rudakká olvasztották. Más szakemberek a drágaköveket válogatták szét és dolgozták fel. A haját megmosták és zsákokba tömték, hogy a textiliparban használják fel.

A „fűtők”

A Sonderkommando egy másik csoportja a hamvasztókemencékbe csúsztatta a holttesteket; az SS *Heizer*-nek (fűtőknek) nevezte őket. A csoportnak ez volt a hivatalos neve is; ezt használták a tábor dokumentumaiban, például a munkaerő-gazdálkodási iratokban. Ilyenkor a titoktartás érdekében a Sonderkommando valamennyi tagját fűtőként tüntették fel – a „Sonderkommando” kifejezés soha nem fordul elő.

A kemencéknél dolgozni fizikailag és lélektanilag egyaránt kimerítő volt. A foglyok, akik a tetemeket a kemencébe tömködték, időnként különleges vasvillákkal meg is forgatták őket. A kemencék körül iszonyatos volt a forróság, és elviselhetetlen bűz áradt belőlük. A fűtőket mindig belepte a hamu és a korom. A halottak, akik percekkel korábban még éltek, a magas hőmérséklet következtében gyakran megmozdultak a kemencében, és ez a jelenség a téboly peremére sodorta a foglyokat. Erre a munkára csak testben-lélekben erős férfiakat lehetett befogni. Beszámolóikban a túlélők arra utalnak, hogy ezeket a sonderosokat a táborban lelketlen vadembereknek tartották; a bőrükbe ivódott undorító szag csakúgy, mint durva beszédük, fagyos viselkedésük a többi foglyban viszolygást és ellenszenvet keltett.

A hamvasztási folyamat különböző fázisai során a fűtők sok tapasztalatot gyűjtöttek. Így például tudniuk kellett, meddig tart a holttestek elhamvasztása, hány testet tömhetnek egyszerre a kemencébe, milyen a megfelelő hőmérséklet stb. A hamvasztás után összegyűjtötték a hamvakat, és tartályokba helyezték őket.

A hamu eltakarítása

A gyilkosok arra törekedtek, hogy eltüntessék bűneik minden nyomát; minél nagyobb mértékű volt a tömeggyilkosság, annál buzgóbban igyekeztek megsemmisíteni a bizonyítékokat. Ezért a Sonderkommando egy további csoportja – az ötödik és utolsó – a csak részben elhamvadt testmaradványok porításával és felaprításával foglalkozott. A csontokat például a krematórium udvarán rakott nagy máglyákon őrölték porrá. Birkenauban a hamut különböző helyszíneken szórták szét, például a III. (IV.) és a IV. (V.) krematórium közti kis természetes tóba dobták. Amikor nagy

menyiségű hamu gyűlt össze, a sonderosok teherautókra rakták, amelyek SS-felügyelettel a Visztulához, vagy mellékfolyójához, a tábor közelében található Solához hajtottak, és a hamut ezekbe ürítették.

Az is a Sonderkommando feladatai közé tartozott, hogy egy kijelölt helyen elégeessék a németek által értéktelennek tekintett holmit, például fényképalbumokat, könyveket, iratokat, játékszereket és kegytárgyakat, köztük a Tóra-tekerceket, imakendőket, imakönyveket, imaszíjakat. Továbbá nekik kellett kitakarítani szállásukat, valamint a krematórium udvarát.

A DILEMMA: TOVÁBB ÉLNI VAGY MEGHALNI?

A Sonderkommando tagjainak gyakran kellett kivonszolni a gázkamrából családtagjaik holttestét, akik velük vagy röviddel előttük/utánuk érkeztek a táborba; és utána nekik kellett elhamvasztani a holttestüket. Zalman Lewental így írja le ezeket a hátborgató jeleneteket:

(21) A Sonderkommando kihajtotta a többieket {a barakkokból}... és nem fordulhattak erre vagy arra, mert már ezért is lelőhették őket... A bunkerban megmérgezték az embereket, [sírás és] kiabálás közepette, akár előző éjjel. Milyen irtózatoss és tragikus jelenet volt, amikor kiderült, hogy {akitket} akkor a barakkokban hagytak, a rokonaik, a szeretteik voltak; egyesek az apjukat, mások a feleségüket és gyermekeiket látták viszont. Mint később kiderült, sokan a halottak között ismerték fel családtagjaikat, ez a kommandó ugyanis az utolsó transzporttal érkezett férfiakkól állt, és

azonnal munkára fogták őket. Így gyilkolták meg településünk, egész közösségünk, városunk teljes lakosságát, drága szüleinket, feleségeinket, gyermekeinket, nővéreinket és fiúvéreinket 1942. december 10-én késő éjjel; a többieket másnap ölték meg.⁴⁶

Azoknak a sonderkommandósoknak, akik nem akarták vagy nem bírták elvégezni ezt a munkát, csak egyetlen kiútjuk volt: az öngyilkosság. A tanúk beszámolóiból kiderül, hogy ezt a lehetőséget viszonylag kevesen választották. Lewental indokolni próbálja, miért ment köztük ritkaságszámba az öngyilkosság.

(31) {Hiányzott} a bátorság, hogy megöljük magunkat... senki sem vállalkozott rá... Marad a kérdés, hogy miért nem, és nehéz megválaszolni. Sokan voltak, akik később, miután összeszedték magunkat, mielőtt valamilyen betegség vagy [szokatlan] esemény megrázta őket, az első alkalommal végeztek magukkal... A tábor után egyike volt a százaknak, akik... A kérdés még fennáll...

(32) A pszichológusok szerint az az ember, aki minden reményét, minden esélyét elvesztette, a legkisebb eseményre sem képes reagálni; olyan, mint egy halott. Az ember addig energikus és kezdeményezésre képes, ameddig hisz benne, hogy egy vakmerő cselekedettel eléri célját. De amikor az utolsó reménye, az utolsó esély is elvész... foglalkoztatni kezdi az öngyilkosság... hagyják vezetni magukat, mint a birkák. Közülünk éppen a legerősebbek, a legbátrabbak törtek össze, mielőtt idehoztak és mindent elvettek tőlünk és rabruhát kaptunk. Szégyelltük magunkat összezsugorodva egy idegen kabátban...

(33) És az értelmünket tudat alatt befolyásolja az a csodálatos élni akarás, az impulzus, hogy élve maradjunk. Az ember megpróbálja meggyőzni magát, hogy nem érdekli az élete, csak az általános jó érdekli, és végigcsinálja ilyen vagy olyan cél érdekében; száz meg száz ürügyet talál, de az igazság az, hogy mindenáron élni akar. Élni szeretne, éppen azért, mert él, mert az egész világ él tovább, és minden, ami kellemes, minden, ami az embernek fontos, az élethez kötődik. Az élet nélkül... ez a valódi igazság. És röviden és tömören, ha valaki megkérdezné, miért... azt felelném, hogy azért, mert gyenge vagyok, mert fogva tart egy erős élni akarás, nem tudom pontosan megítélni... élni akarok, de nem...⁴⁷

Egy további ok, amely a sonderkommandósokat életben tartotta, az az óhajuk volt, hogy majdan tanúkként valljanak az elkövetett bűnökről. Szemük előtt jóformán egész Európa zsidói vonultak a gázkamrákba, és attól féltek, a háború után nem is lesz már zsidóság: mindenkit elnyelnek a gázkamrák meg a krematóriumok. Ezért akarták oly szenvedélyesen, hogy a tragédiának legalább néhány tanúja maradjon, aki beszámol a világnak a történeletről, és a zsidóknak legalább nyomuk maradjon.

Az „élj, hogy tanúskodhass” elve világosan megnyilvánul a Sonderkommando tagjainak írásaiban és megjegyzéseiben. Jehoshua Rosenblum, az egyik túlélő beszélt el a következőket: „A vetkőzésben találkoztam egy ultraortodox rabbival, és megmondtam neki, mi fog történni. Ennek hallatán így felelt: »Te élni fogsz, és az egész világ előtt tanúsítanod kell, mit tettek velünk ezek a bűnözők.«”⁴⁸ Rosenblum halála napjáig azon volt, hogy teljesítse ezt a küldetést.

Hasonló esetről számolt be Filip Müller, feltárva az öngyilkosság szándéka körüli dilemmákat. Azon az éjszakán, amikor a Theresienstadt-ból érkezett zsidókat likvidálták, a vetkőzőhelyiségben többen a zsidó nemzeti himnusz, a „Hatikvá”-t („Remény”) kezdték énekelni. Müllert úgy felkavarta e kétségbeesett helyzetben lévő emberek összetartozása, hogy elhatározta: ő is bemegy a gázkamrába, és zsidók között fejezi be életét. A következő választ kapta:

„Értem – mondta az egyik (nő). – Szóval meg akarsz halni. Ennek semmi értelme. Ha meghalsz, attól mi nem fogunk életre kelni. Ez nem megoldás. Neked élve kell kijutnod innen, tanúskodnod kell a szenvedésünkről és az igazságtalanságról, amit műveltek velünk.”⁴⁹

A Sonderkommando tagjainak világa

KÉNYSZERŰ HOZZÁSZOKÁS

A sonderkommandósok különbözőképpen magyarázták, miként voltak képesek a kényszerszermunka e legborzalmasabb fajtáját elvégezni. Az egyik tanú így világítja meg a helyzetet:

A szívet, az ember érző szívét ki kell kapcsolni, hogy ne támadjon benne se fájdalom, se részvét. El kell fojtaniuk a szörnyű szenvedéseket, amelyek viharosan járnak át az egész testet. Ütésállóvá, vak, érzéketlen automatákká kell válniuk, akik semmit sem fognak fel.

A láb és a kar munkára jelentkezik. Minden testrésznek megvan a maga feladata: kényszeresen vonszolnak, kibontják

a holttesteket a kusza tömkelegből, az egyiket a lábnál, a másikat a karnál fogva, ahogy célravezetőbb. Azt hinnéd, még egy pillanat, és az ő tagjaik esnek szét az állandó erőlködéstől. Aztán végighurcolják a testet a hideg, bemocskolt betonpadlón, és a test a maga finom, friss alabástrom tömegével felsöpri az összes szennyet, amivel útközben találkozik. Most felemelik a szétterült testet, és arccal felfelé kiterítik. Dermedt szempár bámul rád, mintha meg szeretné kérdezni: „Mit művelsz velem, fivérem?” Néha ismerőst pillantasz meg, akivel odahaza, mielőtt sírba szálltatok, együtt mulattátok az időt. Három ember áll ott, hogy előkészítsék. Az egyik hideg fogót nyom a kedves szájba: aranyfogat keres. Ha talál ilyet, kitépi a hússal együtt. Egy másik a göndör haját metéli le, eltávolítja a nő fejét koronázó sörényt; a harmadik fürgén kiszedi a fülbevalókat, nemegyszer vér serked a keze nyomán. Ha a gyűrű nehezen jön le, fogóval mozdítják el.

[A testet] most a lifthez viszik. Két ember fahasábokként rakja le a tetemetek, és ha hét-nyolc már benn van a liftben, valaki int egy bottal, és a lift emelkedni kezd.⁵⁰

A sonderkommandósok rettentő sorsáról szóló megrendítő beszámolójában Lajb Langfus azt állítja: ezek a foglyok egyszerű, hétköznapi emberek voltak, normális emberi tulajdonságokkal. Nem voltak gyilkos hajlamaik, és volt erkölcsi érzékük. „Szívük volt, érzelmeik, tudatuk.” Ám a rájuk kényszerített lidércnyomásos feladatok következtében a legtöbben hozzászoktak „foglalkozásukhoz”, és beilleszkedtek a napi rutinba, míg végül mindazt, ami körülöttük zajlott, totális közönnyel fogadták el.

Langfus úgy gondolja, a sonderosok híján voltak minden emberi érzelemnek, de ezért nem tartja őket felelősnek. Egyik társa,

Zalman Lewental megkísérli elmagyarázni az olvasónak, hogyan kényszerítették őket a németek, hogy engedelmesen és minden ellenállás nélkül teljesítsék parancsaikat:

(25) Az SS-ek, akik őriztek minket, felemelt bottal kergettek. {Mi} szaladtunk, amíg teljesen összezavarodtunk; egyikünk se tudta, mit csinál, ki csinálja, és mi történik vele. Minden érzékünk megszűnt működni. Amikor így kergettek, olyanok lettünk, mint a halottak vagy a robotok; nem tudtuk, miért és hová rohanunk. Senki nem nézett senkire. Pontosan tudom, hogy ezalatt egyikünk sem élt, egyikünk sem gondolkodott vagy látott. Ezt tették velünk, amíg... lassan visszatért az öntudatunk... hogy mi történt itt, kit hurcolnak a krematóriumba... a halottakat már talicskán vonszolták a bunkerba, ledobták egy priccsre, és vitték [az égetőhelyre], ahol a tegnapiakat meg a tegnapelőttieket égették... A testeket a tűzbe dobták. Munka után, amikor visszatértek a blokkba, és lefeküdtek pihenni, akkor...

(26) Kezdődött a tragédia. Az emberek hinni kezdtek az éjszaka látott álomban, mely szerint családjuk, szeretteik már nincsenek életben, soha nem fogják viszontlátni őket, hiszen saját kezükkel égették el tetemüket; és ha így van, minek tovább élni, mi jogosultsága van még az életüknek. Ételt-italt nem hoztak szóba, mivel... nemcsak az értelmes, az események értékelésére képes ember, de az állat, sőt a vadállat is, ha megfosztják utódától vagy leendő utódaitól, vagy azoktól, amelyek mellette nőttek fel, megtagadja az {evést} és az ivást. Az ember, akinek szüksége van... természetesen... fekete kétségbe esett. Elég a sírásból... amely mindenfelől hallható... a blokkban csak zsidók vannak... azelőtt lengyeleket és

oroszoakat is befogtak, de a mi időnkben már csak csupa zsidót...

(27) ...kellene valami... ami táplálja az élni vágyást, azt, hogy túléljük a csapásokat, abban a reményben, hogy ha élve maradunk, találkozhatunk valakivel. Tegyük ehhez hozzá a páratlan tragédiát, a szörnyűséget, amikor... mindenki kétszen volt rá, hogy saját körmeivel tépje ki a szemét... elképzelni a fájdalmat, a bánatot, a kínt... ha biztosan tudod, hogy egy bizonyos valaki... hát mire való az élet... létezik valami... bűnösök... valami vigasz...⁵¹

HOGYAN BÁNTAK A SONDERKOMMANDÓSOK AZ ÁLDOZATOKKAL?

A Sonderkommando tagjai együtt éreztek a vetkőzőhelyiségbe lépő emberekkel, bár tudták, hogy nem segíthetnek rajtuk. Megkíséreltek könnyíteni helyzetükön, hiszen életük utolsó pillanatait élték, vagy legalább néhány perccel késleltetni pusztulásukat. Érdeklődést, részvétet, empátiát, sőt fájdalmat, gyötrődést tanúsítottak, miközben a zsidókat utolsó útjukra vezették. Gradowski így festi le ezeket az érzelmeket:

Milyen hősieken, milyen derűsen néznek szembe a halállal! Ez lepette meg bennünket a legjobban. Hát nem tudják, mi vár rájuk? Részvétellel nézzük őket, szemünk előtt új, iszonyatos jelenet képzik meg: milyen görcsök közepette pusztul el ez a sok élet, hogyan lesz úrrá ezeken a pezsgő világokon, a belőlük feltörő mocorgáson és lüktetésen néhány órán belül a halál merevsége. Szájuk örökre bezárul. A csillogó, bűbájá-

ban most ígéző szempár üresen mered egyetlen irányba: keres valamit a halál örökkévalóságában.⁵²

Így ábrázolja Lewental a szomorúságot és a szánalmat, amellyel a sonderosok figyelték a halálra váró áldozatokat:

Háromezer meztelen nő

1944 elején történt. Hideg, hóval terhes szél fújt, a talaj megfagyott. A Krematórium II-höz [III-hoz] érkező első teherautó zsúfolásig tele meztelen asszonyokkal és lányokkal. Nem állnak közel egymáshoz, mint rendesen; nem, már nem bírnak a lábukon állni, mert teljesen kimerültek – tehetetlenül fekszenek egymáson, nyöszörögve, sóhajtozva. A teherautó megáll, a ponyvát leveszik, és az emberi rakományt úgy borítják a földre, mint a kavicsot. A teherautó ajtajához közel fekvők zuhannak először a kemény földre, fejük, testük megsérül, már nincs erejük mozdulni. A többiek rájuk esnek, ekkor már társnőik súlya is rájuk nehezedik, fojtogatja őket. Nyögések... hallatszanak. Egyesek kimásznak a rakás alól, felállnak... mászni kezdenek.

Reszketnek, vacognak a borzalmas hidegben. Lassan bemásznak az öltöző néven ismert bunkerba, lépcsők vezetnek le, mint a pincébe. A többieket a kommandósok hozzák, akiket iderendeltek. Óvatosan kapják fel az összetört, alig lélegző nőket, kihúzzák őket a rakás alól, és gyorsan beviszik őket. Sokan nem tudnak állni, őket a karjukban viszik. Rége óta vannak már a táborban, és tisztában vannak vele, hogy a bunker a halál előszobája, és mégis hálásak, bólogatással mondanak köszönetet, kezükkel mutogatják, hogy nehezükre esik a beszéd. Jólesik nekik, vigasztalja őket, hogy az őket a

halálos pincéig támogató férfiak szemében az együttérzés, a fájdalom könnyei láthatók. Rohamokban tör rájuk a hideg; remegnek... Akik már benn vannak, leülhetnek; a többieket egymás után hozzák. Odalenn hideg van. Az egész test reszket tőle. Szénfűtéses kályhát hoznak, de csak néhány nő megy oda melegedni. A többiek bánatba süppedve várnak. A hideg embertelen, de ők már lemondtak az életről, sőt mintha viszolyognának a testi jó érzéstől... elhúzódnak, hallgatnak. Néhányan azért beszélgetnek egymás közt; mások elcsigázva hevernek... egy fiatal nő... nyár végén érkezett Będzinből. Mindvégig keményen dolgozott, és szenvedett az alultápláltságtól meg a hidegtől, de az egészsége jó volt, és reménykedett, hogy túléli a nehéz napokat. Egy héttel ez előtt egy napon a zsidókat nem engedték munkába menni. „Juden antreten!” – hangzott a parancs. Egész blokkokból összeszedték a fiatal nőket, és félreállították őket, de nem volt semmiféle vizsgálat, hogy eldöntsék, milyen állapotban vannak. Ezután bevitték őket a 25. blokkba, megparancsolták, hogy vetkőzzenek le, mert orvosi vizsgálat lesz. Három blokkba zsúfoltak egyenként 1000-1000 meztelen nőt, és három napra bezárták őket egy darab kenyérhéj, egy korty víz nélkül. Három napig kínozták őket az éhség. A harmadik éjszakán kaptak kenyeret: 16 nőre jutott egy 1400 grammos cipó... „ha lelőttek vagy elgázosítottak volna minket, sokkal jobban járunk. Sokan elájultak, mások kómába estek, ellepték az ágyakat, mozdulni se bírtak. Nem féltünk a haláltól. Fogságunk negyedik napján kiengedtek a blokkból. Az eszméletleneket a gyengélkedőbe vitték; a többiek a szokásos tábori kosztot kapták, és pihenhettek.

A nyolcadik napon, azaz öt nappal később megint le kellett vetkőznünk, és megint bezártak a blokkba. A ruháinkat elvitték, aztán többórás fagyoskodás után teherautókra raktak, és onnan a földre dobtak. Ez az utolsó becsapásunk szomorú vége. El lettünk mi átkozva az anyánk méhében, hogy az életünk ilyen keservesen alszik ki...” Az utolsó mondatot nem fejezte be; hangja könnyekbe veszett.

...Egy fiatal nő hisztériás rohamot kapott. Fürkészték az arcunkat, az együttérzés jeleit keresték. Egyikünk egy sarokban állt, és e szegény, tehetetlen lelkek mélyét kutatta. Aztán nem bírt uralkodni magán, és sírva fakadt. Egy fiatal lány pedig azt mondta: „Ó, milyen kiváltságos vagyok én, hogy halálom előtt a gyász hangjait hallom, hogy valaki részvevő könnyet hullat szomorú sorsunk láttán, a gyilkosok táborában, ahol annyi embert kínoznak, vernek, gyilkolnak, ahol eltompulunk és érzéketlenné válunk a szörnyűségek láttán, ahol elsorvad minden emberi érzelem, olyannyira, hogy holtan eshet össze a bátyád vagy a húgod, és még csak fel sem sóhajtasz. Hát élhet itt férfi, aki átérzi szerencsétlenségünket, és megsirat minket? Ó, milyen csodás, milyen természetellenes látomás! Egy eleven zsidó könnyei kísérik el a halálba, egy érzékeny férfi látványa... Van valaki, aki meggyászol majd minket, {pedig} én azt hittem, úgy fogjuk elhagyni ezt a világot, mint csupa nyomorult árva. Egy kis vigaszt talállok ebben a fiatalemberben... a sok gyilkos és bűnöző között találtam halálom előtt egy érző embert.” Azzal elfordult tőlünk, fejét a falnak támasztotta, és szíve mélyéből fakadtak a csendes, keserves könnyek, mintha a szíve felolvadna bennük...⁵³

Gradowski szembesíti egymással a németek hitványságát, csalárd-ságát, gyűlöletét a zsidók szenvedéseivel:

Ezek a szerencsétlen, naiv áldozatok mit sem tudtak, mit sem értettek, nem tudtak eligazodni e gyalázatos szadisták és bűnözők sötét, gyűlölködő gondolkodásán, nem értették, hogy ők maguk egy speciális sátáni cél kedvéért élhettek mostanáig – ezért tartották életben őket ezek a barbár gaz-emberek. Mihelyt e megtévesztés révén elérik céljukat, rájuk már nincs szükség, és immár nem különböznek a többi zsi-dótól, akinek végső sorsa a halál. [...]

Az egész, gondosan megszerkesztett csalás volt a legjobb eszköz egy gondolkodó és reálisan látó ember elaltatására és megbénítására. Nemtől és életkortól függetlenül azonnal be-hódoltak a csábító illúzióknak, hogy dolgozni viszik őket. Az-tán, mihelyt a disznók megéreztek, hogy a „kloroform” ha-tott, elindították a megsemmisítési akciót.

Szétverték a családokat, eltépték őket egymástól, elválasz-tották a nőket a férfiaktól, az időseket a fiataloktól, és így terelték őket a közeli, még lakatlan tábor csapdájába. Alatto-mosan odairányították a naiv áldozatokat, hideg fabarak-kokban helyezték el őket, majd deszkákkal eltorlaszolták az ajtókat. Az első módszer bevált: felizgatta és összezavarta az áldozatokat. Már nem tudtak logikusan gondolkodni, mert miután kezdtek rájönni, mi történik – hogy mindez a meg-ölésüket szolgálja –, akkor is tehetetlenek voltak, túl gyengék ahhoz, hogy harcoljanak és ellenálljanak, mivel mindenkinek – még azoknak is, akik még nem tértek magukhoz az illú-zióból, az ópium kábulatából – új aggodalmai támadtak. Még az erős, bátor fiatal férfiakat is megbénította a kétség-

beesés: csak ültek és emésztették magukat ifjú házastársaik és gyermekeik miatt, akiket már aznap elválasztottak tőlük. Ha gyötrelmesen megmozdult is bennük az ösztönös vágy a lázadásra, a harcra, az ellenállásra, személyes félelmeik elfoj-tották ezt az ösztönt. Minden egyes ember túsza lett a tragé-diának, amely családját érte, gondolatai elterelődtek vagy megbénultak, képtelenek voltak terveket szőni, hogy változ-tassanak a közös helyzeten, amelynek részei lettek. Így azok is, akik szabadságra vágytak, a harcra kész, energikus fiatalok tömegei csak ültek, mozdulatlanul, elcsigázva, kiábrándulva és megtörve.

Ez az ötezer áldozat ellenállás nélkül tette meg az első lé-pést a sír felé. A régóta űzött sátáni megtévesztés ezúttal is elérte célját. [...]⁵⁴

Az egyik sonderkommandós most következő tanúvallomása fel-idézi egy zsidó nőkből álló csoport életének utolsó perceit. A né-metek iránti gyűlöletről izzó beszámoló dicsőítő ének a bátor zsi-dó nőkről, akik a halállal szembenézve nem adták meg magukat, nem rimázkodtak az életükért, akiket nem lehetett megalázní:

Az ajtók tágra nyíltak. A pokol tárult fel az áldozatok előtt. A sírhoz vezető kis helyiségben álltak a hatóságok rango-sabb képviselői – vigyázzban, mintha katonai parádén vol-nának. A Politikai Osztályból mindenki eljött a mai mulat-ságra. Magasabb rangú tisztek, akiket e tizenhat hónap alatt még nem is láttunk. Van köztük egy nő is, egy „SS-nő”, aki a női tábor igazgatóságán dolgozik. Ő is eljött erre a nagy „nemzeti” ünnepségre, ahol népünk tagjait fogják megse-mmisíteni.

Félrehúzódom, és figyelem mindkét csoportot: a vadállatok, fő gyilkosokat és nővéreimet, a szerencsétlen áldozatokat.

És kezdődik a halálmenet. Büszkén, határozott léptekkel, bátran lépkednek, mintha az élet felé indulnának. Még akkor sem roppannak össze, amikor meglátják az utolsó, a vég-ső helyszínt, ahol mindjárt lejátszódik életük utolsó eseménye. Kemény lábuk nem inog meg, amikor észlelik, hogy a pokol előszobájának foglyai lettek. Mielőtt idejöttek, ők már rég rendezték számlájukat a világgal és az élettel, és szembenéztek az Istennel. Már a börtöncellában elvágta a szálakat önmaguk és az élet között. Ezért lépkednek most ilyen nyugodtan és fegyelmezetten; a véghez közeledve sem törnek össze. Erős meztelen nők menetelnek megállás nélkül. Mintha mindez egy örökkévalóságban történe; a menet egy örökkévalóságig tart.

Mintha világokat, egész világokat vetkőztettek volna csupaszra, és így jelennének meg ezen az ördögi sétán.

Az anyák karjukban hozzák kisgyermeküket; más gyerekeket apró kezüknél fogva vezetnek. Most megcsókolják a kicsinyeket, de az anyai szív türelmetlen: egész úton csókolják őket. A nővérek kéz a kézben, egymáshoz simulva menetelnek – együtt akarnak a halálba menni.

Mind gyűlölettel néznek a jelen lévő tisztokra, de nem sok időt vesztegetnek rájuk. Senki sem könyörög, senki sem kér tőlük irgalmat. Az áldozatok számára világos, hogy hóhéraik szívében szikrája sincs az emberi érzésnek, ők pedig megtagadják tőlük a kéjes látványt, ahogy a halálraítéltek kétségbeesve nyújtják feléjük a karjukat, kegyelemért esdve.

Egyszer csak, egész hirtelen, megtorpan a meztelen menet. Egy kilencéves kislány menetel a többiekkel, szép szőke kislány; vastag, takarosán befont copfjai arany szalagként verdesik törékeny, kislányos hátát. Mögötte lépked a hősie anyja, ő állt meg, és bátran, sőt vakmerőn fordul a tisztok felé. „Gyilkosok, gazemberek, szívtelen bűnözők! Igen, most megöltök bennünket, ártatlan nőket és gyermekeket [...]. De ne feledjétek, gazemberek: fizetni fogtok mindezért – az egész világ áll majd bosszút értünk!” Azzal az arcukba köpött, és lányával együtt beszaladt a bunkerba. Amazok mintha megkukul-tak volna. Nem mertek egymás szemébe nézni. Nagy igazságot hallottak, amely belevágott, benyomult vadállati lelkükbe. Hagyták beszélni az asszonyt, holott tudták, mit fog mondani, de kíváncsiak voltak, mire gondolhat, mit mondhat egy halálba menő zsidó nő. A gyilkosok most komoran, gondolataikba merülve állnak. A nő mintegy a sírból kinyúlva tépte le álarcukat, hogy megjósolja a közeljövőt, és tudassa, mi vár rájuk hamarosan.⁵⁵

Gradowski borzalmakat idéző beszámolója egyértelműen cáfolja a véleményt, miszerint a sonderosok önzőek lettek volna, és közönyösen nézték a halálba kergetett zsidókat. Naplójában számot ad az érzelmekről, amelyek benne és társaiban dúltak. Írásaiban szánalom vegyül szeretettel:

Az áldozatok már látják az igazságot: menetelésük a halálba vezet. Kihunyt az utolsó remény, az utolsó fénysugár, az utolsó szikra is. Úgy szemlélik most a világot, mintha filmként vonulna el előttük. Tekintetük úgy siklik ide-oda, mint-ha mindent magukba szeretnének szívni.

Onnan, a távolból otthonuk pislá fénnyé világít. De hiszen látták mindennap. A távolból a hópalástjukba burkolózó nagy hegyek a szeretett vidék mindennapi köszöntését tolmácsolták. Ó, ti drága hegyek! Ott nyugosztok most békésen alva, szépeket álmódva a holdfényben, mialatt nekünk, szeretett gyermekeiteknek, akiknek élete összeforrt veletek, pusztulnunk kell. Hány aranyló napot, mennyi örömet és gyönyörűséget, életünk hány varázslatos napját őriztettek meg magatokban! Mennyi szeretetben, mennyi gyöngédségben részesítettetek bennünket! Hány olyan, e maihoz hasonló éjszakát töltöttünk ölelésekben, szomjunkat oltva soha ki nem apadó forrásaitoknál – és mi haszna volt? Most messzire hurcolnak töletek, és jóval messzebb, a hegyek mögött áll a magányos, üres ház, amely elárvalva várja, hogy mi, szerencsétlen gyermekei, visszatérjünk.

Ó, szeretett, meleg otthon! Jelt ad magáról, szólítja őket, hívogatja szerény, hűséges gyermekeit.

És itt? Hát hová kerültek? A világ oly szép, oly örömteli, oly csábító! Integtet, élni szólít, élni vágyást ébreszt bennük. Ezernyi hajszálcső köti őket ehhez a tágas, gyönyörűséges nagyvilághoz, amely most kitárja feléjük karjait, és az éjszakai csöndben hallani hívását: „Gyermekeim, ti hűségesek! Forrón szeretlek benneteket. Jertek hozzám! Van itt hely mindenkinek! Valamikor réges-régen rengeteg kincset ástam el itt nektek. Forrásaim szakadatlan csobognak, hogy mindenkit felüdítsenek, tekintet nélkül rangra, tekintélyre. Értetek létezem, nektek teremtettem!”

Most, hogy ők, e szeretett, hűséges gyermekek kiléptek ebbe a szeretett, hűséges világba, nem tudnak megválni tőle, hiszen fiatalok, egészségesek, frissek, életerősek, és minden-

kit képviselnek. Élni akarnak. Hiszen életre születtek valamennyien.

Ezek az éber áldozatok kezükkel, fogaikkal kapaszkodtak a világba, az életbe, mint a gyermek anyjába, akitől kegyetlenül meg akarják fosztani. Sorsuk urai minden ok nélkül ki akarják tépni őket a szeretett, hűséges világból, holott semmit sem követtek el.

Bárcsak most kitárhathatnák karjukat, és szívükhöz szoríthatnák a világot, az egész világot, a mennyeket, a csillagokat meg a holdat, a hegyeket, a havat, a hideg földet, a fákat, a füvet és mindent, ami létezik. Milyen boldogok lennének!

Bárcsak a gyermekek, ezek a szerencsétlen áldozatok, most a világ végéig nyújtózkodhatnának, vérző, lángoló szívükkel átmelegíthetnék a hideg földet, forró könnyeikben fűroszthatnák merev gerincét, és megcsókolnák e hatalmas, gyönyörű világ tagjait.

Ó, bárcsak most, hirtelen-váratlan az utolsó cseppig kiélvezhetnék a világot és az életet, jóllakhatnának velük. Éhségük, szomjuk akkor mindörökre elcsitulna. Ó, ha most az árnyékok gyermekei átölelhetnék a nyomorult áldozatokat, akik még mindig a sírok között ülnek, és várják, hogy a pokolban rájuk kerüljön a sor – milyen jót tenne ez nekik éppen most, ezekben a pillanatokban, amikor még léteznek ebben a világban, és szeretnének megcsókolni, megsimogatni, szeretni mindent, ami létezik [...].

Zavarodottan állnak, fegyvertelenül, megadón. Már látták, felmérték az igazságot, a szakadékot, amely előttük táng, és ők már ereszkednek is lefelé. Érzik, érzékelik, hogy minden, az élet, a világ, a rétek, a fák, minden, ami él és létezik, eltűnőben van, velük süllyed a szakadék mélyébe. A csil-

lagok eloltva, a mennyek elsötétülnek, a hold megáll félúton, a világ velük halad a pusztulás felé. És ők, a nyomorult áldozatok, legszívesebben máris, a lehető leggyorsabban belevesznének a mocsaras tengerbe.

Félrelökik a batyukat, amelybe beraktak mindent, amit az „utazáshoz” magukkal hoztak. Már semmi nem fontos nekik, nincs szükségük semmire.

Önként, ellenállás nélkül hagyják, hogy a teherautók ömlesztve kiborítsák őket – mintha elalélnának, learatott kévéként dőlnek egyenesen a karjainkba. Tessék a kezem, fogd meg, drága fivérem, és kísérj el ezen a rövid úton élet és halál között. És mi vezetjük a mi szeretett, gyöngéd, törékeny nővéreinket, hónuk alá nyúlva támogatjuk őket. Néma csendben haladunk lépésről lépésre, szívünk a lépések ritmusában zakatol. Szenvedünk és vérzünk, ugyanúgy, mint ők, és érezzük, ahogy minden lépéssel távolodunk az élettől, közeledünk a halálhoz. Mielőtt a bunker mélységébe ereszkednénk, mielőtt ők a sír első lépcsőfokára helyeznék lábukat, még utoljára felnéznek az égre és a holdra – és szívük legmélyéből, mintha ugyanaz a szív dobogna mindnyájukban, ösztönösen tör fel egy sóhaj. Nővéreink könnyei megcsillannak a holdfényben, és kísérik, fivéreik arcán is marad egy-egy megszáradt könnycsepp.⁵⁶

A náci egyik módszere a foglyok lelki megtörésére a megalázás, a megvetés volt. A meztelen nők százaival való találkozásnak különösen lealacsonyító hatása volt, elsősorban a Sonderkommando vallásos tagjaira, amilyen Zalman Gradowski is volt. A meztelenség témája számos naplóbejegyzésében megismétlődik.

Most új fény ragyog fel ebben a világban, e gigantikus sírban. A pokol egyik szélén nők állnak, testük a sirály fehérségével csillog. Egyenesen tartják magukat, és csak várnak, várnak, amíg a pokol kapui kinyílnak, szabad utat engedve a sírhoz. Mi, felöltözött férfiak, szemközt állunk velük, és mozdulatlanul figyeljük a jelenetet. Ezekben a pillanatokban nem tudjuk eldönteni, valóság-e mindez vagy csak álom. Nem botlottunk-e véletlenül valahová, a meztelen nők világába, akikkel a Sátán játszadozni akar? Az is lehet, hogy holmi múzeumba vagy műterembe tévedtünk, ahol az emberek halkan zokognak és nyöszörögnek – vajon honnan jöttek ezek a nők, hogy a művésznek modellt álljanak, szolgálva művészetét?⁵⁷

Gradowski, e hitbuzgó ortodox zsidó írásai felhívják figyelmünket a zavarra és a szégyenre, melyet a meztelen nők látványa keltett benne. Ezért következő beszámolóját arról, amit érzett, amikor a vetkőzőben szemben állt a fiatal nőkkel, különös óvatossággal és érzékenységgel kell megközelítenünk. Az érzelmeket, amelyekről számot ad, úgy is értelmezhetjük, mint egy élni vágyó fiatal férfi természetes és érthető reakcióját. Mindamellett Gradowskinak a meztelen nők felé áradó érzelmeit élet és halál gyakran ismételt metaforájának prizmáján át is kell szemlélnünk: mint a még érésben lévő, szerelemre szomjazó fiatal teremtetések küszöbönálló párosodását a halállal. Gradowski kifejezi fájdalmát, amiért a fiatal nők máris életüket veszítik, még mielőtt igazán élhettek volna.

Gradowski kommentárjai feltárják, mennyire zavarba hozza a meztelen emberi lényekkel való találkozás, és mennyire szeretne a haláluk előtti pillanatban, amikor elindulnak a gázkamra felé,

egy cseppnyi emberséget: melegséget, rokonszenvet, nosztalgiát, szeretetet ajándékozni nekik.

„Mondd csak, fivérem – kéri egy másik [nő], aki már rég örökre lemondott az életről és a világról. Nagy-merészen, bátran csengő hangon faggat bennünket. – Mondd csak, fivérem, mennyi időbe telik, amíg meghalunk? Nagyon fájdalmas? Vagy könnyen jön a [halál]?”

De nem hagyják őket sokáig álldogálni. A gyilkosok – ezek a ragadozó vadállatok – rögtön felhívják magukra a figyelmet. A részeg disznók ordítóása a levegőt hasogatja. Bestiális szemük szomszédját máris – minél gyorsabb, annál jobb – az én szépséges, szeretett nővéreim meztelenségével akarják oltani. Botok sújtanak le a hátakra, a fejekre és így tovább; a ruha gyorsan hullik le a testekről. Néhányan kínosan érzik magukat, szeretnének elbújni valahová, hogy ne lássák őket meztelenül. De itt nincsenek sarkok; ezen a helyen már nem létezik szégyen. Az erkölcs, az etika az élettel együtt száll a sírba.

Egyesek úgy vetik ránk magukat, mintha részekek volnának. A karunkba ugranak, mintha szerelmesek volnának, és zavart pillantásokkal kérnek, hogy mi vetköztessük őket meztelenre. Mindenről meg akarnak feledkezni; semmire sem akarnak gondolni. Mihelyt megtették az első lépést a sírba vezető lépcsőn, végleg leszámoltak a tegnapi világával, annak erkölcsével, elveivel, etikai fogalmaival. Most, a pokolba szállás peremén, ameddig még az élet talaján állnak, csak a test érez, érzékel még, még fűti az ösztön, hogy valamicske élvezethez jusson. Két kézzel adnának mindent, mindent beleömlészténe az utolsó gyönyörbe, az utolsó

boldogságba, amit az élettől még kaphatnak. Most szeretnék kielégíteni testüket, mielőtt elpusztul. Ezért akarják, hogy fiatal testüket, amely az élet nedvét ontja, megérintse egy idegen férfi, aki itt és most a szerelem legközelebbi tárgya, és ez a kéz simogassa testüket. Ekként úgy érzik majd, mint-ha szeretőjük vagy férjük keze simogatná gyengéden kéjre szomjas testüket. Meg akarnak most részegülni ezek az én drága, szépséges nővéreim, és izzó, szerelmesen közeledő szájuk csókért eped, ameddig még lüktet benne az élet.⁵⁸

A Sonderkommando tagjai és a vetközőhelyiségben lévő zsidók közti rövid érintkezésből is kitűnik, milyen embertelenül rideg feltételek között működött ez a testület. Életüket meghatározta a folyamatos és teljes tehetetlenség: a halálra ítélt zsidóknak semmiféle segítséget nem nyújthattak. Szenvedélyesen szerették volna megmenteni őket, de ez lehetetlen volt. Bár pontosan tudták, mi fog történni, egyetlen zsidót sem sikerült megvédeniük.

A sonderkommandósok viselkedéséről különféle ellentétes vélemények fogalmazódtak meg, különösen ami a még élő áldozatokhoz és a meggyilkoltak teteméhez való viszonyukat illeti.⁵⁹ Ám akik azzal érvelnek, hogy a sonderosok elállatiasodtak, embertelenül közönyös személyekké váltak, akik levetkőztek minden emberi vonást, így az élet tiszteletét is, vegyék figyelembe, hogyan bántak azokkal a zsidókkal, akik testvéreik jelenlétében búcsúztak az élettől:

Ezek az izgató szépségű, most még élettől lüktető testek visszataszító tárgyakként, a mocskos földön elterülve gurulnak majd ide-oda, és az alabástrom tisztaságú testet ürülék borítja.

A fogakat a foghússal együtt tépik ki a most csacsogó szájából, és a vér úgy folyik, mint a víz.

Kétféle váladék ürül a finom metszésű orrból: az egyik vörös, a másik sárga vagy fehér.

A most fehér, rózsás-piros arcot a gáz kékre vagy feketére festi. A szemek megtelnek vérrel; és te nem tudod megmondani, ugyanazt a személyt látod-e, mint aki most itt áll. És két hideg kéz nyírja le a haját a fejről, amelyet most hullámos fűrtök ékesítenek, és eltávolít gyűrűt, fülbevalót.

Aztán idegen férfiak kesztyűt húznak, vagy szíjakkal ragadják meg a most hófehéren fénylő kezeket, melyek akkor majd olyan visszataszító látványt nyújtanak, hogy csupasz kézzel hozzájuk érni utálatos lenne. Aztán ezt az elragadó zsenge virágot végigvonszolják a hideg, piszkos betonpadlón. És a test önmagával törli fel az útjába eső mocskot.

Utána összeviszsa dobálják, lökdösik őket, mint piszkos, undorító állatokat, liften küldik fel őket a pokolba, majd tűzre vetik őket, és a telt, húsos testekből néhány percen belül hamu lesz.

Már látjuk, érezzük tökéletes megsemmisülésüket. Nézem őket, nézem a lüktető életet, amely betölti ezt a jókora teret. Itt egész világokat képviselnek. Néhány perc múlva változik a szín: egyikünk hamuval megrakott talicskát kormányoz a hatalmas sír felé. Most egy 10-15 főből álló női csoport mellett állok – valamennyiük teste, valamennyiük élete ott lesz azon a talicskán. Az itt állók után nem marad semmi, még egy emlék sem, holott korábban egész városokat töltöttek meg, helyük volt a világban. Perceken belül eltörlődnek, gyökerestül, mindenestül – mintha soha, soha meg sem születtek

volna. Szívünket hasogatja a fájdalom. A szó szoros értelmében érezzük, átéljük az átmenetet életből halálba [...].

Szívünk túlrad a szenvedésükkel való együttérzéssel. Ó, ha életünk egész darabjait feláldozhatnánk értük, szeretett nővéreinkért, milyen boldogok lennénk. Szeretnénk őket sajgó szívünkhöz szorítani, végigcsókolni tagjaikat, csordul-tig töltekezni e mindjárt kialvó életekkel. Szeretnénk még lüktető életük látványát mélyen a szívünkbe vésni, és örökké szívünkben hordozni ezeket a szemünk láttára kihunyó életeket. Mindnyájan foglyai vagyunk a bennünk támadó gondolatok lidércnyomásának. Ők, a mi szeretett nővéreink, csodálkozva néznek ránk: miért vagyunk olyan levertek, amikor ők olyan nyugodtan viselkednek? Szeretnének most hosszabban beszélgetni velünk: mi történik velük utána, a haláluk után? De ehhez nem elég bátrak – és a titok mindvégig rejtve marad előttük.

Most itt állnak, az egész óriási, meztelen sokaság, fagyott pillantásukat egy irányba szögezik; és látható, amint egy vi-gasztalan gondolat lopózik lelkükbe mind a keserves végig.⁶⁰

A HOLTTESTEK ELTAKARÍTÁSA

Saját írott és szóbeli tanúskodásuk szerint a Sonderkommando egyes tagjai valóban automatákká, robotokká változtak. Olyan lét-állapotba zuhantak, amelyben minden etikai szempont, az életet és az emberi testet is beleértve, elvesztette minden jelentését. Másokra viszont kínszenvedés várt, amikor a gázkamrában, az elgá-

zositás után megpillantották hitsorsosaik szanaszét heverő tetejét.

Dermedten állsz ott, és körül nézel. Kettő közülük itt hever. Két emberi lény, két világ foglalja el helyét az emberiség tablójában. Éltek és léteztek; tettek-vettek, alkottak. Cselekedtek a világ és önmaguk érdekében, újabb réteget illesztettek a nagy építményre, sodratot szőttek a világ és a jövő számára – és csak egy szemvillanás: húsz percen belül nyomuk sem marad.

Két másikat ide tettek, meggyilkoltak – valaha szép, elragadó fiatal nők voltak. Két teljes világot foglaltak el a földön. Mennyi örömet, boldogságot teremtettek. Minden mosolyuk vigasztalt, minden pillantásuk gyönyört keltett, minden szavuk mennyből jött dalként terjesztett varázst. Ha csak betették valahová a lábukat, jókedvet, elégedettséget hoztak. Nagyon sokan szerették őket, és most ott terülnek el a vaslemezeken. Mindjárt nyílik a kementecajtó, és néhány percen belül nyomuk se marad.

Most újabb hármat terítenek ki. Egy fiúcska anyja melléhez tapad. Milyen boldog, milyen vidám volt az anya és az apa, amikor a fiuk megszületett. Otthont építettek, fonták a jövő szálait, idillnek látták a világot – és csak egy szemvillanás: húsz percen belül nyomuk se marad.⁶¹

BARÁTSÁGOK ÉS KÖLCSONÖS SEGÍTSÉG

A foglyoknak még a Sonderkommando soraiban is szükségük volt egymás támogatására, mint szinte mindenkinek, akit nyomás alatt,

szenvedések közepette tartanak. A következő idézet rendkívül erős egységről és szolidaritásról tanúskodik, és ez különösen akkor érvényesült, amikor az SS a Sonderkommandón belül is selekciót hajtott végre, hogy néhányuktól megszabaduljon.

Most valamennyiüket egyesíti ugyanaz a félelem és remegés. Mind foglyai az eljövendő pillanatok gyötrelmének. Most éreztük csak át, hogy 15 hónapi együttlét e tragikus, kísérteties, rémületes munka rabságában egységes baráti csoporttá kovácsolt és tapasztott bennünket, és egyetlen masszává olvasztott, amelyből elválaszthatatlan, oszthatatlan testvéri közösség csírázott ki. Így is maradunk majd életünk végső perceiig. Mindenki egyért és egy mindenkiért. Mindegyikünk az egész közösség fájdalmát és szorongását érzi lelkében. Mindegyikünk máris érzékeli a ránk váró szenvedés kínját. Noha még egyikünk sem tudta, miben nyilvánul majd meg ez a szenvedés, mind eltaláltuk, hogy „valaminek” történnie kell; azt pedig már régóta tudtuk, hogy minden „változás” átmenet az életből a halálba. [...]

Az egyik ragadozó ordításának visszhangja könyörtelenül szállt keresztül a csüggedt barakkokon, és sokkolta, felrázta, éberségre készítette a máris gyászba süppedt tömegeket. A visszhang új parancsot hirdetett: „Mindenki kifelé!” Senki sem maradhat a barakkokban, mert fivéreink már az udvaron sorakoznak. Jelentkezniük kell, magukkal víve holmijukat, ennivalójukat. Meg kell válniuk otthonuktól, tábori életüktől. Tőlünk, akiket szeretnek, akik a legközelebb állnak hozzájuk, egyedüli bizalmasaik, akik itt, a halál világában még kedvesek nekik. Mi, még megmaradt testvéreik, akik élve maradunk, akiket a zsákmányszerzők még nem tá-

madtak meg, nem rázhatunk kezét velük, nem csókolhatjuk meg egymást, holott ebben a pillanatban mi jelentünk nekik mindent: apát, anyát, feleséget, gyermeket. Nem szabad hangot adnunk jókívánságainknak, nem fejezhetjük ki a testvéri érzelmeket, amelyek most, a búcsú pillanatában annyira szeretnének kitörni. Kihajtanak minket az utcára. Senki sem állhat csendesen a helyén. A jó barátok kis csoportokban járnak fel s alá, idegesen, szorongva. Egyesek beszélnek, mások nem mondanak semmit. Mindenre melankólia borul, így telnek a tébolyító szenvedés percei. Mindenki tudja, mindenki érzi, hogy ők már nem tartoznak ide, már „készülnek” a távozásra, és mi annyira szeretnénk együtt lenni velük. Ők vannak ott, az utca az „itt”. Pedig egy test, egy lélek vagyunk velük, oszthatatlanul, elválaszthatatlanul, de az ő eggyé forrt szívüket egy kegyetlen kéz megmarkolta és darabokra szaggatja. Mind érezzük a készülő sebészi műtét kínjait.

Igen, úgy éreztük magunkat, mint gyászolók, akik könnyezve meredünk a holmira, amit a hozzánk közel állók hátrahagytak. A földön, a fekhelyük közelében különböző eldobott tárgyakat találtunk. Néhány órával ezelőtt még volt, aki szerette őket, és ragaszkodott hozzájuk; most úgy hevernek itt, mint a halott megmaradt gyógyszerei vagy mint elhagyott árvák. Gazdátlanok, senkinek sem kellenek. Csak fájdalmat ébresztenek, emlékeztetnek rá, hogy mindez tanúszkodás az élet mellett, amelyhez őt a hajszálcsovesség ezernyi szála fűzte. Hová lett most ez a drága élet? Most rálépsz valamire, és szúrás nyilall a szívedbe. Ez a tárgy nemrég még barátod és testvéred kezében volt. Kezének melege még

érezhető rajta. Még őrzi az utolsó pillantást, melyet rá vetett, mielőtt kétségbeesésében elhajította volna.

Gyászolóknak éreztük magunkat, amikor felnéztünk, és láttuk a szörnyű űrt, amelyből a halál fuvallata szállt felénk. Az ember érezte, ahogy az űrből, a halálból láthatatlan kezek nyúlnak felénk, és azt kérik, mi, megmaradtak töltsük be ezt a holt teret.

Gyászolóknak éreztük magunkat, akik a halált körülöttünk lebegő jelenlétként éljük meg, és nem tudunk szabadulni tőle, mert gyökereket eresztett belénk. Úgy éreztük, egyek vagyunk vele [...]. A halál és az élet két véglet szintézise, amelyek mindenütt magukban léteznek, külön állnak. Most mégis úgy éreztük, összeolvadtak, élet és halál karonfogva sétál.

Mint gyászolók őrizzük lényé emléket, hiszen minket is hajszálcsovesség kötött össze vele, és most, hogy nincs többé, emlékeztünk, szívünk-lelkünk legmélyébe vessük – ekként érezhetjük, hogy lelkünk és életünk velük vannak. Úgy éreztük, elszakított fivéreink hatnak mindarra, ami most szervezetünkben történik. Minden tagunkban érezzük, hogy életünk egy darabja hiányzik, pedig enélkül egyetlen lépést sem tehetünk előre.⁶²

VALLÁSI ÉLET

Zalman Gradowski szerint a sonderkommandósok továbbra is fenntartották a kulturális, sőt a vallási életet is. Akármilyen hihetetlenül hangozzék: voltak foglyok, akik a krematórium árnyékában nap mint nap elszavalták a zsidó imákat.

Felmegyek, hogy lássam, mi újság ott, a nagy kémény mögött. Idősebb barátok tucatjai üldögéltek ott, de fiatalabbak is, akik azt tűzték maguk elé feladatul, hogy őrünk elől rejtve mondjanak el egy zsoltárt, a Misna valamelyik részletét, vagy az imákat. Csak annyit dolgoztak, hogy megteremtsék az elfoglaltság látszatát, a munkát ugyanis igen gyorsan el lehetett végezni, de el is lehetett húzni. Könnyű volt az álcázás, és ezt a vallásos sonderosok kihasználták, ahogy a gyengék és a betegek is, hogy agyonüssék az időt.

Lelki szememmel látom a bunkert. Egyikünk őrt állt, és figyelte, nem közeledik-e valaki, a vallásos zsidók pedig közben becsapták elnyomóikat [...]. Gyakran megesett, hogy lázasan rántották le imaszíjaikat, és úgy rohantak az ima kelős közepén munkába, mintha mi sem történt volna. Sokszor tetten érték őket, és a vadállatias, cinikus *Oberscharführer* [...] azt ordította: „Mi az, maguk itt Biblia-kommandót játszanak?” Szíve legmélyén azonban tetszett neki, hogy a pokol közepén, a kémény mellett, amely zsidó életek százezreit okádta magából, még vannak olyanok, akik hátukat a téglának támasztva, amelyeket az elhamvasztott zsidó áldozatok, az elhamvasztott apák és anyák, feleségek és gyermekek tüze edzett keményre, éppen itt imádkoznak, szavalnak zsoltárokat vagy tanulmányozzák a [Tórát]. Hogy még itt, ezen a helyen is azt vallják, hogy mindent egy magasabb istenség irányít [...] Úgy vélte, az ilyen jámbor zsidóknak meg kellene engedni, hogy szabadon mozogjanak, és időnként elmehetnek hitük gyakorlásában. Mindjárt jobb, egészségesebb lenne a helyzet, és ő is nyugodtabb lehetne. Így hát a németek szemet hunytak, és nem csináltak nagy ügyet a kihágásból. [...]

Néhány sonderos gúnyosan semmibe vette azt a pár tucat zsidót, aki összegyűlt, hogy elmondja a *Kabbalat Sabbath*-imát, majd az esti imát. Mások rosszállón figyelték őket, úgy okoskodva, hogy a kegyetlen valóság, a rémálmokba illő tragédiák, amelyek szemünk előtt nap mint nap lejátszódtak, nem sugallhatnak hálát, dicséretre már nem is szólva, a világ Teremtője felé, aki megengedte, hogy egy barbár nép kiirtson és megsemmisítsen ártatlan embermilliókat, férfiakat, nőket, gyermekeket, akiknek csak annyi a bűnük, hogy zsidónak születtek, mindenhatónak ismerik el az Istent, akihez imádkoznak, és megajándékozták a világot az egyistenhittel. Ezért gyilkolják most le őket. És mindezek után még dicsőítő énekeket adjanak elő? Miért zengenék el a „dalt” [„A tenger dalt”, ezt a hálaéneket, amiért Isten a Vörös-tengeren elpusztította a fáraót és hadseregét], amikor a tenger az ő vérüktől piroslik? Könnyörögjenek ahhoz az Istenhez, aki nem hallgatja meg az ártatlan kisdetek sírását és jajongását? Azt már nem! Ez az Isten még azoktól is haragosan, sértetten elfordul, akik nem osztoznak az ő egyetemes megértésében.

Még egyes, korábban vallásos zsidók is hűvösen eltávolodnak Tőle most. Már rég nem élnek békében Istenükkel. Útjai keserűséggel töltik el őket. Nem értik, hogyan szolgáltathatja ki gyermekeit egy „atya” vérszomjas vadállatok karmainak, akik kinevetik és gúnyt űznek Belőle. Az sem érdekli ezeket a zsidókat, hogy maguk járjanak utána a dolgoknak, mert elveszítenék utolsó bástyájukat, utolsó vigaszukat. Inkább csak ülnek szótlanul, nem adnak számot életükről Istennek, és Tőle sem kérnek elszámolást. Egyetlenegyszer szívesen imádkoznának, csak hogy könnyítsenek szívükön, de nem képesek rá. Nem akarnak hazudni se Neki, se önmaguknak.

Mindazonáltal, az általános hangulattal nem törődve, felbukkant egy makacsul vallásos zsidókból álló csoport. Ők elfojtottak magukban minden keserűséget, elhallgattattak minden tiltakozást, amely csak belső zűrzavart szül, elszámolást követel, az embereket pedig arra buzdítja, hogy megkérdezzék, „Miért?”, és azt kiáltsák, „Nem!” Hisznek, anélkül, hogy vizsgálatot folytatnának, vagy magukban elszámolnának. Még most is meggyőződésük – amit nap mint nap ki is mutatnak –, hogy mindaz, amit velünk művelnek és ami történik velünk, egy magasabb rendű hatalomtól ered, amelyet egyszerű emberi ésszel mi nem foghatunk fel. Még most is szorosan tapadnak az Istenükhöz. Mélységes hit itatja át őket, még akkor is, amikor látják, érzik, érzékelik, hogy belefulladásnak saját hitük óceánjába. Szívük mélyén talán őket is elkese-ríti, izgatja „valami”, de táplálják magukban az erőt, mert különben elveszítenék utolsó bástyájukat, az utolsó vigaszt.

Az ötszáz tagú családban – hívők és nem hívők; zaklatottak és nyugodtak testvériségében – kezdettől fogva különvált egy kis csoport, amely egyre növekedett. Ők voltak a hívők, akik *minyan*-ban [istentiszteleteken egy férfiakból álló csoport, ahol kötelező a tízfőnyi létszám] mondják el az összes mindennapi imát.

Gyakran megesett, hogy az imák dallama magával ragadta valamelyik nem imádkozó zsidót. A hagyományos sabbat esti istentisztelet egyik-másik emléke vagy motívuma megérintette, és kirántotta a tragikus, az iszonyatos valóságból. Gondolkodását elterelték a hajdanvolt világ viharzó hullámai; visszakapcsolódott a letűnt évekbe, és úgy érezte, mint-ha a saját otthonában ülne.⁶³

A sonderkommandósok életének „elrejtett íásaikban”⁶⁴ meg-elevenedő, bámulatos aspektusa azoknak a foglyoknak az ábrázolása, akik a tábor körülményei között is eleget tettek vallási kötelességeiknek. Ott, ahol minden emberi értéket meggyaláztak és lábbal tiportak, voltak foglyok, akiknek Istenbe és az Ő parancsolataiba vetett rendíthetetlen hite lehetővé tette, hogy fenntartsák az erkölcsi értékeket és a reményt.

A foglyok szóbeli nyilatkozatai megerősítik, hogy a Sonderkommando számos tagja is ragaszkodott hitéhez. Nem váltak ateistákká, nem lettek hitehagyottak; hitték, hogy az általuk elsajátított értékek továbbra is fontosak, és nem vészett el minden remény. Ez a hit volt a sánc, amely megvédte őket az apátiától és a teljes kétségbeeséstől.

Lehetetlennek tűnik csak elképzelni is, hogyan imádkoztak a krematóriumok között, de az is, hogy egyáltalán imádkozni tudtak. Vallásosak maradtak azok az emberek, akiket megfosztottak méltóságuktól, és akiknek minden okuk megvolt a remény feladására. Voltak foglyok, akik továbbra is rendszeresen elmondták a zsidók napi három imáját (*shacharit, mincha és maariv* – a reggeli, a délutáni és az esti ima). Ezzel sikerült fenntartaniuk az egyik legfontosabb emberi tulajdonságot, tudniillik azt, hogy ebben a pokolban épelméjűek maradjanak. Istenfélelmük feltétlen bizonyítéka az ilyen emberek magas erkölcsi színvonalának. Talán még az SS-legények is, akiknek tudomásuk volt a jelenségről, elégedetten nyugtázták, hogy a vallási kultusz és a jámborság még ezen az „istentelen” helyen is tovább él. Mi több, szinte bizonyos, hogy úgy érezték: az imák, még ha egy zsidó istenséghez szólnak is, valamiféle vezeklést biztosítanak nekik, és enyhítik büntudatukat. Kivégzése pillanatában gyakran még a legelvetemültebb bű-

nőző is szükségét érzi, hogy Istenhez vagy az Őt képviselő egyházi személyhez forduljon.

Harc és ellenállás

FELKELÉSI TERVEK

A Sonderkommando tagjai folyamatosan abban a reményben várakoztak, hogy a csapdába került erős fiatal zsidók ezrei, akiket frissen szállítottak a táborba, és tele voltak élni akarással, megszervezik az ellenállást, még ha az csak jelképes is, meggyilkolásuk előtt. Általában azonban ennek épp az ellenkezőjét tapasztalták: a végzetbe való alázkodó beletörődést. Ez a passzivitás mélysegesen frusztrálta a sonderosokat. Az olyan esetek, amikor az újonnan jöttek ellenállást tanúsítottak, rendkívül ritkák és elszórtak voltak:

Erős, egészséges férfiak százezrei vonultak el előttünk nem is egyszer. Oroszországból, Lengyelországból érkeztek, cigányok is jöttek. Tudták, hogy meghalni hozták őket, de egyikük sem próbált ellenállni vagy küzdeni. Mentek mind, mint birkák a vágóhídra. Tizenhat hónap alatt mindössze két kivételről adhatunk számot. Egy białystoki szállítmányban egy bátor fiatalember, egy igazi harcos késsel rontott az őrkre, többükön vérző sebet ejtett, majd amikor szökni próbált, lelőtték. A második eset, amely előtt tisztelettel és csodálattal hajtom meg fejem, a „varsói transzportnál” fordult elő. Ebben a szállítmányban olyan varsói zsidókat hoztak, akik amerikai állampolgárok voltak; néhányan Amerikában is szü-

lettek. Úgy volt, hogy egy németországi karanténtáborból Svájcba küldik őket; ahol majd a Vöröskereszt veszi őket védelmébe. Aztán Svájc helyett a „civilizált”, tisztességes hatóságok idehózták őket, a krematóriumba, a tűzbe. Ekkor került sor a hőstetre. Egy fiatal hősnő, aki Varsóban táncosnő volt, kirántotta Quakernacknak, az auschwitzi „politikai osztály” *Oberscharführer*-ének kezéből a kézfegyverét, és agyonlőtte a *Rapportführer*-t, a hírhedten vadállatias Schillinger *Unterscharführer*-t.

Hőstette felbátorított még néhány merész nőt, akik ütlegetni kezdték az egyenruhás, felbőszült SS-eket, és üvegeket meg egyéb tárgyakat dobáltak a képükbe.

Csupán ebben a két transzportban tanúsítottak ellenállást az olyan emberek, akik tudták, hogy nincs veszítenivalójuk. De az említett százezrek valóban birkákként mentek a vágóhídra.⁶⁵

A titkos naplóírók a Sonderkommando ellenállási mozgalmának legjelentősebb résztvevői közé tartoztak. Fontos szerepük volt a felkelés előkészítésében és vezetésében. A legtöbben életükkel fizettek ezért; azt a néhány embert, aki nem veszett oda a küzdelemben, röviddel utána ölték meg. Írásaikban különös hangsúlyt kap a fegyveres felkelés szervezésének gondolata.

Azt reméltük, azt hittük, hogy ma történik meg, ez lesz az a nap, amelyen sorsunk megpecsételődik, {a nap,} amelyet lelegzet-visszafojtva vártunk, {a nap,} amikor a kétségbeesett tömegek a sír széléről felemelik a harci zászlót, és velünk együtt, kéz a kézben, vállalják az egyenlőtlen erő összecsapását. Ezen a napon nem foglalkozunk azzal, hogy remény-

telen-e a küzdelem, hogy vajon visszakaphatjuk-e általa szabadságunkat vagy életünket. Számunkra a legnagyobb lehetőség az lesz, hogy hőökként fejezhetjük-e be ezt a gyászos életet. Muszáj, hogy ezek a tragikus, szörnyűséges események véget érjenek. [...]

Egyikünk sem gondolta, hogy simán fog menni. Mi, akik a Sonderkommandóban testvérek lettünk, bebizonyítjuk, kik vagyunk, amikor először kísérlük meg eltérni egymástól családunk tagjait. Bennünket ugyanis nem bolondítanak el: egy percig se hisszük, hogy munkára visznek, amelyhez a tömegből éppen ránk van szükség és nem másokra. Ezer és ezer élő ember nevében tanúskodunk, a legalkalmasabbak és legszükségesebbek nevében, akiket eltávolítottak a fegyvergyárakból, és idehoztak a krematóriumokhoz. Ezek a vadállatok, ezek az alattomos, átkozott gazemberek nem tudnának minket meggyőzni arról, hogy dolgos kezűnkre máshol van szükség. Nem! Ezt már nem etetik meg velünk. Mihelyt bárbar mancsukkal sziklakemény szervezetünket illetik, és megpróbálják mozgásba hozni a vég kezdetét, mi egy emberként felkelünk, felébredünk, mint a sebzett állat, és rávetjük magunkat ezekre a gyilkos bűnözőkre, akik kiirtották a mi ártatlan népünket. Akkor majd eljön a döntő pillanat; akkor a miénk lesz az utolsó szó. Akkor a hosszú hónapok óta bennünk fortyogó érzés – a bosszúvágy – lávát okádó vulkánként tör ki, és az elmúlt 15 hónap rémítő, mindent felörlő lidércnyomása véget ér.

Reméltük, hittük, legmélyebb meggyőződésünk volt, hogy amikor majd szembenézünk az életünk megsemmisítésére törő veszéllyel, az lesz a kijózanodás pillanata. Akkor tárja fel előttünk a tragikus valóság a meztelen igazságot, hogy min-

den reményünk, álmunk, képzelgésünk csak fantáziánk üres terméke volt, hogy illúziókba kapaszkodva csaptuk be magunkat, hátha akkor nem vesszük észre a bennünket fenyegető tragikus veszélyt. Akkor majd felismerjük, hogy fogóban az esélyeink, és azt sem remélhetjük, hogy ha életben maradunk, a jövőben majd megfelelünk a barbárok nemzetének a hihetetlen, példátlan támadásra, amelyet népünk ellen indítottak. Igen, akkor majd nem várunk tovább; nem várjuk be, amíg eljön a vég. Akkor ráeszmélünk, hogy sírjainkat már megásták, a szakadék már tágul, és közeleg a nagy pillanat. A harag, a düh, a fájdalom, a szenvedés, amit tragikus munkánk rémületes hónapjai maguk mögött hagytak, és ami a lüktető bosszúvágygal együtt belénk ivódott, most majd egyetlen erővé egyesül. Mindezt megtetézi a veszély, amely a mi életünket fenyegeti, és a vágy, hogy megtoroljuk a közösség sérelmeit és védjük a magunk életét – ez fogja gerjeszteni, lángra lobbantani és a csúcspontig hevíteni minden idegszálunkat. És aztán jön a robbanás. A bosszú pokla fűt majd mindenkit kivétel nélkül, függetlenül a fizikai erő-től és a személyes jellemvonásoktól [...].

Mind a sír szélén, a pusztulás peremén állunk, és most kezdődik a végső tusa. Most majd válaszolunk a kérdésre, hogy minek és miért élünk és léteztünk a pokol legmélyén is, miért szívtuk be saját népünk halálának és megsemmisítésének levegőjét. Legalábbis így hittük.⁶⁶

A Sonderkommando felkelésének gondolata és megszervezése átlépte a vágyálmok korlátait. Fokozatosan érlelődött, és 1944 végén megvalósult.

A SONDERKOMMANDO FELKELESE

Az esemény, amelyet Auschwitz történetében a „Sonderkommando felkeléseként” ismernek, 1944. október 7-én, egy szombati nap déli óráiban zajlott le, a birkenai I. (II.) és III. (IV.) krematóriumokban. A kronológia tekintetében ez volt a náci megsemmisítőtáborok zsidó foglyainak harmadik felkelése, a treblinkai⁶⁷ és a sobibóri⁶⁸ után. Az SS bánásmódjának brutális terrorja és kegyetlensége időnként az auschwitz-i foglyok egyes csoportjait is lázadásra ösztökölte; ilyen megmozdulás volt a büntetőrészleg felkelése⁶⁹ és a szovjet hadifoglyok tömeges szökése.⁷⁰

A Sonderkommando lázadása azonban egyedülálló volt, mert Auschwitz történetében ez volt az egyetlen fegyveres felkelés. A benne részt vevő zsidók hősiességének és bátorságának értékét növeli, hogy teljes elszigeteltségben cselekedtek. Noha a tábor ellenállási mozgalmán belül együttműködtek különböző földalatti mozgalmakkal, és közösen szóttek terveket egy általános felkelésről, csak magukra számíthattak. A felkelés kitörésének napján teljesen önállóan kellett cselekedniük.

A Sonderkommando felkelését az ellenállási mozgalom szervezete, az „Auschwitzi Harci Csoport”⁷¹ és annak zsidó részlege közötti együttműködés tette lehetővé. E részleg első foglyait 1942-ben, két helységről, Ciechanówból és Mławából szállították Auschwitzba; ők hozták létre az ellenállási szervezet magvát, és védelmi, valamint megtorlási akciók tervezésével foglalkoztak. A csoport tagsága egyre nőtt, és Birkenauban is alakult egy sejtje.⁷² Legismertebb tagjai Motek Bielowicz (Mordechaj Halelli), a csoport vezetője, Arje (Lejbek) Braun, Israel Gutman, Jehuda Laufer, Godel Silber, Noach Zabłudowicz és Moshe Kulka voltak.⁷³ Nem sokkal megalakulása után a zsidó csoport szoros kapcsolatot épít-

tett ki együttműködés céljából az auschwitz-i ellenállási mozgalommal.⁷⁴ Ebben segítségükre volt Bruno Baum, az ellenállási mozgalom nemzetközi csoportjának egyik vezetője.⁷⁵ Mint már megjegyeztük, az ellenállási mozgalom szervezetei általános felkelést tűztek ki célul, amelyben minden fogoly, zsidó és nem zsidó egyaránt részt vesz. Azt hitték, már közeledik a Vörös Hadsereg, és számítottak rá, hogy a tábor környékén élő lengyelek is bekapcsolódnak majd a harcokba.

A felkelésre való készülődés keretében az Union üzemében dolgozó zsidó csoportot, amely részt vett a tűzérési lövedékekhez való robbanóanyagok előállításában, azzal bízták meg, hogy robbanóanyagokat csempésszen ki bombák és kézigránátok készítéséhez. Israel Gutman és Jehuda Laufer, akiket az Unionba küldtek, kapcsolatba léptek fiatal zsidó női foglyokkal, akik ennél a részlegnél dolgoztak.⁷⁶ Ezeket a nőket egy Roza Robota nevű, Ciechanówba való zsidó lány, aki a női tábor *Bekleidungskammer*-jában (ruharaktár) dolgozott, rábeszélte, hogy működjenek együtt az ellenállási mozgalommal.⁷⁷

Roza Robotát tájékoztatta a felkelés előkészületeiről Noach Zabłudowicz,⁷⁸ akivel tizenévesen Ciechanówban jó barátok voltak. Roza beszervezett egy csoport zsidó nőt, akik a *Pulverpavilion*-ban (lőporüzem) dolgoztak. Ezek kezükbe vették sorsukat, és vállalták, hogy amikor munka után visszaindulnak Birkenaubába, lőport csempésznek ki, bár az SS ellenőrzése miatt csak parányi mennyiséget mertek elrejtteni magukon. A táborban aztán átadták a becses zsákmányt Roza Robotának, és ő továbbadta a sonderkommandósoknak, akikkel állandó kapcsolatban volt. Az utóbbiak kézikocsikban rejtették el a lőport, majd később a krematóriumok falainak üregeibe helyezték át.⁷⁹

Israel Gutman és Jehuda Laufer is szerzett kis tételekben lőport; ezt a már beszervezett zsidó nők csempészték ki kenyérdarabokba, illetve dupla fenekű bádogedényekbe rejtve.⁸⁰ Miután a lőpor így módon megérkezett az auschwitzi főtáborba, az ellenállási mozgalom emberei vették át. A foglyok, akik kicsempészték az üzemből – Ester (Estusia) Wajsblum, Alla Gärtner és Regina Safir –, később életükkel fizettek ezért.⁸¹

Az ellenállásban részt vevő sonderkommandósok megpróbálták rávenni a táborszintű vezetést, hogy robbantsák ki a fegyveres felkelést. Az 1944 tavaszától kezdve nagy tömegekben érkező magyarországi transzportok még el sem indultak, amikor a sonderosok már egyre türelmetlenebbül sürgették az akciót. A vezetőség azonban halogatta a döntést: arra számítottak, hogy a körülmények javulni fognak, és felszólították a Sonderkommando tagjait, hogy ne szítsanak semmilyen önálló lázadást.⁸² A sonderosok ebből azt szűrték le, hogy a tábori ellenállási mozgalom vezetéséhez fűződő viszonyukat az érdekek és célok szembenállása fémjelzi.⁸³ Mialatt a vezetéshez közel álló bajtársak türelemre buzdítottak, nekik éppen ebben az időben kellett szembenézniük a Birkenauban hurcolt zsidók tízezreinek legyilkolásával. Így hát több dátumot is kitűztek a saját szervezésű felkelés elindítására. Leon Cohen 1944. augusztus 19-ét említi tervezett dátumként; ezt később előbbre hozták augusztus 15-re.⁸⁴ Az össztábori mozgalom, amely a közeledő Vörös Hadsereg segítségével bízott, újra meg újra felszólította a sonderos csoport vezetőit, hogy halasszák el a felkelést, és azok vonakodva bár, de engedelmeskedtek.⁸⁵

Miután az azonnali felkelésre vonatkozó terveik ismételten megghiúsultak, néhány sonderkommandós elhatározta, hogy önállóan lépnek fel elnyomóik ellen. Fokozatosan rájöttek, hogy a tábor ellenállási mozgalma a fegyverek és a felkészülés elégtelen-

sege miatt nem képes általános felkelést kirobbantani. Tudták, hogy napjaik meg vannak számlálva, és alighanem rövidesen végeznek velük. 1944. október elején olyan hírek terjedtek el, hogy a németek likvidálni akarják mindazokat, akik bűneik tanúi voltak. Ha ez igaz, akkor már abban sem reménykedhetnek, hogy valakinek sikerül majd megmenekülnie, és az tájékoztatja a világot a halálgyár borzalmairól.⁸⁶ Amikor a sonderkommandósok észrevették, hogy soraik egyre ritkulnak, még világosabban látták, hogy fogytán az idő.⁸⁷

Amikor a szállítmányok már nem özönlöttek, a Sonderkommando tagjai rájöttek, hogy nem várhatnak tovább.⁸⁸ A táborban több olyan esemény játszódott le, amely felgyorsította döntésüket. 1944. június végén az egész Sonderkommandót a férfitábor BIId szektorának barakkjaiból átköltöztették a krematórium épületébe, hogy még hatékonyabban elszigeteljék őket a többiektől.⁸⁹ 1944. szeptember 23-án további 200 sonderkommandóst öltek meg egy fortélyosan kieszelt megtévesztés segítségével.⁹⁰ 1944. augusztusában Otto Moll SS *Hauptscharführer* megölte Jakub Kamińskit, a krematórium *Oberkapó*-ját, a leendő felkelés egyik szervezőjét, aki a testületen belül pótolhatatlan volt.⁹¹

A felkelés előtt néhány nappal a Sonderkommando tagjai rájöttek, hogy hamarosan követik háromszáz bajtársukat a halálba. Szeptember végén Hubert Busch *Scharführer* listát kért háromszáz sonderosról, akiknek „át kell menniük egy másik kommandóba”. Több fogoly, akinek a neve szerepelt a listán, közölte a Sonderkommando ellenállási csoportjának vezetőivel, hogy ellenállnak az áthelyezésnek, és nem tűrik jámborul, hogy az SS elvezzesse őket. A Sonderkommandóban ekkor szakadás következett be az azonnali cselekvés hívei és az ellenállás vezetői között, akik

továbbra is elleneztek a független akciót, mivel az veszélyeztetné az együttműködést a tábori ellenállás és a Sonderkommando földalatti mozgalma között.⁹²

Mivel a felkelésnek nem voltak életben maradt szemtanúi, és dokumentumok sem maradtak utána, a felkelés menetét számos kétség és bizonytalanság homályosítja el. Az eseményeknek több változata létezik, különösen a résztvevők hősiessége és az aktus jelképes értelme tekintetében. Ám a korábbi foglyok tanúvallomásai így is lehetővé teszik a felkelés körvonalainak rekonstruálását. Az előre megbeszélt jelre a sonderkommandósok a III. (IV.) krematórium udvarán megtámadták az SS-eket, azokkal a rögtönzött fegyverekkel, amelyekhez hozzájuthattak (kövek, fémrudak, balták, kalapácsok). Felrobbantottak több előzőleg elkészített kézigránátot is, és megkíséreltek kitörni a krematórium épületéből. Sokan a közeli erdőbe próbáltak menekülni, mások a valamivel távolabbi IV. (V.) krematórium felé szaladtak.⁹³ Az összecsapás során, amely a németeket teljesen váratlanul érte, a foglyok három SS-legényt öltek meg, Rudolf Erlert, Josef Purkét és Willi Freesét,⁹⁴ többeket pedig megsebesítettek. Néhány foglynak sikerült benzinbe mártott rongyokkal felgyújtani a krematórium padlasterében található matracokat.

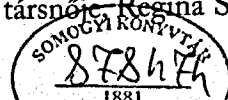
A tűz gyorsan terjedt, az épületből lángok csaptak ki. Különböző tanúskodások szerint a sonderkommandósok titokban előállított kézigránátokkal, valamint robbanószerrel megtöltött és rejtkehelyeken tárolt tartályokkal robbantották fel a krematóriumot.⁹⁵

Amikor az I. (II.) krematóriumnál tartózkodó sonderosok észrevették a III. (IV.) krematóriumából gomolygó füstöt és a magasra csapó lángokat, meghallották az SS-ek lövéseit, arra következtettek, hogy a táborban kitört az általános felkelés, és azonnal akció-

ba léptek.⁹⁶ Először egy Karl Konvoent nevű *Oberkapó*-ra támadtak, és élve az égő kemencébe dobták.⁹⁷ Mivel a III. (IV.) krematóriumnál harcoló társaikkal nem tudtak kapcsolatot teremteni, és a nagy számban közeledő SS-ek láttán pánikba estek, a kerítésen át próbáltak menekülni. Szaladtak a szögesdróthoz, amely a BIIb szektor női táborától elválasztotta őket, fogókkal több helyen átvágták, és teljes erejükből rohantak több kilométeren át Rajskóig, ahol Auschwitz egyik melléktábora üzemelt. Egy ottani magtárban bújtak el, ám az SS egykettőre körülvette őket, felgyújtotta a magtárt, és megölte valamennyi ott rejtőző foglyot.⁹⁸ A II. (III.) krematóriumnál tartózkodó sonderosok nem vettek részt a felkelésben, mert kápójuk beparancsolta őket az épületbe, és biztosította a megjelenő SS-tisztet, hogy az ő felügyelete alatt álló foglyok nem fognak csatlakozni a többiekhez. Ezeket az embereket egyelőre életben is hagyták, kivéve egyiküket, akit szabotázzsal vádoltak, és ki is végeztek.⁹⁹

A felkelés folyamán az SS 451 sonderkommandóst ölt meg; 212 maradt életben.¹⁰⁰ A halottak közt volt a felkelés csaknem valamennyi vezetője: Jos'l Warszawski, Zalman Gradowski, Lajb Langfus, Ajzyk Kalniak, Jozef Deresinski és Lajb Panusz. Az áldozatok száma később tovább nőtt, amikor a felkelést követő nyomozás során többek között Jankiel Handelsmant is meggyilkolta az SS.

Röviddel ezután megindult a vizsgálat. A robbanószeresek felfedezése vezetett el az Union üzemében dolgozó női foglyokhoz. A fiatal nőt a lázadók hadianyaggal való ellátásával vádolták. Ezzel párhuzamosan a *Politikai Osztály* gyors és eredményes vizsgálatot folytatott, hogy azonosítsa azokat a foglyokat, akik együttműködtek a Sonderkommandóval. Négy nő került gyanúba: Roza Robota és három társnője, Regina Safir, Ella Gärtner és Ester

Wajsblum. Mind a négyüket letartóztatták, és súlyos kínvallatásnak vetették alá.¹⁰¹ Az ellenállási mozgalom zsidó szervezetének tagjai féltek, hogy a nők a kínzások hatására elárulják a nevüket.¹⁰² Erre azonban nem került sor. Röviddel a kivégzés előtt Noach Zabłudowicznek sikerült bejutnia Roza Robotának a 11. blokkban, a „halálbarakkokban” lévő cellájába; a blokk zsidó kápója, Jakub Kozelczyk engedte be. Roza végső erejét összeszedve levelet írt az ellenállási mozgalomban tevékenykedő barátnőinek. E nők egyike mondja el:

Noach levelet hozott nekünk Rozától, utolsó üdvözléssel. Elmondta kínzóinak, hogy saját kezdeményezésére szerzett anyagot és adta oda a Sonderkommandónak, és nem bánta meg. Azt írta, hogy nehéz megválni az élettől, de nekünk nincs okunk félni, mert nem fog elárulni {minket}. Csak egy kérése volt: ha bármelyikünknek sikerül kijutnia a szabad világba, az követeljen bosszút. A levélkét a *Hazák V'Amatz* üdvözléssel [Legyetek erősek és bátrak] fejezte be.¹⁰³

Rozát és három társnőjét 1945. január 6-án (más források szerint 5-én) a nyilvánosság előtt akasztották fel Auschwitzban – kettőt a reggeli, kettőt az esti névsorolvasás közben, alig néhány nappal a tábor kiürítése előtt. Mielőtt a hurkot a nyakába helyezték volna, Roza Robotának sikerült odakiáltania: „Nővéreim, bosszút!”¹⁰⁴

Israel Gutman, az auschwitzi cionista ellenállási szervezet tagja így írt a Sonderkommando felkelésének jelentőségéről:

A Sonderkommando felkelése elbukott. Semmilyen külső erő nem sietett a fellázadt foglyok segítségére, és a táborban síny-

lődő tömegek sem csatlakoztak a küzdelemhez. Mindazonáltal a felkelés napja a bosszú jelképe lett, és bátorságot öntött a többi fogolyba. Azon a helyen, amely évek óta ezrek és ezrek gyilkos siralomvölgye volt..., zsidók léptek fel, akik harcoltak. A hatalmas táborban, ahol a rab populáció létszáma tízezrekre rúgott, egy maroknyi zsidó megtörte a megadás és a sorsba való belenyugvás légkörét. A Sonderkommando felkelése bebizonyította az európai nemzetiségekhez tartozó foglyoknak, hogy a zsidók képesek a harcra, és tudják, hogyan védjék meg életüket.¹⁰⁵

A korábbi női foglyok egyikének tanúskodása ízelítőt ad az akkori idők atmoszférájából, és feltárja, hogyan értékelte a tanú a felkelés bátor résztvevőinek tetteit:

1944 októbere. Csendes, hideg reggel. Szokványos reggel Auschwitzban. A barakkokban folytatódik a munka. Egyszer csak bumm-bumm!... Robbanás, nem messze a barakkoktól. Sokkolva vagyunk. Mintha az egész tábor a levegőbe repült volna. Rémiült emberek jelennek meg lihegve a barakkok között. Rohannak, búvóhelyet keresve. A barakkok felé vágatnak, majd azonnal futnak visszafelé. Nincs értelme; nincs hová menekülni. Kézifegyvereiket markoló SS-legények kergetik őket vadul ordítózva. Golyók hasítják a levegőt; tűz támad.

„Halt!”, hallatszik az ordítás. A szót lövések vihara festi alá. Látom a fiúkat elzuhanni. Holttestek hevernek mindenütt.

Egy SS-katona rohan elő. „Te még élsz? – kérdezi dühösen egy vérrel borított fiútól, és belé rúg csizmás lábával. – Te még mindig élsz, kutya?”

A fiú négykézlábra ereszkedve kushad a barakkok mellett, majd hanyatt fordul, arcából szivárog a vér. A szeme kidülled üregéből.

A távolban most füstfodrokat látunk. Valami ég! Igen, a második krematórium. A szirénák vijjogni kezdenek, növelve a zűrzavart. Mi történt? Forradalom? Felkelés a krematóriumban?¹⁰⁶

A felkelés végét követően azok, akik még éltek, így magasztalták a csatában elesett sonderkommandósok hősiességét:

Ki értékelhetné kellően bajtársaink bátorságát és elkötelezettségét? Hárman közülük a krematóriumban maradtak, hogy felrobbantsák – szántszándékkal áldozták fel magukat...

Amikor {a remény} a végén a szívbe lopózik... lehet, hogy mindennek ellenére letesznek szándékukról... De talán nem tudatosan, teljes szívükből áldozták-e fel magukat? Hiszen senki sem kényszerítette őket. Sőt elmenekülhettek volna a többiekkel, de nem tették. Ellenkezőleg, ki értékelhetné megfelelően bajtársaink nagyságát és hősiességét? Valóban a legjobbaink estek el, a legjobbak, a legdrágábbak, a kiválasztottak... méltósággal éltek, és méltósággal haltak meg.¹⁰⁷

Dokumentáció a Sonderkommando tagjairól

A SONDERKOMMANDO TAGJAI ÉS AZ ELREJTETT ÍRÁSMŰVEK

Legmegbízhatóbb forrásaink a Sonderkommando tagjainak szellemi-lelki világáról – gondolataikról, érzelmeikről, gondjaikról

és szenvedéseikről a halálgyárban végzett munkájuk folyamán – azokban az anyagokban lelhetők fel, amelyek „a Sonderkommando elrejtett írásművei” néven ismeretesek. Ezek a dokumentumok naplókából és egyéb történeti és irodalmi szövegekből állnak, főleg jiddis nyelven íródtak, és szerzőik jórészt olyan ortodox zsidók, akik az ellenállási mozgalomban tevékenykedtek. Mint tudjuk, ez a mozgalom dolgozta ki a Sonderkommando felkelésének terveit, és az említett ortodox zsidók között volt Zalman Gradowski, Chaim Herman, Lajb Langfus, Zalman Lewental és Marcel Nadjary. Titokban írogattak fapircseiken a birkenai barakkokban, és a dokumentumokat a krematórium közelében a földbe ásták el, abban a reményben, hogy egyszer majd előkerülnek, és forrásanyagul szolgálnak történelmi kutatásokhoz, amelyek bemutatják a zsidó nép megsemmisítését Auschwitzban, valamint a Sonderkommandóba kényszerített foglyok munkáját. A szerzők úgy vélték, ők az utolsó tanúi a németek által elkövetett tömeggyilkosságoknak, és attól tartottak, hogy amennyiben ezeket a bűnöket nem foglalják írásba, az utókornak sem bizonyítéka, sem dokumentációja nem lenne a szörnyűséges eseményekről.

Mostanáig a naplónak csak egy kis része került elő, és még ezeket a töredékeket is megviselte a nedvesség sokéves hatása. A bádogtartályok, amelyekbe a szövegeket rejtették, nem nyújtottak megfelelő védelmet. A naplóírók továbbá nem jutottak jó minőségű papírhoz és tintához. Mindazonáltal a megtalált szövegeknek kivételes történelmi értékük van. Az írások, amelyeket később több nyelven megjelentettek egy *The Scrolls of Auschwitz* (Auschwitzi tekercsek) című kötetben,¹⁰⁸ megismertetnek az Auschwitzban zajló megsemmisítés egész folyamatával; általuk megértettük, mi ment végbe ezeknek az embereknek a tudatában,

és betekinthettünk az általuk teremtetett életfilozófiába. Az írások fontos kérdésekre adnak választ. Mit éreztek a Sonderkommando tagjai mint a zsidó népet sújtó tragédia közvetlen tanúi? Hogyan viselkedtek az áldozatokkal azokban a percekben, amikor utoljára látták őket élve? Mit éreztek, amikor holttestek ezreit vonszolták ki a gázkamrákból? Hogyan ítélték meg önmagukat és társaikat? Mi volt a véleményük a németekről? Megkísérelték-e feltartóztatni a megsemmisítés folyamatát? Mik voltak utolsó gondolataik?

A sonderkommandósok arcképe, amely az „elrejtett írásokból” kirajzolódik, legtöbbször szögesen ellentmond a velük kapcsolatos, sok éven át hangoztatott rosszindulatú értékeléseknek; arról tanúskodik, milyen érzelemdúsan és szenvedélyesen reagálnak testvéreik folyamatos elvesztésére, mindent átható pusztulására. Írásaikon át tanulmányozhatjuk a Sonderkommando tagjainak érzelmi és erkölcsi világát. Az írások hitelességét bizonyítja továbbá a tény, hogy szerzőik nem próbálták-kendőzni vagy szépíteni a valóságot, és nyíltan feltárták mindennapi életük negatív aspektusait. Ugyanilyen alapon habozás nélkül hangsúlyozták az Auschwitz poklában vállalt akcióik magasabb rendű értékét.

AZ UTÓKORNAK SZÁNT TÖRTÉNELMI DOKUMENTÁCIÓ

A Sonderkommando tagjai írott dokumentációt akartak maguk után hagyni az utókor számára – emlékművet a szemük előtt legyilkolt zsidóknak, krónikát szenvedéseikről. Zalman Gradowski, az egyik naplóíró, felhívást intéz azokhoz, akik valamikor majd megtalálják írásművét:

Írásom kedves megtalálója!

Kérésem van hozzád. Írásom tulajdonképpeni célja ugyanis az, hogy halállal megjelölt életem legalább tartalmat nyerjen, és pokolbeli napjaim, reménytelen reggeleim a jövőbe mutató célt kapjanak.

Annak, ami Birkenau-Auschwitz poklában történt, csak egy részét, egy parányi részét tárom fel előtted. Elképzeled majd, milyen volt a valóság. Ennél, amit itt láatsz, sokkal többet írtam. Hiszem, hogy a megjelölt részek nyomait követve bizonyára felméred és magad elé képzeled népünk pusztulását.¹⁰⁹

Másutt Gradowski így ír:

Ajánlom ezen sorokat arra a célra is, hogy bizonyos mértékig felfogd, hogyan s miképpen veszett oda a népünk, és hogy tudd, miképpen állhatsz bosszút legalább őértük, de értünk is, hiszen ki tudja, hogy mi, akiknek birtokunkban vannak a brutalitás meggyőző bizonyítékai, megérjük-e a szabadság pillanatának eljövételét. Ezért szeretném írásommal megmozgatni érzéseidet és elültetni benned a bosszú szikráját, amely egyesít és lángra lobbant minden szívet, hogy azok, akik népemet vértengerbe fojtották, maguk is vértengerbe fulladjanak.¹¹⁰

A szerzőket mindvégig elkísérte a gondolat, hogy írásaik előbb-utóbb történelmi forrásmunkák lesznek. Zalman Gradowski arra kérte írásai majdani megtalálóját, hogy ne hagyja abba a kutatást, amíg rá nem akad valamennyi, Birkenau földjében elásott dokumentumra:

Kedves megtaláló, kutasd át az egész terepet. Tucatjával temettek itt el olyan, tőlem és másoktól származó dokumentumokat, amelyek rávilágítanak mindarra, ami itt történt. Sok fog is van elásva itt. Mi, a Sonderkommando munkásai, az egész területen szétszórtuk őket, ameddig csak eljuthatunk, hogy az itt meggyilkolt milliók nyomait meg lehessen találni. Mi magunk már rég feladtunk minden reményt, hogy megérjük a szabadulás napját. Noha boldogító jelentéseket kaptunk, tisztában vagyunk vele: a világ megengedi, hogy a barbárok eddig nem ismert méreteiben, gyökerestül irtsák ki a zsidó nép maradványait.¹¹¹

A Sonderkommando tagjai másoknál inkább tartottak attól, hogy az utókor nem lesz képes felfogni Auschwitz tragédiáját. Ezért akarták ellátni a világot a zsidó nép kiirtásának pontos és megbízható krónikájával, ezért foglalkoztak a tömegmészárlás okaival és az egész folyamat menetével:

Ki tudja, vajon holnap, ha felkel a nap, a könyörtelenül sötét éjszaka tanúi felkelnek-e még; ti pedig szívetek mélyén azt gondoljátok, hogy a titeket körülvevő rettentő pusztulást ágyúk okozták, és népünk elpusztítása a háború folyománya volt. Azt hiszitek majd, hogy Izrael népének totális európai megsemmisülését természeti katasztrófa okozta, mintha isteni jeladásra megnyílt volna a föld, és elnyelte volna a világ minden részéből idesereglett zsidókat.

Nem fogjátok elhinni, hogy ezt a döbbenetes pusztítást emberek hajtották végre, még akkor is, ha ragadozó állatokká változtak.¹¹²

Zalman Lewental is hangsúlyozta a maga és társai munkásságának történelmi jelentőségét. „Mint látjátok – szólította meg olvasóit –, akadt egy, a történelem iránt érdeklődő férfiú, aki nem sajnálta a fáradságot, hogy képeket, beszámolókat, tényeket és pusztai információkat gyűjtsön, amelyek minden bizonnyal érdeklik majd a jövő idezarándokoló történészét, és hasznosak lesznek számára.”¹¹³

Lewental szeretett volna meggyőződni róla, hogy a holokausztot pontosan értik és értékelik majd, és hogy egyetlen idesorolható esemény sem lesz a feledés vagy a torzítás martaléka. Aggódott, mivel tisztában volt vele, hogy az emberi szellem nem tudja elképzelni mindazt, ami a táborban megtörtént. Ezért volt olyan fontos, hogy a Sonderkommandónak legalább egyik tagja életben maradjon, hiszen csak ő adhat hiteles képet az eseményekről és a szenvedésről.¹¹⁴

Lewental azonban rámutat, hogy még ez a kép sem közvetíti a teljes igazságot. A teljes igazság „összehasonlíthatatlanul borzalmasabb és tragikusabb”. Ezért a történésznek folytatnia kell a kutatást, mert az anyagot számos helyen ásták el, és mindennél fontosabb, hogy megtalálják.¹¹⁵

Mivel ezeket az eseményeket senki sem tudja elképzelni, nem fogja {elhinni}, hogy a hatalom hagyott bennünket életben. Nem tudjuk, ki marad közülünk életben a szerencsének köszönhetően, amelynek egyetlen százaléknyi esélyt sem adunk. Ezért érzem kötelességemnek, hogy az írott anyagot elrejtsem, nehogy elveszen. Különböző okokból nem írhatok le mindent, amit szeretnék.

A legfőbb {ok} az, hogy sajnos ellenőrzés és megfigyelés alatt vagyunk. De nem hallgathatók a nagy tévedésről sem,

amelybe mindnyájan beleestünk: elhittük, hogy az emberekre munkavégzés okából van szükség. Tényleg kell nekik munkaerő – de a fő céljuk a zsidók elpusztítása. Mindenekelőtt... ezt mutatják majd be a kutatók, a jövő történései és utánuk a pszichológusok – világos és végérvényes képet alkotnak majd az eseményekről és a szenvedésről [...] ... igaz képet a valóságról, mert még ez sem a teljes igazság. A valódi, a létező igazság mérhetetlenül tragikusabb és rettenetesebb. A füzetben... ássanak csak... merő véletlén, hogy ez több helyen van elásva. Ne adják fel! Kutassanak! Találnak {majd}... többet is...¹¹⁶

Langfus körül állandóan ólálkodik a félelem, hogy mi lesz az íráskok sorsa. Ezekkel a szavakkal fordul a megtalálóhoz:

Azt kérem, hogy korábbi írásaimat, amelyek az A. J. R. A. kezdőbetűkkel vannak aláírva, és amelyeket üvegekben és dobozokban ástam el a II. (III.) krematórium udvarán, gyűjtésük össze, csakúgy, mint két hosszabb írásmat; az egyiknek „A deportálás” a címe, és az I. (II.) krematórium csontvermében van elrejtve, a másik címe „Auschwitz”. Az utóbbit egy halom csont közé dugtam, az udvar délnyugati oldalán. Később lemásoltam őket, és külön-külön lettek elásva a II. (III.) krematórium hamujában. Azt kérném, szerkesszék meg, és együtt adják ki őket „A gyilkolás borzalmai” címen.

Most mind a százhetvenen, akik megmaradtunk, a „szau-nába” megyünk. Meggyőződésünk, hogy meghalni visznek. 30 embert választottak ki, akik a IV. (V.) krematóriumban maradnak.

Ma 1944. november 26-a van.¹¹⁷

ÖNKRITIKA

Az „elrejtett írásművek” mélyen és hitelesen reagálnak a tragikus helyzetre, amelybe a sonderkommandósok kerültek. Mindenekelőtt, amint azt Primo Levi is megírta, napnál világosabb, hogy az ilyen megaláztatásoknak kitett emberektől nem várható a tények objektív bemutatása; ehelyett valószínűbb, hogy olyasmit alkotnak, „ami panasznak, átkozódásnak, önvádnak, mentegetőzésnek és önigazolásnak is tekinthető. Inkább felszabadító érzelmkitörést várhatunk től[ük], semmint a medúzaarcú igazságot”.¹¹⁸ Hogy meglepődünk hát, amikor kiderül, hogy az „elrejtett írásművek” szerzői semmit sem próbáltak elhallgatni, nem szépítették és nem hamisították meg a valóságot. Ellenkezőleg: írásaikban élesen bírálják az olyan sonderosokat, akik erkölcsi hanyatláson mentek keresztül és az egész csoportot, amelyről a többi fogoly negatív véleményt alkotott.

Tudjuk, hogy az íráskok szerzői, akik közül a legtöbben ortodox zsidók voltak, megkíséreltek ellenállni a közösségen belül előforduló negatív jelenségeknek, és ez gyakran sikerült is nekik.

Zalman Lewentalt aggasztották azok a társai, akiken eluralkodott a közöny, és hozzászórtak a munkájukhoz. Elpanaszolja, hogy egyszerű, szerény, átlagos zsidók rutinszerűen teszik a dolgukat, és passzívan szemlélik a bűnöket, amelyeket a barbárok testvéreik tízezrei ellen elkövetnek.

(34)... Miért végzitek {ezt} a méltatlan munkát, hogyan éltetek, mi az életetek értelme, mit akartok?... Mit szeretnétek még elvégezni hátralévő életetekben?... Ez a mi kommandónk {gyenge} pontja, amelyet egyáltalán nem áll szándékomban mentegetni. Tartozom nekik az igazsággal: közülük

többen az idő múlásával elvesztették emberségüket. Szégyellem magam, mert egyszerűen elfelejtették, mivel foglalkoznak, miben áll a munkájuk. {Idővel} olyannyira alkalmazkodnak hozzá, hogy az ember teljesen megzavarodik...¹¹⁹

Lewental szerint az első Sonderkommandók a legrendesebb, legkiemelkedőbb emberekből álltak. Ők azonban alkalmatlanok voltak a túlélésre, és hamarosan végeztek is velük. A Sonderkommandóban a kevésbé tisztességes személyek maradtak, a szó negatív értelmében vett alacsonyabb társadalmi osztályok gyengébb minőségű tagjai.¹²⁰ De még ezen a Sonderkommandón belül sem volt hiány olyan emberekben, akik ellensúlyozták az embertelenséget, és tagadták az elvet, miszerint „együnk-igyunk, hisz holnap úgyis meghalunk”.¹²¹

A Sonderkommando erkölcsi problematikája

A háború után sokak, különösen az áldozatok részéről erős óhaj mutatkozott, hogy a holokaustt feltárhatalannak látszó, hatalmas komplexumát erkölcsi értelemben megfejtse. Miután az emberek lassan feldolgozták a kiűzetés, az elembertelenedés és a megsemmisítés rémületes élményeit; fokozatosan felmerült a kérdés: miért történt meg mindez? Hogy válhattak valósággá ilyen dimenziókban a tömeggyilkosságok? Különösen az egykori foglyok körében alakult ki a nézet, miszerint most, túlélve Auschwitz poklát, visszatekintve tisztábban láthatják az elmúlt eseményeket, azonosíthatják és törvény elé idézhetik a bűnözőket, akik a koncentrációs és megsemmisítőtáborokban embermilliókat gyilkoltak le. Az igazságtétel szenvedélyes vágyának gyakori mellékhatásaként

még bizonyos áldozatokra is ránehezedett a részleges felelősség terhe. A holokaustt traumáját leküzdeni próbáló túlélők között mindinkább elterjedt ez a vádemelési készség. A jelenséget egyaránt indokolták lélektani, történelmi és szociológiai tényezők.

Sokan ijesztő perspektívának tartották, hogy a felelősök törvény elé állításával kirántsák magukat az emberiség történetének ebből a szakadékból. A legtöbb elkövető azonban arctalan maradt, eltűnt a táborok gépezetében, és a nemzetiszocialista állam rendszerén belül nem lehetett a nyomára bukkanni. Emellett számos keresett személy – köztük sokan éppen Auschwitzban működtek és gyilkoltak – a második világháború után Dél-Amerikába szökött vagy hamis papírokkal Németországban vagy másutt merült alá. Néhány kísérlettől eltekintve a zsidó túlélőknek sem erejük, sem idejük, sem türelmük nem volt hozzá, hogy kézre kerítsék és az igazságszolgáltatásnak adják át népük gyilkosait: inkább az foglalkoztatta őket, hogy új életet kezdjenek, és új családot alapítva legalább részben pótolják megölt szeretteiket.

Hogy a bűnökkel szembenézzenek, és felmérjék azok erkölcsi dimenzióit, meg kellett találni azokat az elkövetőket (vagy legalább kollaboránsokat), akik az adott bűnökért felelősök voltak. Következésképpen sokan azt tartották észszerűnek, ha a leginkább „hozzáférhető” gyanúsítottak ellen emelnek vádat – azon korábbi *Funktionshäftlinge* (fogolyfunkcionáriusok, például kápók és blokkfelelősök), valamint a *Judenräte* (zsidótanácsok) tagjai ellen, akiket a németek valamilyen fajta együttműködésre kényszerítettek. Noha ilyen módon a zsidók saját testvéreik ellen fordultak, akkoriban ez vigasztaló, sőt talán szükséges lehetőséget nyújtott a bennük felhalmozódott frusztráció és keserűség levezetésére. Vádat emelni bizonyos személyek ellen viszonylag egyszerű volt, főképpen azért, mert sok korábbi ilyen funkcionárius ott lakott az

életben maradtak között, és bár igyekeztek meghúzni magukat, elég könnyű volt azonosítani és elfogni őket. Ebben az igazságkereső akcióban a zsidó társadalmat is foglalkoztatta a kollaboránsok leleplezése.

A kollaborálás vádja különös hévvel pécázta ki a táborok hajdani fogolyfunkcionáriusait. Ezek általában olyan feladatokat végeztek, amelyekkel segítették a tábor vezetését az intézmény minél simább technikai, hivatali és gazdasági működésében. A legtöbb esetben rájuk hárultak a legborzalmasabb és legundorítóbb teendők.

A fogolyfunkcionáriusok rendszerének részeként a sonderkommandósoknak éjjel-nappal olyan helyszíneken kellett dolgozniuk, ahol a tömeggyilkosságokat végrehajtották – a gázkamrákban és a krematóriumokban. Vagyis a megsemmisítési folyamat csúcspontján kapcsolódtak be, és ez az oka, hogy amikor a fogolyfunkcionáriusok és lehetséges kollaboránsok erkölcsi megítélése viták tárgyává vált, a figyelem természetesen rájuk összpontosult.

A ténynel, miszerint a krematóriumok és a gázkamrák területén fogolyfunkcionáriusok dolgoznak, Auschwitz-Birkenau foglyai tisztában voltak. Noha a sonderosok elszigetelve éltek, és a táborban alig mutatkoztak, a foglyok tudtak a testület létezéséről, és rossz híre félelmet, szánalmat és bizonytalanságot keltett bennük. Ám ha a tábor foglyainak alapos ismeretei voltak is a megsemmisítés helyszíneiről és a Sonderkommandóról, ezeket a háborzongató tényeket tudatküszöbük alá rekesztették. Igyekeztek nem gondolni a megsemmisítést szolgáló berendezésekre, és ez végső soron természetes volt, hiszen rettegtek attól, hogy előbbutóbb őket is ott gyilkolják meg, vagy beosztják a Sonderkommandóba.

Számos kísérlet igyekezett a Sonderkommandót mint jelenséget valamilyen erkölcsi rendszerbe illeszteni, ám valamennyit alapvető bizonytalanságok terhelték. Nagyon kevés forrás kínál világos és követhető vezérfonalat a sonderkommandósok magatartásának magyarázatához és megértéséhez. A szóban forgó zsidó foglyok helyzetének komplexitása számos elfogult, egyoldalú ábrázoláshoz vezetett, amelyek többnyire nem igazodnak el a Sonderkommando kényes dilemmáin, és gyakran kezelik tagjait igazságtalanul, amennyiben a német elkövetők közvetett vagy közvetlen segítőinek tüntetik fel őket. A legtöbb írásból mélységes bizonytalanság árad, jelezve, miféle alapvető problémákat gerjeszt minden kísérlet, amely a Sonderkommandót mint jelenséget valamiféle analitikus erkölcsi rendszerbe szeretné ágyazni.

Most, amikor mi is hasonló célt tűzünk magunk elé, hasznosnak látszik, ha kezdettől fogva figyelembe vesszük státusunkat mint történelmi megfigyelőket, és feltesszük a kérdést: mennyire áll jogunkban, hogy ezen a kontextuson belül bírakként lépünk fel. Különösen helyénvalóak ezek a kérdések, ha tekintetbe vesszük, mennyiben érthetünk meg és értékelhetünk olyan jelenségeket, amelyeknek az emberi tapasztalatok körében nincs semmilyen előzményük. Mert a dolog úgy áll, hogy Auschwitzra nincs precedens – és ebből következőn még kevésbé van precedens a Sonderkommando helyzetére és a rákényszerített kötelességek skálájára.

Sok korábbi fogoly mutatott rá tanúvallomásaiban, hogy a náci táborokban a mindennapi élet valamennyi erkölcsi mérce totális kiforgatásán alapult. A hatalomhoz kizárólag az elnyomáshoz és a kínzáshoz való jog társult. Az olyan értékeket, mint az irgalom és a részvét, szélsőségesnek, negatívnak, perverznek tartották. Úgy tűnt, a táborokban tomboló barbárságnak és embertelenségnek

nincsenek határai; a gátlástalan emberi képzelet szabad utat kapott. Ez az *Umkehrung aller Werte* (minden érték visszájára fordítása), amely oly hatékonyan átjárta és uralta Auschwitz-Birkenau mindennapi életét, különösen a fogolyfunkcionáriusokat érintette. Pozíciójuknak köszönhetően számukra, a többi fogoly eseténél inkább, élet-halál kérdése volt, hogy bizonyos mértékig alkalmazkodjanak a gonosz struktúrájához. Auschwitzban még a minden rosszindulatú, szadista vagy gátlástalan hajlamtól mentes embereket is sikerült erőszakos és kegyetlen magatartási sémákba kergetni;¹²² mi több, a koncentrációs és haláltáborok rendszere éppen ezen a kényszerű alkalmazkodáson alapult. Ekként egy fejtejtőre állított világ jött létre, vagy ahogy az Auschwitzot megjárt K. Tzetnik író fogalmazott, „egy másik bolygó”, amely más, ismeretlen elvek szerint működött.¹²³

Anélkül, hogy e fogalom sajátosabb együtt járóit is a magunkéivá tennénk, elfogadhatjuk egy olyan általános Auschwitz-kép lényegét, amely számos túlélő tanúskodásában ugyancsak megjelent: Auschwitz olyan valóság volt, amilyen addig soha nem létezett és soha nem volt ismeretes, tehát nem is tapasztalhatta meg senki. Korábban a történelemben soha senkinek nem kellett olyan bonyolult és zavaros erkölcsi helyzetekkel megbirkóznia, mint a koncentrációs és megsemmisítőtáborok foglyainak. Ahhoz, hogy valaki Auschwitzot túlélje, másként kellett cselekednie és gondolkodnia, mint a többi embernek. A foglyoknak alkalmazkodniuk kellett, különösen azért, mert a normális magatartásformák alkalmatlanok voltak a táborokban felmerülő lélektani és erkölcsi konfliktusok megoldására.

A hihetetlen távolság a mi „normális” világunk és a táborok fejtejtőre állított, a gonosz mindenhatósága által vezérelt világa között ismét rávilágít az áldozatok magatartásának értékelésére tö-

rekvő történelmi megfigyelő problematikus helyzetére. Primo Levi tömören jellemzi ezt a kérdést: „hitem szerint nincs ember, akinek joga volna ítéletet mondani fölöttük: nincs annak, aki megjárta a lágert, s még kevésbé van annak, aki nem járta meg.”¹²⁴

Elvárható, hogy a Sonderkommando tagjaira kényszerített extrém életkörülmények figyelmeztessenek bennünket: szemléljük borzalmas helyzetüket a lehető legnagyobb érzékenységgel. Ez a követelmény azonban nem jelenti azt, hogy a sonderkommandósok viselkedésével foglalkozó speciális kutatás minden esetben automatikusan feltétel nélküli rokonszenvhez vezet.

A következő lapok különböző perspektívából vizsgálják meg a Sonderkommando-jelenség erkölcsi vonatkozásait. Megvizsgáljuk a testületre vonatkozó egyértelmű elmarasztalásokat, majd árnyaltabb ábrázolásokkal foglalkozunk, hogy végül, Primo Levi beszámolója alapján, megállapítsuk: még a Sonderkommando erkölcsiségét elemző legdifferenciáltabb diskurzusnak is vannak bizonyos határai, amelyeket nem léphetünk át anélkül, hogy meg ne sértsük Auschwitz áldozatait.

A SONDERKOMMANDO ELMARASZTALÁSA

Elöljáróban jegyezzük meg, hogy míg egyes nem zsidó túlélők élesen bíralták a Sonderkommandót, a leghevesebb kritikát a zsidó túlélők fogalmazták meg. Még ma is gyakran hallani igencsak becsmérlő véleményeket a fogolyfunkcionáriusok krematóriumi viselkedéséről. Gyakran a „Sonderkommando” pusztá említése is szenvedélyes reakciók és vádak záporát váltja ki.

A Sonderkommando erőteljesen megfogalmazott negatív beállítása gyakran tudatlanságon és előítéleten alapul. A tábor ko-

rábbi foglyainak némely beszámolója arra utal, hogy az illetők irigyelték a sonderosokat. Végére is ezek, hátborzongató feladatok ellenére, általában nagyobb fejadagot kaptak, mint a többiek, márpedig Auschwitz-Birkenau többi lakója számára a „kielégítően táplált” és az „alultáplált” közti különbség többnyire élet és halál különbségével volt egyenértékű. Ennek következtében a tábor korábbi foglyai közül többen a sonderosokat az SS csatlósainak bélyegezték, akik brutálisan és könyörtelenül kergették az áldozatokat a gázkamrákba.

Egy korábbi lengyel fogoly, Alfred Fiderkiewicz a következő történetet adja elő:

Elképzelhetetlen dolgok estek meg a krematóriumoknál. [...] Minden egyes szállítmány szóltanul menetelt a megsemmisülésbe, két sor vaskos gumibotokkal felszerelt sonderkommandós között. [...] Valahányszor, amint az néha megtörtént, egy halálraítélt dühösen förmedt a németekre, bajtársainak kellett megfékezniük, és a gázkamrába vezetniük.

Amikor ilyen előre nem látott incidensek történtek, az SS-ek őket (a sonderkommandósokat) bízták meg a rendbontó „lecsillapításával”. Ha ilyesmi előfordult, a dolgok nyílt megszállássá fajultak. A gumibotokkal felfegyverkezett sonderkommandósok a gázkamrába kergették az áldozatot.

Az SS-ek oldalról éberren figyelték a sonderosokat. Kíváncsiak voltak, hogy rendesen végzik-e munkájukat, vagyis kelő erővel és szünet nélkül ütlegetik-e a halálraítélteket. Valahányszor egy SS-legény úgy látta, hogy valamelyik sonderkommandós nem erőlteti meg magát kellőképpen, őt is a gázkamrába terelte. Ezt a Sonderkommando minden egyes tagja tudta. Így aztán az áldozatokat folyamatosan verték.

Nem irgalmaztak azoknak sem, akik megbotlottak és el-
estek; egyszerűen rájuk tiportak. Akik még egyenesen álltak,
és mindezt végignézték, villámgyorsan szaladtak a gázkam-
rába [...].

Mindez azoknál a transzportoknál volt szokásban, ame-
lyek létszáma meghaladta a százat; ezeket többnyire mind
egy szálalig elgázosításra szánták. Kisebb transzportok eseté-
ben az eljárás még egyszerűbb volt. Az embereknek a kremá-
tórium előtt kellett levetkőzniük, de nem a gázkamrába, ha-
nem egyenesen a kemencékhez terelték őket. Fel kellett sora-
kozniuk a hátsó fal mentén, majd a sor mindkét végén őrködő
SS-ek és sonderosok megparancsolták, hogy vonuljanak a ke-
mencék mellett lévő vasrostélyokhoz. Ott aztán valamelyik SS
sorra agyonlőtte a halálra szántakat, akik a rostélyra zuhan-
tak, majd a még rángó testet betolták a kemencébe [...].¹²⁵

A sonderkommandósoknak ez a leírása azt az általános tendenci-
át tükrözi, hogy a nácik áldozatait tettehársnak állítsák be, mel-
lőzve a tényt, hogy a németek brutálisan kényszerítették őket a
megsemmisítési folyamatban való részvételre. Hasonló reakciókat
váltottak ki a németek például a *Judenräte* létrehozásával; a get-
tókban ezeknek a zsidótanácsoknak kellett végrehajtaniuk a ná-
cik zsidóellenes intézkedéseit. A gettóba zsúfolt zsidóknak gyak-
ran az volt a benyomásuk, hogy az igazi bűnösök nem is a get-
tóban csak ritkán látott németek, hanem a zsidótanácsok tagjai.
Ebben az összefüggésben a Sonderkommando kétségkívül a né-
met „megtévesztési stratégia” szélsőséges formája. Ez tükröződik
az egyes túlélők olyan, meglehetősen drasztikus beszámolóiban,
amelyek a Sonderkommandónak tulajdonítanak valójában az SS
által elkövetett bűnöket.

A sor eleje odaért a krematórium épületéhez. Néhány SS elmagyarázta, miféle procedúrák előzik meg a táborba való felvételt; többek között zuhanyozásra és fertőtlenítésre van szükség. [...] A mennyezetre szerelt zuhanyrózsák megnyerték az emberek bizalmát.

Azokat, akik nem akartak belépni a kamrába, vastag gumibotokkal felszerelt sonderkommandósok ütlegették, és beljebb kergették.

Ha ez sem használt, a sonderosok német juhászkutyákat uszítottak rájuk.¹²⁶

Nem jelenthetjük ki kategorikusan, hogy soha egyetlen sonderkommandós ne viselkedett volna erőszakosan. A gondolat azonban, miszerint valaha is gumibottal kergették volna az áldozatokat a gázkamrába, továbbra is fölöttébb kérdéses. Ilyen eljárásra nincs bizonyíték, és a különböző spekulációk arra utalnak, hogy erre csak egészen kivételes körülmények között kerülhetett sor, és csakis az SS közvetlen és brutális nyomására. Az az állítás pedig, miszerint a sonderkommandósok kutyákat uszítottak volna a krematóriumokhoz érkezőkre, ellentmond a tényeknek, és abszurdnak tűnik. Kutyákat csak az SS-őrök tartottak.

Míg egyes állítások egyszerűen tévesnek tűnnek, mások a tények pontatlan tolmácsolása és hibás következtetések levonása révén torzítják az összképet. Az ilyen téves értelmezésre jó példa egy korábbi auschwitz-i fogoly, a lengyel Janina Komenda jellemzése:

A krematóriumban kizárólag zsidók dolgoztak, és különböző fufangokkal megfosztották az áldozatokat értéktárgyaiktól, az aranytól, a briliánsoktól. [...] Azt remélték, hogy

ezekkel a tárgyakkal megvesztegethetik az SS-eket, és jobb bánásmódban és kedvezményekben részesülnek, különös tekintettel arra a tényre, hogy a krematóriumokban dolgozó zsidó egységek gyakran cserélődtek...¹²⁷

Komenda beszámolója nem teljesen megalapozatlan. A foglyok sok esetben tették rá kezüket a halottak értéktárgyaira, hogy vesztegetésre használják ezeket. Egy jegygyűrű vagy egy karkötő életet menthetett, vagy legalább meghosszabbíthatta. Mi több, sok sonderkommandós más foglyoknak adta át az ilyen értéktárgyakat, hozzájárulva a javak és előnyök titkos újraelosztásához. Ez a fajta viselkedés cáfolja Komenda értelmezését, hogy tudniillik a sonderosok „különböző fufangokkal” kifosztották az áldozatokat. Lényeges, hogy a foglyok a halottak holmijának eltulajdonítását és titkos felhasználását nem tartották lopásnak. Az ilyen műveleteket „organizálásnak” nevezték, és ezt a fajta túlélési stratégiát széles körben alkalmazták mindazon foglyok, akiknek munkájuk során módjuk volt értéktárgyakra, ennivalóra vagy egyéb cikkekre szert tenni. Íme Janina Komenda pontatlan beállításának újabb bizonyítéka.

A Sonderkommandóval szembeni vádaskodást általában nagy fokú általánosítás jellemzi: néhány megfigyelés elegendő, hogy a foglyok mint közösség terhére következtetéseket vonjanak le. Igencsak problematikus megközelítés ez, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a Sonderkommando több száz emberből állt, akik jó néhány évig dolgoztak a krematóriumokban. Ezek a foglyok számos országból érkeztek (tulajdonképpen majd' minden ország érintve volt, ahonnan embereket deportáltak Auschwitzba), és rendkívül eltérő volt a kulturális hátterük; tehát az auschwitz-i körülményekre is különbözőképpen reagáltak, és változatos mód-

szerekkel próbáltak fennmaradni és életben maradni. E különbségeket szem előtt tartva a Sonderkommando tagjainak közössége sem ábrázolható homogén csoportként. A tanúskodások nagy számából komplex összkép alakul ki, amelyen belül cselekedetek és magatartási sémák széles skálája található.

A következő részlet rámutat a Sonderkommandóra jellemző magatartási formák változatosságára:

A Sonderkommando csupa részeg zsidóból állt, akik halálra ítélt polgártársaikkal az SS-legényekhez hasonlóan bántak. Szomorú példája volt ez annak, hogyan fordulhatott ki magából az ember a Birkenaunak nevezett égő „dzsungelban”.

És ugyanakkor e kommandó tagjai életük kockáztatásával surrantak a kerítéshez, és átadták a táboron belül tartózkodó zsidóknak a krematóriumokba hurcolt szeretteik utolsó üdvözlését. Néha kis emléktárgyakat, fényképeket, sőt leveleket is hoztak, mint az utolsó perceiket élő rokonok végső üzenetét.¹²⁸

Hogy a Sonderkommando komplexitását méltányosan ítéljük meg, alapvetően fontos, hogy a nagyszámú különböző és néha egymásnak ellentmondó tanúvallomást átfogóbb leírásba és értékelésbe foglaljuk. Csakhogy még az olyan elismert tudós sem ütötte meg ezt a mércét, amilyen Hannah Arendt; elemzésében több alaptalan és elfogult következtetést is levont. A zsidó fogoly-funkcionáriusok elleni vádjai a végsőig kiélezték a sonderkommandósok erkölcsi tisztességéről szóló vitát. Jacob Robinson történész szerint Arendtnek a Sonderkommandóra vonatkozó ismeretei jórészt Rudolf Höss táborparancsnok leírásain alapulnak.¹²⁹

Höss soha nem állította, hogy a Sonderkommando tagjai közvetlenül bekapcsolódtak volna a gyilkolásba, Arendt azonban azzal vádolja őket, hogy a saját életük megmentése érdekében tevékenyen részt vettek a folyamatban, és el is ítéli őket.¹³⁰ Ez a vád igazságtalan és alaptalan. Az a tény, miszerint ezek az emberek kényszer hatására dolgoztak a krematóriumokban, szemlátomást nem befolyásolta Arendt megfigyeléseit; egyszerűen megállapítja, hogy nyilvánvalóan önző okokból léptek be a Sonderkommandóba. Mi több, még azt is kimondja, hogy a megsemmisítés gépezetét a haláltáborokban dolgozó zsidó foglyok működtették. Kijelenti: „A vád tanúi (ti. az Eichmann-perben) világosan és egyértelműen megerősítették a jól ismert tényt, miszerint a megsemmisítő központokban a tulajdonképpeni öldöklés általában a zsidó kommandókra volt bízva.” A továbbiakban így ír a görög zsidókról: „Auschwitzban sok görög zsidót foglalkoztattak az úgynevezett halálkommandókban, amelyek a gázkamrákat és a krematóriumokat működtették.”¹³¹ A Sonderkommandóban valóban voltak görög zsidók, akik a krematóriumokban ugyanazokat a feladatokat végezték, mint a többi zsidó – vagyis az egész kommandó része voltak. Soha nem fordult elő, hogy a gázkamrákat egyik vagy másik sonderos működtette. A gyilkossági központok kizárólag az SS felügyelete alá tartoztak. A Sonderkommando funkcionáriusai, bárhol helyezkedtek is el a hierarchiában, az SS-ek parancsainak és fenyegetéseinek engedelmeskedtek. Arendt eltorzított valóságábrázolása – akár a zsidótanácsok elleni, széles körben kifogásolt vádjai – heves nyilvános vitákhoz és felháborodott tiltakozások özönéhez vezettek.¹³²

Jacob Robinson élénken bírálta Arendt elemzését, és meggyőzően cáfolta számos tévedését:

A tulajdonképpeni gyilkosságokat az SS vagy ukrán cinkosai hajtották végre. A Speciális Egységek [Sonderkommandók] feladatai a holttestekhez kötődtek, az elgázosításban nem vettek részt. [...] Az auschwitzi Speciális Egység nemrég felfedezett naplóiból kiderül, hogy tagjai nap mint nap az életüket kockáztatták, hogy titkos listákat vezessenek az áldozatokról, és így tartsák nyilván a történeteket. Ellentétben Miss Arendt állításával, az auschwitzi lázadás nem volt »egyike a keveseknek, amelyekre a táborokban sor került«. Az igazság az, hogy a hat megsemmisítőtábor közül háromban – Sobibórban, Treblinkában és Auschwitzban – a Speciális Egység lázadt fel.¹³³

Robinson, az SS magatartását vizsgálva, megerősíti azt az állítást, hogy a gázkamrákat egyedül az SS működtette. Johann Paul Kramer auschwitzi SS-orvos naplójából idéz, hogy rámutasson: az SS-ek vetélkedtek, ki vehet részt az elgázosításban, mivel az ilyen speciális feladatokat általában speciális fejadagokkal jutalmazták, például öt liter erős szeszes itallal, öt cigarettával vagy kolbásszal és kenyérrel.¹³⁴

Az a tény, hogy Arendt Hösst tekintette állításai legfőbb forrásának, egy további komoly problémához vezetett. Űgyesen fogalmazott naplójában Höss, a semleges megfigyelő szerepét igyekszik játszani, holott valójában a gyilkosok szemszögéből láttatja a helyzetet. Számos megjegyzésében utal rá, hogy csodálkozik a Sonderkommando tagjainak viselkedésén, különösen azon az engedelmességen és alázaton, amellyel az SS parancsaira reagáltak. A következőkben kivonatot közlünk a leírásból, amelyet Höss a vetkőzőhelyiségben lezajló eseményekről ad.

Valójában a buzgó segítség, amellyel a Sonderkommando a vetkőzés és a gázkamrába történő bevonulás közben nyújtott, nagyon különös volt. Egyszer se láttam vagy hallottam akár egy odasuttogott szótagot is, amely tudatta volna az elgázosítandókkal, hogy milyen sors vár rájuk. Ellenkezőleg, mindent megpróbáltak, hogy becsapják őket, elsősorban pedig nyugtatni iparkodtak azokat, akik mintha megsejtették volna, minek néznek elébe. [...] Érdekes volt megfigyelni, hogyan hazudik nekik a Sonderkommando, és hogyan álcázták ezeket a hazugságokat meggyőző szavakkal és mozdulatokkal...

Ugyanilyen különös volt a Sonderkommando egész viselkedése. Valamennyien nagyon jól tudták, hogy ha majd ennek a procedúrának vége, előbb-utóbb ők maguk is ugyanazt a sorsot szenvedik el, mint előttük fajuk sok-sok ezer tagja, akinek elpusztításában ők oly segítőkészek voltak. Ennek ellenére továbbra is nagy buzgalommal tették a dolgukat, gondosan, figyelmesen segédkeztek a vetkőzésnél, ám akik ellenálltak, azokkal szemben erőszakot is alkalmaztak. Ezen mindig csodálkoztam. Soha nem mondták meg az áldozatoknak, mi vár rájuk. Ők vezették el a bajkeverőket is, és keményen fogták őket, amíg az SS-ek lelőtték őket. Űgy vezették az áldozatokat, hogy azok nem láthatták az altisztet, aki készenlétben állt a pisztolyával: így észrevétlenül vehette célba a tarkójukat.¹³⁵

Ha közelebbről megvizsgáljuk Höss látszólag naiv, valójában mesterkélt csodálkozását, tisztán láthatjuk a bűn elkövetőjének nézőpontját, aki nem képes (és nem is akarja) megérteni és elemezni

áldozatai indítékait. Höss jókora távolságból észleli a Sonderkommando foglyainak viselkedését. Nem áll szándékában, hogy megértse tetteiket; inkább a helyzetüket akarja igazolni. „Objektív” leírása valójában rendkívül cinikus és aljas: a sonderkommandósok borzalmas sorsáért felelős személy arra vetemedik, hogy megfigyelje, sőt bírálja őket. Höss vallomása elárulja, milyen szerepet szánt az SS a Sonderkommandónak: azért szervezte meg ezeket a munkabrigádokat, hogy az igazi bűnösöket, vagyis saját magukat megszabadítsa a felelősség terhétől, és a bűntudat súlyát az áldozatokra hárítsa. Az SS azt akarta, hogy még áldozatai se érezzék magukat ártatlannak.¹³⁶

Höss csodálkozása mindenekelőtt azt leplezi le, minek tekintette a zsidó foglyokat: *Untermensch*-nek (alacsonyabb rendű lényeknek), akiknek abszolút lealacsonyodását és megalázottságát egy „normális”, sőt „felsőbbrendű” ember meg sem értheti. Ennél fogva Höss írásait csak a legnagyobb óvatossággal tanácsos felhasználni. Aki (mint Arendt) túlságosan kritikátlanul olvassa, könnyen jut el az események téves értelmezéséhez. Bár Höss bizonyos fokig valósághűen írja le a tényeket, vagy nem ad rájuk igazi magyarázatot, vagy úgy értelmezi őket, hogy igazolja a maga ideológiáját. Következésképpen a sonderkommandósokat a saját bűneiben marasztalja el, és viselkedésükkel kívánja bizonyítani, hogy valóban *lebensunwürdige Wesen*-ről (életre nem méltó lényekről) van szó.

Ellentétben Höss írásainak sugallatával, a sonderkommandósoknak a vetkőzőhelyiségben tanúsított viselkedése nyomokban sem utal az SS manővereivel való együttműködésre. A sonderosok nem azért csitították és tévesztették meg a gázkamrába induló áldozatokat, hogy az SS-legények zökkenőmentesen gyilkolhassanak. Sokkal inkább az volt a céljuk, hogy az áldozatoknak ezek-

ben a kétségbeesett pillanatokban egy csipetnyi melegséget és emberséget adjanak a gázkamrába vezető rövid útra. E tekintetben a sonderkommandósok titoktartása az áldozatok javát volt hivatva szolgálni. Keserves helyzetükben mindössze annyit tehettek, hogy sorsuk elhallgatásával megrövidítsék az áldozatok gyötredésének utolsó pillanatait. A folyamatos atrocitások világában érzékeik és érzelmeik már elzsibbadtak; a vetkőzőhelyiségben adódó találkozások és rövid beszélgetések más emberekkel – mi több, zsidó hitsorsosaikkal – ritka alkalmat teremtettek a sonderosoknak, hogy emberi lényekként érintkezzenek másokkal.¹³⁷

Tünetértékű jellemzője a Sonderkommando elsőpró erejű elmarasztalásainak – amelyet Arendtnél is tapasztalhatunk –, hogy megfogalmazóik csekély figyelmet szenteltek annak a néhány pillanatnak, amikor a sonderosok nyílt empátiával fordulhattak az áldozatok felé. Höss leírása ebben az esetben is szemléletesen példázza, milyen könnyen állíthatók be a látszólag kérges szívű és érzelmileg kiürült sonderkommandósok elfajzott erkölcsű vég-lényeknek:

Gyakran megtörtént, hogy a sonderkommandós zsidók közeli rokonokat fedeztek fel a holttestek vagy éppen a gázkamra előtt sorakozók között. Bár ez szemlátomást mélyen érintette őket, incidensre soha nem került sor.

Volt azonban egy incidens, amelynek szemtanúja voltam. Amikor az egyik gázkamrából kivonszolták a holttesteket, a Sonderkommando valamelyik tagja egyszer csak megtorpant, mint akibe villám csapott. Néhány pillanat múlva azonban már tovább húzta a tetemet, és segített bajtársainak. Megkérdeztem a kápót, hogy mi baja volt. Kiderült, hogy a zsidó döbbenet fedezte fel a holttestek között a feleségét.

Ezután egy ideig figyeltem, de semmi szokatlant nem tapasztaltam nála – csak vonszolta tovább a rá jutó holttesteket. Kis idő múltán ismét ebbe a munkacsoportba ütköztem. A férfi, mintha mi sem történt volna, ült a többiek között, és evett. Valóban ilyen tökéletesen tudta álcázni az érzelmeit, vagy úgy eldurvult, hogy egy ilyen eset sem dúlta fel?¹³⁸

Ellentétben ezzel a beszámolóval, más jelentések, amelyek a sonderosok közeli rokonokkal való találkozásait követő reakcióit mutatják be, elárulják, hogy az érdes felszín alatt megmaradtak emberi lényeknek, akiknek szellemi és érzelmi világa még nem ürült ki teljesen. Ám vádlóik valamilyen okból gyakran semmibe veszik és mellőzik az olyan beszámolókat, amelyek egyik példáját a következőkben idézzük:

Egyszer az egyik magyarországi transzporttal egy zsidó öregasszony is érkezett. A fia tagja volt a Sonderkommandónak. Az anyja meglátta, amint éppen fát rakodik a krematórium közelében, és boldogan rohant felé. A fiú, aki már régóta kereste anyját a halottak között, mélységesen megrendült. Az anyja megkérdezte, mi fog velük történni.

- Pihenni fogtok – felelte a fiú.
- És honnan jön ez a furcsa szag?
- Rongyokat égetnek.
- És miért hoztak ide minket?
- Hogy megfürödjetek.

A fiú odaadta a törülközőt meg a szappant az édesanyjának, és mindketten bementek, hogy aztán eltűnjenek a kémény poklában. Ezer és ezer hasonló gyászos közjátékra, tragikus találkozásra, hihetetlen jelenetre került sor. Nap mint

nap szemtanúk hoztak hírt nekünk az ilyen incidensekről. [...] Bennünket immár semmi sem lepett meg.¹³⁹

Az epizód a halál küszöbén megnyilvánuló emberség és szeretet példáját dokumentálja. A sonderkommandós önként választja anyja oldalán a halált, holott ha magára hagyja, megmenthette (vagy legalább meghosszabbíthatta) volna a saját életét. Az effajta beszámolók nyilvánvalóan ellentmondanak az olyan elfogult ábrázolásoknak, amilyen Hannah Arendté.

Höss megfigyelései – amennyiben egy SS-elkövető perspektíváját tükrözik – speciális és szélsőséges kategóriát képviselnek a szemtanúk beszámolói között, és az olvasó számára fontos figyelemztetést tartalmaznak. Höss naplója megmutatja, hogy hiába ad a megfigyelő mégoly aprólékosan pontos leírásokat, megkerülhet minden kísérletet, hogy a Sonderkommando tagjainak magatartását valóban megértse. Höss írásai számos lényeges kérdésre kitérnek, ám képmutató észjárása következtében egyetlen ilyen kérdésre sem mer választ vagy magyarázatot adni. Megjegyzései végső soron gúnyt űznek az áldozatokból, és álcázzák saját rosszindulatát:

Honnan szerezték a zsidók az erőt, hogy éjjel-nappal elvégezzék ezt a szörnyűséges munkát? Valami különleges szerencsében reménykedtek, amely kiszabadítja őket a halál karmai közül? Vagy a sok borzalom túlságosan megkeményítette őket? Netán éppen túl gyengévé váltak ahhoz, hogy nyomorúságos helyzetükből öngyilkossággal törjenek ki? Mindezt igazán éberem figyeltem, de soha nem sikerült magatartásuk mélyére hatolnom. Életük és haláluk rejtvényét nem tudtam megfejteni.¹⁴⁰

Höss naplója, akárcsak Arendt érvei (amelyeket Höss beszámolója alapján dolgozott ki), arra vallanak, hogy a megfigyelők, még ha tényekre hivatkoznak is, akarva vagy akaratlan tévesen ítélik meg a sonderkommandósok valóságát és helytelen következtetésekre juthatnak. Elmarasztalásuk gyakran a sonderosok iránti nyílt (Höss) vagy rejtett (Arendt) ellenszenvben gyökerezik, aminek eredményeként nem hajlandók vagy nem képesek megérteni és adekvátul kifejezni szorongatott helyzetüket.

A sonderkommandósok magatartásának erkölcsi vonatkozása-it csak akkor lehet differenciáltabban vizsgálni, ha perspektívánk egyszerre kritikus és empatikus. A testület Hannah Arendthez hasonló, legszigorúbb kritikusai közül sokan nemigen próbálják az érintettek szorult helyzetét empatikus szempontból értékelni. Ehelyett eleve mélyen elítélik őket, és nem fogják fel a maga teljességében a helyzetükre jellemző komplexitást és a bonyolult erkölcsi dilemmákat.

LELKIISMERETI AGGÁLYOK ÉS KÍSÉRLETEK A MEGÉRTÉSRE

Elvben az ember azt várná, hogy a foglyok különböző formában néztek szembe a szélsőséges és példátlan pszichológiai nyomorúsággal, amelyet a gázkamrában és a krematóriumokban végzett munkájuk során átéltek. Traumát keltő környezetüket magunk elé idézve azt is figyelembe kell vennünk, hogy az egyes foglyok magatartási sémái is labilisak voltak, és jelentősen ingadozhattak. Számos tanú írta le, hogyan „szoktak hozzá” idővel a sonderosok a maguk iszonyatos munkájához. Az SS-ek nagyon is tisztában voltak e lélektani alkalmazkodás folyamatával, és igyekeztek azt minél gyorsabban előidézni és elérni. Céljuk az volt, hogy a Son-

derkommandóhoz történt csatlakozás első pillanatától megtörjék a foglyok erejét és belső ellenállásra való képességét. Zalman Lewental így magyarázza ezt:

Az alkalmazkodási folyamat fontos tényezője volt, hogy az első napokban, a transzportok érkezését követően, [az SS], amíg a jövevények életben voltak, nem vett igénybe „belső” munkaerőt. ... A kommandó reggel állt munkába, amikor a bunkerok már tele voltak a gáz áldozatainak tetemeivel, a barakkok pedig használt tárgyakkal, de élő embert soha nem láttak.¹⁴¹

A lélektani sokk, amelyet a hullákkal való szüntelen találkozás okozott, szükségképpen vezetett lelki megdermedéshez és megkeményedéshez. Amikor a sonderkommandósok megkezdték tevékenységüket, azaz valószínűleg még megőrizték erkölcsi ketyekre és belső ellenállásra való képességüket, következetesen megfosztották őket a még életben lévő áldozatok társaságától. Ez az elszigetelés nagyon fontos volt, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a sonderosok erkölcsi dilemmája leginkább olyankor jelentkezett, amikor a vetkőzőhelyiségben szemtől szembe kerültek az áldozatokkal – eleven emberi lényekkel, akik, legalábbis elméletileg, még reménykedhettek. Mivel azonban a foglyokat kezdetben kizárólag a holttesteknek a gázkamrából való eltávolításával és a krematóriumok működtetésével bízták meg, tőlük elvették a lehetőséget, hogy akár szikrányi reményt is tápláljanak. Arra kényszerültek, hogy nap mint nap szembesüljenek az ipari jellegű megsemmisítés és halál nyomasztó, mindent betöltő jelenlétével. Ennek következtében olyan fokú tehetetlenség béklyózta őket, hogy az SS könnyen gyárthatott belőlük passzív eszközöket.

A kezdeti intenzív traumás sokk hamarosan apatikussá változtatta a Sonderkommando „újoncait”. Szellemi és érzelmi megkegyényesedésüket értelmezhetjük pszichológiai védőmechanizmusként – talán ez volt az egyetlen lehetőség, hogy megőrizze élni akarásukat és elméjük valamelyes épségét a krematóriumok kicsavarodott és egymásba gabalyodott tetemeinek halmai között. Wolfgang Sofsky írja:

Az emberek gyakran még a biztos halál szituációjára sem lázadással, hanem apátiával reagálnak. Közönyössé válnak környezetükkkel szemben, viselkedésük gépies lesz. Az apátia védőpáncélja lehetővé teszi a megszokás kialakulását, a megszokás pedig elősegíti, hogy az ember közönyössé váljék saját tettei iránt, továbbá tompítja az érzékelést és az erkölcsi érzéket.¹⁴²

Feltehető tehát, hogy egy szélsőségesen traumatizáló környezetben az ember nincs teljesen tudatában cselekedeteinek, és akaratlagos cselekvőképessége súlyosan korlátozottá válik, vagy végletes esetekben meg is szűnik. A krematórium ilyen környezet volt. Ezért a sonderkommandósoknak mindinkább nehezükre esett, hogy magatartásukat a korábban vallott erkölcsi parancsokhoz igazítsák. Ebből pedig az következik, hogy nem tekintendők teljes mértékben felelősnek rutinszerűvé vált tetteikért.

Nyilvánvaló, hogy nem minden foglyot érintett egyformán a gázkamrák és a krematóriumok kísértetiesen rutinszerű működésével szembeni passzív megadás folyamata. Ám ezzel a nyomasztó, folyamatosan traumatizáló mindennapi élettel csak kevesen tudtak úgy-ahogy megbirkózni. Lewental ezt a következőképpen magyarázza:

...Ám csak kevesen voltak, akik sértetlenek maradtak, nem [merültek] el az alkalmazkodás rutinjában, és nem hagyták, hogy mindez mindennapos eseménynek tűnjön. Természetesen voltak köztünk bizonyos elemek, például Maków Ma[zowiecki] szerföltött ortodox rabbinikus bírāja, egyszóval finom érzésű emberek, akik kitartottak, és megtagadták, hogy részt vegyenek ebben az „élj-ma-és-halj-meg-holnap” játékban. Befolyásuk kezdetben nagyon csekély volt, egyszerűen mert ők is kevesen voltak, és nem is szervezték meg magukat. Nem az átlagos tömeget képviselték, és ezért a csőcselék elnyelte őket.¹⁴³

Bár az alkalmazkodás alapvetően jellemezte a krematóriumban dolgozó foglyok viselkedését, helytelen lenne a Sonderkommandót kizárólag a közöny, a passzivitás és a fásultság vonásaival meghatározni. Ugyanilyen fontos, hogy felfedezzünk és kiemeljünk olyan eseteket, amelyek a rutin rabjává vált, passzív halálgyári munkás burka alatt egy aktív és empatikus emberi lény létezését bizonyítják.

Dawid Szmulewski auschwitz-i túlélő, a *Dachdecker-kommando* (tetőfedő osztag) tagja, találó leírást ad a sonderkommandósok változatos és ellentmondásos magatartásáról.

A Sonderkommando nem egyöntetű elem. Voltak, akiknek céljai egy második tányér levesre, valami innivalóra, vagy valamilyen, a halottaktól eltulajdonított tárgyra korlátozódtak. Az érzékeik eltompultak. Ezek primitív, elállatiasodott emberek voltak. De voltak olyanok is, akik nem nyugodtak, és az első naptól felkelési mozgalmat szerveztek. Igaz, hogy a Sonderkommando tagjai egyfelől segédkeztek az SS-nek bor-

zalmas gyilkosságai végrehajtásában. De volt az éremnek másik oldala is.¹⁴⁴

Maria Jezierska, auschwitzi lengyel fogoly igyekszik méltányosan ábrázolni a sonderkommandósok különböző jellemzőit. Figyelembe veszi a köztük elharapódzó általános erkölcsi züllést, de különös hangsúlyt ad tiszteletre méltó tetteiknek:

Milyen érzések jellemezték a Sonderkommando munkásait feladataik végzése közben? Ezt nem vagyok képes leírni. Annyi bizonyos, hogy közülük nem kevesen igencsak elvadtak munkavégzésük folyamán; ezeknek csak a saját irhájuk mentésén és saját örömeiken járt az eszük, például a halálraítéltek által magukkal hozott szeszes italok szertelen vedelésén. Mások elállatiasodtak; érzékeik eltompultak, és munkájukat teljes közönnyel végezték. Mert a rossz valóban rosszat szül. A németek azonban nem tudták valamennyiüket megrontani. Tanúsíthatják ezt azok az életben maradtak, akik a Sonderkommando segítségével menekültek meg.¹⁴⁵

Jezierska példaként említi a humanitárius segítséget, amelyet a Sonderkommando tagjai a tábor összes foglyának nyújtottak. Titokban továbbadták az általuk „organizált” gyógyszereket, és így sokak életét megmentették. Más esetekben segítettek egyes foglyoknak a szökésben. 1944 tavaszán például négy zsidó foglyot, akinek később sikerült megszökni – Rudolf Vrbát, Alfred Wetzlert, Czesław Mordowiczot és Arnost Rosint –, a sonderosok egy csoportja látott el titkos névsorokkal, statisztikákkal és más bizo-

nyítékokkal, hogy felhívják a világ figyelmét az Auschwitz-Birkenauban zajló tömeggyilkosságra.¹⁴⁶

Jezierska empátikus kérdéseihez hasonló modorban Maria Rychlik korábbi lengyel fogoly is igyekszik rámutatni a Sonderkommando helyzetének tragikus aspektusára és tagjai magatartásának emberi dimenziójára:

A Sonderkommando zsidó foglyainak, akiknek segédkezniük kellett testvéreik kiirtásában – részegen, tehetetlenül, munkájuktól mint villámtól sújtva – sorsa mélységesen tragikus. Néha előbújtak letargiájukból, és messziről a kerítés mögött álló nőket nézték, majd mindenféle apró tárgyat dobáltak feléjük.¹⁴⁷

E megfontolások mélyén ott lappang a kérdés: mennyire lehetett reális és gyakorlatias bármi, amit a sonderkommandósok tettek: mi az, ami telt tőlük? Ha empátikusan akarunk válaszolni, a lényegénél kell megragadnunk a krematóriumokban dolgozó foglyok dilemmáját. Ezúttal is Maria Jezierska emeli ki a sonderkommandósok helyzetének tragikumát:

Mert hát mit tehettek volna?... Ha tiltakozni vagy lázadni próbálnak, semmire se mentek volna. Még ha időlegesen kimentenek is valakit az SS kezéből, az egész területet szögesdrót kerítés és örök gyűrűje vette körül – azon túl pedig ott volt a megszállt Lengyelország. Mindenütt korlátlanul uralkodtak a németek, és a zsidós arc halálos ítélettel ért fel. ... A szabad emberek dühösek lesznek, ha embertársaik nem ragadnak fegyvert becsületük és életük védelmére. A Son-

derkommando tagjai azonban foglyok voltak a halál és a szégyen iszonyatos napjaiban; a hatalmas auschwitzi halálgyárban. Ne siessék el az ítéletet!¹⁴⁸

„NE SIESSÉK EL AZ ÍTÉLETET!”

Primo Levi az Auschwitzcal kapcsolatos ügyeknek szentelte írásai és gondolkodása legnagyobb részét, és az elől sem hátrált meg, hogy nagy terjedelemben foglalkozzék a Sonderkommandóval. Maga is Auschwitz túlélőjeként nagyszerű megfigyelő volt; kiváló érzéssel mutatott rá a lényeges kérdésekre, és világosan ábrázolta a haláltábor legfőbb jelenségeit. Mint már említettük, abból indul ki, hogy senki, még egy egykori auschwitzi fogoly sem jogosult vagy képes a Sonderkommando megítélésére. Kifejti, hogy a sonderkommandósok végzetlenül bonyolult erkölcsi problematikája kizárja, hogy bárki is konvencionális erkölcsi mércék alapján értékelje magatartásukat. Ennek megfelelően nagyon óvatosan közelít a kérdéshez, és kerüli az elsietett következtetéseket. Noha világosan feltárja, milyen mélyen foglalkoztatják a bűn és a felelősség kérdései, végső soron nem érzi képesnek magát, hogy megfejtse azt a bonyolult erkölcsi helyzetet, amelybe a sonderosokat belekergették.

Levi elemzése ékesszólón tárja fel a Sonderkommando létrehozása mögötti valóságos szándékokat. Az SS azért hívta életre ezt a munkacsapatot, hogy a zsidókat a náci segédjeivé tegye. A Sonderkommando bizonyíthatóan a náci gyilkosok legszélsőségesebb kísérlete volt, hogy megrontsák áldozataik lelkiismeretét, saját elpusztításukban való részvételre kényszerítve őket. Levi adekvát fogalmazással mutatja be ezt a könyörtelen célt, amelyet

„a nemzetiszocializmus legdémonibb büntettének” nevez.¹⁴⁹ Az SS szerepét felöltve kijelenti:

„Mi, az uralkodó nép, elpusztítunk benneteket, de nehogy azt higgyétek, hogy jobbak vagytok nálunk; ha akarjuk, márpedig akarjuk, nemcsak a testeteket tudjuk elpusztítani, hanem a lelketeket is, ahogyan a magunkét is elpusztítottuk.” ... Magunkhoz öleltünk, megrontottunk, magunkkal rántottunk benneteket a mélybe. Ti, a kevélyek, semmiben sem különböztök mitőlünk. Véretekkel vagytok mocskosak, akár csak mi. Akárcsak mi, akárcsak Káin, ti is megöltétek a testvéreteket.¹⁵⁰

Az SS szándékainak hangsúlyozásával Levi kiemeli aggodalmát a lehetséges hatásokkal kapcsolatban, amelyeket a Sonderkommandóban végzett munka az osztag tagjaira gyakorolhat. Levit több kérdés is mélységesen nyugtalanítja: miért nem tanúsítottak a sonderosok több belső ellenállást, miért nem lázadtak fel, vagy választották a rutinnak való behódolás helyett inkább a halált, és miért zuhantak oly gyorsan és szemlátomást minden ellenállás nélkül a gázkamrákban és a krematóriumokban uralkodó embertelenség szakadékába?

Ezekre a felzaklató kérdésekre még egy Levi-szabású túlélő sem talál megfelelő választ – az az ember, aki borzalmas auschwitzi tapasztalatai ellenére is megőrizte erejét és emberségét. Levi több esetet is idéz, amelyekben egyes foglyok dacoltak az SS-szel, és megtagadták a csatlakozást a Sonderkommandóhoz (nyomban el is gázosították őket), és megemlékezik az 1944. októberi sonderkommandós felkelésről. A remény e néhány szikrája ellenére azonban alapvetően mélységesen aggódott a sok, lelkileg megtört

fogolyért, aki meghajolt a rákényszerített sors előtt. A kevés számú pozitív példa nem csökkentette fájdalmát „az emberirtás nyomorult segéd munkásai [láttán] (...) akik újra és újra a még néhány hét életet (de micsoda életet!) választották az azonnali halál helyett, de akik egyszer sem vetemedtek rá, hogy saját kezüleg öljenek, igaz, nem is várta el tőlük senki”.¹⁵¹

Levi több ízben hangsúlyozza, hogy a Sonderkommando tagjai közvetlenül semmilyen bűnt nem követtek el. Kifejezi határozott rokonszenvét „az emberirtás nyomorult segéd munkásai” iránt. Bár megbocsátásra hajlik, mégis gyötrődve kimondja, hogy az apátia számos sonderost a tényleges gyilkosok passzív eszközévé tett. Levi feltételezi, hogy az ilyenek képessége a tudatos és öntudatos emberként való cselekvésre minden bizonnyal súlyosan károsodott. Ellenállási készségüket oly alaposan megtörték, hogy összecsuklottak és passzívan megadták magukat sorsuknak – és erre az állapotra Vercors metaforáját veszi kölcsön „a lélek haláláról”.¹⁵²

Mint fentebb megjegyeztük, az ember ilyen jellegű lelki-szellemi összeomlását és a belőle eredő fásultságot bizonyos mértékig megmagyarázhatjuk az olyan fogalmakkal, mint az úgynevezett „pszichológiai védelmi mechanizmus”. Csakhogy a foglyok állapotának illetően racionális megközelítése is döntő kérdéseket hagy nyitva – „olyan zaklató kérdések[et] – írja Levi –, amelyekre nehéz vállalkozás úgy válaszolni, hogy megnyugtató képet fessünk magunknak az emberi természetről”.¹⁵³

Ezekre a „zaklató” kérdésekre még Wolfgang Sofskynak a Sonderkommando erkölcsi problematikáját szofisztikáltan elemző vizsgálata sem ad kielégítő választ. Érvelését Sofsky arra a tényre alapozza, hogy a sonderkommandósoknak az öngyilkos-

ságon kívül nem volt más cselekvési alternatívájuk; márpedig az ilyen helyzet – szűri le – nem tesz lehetővé erkölcsi megítélést:

Erkölcsi megítélés csak akkor létezik, ha van választás. A halál (tudniillik az öngyilkosság) azonban nem alternatívája a cselekvésnek, mivel a további cselekvés minden feltételét megszünteti. A vértanúság nem volt valódi alternatíva. Önmaga feláldozásának lehetősége, ez a legmagasztosabb erkölcsi aktus, a sonderos számára eleve nem jöhetett szóba: ha megöli magát, egyetlen emberi életet sem ment meg vele.¹⁵⁴

Sofsky konklúziója kétségkívül érvényes. Mindazonáltal a Sonderkommando helyzetének illetően racionalizálási kísérletei nem szüntethetik meg a foglyok erkölcsi állapotára vonatkozó problémáinkat és aggályainkat. Úgy tűnik, sokan, Arendt érveléséhez csatlakozva, továbbra is úgy gondolják, hogy ha kevesebb fogoly hajlott volna az SS parancsaira, és megtagadta volna az engedelmességet, a náci halálgépezet talán nem működött volna ilyen simán. Ugyanakkor a Sonderkommando természetéről és szerepéről folytatott szenvedélyes vita arra vall, hogy sokan még mindig nehezen szabadulnak az ilyen kétségbeesett reményektől.

Sofsky még ennél is tovább megy: azt állítja, hogy a Sonderkommandót erkölcsi ítélet alá vonni nem pusztán jogosulatlan, hanem valójában értelmetlen. „Ahol az abszolút gonosz intézménnyé vált – írja –, ott minden erkölcsös tett lehetetlen.”¹⁵⁵ Az a posztulátum, miszerint a Sonderkommandóval összefüggésben minden erkölcsös cselekvés kategorikusan lehetetlen, némi túlzásnak látszik. Ahogy a könyvünkben idézett tanúvallomásokból kitűnik, a sonderkommandósoknak maradt némi terük az erköl-

csős cselekvésre – még a krematóriumban is, ahol Sofsky szerint a gonosz intézményesült. Sofsky érvelését másfelől felfoghatjuk mint figyelmeztetést: lám, milyen kivételes nehézségek béklyóznak minden kísérletet, amely a Sonderkommando erkölcsi dimenziójának megértésére irányul.

Ebben a kontextusban Primo Levinek minden oka megvan rá, hogy a sonderkommandósok helyzete és lelkük „spirituális hogyléte” alapvető aggodalommal töltse el. A számos eset, midőn a foglyok tettei sértetlen öntudatról és emberségről tanúskodnak, egyszerűen nem elég meggyőző és megnyugtató ahhoz, hogy alátámassza átfogó értékelését. Anélkül, hogy Levi fölöttébb találó konklúzióját kétségbe vonnánk, mindazonáltal helyre kellene igazítanunk az olyan esetek elégtelen elemzését, amikor a foglyok empátiája és (mind szellemi, mind fizikai) ellenállása megmutatkozik. Az ilyen eljárás a maga részéről létrehozhatná a szükséges ellennarratívát a Levi beszámolóját aláfestő pesszimizmushoz.

Az 1944. októberi sonderkommandós felkelés részletesebb megvilágítása például tájékoztatta volna Levit az ellenállási tevékenység megtervezésében részt vevő foglyok hosszan tartó előkészületeiről és magas számáról. A „pozitív” aspektusok ilyen hangsúlyozása természetesen nem torzíthatja el a sonderkommandósok körében ugyancsak elterjedt fásultság és passzivitás bemutatását. Az ilyen esetek részletesebb leírása azonban minden bizonnyal növelné a testület átfogó jellemzésének hitelét és kiegyensúlyozottságát. A különböző magatartási jelenségeknek ez a kiegyensúlyozása bizonyos fokig enyhíthetné Levinek az „emberi természetéről” hangoztatott, mélységesen pesszimista értékelését – miközben végső soron nem fejtheti meg (vagy oszlathatja el) teljes mértékben a Sonderkommando mint jelenség eleve adott erkölcsi szorongatottságát.

A Sonderkommando ellenállási akcióinak kiemelése egyszersemind az auschwitz-birkenai foglyoknak az ellenálláshoz fűzött várakozásainak és reményeinek általános kérdéseire terelné a figyelmet. A tábor túlélői tanúvallomásaikban gyakran beszélnek a Sonderkommando ellenállásához fűzött rendkívül erős elvárásairól. Azt hangoztatják, hogy ezek az emberek megállíthatták vagy legalább szabotálhatták volna ártatlan zsidók ezreinek meggyilkolását, mivel ők voltak a legközelebb a megsemmisítő berendezésekhez, jobb esélyeik voltak fegyver és lőszer beszerzésére és így tovább. A tömeges megsemmisítés leállításához kapcsolódó óhajok tükrözik a tábor foglyainak mélységes frusztrációját, amiért nincs más választásuk, mint tehetetlenül figyelni ártatlan zsidók ezreinek brutális legyilkolását.

A sonderkommandósok és a tábor más foglyai közti összehasonlítások általában – ha egyáltalán – csak nagyon korlátozott mértékben jogosultak. A tanúvallomások és esettanulmányok közelebbi vizsgálata rávilágít, hogy a sonderkommandós foglyok a tábor szerkezetén belül valóban egyedülálló pozíciót foglaltak el.

Először is nem volt más választásuk, mint engedelmességni az SS parancsainak. A többi fogolyfunkcionárius adott esetben lemondhatott, és kérhette, hogy állítsanak a helyébe mást; a sonderkommandósok egyetlen kiútja a maguk erkölcsi dilemmájából az öngyilkosság volt. Mivel megtették őket *Geheimnisträger*-nek (titokgazdának), arra ítéltettek, hogy végezzék munkájukat, amíg őket is meg nem ölik; mert hiszen, amint azzal ők is tisztában voltak, mindenképpen ez a vég várt rájuk.

Másodszor, a Sonderkommando tagjai munka közben minden bizonnyal súlyos lelki-szellemi stresszhatás alatt voltak. Más fogolyfunkcionáriusok a maguk mindennapi életében legalább bizonyos „egyensúlyba” kapaszkodhattak: egyfelől elviselték a tábor

barbár világát, másfelől jogukban állt, hogy elhagyják barakkjukat, és találkozzanak, beszélgessenek más foglyokkal. A sonderkommandósok viszont többnyire teljesen elszigetelve éltek a krematórium területén, és örökösen a halál: holttestek, hamvak és brutális öldöklés vette körül őket.

Harmadszor a tábor fogolyfunkcionáriusainak még életben lévő emberekkel volt dolguk. Ezt csak azok a sonderosok mondhatták el magukról, akik a vetkőzőhelyiségben dolgoztak. Legfőkébb ha tizenöt-húsz perc jutott nekik, hogy kapcsolatot létesítsenek az áldozatokkal, mielőtt azokat a gázkamrákba hajtották. Ami egyéb kötelességeiket illeti, kizárólag holttestekkel volt dolguk. Továbbá a többi fogolyfunkcionárius kötelességei többé-kevésbé a tábori élet mindennapjainak „normális” aspektusaihoz fűződtek, vagyis irodai munkához, fegyelmezéshez, parancsok továbbításához stb. Velük ellentétben a sonderosok e dantei pokol legmélyén, az eleve perverzre torzított tábori élet peremén bolyongtak.

A következő párbeszéd, amelyet az Auschwitzot túlélő zsidó író-költő, Krystyna Żywulska folytatott egy sonderkommandóssal, újólag rámutat, micsoda képtelenség a Sonderkommandót és a foglyok más csoportjait a felkelés szempontjából összehasonlítani:

- Miért nem szerveznek felkelést? – kérdeztem nagy bátran.
- Miért nem védekeznek vagy állnak ellen?
- És miért nem szerveznek felkelést maguk? Csak mert a csoportja egy irodában ücsörög? Egyáltalán hányan vannak? Hatvanan? És a táborokban lévő sok ezrek, ők miért nem láznak fel? [...] Nagyon jól tudják, hogy már az első ellenállási kísérletnél valamennyiünket legéppuskáznának. [...]

És egyáltalán, tudja-e, hányan szálltak már ott a magasba? – Felelte mutatóujját. – Azt hiszi, a sonderkommandósok borzalmas emberek. [...] De biztosíthatom, hogy ők is emberi lények, mint a többiek [...] csak sokkal szerencsétlenebbek.¹⁵⁶

Az ellenállás felelősségének és kötelességének kérdése nemcsak a Sonderkommandónak volt fontos, hanem a foglyok minden más csoportjának is. Ha tekintetbe vesszük, milyen súlyosan érintette a krematóriumban dolgozó foglyokat a maguk traumatizáló környezete, kétségessé válik, hárult-e egyáltalán konkrét kollektív felelősség a Sonderkommandóra az ellenállásért, és ha igen, milyen mértékben? Végső soron a megfigyelőn múlik, elfogadja-e, hogy minden auschwitz-i fogolynak megvolt a maga tűrőképessége, amelyen túl ellenállási szándéka elsorvad és eltűnik – kivált mert előbb-utóbb mind felismerték, hogy bármilyen ellenállási kísérlet biztos halált jelent.

Nagyon is helytálló ebben a kontextusban Primo Levi végső következtetése az erkölcsi ítélkezés korlátairól olyan emberek ellenálló képessége esetében, akikre közvetlen életveszély leselkedik. A Sonderkommandóval kapcsolatos érvelése megérdemli, hogy szó szerint idézzük:

Senki sem tudhatja, milyen próbatétellel szemben mennyi ideig lenne képes helytállni a lelke anélkül, hogy meghajolna, majd pedig megtörne. Minden embernek vannak erőtaralékai, de hogy mekkorák, azt nem tudhatja: talán nagyok, talán kicsik, talán nincsenek is; csak végtelenen zord körülmények között derülhet ki. Még csak nem is kell a sonderkommandósok szélsőséges esetére hivatkoznunk, hisz ve-

lünk, túlélőkkel gyakran megesik, hogy amikor a történekről beszélünk, hallgatónk kijelenti: „Én a helyedben egy napig sem bírtam volna ki.” E megállapítás értelme végül is bizonytalan: az ember soha nincs mások helyében. Minden egyes ember olyan bonyolult valami, hogy hiábavaló vállalkozás megjósolni, miként fog viselkedni, kivált szélsőséges helyzetekben: az ember még a saját magatartását sem láthatja előre. Azt kérem tehát, hogy a „krematóriumok varjainak” története a kellő szánnalommel és szigorral vétessék fontolórra, ítélet azonban ne hirdettessék fölöttük.¹⁵⁷

Primo Levi morfondírozását a Sonderkommando erkölcsiségéről alapvető aggodalmak és bizonytalanságok hatják át: Végső soron mellőzi az erkölcsi ítéletet, és azt szűri le, hogy a Sonderkommando esete olyan speciális (elvégre a német Sonderkommando szó „speciális osztagot” jelent), hogy konvencionális erkölcsi kritériumokkal nem ítéltető meg. Mindazonáltal Levi átfogó kategóriát keres a jelenségre, és így találja ki a „caso limite di collaborazione” („a kollaborálás határesete”) kifejezést,¹⁵⁸ amely kifejezi álláspontjának feloldatlan kétértelműségét. „A kollaborálás határesete” meghatározás kifejezi mindkét mondanivalóját: a fel nem oldott aggodalmakat és a végső ítékezés tudatos megkerülését. Ám a címke bonyolult jelentéseit nem sikerül a maguk teljességében kimutatnia. Bár határozottan felszólít az ítélet felfüggesztésére, a „kollaborálás” szó – akár tisztában volt ezzel, akár nem – keserű utóízt hagy maga után, és használata legalábbis tudat alatt a Sonderkommandóval szembeni ítélező álláspontot foglal magában.

A „kollaborálás” szó használata a holokauszt és különösen a Sonderkommando történelmi elemzéseinek egy központi belső

problémáját tárja fel. A holokauszt ábrázolóinak óvatos és tapintatos nyelvet kell alkalmazniuk, hogy méltányosan kezeljék a szőnyegen lévő rendkívüli körülményeket, és ami ennél is lényegesebb, igazságot szolgáltatassanak az áldozatoknak és a túlélőknek. Amikor a koncentrációs táborokkal és a tömeges megsemmisítéssel kapcsolatos kérdések forognak kockán, még egyes kifinomult kutatásoknak sem sikerül megvalósítaniuk a megfelelő leíró retorikát, amely mentes marad a problematikus mellékjelentésektől. Az olyan szélsőséges esetekben, amilyen a Sonderkommandóé, még az is megesik, hogy nem sikerül olyan, megközelítőleg adekvát kifejezési formát találni, amely lehetővé tenné, hogy felmérjük a krematóriumokban dolgozó foglyok iszonyatos helyzetét és erkölcsi dilemmáit. A holokauszt olyan történelmi precedens, amely jelentőségének és üzenetének felméréséhez és kifejezéséhez új normákat, valamint új értékelési és kifejezési formákat kíván. Problematikus alapja ugyanakkor azzal is jár, hogy néha el kell ismernünk: szellemi horizontunk egyszerűen túl szűk ahhoz, hogy teljes mértékben felfogjuk, micsoda szélsőséges helyzetben kellett élniük és meghalniuk a Sonderkommando tagjainak.

Más szóval: az erkölcsi diskurzusnak vannak bizonyos határai, amelyeket ha áthágunk, fennforog a veszély, hogy ha akaratlanul is, de sértjük a holokauszt áldozatait. A holokauszt történelmi elemzéseinek első számú imperatívusza, hogy ne kövessünk el újabb igazságtalanságot az áldozatokkal szemben. Ez az imperatívusz megfelel korábbi felszólításunknak: ha kritikai perspektívából vizsgáljuk Auschwitz-Birkenau foglyainak viselkedését és tábort életét, tegyük ezt alapvetően empátiás álláspontból. Ami mármint különösen a Sonderkommandóról szóló történetírást illeti, megfigyelői kötelességünk, hogy bizonyos esetekben hátráljunk néhány lépést, és elismerjük, hogy e rettentő történet vala-

mennyi aspektusát nem tudjuk teljes mértékben felfogni és megérteni – még akkor sem, ha ez azt jelenti, hogy nem hatolunk valamennyi aspektusának és erkölcsi dimenzióinak mélyére. Ezért, Primo Levi konklúziójával összhangban, a sonderkommandós foglyokról „ítéletet ne hirdessünk”.

A Sonderkommando korábbi tagjai 1945 után

A KÖZVÉLEMÉNY

A holokauszttal foglalkozó fél évszázadnyi tudományos kutatás bizonyos anonimitást kényszerített a Sonderkommando történetére; a történelemnek ezt a részét homályban hagyta, titokzatlanságba burkolta, és kirekesztette a közönség érdeklődésének szférájából. A Sonderkommando korábbi tagjai hosszú éveken át láthatatlanok voltak; még arról is kevesen tudtak, hogy egyáltalán életben vannak. Az olvasóközönség zöme, sőt számos szakember is úgy gondolta: a sonderosok közül senki sem élte túl a nácizmust. Ezzel egyidejűleg különféle elszármazott vélemények kaptak lábra a Sonderkommandóról és tagjai jellemvonásairól. Így aztán nem csoda, ha az előítéletek is felütötték fejüket. A holokauszt utáni történelmi tanulmányok és kiadványok igencsak szűkre szabták fáradozásukat, hogy a Sonderkommandót ismertessék és elemezzék. A jelen könyv az első olyan munka, amely a szóban forgó munkacsoport korábbi tagjaival készített interjúk alapján teljes képet igyekszik adni a Sonderkommando tevékenységéről és belső életéről.

Megvan az oka, miért marginalizálták és száműzték már-már a feledésbe a Sonderkommando ügyét Izraelben. Számos holoka-

uszt-túlélő rejtőzött éveken át a hallgatás fátyla mögé, mivel első tanúkodásaikat hűvös közöny fogadta. Évek teltek el, amíg az izraeli társadalom eléggé megérett rá, hogy olyan feltételeket teremtsen, amelyek között ezeket a témákat a többiek megértéssel közelíthették meg. A korábbi sonderkommandósok ugyanezen a folyamaton mentek keresztül.¹⁵⁹

Az 1950-es és 1960-as években Izraelben és másutt is rendkívül elutasítón ítélték meg az olyan zsidókat, akik rákényszerültek, hogy a németeknek dolgozzanak – például egyfelől a zsidótanácsokat, másfelől a blokkvezetőket, kápokat stb. Ebbe a kategóriába sorolták a sonderosokat is. Az általános irányzat szellemében ezeket az embereket árulóknak és kollaboránsoknak tartották, akik csak saját magukkal, családtagjaikkal és barátaikkal törődtek, mások életét azonban veszélynek tették ki.

Ennélfogva kevésbé meglepő, hogy a korábbi sonderkommandósok nem szívesen ismerték el az erősen vitatott munkacsoport-hoz való tartozásukat, és ameddig mód volt rá, inkább elhallgatták múltjukat. Borzalmas élményeiket még legközelebbi családtagjaikkal, feleségükkel, gyermekeikkel sem osztották meg. Főleg attól féltek, hogy a gettók és táborok sok más korábbi foglyához hasonlóan, őket is bűnök elkövetésével vádolják meg, és bíróság elé állítják. A háborút követő években Izraelben, Lengyelországban és más országokban jó néhány zsidót szemeltek ki, akinek a németeket kellett szolgálnia; egy részük ellen vádat emeltek, és voltak, akik bíróság elé kerültek. Az ilyen perek érzékennyé tették a közvéleményt az árulás és a kollaborálás súlyos problémáira. Ezért a Sonderkommando egykori tagjai mindenáron kerülni akarták a szembesítést más auschwitzi túlélőkkel. Általában visszahúzódtak az ismeretlenségbe, és nem is kísérelte meg senki, hogy vádat emeljen ellenük, vagy letépje róluk a fátylat.

A Sonderkommando kevés számú túlélőjéhez nem egykönnyen lehetett hozzáférni. Ahogy már megjegyeztük, még a létezésükben is kételkedtek. Már a holokaustt idején is úgy hírlott, hogy ezeket a foglyokat legfőljebb három-négy hónapig hagyták életben. A többi auschwitzi fogoly, akit eltiltottak a Sonderkommandóval létesített mindennemű kapcsolattól, ezt magától értetődő ténynek tekintette. A Sonderkommando túlélői még az Eichmann-per idején sem jöttek elő a homályból. Egyikük sem jelent meg a tanúk padján, és a téma még csak fel sem merült. Általánosabb szinten a vád képviselői nem foglalkoztak a belső szorongással, amely együtt járt a holokaustt borzalmaival, hanem a náci gyilkosokra és a vádlott személyiségére összpontosítottak. Ha az Eichmann-per során felvetették volna a Sonderkommando problémáját, úgy az érintettek nemcsak a gyilkosokkal, hanem az áldozatokkal is foglalkoztak volna. Ezért könnyű megérteni, miért nem tette meg senki ezt a lépést. A Sonderkommando korábbi tagjainak, akárcsak a többi túlélőnek a mindennapi élet és a megélhetés nehézségeivel kellett megbirkózniuk. Mivel a valóság arra kényszerítette őket, hogy lerázzák magukról a tábori múlt-hoz kötődő rémálmokat, a mindennapi ügyek intézése megfelelő módszer volt a felzaklató emlékektől való szabadulásra.

Mindenki tudja, milyen nehéz volt a holokaustt túlélőinek, különösen a megsemmisítőtáborok foglyainak új életet építeni a háború után. Miután mindenüket elvesztették, új világot kellett teremteniük annak a világnak a talaján, amely annak idején száműzte őket. Ez bizony nem volt könnyű feladat.

Ezeknek az embereknek hatalmas pszichológiai erőre volt szükségük, hogy a bennük fészkelő gyásztól megszabaduljanak. A gettóban vagy a táborokban nem mutathatták ki érzelmeiket. Sokan

közülük csak akkor fogták fel katasztrófájuk határtalanságát, amikor ismét szabad emberekké váltak. Sokakat súlyos csapásként ért ez a felfedezés. A Sonderkommando korábbi tagjainak, akik anynyi atrocitást éltek meg, és végignézték „a zsidókérdés végső megoldásának” valamennyi szakaszát, a szabad hazájukba és a normális életbe való visszatérés még nehezebb volt. Mintha nem lett volna elég, hogy heteket, hónapokat vagy éveket töltöttek a halálgyárakban, és gyakran saját családtagjaikat kellett elhamvasztaniuk, a háború után a személyes megpróbáltatásaikkal szembeni gyanakvást és szkepszist is el kellett viselniük. Azokat, akik megkísérelték feltárni a maguk történetét, elmezavarral gyanúsították. A tanúk beszámolóit, amelyeket a szerző e könyvhöz összegyűjtött, világosan jelzik, mennyi problémával kellett az egykori sonderkommandósoknak szembenézniük, amikor rokonaikkal próbálták megértetni az átélt borzalmakat. Miután mindenütt hitetlenségbe ütköztek, inkább visszahúzódtak a hallgatásba. A vágy, hogy életüket újraszervezzék, valamelyest elősegítette az auschwitzi emlékek elmosódását, és sokak számára valóban gyógyító hatásúnak bizonyult. Az álláskeresés és a családalapítás gondjai, a lelki sebek begyógyítása is hozzájárult, hogy legalább napközben elfojthassák a tábor rémségeit felidéző sötét gondolatokat.

Ezek az emberek részben azért is hevertették parlagon a Sonderkommando témáját, hogy eltitkolják a szörnyűségeket gyermekeik elől. Más túlélőket is ez az ok késztetett hallgatásra.¹⁶⁰ Mindazonáltal ez azonban nem jelenti, hogy Auschwitz emlékei egyszerűen elvesztek volna. Számos túlélő álmában látta viszont a krematóriumokat és a gázkamrákat. Éveken át nehezedtek életükre ezek a lidércnyomások, és családjukat is megfosztották a jó közérzettől. Mások különböző terápiákban kerestek vigaszt, vagy egyéb

módszerekkel próbáltak megszabadulni a rémálmoktól, és enyhíteni a lelkipurdalást, amely azóta gyötörte őket, amióta Auschwitzban ama rettentő feladatok elvégzésére kényszerültek.

Ja'akov Silberberg, mesterségére nézve pék, folytatta szakmáját, amelyet a háború előtt Plońskban sajátított el. Hogy ne éjszaka kelljen aludnia, a pékségben, ahol dolgozott, mindig az éjszakai műszakba kérte magát. Jehosua Rosenblum hosszú éveken át állt a haifai vallásos temetkezési egyesület alkalmazásában. Ezt a munkát valószínűleg azért választotta, mert így olyasmivel foglalkozhatott, amit a Sonderkommandóban nem tehetett meg: végtiszteségben részesíthette a halottakat. A temetkezési egyesületben végzett munka minden bizonnyal olyan belső szükségletet elégített ki, amelyet a krematóriumban el kellett fojtania.

Mivel a gettókból és a táborokban funkciót viselt zsidókat számos bíráló és általános ellenségesség sújtotta, a korábbi sonderkommandósok inkább kerültek mindennemű közéleti tevékenységet. Csak nagyon ritkán és akkor is csak rövid időre adták fel névtelenségüket, hogy részt vegyenek az egyes náci bűnözők elleni nyilvános perekben. Rögtön ezután azonban visszahúzódtak a homályba.

SONDERKOMMANDÓSOK A TANÚK PADJÁN

Az első volt sonderkommandósok, akik náci bűnösök ellen tanúskodtak, azoknál a szovjet bizottságoknál jelentkeztek, amelyek 1945 februárjában és márciusában a felszabadított Auschwitzban nyomoztak. Ilyen tanúvallomásra vállalkozott Szlama (Slomo) Dragon, Henryk Tauber (Heniek Fuchsbrunner),¹⁶¹ Stanisław

Jankowski (Alter Feinsilber)¹⁶² és Henryk Mandelbaum. 1945 márciusától az auschwitzi náci bűnök ügyével a lengyel hatóságok foglalkoztak, amelyek e célból hozták létre a Lengyelországban Elkövetett Német Bűnöket Vizsgáló Központi Bizottságot (Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce), valamint a Német Háborús Bűnöket Vizsgáló Krakkói Körzeti Bizottságot (Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Krakowie). A Legfelső Nemzeti Törvényszék (Najwyższy Trybunał Narodowy) a maga legfőbb bizonyító anyagául részint azokat a jegyzőkönyveket használta, amelyeket lengyel szakértők állítottak össze a korábbi táborban végzett vizsgálataik során, részint azokat a tábori dokumentumokat, amelyeket Rudolf Höss és az auschwitzi karanténtábor személyzete négy tagjának tárgyalásain gyűjtöttek.¹⁶³ E fórum előtt korábbi sonderkommandósok, köztük Slomo Dragon és Henryk Tauber is tanúskodtak.¹⁶⁴

Két volt sonderkommandós francia orvos, dr. Sigismund Bendel és dr. André Lettich¹⁶⁵ 1947-ben a bergen-belseni koncentrációs tábor őreinek perében tanúskodott, amelyre a németországi Hagenben került sor. 1947-ben, a korábbi auschwitzi táborparancsnok, Rudolf Höss varsói perében több korábbi sonderkommandóst, köztük Arnost Rosint¹⁶⁶ is megidézték tanúnak. Ugyancsak megjelent a tanúk padján ugyanebben az évben néhány volt sonderkommandós több auschwitzi bűnöző krakkói perében.

A Sonderkommando más hajdani tagjai – Dov Paisikovic, Filip Müller és Milton Buki – tanúskodtak a frankfurti (1963–65) Auschwitz-perben, amelyben huszonnégy, hajdan ott szolgált tábori őr állt bíróság elé. Ezek a volt rabok addig soha nem tettek vallomást a Sonderkommandóban végzett munkájukról. A frankfurti bíróság előtti tanúskodásra Hermann Langbein író-történész

kérte föl őket, aki maga is Auschwitzban raboskodott. Langbein sokat segített a bíróságnak volt foglyok, zsidók és nem zsidók, felkutatásában.

1972 januárjában két mérnök, Walter Dejaco és Fritz Ertl SS-tisztek, a tábor építési hivatalának egykori munkatársai, Bécsben álltak bíróság elé; ők irányították a birkenai tábor négy krematóriumának építését. Ebben az ügyben Abraham és Slomo Dragon Izraelben tett tanúvallomást rendőrtisztek jelenlétében, míg Milton Buki, aki ekkoriban Brazíliában élt, az ottani izraeli követségen tanúskodott.¹⁶⁷

A Sonderkommando az irodalomban és a filmekben

TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK ÉS KIADVÁNYOK

Ahogy már megjegyeztük, a háború utáni évek során a Sonderkommandóról nem folytak széles körű viták, és a testületet a történelmi tanulmányok és publikációk sem méltatták különösebb figyelemre.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a témáról egyáltalán nem vettek volna tudomást, és soha nem merült volna fel a történelmi és az általános irodalomban. Valójában olykor fel-felmerült, ám speciális hangsúly és központi szerep nélkül. Az Auschwitzról szóló megjelentetett írások gondos elemzéséből kiderül, hogy javában folytak az átfogó kutatások, ám még nem zárultak le. A következőkben a szerző megkísérli, hogy összefoglalja a kiadott műveket; így kívánja leróni tiszteletét azok előtt, akik megalapozták a Sonderkommandóval foglalkozó kutatásokat – a szakértőket, akiktől oly sokat tanult, és annyi ismeretet szerzett.

E kategóriában az első kutató Erich Kulka, korábbi auschwitzi fogoly, aki nem takarékoskodott az igyekezettel, hogy a lehető legtöbb információt és részletet szerezze be a Sonderkommandóról. Auschwitz történetéről szóló legfontosabb (és Ota Krausszal mint társszerzővel írt) könyve első kiadásában¹⁶⁸ nagy figyelmet szentelt a Sonderkommandónak. Megvolt rá a jogcíme, hogy átfogó tudományos tanulmányt írjon a Sonderkommandóról, hiszen maga is fogolyfunkcionárius volt Auschwitzban, és személyes kapcsolatai sok ottani – egyaránt zsidó és nem zsidó – fogollyal lehetővé tették, hogy a tábor életének kulisszák mögötti aspektusaival is alaposan megismerkedjen.

1943-tól az ellenállási mozgalom használta titkos találkozók helyszínéül a birkenai BIId-ben létesített fémmegmunkáló műhelyt, ahol Kulka dolgozott. Az ott összegyűlt foglyok közös stratégiát próbáltak megfogalmazni az SS-legényekkel szembeni ellenálláshoz, de kísérleteik szerencsétlenül alakultak, mígnem a zsidó és nem zsidó csoportok szakítottak egymással. A vita utóhatásaként a sonderkommandósok elhatározták, hogy elkülönülve, önállóan fognak cselekedni. A titkos találkozók időszakában Kulka különösen szoros kapcsolatot létesített a Sonderkommando több tagjával, elsősorban Filip Müllerrel. Kulka szenvedélyes érdeklődése a Sonderkommando története iránt egy további tényezőre is visszavezethető: a fájdalmas csalódásra, amely akkor érte, amikor sikertelenül próbálta megmenteni a „családi tábor” foglyait – ez volt a tábornak az a része, amelyet a theresienstadti zsidóknak tartottak fenn.¹⁶⁹ A Sonderkommando tagjaival összhangban együtt készítettek elő egy felkelést, amelynek élére egy rendkívüli személyiséget szántak: a családi táborban raboskodó Freddie Hirschet.

A Kulkának oly kedves cseh zsidók ezreinek halála, valamint a sonderkommandósok tehetetlensége következtében Kulkát éve-

ken át nyugtalanság gyötörte; szeretett volna megemlékezni mind az áldozatokról, mind potenciális megmentőikről, akik nem tudták kivívni számukra a szabadságot. Szándékában állt, hogy terjedelmes és részletes tanulmánykötetet jelentessen meg a Sonderkommandóról, különös hangsúllyal az ellenálláson és a felkelés megszervezésén. Ezt a mozgalmat kiemelkedően fontosnak, e kivételes munkacapat története csúcspontjának tekintette. Ki akarta jelölni a felkelés megérdemelt helyét a történelemben, és ezzel igazságot akart szolgáltatni a résztvevőknek, akik olyan cselekedetet vittek végbe, amely Auschwitz poklában lehetetlennek tűnt.

Terve megvalósítása érdekében Kulka hozzálátott, hogy interjúkat készítsen a csekély számú túlélővel, akiknek többsége Izraelben vagy az Egyesült Államokban telepedett le: Jehosua Rosenblummal, Ja'akov Gabaival, Elimelech (Milton) Bukival, Slomo Dragonnal és Daniel Bennahmiasszal.¹⁷⁰ Különösen érdekelte az a csoport, amely az Union Fém műveknél dolgozott, és részt vett robbanóanyagoknak a táborba való csempészésében. A becsempészett lőport a későbbiekben kézigránátok, bombák és egyéb, a tervezett felkeléshez szükséges eszközök készítéséhez használták fel.

Az interjúk, amelyek történelmi jelentősége felmérhetetlen, pontos képet adnak a Sonderkommando tagjainak életéről. Az 1980-as évek közepén, miután Hermann Langbein *Menschen in Auschwitz* (Auschwtzi emberek) című könyve megjelent,¹⁷¹ Kulka az egyik főszereplője volt a küzdelemnek, amely helyre akarta állítani a Sonderkommando tagjainak megsértett méltóságát.¹⁷² Egészsége azonban egyre romlott, és felismerte, hogy könyvét alaposan meg kell kurtítania. Hamarosan meg is halt, mielőtt a sonderkommandósok hősiességének szentelt műve megjelent volna.

Volt még egy személy, aki sokat tett a Sonderkommando dokumentációjának gazdagításáért: Ber Mark, a varsói Zsidó Történeti Intézet korábbi igazgatója. Mark élete utolsó éveit az auschwitz ellenállási mozgalommal és a Sonderkommandóval foglalkozó kutatásoknak szentelte. Kulkához hasonlóan érdeklődése gyűjtőpontjában az ellenállási mozgalom és a lázadás megszervezése állt. Az 1950-es években Mark a varsói gettólázadásról írt könyvet.¹⁷³ Kutatásainak eredményeit, amelyek egy részét Varsóban, a halálos ágyán foglalta írásba, elhunytá után jelentette meg felesége, Esther, izraeli letelepülését követően.

Ez a *The Scrolls of Auschwitz* (Auschwtzi tekercsek) című könyv hosszú részleteket tartalmaz Zalman Gradowski, Zalman Lewental és Lajb Langfus elrejtett írásából, valamint közzéteszi a Sonderkommandóval és az auschwitz-birkenai ellenállási mozgalom megszervezésével kapcsolatos anyagokat. Az elrejtett írásokat is szerepeltető lengyel kiadást az oświęcim-i Auschwitz-Birkenau Állami Múzeum jelentette meg. A kötetben továbbá részletek olvashatók Chaim Herman és Marcel Nadjari szövegeiből, és szerepel benne a táborban Stanisław Jankowski néven ismert Alter Feinsilber tanúvallomása.¹⁷⁴

Mark már igen korán hozzálátott a Sonderkommandóval foglalkozó anyagok összegyűjtéséhez. Közvetlenül a háború befejezése után sorba járta a táborokat, ahol a volt foglyok tartózkodtak, és kikérdezte őket; készülő munkájában sűrűn merített ezekből az interjúkból. Kutatásai érzékelhetően támaszkodtak az Izraelben letelepedett túlélők nyilatkozataira; ezeket az interjúkat az 1960-as évek elején készítette Jitcak Alperowicz történész, a Yad Vashem interjúosztályának akkori vezetője.

A Sonderkommando témája számos további izraeli és más országbeli kiadványban – történelmi monográfiákban és korábbi

foglyok emlékirataiban – is felbukkant. Az Auschwitzról megjelent első könyvek egyikét Israel Gutman írta *People and Ash* (Emberek és hamu) címen.¹⁷⁵ Ez tartalmazza a szerző, az auschwitzi zsidó ellenállási mozgalom tagja, valamint több, ugyancsak életben maradt bajtársa személyes visszaemlékezéseit, és „Tanúk beszámolóí és dokumentumok” című fejezetében részletek olvashatók a sonderkommandósok elrejtett írásaiból. Ugyancsak szerepel a kötetben egy bevezetés az „Auschwitz-gyűjteményhez”, amelynek történelmi anyagát az „elrejtett írások” szerzői gyűjtötték, de soha nem akadtak a nyomára, vagy azért, mert elveszett, vagy mert az érintett foglyoknak nem sikerült elásniuk. A későbbi években a volt sonderosok tanúskodásának részletei különböző folyóiratokban és könyvekben láttak napvilágot, köztük egy, a szaloniki zsidó közösségről szóló kiadványban,¹⁷⁶ valamint a *Pe'amim*¹⁷⁷ és az *Edu*¹⁷⁸ című, héber nyelvű folyóiratokban. Mivel a Sonderkommandóban sok szaloniki zsidó dolgozott, az ottani zsidó közösségről szóló kiadványokban tekintélyes mennyiségű, a Sonderkommandóval összefüggő anyag található. Példa erre Michael Molcho és Joseph Nechama könyve a görög zsidóság kiirtásáról,¹⁷⁹ Yosef Ben könyve a görög zsidók náciellenes harcáról,¹⁸⁰ görög zsidók tanúvallomásainak Shmuel Rephael által összeállított gyűjteménye; Danuta Czech lengyel történész egy cikke az Auschwitzba deportált görög zsidókról;¹⁸¹ és egy, a Yad Vashem által a görög zsidók számára kiadott emlékkönyv.¹⁸²

Jó néhány, különböző lengyel helységekre való zsidót is besoroztak a Sonderkommandóba. A közösségeikről megjelent visszaemlékezések különösen kiemelik, mekkora kétségbeesést keltett a szóban forgó foglyok halála, lévén hogy a testületbe bekerült zsidókat szinte kivétel nélkül megölték. A Ciechanówról szóló emlékkönyvnek a Sonderkommando felkelésével foglalkozó be-

számolója¹⁸³ említést tesz a városból származó Roza Robotáról, aki robbanóanyaggal látta el a felkelőket.

A Sonderkommando számos tagja származott Mławából. E közösség emlékkönyvének második kötete¹⁸⁴ gazdag anyagot tartalmaz a testület történetéről, így például közli Elimelech Skliar részletes információkban bővelkedő visszaemlékezéseit. Slomo Dragon tanúvallomása a zuromini zsidó közösség emlékkönyvében került a nyilvánosság elé.¹⁸⁵

INTERJÚK ÉS DOKUMENTUMFILMEK

A Sonderkommandóról szóló információk a különböző lengyelországi zsidó közösségeknek (Ciechanównak, Nowy Dwórnak, Maków Mazowieckinek, Mławának) szentelt történelmi anyagokban is fellelhetők, csakúgy, mint a *Pinkasz Hakehillot*-ban, a Yad Vashem nagyszabású dokumentumprojektjében.¹⁸⁶ Az egyesség korábbi tagjai nem szívesen engedélyezték, hogy történészek és a múzeum dolgozói meginterjúvolják őket. A Yad Vashemnek ennek ellenére sikerült az 1970-es években interjút készítenie Chazannal, Sackarral és Dragonnal, míg Erich Kulka a maga már említett interjúit az 1980-as években vette fel.

A jelen könyv szerzője 1986-ban fogott a Sonderkommandónak szentelt dokumentációs projektjébe. Először Izraelben kutatott, majd felkeresett minden olyan országot, ahol korábbi sonderkommandósok éltek, így megfordult Görögországban, Olaszországban, Lengyelországban, Hollandiában, az Egyesült Államokban és Kanadában. Az elmúlt húsz év folyamán több korábbi sonderos működött közre dokumentumfilmek forgatásában. A BBC *A World at War* (Egy világ háborúzik) című doku-

mentumsorozataiban, amely az 1970-es években készült, az egyik részt „A zsidókérdés végső megoldásának” szentelték, és ebben egy Dov Paisikoviccsal készült interjú is szerepel. Karl Fruchtmann ismert német zsidó rendező *Ein einfacher Mensch* (Egy egyszerű ember) című filmje (1985) Ja'akov Silberberg korábbi Sonderkommandósról és feleségéről szól: mindketten Auschwitz-Birkenau túlélői voltak.

Claude Lanzmann monumentális *Shoah* című filmjében¹⁸⁷ hosszú, felkavaró interjú szerepel Filip Müllerrel, a Sonderkommando első tagjai egyikével. Saul Chazan a *Szaloniki–Auschwitz* című, Arieh Agmon rendezte tévéfilmben vállalt szerepet; ez azon a hasonló című rádiós dokumentumműsoron alapult, amelyet e sorok írója rendezett az izraeli hadsereg rádiója (a *Galej Cahal*) számára.

1993 nyarán a szerző kezdeményezte egy olyan dokumentumfilm elkészítését, amelyben hat korábbi sonderkommandós szerepel. A forgatás helyszíne Auschwitz-Birkenau volt (már ami megmaradt belőle). Az elkészült anyag azóta is szerkesztésre, vágásra és a mozikba kerülő változat utolsó simításaira vár.

A történészek és kutatók nagyjából az 1980-as évek elején kezdték revideálni a Sonderkommandóról alkotott véleményüket, és ez a fordulat kihatott a közvéleményre is az olyan emberekkel kapcsolatban, akiket a nácik a háború idején különböző funkciókkal ruháztak fel. (Ez az árnyaltabb szemlélet a zsidótanácsokra is kiterjedt.) Az új szellemű megközelítés nagyobb együttérzésnek is helyet engedett, és lehetővé tette, hogy az egész komplexumot sokrétű perspektívából közelítsék meg. Az emberek fokozatosan számításba vették azokat a speciális helyzeteket és tragédiákat, amelyeket az határozott meg, hogy egy-egy személy engedelmeskedett-e a németek parancsainak, vagy megtagadta az engedel-

mességet. Azt is elismerték, hogy bizonyos körülmények között – például az azóta elmúlt évtizedek szemszögéből – senki sem alkothat megfelelő ítéletet az egyes emberek, illetve csoportok holokauszt alatti cselekedeteiről.

A fenti változások további pozitív, az 1980-as évek óta mutatózó fejleménye, hogy az életben maradt sonderkommandósok előjöttek a „bujkálásból”. Már nem álcázták kilétüket, kezdtek fellépni rádióműsorokban, filmekben, mi több, interjúkat adtak a médiának. Ám az 1990-es évekig tartott, amíg az izraeli társadalom érési folyamata odáig fejlődött, hogy pontosan, helytállón és empatikusan vizsgálják a zsidótanácsok és a Sonderkommando jelenségét. Általános változás következett be a gettók és megsemmisítőtáborok zsidó funkcionáriusainak megítélésében, és ezen belül a sonderkommandósokról alkotott vélemény is megváltozott. A holokausztról az évek során nyert részletes tájékoztatásnak – emlékiratoknak, tanúk beszámolóinak, könyveknek és filmeknek – köszönhetően a korábbi reakciók, vagyis az elutasítás, rosszallás, egyoldalú bírálat, tartózkodás helyébe méltányosság és megértés lépett. Mindazonáltal a korábbi sonderosok tanúvallomásaiban fel-felbukkan a félelem, hogy az utókor tévesen értékeli majd az auschwitzi halálgyárban rájuk kényszerített munkát. Ez az aggodalom rejlik defenzív magatartásuk mögött. Sűrűn elmagyarázzák, hogy ők maguk is áldozatok voltak, és nem követtek el semmilyen bűnt. E tekintetben talán megviselte őket a lelkipurdalás, amely a krematóriumokban végzett munka során kialakult bennük; még azon is eltűnődhetünk, hogy tetteik későbbi rosszalló megítélése esetleg növelte ezt a lelkipurdalást, amelytől mind szenvedtek és soha nem szabadulhattak. Mind a mai napig akadnak emberek, akik a korábbi sonderkommandósokat törvényes elmarasztalást érdemlő bűnözőknek tartják.

A szerző még 2001-ben is a saját fülével hallott ilyen értelmű megjegyzéseket Izraelben csakúgy, mint az Egyesült Államokban.

AZ UTOLSÓ TANÚK

Nagyrészt a holokausztot követő tanúskodások sokaságának, valamint a traumatizáló élmények intenzitásának tudható be, hogy közvetlenül az események után a sonderkommandósokból hiányzott az a belső nyugalom és erő, amelyre megpróbáltatásaik írásba foglalásához szükség lett volna. Az egységnek mindössze négy korábbi tagja: Marcel Nadjari, Leon Cohen, Filip Müller és Nyiszli Miklós tette közzé visszaemlékezéseit.

Marcel Nadjari Szalonikiben született. Visszaemlékezéseit 1947-ben írta, de görög nyelven a könyv csak jóval később jelent meg.¹⁸⁸ Leon Cohen ugyanebben az évben írta meg emlékeit, és könyve röviddel ezután megjelent Franciaországban; válogatott részleteket közölt belőle héberül a *Pe'amim* című újság,¹⁸⁹ és 1996-ban az angol kiadás is elkészült.¹⁹⁰ Filip Müller német és angol nyelven kiadott könyve¹⁹¹ fontos történelmi forrásmunka, elsősorban azért, mert Müller a Sonderkommando egyik első tagja volt, és hosszú ideig szolgált. Leírásaiból jobban megértjük, milyen iszonyatos pszichológiai megpróbáltatásokon mentek keresztül a sonderkommandósok a munkacapat megalakulásának első pillanatától kezdve.

Mintegy hipnotizáltan, magától értetődően engedelmeskedtem minden paráncsnak. A további ütésektől való félelem, a halomba rakott holttestek rettentő látványa, a maró füst, a

ventilátorok duruzsolása és a lángok villódzása, ez az egész pokoli káosz megbénította tájékozódóképességemet csakúgy, mint a gondolkodásomat. Nemi időbe telt, amíg rájöttem, hogy a lábam körül emberek hevernek, akik röviddel ezelőtt még éltek. De nem tudtam elképzelni, hogy lehet ennyi embert egyszerre megölni.

[...] Lassan felismertem, milyen veszélyes helyzetbe kerültem. Az adott pillanatban csak egyetlen esélyem volt, hogy életben maradjak, ha csak néhány órára vagy napra is. Meg kellett győzőnöm Starkot, hogy mindent el tudok végezni, amit egy krematóriumi munkástól elvár. És így robotként hajtottam végre minden parancsát.

[...] Minden gondolatom, minden idegszálam csak egy dologra összpontosult: életben maradni, egy percre, egy órára, egy napra, egy hétre. Csak nem meghalni. Hiszen még fiatal voltam. Szüleim, családom, a szülővárosomban megélt kora ifjúságom elhalványodott. Csak az az elszántság szállt meg és vezérelt, hogy meg ne haljak. A holttestek halmai, amelyeket az első napon megláttam, és amelyeket most nekem is szállítanom kellett, csak megerősítettek elhatározásomban: megtenni mindent, amit tehetek, hogy ne ugyanígy pusztuljak el; hogy ne kelljen más holttestek alatt hevernem a rakásban; hogy ne taszigáljanak vasvillával a kemencébe, és ne változzak füstté és hamuvá. Bármit, csak ezt ne! Egyetlen dolgot akartam: életben maradni. Valamikor, valahogyan talán adódhat egy esély, hogy kijussak innen. De ha tovább akarok élni, csak egyetlen lehetőség van: meg kell hajolnom, és végrehajtanom minden egyes parancsot. Az ember csak akkor láthatja el irtóztató feladatát az auschwitz-i krematóriumban, ha ilyen magatartást tanúsít.¹⁹²

A könyv angol és német változata között van némi eltérés, nyilvánvalóan az angol kézirat fordítási és szerkesztési nehézségei következtében.¹⁹³ Ezután, mint azt már megjegyeztük, Müller tanúskodott Lanzmann klasszikus filmjében, a *Shoah*-ban. Tanúvallomása szerepelt a forgatókönyvben is, amely különböző nyelveken került az olvasókhöz.¹⁹⁴ A Lanzmann-filmben vállalt szereplés után Müller fizikai és szellemi állapota észrevehetően romlott. Már nem adott interjút, és írásban sem válaszolt a hozzá intézett kérdésekre.

Nyiszli Miklós is a Sonderkommandóhoz tartozott, de közvetlenül nem a krematórium vezetőségének, hanem Josef Mengelének volt alárendelve. Ő és három kollégája, Adolf Fischer, Denes Greg és Josef Kerner alkotta az úgynevezett *Sektionskommandó*-t (bóncoló kommandó). Ez a csoport a krematórium épületében lakott. Nyiszli könyve először 1947-ben, a magyarországi Debrecenben jelent meg.¹⁹⁵ 1960-ban adták ki angolul New Yorkban, *Auschwitz: A Doctor's Eye-Witness Account* (Auschwitz: Egy orvos-szemtanú beszámolója) címen. 1963-ban zsebkönyvformátumban újra kiadták, Nyiszli önéletrajzával kiegészítve, és azóta öt további kiadást ért meg.¹⁹⁶ Nyiszli rengeteg új információval szolgál a Sonderkommandóról. Mivel Mengelének dolgozott, szabadon mozoghatott a tábor területén, ami a többi auschwitzi fogoly helyzetéhez képest rendkívüli kiváltság volt. A könyv részletesen beszámol a Sonderkommando munkájáról a megsemmisítési folyamat „futószalagjának” valamennyi fázisában, a transzport megérkezésétől a hamvak szétszórásáig. Nyiszli továbbá leírja a sonderkommandósok körében „munka” közben uralkodó

* Nyiszli könyvének magyar eredetijében a magyar Denes Greg Görög Dénesként, a francia Kerner Kölnerként szerepel. (A ford.)

légkört, a csoport tagjainak egymás közti viszonyát, valamint reakcióikat és magatartási formáikat:

Mindenhol teljes üzem van. A zsidórámpa mint négy ágra szakadt, duzzadt folyó önti magából hajsolt örülettel halálba indított áldozatait. Borzadva figyelem mindenhol a gyilkosságok e harmóniáját, a gépszerűséget, a rendet, amivel ezeket végrehajtják. Mintha az örökkévalóságra rendezkedtek volna be! Kinek mondhatnám el, ha egyszer mégis szabad lennék, mindezeket, amiket itt látok, hogy elhiggye? [sic!] Az elmondott vagy leírt szavak senkinek nem nyújtanak elképzelést arról, amik itt történnek. Hiábavaló tehát az az erőlködésem, hogy agyammal lefényképezzem és emlékezetembe beírjam azokat!

Miközben agyamban ez a csüggesztő gondolat keringett, befejeztem első napi körutamat a négy krematóriumban.¹⁹⁷*

Két további napló, amelyet állítólagos sonderkommandósok írtak, mindmáig vitatott, és megbízhatóságuk problematikus. Az elsőt a ma Philadelphiában élő Max Perkal írta, aki könyvének egyik fejezetében a Sonderkommandóban végzett munkájával foglalkozik. Állítása szerint a pruzanyi gettóból került Auschwitzba 1944. március 18-án,¹⁹⁸ és rövid ideig, mindössze két hétig dolgozott a Sonderkommandóban. Történelmileg pontatlan és kevésbé meggyőző leírásai azonban kétségeket ébresztenek az olvasóban a Sonderkommandóhoz fűződő kapcsolata iránt.

* A részletet Nyiszli könyvéből természetesen az eredeti magyar szöveggel közöljük. A részlet utolsó két sora az eredetiből hiányzik; talán az angol változatban írták hozzá. (A ford.)

A második könyv címe *Stoker* (A fűtő),¹⁹⁹ és a sydneyi Donald Watt írta.²⁰⁰ Akárcsak Perkal, ő is azt állítja, hogy a Sonderkommando tagja volt, és műve két fejezetében számol be a birkenai krematóriumban végzett munkájáról. A történet egyértelműen fikció. A figyelmes olvasóban, számos hamisítás és komolyabb tévedés alapján, kialakul a meggyőződés, hogy Watt egyetlen napot sem tölthetett a Sonderkommandóban. Az említett két fejezet valótlanságokon és az írói fantázia koholmányain alapul. Persze több mint elképesztő, hogy valaki a Sonderkommando korábbi tagjaként óhajtson fellépni. Ezért egy e célból alakult csoport, amelyet Konrad Kwiet ausztráliai professzor vezet, a Frankfurt am Main-i Fritz Bauer Intézettel karöltve, arra készül, hogy hivatalosan megtámadja a könyv hitelességét.

A Sonderkommando tagjai iránt érdeklődők okvetlenül ismerkedjenek meg több további tudományos munkával és hozzáférhető tanúvallomással. Hermann Langbein több, Auschwitzról szóló könyvében szerepel leírás a sonderkommandósok életéről és tevékenységéről.²⁰¹ Legfontosabb műve a kétkötetes *Der Auschwitz Prozess – Eine Dokumentation* (Az Auschwitz-per – Dokumentáció), amely részleteket közöl a frankfurti perek tanúvallomásaiból. Hans Adlerrel és Ella Lingens-Reinerrel karöltve Langbein megjelentetett egy *Auschwitz – Zeugnisse und Berichte* (Auschwitz – Bizonyítékok és jelentések) című könyvet is, amelyben ismét szerepel Israel Gutman cikke a Sonderkommando felkeléséről.²⁰²

Lore Shelley, a korábbi auschwitz-i fogoly, aki jelenleg San Franciscóban él, több olyan könyvet írt, amely auschwitz-i foglyok tanúvallomásait tartalmazza; ezekben a kötetekben is találhatók témánkkal összefüggő anyagok.²⁰³

Közkeletű vélekedés, hogy a Sonderkommando száz utolsó tagjából nyolcvan – azok, akik a többi fogoly közé vegyülve elhagyták a tábort, és megkezdték a halálmenetet – a háború végén még életben volt. Származásukra nézve 30 százalékuk görög, 50 százalékuk lengyel, 10 százalékuk magyar volt, a többiek Hollandiából, Csehszlovákiából és Franciaországból deportáltak.

2003-ban, amikor ezeket a sorokat írom, a Sonderkommando tagjai közül mintegy húszan élnek – mégpedig Izraelben, az Egyesült Államokban és Kanadában, valamint Olaszországban, Németországban, Lengyelországban és Görögországban.

Tizennyolc korábbi sonderkommandósról tudjuk, hogy Izraelben éltek.

Mostanáig a következők hunytak el: Mose Wygnański (aki 1948-ban, Izrael függetlenségi háborújában esett el), Bernhard Sakel, Morris Schellekes, Dov Paisikovic, Elimelech (Milton) Buki, Ja'akov Gabai, Leon Cohen, Jehosua Rosenblum, Mose Weinkranz, Baruch Blum és Slomo Dragon. Izraelben még a következő sonderkommandósok vannak életben: Abraham Dragon, Eliezer Eisenschmidt, Ja'akov Silberberg, Josef Sackar, Saul Chazan, Lemke Pliszko és Josef Weiss.

Néhány Izraelben élt sonderkommandós, így Lajzer Welbel, Jesajahu Ehrlich és Alexander Eisenbach, más országokba, köztük az Egyesült Államokba emigráltak.

Epilógus – A sonderkommandósok tragédiája

A Sonderkommando tragédiája több, egymással összefüggő tényezőből tevődik össze.

Először is szemük láttára bontakozott ki a legnagyobb szerencsétlenség, amely a zsidó népet valaha érte. Akár akarták, akár nem, szorongva kellett nézniük, ahogy a zsidó tömegek megindultak a gázkamrák felé, és kénytelenek voltak megfigyelni – legfőljebb néha elfordították tekintetüket – a zsidó nép megsemmisítését. A vérengzés és a halál szüntelen látványa, ez a soha vissza nem húzódó tengerár, szükségképp hajszolta ezeket az embereket a határtalan kétségbeesésbe.

Másodszor, a nácik arra kényszerítették a sonderosokat, hogy segédkezzenek brutális rémtetteik végrehajtásában, a saját népük elleni tömeggyilkosságban, amelyben öregek és fiatalok, férfiak és nők, tipegők és apró gyermekek a krematóriumok és ideiglenes emberirtó módszerek áldozataiként pusztultak el. Az ilyen feladat megrendítheti bármelyik ember lélektani egyensúlyát. Mi több, a munkacapat tagjaitól az elkövetett bűnök minden nyomának eltávolítását is megkövetelték.

Harmadszor, a Sonderkommando tagjainak nem volt szabad megsiratni vagy gyászolni népük fiait-lányait és saját szeretteiket, akiknek tetemét saját kezükkel kellett a kemencébe tömködniük. Egyetlen percnyi szünetet sem tarthattak, hogy az áldozatokat elsirassák, vagy akár egyedül maradjanak velük mintegy végső búcsúként. Közömbösen, érzéketlenül kellett tűrniük test és lélek szentségének semmibevételét. A nácik megfősztották őket a természetes emberi jogtól, hogy sírjanak, hogy meggyászolják nemzetük és családjuk vesztét, és zsidókként kaddist mondjanak szeretteik lelkének mennybemeneteléért.

Innen a könyv címe. A szavak megválasztása korántsem esetleges: Ja'akov Gabai választotta őket, amikor meg akarta magyarázni, miért „száradtak ki” a sonderkommandósok könnyei. A mun-

kacsapat tagjai közül nem Gabai volt az egyetlen, aki elmondta, milyen nehéz volt sírni a gázkamrákban és a krematóriumokban. Évtizedekkel a vele készített interjúm előtt Zalman Gradowski, a Birkenau földjében elásott, elrejtett írásban leírta, hogy lehetetlen volt sírni, a könnyeknek szabad utat engedni.

Még itt, a magam poklában sem tudok sírni, mert nap mint nap fuldoklom a tengerben, a vér tengerében. Az egyik hullám a másik fölé tornyosul. Egy pillanatra sem húzódhatsz egy magányos zugba, hogy leülj és sírj, elsírasd ezt a pusztítást. A folyamatos és módszeres halál, minden itt élő ember egyetlen életének veszte megsüketít, összezavar, eltompítja érzékeidet.

Többé nem érzel semmit, még a legnagyobb szenvedéseket sem érzékeled.

Az egyéni pusztulást elnyeli az általános. És néha megszakad a szív, meghasad a lélek: miért üldögelek én itt tétlenül, ahelyett, hogy sírnék, jajonganék a tragédiám fölött, miért vagyunk dermedtek, jéggé fagyottak, miért szikkadtak el az érzelmeink? Némelykor abban reménykedem, azzal vigasztalom magam, hogy eljön az idő, ránk virrad egy nap, amikor visszanyerem a sírás kiváltságát – de ki tudja... Így hát most azt szeretném – az az egyetlen kívánságom –, hogy ha én nem sirathatom meg a szeretteimet, egy idegen ontson majd egy könnycseppet értük.²⁰⁴

A szomorúság, amely nem teljesedik ki könnyekben, a rettentő magányérzet, és a sejtelem, hogy a környező világ megszakított velük minden kapcsolatot, elvált tőlük, és nem hajlandó tudomást

venni a valóságról, amelyben élnek – ezek az érzések ólálkodtak a sonderosok körül. Sóvárogra várták, hogy a világ lelkiismerete felébredjen, és ők kiszabaduljanak.

A lift fel-le jár, megszámlálhatatlan áldozatot szállít, mint egy hatalmas vágóhídon. Az emberek rakásokban hevernek, várva, hogy sorra kerüljenek.

Harminc szájból ontja tüzét a pokol a két jókora épületben, és megszámlálhatatlan áldozatot nyel el. Kis idő múlva ötezer emberi lényt, ötezer világot emésztenek fel ezek a lángok.

A kemencék úgy égnek, mint hullámok a viharban. A tüzet már rég meggyújtották a világon élő barbárok és gyilkosok, akik a maguk kegyetlen világának sötétségét szeretnék eloszlatni a fényével.

A tűz merészen és békésen ég. Senki sem zavarja; senki sem oltja el. Folyamatosan ellátják a számtalan áldozattal, mintha a csapások verte ősi szent nép erre a célra született volna.

Te, szabad nagyvilág, észreveszed-e valaha ezt a nagy lángot? Te, ember, megállnál-e valaha, hogy felemeld szemed a lángba borult mélykéék ég felé? Így tudhatod meg, ember, te szabad ember, hogy ez a pokol tüze, amelyben itt szüntelen égnek az emberek. Talán tűzük egyszer majd átmelegíti szívedet, és jéghideg kezéd itt terem, hogy eloltsa. Akkor talán szíved eltelik merészséggel és bátorsággal, és kicseréled az áldozatokat, akiket ebbe a tűzbe, ebbe az örökké égő pokolba vetnek – és azokat emésztik majd el a lángok, akik ezt a tüzet élesztették.²⁰⁵

A Sonderkommando tagjai tisztában voltak a maguk tragikus rendeltetésével és szerepüknek az egész folyamatban viselt erkölcsi felelősségével. Nem lapultak meg a közöny és az egykedvűség fala mögött. Mert hiszen:

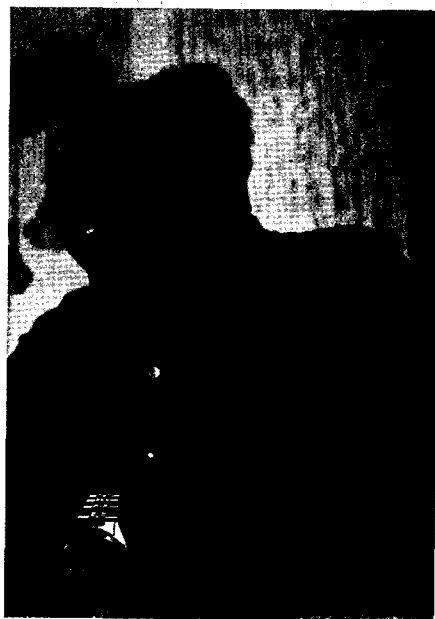
A tervet az utolsó aprólékos katonai részletekig kidolgozták. Minket, népünk nyomorult áldozatait, mozgósítottak, hogy szolgáljunk a harci fronton, saját fivéreink és nővéreink, önmagunk, tulajdon húsunk ellen. Mi állunk majd az első sorban, amelynek az áldozatok nekirontanak, és a hátunk mögött állnak „a [nagy] hatalom hősei és harcosai”, gépfegyverrel, kézigránáttal, puskával – és levadásszák őket. [...]

Kis idő múltával tanúk leszünk, saját zsidó szemünkkel. Végig kell majd néznünk saját pusztulásunkat, látnunk kell, ahogy ötezer ember, ötezer zsidó, nők és gyermekek, férjek, kisdedek és az idősek, bármi legyen nemük és koruk, ötezer erős, forró vérű, bimbózó élet rohan akarva-akaratlan a halál karjaiba, az átkozott gyilkosok nyomása alatt, a puska, a kézigránát, a géppuska segítségével, és őket támogatja örök társuk, a megvadult, felhevült kutya, amely a maga négy lábán máris üldözi, taszigálja, gyilkos indulattal marja őket, hogy összezavarodjanak és szenvedjenek.

És mi több, mi, a fivéreik, saját húsuk és vérük, arra kényszerülünk, hogy segédkezzünk nekik, segítsünk nekik leszállni a teherautókról, bevezessük őket a bunkerba, és segítsünk nekik levetkőzni, olyan meztelenre, amilyenek születésük napján voltak. És akkor, mikor teljesen készen állnak, segítsünk elkísérni őket egy másik bunkerba – a sírba – a halálba.²⁰⁶

Negyedszer, a Sonderkommando minden tagja tudta, hogy attól a pillanattól, amikor erre a munkára kiválogatták, a sorsa meg van pecsételve. Mint titokgazda, halálra ítéltetett. Ekként ezek a foglyok siralomházban éltek; várták, hogy lecsapjon a bárd, de hogy ez mikor lesz, nem tudták. És mialatt vártak, tovább kellett végezniük a legiszonyosabb feladatokat, amelyeket valaha emberre róttak.

Ötödször, amellet, hogy részt kellett venniük az ipari méretű öldöklésben, a sonderkommandósok tragikus paradoxonban vergődtek. Tudat alatt érdekükben állt, hogy minél több zsidó transzport érkezzen, mert ha az érkezések ritmusa lelassul, vagy éppen leáll a halálgyár, az a létükben fenyegeti őket. Az élethez való joguk a szállítmányok folyamatos áramlásától függött.

Josef Sackar
Fényképezte Colin McPherson

2

JOSEF SACKAR:

„Életben maradni, hogy kiderüljön az igazság”

Amikor Josef Sackarral – ezzel az alacsony, fonnyadt, törekeny fizikumú és érzékeny lelkű emberrel – 1985-ben először találkoztam, elképedtem. Hogyan volt képes ezzel az alkattal elviselni a szenvedést? Valóban egy auschwitz-birkenai túlélő áll előttem? Mi lehetett a titka?

A rejtélyt a mai napig sem fejtettem meg teljesen. Semmi kétség: Josef Sackar – az első sonderkommandós túlélő, akivel valaha találkoztam – az örök bizonyosság, hogy nem csak az erősek maradtak életben. A holokaust minden túlélőjének megvan a maga története a megmeneküléséről.

Josef Sackar és felesége, Bella meleg otthont teremtettek Izraelben. Minden látogató rögtön megérzi a házat átjáró választékos és otthonos légkört. A ház lakói mesterkélttség nélkül üdvözlők a látogatókat; a holokaust nem lebeg a fejük fölött. Valódi életöröm honol a házban. A Sackar házaspár gyermekei, Penina és Jehosua, az egyszerűség, a biztonság és a bőséges szeretet atmoszférájába születtek bele. Egységes, összetartó család.

Még amikor Josef Sackar, kérésemet teljesítve, elmondta, mi csoda borzalmas munkát végzett a táborban, akkor is barátságosan mosolygott, mintha más helyekről és más időkről beszélne. Mi-

alatt együtt voltunk, egyszer sem könnyezett, egyszer sem sütötte le a szemét. Egyszerűen csak el akarta magyarázni, mi hogy volt. Voltaképpen egyetlen tanú sem tört ki sírásban, amikor az élményeiről beszélgettünk. Sírtak-e éjszakánként, kérdeztem magamban, vagy már rég elapadtak a könnyeik? Josef Sackar maga válaszolta meg a kérdést interjúorozatunk egyik összejelvetelén: a könnyek tengere már Auschwitzban kiszáradt, mondta. A sírás már nem fejezhette ki a veszteségérzetet és a haragot, amelyet egy egész nép lemeszárlása keltett.

Josef Sackar mindegyik, magnóra vett beszélgetésünk után másolatot kért a kazettából. „Nem nekem kell, hanem a gyerekeknek, hogy mindent megtudjanak” – magyarázta. 1983-ban, amikor a Sonderkommandóról szóló dokumentumfilmemet készítettem elő, meghívtam: tartson velem auschwitzi utazásomon, és vegyen részt a forgatáson. Rezenéstelen arccal elfogadta a meghívást, sőt feleségét és gyermekeit is magával hozta.

A forgatás két jelentős eseménye megmaradt emlékezetemben. Íme az első.

Amikor a vetközöhelyiségben időztünk, megkérdeztem: részt vett-e ő is az itt összegyűlt férfiak és nők megtévesztésében, vagy is mondta-e nekik, hogy zuhanyozás és fertőtlenítés következik? Az volt a célom, hogy jelezzem a sonderkommandósok előtt álló erkölcsi dilemmát, és rámutassak a szörnyűséges valóságra, amelybe gabalyodtak.

Sackar feldúltan reagált; soha nem láttam még ilyen indulatosnak. „Hát nem tudta – kérdezte –, hogy a németek pontosan előírták, mit és mikor mondjunk, és az engedetlenség az életünkbe kerülhetett?”

Később úgy éreztem – és ma is úgy érzem –, igazságtalan voltam vele.

Bocsásson meg, Josef!

A második esemény Josef Sackar és Saul Chazan között zajlott le Auschwitz-Birkenauban, egy forgatás során. A II. (III.) krematórium¹ udvarán a két férfi váratlanul heves vitába keveredett valami régmúlt ügy miatt, amely még auschwitzi fogságuk idején történt. Anélkül, hogy a részletekben kutakodtam volna, a veszedés pusztá tényéből megállapíthattam, milyen szervesen hatották át a sonderosok életét a rettenetes feszültségtől és szorongástól hevített viták, és milyen erővel szívódott fel mindennapi valóságukba a fizikai és lelki túlélésért folytatott küzdelem.

Josef Sackar megnyerte a maga csatáját. Alig néhány heggel hagyta el Birkenaut. A bal alkarján éktelenkedő tetovált foglyszám örökre elkíséri. A szám azonban csak a bőrébe maródott, a lelkét érintetlenül hagyta. Már megszületett a következő, majd az arra következő nemzedék is. Unokák és dédunokák mesélnek majd az öregemberről, aki több mint tíz hónapot töltött a pokolban, anélkül, hogy emberségét elvesztette volna.

Meséljen valamit az ifjúságáról, Sackar úr.

1924-ben születtem a görögországi Artában,² és ott is nőttem fel. Artában mintegy kétszáz zsidó család élt, két hitközségre osztva. Rabbiból is kettő volt: az egyik fiatal, a másik idősebb. Két zsinagóga volt a városban; ezekbe jártunk mindennap istentiszteletre. Sabbátkor többen jelentek meg, mint hétköznapiokon. Volt egy mohelunk is (aki a rituális körülmétélést végzi), és egy zsidó iskolánk, amely a hatodik osztályig oktatott. Én a negyedik osztályig jártam oda, aztán átmentem a görög iskolába, amíg a németek 1944. március 24-én el nem jöttek, és le nem tartóztattak. Az életmódunk teljes normális volt, csupa csend és nyugalom, mint minden városban, ahol görög volt a lakosság.

Miből éltek az artai zsidók?

Artában a zsidók kereskedők voltak, de akadtak köztük iparosok is, például kovácsok, cipészek stb.

Miből éltek a szülei?

Apám textillel kereskedett. Minden vasárnap tizenkét kilométeres utat tett meg a város külterületéig, és csak péntek délután jött haza.

Az édesanyja dolgozott?

Anyám háziasszony volt.

Hány testvére volt?

Négyen voltunk, három lány és én. A németek velem együtt két húgomat is letartóztatták, és Birkenaubába küldték. A nénémnek és a férjének, akik egy másik városban éltek, sikerült vidéken elrejtőzniük, így maradtak életben. Hála istennek, mind a négyen megmaradtunk, és ma Izraelben élünk.

Milyen viszonyban voltak a zsidók és a görögök?

Jóban voltunk, és a német megszállás alatt, amikor a zsidók rejtékhelyeket kerestek a falvakban és a hegyek közt, a helybeliek segítették őket.

Azt jelenti ez, hogy a zsidók nem tapasztaltak antiszemitizmust?

Úgy van. Egész idő alatt nem találkoztunk antiszemitizmussal.

Mondhatjuk úgy, hogy a háború kitöréséig békés, nyugodt életet éltek?

Igen, sőt a háború kitörése utáni hónapokban is, amíg a németek be nem vonultak Görögországba.

Érzett valami változást a háború kitörése után?

Semmi sem változott, mert először az olaszok jöttek be. Az olaszokkal üzleteket kötöttünk, és nem volt semmi problémánk. Az olaszok nagyon barátságosan és emberségesen viselkedtek velünk. Az olasz megszállás alatt teljesen szabadok voltunk; senki sem akadályozott abban, hogy úgy éljünk, ahogy nekünk tetszik. Nem

korlátozták a mozgást, és nem volt szükségünk külön dokumentumokra vagy engedélyekre. Amikor a németek bejöttek, eleinte akkor sem volt semmi baj. Mondhatni, az első szakaszban a közösség normális életet élt.

Később bevezettek-e a németek korlátozó intézkedéseket a zsidó lakossággal szemben?

Miután a németek bejöttek, fokozatosan változott a helyzet. Ha el akartuk hagyni a várost, engedélyt kellett kérnünk, és apránként a mozgásunkat is korlátozták.

A zsidók megmaradhattak az otthonukban?

Igen, senkitől sem vették el az otthonát. Megmaradtunk a lakásunkban vagy a házunkban. Kezdetben a németek elég rendesek voltak. Nem került sor kellemetlen incidensekre, például arra, hogy betörték volna a zsidó üzletekbe, és fizetés nélkül vittek volna el árut. Ilyesmi nem történt.

Ez az állapot nagyjából egy hónapig tartott. Mi történt utána?

Egy hónap múlva néhány zsidó Artából a hegyekbe költözött, abban a reményben, hogy ott búvóhelyet talál. Két húgom és én is a menekülők közt voltunk. A fiatalok elmenekültek; az öregek otthon maradtak. Apám fogytékos volt, megbénult; őt nem lehetett mozgatni. Egy hónapon át bujkáltunk egy faluban, akkor rájöttünk, hogy ez így nem megy, és hazatértünk.

Mi volt az oka, hogy elmenekültek?

Meg voltunk ijedve. Híre járt, hogy a németek bajt okozhatnak a zsidóknak.

Szervezkedtek már akkor a partizánok, akikről segítséget várhattak?

Néhányan. Nem tudom, lehet-e őket partizánnak nevezni, de annyi világos volt, hogy valamilyen aktivisták, akik már az olasz megszállás óta ott voltak. A mi városunkból csak kevesen csatlakoztak hozzájuk. A problémák akkor kezdődtek, mikor a németek meg-

parancsolták a kebillánk (zsidó hitközségi ügyintézés) elnökének, hogy adja át a zsidók listáját.

Ez mikor történt?

1943 végén, nem sokkal az olasz megszállás összeomlása után. Egy hónappal később szóltak a kebilla elnökének, hogy adja át a listát.

Megmagyarázták, miért van szükségük rá?

Csak a listát kérték, az összes zsidóról, meg a lakcímuikról. Azt hiszem, valami népszámláláshoz kellett, mivel Artának nem volt lakossági nyilvántartása, mint Athénnek.

Maguk tudták, mire használták a listákat?

Nem tudtunk mi semmit. Az a szóbeszéd járta, hogy összeszednek minket, és egy lezárt gettóba költöztetnek, de nem történt semmi különös, egészen az utolsó pillanatig.

Tudták, min mennek keresztül az európai – az orosz, a lengyel zsidók?

Nem tudtuk, és nem is hallottunk semmit. Csak annyit hallottunk, hogy korlátozásokat vezetnek be a zsidók ellen, meg hogy nem mozoghatnak szabadon a városokban. De a táborokról semmit sem hallottunk.

Sikerült elég ennivalót szerezniük, vagy voltak ezzel gondjaik?

Élelmiszerben nem volt hiány, mert falvak vettek körül, ahonnan majdnem mindent beszerezhettünk – kenyeret, kukoricát, búzát, zöldséget, ami csak kellett.

Ez a helyzet meddig tartott?

1944. március 24-ig.³ Aznap éjjel váratlanul jöttek a németek, és a listáik alapján elvittek mindenkit, kivétel nélkül. Elfogtak minket és a moziba vittek, ahol úgy két napig tartottak. Aztán teherautóra raktak, és elszállítottak Agrinionba.⁴ Ott görög kollaborán-

sok elvették minden pénzünket, minden ékszert és értéktárgyat. Onnan a tengeren át érkezünk Patraszba,⁵ és utána Athénba, a haidari táborba.⁶ Az valamikor görög katonai tábor vagy börtön volt, nem emlékszem pontosan. Ott maradtunk 1944. április 2-ig. További zsidók is jöttek, Prevezából⁷ meg Athénból. Végül 1944. április 3-án egy tehervagonokból álló vonaton Auschwitzba vittek. A Vöröskereszt adott az útra ennivalót és más hasznos holmit.

Írja le, kérem, az utazást.

Marhavagonokban mentünk, szörnyen összezsúfolva, gyalázatos körülmények között. Nem volt elég élelem. Amikor a vonat átment Bulgárián, a bolgárok kenyeret és más ennivalót is dobtak a vagonokba, de a németek visszadobálták.

Együtt volt a családjával?

Két húgommal voltam meg a szüleimmel.

Tudták, hogy a vonat Auschwitzba megy?

Nem tudtunk mi semmit az égvilágon. Azt mondták, munkatáborba megyünk. Senki se tudott semmit, és senki se tájékoztatott.

Emlékszik, melyik napon érkeztek meg Auschwitzba?

Pontosan tudom. Pészach előestéjén, 1944. április 14-én.

Azt is tudja, milyen napszak volt?

Mielőtt leszállt az éj.

Mit tapasztalt az első auschwitzi pillanatokban?

Miután a vagonokat kinyitották, ránk parancsoltak, hogy gyorsan szálljunk le. Elhagytuk a vonatot. A húgaim támogatták anyámat; én az apámat vittem, aki béna volt, és nem tudott járni. Akkor valaki odajött, és azt mondta: „Ne menj vele, okosabb lesz, ha nem mégy vele.”⁸ Beszéd közben megragadott, és elrántott apámtól. Őt elvonszolták, és egy teherautóra dobták, mint egy kutyát.

Ezt mind látta?

A saját szememmel.

Nem hívta magát? Nem kiabált?

Minek hívott volna már akkor? Majdnem hetven volt.

Az édesanyja is ott volt?

Igen, ő is, de miután leszálltunk, nem láttam többé.

Mi történt ekkor?

Miután elhagytuk a vonatot, hamarosan kezdődött a szelekció.⁹ A szüleimet az egyik oldalra küldték, a húgaimat és engem a másikra. Bennünket munkára szelektáltak. A többieket, azt hiszem, még aznap elhamvasztották. Egy másik transzport, Ioanninából,¹⁰ Trikalából¹¹ és Voloszból,¹² a miénkkel együtt érkezett. Őket is először Auschwitzba hozták, majd a szelekció után Birkenaubába kerültek, ahol még aznap elhamvasztották őket.

Még a rámpán voltunk, és ott elválasztották a férfiakat a nőktől. Aztán a férfiak között újabb szelekciót hajtottak végre, és gyalog vezettek át minket Birkenaubába, három és fél kilométeren át, a zuhanyozókig. Mielőtt oda beléptünk, minden ember alkarjára számot tetováltak. Az én számom 182739 volt. Miután tetőtől talpig leborotváltak, a karanténba vittek bennünket.

Látom, a mai napig emlékszik a számára.

Hát persze, németül is, héberül is: száznnyolcvankétezer-hétszáz-harminckilenc. Ez volt ott az új nevem.

Nem a nevén szólították?

Nem, névtelenek voltunk. Semmink se volt.

Mi történt ezután?

Átvittek a BIIa táborba, a karanténba.¹³ Ott voltunk három hétig.

Tudta ezalatt, mi történik a táborban? Látta, mi történik?

Semmit se láttunk... Nem is láthattunk. A karantén egyik barakkjában voltunk, és nem láttunk semmit a világon.

Mikor szelektálták a Sonderkommandóba?

Egy este, amikor megérkeztek az első magyarországi transzportok, újabb szelekciót végeztek, és 200–220 görögöt eltávolítottak a transzportunkból. Bennünket speciális barakkokba vittek – ők blokknak nevezték –, ha jól emlékszem, a 11-esbe és a 13-asba. Ezt a két barakkot senki sem hagyhatta el, és nem beszélgethetett a tábor lakóival. Én a 13-as blokkba kerültem, és ott kijelöltek minket a krematóriumba.

Emlékszik még, ki irányította a Sonderkommandóba való beosztást?

Úgy rémlik, egy SS. Nem mondták meg, miért szelektálnak. A küllemünk alapján választottak ki. Azt is megkérdezték, mi a foglalkozásunk, szóval eszerint válogattak.

A karanténblokkból más görög zsidókat is beosztottak a Sonderkommandóba?

Persze. Sajnos már nincsenek életben. A túlélők közül emlékszem a Gabai fivérekre,¹⁴ Saul Chazanra,¹⁵ a Venezia fivérekre¹⁶ – az egyikük most Olaszországban él, a másik Amerikában van –, meg a boldogult Leon Cohenre.¹⁷

Amikor odaértek a 13-as blokkba, tudták, hogy a Sonderkommandóban fognak dolgozni?

Csak akkor mondták meg, amikor a blokkhoz értünk.

Ki mondta meg?

A régebbi foglyok. Jó sokan voltak. Megmondták, hogy semmi-
ben nem lesz hiányunk, mindent megkapunk, ennivalót stb., de hozzátették, hogy nehéz munkáról van szó.

Tudták, miféle munka lesz?

Nem pontosan, de én elég hamar rájöttem.

Emlékszik az első sonderkommandós munkanapjára?

Nagyon jól. A D táborban voltunk,¹⁸ és egy este elvittek az utolsó krematórium mögé. Ott láttam meg a legborzalmasabb dolgot,

amit egész életemben láttam. Aznap este egy kis szállítmány érkezett. Nekünk nem volt dolgunk; csak azért vittek oda, hogy hozzászokjunk a látványhoz. Gödrök voltak kiásva; ők „bunker-nak” mondták.¹⁹ A holttesteket kihozták a gázkamrából, és ott elhamvasztották. A bunkerokba dobálták, és elégették őket.

Hogyan? Milyen tüzelőt használtak?

Fát és más éghető anyagokat. A fát meggyújtották, és elégették a hullákat.

Korábban is ezeket a bunkerokat használták Birkenauban?

Mialatt ott voltam, akkor kezdték újra használni őket; amikor a magyar zsidók érkeztek. Akkor nem volt elég a hely a krematórium kemencéiben, úgyhogy ismét a bunkerokhoz folyamodtak.

Maga is dolgozott a bunkeroknál?

Láttam, hogyan működnek, de dolgozni nem dolgoztam ott.

Le tudna írni egy ilyen bunkert?

Le. Egy gödör volt, nem túl nagy, oda hozták és beledobálták a holttesteket. A gödrök mélyek voltak, és az aljukra fadarabokat szórtak. A holttesteket a gázkamrákból hozták a gödrökhöz, és beléjük dobták őket. Minden gödör kinn volt, a szabad ég alatt. Volt belőlük jó néhány, ahol a halottakat égették.

És először csak néznie kellett?

Igen, csak néztem.

Emlékszik még, hogyan reagált?

Hogy hogyan reagáltam? Meg voltam zavarodva. Azt hittem, megbolondultam. Azt mondtam magamnak: „Ez a vég.” De gyorsan össze kellett szednem magam, és akkor arra gondoltam: „Élve ki kell jutnunk innen.” Hát így éreztem. Az volt az érzésem, hogy élve ki fogok jutni innen.

Kezdetől így gondolkodott?

A legelső naptól, amikor Birkenaubába kerültem, tudtam, hogy élve ki fogok jutni.

Honnan tudhatta ezt?

Gondolom, ösztönösen.

És ez után az este után mi történt?

Rögtön elvittek a III. (IV.) krematóriumba, és néhány napig ott kellett dolgoznom.

Hajlandó leírni az első estét, amelyet a Sonderkommando tagjaként a III. (IV.) krematóriumban töltött?

Először nem láttunk semmi különöset. De aztán odavittek a gázkamra bezárt ajtajához, és amikor az ajtót kinyitották, ránk kiabáltak: „Gyertek ide, vigyétek ki a hullákat, és dobjátok őket a kemencékbe!”

Emlékszik rá, mit érzett?

Nagyon is. Ezt nem lehet elfelejteni. Az ilyesmi felejtethetetlen. Hullák százai.

Nem gondolta, hogy álmodik?

Nem, ilyen egyáltalán nem gondoltam. Elhittem, amit láttam. A holttesteket ki kellett vonszolni. De hogyan nyúljunk hozzájuk? Formátlan hústömegek voltak.

Maga is részt vett a testek eltávolításában?

Igen, én is. Mind vonszoltuk a holttesteket.

Eszébe jutott, hogy kik lehettek ezek a halottak? Tudták, kik voltak?

Emberek. Zsidók. Tudtuk, hogy zsidók voltak. Tudtuk, hogy az összes zsidó halálra van ítélve, de én mindig azzal az érzéssel járkáltam, hogy élve kijutok innen. Mindig.

Az első krematóriumi napján gondolt szökésre?

Nem, nem, az teljesen lehetetlen volt.

Miért?

Mert nem volt hová. Azonnal lelőttek volna.

Sokáig dolgozott ott?

Miután három napig a III. (IV.) krematóriumban dolgoztunk, mindegyikünket máshová küldték. Engem a II. (III.) krematóriumba küldtek, és ott is maradtam végig. Reggel elmentünk a krematóriumba, és estefelé visszajöttünk. Amikor jött a magyarországi transzportok sora, ott is kellett laknunk a krematóriumban, és egész nap ott maradtunk. Az emeleten laktunk, a krematórium fölött.

Milyen volt ez a II. (III.) krematórium?

Valamilyen kerítés vette körül, fahasábokból rakták úgy két méter magasra, hogy a kerítésen túl semmit se lássunk. A krematórium körüli kerítésbe áramot vezettek. A bejárat egy tágas udvarra nyílt. Nagyjából húsz méter hosszú volt, és ahhoz az épülethez vezetett, ahol a kemencék voltak. Az áldozatokat bal felé kalauzoltuk, ahol lépcső volt, és lementünk a vetkőzőhelyiségbe. A vetkőzőhelyiség fölött már nem volt több szint.²⁰ Volt négy nyílás, azon át dobták be az SS-katonák a gázt, hogy megöljék az embereket. Nehogy levegő jöjjön be, becsukták a nyílások fedelét. Jobb felől, a hamvasztási részleg bejáratánál ugyancsak lépcső volt, de az a sönderkommandósok szállásához vezetett. A vetkőző és a gázkamra sarka mellett még volt két emelet: lenn a kemencék, fönny a szállás. Az épület tetejéből ugrott ki a jókora, legalább húsz méter magas kémény.²¹ Azon át gomolygott ki a füst.

Milyen színű volt az épület?

Vörös. Vörös téglá.

Más szóval kívülről semmi gyanús nem volt rajta.

Nem, úgy nézett ki, mint egy közönséges gyár. Semmi szokatlan nem volt rajta. Egy egyszerű épület.

Voltak ablakai?

A szállások szobáinak voltak ablakaik.

És ki is lehetett nyitni őket?

Igen, ki.

És milyen volt az udvar? Le tudná írni?

Ha az ember bejutott a kerítésen, balra is, jobbra is volt egy udvar – mint a villáknál, ahol szintén van belső, és körülötte külső udvar. Oldalt nyitott gödrök voltak; hamvasztás után oda dobtuk a hamut. Az udvar olyan nagy volt, hogy jó pár gödör elfért benne, az összes hamut beléjük lehetett dobni. Később megparancsolták, hogy távolítsuk el az összes hamut a gödrökből, és dobjuk a folyóba.²² Fű nem nőtt az udvaron; fák és virágok se voltak. Csak a kerítés körül voltak fák.

Ki lehetett világitani az udvart?

A kerítést erős reflektorok vették körül.

Hogy jutottak az emberek a vonattól a krematóriumhoz?

Amikor mi, görögök ott dolgoztunk, a vonatok a transzportokkal Birkenauig mentek, egyenesen a krematóriumhoz. Az I. (II.) és a II. (III.) krematórium már állt, a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumot később építették hozzájuk. Bunkerok is voltak, vagyis gödrök. Az I. (II.) és a II. (III.) krematórium egymással szemben volt, és a vonatok egyenesen a nyitott területre érkeztek.²³ Rögtön le szállították az embereket, elvégezték a szelekciót, és utána a krematóriumba vezették őket, néha az I. (II.)-hoz, néha a II. (III.)-hoz, attól függően, hogy mikor melyik volt szabad.

A szelekció után ki vezette az embereket a krematóriumba?

A németek, csak a németek. Velünk is így történt: amikor megérkeztünk Auschwitzba, és leszálltunk a vonatról, a németek vittek gyalog a birkenauai táborba. Azokat is németek kísérték, akiket a kemencékbe szelektáltak.

Voltak öregek is, hetven, hetvenöt évesek, betegek, nyomorékok. Nem tudtak járni. Ezeket teherautóra rakták, és utána ledobálták, mint a szemetet.

Tehát amikor az emberek a krematórium körzetébe léptek, először egy udvaron mentek át. Jól mondom?

Jól.

Szólt ott hozzájuk valaki?

Az SS-ek. Azt mondták, forduljanak balra, és a lépcsőhöz kísérték őket, amelyik a vetkőzőhelyiségbe vezetett.

Állítottak őrt az ajtóhoz, hogy a vetkőzőből senki se szökhessen meg? Hová szökhettek volna? Nem volt hová szökni. Amellett ismeretlen környezetben voltak.

Ugye lépcsőn kellett lemenniük?

Igen.

Nem volt ott valami búvóhely, ahol elrejtőzhettek, mielőtt a pincébe lementek volna?

Tegyük fel, hogy ez lehetséges volt. De hová menekülhettek volna? Minden körül volt kerítve!

Le tudná írni a bejáratot?

Úgy nézett ki, mint egy lépcső. A földszintről egy széles lépcsőn mentek le. Volt ott egy zárható ajtó.

Mind együtt mentek le?

Nem, dehogy. A helyiség nem volt elég nagy, hogy ezer ember egyszerre levetkőzhessen.

Akkor hogyan oldották meg?

Hosszú sorban mentek, hármásával vagy ötösével. Lementek a lépcsőn, levetkőztek, és mentek tovább. Le, vetkőzz, tovább.

Mi volt a „tovább”?

A gázkamra.

Hányan mentek le egyszerre?

Mindig csak néhányan. Az ajtót nem csukták be. Ha emberek jöttek, az ajtó mindig nyitva volt.

Hányan mentek be elsőnek?

Hát nem nehéz kiszámítani. A lépcső öt méter széles volt – szóval hányan? Hatan? Minden alkalommal hatan mentek le és léptek be, egyik a másik után. És miután levetkőztek, elindultak a gázkamrába, és mások léptek be a vetkőzőbe.

Ez nem azt jelenti, hogy az egész transzport bement?

Nem, egyáltalán nem. Nem mindenki ment be egyszerre. Időbe telt.

Ki osztotta be? Ki mondta, hogy „most te következél”?

Nem kellett sokat várni. Az egész dolog, hogy kétezer embert a gázkamrába küldjenek, úgy egy órán át tartott, nem tovább. Ennyi idő alatt mind bementek a gázkamrába.

Tehát aki a sorban utolsó volt, az egy óránál tovább várt?

Igen, de ez a transzport nagyságán múlt.

Egyedül jöttek, vagy valaki kísérte őket?

A németek hozták őket, egyik sort a másik után, mint egy díszszemlén, hármas vagy ötös sorokban.

A németek a csoport előtt mentek, mögötté vagy a közepén? Hogy csinálták ezt?

A németek puskával oldalt álltak. Csak a lépcsőig mentek, ott megálltak, és megparancsolták, hogy mindenki menjen le.

És mire az emberek lementek, a németek eltűntek?

Maradt lenn egypár német, de többen álltak a lépcsőn, és kergettek lefelé az embereket.

Hol voltak ezalatt a többiek? Voltak, akik még nem jutottak be a vetkőzőbe. Azok hol várahoztak?

Odafenn vagy kint álltak sorban. Egy egész órán át mentek lassan lefelé, egyik sor a másik után. Levetkőztek a vetkőzőben, és mentek tovább a gázkamrába. A vetkőzőhelyiség afféle átjáró volt.

Amikor havazott, akkor is a lépcsőn várakoztak?

Fenn várakoztak, mindegy, milyen volt az idő – hó, eső, havas eső. Lassan mentek le.

Mi volt itt a maguk feladata?

Mihelyt jött egy transzport, jelentkeznünk kellett a vetkőzőben. A németek megparancsolták, hogy szólítsuk fel őket vetkőzésre, és aztán vezessük őket a „zuhanyokhoz”. De persze nem ez várt rájuk. Hát ez volt a dolgunk. A gázkamra a vetkőzőből nyílt; úgy nézett ki, mint egy zuhanyozó. Miután az emberek levetkőztek, és a németek elmentek, halálra gázosították őket.

Maga hol időzött legtöbbit? A vetkőzőben vagy azon kívül?

A II. (III.) krematórium vetkőzőjében voltam. Ott azt mondtuk a belépő embereknek: „Most zuhanyozni fognak és fertőtlenítik magukat.” És megkértük őket, hogy vetkőzzenek le.

Kérték vagy parancsolták?

Mit tehettem volna? Ez volt a munkám. Fiatalok, öregek, gyerekek, kisbabák – mind levetkőztek, és nekünk az volt a munkánk, hogy a „zuhanyozóba” vezessük őket. Miután bementek, az SS-ek bedobták a gázt.

Maga hol volt, amikor az emberek beléptek a gázkamrába? Már a vetkőzőben, vagy oda csak akkor ment, amikor ők már benn voltak?

Már lenn voltam a pincében, a vetkőzőben. A lépcsőn az SS-ek vezették le az embereket, és a sonderkommandósok odalenn várták őket.

Hol állt, amíg az emberek vetkőztek?

A helyiség közepén. Nagyjából a közepén. Néha elől, a bejáratnál, máskor meg hátul. Felügyelnem kellett.

Mitől függött, hogy hol áll?

Senkinek sem volt állandó őrhelye. Kerestük, hová álljunk.

Hány sonderos volt a helyiségben, amikor az emberek bejöttek?

Tízen vagy húszan voltunk. Meg kellett nyugtatnunk az embereket, biztatni őket, hogy gyorsan vetkőzzenek, és aztán a kamu zuhanyokhoz kellett vezetnünk őket.

Meddig tartott, amíg az emberek levetkőztek?

Körülbelül fél óráig, néha egy egész óráig, ezeröttszázan vagy kétezren.

Segítettek nekik vetkőzni?

Az öregeknek néha kellett segítség. Igen, segítettünk, ahol csak tehettük.

Tudták, hogy maguk ott dolgoznak?

Hát persze. Hiszen mi utasítottuk őket, hogy vetkőzzenek. Világos volt nekik, hogy ott dolgozunk.

Milyen nyelven szólt hozzájuk?

Ott tanultam meg egy kicsit jiddisül meg németül. Jiddisül jól értettem.

Engedelmeskedtek az emberek az utasításoknak?

Mit tehetek volna? Muszáj volt engedelmeskedniük.

Honnan tudták, ha jött egy transzport? Ki szólt maguknak?

Jelentéseket kaptunk. Az SS-ek szóltak a káponak,²⁴ a kápo szólt az előmunkásnak, és ő szólt nekünk.

Az előmunkásnak mi volt a dolga?

Ő vezette a csoportunk egyik részét. Az egész csoportot a kápo vezette.

Megmondták, hogy melyik országból jöttek a zsidók?

Nem, azt nem mondták meg, de egy ideje már csak a gettókból jöttek. A legtöbb gettóból egész családok. Amikor a németek megéreztek, hogy nemsokára véget ér ez az egész, hozzáláttak a gettók felszámolásához. Jó ideig a transzportok mind Magyarországról jöttek. Ez az utolsó néhány hónapban történt.

Le tudná írni részletesen a vetkőzést? Miféle formája volt?

Mint egy átjárónak. Egy hosszú folyosónak.

Emlékszik a méreteire?

Legalább ötven-nyolcvan méter volt. Nagyjából ekkora, ha nem tévedek. És két és fél-három méter magas. A föld alatt volt.

Csempézett volt a padlója?

Nem, betonpadlója volt. Mindkét hosszanti oldalán padok voltak, és a falakon kampók, hogy az emberek oda akasszák a holmijukat.

A padok fából voltak?

Igen, a padok is meg a kampók is. Minden fenyőfából készült, mint egy öltözőben. A padok a fal teljes hosszában voltak, vagyis vetkőzés közben mindenki leülhetett.

A kampók számozva voltak?

Igen, de csak száz-százötven embernek jutott belőlük.

És akkor mit csináltak az emberek?

Halmokban a földre dobálták a ruháikat, összevissza.

Volt emiatt veszekedés?

Nem. Nem veszekedtek egymással. Ahogy már mondtam, nem egyszerre tódultak be, hanem egymás után jöttek, és mi megnyugtattuk őket.²⁵

Ki volt világítva a helyiség?

Igen, ívlámpákkal meg villanylámpákkal. Hiszen néhány transzport éjjel érkezett.

Volt valamilyen szag a vetkőzőben?

Nem, semmilyen szag nem volt. Csak bizonyos napokon, amikor rengeteg volt a holttest, és jött egy új transzport, akkor kezdett bűdös lenni.

És az emberek nem érezték meg a szagot?

Olyan messzire nem hatolt. És mielőtt az emberek a vetkőzőbe léptek, még mielőtt levetkőztek volna, minden le lett mosva, nehogy valami piszok maradjon. Így volt a gázkamrában is – amikor vége lett mindennek, az egész helyiséget kitakarították.

A vetkőzőben csak zsidó foglyok dolgoztak?

Igen. Amikor én ott voltam, tőlünk, görög zsidóktól eltekintve voltak lengyelországiak is. Az előmunkás pedig csehszlovákiai zsidó volt.

Készségesen vetkőztek az emberek, vagy próbáltak ellenállni?

Értse meg, hát nem volt választásuk. Persze hogy engedelmessékedniük kellett. Néhányan zavarban voltak, de hát ők se tehettek mást. Sok nő jött zavarba. Amikor ültek, előrehajoltak, hogy senki se lássa őket. Ne felejtse el, hogy sokan közülük vallásos otthonokból jöttek, és soha nem vetkőztek le idegenek előtt, sőt még a férjük előtt se. Ezért érezték sokan úgy, hogy megalázzák őket. Sokan azt is tudták, hogy a halálba mennek. Ösztönösen megérezték.

Honnan tudhatták volna?

Tudták. Híre ment. Mit tehettek volna? Azt mondtuk nekik, „Nem, nem, éppen csak zuhanyozni fognak, és utána mennek dolgozni.”

Ki utasította magukat, hogy ezt mondják?

Az SS, a kápó, az előmunkás. A kápók veteránok voltak; egy-másfél évet dolgoztak már a Sonderkommandóban. Ők magyarázták el, mit mondjunk.

Megpróbált néha valami mást mondani?

Nem volt min változtatni, és ok se volt rá, hogy változtassunk. Mondtuk volna, hogy élve fognak kijönni? Nem akartunk hazudni.

Ülve vetkőztek az emberek?

Volt, aki ült, volt, aki állt. Ha volt elég hely, ülve vetkőztek. Ha nem, akkor állva. Azt mondtuk nekik, hogy fertőtlenítés után visszakapják a ruháikat.

Mindenki ott hagyta a ruháját?

Igen, mindenki, és utána anyaszült meztelen indult a gázkamrába.

Azt mondta, a vetkőzés legalább fél óráig tartott.

Fél óráig, de volt, hogy egy óráig is.

Mindenkinek le kellett vetkőznie, mielőtt együtt a gázkamrába mentek, vagy egyenként mentek be, miután ki-ki levetkőzött?

Aki levetkőzött, bement. Nem együtt mentek.

Kérem, írja le emlékezetből, milyenek voltak az emberek, amikor a vetkőzőbe léptek.

A legtöbbnek szomorú volt az arca. Akik értették, mi történik, rémültek voltak. Voltak idősebbek meg fiatalabbak is, öt-, hat-, hétéves gyerekekkel, egyesek a karjukban hozták a szüleiket, és voltak tízévesek, akiknek kisbaba volt a karjukban.

Azt mondta, némelyek rémültek voltak. De hát tudták, hová mennek?

Pontosan nem tudták, de alapvetően nem tetszett nekik a helyzet. Mire a gázkamrába értek, már csapdában érezték magukat.

Maga érezte, hogy aggódnak?

Hát persze. Sokan megmondták, hogy tudják, hogy meg kell halniuk.

Ezt honnan tudja? Hallotta?

A saját fülemmel hallottam, ahogy egy szép tizenéves lány ezt mondja. A szemembe mondta: „Tudom, hogy fél óra múlva már

nem leszek életben.” De én meg akartam nyugtatni. Hogy jobban érezze magát, azt mondtam, ne aggódjon, meg hogy nem lesz semmi baja.

Emlékszik, milyen nyelven szólt hozzá?

A lány jiddisül beszélt.

Maga értett jiddisül?

Igen. Ma is értek. De amikor Izraelbe érkeztem, nem akartam többé hallani ezt a nyelvet.

Hol csipegette fel?

Ott tanultuk meg. Muszáj volt. Meg kellett tanulnunk néhány szót, hogy értsük a németeket. Különben megverték volna.

Tehát úgy gondolja, a vetkőzőben tudták az emberek, mi vár rájuk?
Néhányan egész biztosan tudták, mi fog történni. Elvégre már Németországon kívül is köztudott volt, hogy a zsidókat megölik.

De azért azt mondták nekik, hogy „zuhanyozni” fognak.

Sok mindent mondtak az áldozatoknak. Azt is mondták nekik, hogy találkozni fognak a rokonaikkal, akikkel jöttek. Egyesek el is hitték.

Hogy viselkedtek az emberek? Idegesek voltak vagy nyugodtak?

Egész egyszerűen féltek. Meg voltak rémülve. Az anyák szorosan tartották gyermekeiket. Utána meg a rokonok egymásba kapaszkodtak: testvérek, férfiak, nők. Az emberek átölelték egymást, úgy indultak el. Néhányan szégyelltek magukat, volt, aki behunyta a szemét. Voltak tizenennyolc meg húszéves lányok, és nagyon sok öreg és gyerek, és együtt a fiatal férfiakkal... Ők is zavarban voltak. De hát nem tehettek semmit. Ugyanabban a helyiségben voltak. Néhányan sírtak, szégyenükben és félelmükben. Nagyon, nagyon meg voltak ijedve.

Emlékszik, hogy beszéltek-e egymással?

Beszéltek, de hogy mit, azt nem értettem.

Hogy viselkedtek a gyerekek?

Úgy, ahogy a gyerekek szoktak. Keresték a szüleik kezét, ölelgettek őket. De hát mit tudtak ők? Semmit se tudtak.

Voltak vallásos emberek is?

Voltak bizony. Sok férfi kalapot viselt. Voltak köztük haredim (ultraortodox) zsidók is; ők a hagyományos öltözküket viselték.

Volt, aki imádkozott?

Igen, sokan. Főleg a magyarországi transzportok. Ezek mind imádkoztak. Egyszer olyan zsidók érkeztek, akik Tóra-tekercest hoztak magukkal.

Többnyire csendesek voltak az emberek?

Igen, általában nyugodtan viselkedtek.

Amikor rájöttek, hogy maga ott dolgozik, megpróbáltak beszélni magával, még akkor is, ha nem értett a nyelvükön?

Igen, megpróbálták, de az volt a baj, hogy nekem tilos volt beszélni velük.²⁶

És akkor hogyan reagált? Mihez kezdett?

Ott álltak előttem, közvetlenül előttem, és beszéltek, de nem értettem, mit mondanak.

És mit felelt nekik?

Azt, hogy vetkőzzenek le. Mi mást mondhattam volna? Csak azt, hogy utána dolgozni fognak. Azt mondtam: „Először zuhanyoznak, és onnan mennek dolgozni.”

Németül?

Igen, németül. Akkor már tudtam németül beszélni.

Kérdezték, hogy mi fog velük történni?

Nem, általában nem kérdezték. De hát ha kérdezték volna, akkor sem lett volna szabad kérdésekre felelnünk. Az előmunkás is meg a kápo is folyton ott cirkált. Szóval az a két ember, aki felügyelt ránk, mindig a közelben volt.

És a bajtársai, a többi sonderkommandós hogy viselkedett?

Egyiknek se volt kedve kinyitni a száját.

Emlékszik olyan sonderkommandósokra – nem feltétlenül görögökre –, akik a vetkőzőben agresszíven és kegyetlenül viselkedtek?

Sajnos igen. Akadt olyan is, aki így viselkedett.

Kézzel ütötték az áldozatokat, vagy valamilyen bottal?

Kézzel. A káponál többnyire bot is volt.

Azokat verték, akik nem vetkőztek elég gyorsan?

Igen, hogy sürgessék őket. Voltak öregek, akik nem tudtak egyedül levetkőzni.

Magával is előfordult, hogy a gázkamrában vagy a vetkőzőben zsidókat vert?

Nem, én soha nem vertem senkit.

Mit érzett, amikor maga körül mindenki egyszer csak vetkőzni kezdett?

Hogy mit éreztem? Elképzelheti, milyen nehéz volt. Nem volt kellemes érzés, hogy ott álltam köztük középen. De mit tehettem?

Nem érezte belül néha szükségét, hogy megmondja nekik, a legrosszabb még hátravan?

Nem, ahhoz nem voltam elég bátor. Miért rémítsem meg és izgassam fel őket éppen a haláluk előtt? Tudja, teljesen védetlenek voltak. Nem volt semmijük. Voltak köztük kisbabák, egy, két meg három hónaposak, nők, öregek. Hogyan védekezhettek volna?

A bajtársai mindig azt mondták az embereknek, amit a németek követeltek?

Ugyanazt mondtuk mind, és mind szomorúak voltunk, de hát mit tehattunk? Ez volt a helyzet.

Előfordult magával, hogy sírt?

Sokszor. Nem is csak egyszer. A munka kellős közepén, de könnyek nélkül. Azóta se jön könny a szememből. Könnyek nélkül sírtunk.

Sok életben maradt sonderkommandós ugyanígy felelt a kérdéseimre. Senkivel se találkoztam, aki másként gondolkodott volna. Ezt mivel magyarázza?

Ott nem lehetett gondolkodni. Volt, ami volt. Egyáltalán nem voltak gondolataink. Robotok lettünk, gépek. Ez bizony így volt.

Az emberek hoztak magukkal valamit a vetkőzőbe?

Igen, batyukat, ennivalót, ékszert, mindenfélét.

De hát amikor leszálltak a vonatról, nem parancsoltak rájuk, hogy hagyjanak mindent a vagonokban?

De igen. De akkor is hoztak ezt-azt. Apróságokat. Kis batyukat, retikült, hátizsákot.

Tehát hoztak magukkal egyet-mást a vetkőzőbe.

Igen, batyukat, gyümölcsöt, mindenfélét. Általában kisméretű holmit, ami nem állt ki. Rajtuk volt, amit hoztak, még ha meg is parancsolták, hogy hagyjanak mindent a vonaton.

Azt mondta, ennivalót hoztak magukkal. Miért éppen ennivalót?
Ennek több oka is volt. Sokan kisgyermekkel jöttek, és enni kellett, hogy adjanak nekik. A bajban lévő emberek minden eshetőségre készen hoztak magukkal ennivalót. Meg aztán nem tudhatták, kapnak-e egyáltalán enni, és ha igen, mikor; ezért tartalékolnak mindenfélét.

Miféle ennivalót talált?

Különféléket. Volt ott még tojás is, meg hús, meg aszalt gyümölcs.

Azt mondta, egyszer egy Tóra-tekerceset talált a vetkőzőben.

Kis tekerceseket is hoztak, zsoltárokat, mindenféle szent könyvet, meg imasálat.

Hová tették az emberek azt, amit magukkal hoztak?

Ott hagyták a vetkőzőben. Utána néhányan mindent feldobáltak a teherautóra, ami odakinn állt. Felvittünk mindent, és elhelyeztük. A teherautó az egészet elvitte a „Kanada”-táborba,²⁷ ahol szétrakták és kiválogatták.

És a zsidók a gázkamrába menet látták, ahogy a holmijukat összeszedik?

Nem, azt csak a többi sonderkommandós látta. Rajtuk kívül a „Kanada”-táborból is jöttek foglyok, és elvitték a ruhákat. Mi rögtön, ahogy az emberek levetkőztek és elhagyták a vetkőzőt, már vittünk fel mindent.

Azon a lépcsőn mentek, amelyen az emberek lejöttek?

Igen, mindent felvittünk az épület előtt álló teherautókhoz. Ugyanazon az úton.

Meddig tartott, amíg rendbe hozták a vetkőzőt, és elvitték a ruhákat?

Legfőleg egy-másfél órát. Igaz, sokan kellettek hozzá. Odajött majdnem mind a húsz sonderkommandós, aki lenn dolgozott.

És miután mindezzel végeztek, a műszak is véget ért?

Igen; akkorra befejeztük a munkát. Lassan kinyitottuk a rések fedelét, hogy a gáz elszivárogjon. Utána a gázkamra ajtaját is kitértük. Elég messze voltunk ahhoz, hogy a gáz ne ártson nekünk.

A sonderkommandósok végül elfogyasztották a talált ételt?

Igen, elvettük, nem voltunk alultápláltak. Tudja, ott voltunk benn a krematóriumban, nem volt probléma, hogy elvegyük, amit akarunk. Azokat, akik a táborba tértek vissza, megmotozták, hogy ne lehessen csencselni. De mi nem találkoztunk senkivel, azokon kívül, akikkel együtt dolgoztunk a krematóriumban. Így aztán ennivalót is vihettem magammal.

Hová dugta az ételt, amit a vetkőzöből elvitt?

A zsebembe. Tudja, a németek nem csináltak problémát az enni-valóból. Még abból se, ha ruhaneműt vittünk el. Az SS-t igazából az értéktárgyak érdekelték. Azokhoz nem nyúlhattunk.

És megosztottak az enniivalón? Adott belőle a bajtársainak, akik a kemencéknél dolgoztak?

Nem, nekik mindig volt mit enniük. Arra is volt idejük, hogy lemenjenek, és akkor, amikor a gázkamrából eltávolították a holttesteket, maguk válogassanak az enniivalóból.

Mi volt még a batyukban meg a csomagokban?

Ékszer, briliánsok... A ruhákba általában sok mindent rejtettek, amit az útra hoztak magukkal, rossz időkre készülve.

És mindezt átadták a németeknek?

Hát persze. De mielőtt a batyukat átadtuk, egypár sonderkommandósnak volt ideje értéktárgyak után kutatni. Én soha semmit nem vettem el. Enniivalót, azt igen.

A németek nem kérdezték, találtak-e aranyat vagy briliánsokat?

Miért kérdezték volna? Hiszen semmit se volt szabad elvennünk. Ha valakit rajtakaptak, megverték, vagy ott a helyszínen megölték.

És a bajtársai? Láttá őket, amint ékszer után kutatnak?

Hát igen, kutattak egy kicsit. Azazhogy nagyon is.

És mit kezdtek azzal, amit találtak?

Elcserélték. Elvették a cigarettát is, és azt is elcserélték. Így tényleg mindig jól jártak. Volt pénzük rendszeren. A fejeseeknek mindig volt pénzük, és komoly üzleteket csinálhattak.

Kikkel?

A lengyel gojokkal, akik a táborban dolgoztak. A gojok is jól jártak. Elvették az aranyat, és cserébe enniivalót hoztak meg más holmit, amit a bajtársaim rendeltek.

Milyen volt a napi beosztása a Sonderkommandóban?

Két műszakban dolgoztunk – nappali műszak, éjszakai műszak. Tizenkét óránként cseréltünk helyet.

Hány szünetük volt ez alatt a tizenkét óra alatt?

Volt egy délutáni szünet meg egy délelőtti. Akkor teáztunk. De többnyire nem volt időnk enni. Munka után ettünk. Ahogy már mondtam, az áldozatok enniivalójából is vettünk. Nekik aztán volt mindenük, amit csak el tud képzelni az ember, még narancs meg mazsola is.

És azon kívül, amit a vetkőzöből elvittek, kaptak mást is enni?

Igen, kaptunk, mint minden fogoly. Délután levest, egy karéj kenyeret és margarint, este néha egy kis húst is, ha nem volt margarin.

Mindent megettek, amit a németek adtak?

Amikor nem volt semmi más, megettük. Ha jobb, laktatóbb enniivalónk volt, nem ettük meg a német kosztot.

Tehát nem éheztek.

Egész idő alatt – szóval áprilistól vagy májustól a felszabadulásig, vagyis legalább egy évig – nem szenvedtem túlságosan az alultápláltságtól.

Hol aludtak?

A krematórium fölött voltak a szobáink.

Volt rendes ágyuk?

Igen, ágyak matraccal.

Takaró is?

Igen, takaró is volt, párna is. A matrac szalmából volt, de sikerült letakarnunk mindenféle anyaggal. Megvolt mindenünk. És soha nem fogytunk ki semmiből – se ruházatból, se ételből. Még aludni is aludtunk eleget. Ruhánk, cipőnk mindig volt. Persze csak mi, sonderkommandósok voltunk ilyen jól ellátva. A többi fogoly

az ilyesmiről csak álmodozhatott. A blokkunkban is különlege-
sek voltak a viszonyok. A krematóriumban, a szállásunk emeletén
meg a tábori blokkjainkban fürdőkádunk volt. A blokkban latri-
nánk voltak.

Kaptak valami egyenruhát is? Mit viseltek?

Közönséges civil ruhát.

Miféle?

Rendeset. A „Kanadából” is organizáltunk magunknak ruhaneműt.

Volt rajtuk valami különleges jelzés?

Igen. Elöl-hátul vörös kereszt volt, meg a fogolyszámunk.

Névsorolvasást tartottak maguknál?

Persze. Műszakváltáskor az udvaron. Az udvar körül volt kerítve. Az ügyeletes SS számolt össze minket. Névsorolvasás közben hangosan be kellett mondani a fogolyszámunkat. Németül. Így akarták megtudni, hogy nem szökött-e meg valaki.

Mi történt, ha valamelyikük megbetegedett?

Még azt se mertük jelenteni az SS-nek, ha magas lázunk volt. Segítettünk egymásnak, hogy a németek ne vegyék észre, ha beteg valaki. Reggel mindnyájan jelentkeztünk munkára, még azok is, akiket büntetésből megkorbácsoltak.

Munka után mit csináltak?

Lefeküdtünk aludni. Ha főzni kellett, megcsináltuk, és evés után feküdtünk le.

Volt kötelező villanyoltás?

Nem, a folyosón majdnem egész éjjel égett a villany.

A németekkel milyen volt a viszonyuk? Szóba álltak magukkal?

Nem volt semmilyen viszonyunk. A németek csak a kápóval meg az előmunkással beszéltek. Ők kapták meg a parancsokat, és aztán továbbadták.

Egyáltalán nem beszéltek a németekkel?

Nem, soha. Én legalábbis soha.

És ők nem is szóltak magukhoz?

Csak amikor a számunkat kiáltották, a reggeli névsorolvasásnál. Mindig azt feleltük, hogy „Ja”.

A kápóval beszéltek?

Persze hogy beszéltek. Ő volt személyesen felelős, hogy elvégezzük a munkát.

Magát megverték a németek?

Igen, megverték.

Nagyon?

Voltak, akiket jobban. Volt egy bizonyos SS-tiszt, aki a krematóriumban tarkón vágott, mert egy kis kenyeret akartam dobni a hűgaimnak. Szemben velünk, azaz az I. (II.) krematóriummal, a sövény túloldalán volt a női tábor. Ott voltak a hűgaim is. Egyszer odamentem, hogy valami ennivalót dobjak át nekik, és az SS hátulról elkapott. Azt hittem, nem élem túl. Amikor visszaértem a barakkba, véletlenül ott volt az egyik lengyel zsidó. Egész éjjel vízbe mártott rongyokkal borogatott. Vallásos zsidó volt, akit nemigen dolgoztattak.²⁸

A zsidó felügyelők erőszakosan kérték számon a munkát?

A mi felügyelőink a kápó meg az előmunkás voltak. Ha nem voltak elégedettek a munkánkkal, megverték. Ha nem tetszett nekik, amit csináltunk, ütöttek. Mind a kettő zsidó volt. Engem két előmunkás is vert: L. P. és B. M. L. P. bottal. De őt is verték a saját fölöttesei.²⁹

Rendszeresen így bántak magával?

Nézze, valamit muszáj volt tenniük, hogy a németek előtt érdeket szerezzenek. Ez nem jelenti azt, hogy mindig szívesen csinálták.

Miért viselkedtek így?

Úgy gondolták, kellő nyomás nélkül nem dolgoznánk rendesen.

Hány SS volt a II. (III.) krematóriumban?

Nem sok. Tíznel biztosan kevesebb.

A többi sonderkommandó stól azt hallottam, hogy volt egy holland SS is. Igaz ez?

Mind a négy krematóriumban dolgozott egypár holland SS. A II. (III.) krematóriumban csak egy holland SS volt. Nagyon csendes ember, senkinek sem okozott kellemetlenséget.

Miután az emberek levetkőztek, ki parancsolt rájuk, hogy menjenek a gázkamrába?

Hát a németek. Mi azt mondtuk nekik, hogy zuhanyozni mennek. Amikor beléptek, zokogni kezdtek. Nők, gyerekek, mind, akik bementek, sírva fakadtak.

Ezt honnan tudja?

Láttuk. Mert hiszen az ajtók nyitva voltak, amíg mindenki be nem ment. Fenn a plafonon voltak a „zuhanyfejek”. Az emberek azt hitték, hogy most majd bekapcsolhatják a vizet, és megfürödhhetnek.

Biztos benne, hogy a férfiak és a nők együtt maradtak? Nem választották külön őket?

Holtbiztos. Még ma is látom magam előtt. Egész családokat hajtottak a „zuhanyozóba”.

A családtagok együtt mentek?

Igen, és néha át is ölelték egymást a gázkamrában. Gyakran nehéz is volt szétfejtetni a holttesteket, hogy kivigyük őket a gázkamrából. Ezzel sokat kellett küszködnünk.

A családtagok együtt akartak maradni zuhanyozás közben?

Igen, mind egymás mellett álltak. Szűk volt a hely, nagyon szorosan kellett tömörülniük.

Tehát az összetartozó nők, férfiak, gyerekek együtt mentek a gázkamrába.

Nők, gyerekek, férfiak, igen. Ragaszkodtak egymáshoz. Az anyák felemelték és magukhoz szorították a tipegni tudókat. Együtt mentek a halálba.

Bizonyos esetekben az anyák oda akarták adni a gyermekeiket valamelyik sonderkommandósnak, hogy megmentse őket. Előfordult ez magával is?

Nem, velem soha.

Hogy vonultak az emberek a vetkőzőből a gázkamrába? Le tudná írni?

A vetkőzőből valami folyosóféle vezetett a gázkamrába. Ezen mentek át egy oldalsó helyiségbe, ahol a „zuhanyok” voltak. A vetkőző ajtaja előtt volt egy lift, és a lift mellett nyílt az ajtó a gázkamrába. Mindez a föld alatt volt.

Kérdeztek valamit az emberek, mialatt egyik helyiségből a másikba mentek?

Nem, semmit, én egy szót se hallottam. Nem volt rá idő. Az egésznek nagyon gyorsan kellett végbemennie.

Akik a gázkamrába mentek, vihettek magukkal valamit?

Nem, semmit. Teljesen meztelenek voltak.

Megtiltották, hogy legyen náluk valami?

Ez természetes volt. Semmit sem vihettek. Pedig voltak, akik szerettek volna magukkal vinni ezt-azt, de ez tilos volt.

A Sonderkommando egyik túlélőjétől hallottam, hogy egyesek nem voltak hajlandók teljesen levetkőzni. Legalább az alsóneműjükhöz ragaszkodtak volna. Ezt megengedték nekik?

Én soha senkit se láttam, akin a gázkamrába menet bármilyen ruhadarab lett volna.

Emlékszik, milyen arckifejezéssel közeledtek az emberek a gázkamrához?

Lehet, hogy az arcukba néztem. Nagyon nehéz pillanatok voltak. De nem emlékszem semmire. Meg aztán nem is akartam emlékezni az arcukra. Küzdöttem ellene.

Csak azért kérdeztem, mert érdekelne, nem voltak-e gátlásai, hogy az arcukba nézzen. Elvégre hazudott nekik...

Vigyáztam, hogy ne nézzek a szemükbe. Mindig erősen igyekeztem elkerülni ezt, nehogy valamit észrevegyenek.

Vagyis azt, hogy nem mondott nekik igazat?

Igen. Nézze, minden, amit mondtak nekik, egy nagy rakás hazugság volt. Akármit mondtunk nekik, hazudtunk. Azt mondtuk, hogy „zuhanyozni” fognak, meg hogy tiszta ruhát és ennivalót kapnak. De ebből egy szó se volt igaz.

Látta az embereket a gázkamrában?

Igen. Ott álltak összezsúfolva.

Egész idő alatt?

Nem, először lazábban álltak. Ahogy a helyiség megtelt, úgy kellett egyre szorosabban egymáshoz tapadniuk.

És ez a zsúfoltság nem izgatta fel őket? Nem panaszkodtak maguknak vagy a németeknek?

Mérgesek voltak, de hát mit tehettek volna? Ők is a lehető leggyorsabban túl akartak esni az egészen.

És utána? Mi történt, amikor az utolsó ember is levetkőzött?

Azok is bementek. Utána összeszedtük a holmit, és teherautókra pakoltuk. Német teherautók is jöttek a zsákmányért.

Égett a villany a gázkamrában?

Igen, egyetlen fényforrás működött. Volt a gázkamrában négy behálózott oszlop is, abba a hálóból szórták a gázlabdacsokat.

Hol álltak ezek az oszlopok?

A helyiség, szóval a gázkamra közepén. Középen, a két rész között. Mindkét részben kettő.

És ezekbe szórták a gázt?

Igen, a németek fentről dobálták a gázlabdacsokat, mialatt odalenn mindenki a „zuhanyt” várta.

Milyenek voltak ezek az oszlopok?

Szögletesek, csupa hálóból. Nem betonból voltak, hanem hálóból. Fedél volt a tetejükön. A németek leemelték a fedelet, és labdacsok, zöld gázlabdacsok formájában dobálták be a gázt.

Vasból volt a négy oszlop?

Vasból, vagyis fémből, fémhálóból. Nem betonból. Szögletes, hálóból álló oszlopok voltak. És lyukak voltak bennük.

Mekkora volt a nyílás, amelyen át a gázt a kamrába dobták?

Legalább harmincöt négyzetcentiméter.

A gázkamrába terelt emberek felfigyeltek ezekre az oszlopokra?

Nem kezdtek gyanakodni?

Kezdetől fogalmuk se volt semmiről, és nem láthattak semmit, mert a nyílás csukva volt. Nem történt semmi feltűnő. A maradék csekély kis idejükben az emberek semmit sem észlelhettek.

A II. (III.) krematóriumban két gázkamra volt?

Nem, csak egy, de azt ketté lehetett osztani. Ha kicsi volt a transzport – két-háromszáz vagy ötszáz ember –, csak egy részt nyitottak meg, vagyis becsukták a helyiség közepén lévő ajtót, és nem hosszabbították meg a helyiséget.

Tehát a gázkamrát két részre lehetett osztani.

Igen, mintha egy házban kinyitnák a két szobát összekötő ajtót.

Tolóajtó volt?

Nem, légmentesen zárult.

Még egyszer: az emberek bevihettek magukkal valamit?

Nem, csak amit a testükön elrejtettek. De hát mit rejthettek el? Aranyat például, vagy pénzt, vagy mondjuk, dollárt. Semmit, ami ennél nagyobb. Létezett dollár arany pénzérme formájában is, sokan ezt tartogatták a szájukban akkor is, amikor a gázkamrába léptek.

Megtalálták ezeket az érméket a németek?

Meg, a legtöbbjét megtalálták és lefoglalták.

Járt valaha a gázkamrában, amikor az üres volt?

Később mentem be, miután már mind meghaltak. Bementünk, és eltávolítottuk a holttesteket. Volt egy lift, azon vitték fel őket a hamvasztásra.

Milyen színű volt a gázkamra fala?

Mint a betoné. Minden használat után lemostunk mindent, és olyan szerrel fecskendeztük be, amely eloszlatta a gáz szagát.³⁰ A kamra padlóját is felmostuk. Ezek voltak a leghidegebb téli hónapok, úgyhogy a gázszag hamar eloszlott.

Ki csukta be az ajtót a vetkőző és a gázkamra között?

Mindig az SS-ek. Amikor ott dolgoztam, láttam egy SS-t, ahogy bezárta az ajtót.

Mindig ugyanaz az SS-legény?

Nem, váltották egymást. A Sonderkommando napi huszonnégy órán át dolgozott. Attól függött, hogy mikor kerültek sorra. De a lényeg, hogy ez nem a Sonderkommando dolga volt.

Le tudná írni, milyen volt az az ajtó?

Védőlemez borította a gáz ellen. Nagyon vastag volt, hogy a gáz ne szivároghasson át rajta.

Miután a gázkamra ajtaját becsukták, hallott hangokat bentről?

Egyáltalán hallatszott valami?

Egy kevés, nem sok. Pár perc múlva megszűntek a hangok.

Mire emlékszik? Beszámítva, amit mond, mégis mit hallott?
Sírás hallatszott. De semmit se hallottam tisztán.

Sikoltozást nem hallott?

De igen, azt is. Ezt kívülről is lehetett hallani, mert az emberek hangosan kiabáltak. De az ajtó csukva, pontosabban zárva volt.

Mit kiabáltak az emberek?

Azt csak a Jóisten tudja. Akármit mondanék, csak találgatás volna. Nem is akartam hallani.

Mit érzett, amikor kiabáltak?

Mindig ugyanazt éreztem, mert tudtam, hogy közel vannak a véghez, a halálhoz. Nagyon kellemetlen érzés volt. Az ember látta az egyéves gyerekeket. A hat hónaposokat, a kétéveseket, de akár a tizenöt éveseket is, és tudta, hogy meg fognak halni, hogy nemso-kára elhamvasztják őket, és hamu lesz belőlük...

Mi történt, miután bedobták a gázt?

Körülbelül fél óra múlva kinyitották az ajtót.

És akkor miféle látvány fogadta?

A kamra padlóján olyasmit láttunk, ami kis kavicsokra emlékeztetett, olyan kis zöld kockákat – a gázlabdacok maradványát. És rengeteg holttestet, egy méter magasan felpúpozva.

Miért borultak egymásra az emberek?

Amikor az ember áll, és hirtelen elveszti az eszméletét, elesik. És azok az emberek egymásra estek. Amikor a németek bedobták a gázt, az emberek halálukban elestek. Nagy erő kellett hozzá, hogy szétválasszuk őket. Látszott az arcukon, milyen fájdalmas volt a fuldoklás. Néhány óra múlva vér szivárgott a testükből.

Azon a munkán kívül, amit a vetkőzőben végeztek, a holttesteket is maguknak kellett eltávolítaniuk a gázkamrából?

Igen, elszállítottuk, és a lifthez vittük őket.

Ebben tehát maga is részt vett?

Nem csak én, voltunk vagy húszan.

Amikor a holttesteket kivitték, a gáz már bizonyára hatástalan volt. Úgy van. A gáz is eloszlott, meg a bűz is.

Legjobb tudomásom szerint minden sonderkommandósnak megvolt a maga külön feladata. Leon Cohen például csak a fogak eltávolításával foglalkozott.

A fogakat ki kellett rántani, mielőtt a holttesteket a kemencébe dobták volna. Cohen odafönn volt, és eltávolította őket. Mások a holttesteket helyezték hordágyakra, és úgy vitték a kemencékhez. Én mindig lenn voltam – a vetkőzőben –, és a testek elszállításában is részt vettem.

Melyik ajtón vitték ki a tetemeiket?

Ugyanazon az ajtón, amin az emberek beléptek a gázkamrába. A hátsó falon nem volt másik ajtó. Minden le volt zárva.

El tudná mondani, hogyan vitték ki a holttesteket?

Az borzalmas volt. Különféle módszereket alkalmaztunk. Cohen néha a kezüknél fogva húzta ki őket. Néha úgy össze voltak gabalyodva,³¹ hogy a nyakuknál fogva kellett kirángatni az egyes testeket, ahogy állatokat vonszol az ember. Nem volt más megoldás.

Mit érzett, amikor ráncigálta a holttesteket?

Eleinte, amikor még melegek voltak, könnyebben lehetett szétválasztani őket, de tíz-tizenkét óra után jéghidegek voltak és nehezek, mint a kő. És néha a bőr felbomlott a hőségtől, a gáz hatásától.

Függőlegesen vagy vízszintesen feküdtek?

Egymáson feküdtek, mint egy szemétrakás. Amikor elestek, egy tömbben zuhantak egymásra.

Ránézett munka közben a halottakra?

Mi másra néztem volna? Igen, néztem őket. Halottak voltak. Fia-
tal nők, húsz-harminc évesek, anyák kisgyermekkel, csecsemőkkel.

Volt ideje bánkódni, elszomorodni, vagy túlságosan lekötötte a munkája?

Nem volt időnk gondolkodni. A gondolkodás bonyolult dolog volt. Mindent kikapcsoltunk magunkból.

Arra volt ideje, hogy megfigyelje a halottak arcát?

Láttuk őket. Az arcukat is. A szenvedésük úgy három percig tartott. Iszonyúan szenvedtek.³² De nem hiszem, hogy tovább tartott volna. Ám abban a három percben életre-halálra ment a küzdelem. Az emberek tudták, hogy közeledik a vég, és megpróbáltak minél magasabbra kapaszkodni, hogy megmeneküljenek a gáztól. Néha az egész testükről lehámlott a bőr a gáz miatt. Olyan lett, mint csupa égési seb vagy kipukkadt hólyag.

Ez gyakran előfordult?

Igen, persze, gyakran.

Milyen színűek voltak a tetemek elgázosítás után?

Közvetlenül utána egészen természetes volt a színük, de miután a hólyagok kifakadtak, vörösek lettek, mint a tűz.

Az egész testük?

Nem, csak bizonyos helyeken. Nem mindenütt.

Látott a kamrában olyanokat, akik fogták egymás kezét?

Igen, voltak, akik fogták.

Hogyan választották szét a testeket?

Szétcibáltuk őket. Kézzelek vagy vasvillával. Jobb szeretném, ha nem kérdezne a részletekről.

Muszáj. Szeretném, ha ezt az egész dolgot pontosan leírná.

Nos, mondtam már, hogy vasvillával húztuk az embereket, a kezüknél vagy a lábuknál fogva.

Vasvilla nélkül nem lehetett volna?

Nemigen lehetett volna. Egymáshoz voltak ragadva. Egyik a másikon... Csak nagy erővel lehetett kivonszolni őket...

Hogyan küzdötte le a viszolygását?

Sehogy. Sehová se fordulhattam, hogy elterelődjön a figyelmem.

Mennyi időbe telt, amíg az összes holttestet eltávolították?

Hosszú órákba, még akkor is, ha a gázkamra csak félig volt tele. A bunkerokban – ahol a gödrök voltak – seperc alatt végeztek. Csak egymásra dobálták őket, összevissza.

Ki ellenőrizte a munkát?

Az előmunkásunk. Ő maga nem vett részt a munkában. Nem ám, ő csak a kápónak felelt.³³

A gázkamrából hová vitték a tetemeiket?

Hát ki, a lifthez. Ott, a liftnél két ember állt, akik átvették és a liftbe tömködték a holttesteket, a lift pedig felvitte őket.

Más szóval a liftbe már nem maga helyezte őket.

Néhány sonderkommandós a liftnél dolgozott. Voltak, akik a halottakat vitték ki a gázkamrából, mások a liftbe tolták őket, oda-fönn pedig voltak, akik kirakták őket a liftből, mások pedig a kemencékhez szállították őket. Mindenki tette, ami a dolga volt.

Térjünk vissza a lifthez. Mekkora volt?

Teherlift volt, fémből. Nyitott volt.

De mekkora?

Egész jókora. Jó szorosan megrakva egyszerre tizenöt-húsz holttest fért el benne.

Hogyan működött?

Villanyárammal. Volt áramforrása. Volt ott minden... A szobáinkban is volt áram. Meg az egész táborban.

Hogy indult el a lift, miután a holttesteket beletömködték?

Odalenn volt egy gomb; amikor megnyomták, a lift gyorsan elindult, és úgy kattogott, ahogy a liftek szoktak. Miután kirakodtak belőle, újra megnyomták a gombot, és a lift visszament az alagsorba.

Csak egy emelet volt a távolság?

Igen, csak egy emelet.

Elég kis távolság...

Hát igen, egyetlen emelet – három vagy négy és fél méter, ennyi az egész. Legföljebb ha négy. Nem több.

Maga volt benn abban a liftben? Utazott is vele?

Nem én, dehogy. Voltak a Sonderkommandóban nálam erősebbek. Az ő dolguk volt berakodni a halottakat. Fönn is voltak alkalmas emberek, akik a hordágyakra pakolták őket.

Azok, akik odafenn a kemencéknél dolgoztak, kapcsolatba tudtak lépni magukkal?

Mivelünk senki se lépett kapcsolatba. Lehet, hogy akik a liftnél dolgoztak, szót váltottak egymással. Értse meg, egyetlen emeletre voltak tőlünk, mindent hallani lehetett. De én sose dolgoztam a liftnél.

Mialatt a lift mozgásban volt, abba kellett hagyniuk a munkát?

Nem, mi tovább cipeltük a holttesteket a gázkamrából. A lift felvitte őket, mi meg dolgoztunk, hogy rögtön újra megtöltsük.

Mennyi idő alatt tette meg a lift az utat föl és le?

Néhány másodperc alatt. Három vagy négy méter két emelet közt nem nagy távolság. Gondolja meg, mennyi idő alatt tesz meg a lift néhány métert?

Hol voltak a kemencék?

Az épület földszintjén.

Sürgette magukat az előmunkás, hogy rakják meg minél gyorsabban a liftet?

Igen, néha szóltak, hogy dolgozzunk szaporábban. Általában azonban egy szavuk se lehetett, mivel minden attól függött, mi történik odafenn. Ha nem boldogultak a hamvasztással, nem volt semmi értelme kapkodni odalenn.

Érezte az elhamvasztott testek szagát?

A kemencék fölé húsz méter magas kémény emelkedett. Odafenn biztosan éreztek valamilyen szagot, de lent nem volt ilyen.

Beléphettek a kemencék területére?

A munkanap végén áthaladtunk rajta. Onnan indult a lépcső a szállásunkhoz. A lépcső az épületen belül volt.

Látták, mi történik a kemencéknél?

Láttuk azt mindennap. Oda vitték a liftből kiemelt holttesteket. Leon Cohen, a barátom megvizsgálta őket, és kitepte az aranyfogakat. Oda volt készítve egy doboz, abba dobta őket. Minden testet két további sonderkommandós emelt hordágyra, két másik pedig a kemencébe tolta. Néhány hordágy állandó tartozéka volt a kemencéknek, további hordágyak görgőkön álltak. Az emberek vasvillával tolták a halottakat a kemencébe. A helyiségben öt kemence volt. A tűznek akkora volt az ereje, hogy pillanatok alatt elhamvasztotta a holttesteket, és helyet engedett az újabbaknak.

Ki gyújtotta be a kemencéket? Talán valamelyik sonderkommandós?
Igen. De odafenn a kemencék napi huszonnégy órán át égtek. Amióta megérkezett az első magyarországi transzport,³⁴ nem kellett újra meg újra befűteni őket; a tüzek megszakítás nélkül égtek.

Azt mondta, a tetemeiket folyamatosan kellett eltávolítaniuk a gázkamrából. Hát soha nem ért véget a munka? Nem adtak semmilyen pihenőidőt?

Mit ért azon, hogy „véget ért”? Miféle végről lehetett itt szó? A vonatok csak jöttek, napi huszonnégy órán át. Soha nem maradtak el. A birkenauai rámpa tökéletesen működő vasútállomás volt.

Mi történt, ha a krematóriumban még nem ért véget a műszak, és új szállítmány érkezett?

Ha közben érkezett meg a szállítmány, várnia kellett. Ha a II. (III.) krematórium még tele volt, az áldozatokat, a helyzettől függően, vagy az I. (II.) vagy a III. (IV.) krematóriumhoz irányították. Voltak napok, amikor körülbelül húszezer embert hamvasztottak el.

Mit csináltak, ha úgy érezték, muszáj megpihenniük?

Volt időnk pihenni, mialatt a lift leállt, mert a fenti öt kemence teljes gőzzel üzemelt. A holttesteket nem lehetett egyszerre vagy egymásra helyezve beléjük zsúfolni. Így mindig adódott néhány perc pihenőidő, amíg folytatódhatott a munkánk.

Azt mondta, hogy ha az egyik krematórium megtelt, áttértek egy másikra. Ki hangolta össze ezeket a műveleteket?

A németek. Mi nem dönthettünk. Mi csak kis fogaskerekek voltunk a halálnak ebben az iparosított gépezetében.

Hogyan működött ez az eljárás?

Ahogy általában össze szokás hangolni a különböző helyszíneken történő akciókat. Amikor megállapították, hogy ebbe vagy abba a krematóriumba a következő öt-hat órában senkit sem küldhetnek, választottak egy másikat.

Hogyan tartották fenn a kapcsolatot?

Csakis egymás közt, a németek. Közülünk senki se tudott a dologról. Ez titkos volt.

Voltak olyan csoportok, amelyek alacsony létszámuk miatt nem „igazolhatták” a gázkamra használatát?

Igen, voltak. Egyes csoportok csak öt-tíz emberből álltak, főleg bujkáló zsidókból, akiket az SS megtalált. Az ilyenek „kedvéért” nem működtették a gázkamrát. Ezeket egyenesen a krematóriumba vitték, ahol egymás mellé állították, és a fülüket megragadva tarkón lötték őket.

Kik voltak a gyilkosaik?

Az SS-ek. Nekünk tartanunk kellett az áldozatokat.

Ezt hogy érti?

Fogtuk a fülüket, az SS-ek pedig golyót eresztettek a tarkójukba. Hangtompítós kézifegyvert használtak.

Maguknak tudniuk kellett, hogy az SS-ek előbb-utóbb a Sonderkommandót is likvidálni fogják. Hogyan élhettek tovább ebben a tudatban?

Tudtuk, hogy az érkezésem előtti hónapokban a németek egy csoport sonderkommandót legyilkoltak.

Összesen mennyi ideig dolgozott a Sonderkommandóban?

1944 májusától 1945 januárjáig. Összesen hét hónapig.

Emlékszik, mikor vitték a maguk krematóriumába az utolsó transzportot?

Azt hiszem, október vége felé.³⁵

És mi történt utána? Leállították a transzportokat?

Hivatalosan nem döntöttek erről, de elfogytak a transzportálható zsidók. Az összes gettót kiürítették.³⁶ Novemberben hozzáláttak a krematóriumok leszereléséhez és lerombolásához. Ehhez a művelethez csaknem valamennyiünket beosztottak. Mindent el kellett pusztítani. Januárban még mindig ezzel foglalkoztunk. Más-honnan is hoztak munkásokat, kiegészítőkné.

Sokáig dolgozott ezen a bontáson?

Az utolsó pillanatig ott voltam. Birkenaut addigra már kiürítették.

Ki adott parancsot a gázkamrák elpusztítására?

Magas helyről jött a parancs. Ki tudja? Honnan tudhattuk volna?³⁷

Maga személyesen is részt vett a lerombolásban?

Igen, igen, persze. Lebontottuk az épületeket, és egyesével cipeltük el a köveket. A bontási munkálatokban az egész táborból csak három- vagy talán négyszáz ember vett részt, zsidó női foglyokat is beleértve.

Csak a II. (III.) krematóriumot rombolták le, vagy a többit is?

Én a II. (III.)-ban és az I. (II.)-ban is dolgoztam, de a III. (IV.)-ben és a IV. (V.)-ben nem. Legalább egy hónapig kellett itt dolgoznom. Mindent kézi erővel végeztünk. A németek mindent elvittek, és Auschwitzból is csak egy keveset hagytak meg.

És mikor robbantották fel a németek a gázkamrákat meg a krematóriumokat?

Ebben nem vettem részt. A legvégén lehetett. Mi az odafenn lévő hamvasztási berendezéseket romboltuk le. A gázkamrákat azután robbantották fel a németek, mielőtt végképp elhagyták volna a tábor.

Egy este, amikor a birkenauai tábor evakuálása elkezdődött, a németek összegyűjtötték az udvaron a foglyokat, és azt tudakolták, melyikünk tartozott a Sonderkommandóhoz. Meg akartak ölni minket, de mi elvegyültünk a többi fogoly közé. Senki se akarta elismerni, hogy sonderkommandós volt. Innen Auschwitz I-be vittek minket,³⁸ ahol egy napot töltöttünk. Aznap éjjel kezdtünk menetelni. Valahol bezártak minket egy istállóba, ott töltöttük az éjszaka hátralévő részét. Másnap továbbindultunk. Szünet nélkül masíroztunk, és akinek elfogyott az ereje, azt kirángatták a sorból, és akárhol voltunk, az út mentén lelőtték. A helységek nevére már nem emlékszem. A második nap végén ismét egy istállóban aludtunk. Ezután vagonokba helyeztek minket, és újabb

ismeretlen helyre szállítottak. Ha nem tévedek, Csehszlovákiába érkezünk, ahol egyesek utazás közben megszöktek a vagonokból. Ismerték a nyelvet, sőt talán a helységeket is, és tudták, hová menjenek.

Utána egy vasútállomásra érkezünk; itt feltuszkoltak minket egy másik vonatra, amelyik elvitt Mauthausenbe.³⁹ Mauthausenben már nem volt hely; zsúfolásig megtelt. Idehozták ugyanis a foglyokat az összes táborból, amit a visszavonulás közben leromboltak. Két vagy három éjszakát aludtunk itt, egymás hegyén-hátán. Azt hiszem, négy napot töltöttünk ebben a táborban. Innen vonaton szállítottak az ausztriai Melk táborába.⁴⁰

Itt az embereket föld alatti gyárakba vitték, amelyek német megrendelésre dolgoztak. Az emberek kőbányákba kerültek, és cementeszsákokat cipeltek. Melkben megsérültem, amikor munka közben egy kő a lábamra esett. A lábbelink nem volt a legjobb állapotban. Szerencsém volt: egy barátom segített felállni. Melkben 1945. március 10-éig maradtunk. Amikor Melk kiürítése is megkezdődött, Ebenseebe vittek bennünket.⁴¹

Két hétig munkaképtelen voltam a sérülésem miatt. A munkába járók egy extraszelet kenyeret kaptak. A munka nagyon nehéz volt. Az emberek a vonaton dolgoztak, vagy a barlangokban, amikben a gyárakat felállították.

Valamennyi említett táborba vonaton vitték magukat?

Úgy van. Melkből Ebenseebe is vonaton mentünk.

Ebensee is zsúfolásig megtelt?

Igen, rengetegen voltak ott.

És hol laktak? Barakkokban?

Igen, barakkokban. Az SS-nek hatalmas raktárhelyiségei voltak a táborban.

Egy napon híre ment, hogy a németek a tábor összes lakóját egybe akarják terelni, aztán felviszik őket a hegyre, és rájuk robbantják. A szóbeszéd szerint a tervet egy magas pozícióban levő nő akadályozta meg. Aztán, május 6-án megjöttek az amerikaiak. Akkor szabadultunk.

Egy-két nappal korábban az összes német éjszaka elmenekült. Amikor felébredtünk, egyiket se láttuk. Ekkor a tábor lakói zavarogni kezdtek, főleg élelmiszert loptak, de minden mást is. A felszabadulás után is ezrek veszték oda: degeszre zabálták magukat. Ez az egyik oka annak, hogy tömegesen haltak meg a kiéhezett emberek.

Maga hogy maradt életben?

Egyszerűen úgy, hogy nem ettem semmit. Krumplit főztem meg, és azt ettem egy kis sóval. Sok barátomra jött rá a hasmenés, és kórházba kerültek. Hárman voltunk barátok, akik a Sonderkommandóban is együtt dolgoztunk, és együtt szabadultunk fel. Rajtuk kívül sok más görögöt is ismertem, akikkel ugyanabban a transzportban érkezünk Auschwitzba. Ők is velünk együtt szabadultak.

Meddig tartózkodott Ebenseeben?

Nem sokáig – két vagy három hétig. Szukkotra már otthon voltam Görögországban. Olaszországon át mentünk. Ott hallottam, hogy életben van a két húgom is, akik szintén Auschwitzba kerültek. A túlélők névsorát egyik helységről a másikba továbbították. Persze mind az életben maradt rokonokat kerestük.

Brüsszelben amerikai hajókra szálltunk, és Olaszországon át érkezünk meg Pireuszba. Nem sokkal az ünnep előtt értünk haza. Görögországban rokonoktól hallottam, hogy Miriam (Marie), a nővérem is él, holott végig Görögországban volt. Mihelyt ezt

megtudtam, elindultam, hogy megkeressem. A címét csak körülbelül ismertem.

A nővére hogyan maradt életben?

Mint a volosziak kilencven százaléka, ő is a hegyek közé menekült. Amikor a németek listát kértek a helyi zsidókról, a gyülekezet rabbija tájékoztatta az utóbbiakat, hogy elhagyja a várost, és mindenkit felszólított, hogy meneküljenek vele együtt a hegyekbe. Hát így maradt életben a nővérem.

Miután rátaláltam, legalább egy hónapig nála laktam. Utána visszamentem szülővárosomba, Artába. De mivel ott senkit semmit nem találtam, ismét Athénba utaztam. Ott találtam meg a két húgomat, Zionát és Szimcsát (Aszimót), akik németországi menekülttáborokból jöttek vissza.⁴² Így, hármásban visszamentünk Voloszba, és a következő évet is ott töltöttük. Belefogtam némi üzletelésbe is – ügynökként jártam a falvakat –, és kerestem egy kis pénzt, hogy megéljek. Az egyik testvérem férjhez ment egy birkenai túlélőhöz, a másik, férjezetlen húgommal pedig elhatároztuk, hogy kivándorlunk Palesztinába.

Elmondta valakinek, hogy miken ment át Birkenauban?

Nem, eleinte senkivel sem beszéltem. Nem volt olyan kellemes téma...

Talán attól félt, hogy az emberek nem hisznek majd magának?

Nem is számítottam rá, hogy hinnének nekem. Ha elmondom, hogy a Sonderkommandóban dolgoztam és élve megúsztam, még manapság sem hiszik el.

Mikor és kinek számolt be első ízben az élményeiről?

A hazatérésem után, a húgaimnak.

És ők mindent elhittek?

Hát persze. Hiszen ők is Birkenauban sínylődtek.

Mikor érkeztek meg Palesztinába?

1946 őszén, szukkot idején, de előtte még volt egy kis felkészítés Athénban.

Izrael Földjén (amit akkor még Palesztinának hívtak) a britek letartóztattak minket, és elvittek Atlitba.⁴³ Akkoriban a zsidók csak szigorú havi kvóta alapján telepedhettek le Palesztinában. Azok, akiknek rokonaik voltak ott, vagy protekciójuk volt, már az első hónapban kiszabadultak, de minket csak egy teljes hónap után engedtek el. Atlitból Kefar Szavába irányítottak – de nem volt se szállásunk, se ennivalónk, se semmink. Eleinte az utcán aludtam, egy fa alatt. Egy pénteki napon aztán továbbmentem Tel-Avivba. Találtam munkát, és két palesztin fontot kerestem, de Kefar Szavába nem tudtam visszamenni, és megint a csillagos ég alatt kellett aludnom. Így ment ez, amíg nem engedhettük meg magunknak, hogy Tel-Avivban szobát béreljünk.

Izrael Földjén elmondta valakinek, hogy pontosan mi történt magával a háború alatt?

Nem volt senki, akinek elmondhattam volna. A beilleszkedésünk elég sokáig tartott, és nem volt időnk, hogy mindezen elgondolkodjunk. Semmit sem hoztunk magunkkal Palesztinába a rajtunk lévő egy szál ruhán kívül. Nem voltak se rokonaink, se ismerőseink. Héberül is alig beszéltünk.

Alapított családot?

1951-ben nősültem meg, a függetlenségi háború után. Két gyermekem született. Jehosua fiunk is házasember, neki is két gyermeke van. A lányunk, Penina tanár; a fogyatékosokat oktatja.

Emlékszik még néhány ember nevére, akikkel a II. (III.) krematóriumban együtt dolgozott?

Először azokat sorolom fel, akik még életben vannak: Saul Chazan, a Gabai fivérek, a Venezia fivérek. A halottak közül emlékszem Pepo Koliaszra, aki visszatért Görögországba, és ott halt meg;

Mose Levire, akivel együtt érkeztünk haza Görögországba; és Leon Cohenre. Mindketten néhány éve haltak meg.

Volt olyan görög barátja, aki a III. (IV.) krematóriumban dolgozott?
Volt, és a IV. (V.) meg az I. (II.) krematóriumban is. De mind el-
estek a felkelésben.

Kapcsolatban van még korábbi sonderkommandósokkal?
Ja'akov Gabaival negyven évvel később találkoztam össze, itt, Iz-
raelben. És nagyon a szívemre vettem, amikor hallottam, hogy
Leon Cohen beteg.

*Tudatosan igyekezett elfelejteni a Sonderkommandóban végzett
munkáját?*

Ilyesmit nem felejteth el az ember. Időnként felteszi magának a
kérdést: „Hogyan élhettem nap mint nap egy helyiségben holt-
testek ezreivel? Hogyan élhettem ezt túl?” Néha el se hiszem,
hogy kibírtam. De mindig biztattam magam: „Muszáj, hogy élve
juss ki innen.”

Gyakran gondol vissza erre az időszakra?
Nemcsak gyakran, hanem mindig. Néha azt gondolom: „Hogy-
hogy? Hát hol voltunk? Mit csináltunk? Honnan volt erőnk hoz-
zá?”

*Mikor emlékszik vissza gyakrabban Auschwitzra – napközben
vagy éjszaka?*
Éjszaka legfőljebb ha két-három órát alszom... Évek óta vagyok
így. Az emlékek miatt.

*Mondhatjuk, hogy bizonyos mértékben hozzáedződött az atrocitá-
sokhoz? Elvégre átélte az elképzelhető legnagyobb borzalmakat. Az
után, amit tapasztalt, jöhet rosszabb?*

Igaz. Van, hogy némelyek azt mondják nekem: „A legnagyobb
szörnyűségeket éltük át... Jaj, hogy mi mennyit szenvedtünk...”
Én meg csak azt tudom felelni: „Én az összes szenvedéseket

egy nap alatt éltem meg. Ó, ha ott jártatok volna! Egyetlen nap
olyan lett volna, mint mindaz, amit egész életetekben elszenved-
tetek.”

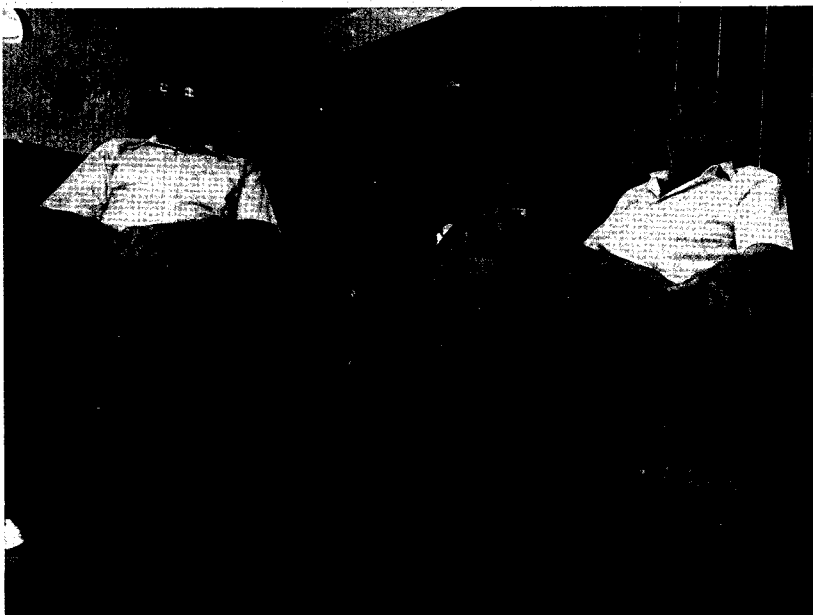
*Mit gondol, egyáltalán hogy bírta elviselni? Minek köszönheti,
hogy túlélte?*

Annak, hogy élni akartam. Hogy mindent elmondhassak a jövő
nemzedékeknek, és kiderüljön az igazság. Egyfelől szabadulni
akartam a vágytól, hogy beszéljek róla, másfelől azonban ezt a tör-
ténetet az egész világnak hallania kell. Különben azt hinnék, a ho-
lokauszt nem is létezett. Hiszen ma is vannak, akik tagadják.

Maga túlélte. Milyennek látja a világot ma, Auschwitz után?
Hogy milyennek? A világ nagyot hanyatlott a második világhá-
ború óta. Nem olyan már, mint valaha volt. Nemcsak a világ vál-
tozott meg, hanem minden.

Nehéz elhinni, hogy három testvért – két lányt meg egy fiút –
Auschwitzba vittek, és mindhárman életben maradtak. Csak a
családom idősebb tagjait ölték meg.

Csak a szüleimet. Ha azok a foglyok, akik aznap a vonat körül
dolgoztak, nem rántanak el még a szelekció előtt, amikor idős
apámat akartam támogatni, engem is kiírtottak volna.

Abraham és Slomo Dragon. Fényképezte Colin McPherson

3

ABRAHAM ÉS SLOMO DRAGON:

„Együtt a kétségbeesésben – együtt a reményben”.

1993 nyarán, amikor a Sonderkommandóról szóló dokumentumfilmek készültek, a testület néhány túlélőjével ott álltam az auschwitz-birkenai „Fehér Ház” mellett. Marcello Pezzetti, a milánói Zsidó Dokumentációs Központnál dolgozó kollégám ekkor hozzánk lépett, és egy fénymásolt oldalt mutatott egy könyvből. A lap egy 1945-ös tanúvallomásból idézett, s ez az idézet a „Vörös” és a „Fehér Házzal” foglalkozott. A tanú Slomo Dragon volt. Vallomását egy szovjet vizsgálóbizottság jegyezte fel, amely közvetlenül Auschwitz felszabadítása után több hetet töltött a nácik megsemmisítőtáborában. Slomo Dragon a bizottság által meghallgatott tanúk közül az egyik legfontosabb volt.

E több mint negyven évvel korábban elhangzott tanúvallomás alapján olasz kollégám kijelentette: pontosan ott állunk, ahol annak idején a gödröket ásták – a gödröket, amelyekben annyi holttestet hamvasztottak el. Megkérdeztem, miért hagyatkozik írott vallomásra, amikor Slomo Dragon itt van köztünk, és személyesen is beszélhet vele. Slomo, ez a magas, élénk, fiatalos külsejű férfi néhány méterre állt tőlünk. Kollégám el volt képedve. Meg volt győződve róla, hogy a Sonderkommando tagjai közül már senki sincs életben. Számára a Slomo Dragon név nem élő embert, hanem egy tanúvallomást jelentett.

Valójában mind Slomo Dragon, mind Abraham, a fivére beillik élő tanúvallomásnak. Egyikük sem szabadult meg teljesen Auschwitztól; éjszakánként még mindig a táborról álmodtak, látomásaik voltak róla, jeleneteket éltek át újra.

A testvérek természete merőben elüt egymástól. Abraham, az idősebb (a fényképen baloldalt) tartózkodó, mérsékelt, kissé szégyenlős, hallgató, zárkózott, befelé forduló. A beszédet többnyire az öccsére hagyja. A „hosszú” Slomo energikus, és szembeötlően magabiztos. Imponáló bátorsága és szívóssága hitelesnek látszik; ezt igazolja, amikor elmeséli, hogyan csupaszította le mellét egy SS-legény előtt, felszólítva az illetőt, hogy fogja rá a pisztolyát, és lője le.

Slomo volt az a rettenthetetlen fogoly, aki kézigránátokat csempészett a birkenau-i táborba a Sonderkommando felkeléséhez, és a matraca alatt rejtegette őket. Ekként a két fivér heteken át kézigránátokkal bélelt matracon aludt, bár a biztonság kedvéért, és hogy bátyját megkímélje az aggodalomtól, Slomo nem árulta el Abrahamnak a rejtékhelyet. A testvérek kiegészítették egymást, és csapatként működtek együtt. Az egész háború folyamán elválaszthatatlanok maradtak, így a Sonderkommando tagjaiként is.

Talán szoros kötődésüknek és gyakorlatias életfelfogásuknak köszönhető, hogy három éven át életben maradtak a halál bolygóján – ritka esemény volt ez a Sonderkommando történetében. Legtöbb bajtársukat legyilkolták, nehogy tanúskodhassanak a táborban elkövetett bűnökről.

Amikor az interjúk okán felkerestem otthonában Abrahamot, Szimha, a felesége meleg fogadtatásban részesített. Szimha eredetileg Szalonikiból származik, míg férje Lengyelországban született – Izraelben nem gyakori ez a kombináció. Szimha elragadó teremtés, majd kicsattan az optimizmustól és az empátiától.

A sütemény, amivel kedveskedett, a szaloniki zsidók hagyományos receptje szerint készült. Görög származása ellenére folyékonyan beszél jiddisül. Auschwitzot úgy ismeri, mintha maga is megjárta volna, sőt éppenséggel a Sonderkommando tagja lett volna.

Abraham és Slomo a Sonderkommandóban elsősorban „barakkszolgálatot” teljesített. A barakkszolgálatosok feleltek a Sonderkommando szállásul szolgáló barakkok blokkjának tisztaságáért, ők osztották az ételt, és gondoskodtak bajtársaik minden szükségletéről. Akiket erre a munkára jelöltek, nem hagyhatták el a blokk területét. Amikor a többi sonderkommandós este megjött, beszámoltak a fivéreknél a nap szörnyűségeiről; ekként Abraham és Slomo pontosan tudta, miféle munkát végeznek a többiek. Ha pedig népes transzportok érkeztek a táborba, a két Dragon fiúnak is csatlakoznia kellett a kemencéket ellátó munkacsapathoz. Meghatározott feladatokra osztották be őket: összeszedték a meggyilkoltak holmiját, részt vettek a gázkamra áldozatainak kivonszolásában, segédkeztek a hamvasztásnál.

Mindkét fivérnek bámulatos a memóriája. Ők láttak el számos részlettel, amelyet másoknak rég sikerült elfelejteniük. Számos beszélgetésünk mindegyike pohárköszöntővel fejeződött be. Közöltem a „piás” Slomóval, hogy nem kedvelem az alkoholt, mindhiába: Slomo azt szereti, ha vendégei *le'chaim*-mal koccintanak – saját maguk és a házigazda életére.

Slomo és Abraham Dragon, arról az időről szeretnék beszélgetni magukkal, amelyet Auschwitz-Birkenau foglyaiként töltöttek. Először azonban azt kérném, foglalják össze röviden az előzményeket.

SLOMO: Mindketten Żurominban, Lengyelországban születünk.¹ Szüleinket Danielnek és Malkának (lánynevének Beckermannak) hívták.

A háború előtt a žuromini Bizon utca 1.-ben laktunk. A városban nagyon kevés zsidó élt – legföljebb ha kétezer-ötszáz. Abból éltünk, amiből a fél lakosság: szabóságból és cipészkedésből. Amikor tizenhárom éves lettem, részt kellett vennem a család fenntartásában. Így dolgoztunk 1939-ig, vagyis a háború kitöréséig. Akkor kezdődtek a bajok.

ABRAHAM: A háború szeptember elsején kezdődött. A lengyel hatóságok azt javasolták, hogy a fiatal férfiak meneküljenek el lakhelyükről. Megfogadtuk a tanácsot, és gyorsan távoztunk. Legalább egy hétig bujkáltunk. Akkor bejöttek a németek, és én hazamentem Žurominba.

Miért ajánlották a lengyelek, hogy meneküljenek?

ABRAHAM: Azért, mert féltek a németektől. Mármint attól, hogy elviszik a fiatal férfiakat. Eseménytelenül éltünk egészen a zsidó ünnepekig. Egy nappal jom kippur előtt² jöttek a németek, és listát kértek a város minden zsidó lakójáról. 1939 novemberében elrendelték, hogy minden tizenhét és negyven év közötti férfi, zsidó és nem zsidó egyaránt, gyülekezzen a városháza előtti téren. Mindenki elment. És ekkor mi történt? A gojokat a tér egyik oldalán sorakoztatták fel, a zsidókat a másikon. Aztán a gojokat hazaküldték, minket meg elvittek munkára. Krumplit kellett betakarítanunk az egész környék földjeiről. Ezt csináltuk néhány héten át, utána hazaküldtek minket. De a házat üresen találtuk. A németek az összes žuromini zsidót elvitték Varsóba.³

SLOMO: Így álltak a dolgok Žurominban, 1939 novemberében. A gazdaság, ahol dolgoztunk, közel volt a német határhoz. Miután elvégeztük a munkát, hazaküldtek, de csak rövid időre. Egyszer aztán, az éjszaka kellős közepén, egy zenekar hangjai ébresztettek fel. Összeszedtek bennünket, és lovas kocsin vittek úgy har-

minc kilométerre, a szomszédos városba; a vonat a mi városunkat nem érintette, ezért a másik városban ültettek vonatra.

Útközben többször megálltunk. Először Neuwiedhofban, ahol tetőtől talpig megmotoztak. Akinél arany volt, le kellett hogy adja. Átadtunk mindent, amink csak volt. Onnan Varsóig mentünk. A gettót akkor még nem hozták létre.

ABRAHAM: Én magamra maradtam, és így jutottam el Varsóba, ahol a szüleimet kezdtem keresni. A Franciskanska utca 8. alatti zsinagógában találtam rájuk. Addigra Slomo öcsém is odaért.

És a zsinagógában laktak?

ABRAHAM: Igen, ott, más žuromini családokkal együtt. Sok család lakott a *sul*-ban: a miénk, más rokon családok és rengeteg ismerős.

SLOMO: Amikor napközben emberek jöttek imádkozni, egy sarokba húzódtunk. Éjszaka, miután véget értek az istentiszteletek, lefeküdtünk. Reggel korán kellett kelniünk, mert emberek jöttek istentiszteletre. Így ment ez végig.

Meddig voltak a varsói gettóban?

ABRAHAM: Több mint egy évig. Amikor Varsóba érkeztünk, még nem volt gettó.⁴ Azt később hozták létre. Dolgoztunk, mint a többi zsidó.

SLOMO: Én a gettó első napjaiban az „árja” oldalon voltam. Lengyel személyi igazolványom volt. Fénykép nem kellett hozzá, csak ujjlenyomat. Ételcsempésztem a gettóba a villamoson, amelyik átment a gettón,⁵ és az ételt a mozgó villamosról az utcára dobáltam. A bátyám, aki a gettóban volt, tudta, mikor fogok dobálni: várt rám az utcán, és egy jelre, amiben megegyeztünk, összeszedte az ételt; én pedig a villamoson maradtam, amíg újra el nem érte az „árja” oldalt.

A pályaudvaron vártam a vidékről érkező vonatokat, tőlük vásároltam az ennivalót.

Aztán egy szép napon gestapósok jelentek meg az állomáson, és letartóztattak. „Kezeket fel – parancsoltak rám –, mert te zsidó vagy.” Én tagadtam. Elvittek a Gestapo székhelyére, börtönbe csuktak, vallattak, vertek, kínoztak, kutyákat hoztak rám, amíg el nem vesztettem az eszméletem. Aztán két nap múlva elengedtek. Amikor a gettóba értem, leugrottam a villamosról.⁶ A szüleim nem tudták, hol voltam ennyi ideig. A gettóban átöltöztem, és két nappal később visszamentem.

Az édesapám, Abraham bátyám és én a gettóban dolgoztunk 1941 elejéig.

Miféle munkát végeztek?

SLOMO: Piszkosat. A gettóban kemény fizikai munkát végeztünk.

ABRAHAM: És amikor Slomót meg engem felszólítottak, hogy költözzünk a „zsidó közösséghez”, tudtuk, hogy ez rosszat jelent. Onnan táborba küldték az embereket. Ekkor a gettóból Płońskba szöktünk.⁷

Együtt?

ABRAHAM: Igen, és csak mi ketten. Płońskban még nem állították fel a gettót, és munkát kerestünk.

Ez mikor volt?

ABRAHAM: 1941 elején. Płońsk mellett a németek repülőteret építettek. Ott dolgoztunk, amíg meg nem nyílt a front az oroszok elleni háborúban. Akkor már nem kellettünk nekik, és elküldtek. Nem volt más választásunk: vidéken kerestünk munkát. Én szabó voltam, hát szabóskodtam egy keveset, és a földeken is dolgoztam.

Az öcsém is velem volt. Pénzt kerestünk mind a ketten.

Amikor láttuk, hogy a varsói gettóba nem juthatunk vissza, törni kezdtük a fejünket, hogyan hozhatnánk ki magunkhoz a szüleinket. Futárt küldtünk Varsóba, és megbíztuk, hozza ki a gettóból a szüleinket, és kísérje el őket Płońskba. Sikerült is Płońskban egymásra találnunk anyákkal, Csajcsa (Chaytscha) húgunkkal és Itzik öcsénkkal. Apánk beteg volt, és nem hagyhatta el a varsói gettót. A nővérünk mellette maradt, és gondoskodott róla. Később azt hallottam, hogy apánk éhen halt a gettóban. A nővérünk is megbetegedett, és a gettóban halt meg.

Hogyan értesültek apjuk és nővérük haláláról?

ABRAHAM: Hébe-hóba jöttek Varsóból ismerősök, és ők számoltak be a halálesetekről.

SLOMO: Most mind együtt voltunk a płoński gettóban, de teljesen le voltunk égve, nem volt miből élnünk. Abraham bátyám meg én falura mentünk dolgozni, de külön kaptunk munkát. Eközben anyát, Csajcsát és Itziket a gettóból a Nowy Dwór-i munkatáborba vitték.

ABRAHAM: Ekkorra Płońskból, Mławából,⁸ és a környékről már vitték az embereket a táborokba.

SLOMO: Így vesztettünk el velük minden kapcsolatot.

ABRAHAM: Ott persze csak rövid ideig maradtak. Utána összeszedték és Auschwitzba vitték őket.

SLOMO: Valamivel később, amikor mi még abban a faluban voltunk, hírt kaptunk róla, hogy a kisöcsénk megszökött Nowy Dwórból, és visszatért a płoński gettóba. Sikerült kapcsolatba lépniünk vele. Tizenegy vagy tizenkét éves volt akkor. A gettóban az árvaházban helyezték el, de ha ott akart maradni, senkinek sem mondhatta el, hogy falun két bátyja van. Jó ideig tartottuk vele a kapcsolatot, még bar micva ünnepséget is rendeztünk neki. Abraham és én 1942-ig maradtunk abban a faluban.

ABRAHAM: Időnként a faluból elgyalogoltunk a płoński gettóba, de mert már nem volt igazolványunk, nem maradhattunk Płońskban, és többnyire a faluban időztünk. Talán maradnom kellett volna, hogy kihozzam az öcsémet a gettóból, de ő nem akart eljönni; ott akart maradni az árvaházi gyerekek között. „Ahová ők mennek, oda megyek én is” – jelentette ki.

SLOMO: Aztán hallottuk, hogy az árvaházból négyszáz gyereket, köztük az öcsénket is, a gettóból egyenesen Auschwitzba vitték. Amikor ezt megtudtuk, többé nem volt okunk a faluban maradni. A környéken már nem voltak zsidók. Ezért elhatároztuk, hogy éjnek idején titokban megszökünk, és ott hagyjuk a családokat, akiknél dolgoztunk.

De mégis, hogy kerültek egy auschwitzi transzportba?

ABRAHAM: 1942-ben hallottuk, hogy összeszednek minden zsidót, és munkatáborba küldik őket. Elhatároztuk, hogy csatlakozunk hozzájuk.

Jól gondolom, hogy nem tudták, mit jelent a „táborba küldés”?

SLOMO: Így igaz. Nem tudtuk, mi az a tábor. Így kerültünk aztán Auschwitzba.

Tehát ha úgy döntenek, hogy tovább élnek illegalitásban, nem kerültek volna egy auschwitzi transzportba. Más szóval, ha jól érttem, önként, saját akaratukból mentek oda?

ABRAHAM: Igen, valóban ez a helyzet. De meg kell értenie: nem volt olyan egyszerű a Płońsk körüli falvakban bujkálni. A lengyelek ismertek bennünket, és újra meg újra feljelentettek. Faluról falura kellett menekülnünk. Szabó voltam; varrogattam itt is, ott is, így valahogy életben maradtunk. Mentünk faluról falura, és a végén nem volt számunkra kiút.

Ugyanabban a vagonban utaztak?

ABRAHAM: Igen.

Emlékszik, Abraham, hogy ez pontosan mikor volt?

ABRAHAM: 1942 vége felé.

Melyik hónapban?

ABRAHAM: Decemberben, hanukka idején. Először a mławai gettóba küldtek minket, ahol nyolc napig voltunk, amíg a transzport el nem indult Auschwitzba.

Emlékszik, mikor indult el a vonat?

SLOMO: Dél tájban.

ABRAHAM: Lezárt marhavagon volt. De néhány utasszállító kocsi is volt a szerelvényen.

Hány embert raktak egy vagonba?

ABRAHAM: Nehéz felbecsülni – tele volt. Össze voltunk zsúfolva. Nem lehetett se ülni, se lefeküdni. Mozdulni is alig bírtunk. Rémes volt. Azt akartuk, hogy minél gyorsabban megérkezzünk valahová. Embertelenek voltak a körülmények.

Slomo öccsétől eltekintve volt ott más családtag is?

ABRAHAM: Nem, csak mi ketten. A szüleinket már elvesztettük. Anyát Nowy Dwórból vitték Auschwitz-Birkenaubá. Ő, a húgunk és az öcsénk egy hónappal előttünk értek oda.

Emlékeznek, milyen sokáig tartott az út?

ABRAHAM: Azt hiszem, két napig.

SLOMO: Igen, legalább két napig utaztunk.

Tudták, hogy Auschwitzba tartanak?

SLOMO: Nem. Amikor bevagoníroztak, híre ment, hogy munkatáborba megyünk. Ezt mondták. Valójában amíg Auschwitzba nem értünk, fogalmunk se volt, hová tartunk.

Addig hallottak már valamit Auschwitzról?

SLOMO: Nem, semmit a világon. Útközben kilestünk a vagon falai közti réseken, és el tudtuk olvasni a táblákon az állomások nevét. De azt nem tudtuk, hogy Auschwitzba megyünk.

Emlékeznek, milyen napon érkeztek meg Auschwitzba?

SLOMO: Két nap vasúti utazás után érkezünk meg Auschwitzba, egy, a mławai gettó kétezer-ötszáz zsidó lakójából álló transzporttal. Ez a hanuka előtti napon történt, 1942. december 7-én.

Emlékszik, mennyi lehetett az idő, amikor a vonat megállt az auschwitzi rámpa mellett? A maguk vagonjában is voltak halottak?

SLOMO: Biztos, hogy éjjel érkezünk meg! Éjfélkor értünk Birkenaubá. Csak kutyás SS-eket láttunk meg reflektorokat. Az SS-ek nyitották ki az ajtókat, és rögtön veréssel üdvözöltek. Először azért vertek, hogy szálljunk le gyorsabban. A kocsikon csak az öregek és a gyerekek maradtak, akiket agyonnyomtak, vagy meghaltak valamiben. A kétnapos utazás alatt nem volt semmi innivalónk. Nem volt víz. Igazán nem tudom, hogy bírtuk ki.

ABRAHAM: Igen, a mi vagonunkban is haltak meg emberek. Azok ott maradtak a vonaton. Utána szedték össze őket.⁹

Hol állt meg a vonat?

ABRAHAM: Az auschwitzi állomás egy pontján. Az egyik oldalon volt az auschwitzi tábor, a másikon a birkenau.

Minden zsidó transzport erre a peronra érkezett?

ABRAHAM: Igen.

Arra, amelyik a főtábor bejáratához a legközelebb volt?

ABRAHAM: Pontosan, egészen közel az auschwitzi tábor főkapujához. Volt ott egy üres tér – ott álltak meg a zsidókat szállító vonatok.

Le tudnák írni, hogyan zajlott a szelekció?

ABRAHAM: Éjjel érkezünk, és láttunk egy reflektorokkal teli térséget.¹⁰ Jól megvilágítottak, és ott osztottak szét minket. Vagyis ott folyt a szelekció.

SLOMO: A peronon a táborparancsnok, a lajstromvezető¹¹ és a tábororvos köszöntött bennünket. Mindenkit leszállítottak a va-

gonokból, a nőket meg a gyerekeket elválasztották a férfiaktól, és megparancsolták, hogy álljunk ötös sorokba. Mindegyikünknek el kellett vonulnia a tábororvos előtt, aki a szelekciót végezte, de más németek is besegítettek. El kellett vonulnunk előtte. Ő ott állt bottal a kezében, és intett: balra, jobbra. Nem szólt egy szót se, csak mutogatott a bottal: erre vagy arra. Nem tudtuk, melyik a kedvezőbb. Abraham és én az egyik oldalra kerültünk, és az orvos csak mutogatott tovább, amíg bele nem fáradt. Attól kezdve mindenki balra került. Valamivel később újra mutogatni kezdett, majd amikor újra megunt, megint mindenki balra került.

ABRAHAM: Amikor odaértünk, a szelekció vezetője alig szólt egy szót. Talán annyit mondott, hogy „ide” vagy „oda”, és az ujjával mutatta: egyik oldalra a fiatalok, a másikkra az idősek. Ezen a szelekción nem válogatták ki a nőket. Voltak transzportok, ahol a nőket meg a lányokat is szelektálták, de a miénkben nem.

SLOMO: A mi csupa férfiból álló csoportunkban kétszáz főt válogattak ki. Abraham és én köztük voltunk.

Volt valami közös vonása ennek a kétszáz, munkára kiválasztott férfinak?

ABRAHAM: Mind fiatalok voltak; az idősebbekből senki se kellett nekik.

És mind keménykötésűek?

SLOMO: Az SS-orvos csak a külsejüket nézte. Azokat válogatta ki, akik megfeleltnek neki. Nyilvánvaló, hogy azok mind épkezűek voltak. Megszemlélte őket, és felírta, kik a legalkalmasabbak. Ezekről megkérdezte, mi a foglalkozásuk. Megmondtuk neki, hogy szabók vagyunk, és így lettünk kiválogatva.

Valamivel később gyalogosan elvezettek bennünket a birkenau táborba. A többieket odaterelték a nőkhöz meg a gyerekekhez, te-

herautóra pakolták és elvitték őket. Később tudtam meg, hogy mindet elgázosították.

ABRAHAM: Távolabbról lángokat láttunk abból az irányból.

SLOMO: De nem tudtuk, hogy ez mit jelent.

És hová vitték a kétszáz férfit, aki megfelelt a szelekción?

SLOMO: Minket egyáltalán nem is vittek Auschwitzba. A birkenauai A táborba kerültünk. Mikor Birkenaubába értünk, vörös volt az ég, mert még nem voltak kéménnyel ellátott kemencéik; csak a gödröket használták. Az égett hús szaga ott lebegett a levegőben. Aznap, mikor odakerültünk, még nem tudtuk, miért ég a tűz. Csak néhány nap múlva fogtuk fel, mi történik ott. A 25-ös blokkba vittek. A Blockältestét (blokkfelelős)¹² Pinchasnak hívták.

Hová való volt ez a Pinchas?

ABRAHAM: Azt hiszem, Łódźba.

SLOMO: Amikor a birkenauai táborba értünk, megkérdeztük a már ott levőket, mikor érnek ide a többiek. Azt mondták: „Hamarosan meglátjátok.” Aztán a távolban imbolygó füstre mutattak, és azt mondták: „Na odanézzetek, ott vannak.” Nem értettük, miről van szó. De azokat, akikkel közös transzportban voltunk, soha többé nem láttuk viszont.

ABRAHAM: A teherautókon a gödrökhöz vitték, és ott legyilkolták őket.

Mi történt az első napon, amelyet a 25-ös blokkban töltöttek?

ABRAHAM: A 25-ös blokkba tettek mindenkit, aki a táborba érkezett, hogy aztán szétosszák őket. Az egyikük Grünbaum fia volt,¹³ aki a spanyol ellenállásban harcolt.

SLOMO: 1942. december 9-én kerültünk a 25-ös blokkba, és ott maradtunk késő délutánig, úgy négy vagy öt óráig. Akkor kivezettek minket, és adtak egy kis levest. Moll *Oberscharführer*¹⁴ ek-

kor jelent meg először előttünk. Csak később jöttünk rá, ki ez a szörnyeteg.

Időközben beesteledett, és Moll lámpással állt előttünk. Mind-egyikünknek el kellett vonulnia előtte. Moll minden emberre rámeredt, kérdéseket tett fel, és gondosan megvizsgálta az illető erejét és egészségi állapotát. Elmagyarázta, hogy gumigyári munkára válogat embereket; de ezzel csak meg akart téveszteni. Ezen az *Appell*-en nem kellett levetköznünk.¹⁵ Engem megkérdezett, mi a foglalkozásom. Mondtam, szabó vagyok, mire németül megjegyezte: „Igen, szükségünk van szabókra.” Abrahamnak ugyanezt mondta. Moll látta, hogy egészségesek vagyunk. A gyengékkel közölte: „Nem, nem, több szabóra nincs szükségünk.” Ha egy egészségesnek látszó fiatalember került sorra, azt mondta: „Igen, több cipészre van szükségünk.” És így tovább. Ez volt a trükk, amit kieszelt. Minden emberrel külön beszélt, és a végén csak százan maradtak. Ezeket a birkenauai kettes blokkba vitték. Itt előttünk egy olyan csoport lakott, amelynek tagjait egy-két nappal korábban ölték meg. A ruháik még ott heverték, mintha csak most vetették volna le.

ABRAHAM: Láttuk, hogy nemrég emberek laktak itt. Mindenütt ételmaradék és egyéb holmi hevert szanaszét. Akkor még nem tudtuk, hogy ezek a Sonderkommando előző tagjai voltak. Csak később mondták el, hogy idehozták és megölték őket. Mi léptünk a helyükbe.

Más szóval ettől a perctől maguk voltak az új Sonderkommando?

ABRAHAM: Igen, ez egy teljesen új csoport volt; az előző csoportból senki sem maradt élve. Később, a „szaunában”,¹⁶ a bőrünkbe tetoválták a számunkat.¹⁷

Mi volt a száma?

SLOMO: Nyolcvanháromezer-ötvenkilenc.

És a magáé, Abraham?

ABRAHAM: Nyolcvanháromezer-hatvan.

SLOMO: Mögöttem állt a sorban.

Hová tetoválták a számot?

ABRAHAM: Amikor aznap éjjel megérkeztünk a 25-ös blokkba, ott is maradtunk. Másnap reggel elvittek a „szaunába”, ahol zuhanyoztunk, majd leborotválták a hajunkat, és ruhát kaptunk. Amikor mezítláb kijöttünk, Slomo meg én alig ismertünk egymásra. Egymás mellett álltunk, de így is csak keresgéljük egymást, mint ha egyszer csak idegenek lettünk volna egymásnak. A zuhany után következett a tetoválás.

Az épületben vagy azon kívül?

ABRAHAM: Hosszú sorban álltunk, úgy csinálták.

Emlékeznek rá, hogyan csinálták?

SLOMO: Tüvel. A tetováló megfogta az ember alkarját, feltúrta a ruhája ujját, magához húzta az alkart, és a tüvel beleégette a számot. Amikor az enyémmel kész volt, a bátyám került sorra. Ő kapta a következő számot, mivelhogy mögöttem állt.

Ezután hová vitték magukat?

ABRAHAM: Napközben a „női táborba” vittek, köveket cipelni. Rettentő sár volt. Még a cipőnk is beleragadt. Másik cipőm nem volt. Ott valami borzalmasat műveltek. Hirtelen megjelent a teherautó, amit mi raktunk meg kövekkel. A sofőr felemelte a hátsó falat, és a köveket szántszándékkal ránk zúdította. Szörnyű volt. A 25-ös blokk, ahogy az öcsém már mondta, csak tranzitblokk volt. Utána válogattak be a Sonderkommandóba. Így kerültünk a kettes blokkba.

A 25-ös blokkból mindenkit kiválasztottak?

ABRAHAM: Nem. Munka után megparancsolták, hogy menjünk az Umschlagplatz-ra (felvonulási tér), és akkor jelent meg, ahogy

már mondtam, Moll, és kiválasztott kábé száz embert a Sonderkommandóba.

Elmagyarázta Moll, miért van szükség ezekre az emberekre? Megmondta világosan, hogy a Sonderkommandóba lesznek beosztva?

ABRAHAM: Nem, fogalmunk se volt, mire választottak ki.

Attól kezdve, hogy megérkeztek Auschwitzba, mennyi idő telt el, amíg dolgozni kezdtek a Sonderkommandóban?

ABRAHAM: Egy-két napba. Addig a szabadban dolgoztunk.

Mikor kezdték a németek magukkal kapcsolatban a „Sonderkommando” szót használni?

ABRAHAM: A csoportot kezdettől fogva Sonderkommandónak nevezték. A női táborban volt két speciális blokk, az egyes és a kettes. Az egyes blokkot *Strafkommando*-nak, büntetőrészlegnek hívták,¹⁸ és mi, a kettes blokkban lakók, voltunk a Sonderkommando. A kettes blokk mindkét végén le volt zárva. Az egyes blokkban lévők nem mehettek sehová, és mi sem. Az egész időt a blokkban töltöttük.

SLOMO: Hamar rájöttünk, hogy karanténba akarnak zárni és elszigetelni a tábor többi lakójától.¹⁹ Nem volt rá semmilyen mód, hogy kimehessünk.

Hol volt a kettes blokk?

ABRAHAM: A tábor kapuja mellett, ott, ahol később a női tábort felállították.

Kőből volt az épület vagy fából?

SLOMO: Kőből. Száz embert vittek oda. Ötünkre jutott egy fekhely, és mind az ötre csak egyetlen pokróc.

Ki volt a blokkfelelős?

SLOMO: Georges, egy fiatal francia zsidó. Helyettese nem volt, de kaptunk egy előmunkást meg egy kápót.

Először mikor fogták magukat munkára?

SLOMO: Másnap reggelig voltunk bezárva a kettes blokkba. 1942. december 10. volt. Miután az összes csoport kivonult munkára, megjött Moll, és ránk parancsolt: „Sonderkommandósok – kifelé!” Így tudtuk meg, hogy különleges feladatra lettünk kiválasztva, és nem gumigyárban fogunk dolgozni. Azt nem tudtuk, miféle munkát szánnak nekünk, vagy egyáltalán mire való ez a csoport, mert senki sem magyarázta el nekünk. Moll vezényszavára ötösével felsorakoztunk a blokk előtt.²⁰ Kutyás SS-ek vettek körül, és a két csoportot, bennük száz-száz emberrel, kivezették a birkenau táborból, és elindították Brzezinka falu felé. Már messziről felfigyeltünk a füstre meg az égett fém bűzére. De a látványra, ami fogadott, egyikünk se volt felkészülve. Még mindig nem sejtettünk semmit.

Meddig tartott az út a kettes bloktól eddig az erdei pontig?

ABRAHAM: Talán ha tizenöt percig.

SLOMO: Amikor mentünk az erdő felé, havazott. Aztán egy nyílt mezőhöz értünk. Az egyik oldalán egy istállónak látszó kunyhó állt vastag ajtóval, és valamivel távolabb egy fehér, zsúpfedeles ház.

Milyen helységben voltak ezek az építmények?

ABRAHAM: Egy Brzezinka nevű helyen. Lengyel név, és nyírfa-erdőt jelent. Nagyjából egy kilométerre volt a mi birkenaui blokkunktól.

SLOMO: Megálltunk a kunyhónál. Moll tízes meg húszas csoportokra osztott, és magyarázni kezdett. Aztán kinyitotta a kunyhó ajtaját, és odabenn valami ijesztőt láttunk: emberek nyomait a homokos padlón, akik a jelek szerint ott vetkőztek le: cipőket, férfiruhát, női ruhát, gyerekholmit. Úgy heverték ott, mintha a viselőik most vetették volna le őket. Vadonatúj ruhák voltak. Minden szét

volt szórva a homokban, de az embereknek nem volt nyomuk. El nem tudtuk képzelni, mit jelent mindez. Én arra gondoltam, hogy fel kéne akasztani ezt a holmit, nehogy bepiszkolódjon.

Az egyik csoport a kunyhóban maradt, és batyukba kötözte a ruhaneműt. A másodikat a házikóhoz vezették. Messziről még ekkor se láttuk, mi történhet ott. Moll magyarázni kezdte, mi lesz a dolgunk: „Ki kell hoznotok a házból a halottakat. Odabenn hullák vannak, és taligán ki kell hoznotok őket. Aztán beledobjátok azokba a nagy gödrökbe, és elhamvasztjátok őket.” Megígérte, hogy a táborban majd kapunk enni, és alhatunk is, de keményen kell dolgoznunk, különben megbüntetnek. Azt mondta, azokat, akik nem akárnak dolgozni, megverik, és kutyákat uszítanak rájuk. Ott voltak a kutyás SS-ek is; ők lettek az állandó kísérőink.

Amikor Moll benyitott, testek hulltak ki az ajtón. Gázszagot éreztünk. Férfi- és női holttesteket is láttunk. Az egész helyiség tele volt egymáson fekvő meztelen emberekkel, akik csak estek kifelé.

Honnan?

SLOMO: Hát a házból. Ott feküdtek összezsúfolva, egymás hegyén-hátán a holttestek, úgyhogy amikor kinyílt az ajtó, mind kiestek, és felgyültek az ajtó előtt. Láttam, ahogy esnek. Felnőttek voltak és gyerekek.

Nők és férfiak?

SLOMO: Igen, mind összevissza.

Mi történt ezután?

SLOMO: Csaknem mind sokkolva voltunk. Elhallgattunk, és egyetlen szó nélkül bámultuk egymást. Rémületünkben egy hangot se bírtunk kinyögni. Így is maradtunk egypár napig, aztán összeszedtük magunkat. Ilyet még soha nem láttunk.

Tudták, hogy ezek a halottak zsidók?

SLOMO: Tudtuk, mert már a legelső napokban megmondták, hogy a táborban zsidókat égetnek. Magamon kívül voltam, teljes sokkban. Nem tudtam, üvöltsek-e vagy sem. Életemben először akkor láttam halottat. Nem tudtam, hogy kerülök ide. Ránéztem a többiekre. Mind félig örültnek látszottak. Az volt az első gondolatom, hogy én nem dolgozhatok itt tovább.

Meg akart szökni?

SLOMO: Vagy meghalni. Egyvalami világos volt: nem akartunk tovább ott maradni. Nem tudom, hogy csináltam végig az első napot.

A bajtársai ugyanígy reagáltak?

SLOMO: Igen, ugyanígy. Mind azt kérdezték: „Mi történik itt? Ez egy rossz álmom? Vagy a pokolban vagyunk?”

Hány éves volt ekkor?

SLOMO: Tizenhét.

És maga, Abraham?

ABRAHAM: Akkor már húsz.

Hogyan reagáltak, amikor életükben először ennyi halottat láttak?

ABRAHAM: Én a ruhákat válogattam, úgyhogy nem láttam, amit Slomo elbeszélt. Csak az egyik csoport ment be abba a házba; a másik a ruháknál maradt. Én az utóbbiban voltam, szóval nem láttam semmit.

SLOMO: Fogalmunk sem volt semmiről. Nem beszélhettünk senkivel. Nem tehattunk fel kérdéseket. Csak annyit tudtunk, hogy ezek minden bizonnyal azok az emberek, akiknek a kunyhóban le kellett vetközniük, és az ott hagyott ruhanemű az övék. Szóval rájöttünk, hogy a kunyhóban lévő ruhák azokhoz az emberekhez tartoztak, akiknek a holtteste a házikóban hever. De nekünk csak

annyit mondtak: „Ide és ide kell vinnetek őket, ezeken a taligákon!”

Ki parancsolta ezt? Ki magyarázta el a munka lényegét?

SLOMO: Valamilyik német. Talán Moll volt.

Pontosan mire használták azt a házat?

ABRAHAM: Ott volt a gázkamra.

Hogy nézett ki az a gázkamra?

SLOMO: Zsúpfedeles kis ház volt. Az ablakait kövekkel torlaszolták el. Az ajtón egy tábla állt: „Vigyázat! Magasfeszültség! Életveszély!” A ház négy kis helyiségre volt osztva. A legnagyobbik falában két ablak volt, a másik három helyiségben csak egy. Az ablakokon faredőny volt. Minden helyiségnek külön bejárata volt. A táblát, hogy „Vigyázat! Magasfeszültség! Életveszély!”, csak akkor lehetett látni, mikor az ajtó zárva volt. Amikor kinyitották, az állt rajta: „A Fürdőhöz és a Fertőtlenítőhöz”. Azok, akik a helyiségben voltak, akiket meghalni küldtek ide, a második táblát látták az ajtón, azt, amelyiken az állt: „A Fürdőhöz és a Fertőtlenítőhöz”.²¹

*Aszerint, amit elmondott, az emberek először levetkőztek a kunyhóban...*²²

SLOMO: Igen, és utána mezítláb, a hóban mentek át a másik házba. És aztán a németek oda dobták be a gázt.

Tehát a kis ház gázkamrául szolgált.

SLOMO: Igen, ez így volt.

Milyen messze volt egymástól a kunyhó meg a ház?

SLOMO: Talán harminc-ötven méterre, de kövesút nem volt közöttük.

Hogy juttatták be a gázt?

SLOMO: Volt egy kis ablak az oldalfalon; először észre se vettük. A sonderkommandósoknak nem kellett jelen lenniük, amíg az

embereket megmérgezték. Általában éjszaka gyilkoltak. Először kiválogattak húsz embert a csoportunkból, hogy segédkezzenek nekik.

Magukat a gyilkosságokat mindig, kivétel nélkül, az SS-ek hajtották végre. Az embereket teherautókon a kunyhókhoz fuvarozták. Mi segítettünk a betegeknek, hogy lemásszanak a teherautókról, és a kunyhóban levetkőzzenek. Mindenki másnak is le kellett vetkőznie. A kunyhókat és a köztük lévő területet kutyás SS-ek vették körül. A meztelen embereknek futva kellett megtenniük az utat a kunyhótól a gázkamráig, az ajtó közelében álló SS-ek bottal kergették őket. Amikor a gázkamra megtelt, az SS becsukta az ajtót, és megparancsolta a segédjének, hogy lásson hozzá a tömeggyilkossághoz. „Intézzé el a többi!” – mondta, és kivett egy tartályt egy vöröskeresztes kocsiból,²³ amelyik az elgázosításra kijelölt emberek mögött haladt. A tartályban volt a gáz. Kivett egy kalapácsot és egy különleges kést is. A másik SS gázálcot vett fel, a kalapáccsal meg a késsel kinyitotta a tartályt, és a tartalmát az ablakon át a gázkamrába öntötte. Aztán becsukta az ablakot. A tartály fémből volt, és sárga címkék voltak rajta, mint azokon, amiket később a krematóriumokban használtak. Ezután a dobozt, a kalapácsot, a kést és a gázálcot visszatette a kocsiba. Azt a kocsit a németek „Szankának” nevezték.* Gyakran hallottam, amint megkérdezik: „Megjött már a Szanka?”

Miután az SS-ek befejezték munkájukat, elhajtottak az egészségügyi kocsin, és minket visszavittek a blokkba. Nem tudom, azelőtt hogy csinálták, de az éjszakai elgázosítások után a bunkerben egy SS állt őrt.²⁴ Néha, amikor nem volt őrt, az aranyfogakkal és más, a kunyhókban talált holmival tele ládáknak lába kelt.

* Valószínűleg a „Sanitär” – egészségügyi – után. (A ford.)

Maguk pedig a gödrökhöz vitték a holttesteket?

SLOMO: Igen. Kaptunk gázálcokat, és bementünk a „Fertőtlenítőhöz” feliratú ajtón. Mögötte persze szó sem volt semmilyen fertőtlenítésről. Kihurcoltuk a holttesteket az udvarra. Taligában vittük őket a gödrökhöz, és bedobtuk őket...

Akik a tetemeiket kihozták a kunyhóból, azok vitték őket a gödrökhöz is?

SLOMO: Igen, mi vittük őket a gödrök legszéleig.

Maga is?

SLOMO: Igen, én is.

Milyenek voltak a holttestek az elgázosítás után?

SLOMO: Amikor kinyitották az ajtót, a testek egymáson, rétegekben, összepréselődve feküdtek. Voltak olyanok is, akik álltak. A halottak ajkán gyakran valami fehéret láttunk. A gázkamrában rettentő meleg volt, és érződött a gáz édeskés szaga. Amikor bementünk, még hallatszott nyöszörgés, különösen mikor a karjuknál fogva kezdtük kifelé húzni a testeket.

Egyszer találtunk egy párnába dugott csecsemőt, aki még élt. A feje is a párnába volt rejtve. Amikor lehúztuk róla a párnát, a fiúcska kinyitotta a szemét, jelezve, hogy él. Odavittük a bugyrot Moll *Oberscharführer*-nek, és mondtuk neki, hogy a baba él. Moll a gödör széléig vitte, a földre tette, a nyakára lépett, és bedobta a tűzbe. Saját szememmel láttam, ahogy rátapos a picire. Annak mozgott a kis karja, de nem sírt fel, úgyhogy nem tudhatom biztosan, lélegzett-e még. Mindenesetre egész másképp nézett ki, mint a halottak.²⁵

Meddig tartott, amíg a házból kivitték a holttesteket?

SLOMO: Majdnem egész nap dolgoztunk.

Hogyan húzták ki őket a gázkamrából?

SLOMO: Kézzel. Először négyen húztak egy testet, de Mollt ez feldühítette. Felgyúrte a ruhája ujját, és az ajtón át dobálta ki a halottakat az udvarba, tényleg nagyon gyorsan. De hiába mutatta meg, hogyan kéne csinálni, megmondtuk, hogy mi nem tudunk így dolgozni, és végül megengedte, hogy párban dolgozzunk.

Szóval ketten húztak ki egy-egy halottat.

SLOMO: Igen, ketten vagy négyen. Feldobtuk őket a taligákra, a gödrökig vonszoltuk, és bedobtuk őket.

Hol voltak a gödrök?

SLOMO: Nem messze a háztól.

El tudná mondani, hogy néztek ki?

SLOMO: A ház túloldalán volt négy hatalmas gödör, húsz méter hosszúak, hét-nyolc méter szélesek és három méter mélyek. Az alján fákat raktak le olyan keresztmintában, hogy lent járjon a levegő. Ide dobtuk a halottakat.

Valamilyen rendszer szerint?

SLOMO: Nem, csak azt magyarázták el, hogyan osszuk el őket egyenletesen, hogy a rakás mindkét oldalon egyforma magas legyen.

Ez után mi történt?

SLOMO: Miután az összes holttestet elszállítottuk, ki kellett takarítanunk a házat. Felmestük a padlót, felszórjuk fűrészporrall, kimeszeltük a falakat.²⁶ Miután végeztünk, és összeszedtük a holmit, néztük, ahogy a németek benzint öntenek a holttestekre. Aztán összegyűjtöttek minket, és mialatt vártuk, hogy visszavigyenek Birkenaubra, láttuk, ahogy meggyújtják a tüzet. Fentről terjedt lefelé. És végül visszatértünk a blokkunkba.

A tüzet a németek gyújtották meg?

ABRAHAM: A németek gyújtották meg a tüzet, ők dobták be a gázt. Mindezt a németek csinálták.²⁷

SLOMO: Mi távolítottuk el a gödrökből a hamut, de csak negyvennyolc órával a testek elégetése után. A hamuban még voltak csontdarabok. Találtunk koponyát, térdkalácsot, hosszú csontokat. A hamut a gödör széléig lapátoltuk, aztán jöttek a teherautók, felvették, és a közeli Sola folyóba dobták. A hamu szétszóródására is nagyon kellett vigyáznunk; az SS-ek figyeltek közben. A folyó és az út között, amin a teherautók haladtak, az ösvény le volt takarva nagy darab vásznakkal, hogy egy szemernyi hamu se hulljon a földre. Nehogy egy szem is a talajba sülyedjen, az SS mindet a folyóba akarta dobni, hogy az áramlat minél messzebbre vigye. Mi kiráztuk a vásznakat a víz fölött, és alaposan fel is söpörtünk.

Hányan voltak ebben a munkacsoportban?

ABRAHAM: Vagy kétszázan. Egy SS külön egységekre osztott bennünket.

Hogyan oszlott meg a kétszáz ember között a munka?

SLOMO: Voltak, akik a ruhákat szedték össze. Egy másik egység azt a holmit gyűjtötte össze, amit az áldozatok a kunyhókban hagytak, és elvitte őket az „áruraktárba”.²⁸ Egy további csapat kivitte és taligára rakta a halottakat, mások a gödrökbe dobták őket. Megint mások az aranyfogakat rántották ki a szájukból, és összeszedték a haját meg a szemüvegeket.

Voltak aztán, akik összeszedték a halottakat, és síneken futó targoncákba rakták őket. Mások a targoncákat a gödrök széléig gurították. A sínek a gödrök között futottak.

Olyan egység is volt, amely előkészítette a gödröket a halottak elhamvasztásához. Nekik kellett vastag fahasábokkal befedni a gödör fenekét. Ezekre keresztalakzatban vékony ágak, majd legfelülre száraz ágak kerültek.

Egy további csapat a targoncákról a gödrökbe dobálta a holttesteket.

Miután megtörtént mindez az előkészület, Moll vagy egy másik SS benzint öntött a gödör négy sarkába, majd meggyújtott egy botot, és az egyik sarokba dobta. A tűz szétterjedt, és elhamvasztotta a testeket. Ameddig Moll ezzel foglalatzkodott, mi a ház előtt álltunk, és néztük, mi történik a gödörben.

És maguk ketten egész idő alatt együtt dolgoztak?

SLOMO: Nem, különböző munkákat kaptunk. Én tizenegy társammal abban az egységben voltam, amely a holttesteket kihúzta a kunyhóból, és a targoncára rakta.

ABRAHAM: Én meg abban, amelyik a másik kunyhóban az áldozatok ruháit dolgozta fel. Tudatták velünk, hogy mindent csomagokba kell válogatnunk, és aztán elviszi egy teherautó. Meg kellett vizsgálnunk a zsebeket, és eltávolítanunk, ami volt bennük, és egymáshoz kellett kötöznünk a cipőket.

Abraham, miközben a ruhát szortírozta, tudta, mi folyik a szemközti házban?

ABRAHAM: Amikor a táborba érkeztünk, megkérdeztem, hová vitték azokat az embereket, akik a szelekció alatt velünk álltak a peronon. Azt mondták: „Látod azt a tüzet? Ott mennek a mennybe.” Amikor bennünket munkára szelektáltak, nem mondták meg, hová megyünk. Nem tudtuk, hogy ott fogunk dolgozni, ahol a halottakat elhamvasztják. De miután a saját szemünkkel láttuk ezt az egészet, már a legrosszabbat is el tudtuk képzelni. Aztán arra is rájöttem, hogy az emberek, akik a kunyhóban levetkőztek, csak a földre dobták a holmijukat, mielőtt a másik házba, a gázkamrába vitték őket.

Maga járt valaha abban a másik házban?

ABRAHAM: Nem, soha. Oda csak a többiek mentek be – azok, akiknek ki kellett vonszolniuk a holttesteket.

Hová vitték a ruhaneműt, miután összeszedték?

ABRAHAM: Batyuba kötöttük, és elvittük a teherautókra. A németek az „áruraktárba” szállították.

Nagy mennyiségű ruhanemű gyűlt össze?

ABRAHAM: Igen, ott volt az összes meggyilkolt ruhája – mindenkié, akit a másik házban meggyilkoltak.

Slomo mikor számolt be magának a holttestekről? Tudta, mit kellett csinálnia egész idő alatt?

ABRAHAM: Mi mindent rögtön elmondtunk egymásnak. Nem voltunk olyan messzire egymástól. Kinn voltunk, és mind a ketten elbeszéltek, mivel foglalkoztunk.

Elhitte az öccsének, hogy a ház tele volt holttestekkel?

ABRAHAM: Persze hogy elhittem. Hiszen már láttam a ruhákat.

Azon a házon kívül voltak akkor Auschwitz-Birkenauban más krematóriumok is?

ABRAHAM: Nem, még nem. Az új krematóriumokat akkor építették.

Szóval azokat a zsidókat, akiket ekkoriban szállítottak Auschwitzba, mind ebbe a kis házba vitték?

SLOMO: Úgy van.

Nem lehetett valami hatékony megoldás...

SLOMO: Ezt hogy érti? Két műszakban dolgoztunk: ez volt a probléma. A II. bunkeron kívül volt az I. bunker is, fél kilométerrel arrébb; az is téglaház volt, két gázkamrával. Ezeknek csak két ajtajuk volt, és mindegyiken volt egy nyílás, amelybe egy kamrához elegendő gázt dobtak. Az I. bunker mellett volt egy magtár meg két kunyhó, amelyet vetkőzőhelyiségnek használtak. Innen azonban a gödrök túl messze voltak, ezért kellett targoncákat beállítani.

Mely országokból jöttek az akkoriban meggyilkolt zsidók?

SLOMO: Ha nem tévedek, arról a környékről, ahol mi felnőttünk. A transzportokban lengyelországi zsidók voltak – Mławából, Płońskból és Grodnóból. Később jöttek transzportok Hollandiából és Franciaországból is, de a legtöbben Lengyelországból, a mi szomszédságunkból jöttek. Az első zsidók, akiket a két bunkerban megöltek, lengyelországiak voltak; őket követték a litvániai, franciaországi és németországi zsidók.

A két ház, a „bunkerok”, messze voltak a tábortól. Hogy jutottak oda a transzport tagjai, gyalog vagy vonaton?

ABRAHAM: Teherautón. Amikor mi megérkeztünk és a peronon vártunk, már állt ott két teherautó. Ezekre rakták azokat az embereket, akiket halálra szántak. Mi, akik átmentünk a szelekción, gyalog mentünk a táborba.

Tehát a halálraítélteket teherautókra rakták?

ABRAHAM: Igen.

És a munkára, vagyis életre szelektáltak gyalog mentek?

ABRAHAM: Úgy van.

Látták az emberekkel megrakott teherautókat, amint a bunkerokhoz közelednek?

ABRAHAM: Igen, gyakran láttuk őket.

Mifélek voltak?

SLOMO: Azt hiszem, a Wehrmachttól származtak.

Volt rajtuk valami különleges megjelölés?

SLOMO: Azt hiszem, volt. A teherautókat ponyvával takarták le, és minden szorosan le volt zárva. Az emberek nem láthatták, hová viszik őket. Csak miután megérkeztek, tudták meg, hová hozták őket, és hol vannak.

Emlékszik a teherautók színére?

SLOMO: Olívdzöld volt.

Hány teherautóra volt szükség, hogy egy transzportot abba a házba szállítsanak?

SLOMO: Nem egyszerre csinálták. Mindegyik oda-vissza közlekedett.

Oda-vissza?

SLOMO: Igen. A teherautók leadták az embereket, üresen mentek vissza, és addig jöttek újra meg újra, míg a transzporthoz tartozó összes zsidót a kunyhókig nem szállították.

Hallott a teherautókról hangokat vagy kiabálást?

SLOMO: Az emberek egymás nevét kiáltották. Az első napomon, amikor láttam őket együtt – férfiakat, nőket, gyerekeket –, csúnya félelemrohamot kaptam. Soha még ilyet nem láttam. Annyira sokkolva voltam, hogy elhatároztam, nem dolgozom itt tovább. Megmondtam a bátyámnak: „Nem bírom folytatni ezt a munkát.” Miután az egész helyet kitakarítottuk, összeszedtem a földről egy eltört üveg cserepeit, felhasogattam a karom, és megmondtam, hogy nem tudok tovább dolgozni.

Addigra végzett a munkával?

SLOMO: Nem, nem egészen. Összevagdostam magam, fröcskölt a vér, és azt mondtam: „Nem bírok tovább dolgozni.”

Hol történt ez?

SLOMO: Ott, a gödörnél.

Látta valaki, mit csinált magával?

SLOMO: Igen, de muszáj volt folytatni a munkát.

Amikor összevagdosta a karját azokkal a cserepekkel, valóban meg akart halni?

SLOMO: Igen, igen, azt akartam. Nem tudtam, mit keresek itt. Tragédia volt az egész. Annyian haltak meg itt egyszerre. A legtöbben velem egykorúak. Mikor láttam korábban ennyi hullát? Igen, teljes sokkban voltam.

És akkor elszánta magát?

SLOMO: Egyszerűen nem érdekelt, mi lesz. Kész voltam vállalni a kockázatot. Magamban azt mondogattam: akármi is lesz, ezt a munkát nem csinálom tovább.

Sok vért vesztett?

SLOMO: Igen, rengeteget. A karom fel is dagadt, és tényleg nem tudtam volna tovább dolgozni. De mi mást tehettem volna? Elhatároztam, hogy jöjjön, aminek jönnie kell, de ezt nem csinálom tovább. A többi nem érdekelt.

És mindez az első napon történt?

ABRAHAM: Igen, az első napon, amikor ott dolgoztunk.

SLOMO: Akkor este visszavitték a táborba – nem az I. blokkba, ahonnan munkába mentünk, hanem a II-esbe.

Az első nap végén már tudták, hogy egy Sonderkommando nevű munkacsoporthoz tartoznak?

ABRAHAM: Igen, megmondták nekünk, hogy ez a sonderkommandósok blokkja.

Akkoriban a Sonderkommandónak csak egy blokkot juttattak?

ABRAHAM: Igen, csak egyet.

A foglyok tudták, hogy ez a blokk a Sonderkommandóé?

ABRAHAM: Az előző Sonderkommando is ebben a blokkban lakott, úgyhogy a táborban lévők tudták, hogy ez a sonderosoké.

SLOMO: A blokkban az ágyak és a matracok alatt olyasmiket találtunk, amik nyilvánvalóan kívülről jöttek, nem a táborból: friss ennivalót, szappant, új ingeket. Éreztük, hogy van itt valami más, valami szokatlan, de még mindig nem tudtuk, hogy a sonderkommandósok laktak itt. Egy-két nap múlva a táborlakóktól megtudtuk, hogy itt az előző Sonderkommando tagjai éltek, azok, akik előttünk végezték ezt a munkát.

ABRAHAM: A blokkban minden egymás hegyén-hátán volt. Megtaláltuk, amit a korábbi Sonderkommando otthagyt. Valamivel később, amikor a barakk rendben tartására osztottak be,²⁹ kimentünk ételért a tábor étkezdéjébe, amely kívül esett a Sonderkommando lakóhelyének területén. Néhány fogoly, az új emberek láttán, megkérdezte, hová valósi vagyok. Elmondtam, hogy a Sonderkommandóhoz lettünk besorozva. Válaszul elmesélték, hogy a korábbi sonderkommandósokat egytől egyig megölték.

Más szóval megtudta, hogy a Sonderkommandót likvidálták.

ABRAHAM: Úgy van.

Elhitte?

ABRAHAM: Az látszott, hogy azok, akik előttünk laktak a blokkban, eltűntek. De nem tudtuk, hogy mindet megölték. Annyit tudunk, hogy azokat, akik a mi blokkunkban éltek, elvitték, de hogy mi történt velük, azt nem tudtuk pontosan. Azt gondoltuk, hogy az előző csoport, amelyik előttünk itt lakott, valami más szállást kapott. Csak később fogtuk fel, hogy tényleg megölték őket.

Ugye a maguk barakkja, a II. blokk el volt különítve a tábortól?

SLOMO: A II. blokk szemben volt az étkezdével, és a második csapat, az, amelyik az I. bunkerban dolgozott, szintén visszajött. A blokkot egy fal zárta el a tábor többi részétől. A más blokkokban élő foglyokkal nem volt szabad érintkeznünk.

ABRAHAM: Egyik blokk körül se volt kerítés. Csak az I. és II. blokkot választotta el fal. A két blokk ajtaja előtt német őrk posztoltak. Slomo meg én barakkszolgálatosok voltunk; nem engedtek ki minket a blokkokból.

Mondják el, kérem, hogyan tartották magukat távol a többi fogolytól.

SLOMO: Minden reggel munkába álltunk, mint a többi csoport. A többi fogoly szoros őrizet nélkül mehetett a blokkjából a ka-

puig. Az örök csak akkor csatlakoztak hozzájuk, mikor kiléptek a tábor kapuján. Velünk másképpen bántak. Minket már a blokk bejáratától őrseg kísért, amelyik kábé tizenöt kutyás SS-ből állt, nehogy kapcsolat jöhessen létre köztünk és bárki más között. Ugyanígy hoztak vissza is a blokkba.

Az örök mindig ugyanazok voltak?

ABRAHAM: Igen. A felügyelőinket is alig cserélték. Amikor a gödröknél dolgoztunk, az egyik őr összeverte az egyik bajtársunkat. Abbahagytuk a munkát, és azt mondtuk, nem csináljuk tovább. Olyan volt, mint egy minifelkelés. És mi történt? Nyomban magas rangú tiszteket hívtak ki. Egy Hössler nevű³⁰ odajött, és megkérdezte tőlünk, mi a baj. Azt mondtuk, mintha nem volna elég, hogy csontokat nyűvő munkát végzünk, még verést is kell túrnunk az SS-ektől. Felőlünk akár meg is ölhetnek, nem bánjuk, de ilyen körülmények közt nem dolgozunk tovább. Hössler lecsilapított, azt mondta, többé nem fognak megkorbácsolni, és rögtön megparancsolta, hogy adjanak nekünk extra kaját. Attól kezdve munka közben nem ütöttek meg.

Milyen ruhában dolgoztak?

ABRAHAM: Rendes civil ruhát viseltünk, nem csíkos rabruhát. A nadrágon vörös csík volt, és a kabát hátán vörös kereszt. A fejünkön kék sapka volt. Mindenki, aki a Sonderkommando tagja volt, ugyanezt az öltözetet viselte. Akik a táboron kívül dolgoztak, csíkosban jártak.

A vallási parancsokat be lehetett tartani?

ABRAHAM: Volt egypár vallásos zsidó, aki pészahra maceszt akart.³¹ Hogy mit csináltunk? Amikor egy-egy transzportnál kicsit több volt a liszt, azt elvittük a blokkba. A blokk közepén volt egy hosszú fűtőtest. Kölyökkorom óta tudtam, hogyan kell maceszt sütni, mert pészah előtt mindig egy pékségben dolgoztam,

hogy egy kis pénzt keressek. Így aztán a blokkban, a fűtőtesten sütöttem meg néhány lap maceszt. Ezt csak azért tehettük meg, mert el voltunk különítve, és senki sem látta vagy tudta, mit csinálunk.

Azok, akik a maceszt kérték, szintén sonderkommandósok voltak?

ABRAHAM: Úgy van, hozzánk tartoztak.

Hogyan telt el az első sonderkommandós éjszakája?

ABRAHAM: Borzalmas, iszonyatos éjszaka volt. Az járt a fejemben: „Hogy fogom mindezt kibírni? Hogy fogom átvészelni?” Beszélgetni kezdtünk erről, és eligazodni azon, ami körülöttünk történik. Egyszerűen nem tudtuk elhinni, hogy ilyesmi létezhet. Úgy gondoltuk: bizonyára valami elszigetelt eset. Nem tudtuk, hogy a transzportok egymás után futnak be, és hogy a németek egész Európából hozzák Auschwitzba a zsidókat.

Kettesben is megbeszélték a helyzetet ezen az éjszakán?

SLOMO: Nem, nem beszéltük meg, amit az első napon láttunk. Olyan sokkban voltunk, hogy nem tudtuk kiókumlálni, hányszor állunk. Nézze, ez még csak az első auschwitzi munkanapunk volt. Nem tudtunk semmit az auschwitzi és birkenauai táborokról, meg hogy mit jelentenek a krematóriumok. Az egész teljes meglepetésként ért; olyan volt, mintha fejbe vágta volna. A szemünkkel láttuk, de nem fogtuk fel. Voltak köztünk orvosok meg értelmiségiek; vegyes bagázs voltunk, de senki sem értette a dolgot. Egymást kérdeztük: „Hol vagyunk? Mi történik itt?”

Nem sokkal azután, hogy visszaértünk a blokkba, a blokkfelelőst utasították, hogy jelöljön ki néhány embert barakkszolgálatosnak.

ABRAHAM: A blokkot négy szárnyra osztották, és mindegyikben két embert tettek meg barakkszolgálatosnak.

SLOMO: Erre a munkára a gyengéket és a betegeket jelölték. Szerencsémre én a sérültek és gyengék csoportjához tartoztam, ezért aztán engem is kiválasztottak. Azt kértem, tegyék meg a bátyámat is barakkszolgálatosnak.

Az adott körülmények közt ez nagyon fontos lehetett magának.

SLOMO: Hát igen, ezért mindent hajlandó lettem volna feláldozni. Összesen nyolc embert választottak ki erre a munkára, így mi mindennap a II. blokkban maradtunk, és nem vonultunk ki dolgozni.

Ha jól értem, a második napon már a blokkban maradtak, miközben a többi kétszáz ember munkába ment?

ABRAHAM: Úgy van.

Eszerint csak egy napig hamvasztottak holttesteket, a második naptól már barakkszolgálatot végeztek a Sonderkommando blokkjában.

SLOMO: Ez lényegében igaz, de amikor megjöttek a tömeges transzportok, nekünk is részt kellett vennünk a szálláshelyen kívüli munkában.

Miben állt, Slomo, ez az úgynevezett barakkszolgálat?

SLOMO: Ki kellett takarítanunk a munkára kivonult emberek szobáit, beágyasztunk, rendbe hoztuk a padlót, elhoztuk és kiadagoltuk az ételt, visszavittük az edényeket a központi kázinba, elmosogattunk. Kötelező volt a teljes rend és tisztaság.

Abraham, mit mesélne még el a munkanap lefolyásáról?

ABRAHAM: Ébresztő után a névsorolvasást a blokkban tartották; nem kellett kimennünk a többiekkel. Az ő Appell-jüket kint rendezték, a miénket benn. Emellett volt egy fürdőszoba, ahol zuhanyozhattunk, és volt egy latrinablokk is.³²

Hánykor volt az ébresztő?

ABRAHAM: Úgy hajnali öt körül. Mi, barakkszolgálatosok hajnalhasadáskor keltünk, de benn maradtunk a blokkban. Névsor-ellenőrzés után a többiek oda vonultak, ahol a gyilkolás meg a hamvasztás folyt, de mi ott maradtunk, és hozzáláttunk a takarításhoz meg az ágyazáshoz. Mindent rendbe tettünk, és utána elhoztuk a kenyeret meg az ételt.

A munkások mikor jöttek vissza?

SLOMO: Délután. Miután a munkával végeztek, visszatértek a blokkba, ahol várt rájuk a kaja. Addigra mindent előkészítettünk, a levest, a negyed veknit.

A koszt, amit hoztak, csak a Sonderkommandónak járt?

ABRAHAM: Igen, csak nekik. Hordókban hoztuk. Kétszáz liter leves száz embernek.

Miféle leves volt?

ABRAHAM: Rothadt krumpliból és zavaros vízből főzték, ez volt minden.

Összesen ennyit adtak enni?

SLOMO: Ennyit. Ezt kapták, mikor megjöttek a munkából. Másnap reggel egy tálban megkapták a vízadagjukat, meg valami folyadékot, amit a németek „teának” hívtak. Ennyiből kellett talpon maradnunk.

Hol volt a központi kázin?

SLOMO: Az I. és a II. blokk közelében. Birkenauban minden körzetnek megvolt a maga kázinja.

A német örök ellátását is maguk hozták ki?

ABRAHAM: Nem, mi csak a sonderkommandósokat láttuk el. A központi kázin jó nagy volt. Odamentünk, és elhoztuk a fejadagokat. Nagy fazekakat és vekniket adtak, mi pedig mindent négy részre osztottunk, hogy a blokk minden szárnya megkapja a maga részét.

Nekünk, sonderosoknak amúgy az ennivaló nem jelentett különösebb problémát, mert volt egy kiegészítő forrásunk is. Amikor transzportok érkeztek, a sonderkommandósok vették el az ennivalót, amit az emberek magukkal hoztak. Volt, ami nekünk jutott. Minden transzport hozott ennivalót, amely jellemző volt az országra, ahonnan származott. A zsidók országuk jellegzetes termékeit hozták; a görögországi transzportok például fügét, olajbogyót és aszalt gyümölcsöt. Az első transzportok nem sokkal pészach előtt érkeztek, így néhányan maceszt is hoztak. Az emberek holmijában cigarettát is találtunk. A lengyelországi transzportoknál néha szeszes ital volt. A hollandiaiak mindig hoztak szardíniát és sajtot. A magyarországi zsidók kolbászt és füstölt marhahúst. De az ennivaló zömét a „Kanada” kommandósai vitték el már a vonatról. Hozzánk csak egy kis része jutott el, az, amit az oldalzsebekben találtunk. Mi több, néha a németektől is kaptunk extra kaját, valamivel több levest. A németek tudniillik félték a Sonderkommandótól; fölöttünk senki se uralkodott. Tudtuk, hogy akármelyik nap megölhetnek, szóval nem volt veszteni valónk, és bármikor készek voltunk az életünket kockáztatni.

A németek megengedték, hogy a vetkőzőben talált ételt is megtartsák?
ABRAHAM: Igen, efölött szemet hunytak. Bár ez attól is függött, honnan jött a transzport. Némelyik transzportból az emberek egyenesen az otthonukból vagy a lakásukból jöttek, nem pedig a gettókból. Az ilyenek természetesen több ennivalót hoztak, mint a többiek. Akik a gettókból jöttek, jóformán semmit se hoztak, mert ott nem volt mit enni.

Tehát ennivalóban nem szenvedtek hiányt?
SLOMO: Nem feltétlenül. Voltak időszakok, amikor nekünk is problémát jelentett a táplálkozás.

Maradjunk még a napirendjüknél. Mi történt még, mialatt barakkszolgálatosok voltak?

SLOMO: Rendbe hoztuk a blokkot: meghoztuk a kenyeret meg a levest. A sonderkommandósok megszabott időben tértek vissza a blokkba. Amikor befejezték a munkát, visszaküldték őket. De néha nagyon népes transzportok érkeztek, és előfordult, hogy napi huszonnégy órán át kellett dolgozni. Amikor nem volt munka, a németek hagyták, hogy pihenjünk.

Együtt éltek a többi sonderkommandóssal?

ABRAHAM: Persze hogy együtt éltünk.

Akkor beszéljünk az egymás közti kapcsolatokról. Tudták, mi a munkájuk?

SLOMO: Természetesen.

Mit meséltek, amikor este visszatértek a blokkba?

SLOMO: Minden napnak megvolt a maga története. Elmondták, honnan jöttek a transzportok, mit láttak, hallottak-e sikoltozást. Mindent megtudtunk: ma gyerekek érkeztek, ma meg egy hollandiai transzport, ilyen és ilyen emberekkel. Nem tudták, mi vár rájuk. Először kiabáltak és védekeztek, de semmit sem értek el. Az ilyen történetek mindennap ismétlődtek.

A takarítás és a rendcsinálás után maradt még szabadidejük?

ABRAHAM: Maradt, csak éppen nem volt mit csinálnunk.

Akkor hogyan töltötték a szabadidőt?

ABRAHAM: Semmittevéssel. Ültünk a blokkban. Mi mást tehetünk volna? Könyveink nem voltak. Ültünk a blokkban és dumáltunk.

Egymás mellett aludtak?

SLOMO: Igen, öten egy priccsen. Ketten a felső fekhelyen. Azokat jobbnak tartották. Mivel mi voltunk a barakkszolgálatosok, tekintélyünk volt.

ABRAHAM: Slomo meg én csaknem minden délelőtt a blokkban tartózkodtunk. A barakkszolgálatosok csak akkor vonultak ki munkára, ha nagy transzport érkezett.

SLOMO: A németek mindenkit munkára osztottak be, a barakkszolgálatosok kivételével. Abraham, én és még hat másik sonderos maradt a blokkban. És igen, amikor a gázkamrák nagyon igénybe voltak véve, a barakkszolgálatosoknak is ott kellett lenniük.

Vagyis ha túl sok transzport érkezett?

SLOMO: Igen. Ha nagy transzportok jöttek, és a németeknek segítség kellett, bennünket is kivittek ruhát válogatni meg egyéb munkákra.

ABRAHAM: Néha a munkánk folyamán sikerült embereket hoznunk a blokkba, és utána kicsempészni őket. Ez természetesen titokban történt.

SLOMO: Néha például előfordult, hogy apa és fia érkeztek a táborba, a fiút a Sonderkommandóba helyezték, az apa pedig a tábor egy másik részén dolgozott. Amikor az apa eljött, hogy lássa a fiát, beengedték, vagy vice versa. Mindig beengedték őket. A németek parancsával szemben, és a tudtukon kívül.

Nem számoltak a veszéllyel?

SLOMO: Ha rajtacsípnék, szigorú büntetést kaptunk volna. A blokk bejáratánál volt egy zárka, afféle börtöncella. Ide zárták a büntetés alatt lévő foglyot, mielőtt visszatért a munkából. Négy embert zsúfoltak be, holott a zárka alig volt nagyobb egy négyzetméternél. Nem lehetett se ülni, se feküdni. Az emberek egész éjjel álltak, de másnap reggel munkába kellett menniük. Tényleg gyalázatos dolog volt.

Ugye először a II. blokkban voltak, Abraham?

ABRAHAM: Igen, ott.

Meddig laktak ott?

ABRAHAM: Nagyjából egy évig. Azalatt bővítették a birkenauai tábort, és mi kettőnket a II. blokkból áthelyeztek a XIII-asba, amely aztán a Sonderkommando blokkja lett.³³ A XI. blokk a büntetőrészlégé, a *Strafkommando*-é volt. A blokkok tökéletesen le voltak zárva, és kizárólag a Sonderkommandónak és a *Strafkommando*-nak voltak fenntartva. A mi blokkunknak udvara is volt, amelyet szintén lezártak, hogy a Sonderkommando teljesen el legyen szigetelve. Ugyanígy zárták le a *Strafkommando* tagjainak szállását is.

Körülbelül hányan éltek a XIII. blokkban?

ABRAHAM: Egy bizonyos fázisban ötszázan – később a számuk négyszázra csökkent. Amikor jöttek a nagy transzportok, hatszázan is lakhattak itt. Amikor a munka mennyisége kevesebb lett, kétszáz sonderkommandóst elvittek és megölték.³⁴

Maguk ketten látták, ahogy elviszik a társaikat, akiket később megölték?

ABRAHAM: Láttuk. Első alkalommal kiemelték kétszáz embert, és azt mondták nekik, hogy más munkahelyre kerülnek. Ezt Franz Danisch, a *Lagerälteste* (táborfelelős) mondta.³⁵ Ezen a listán Slomo meg én is rajta voltunk. Mivel tudtuk, hogy el akarnak tenni láb alól, azt terveztük, hogy útközben megszökünk. Magunkhoz vettünk több kést és fűrészt a transzportok holmijából, és a blokkba csempésztük. Mindenkinek voltak kései, és mindenki arra készült, hogy a vasúti utazás közben megszökik. Ekkor megbetegedtem. Az SS-ek leplezni akarták a tényt, hogy ennek a csoportnak egyetlen tagja sem fog visszajönni, ezért azt mondták nekem: „Betegek nem jöhetnek. Itt kell, hogy maradj. Ott munkaképes emberekre van szükségünk.” Azt mondtam, csak akkor

maradok, ha az öcsém is maradhat. Így aztán Slomo is a blokkban maradt, és így maradtunk életben.

Először nem tudtuk, jó döntés volt-e ez vagy rossz. Hiszen valójában annyira szerettünk volna kijutni és megszökni. Valamivel később azt hallottuk, hogy az elszállított embereket a lublini krematóriumban gyilkolták meg.³⁶ Lezárt vasúti kocsiban vitték el őket, és valahogy elgázosították az egész társaságot – nem tudom pontosan, hogyan.³⁷ Mind a kétszázat meggyilkolták. Mi pedig éltünk tovább a blokkban.

Szóval a maga betegségét csodának is tarthatjuk. Nincs igazam?

ABRAHAM: De még mennyire! Pontosan így van.

Így maradtak életben mind a ketten.

ABRAHAM: Ez is igaz.

Ez még a négy új krematórium elkészülte előtt történt?

ABRAHAM: Igen. Az építkezés még folyamatban volt.³⁸

Nagyjából mikor történt az eset, amelyről most beszámolt?

ABRAHAM: 1942 végén. 1942 decemberében.

Akkor még használták a bunkerokat?

ABRAHAM: Igen. Az új épületek 1943 tavaszán készültek el. Addig nem költözhettünk oda.

SLOMO: Az I. bunkert még 1943 folyamán földig rombolták. Miután a II. (III.) krematórium megépült, a II. bunker melletti kunyhókat is lebontották, és a gödröket feltöltötték. Maga a II. bunker időről időre mindvégig működött. Hosszú szünetelés után akkor helyezték újra üzembe, amikor érkezni kezdtek a magyarországi zsidó transzportok. Akkor új kunyhók épültek,³⁹ és a gödröket újra kiásták. Abban az időben huszonnégy órán át dolgoztunk a II. bunkerban, én két napon át folyamatosan dolgoztam. Ezalatt a holttesteket távolítottuk el a gázkamrákból, és a folyamat sokkal rövidebb volt, mint korábban.

Eddig azt mondták el, hogyan folytak a dolgok az új krematóriumok megépülése előtt. Mi történt az elkészülésük után? Változott valamiben a munkájuk?

SLOMO: 1943-ban a BIb táborból átköltöztünk a BIId tábor 13., és utána a 11. blokkjába.

Miben különbözött a krematóriumokban végzett munkájuk a bunkerokban végzett munkájuktól?

ABRAHAM: A mi szempontunkból nem volt semmilyen különbség. Ugyanazt a munkát végeztük, ugyanazzal az egységgel, ugyanabban a blokkban laktunk, ugyanúgy barakkszolgálatot láttunk el.

De észrevették, hogy új krematóriumok épültek?

SLOMO: Csak messziről. A németek a tábor foglyainak segítségével építették az új létesítményeket. A bécsi perben a vád tanúja voltam az építkezés mérnökei ellen.⁴⁰ A védelem azzal érvelt, hogy a krematóriumokat nem a mérnökök tervezték. Nem tudták, hogy még léteznek sonderkommandós túlélők, akik tanúsíthatnak ellenük.

Később átköltöztek a III. (IV.) krematóriumba.

SLOMO: Ez így volt.

Ott is laktak?

SLOMO: Igen.

Ez mikor volt?

SLOMO: Úgy 1944 közepén.⁴¹

Amikor az új krematóriumban kezdtek dolgozni, ki osztotta szét a feladatokat?

SLOMO: Volt egy SS-tiszt, aki részletesen elmagyarázta, mi lesz a dolgunk. Néhányunknak megparancsolták, hogy távolítsuk el a gázkamrákból a halottakat, és vágjuk le a hajukat, másoknak az aranyfogakat kellett kihúzniuk, és voltak, akik a kemencéknél

dolgoztak. Mások a hamvakat gyűjtötték össze, és a ruhaneműt válogatták.⁴²

ABRAHAM: Én a ruhákat válogattam, ugyanúgy, mint korábban a bunkerban. Slomónak meg nekem az volt a dolgunk, hogy összeszedjük és batyukba kössük a ruhaneműt, és a teherautóhoz vigyük.

SLOMO: Igen, én is a ruhákat válogattam. Már volt ott egy szabályszerű egység, mi csak kisegítők voltunk. Kaminski volt a kápó.⁴³ Volt egy másik kápó is, mind a ketten zsidók voltak, úgyhogy megkérhettem őket, ne a kemencékhez osszanak be.

Hányszor kellett a krematóriumban dolgozniuk?

ABRAHAM: Nem emlékszem pontosan. Valahányszor nagy transzportok érkeztek, például Lódzból, Görögországból és Magyarországról, hívtak minket. Ilyenkor a gázkamrák nonstop működtek. Moll valamennyiünket munkába állított, ebből tudtuk, hogy nagy transzportokról van szó.

SLOMO: Akkor már működött az I., II., III. és IV. (II.-től V.-ig tartó) krematórium. Néha a III. (IV.) krematóriumhoz osztottak be, de mindig csak rövid időszakokra.

Mi volt a dolguk a III. krematóriumnál?

SLOMO: Az elgázosítottak holttestét kellett eltávolítanunk.

Le tudná írni a területet, ahol a krematóriumok álltak?

SLOMO: Négy épület volt. Mindegyiknek bekerített udvara volt. A krematóriumhoz szállított áldozatok útközben átmentek ezen az udvaron.

Elmondaná, milyen volt ez az udvar?

SLOMO: Árammal megtöltött szögesdrót vette körül, nagyon rendezetten, tisztán. Ilyen volt az épület is. A krematórium külseje semmit sem árult el abból, ami odabenn történik. Az udvar eléggé

tágas volt, hogy az emberek, akiket leparancsoltak a teherautókról, elférjenek rajta, amikor a vetkőzőhelyiség felé vonultak.

Voltak növények vagy virágok az udvaron?

SLOMO: Fák nőttek ott, de virágok nem. Az udvart végig fák szegélyezték. Az egész terep tele volt fákkal.

Ki kísérte az udvaron átvágó embereket?

SLOMO: Mindig a németek.

Elmondaná, kívülről milyen volt az épület?

SLOMO: Vörös téglából épült. Nagyon célszerű, rendezett építmény volt.

Mind a négy épületnek egyforma színe volt?

SLOMO: Igen, mind a négy vörös téglából épült, és vörös zsin-delyfedele volt.

Volt rajtuk valamilyen jelzés, esetleg felirat?

ABRAHAM: Nem, nem emlékszem semmilyen jelzésre vagy feliratra.

A III. (IV.) krematórium hogy festett kívülről?

ABRAHAM: Mint egy nagy gyárépület. Nem voltak ablakai, csak redőnnyel elzárt kis nyílásai, ahol bedobták a gázt.

Megpróbálkoztak az épületek csinosításával?

ABRAHAM: Meg bizony. Senki nem gondolta volna, hogy krematóriumról van szó. A kémény miatt is bárki gyárépületnek hi-hette. Amíg a vég be nem következett, senki sem gyaníhatta, mi történik az épületben.

Magas kéményei voltak a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumnak?

ABRAHAM: Igen, de nem olyan magasak, mint az I. (II.) és II. (III.) krematóriumnak. Azokat már messziről látni lehetett.

A III. (IV.) és a IV. (V.) krematórium épülete alacsonyabb volt, mint az I. (II.)-é és a II. (III.)-é?

ABRAHAM: Az I. (II.) és a II. (III.) krematórium másfél emeletes, azaz kétszintes volt, de a III. (IV.) és a IV. (V.) csak egyszintes.

SLOMO: Két bejárat volt – az egyik az akkor érkezett áldozatoknak, és egy oldalsó bejárat a németeknek. Legfelül, a tető alatt, nem túl magasan ablakok voltak. Az I. (II.) és II. (III.) krematóriumnak két szintje volt meg alagsora. A III. (IV.)-ben és IV. (V.)-ben minden egy szinten volt. Az I. (II.) és II. (III.) krematóriumban az áldozatok az alagsorban vetkőztek.

Mit vihettek magukkal az áldozatok, amikor elhagyták a vonatot?

SLOMO: Mindabból, amit magukkal hoztak, jóformán semmit. Valamelyes ennivalót csak a zsebükben vagy kis bugyrokban és csomagokban vihettek. Közölték velük, hogy hagyjanak mindent a vonaton vagy a peronon.

De azért mégis magukkal vittek egyet-mást...

SLOMO: Mindenki, aki apróbb dolgokat magával tudott vinni, megtette, hiába volt tilos. Mindenki vitt némi ennivalót. De a kofferokat ott kellett, hogy hagyják. Amikor egy csoport az állomásról elindult a krematóriumhoz, a németek nagyon gondosan megmotozták őket, és ha valakinél csomagot találtak, ott kellett hagynia a peronon.

De az emberek még így is vittek magukkal ezt-azt a krematórium épületébe...

SLOMO: Ez igaz, ennyire szigorú nem lehetett a motozás. Időnként az embereknek sikerült becsempészniük egy-egy kisebb háztizsákot vagy retikült.

Hogy viselkedtek az áldozatok, amikor az udvarra értek?

SLOMO: Még most sem ismerték fel, hogy halál vár rájuk. Normálisan viselkedtek. A németek azt mondták nekik, hogy fertőtleníteni fogják őket.

ABRAHAM: Mihelyt a krematórium udvarára értek, egy SS felmászott egy székre, rövid beszédet tartott, és tudatta az emberekkel, hogy zuhanyozni fognak, és utána munkára viszik őket. Meg kellett jegyezniük a fogas számát, amire a ruhájukat akasztották. És az emberek hittek nekik.

A beszéd mindig ugyanaz volt?

SLOMO: Nem minden transzport részesült valamelyik SS beszédében, ez csak időnként fordult elő. Voltak szállítmányok, amelyekhez egy árva szót se szóltak. De ha magyarázattal szolgáltak, az mindig németül volt.

ABRAHAM: Nem, ez nem mindig történt így. Amikor megérkezett egy szállítmány, mondjuk, Franciaországból, és jelen volt valaki, aki tudott fordítani az emberek nyelvére, az franciául tolmácsolta a parancsokat. De a beszédet mindig az egyik SS tartotta.

Maguk odafigyeltek néha a beszédre?

SLOMO: Igen, de én általában nem dolgoztam ott, legfőlőbb csak néha. A beszéd néhány percig tartott. Utána az emberek a vetkőzőbe vonultak, és gyakran nógatta őket a Burger nevű SS, aki azt mondta: „Siessenek, mert kihűl az étel meg a kávé.” Amikor az emberek vizet kértek tőle, azt felelte, hogy a víz hideg és nem alkalmas ivásra, inkább mozogjanak gyorsabban. A zuhanyozás után kapnak majd teát, amit direkt nekik készítettek.

ABRAHAM: Átmentek egy széles nyílású ajtón, amely az udvarról az épületbe vezetett. Jobbra volt egy jókora helyiség. Ott kellett levetkőzniük.

Férfiak és nők ugyanabban a helyiségben?

ABRAHAM: Az egész transzport bement a helyiségbe, és parancsot kapott, hogy vetkőzzenek.⁴⁴

Maga, Abraham, ugyanzt a munkát végezte, mint a bunkerban?

ABRAHAM: Ugyanazt, vagyis szortíroztam és összekötöttem az áldozatok ruháit és holmiját. De Slomo meg én legtöbbször a barakkokat tartottuk karban. Csak amikor nagy transzportok érkeztek, akkor hívtak le, hogy segítsünk a krematóriumban.

És olyankor miféle parancsot kaptak?

ABRAHAM: Csak a vetkőzőben kellett dolgoznunk, nem pedig a kemencéknél.

Miután összeszedték a ruhaneműt, mi volt a dolguk?

ABRAHAM: Összehajtogattuk és bugyrokba kötöttük. A zakókat az ujjuknál fogva kötöttük össze.

Elválasztva az ingektől?

ABRAHAM: Nem, ami összetartozott, azt úgy hagytuk, de először átnéztük a zsebeket. Reménykedtünk, hogy találunk valami hasznavehetőt.⁴⁵

És találtak?

ABRAHAM: Néha.

Például mit?

ABRAHAM: Aranyat – érmeket, gyűrűket, mellűket. Ennivalót. Mindenféle holmit. A hollandiai transzportoknál például szardíniát és tejkonzervet. Az első görögországi transzportok fűgét és szárított gyümölcsöt hoztak.

SLOMO: A vetkőző a gázkamrák és a kemencék között volt. Az emberek itt vetkőztek le, és elgázosítás után eltávolítottuk a holttestüket a gázkamrából. Ahhoz, hogy az összes testet egyszerre elégezzük, nem volt elég kemence. Így miután rendbe hoztuk a vetkőzőt, először ki kellett cipelni a halottakat a vetkőzőbe, ahonnan gyorsan eltávolítottuk a levetett ruhákat, hogy a gázkamrát is szaporán kiüríthessük.

Vagyis a vetkőző is arra szolgált, hogy...

SLOMO: Igen, arra, hogy a gázkamrából kihozott holttesteket legyen hol elhelyezni. Mondhatni, afféle hullaraktár lett. Innen vitték őket a kemencékhez.

Közreműködtek a vetkőző kitakarításában is?

SLOMO: Igen, ez is a munkánkhoz tartozott. De gyorsan kellett végezni.

Mennyi időt adtak rá?

SLOMO: Két-három órát.

Hová vitték a ruhákat?

SLOMO: Egy teherautóra rakodtuk őket. Az vitte el a batyukat a „Kanada”-részleg raktárbarakkjaiba. Ott válogatták szét őket.

Elmondanák, milyen volt a vetkőző?

ABRAHAM: Valóságos terem volt, a mennyezetig elzárt, kivilágított. Nem túl hosszú folyosó nyílt belőle, amely a gázkamrába vezetett. A falakat padok szegélyezték.⁴⁶ Arra is tisztán emlékszem, hogy fehér lécekből készültek. A padok fölött kampók voltak, azokra lehetett akasztani a ruhákat. A kampók meg voltak számozva.

SLOMO: Végig a falak mentén padok voltak, és rengeteg fémkampó volt a deszkákhoz erősítve. A számok a kampók fölött voltak.

Mekkora volt a helyiség?

ABRAHAM: Nagyon nagy; legalább ezer embert bele lehetett zsúfolni. Ha nagy transzport érkezett, sokaknak kinn kellett várni, amíg hely nem lett.

A III. (IV.) és a IV. (V.) krematórium épületeiről beszélnek?

ABRAHAM: Igen.

Maguk jelen voltak, amikor az emberek levetkőztek?

ABRAHAM: Mire bementem a vetkőzőbe, az emberek már a gázkamrában voltak. Tiltva volt, hogy kapcsolatba kerüljünk vagy beszéljünk a vetkőzőben lévőekkel.

Elmondaná, mi volt a feladatuk a vetkőzőben?

ABRAHAM: Leakasztottam a ruhákat a kampókról, és összeszedtem, ami szét volt dobálva a padlón. A holmikon meglátszott, ki honnan jött. A lengyelországiak többnyire piszkos gettóholmit viseltek; a hollandiaiak vagy a németországiak jobban voltak öltözve; de találtunk különleges és nagyon drága ruhákat is. Mindre rá volt varrva a sárga folt. Az volt az utasítás, hogy ezeket távolítsuk el, tömjünk mindent a zakókba, és kötözzük össze az ujjait. Mindezt aztán batyuba kellett kötnöm.

Maga, Slomo, mire emlékszik a vetkőzőből?

SLOMO: Amikor mindenki benn volt, rögtön vetkőzni kezdtek. A terem közepén voltak az oszlopok, körülöttük a padok. A padló betonból volt. A tető alatt ablakok voltak, és több lámpa világított. A falak fehérek voltak, de a külső falak vörös téglából épültek.

Hogyan érték el az emberek a gázkamrát?

ABRAHAM: A vetkőzőből egy keskeny folyosó vezetett oda. A bejáratnál volt egy felirat: „A fertőtlenítőbe”.

Férfiak és a nők együtt mentek a gázkamrába?

SLOMO: Nem, először a nők mentek, utánuk a férfiak.

ABRAHAM: A férfiak meztelenül várakoztak, amíg a nők mind a gázkamrában voltak, és aztán mentek ők. A nőket azért vették előre, mert többnyire nagyon feldúltak és zavarodottak voltak. A férfiak követték őket, és a végére hagyták a többi nőt, aki még kinn maradt. De nem ragaszkodtak szigorúan ehhez a sorrendhez. A nőknek azt mondták, azért mennek be először ők, mert az öregek meg a gyengék nem elég gyorsak, és majd a férfiak után következnek.

SLOMO: Amikor nagy transzport érkezett sok emberrel, az embereket veréssel kényszerítették a gázkamrába. A németek ku-

tyákkal támadtak. Az emberek persze menekültek előlük, így aztán a gázkamra zsúfolásig megtelt, vagyis az utolsó centiméterig kihasználták.

Mikor kezdtek gyanakodni az emberek?

SLOMO: Csak már benn a gázkamrában érzékelték, hogy valami nem stimmel.

Mialatt a gázkamra megtelt, a németek a kutyáikkal az ajtóban álltak, és tovább kergették befelé az embereket, hogy még többet elgázósíthassanak. Azok, akik még nem voltak benn, kiabálni kezdtek. A németek gyilkos erejű ütésekkel reagáltak. Az emberek meztelenek és védtelenek voltak, így hát sikerült erővel betaszítani őket.

Azok, akik elsőnek léptek a gázkamrába, még mindig nem érzékelték semmi rendellenességet, de amikor meghallották a kiabálást, látták, ahogy a németek ütik-verik az embereket, észrevették az ajtóban álló kutyákat, és felfogták, hogy a németek azért ütlegetik és lökdösik az embereket, hogy minél többen beférjenek – hát akkor kapiskálni kezdtek. Iszonyatos látvány volt; ma is vacog tőle az ember.

Valójában két gázkamra volt, az egyik nagyobb tömeg számára, a másik a kisebb transzportoknak.

SLOMO: Igen, két helyiséget használtak gázkamrának és egyet vetkőzőnek. A két gázkamrának külön ajtaja volt. A vetkőzőből a folyosó egyenesen a nagyobbik ajtajához vezetett, és a sarokból nyílt az ajtó a kisebbikhez. A nagy gázkamra kétszer akkora volt, mint a kisebbik.

ABRAHAM: Eleinte három helyiség volt; később, a vége felé egy negyediket is beállítottak. Az elsőbe 1400 ember fért, a másodikba kábé 700, a harmadikba kábé 500 és a negyedikbe, mondjuk, 150.

SLOMO: A III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumban úgy folyt az elgázosítás, mint korábban az I. (II.) és a II. (III.) bunkerban. Az emberek gyalog vagy teherautón érkeztek a krematórium épületéhez, és miután mind levetkőztek, bepréslték őket a gázkamrába. Hogy a gáz hatékonyabban és gyorsabban végezzen az áldozatokkal, a kamrát már a transzport megérkezése előtt befűtötték. E célra széntüzelésű kályhát használtak, amelynek nem volt szaga. Amikor a transzport megjött, a kályhákat eltávolították a gázkamrából. A kamrák mennyezete nem volt magas: így gyorsabban felmelegedtek, és a gáz koncentráltabban hatott.

A gázkamra tényleg zuhanyozónak látszott. A mennyezeten zuhanyfejek voltak. A helyiséget fehérre mázolták, és világítása is volt. A III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumok gázkamrái nagyjából két és fél méter magasak voltak, úgyhogy a mennyezetet nem lehetett kézzel elérni. Az ajtó szemöldökfájától kábé fél méter távolságra volt a mennyezet. Ha egy átlagos magasságú személy felemelte a karját, elérhette a nyílás alsó szélét, amelyen a Zyklon-B-gázt bedobták.

A III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumban az ajtók és a nyílások pont olyanok voltak, mint a bunkerokban: vastag, nehéz fából készültek, és a fa réseit ugyanúgy nemezcsíkokkal takarták el. Hogy az egész hóbelevanc légmentes legyen, az ajtók kettős fémkilincscsel és retesszel záródtak. A gázkamráknál minden ajtót üveg kémlelőnyílásokkal láttak el.

ABRAHAM: A gázkamra mennyezete alacsonyabb volt, mint a vetkőzőé. A németek azt akarták, hogy a jókora helyiségben a gáz gyorsabban terjedjen és hasson.

SLOMO: Mihelyt a gázkamra megtelt, az SS becsukta az ajtót. Amikor mi ott dolgoztunk, ezt általában maga Moll Oberschar-

führer végezte. A gázkamra ajtói olyan vastagok voltak, mint egy hűtőkamráé. Közvetlenül ezután SS-ek hajtottak oda a vöröskeresztes jelzésű kocsin, kivették és kinyitották a gáztartályokat, és tartalmukat a falba vágott réseken át bedobálták a gázkamrába.

Hogyan végezték ezt? És kit bíztak meg vele?

SLOMO: Oldalról: A fal tetején két nyílás vagy ablak volt, vastag, leplombált fából. Ezeken dobták be a gázt. A nyílás magasan volt, az SS-nek egy kis létrán kellett felmásznia, hogy elérje. Az egész művelet alatt gázálcot viselt.

Valamivel később az SS-orvos azt mondta, „Vége!”, így határozta meg a bent lévőkhöz halálát, majd elhajtott a vöröskeresztes kocsin.

Volt rá alkalmuk, hogy lássák, ahogy a gázt bedobják?

ABRAHAM: Én egyszer láttam. Természetesen nem akarták, hogy meglássuk. Nekem egyetlenegyszer mégis sikerült.

Mondják el, mire emlékeznek.

SLOMO: Valahányszor új transzport érkezett, a peronon vöröskeresztes jelzésű autó állt. Abban voltak a gáztartályok. Mihelyt a szelekció véget ért, az embereket a gázkamrába szállították. Oda tartott az autó is. Amikor az emberek már a gázkamrában voltak, a gáztartályokat kivették a kocsiból, és egy speciális szerszámmal kinyitották. Láttam, hogyan lökte be egy SS a lábával ezt a szerszámot. A gázt a tartályból a gázkamrába dobták, és a bent lévőkhöz olyan tíz-tizenöt percen át belélegezték. Először dörömbölés hallatszott: azok dörömböltek, akik nem haltak meg rögtön. De a németek kivárták, amíg csend lett. És amikor a kiáltás meg a dörömbölés megszűnt, beszálltak a kocsiba, és elhajtottak.

ABRAHAM: Igen, miután a vöröskereszttel megjelölt autó megérkezett, kinyitották a tartályokat, amikben a gázszemcsék voltak.

A tartályok úgy néztek ki, mintha savanyúságot tartanának bennük. Fémről voltak, és az SS-legény egy különleges eszközzel nyitotta ki őket. Aztán bedobálták a tartalmukat.⁴⁷

Az SS a tartályt is magával vitte?

ABRAHAM: Igen.

Ezt saját szemével látta?

ABRAHAM: Igen, oldalról.

Hogyan közelítették meg a németek a gázkamrát?

ABRAHAM: A vöröskeresztes kocsin jöttek, és amikor a műveletnek vége lett, azzal is távoztak.

A III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumnak egyforma volt az elrendezése?

ABRAHAM: Ugyanolyan, csak az oldalak voltak megfordítva.

És az I. (II.), illetve II. (III.) krematórium beosztása más volt?

SLOMO: Igen, más. Az I.-nek (II.) és a II.-nek (III.) pincéje is volt. A III. (IV.) és a IV. (V.) krematórium földszintes volt, és minden ugyanazon a szinten történt. Az I. (II.) és a II. (III.) krematóriumnak nem voltak redőnyei, a gázkamrák nyílásai pedig a mennyezeten voltak, és betonfedéllel csukódtak.

Hogyan távolították el a holttesteket a gázkamrából?

ABRAHAM: Kézzel, szíjak segítségével. A szíjat a kezekre vagy a lábakra kötöttük, és úgy húztuk ki a tetemet. Kézzel nem foghattuk meg, mert csúszós volt a bőre.⁴⁸ Amikor a gázkamrások munkához láttak, félretoltuk a ruhákat, hogy helyet csináljunk a halottaknak.

SLOMO: Amikor Moll kinyitotta a gázkamra ajtaját, mi feltettük a gázálcot, és hozzáláttunk, hogy a szűk folyosón át visszahúzzuk a halottakat a vetkőzőbe, és onnan a másik folyosón a kemencékhez vonszoljuk őket.

ABRAHAM: A gázkamrának betonpadlója volt, így a testeket elég könnyű volt húzni. De messzebb kellett vonszolni őket, mint a gödröknél.

SLOMO: Az első folyosón, az ajtó mellett, a borbélyok levágták a haját. A második folyosón a „fogászok” kitépték az aranyfogakat, és a gyűrűket is ők húzták le az ujjakról. Ezután húztuk a halottakat a kemencékhez.

A III. (IV.) krematóriumban hol voltak a kemencék?

SLOMO: A jobb oldalon. A gázkamrák voltak baloldalt, és középen a vetkőző.

Hány kemencéje volt ennek a krematóriumnak?

SLOMO: Összesen nyolc.

Látta őket közelről is?

SLOMO: Láttam.

Próbálta leírni őket.

SLOMO: A kemencék alatti tüzet koksszal vagy más szénféléssel táplálták.

Maguk a kemencék följebb álltak; az ajtóik is magasabban voltak. A fedél félkör alakú volt és nagyon nehéz. Állt ott egy fémből készült hordágy is, arra helyezték a holttesteket. Mi a testekkel megrakott hordágyat a tűzbe toltuk, és aztán üresen kihúztuk.

Ezen a vas hordágyon mi rendeztük el a holttesteket. A hordágy kerekeken gurult; így tolhattuk be a kemencébe. A testeket hármas csoportokban kellett elrendeznünk: kettő párhuzamosan feküdt, a fejük egymás mellett, míg a harmadiknak a lába az első kettő fejét érintette.

Mire a harmadik holttest is a hordágyra került, az első kettő félig már a kemencében volt, és tüzet is fogott. A hőség akkora

volt, hogy kezük-lábuk összezsugorodott, a végtagjaik felfelé nyúltak, majd gyorsan összehúzódtak. Így elég nehéz volt a harmadik testet is a hordágyra helyezni, szóval nagyon kellett sietnünk. Két fogoly megemelte a hordágyat a kemencétől távolabb eső végénél, s miután mi a kemencéhez közelebb toltuk, egy fogoly vasvilla helyett gereblyével rögzítette a holttesteket, két további fogoly pedig kihúzta alóluk a hordágyat.

Amikor a kemence megtelt, a fedelét lezárták, mi pedig a következő kemencéhez indultunk. Az égetés tizenöt-húsz percig tartott. Ekkor a fedelet kinyitották, és a kemencébe újabb holttesteket helyeztek.

*Mit kezdtek az el nem égett csontokkal?*⁴⁹

SLOMO: A III. (IV.) krematórium mellett volt egy kábé tíz négyzetméteres betonpadló. Oda vitték az el nem égett maradványokat, és több sonderkommandós fatuskókkal törte őket porrá. A hamvakat aztán teherautóra rakták, és a folyóba szórták. Amikor a transzportok ritkulni kezdtek, átsoroltak minket az *Abbruchkommando*-ba, a „bontási csoportba”.

Hajlandó ezt megmagyarázni?

SLOMO: Óświęcim városában régi házak is voltak, és hogy folyamatosan dolgoztassanak, a németek oda vittek munkára. Én is arra kértem a kápót, hogy oda helyezzen, mivel ott volt lehetőség a szökésre. A helyszínen aztán körülnéztünk, merre s hová mehetnénk, de nem találtunk se lehetőséget, se úti célt.

Mi volt ott a munkájuk?

ABRAHAM: Régi épületeket bontottunk. Úgy láttam, csak azért fogták az embereket erre a melóra, hogy el legyenek foglalva, és ne lófráljanak tétlenül. Tudtuk, hogy jönnek még további szállítmányok, és minket visszarendelnek szokásos munkákra. Ezeket a bontási munkálatokat hívták *Abbruchkommando*-nak.⁵⁰

SLOMO: Valahányszor nem jött új transzport, engem is ide osztottak be. A IV. (V.) krematórium közelében dolgoztam. 1944 májusáig kertészkedtem, kerítéslécet hasogattam, vagy kokszot cipeltem a hamvasztáshoz. Ezeket a munkákat azért adták, mert a IV. (V.) krematóriumot egy időre bezárták, és csak akkor nyitották meg újra, amikor 1944 májusától egymás után érkeztek a magyarországi transzportok.

Maga, Abraham, melyik krematóriumban dolgozott?

ABRAHAM: Együtt dolgoztunk a IV. (V.) krematóriumban. A szállásunk a III. krematóriumban volt, de ott csak akkor dolgoztunk, ha nagyon sok volt a munka. A III. (IV.) krematórium a tábor „főutcájának” az egyik oldalán volt, a IV. (V.) a másikon.

A III. (IV.) krematóriumot őrizték a németek?

SLOMO: Ott mindig voltak őrök, különösen ha az emberek külső munkára mentek.

ABRAHAM: Minden be volt kerítve, és el volt zárva.

Más szóval nem mindenki jöhetett-mehetett tetszés szerint.

SLOMO: Belépni szigorúan tilos volt, még azoknak a németeknek is, akiknek nem volt hivatalos engedélyük.

Részt kellett venniük névsorolvasáson? Ezeket hol tartották?

ABRAHAM: A bekerített udvaron, külön a többiektől. Ha eljött az ideje, megjelent a lajstromvezető, és ellenőrizte a népet. Soha nem bízott meg a blokkfelelősünkben, akinek szintén meg kellett számolnia az embereket. A névsorolvasást a munkanap vége és a vacsora között tartották. Ha valamelyikünk hiányzott, a csoportoknak néha egész éjjel ott kellett állniuk az udvaron, amíg a hiányzó foglyot meg nem találták.

SLOMO: 1942–43-ban nem ment jobban a sorunk, mint a tábor többi foglyának. 1943-ban változott a helyzet – már nem vertek minket, és több kaját is kaptunk.

Kik verték magukat, amíg a helyzet meg nem változott?

SLOMO: Hát az SS-ek és néha maga Moll is. Ha nem álltunk egyenes vonalban, megkorbácsoltak; ha nem masíroztunk olyan gyorsan, ahogy ők akarták, megkorbácsoltak; ha nem sorakoztunk fel elég fürgén, megkorbácsoltak; korbácsoltak minden habozás nélkül. A lajstromvezetőt Schillingernek hívták.⁵¹ Ő volt a tábor ura. Moll és ő vezették a krematóriumokat. Schillinger állandóan korbácsolt.

A németek rendszeresen sürgették magukat, hogy dolgozzanak gyorsabban?

ABRAHAM: Azt nem, mert a munkát nem lehetett gyorsabban elvégezni. Elvégre ha egyszer a testeket betoltuk a kemencékbe, várniuk kellett, amíg elhamvadnak.

Volt fürdőszobájuk vagy zuhanyozójuk?

ABRAHAM: Az egész táborban csak egyetlen zuhany volt, de mi nekünk a 2. blokk udvarán zuhanyokat és latrinákat is építettek. A szauna, ahol a ruhaneműt fertőtlenítették, volt az egyetlen hely, ahol meleg víz volt.

Kérem, jellemezzék a krematóriumokban dolgozó sonderkommandósok és a németek viszonyát. Volt egyáltalán kapcsolat köztük? Ki volt a fölöttesük a bunkerban és ki rendelkezett magukkal a krematóriumokban?

ABRAHAM: Hössler volt a góré, de más németek is.

SS-ek?

ABRAHAM: Igen, mind SS-ek voltak. Állandó műszakokban dolgoztak együtt velünk. Amikor külső munkára mentünk, SS-ek álltak a blokk mellett. Ők kísérték a munkahelyre, és vissza is ők hozták. A *Scharführer*, aki betegszobára küldött, amikor a felkelés alatt megsebesültem, sokáig volt velünk, úgyhogy jól ismert. Amikor transzportok érkeztek, műszakot váltottak.

Voltak németek vagy SS-ek, akikkel személyes kapcsolatot tartott fenn?

ABRAHAM: Nem, személyes kapcsolatok nem léteztek. Nem is létezhetek. A németek nem túrték volna. Hiszen végső soron ők is féltek tőlünk. Volt a Sonderkommandóban egy Daniel nevű franciaországi zsidó, akinél rengeteg pénz volt, és meg akart szökni egy SS segítségével, akivel személyes kapcsolatban állt. Amikor elkapták, rávallott az SS-re, és mindkettőjüket kivégezték.

Azt mondja, nem alakultak ki személyes kapcsolatok. Akkor hogyan szólították, ha akartak magától valamit?

ABRAHAM: Volt számunk; nevek nem léteztek. Nyolcvanhárom-ezer-hatvan – ez volt a számom, és ugyanakkor a nevem is. Hosszú évekre belém rögzült.

Soha nem szólították a vezetéknévén?

ABRAHAM: Nem, soha nem szólítottak Dragannak. Csak a barátok használták egymás nevét.

Ha nem is álltak személyes kapcsolatban, azért kapott információt a németektől?

ABRAHAM: Kaminski, a kápónk, többet beszélt velük, mint mi valamennyien együttvéve. Ő mesélt el olyasmiket, amikről jobb lett volna hallgatni. És a végén mit csináltak vele? Megölték. Kivégezték.⁵² Senkiben nem lehetett megbízni. A haláltól nem félünk, de azt nem akartuk, hogy zaklassanak.

Beszélne erről részletesebben?

ABRAHAM: Attól a lehetőségtől, hogy megölnek, nem féltem, de féltem a zaklatástól meg a kínzástól. Az egyik sonderkommandósnál valamennyi aranyat találtak. Vallatni kezdték; tudni akarták, kitől kapta, hol szerezte az aranyat. De ő hallgatott, és senkit sem árult be. Nem tudja elképzelni, micsoda kínzásokon ment keresztül. Moll a kemencéhez vonszolta, és a fejét égette. És mi-

előtt meghalt, még kényszerítették, hogy rohanjon neki a kerítésnek. Így kapott végzetes áramütést. Moll azt akarta, hogy okuljunk az esetéből. Ez 1944-ben történt.

Égettek, vertek, nekikergették az embert az árammal töltött kerítésnek. A halál már semmit se jelentett nekünk, de attól, hogy halálra kínoznak, mindnyájan rettegtünk.

SLOMO: Kaminski örökre az emlékezetembe vésődött. Ő volt az *Oberkapó*-nk, a főkapó. A saját szememmel láttam, ahogy Moll ráparancsol, menjen a blokk mögé. Utána lövést hallottam. Aztán Moll visszajött, és két önkéntes jelentkezőt kért. Monjek Friedman, aki mellettem állt, és én jelentkezünk. Nekünk kellett a blokk mögül elszállítanunk Kaminski holttestét.

A krematóriumban is Moll irányította a munkát. Segédei az SS-osztag parancsnokai voltak, „Moishe Burak”⁵³ és „Schmekel Dondak”. A műszak közben jelen volt többek között „Kurzschluss” (Rövidzárlat)⁵⁴ és „Guts” (Kurázsi). A III. (IV.) és a IV. (V.) krematórium parancsnoka Moll *Oberscharführer* volt. Átlagos magasságú férfi volt, majd kicsattant az egészségtől. Szőke haját oldalt választotta el. A bal szeme üvegszem volt. Nagyjából harminchét éves lehetett. Felesége a tízéves fiukkal és hétéves lányukkal a városban, Oświęcimben lakott.

ABRAHAM: Amikor még a gödröknél dolgoztunk, akkor is Moll volt a górénk, de ha a csapatok külső munkára mentek, nem csatlakozott hozzájuk. Utána Hössler *Oberscharführer* következett, aki szintén a Sonderkommandóhoz volt beosztva.

El tudná mondani, miféle kínzásokat alkalmazott Moll?

ABRAHAM: Molltól mindenki félt. Borzalmas ember volt. Ő nem félt tőlünk, és rajtunk próbálta ki elmebeteg ötleteit. Nem reggelizett meg addig, amíg nem verte össze valamelyik sonderkom-

mandózt, vagy egy másik foglyot. Képes volt rá, hogy egy nyársra tűzött krumplit egy emberi lény szájába tömjön, és célba lőjön a krumplira. Az, hogy az illetőt megsebesítheti vagy megölheti, nem izgatta.

SLOMO: Erőteljes férfi volt. Mindig zubbonyt viselt, a zsebében pisztoly lapult. Volt, hogy a IV. (V.) krematórium udvarán vártunk egy bejelentett transzportra. Moll merő szórakozásból kicibált a sorból valakit, égő cigarettát dugott a szájába, és lövésekkel próbálta eloltani a cigarettát – először a jobb kezével, aztán a ballal. Ha bal kézzel lőtt, rendre elhibázta a célt, és megölte az illetőt. Ezután pillanatnyi késlekedés nélkül kiráncigált a sorból egy másik embert, és folytatta a kis játékát. Az élő céltáblákat teljességgel taláalomra választotta ki. Emlékszem egy másik emberre, akit így ölt meg. Ezt az embert mi „Bunyós”-nak hívtuk, mert alacsony volt és erőteljes testalkatú.

ABRAHAM: Moll mindig összevert valakit. Valami arra készítette, hogy ütlelje a körülötte lévőket.

SLOMO: Senki nem mert még a legcsekélyebb mértékben sem ellenállni, mert tudtuk, hogy akkor mindnyájunkat megölnének. Elég volt kimondani a Moll nevét, mindenki megremegett. Volt egy további foglalatossága is: a teherautókat, amelyek az öregeket és betegeket szállították, a IV. (V.) krematórium mögé, a gödrökhöz irányította. Az egyikben égett a tűz, ő pedig megparancsolta, hogy dobják bele az embereket, égessék el őket elevenen. Szadista volt, semmi más.

Hogyan szólította meg magát?

ABRAHAM: „Nyolcvanháromezer-hatvan, jelentkezzen!”

SLOMO: „Nyolcvanháromezer-ötvenkilenc!” Néha „Langer”-nek („Hosszúnak”) szólított, mert elég magas voltam.

ABRAHAM: Néha meg „testvérek”-nek hívtak, mert mindig együtt dolgoztunk. Egy lépést se tettünk egymás nélkül. Ez hozta a szerencsét.

Emlékeznek további SS-ekre is?

SLOMO: Igen, emlékszem Steinmetzre,⁵⁵ arra az emberre, aki a Zyklon-B-gázt a tartályokból a gázkamrába engedte. Volt egy kis letrája, azon mászott fel a nyílásig. Volt, hogy ezt más SS-ek végezték; az ő nevükre nem emlékszem, de Steinmetzére nagyon is tisztán, mert eleinte őrá volt bízva a sonderkommandós csoportunk. A keresztnévét nem tudom. Ő is elég magas volt, bár nálam valamivel alacsonyabb, szőke, kábé huszonhat éves. Különböző szívességekért lányokat szereztek neki.

Arra emlékeznek, hány zsidó volt az egyes transzportokban?

ABRAHAM: Mindegyikben nagyjából kétezer. Néha több, néha kevesebb.

Hová valósiak voltak?

SLOMO: Sok transzport jött Lengyelországból; mások Franciaországból, Hollandiából és Csehszlovákiából. Időnként kisebb csoportok is érkeztek. Emlékszem, az egyik húsz partizánból állt. Ezeket nem vitték a gázkamrába; a németek úgy gondolták, nem érdemes, és inkább agyonlőtték őket. De az ilyen kis csoportok ritkaságnak számítottak.

ABRAHAM: Jöttek Lengyelországból, Olaszországból, Magyarországról, Németországból, Franciaországból, Norvégiából, Ausztriából, Belgiumból, Hollandiából, Görögországból – egyszerűen egész Európából. Ezért osztottak be minket erre a munkára, és ezért hagytak életben.

Tudták előre, honnan jön egy-egy transzport?

ABRAHAM: Többnyire nem tudtuk. De amikor a csoport a vetkőzőbe érkezett, megkérdezhettük tőlük, és ők megmondták, hová valók.

SLOMO: Én általában nem voltam a vetkőzőben, amikor odaértek. A többi sonderkommandós mondta meg, honnan jött a transzport.

A vetkőzőben végzett munkája idejéből melyik csoportra emlékszik a legtisztábban?

SLOMO: Akkor hadd beszéljek egy fura transzportról, amely 1943 végén vagy 1944 elején érkezett. Akkoriban nagyon sok transzport jött, és a barakkszolgálatosoknak is munkába kellett állniuk. Egy szép napon nagyon furcsa transzport érkezett; addig még hasonlót se láttunk. Az emberek egészen másként néztek ki, mint a gettóból jött zsidók. Különböző ruhákat viseltek, és látszott, hogy addig semmiben nem szenvedtek szükséglet. Jól voltak eleresztve. Némelyik nő szőrmebundát viselt, és arany ékszerei voltak; a retiküljük valódi bőrből volt. Csupa kifinomult teremtes. Úgy festettek, mintha egy egészen más világból jöttek volna.

Hová valók voltak ezek a zsidók?

SLOMO: Először mi se tudtuk. Angolul és franciául beszéltek. Később hallottuk, hogy amerikai és francia állampolgárok, akik a háború kitörése idején véletlenül Lengyelországban tartózkodtak. A németek elfogták és koncentrációs táborba szállították őket.

Hányan voltak ebben a csoportban?

SLOMO: Úgy százhusz és kétszáz között.

Hogyan hozták őket a krematóriumba?

SLOMO: Teherautókon, mint a többieket, de másként bántak velük. A németek először udvariasan és barátságosan viselkedtek.

Hol találkozott ezzel a csoporttal?

SLOMO: Az I. (II.) krematórium udvarán.

Maga mit csinált ott?

SLOMO: Ekkoriban történt, hogy a németek a barakkszolgálatosokat is a krematóriumokhoz irányították. Minden épületre ju-

tott belőlünk. Ilyen helyzetekben, amikor csúcsra járt a munka, mindig a krematóriumokhoz rendelték minket.

Folytassa, kérem. Mondja el, mi történt ezzel a különös transzporttal.
SLOMO: Emlékezetes maradt számunkra ez a társaság. A németek az I. (II.) krematórium alagsorába vezették őket, ahol levetköztek. Amikor sokan már a gázkamrában voltak, de a többiek még vetköztek – vagyis mielőtt a gázkamra ajtaját rájuk zárták volna –, a sonderkommandósok parancsot kaptak, hogy szedjék össze a vetközőben maradt holmit. Egy elegánsan öltözött nő állt a helyiségben a lányával. Schillinger, az SS-tiszt is éppen ott időzött. A nő nem akart meztelenre vetkőzni; a melltartóját és a bugyiját magán tartotta. Schillinger odafordult, és ráordított: „Nem! Vetkőzzön le teljesen!” – és a melltartójára szögezte a pisztolyát. A nő kikapcsolta a melltartót, meglengette Schillinger orra előtt, és a karjára ütött. A pisztoly a földre esett. A nő gyorsan lehajolt, felkapta a pisztolyt, célba vette Schillingert, és lelőtte.⁵⁶

Ki volt ez a Schillinger?

SLOMO: A tábor *Rapportführer*-e (állományfelelős, aki a táborparancsnoknak jelentett). Különlegesen kegyetlen alak. Csak sajnálni lehetett azt, akit a markába kaparintott. Félholtra verte az embereket, és iszonyatos, rémisztő szadista volt.

Tud róla, hogy ölt-e a saját kezével is?

SLOMO: Mi sem természetesebb. Az egész tábor úgy ismerte mint véreskezű gyilkost.

Magát is megütötte?

SLOMO: Igen, engem is.

Térjünk vissza Schillinger és a nő epizódjához. Mi történt ezután?

SLOMO: Nagy felfordulás támadt a vetközőben. A németek féltek, hogy a nő őket is célba veszi. Mindenkit kikergettek a helyiségből, és lelőtték a nőt. A sonderkommandósokat is csak ezután

engedték vissza. A nő holtteste ott terült el a padlón, Schillingeré mellett. Amikor Schillinger halálának híre ment, a tábor ujjongott örömeiben. Amikor visszamentünk a sonderkommandós barakkokba, és beszámoltunk Schillinger haláláról, a többiek igazi ünnepséget rendeztek.

Milyen messze volt a nőtől, amikor ez történt?

SLOMO: Egész közel voltam, talán öt méterre. Addigra már nem sokan maradtak a helyiségben; a nő az utolsó egyike volt. Így egész közről láttam, mi történt.

Megtudta, ki volt ez a nő?

SLOMO: Azt beszélték, színésznő volt, de részleteket nem hallottunk.

Maga ott dolgozott, mialatt a németek a magyarországi zsidókat irtották. Emlékszik még, hogy alakult ez a történet?

SLOMO: 1944. május közepén, a IV. (V.) krematóriumban kezdődött a magyarországi zsidók elgázosítása és elhamvasztása. Az első magyarországi transzportokat a III. (IV.) krematóriumban égették el, mert a IV. (V.) gépi berendezése nem működött hibátlanul. Amikor a transzportokat Birkenaubá hozták, a magyar zsidók holttestét részben a kemencékben, részben hatalmas gödrökben égették el. E célból a IV. (V.) krematórium mellett gödröket ástak. A magyar zsidók transzportjai olyan népesek voltak, hogy a 2. bunkert is fel kellett támasztani. A IV. (V.) krematórium melletti gödröknél Moll volt a görénk. A gödrökben maradt hamut ugyanúgy kezeltük, mint korábban a bunkerokban. Összesajtoltuk a csontmaradványokkal, és tartályokban a folyóhoz szállítottuk. A krematóriumban megmaradt hamvakat először külön e célra ásott gödrökbe temettük, de később, amikor már közeledett a Vörös Hadsereg, Höss, a táborparancsnok elrendelte, hogy ássák ki a gödrökből a hamut, és szórják a folyóba. Hogy a bunker-

ban hány embert hamvasztottak el, azt nem tudom, mert akkoriban nem dolgoztam ott.

Az összes krematórium két műszakban dolgozott, a nappali műszak reggel hattól este hatig, az éjszakai este hattól reggel hatig. Így ment ez 1944 májusában és júniusában; számításom szerint ezalatt mintegy 300 000 magyar zsidót gyilkoltak meg.⁵⁷ A zsidókat az állomás peronjáról gyalog indították el közvetlenül a IV. (V.) krematóriumhoz. Voltak köztük nők, férfiak és a legkülönbözőbb korú gyerekek. Néhányan összeestek útközben, őket nekünk kellett vinnünk, SS-felügyelet alatt. Ilyenkor alkalmunk nyílt beszélgetni azokkal, akiket vittünk. A legtöbben nem tudták, hogy a halálba menetelnek. Amikor elmondtuk, nem hittek nekünk. Ez a „munka” nagyjából három hónapig tartott.

ABRAHAM: Emlékszem, Birkenauban volt két másik speciális tábor is: a „cigánytábor”⁵⁸ és a „családi tábor”,⁵⁹ ahol a Theresienstadt-ból érkezett cseh zsidók éltek. 1944 tavaszán a németek az összes cigányt elvitték és megölték; aztán ugyanez történt a cseh zsidókkal is. Voltak cigányok, akik a frontról érkeztek a táborba, német egyenruhában. A fronton volksdeutschnak, Németországon kívül élő népi németnek számítottak, akiket behívtak katonának; még német útlevelük is volt. De a táborban lévő németek őket is a krematóriumba küldték, német egyenruhában.

A cseh zsidók „családi táborából” mi maradt meg az emlékezetében?

ABRAHAM: A cseh zsidók között igazi hősök is voltak. Hajlandók voltak részt venni egy felkelésben és meghalni. Reménykedtünk, hogy szerveznek valamit a németek ellen. Nyíltan megmondtuk nekik, hogy halál vár rájuk, hadd tudják, mit jelent Auschwitz. Előre figyelmeztettük őket.⁶⁰ De olyan naivak voltak, hogy ellenőrizni akarták a tőlünk kapott információt, és a németekhez for-

dultak. „Azt mondták nekünk, hogy meg fognak ölni minket. Van igazság ebben a szóbeszédben?” A németek tagadni próbáltak.

SLOMO: A csehek valóban képesek lettek volna szervezni valamit a németek ellen, mert a táborban végig együtt voltak a családjukkal. Biztosra vettük, hogy valamilyen földalatti mozgalmat hoznak össze, és vártuk, hogy elindítják a felkelést a németek ellen. Voltak köztük igazán erős lelkű, rátermett férfiak, olyanok, akikben bízni lehetett. Egyikünk megmondta nekik, hogy meg fogják ölni őket. De ahelyett, hogy ezt készpénznek vették volna, szaladtak a németekhez, és megkérdezték: „A sonderkommandósok azt mondták nekünk, hogy mind meg fogunk halni. Igaz ez?” Mi meg az életünket kockáztattuk, hogy közöljük a cseh zsidókkal az igazságot.

ABRAHAM: Valószínűleg nem hittek nekünk, ezért szaladtak a németekhez, hogy feljelentsenek.

Mi történt aznap, amikor megölték őket?

ABRAHAM: Még ma is emlékszem arra az éjszakára. A táborukból – a C táborból – egyenesen a gázkamrákba fuvarozták őket.

SLOMO: Annyian voltak, hogy még nekünk is részt kellett vennünk a munkában.

Birkenai tartózkodásuk folyamán gondoltak-e rá, hogy kiszámítsák, hány zsidót gyilkoltak meg a táborban napi rendszerességgel?

SLOMO: Sonderkommandós bajtársaimmal együtt úgy gondoltuk, hogy a két bunkerban és a négy krematóriumban több millió embert öltek meg. A grodnói Zalman Gradowski⁶¹ az egyes épületekhez beosztott sonderosok jelentései alapján listát vezetett azokról, akiket elgázósítottak és elhamvasztottak, és a listákat a II. (III.) krematórium melletti bekerített telken ásta el. Közvetlenül a tábor felszabadulása után kiástam a listákat, és átadtam őket a

szovjet vizsgálóbizottságnak. A listák héberül íródtak, és a bizottság dr. Gordon korábbi fogolyra bízta a fordítást, majd az egész anyagot magával vitte a Szovjetunióba. Tudomásom van róla, hogy a II. (III.) krematórium területén további listákat és feljegyzéseket ástak el a meggyilkolt emberekről. A kemencékkel szemben kell keresni őket. Hogy pontosan hol vannak, azt nem tudom, mert a krematóriumok felrobbantása után az egész helyszín képe megváltozott. Gradowski leírta a megsemmisítés teljes folyamatát. Jóformán senki se tudta, hogy ezzel foglalkozik; csak én tudtam róla, mivel barakkszolgálatot láttam el. Hagytuk, hogy tovább vezesse a feljegyzéseit, holott tilos volt. Egy ablak melletti ágyat szereztem neki, hogy elég világossága legyen az íráshoz. Mindezekre a feltételekre csak a barakkszolgálat adott lehetőséget.⁶²

Elmagyarázta a bajtársa, miért vezeti ezeket a feljegyzéseket?

SLOMO: Azt mondta, dokumentálni kell, ami a táborban történt, hogy az egész világ megtudja. Amikor írni kezdett, mi már rájöttünk, hogy az életben maradási esélyeink gyakorlatilag a nullával egyenlők. A németek rendszeresen kivégezték a sonderkommandós csoportokat.⁶³ Senki sem tudta, lesz-e majd valaki, aki a sorsunkról tanúskodhat.

Gradowski ugyanazt a munkát végezte, mint a többi sonderkommandós?

SLOMO: Mellettünk dolgozott, és részt vett mindenben, ami történt. Itt szeretném megjegyezni, hogy az írásban egy másik zsidó is együttműködött vele. Mi „dajan”-nak (bíró) neveztük.⁶⁴ Erede tileg Maków-Mazowieckiben élt. Ha jól emlékszem, úgy is neveztük, hogy „a makówi maggid” (Prédikátor). Ketten írták a feljegyzéseket, és ugyanazon a priccsen aludtak.

Emlékszik, hogyan készültek ezek az írások?

SLOMO: Ha bízhatom az emlékezetemben, jegyzetfüzetekbe írt, amiket mi szereztünk neki.

Hogyan rejtette el a munkáját?

SLOMO: A füzeteket olyan termoszhhoz hasonló üvegekbe tömte, és a legkülönbözőbb helyeken dugta el őket. E célból egyedülálló módszert dolgozott ki.

Maga pedig 1945-ben, röviddel a felszabadulás után megtalálta ezeket az üvegeket.

SLOMO: Igen, így történt.

És ezeknek az írásoknak az alapján tanúskodott az Auschwitzba érkezett szovjet vizsgálóbizottság előtt?

SLOMO: Úgy van. Minden, birtokomban lévő információt megadtam a szovjet bizottságnak. Odaadtam nekik egy fényképezőgépet is, amit sikerült elrejtennem.

Maguk hosszú hónapokig dolgoztak a birkenau krematóriumokban, és jóformán nap mint nap láttak zsidó transzportokat. A transzportokban lévők nagy részét röviddel érkezésük után megölték. Gondolkodtak-e azon, hányan lehetnek?

ABRAHAM: Az igazat megvallva azt hittük, egyetlen zsidó sem fog életben maradni. Észrevettük, hogy a vége felé egyre kevesebb zsidó volt a transzportokban, és úgy képzeltük, alig maradtak már zsidók, akiket Auschwitzba küldhetnének. Magunkkal nem is foglalkoztunk. Biztosra vettük, hogy úgyse sikerül...

Vagyis a halálfélelem árnyékában éltek?

ABRAHAM: Igen, állandóan. Időnként híre járt, hogy már készülnek a kivégzésünkre.

Ki terjesztette ezeket a híreket?

ABRAHAM: Azt már tudtuk, mi történt az előző Sonderkommandóval. A gyilkosság részleteit is kiderítettük. Tisztában voltunk vele, hogy a sonderkommandósok minden eddigi egységét már

megölték, tehát biztosra vettük, hogy mi is sorra kerülünk. Egy napon a blokkban maradtunk, és a németek bejelentették, hogy a beosztott sonderkommandósokra valamilyen különleges munka vár a krematóriumban. Azon az estén valamennyiüket meggyilkolták.

Egy másik sonderos egységet vasúti kocsiban vittek el; azt mondták nekik, hogy más munkahelyre kerülnek. Valahol útközben velük is végeztek. Mialatt mi a Sonderkommandóban szolgáltunk, három egységet is pótolni kellett. Amikor megérkeztünk, a németek éppen előtte irtották ki az előző Sonderkommando valamennyi tagját. Ez akkor történt, amikor mi a 2. blokkban voltunk. A németek egyetlen menetben a Sonderkommando összes munkását pótolták. Szerencsénkre a barakkszolgálatot ez nem érintette. Később változtak a módszerek. A németek kiszelektáltak kétszázat a létesítményekben dolgozó nyolcszáz sonderkommandós közül, és valahol a táboron kívül megölték őket. Mindig reménykedtünk, hogy életben maradunk, hogy elmondhassuk, mi történt velünk. Tanúskodni mérhetetlenül fontosabb volt, mint pusztán csak életben maradni.

SLOMO: 1942 decemberéig a legtöbb sonderos szlovák zsidó volt. Őket a főtábor, azaz Auschwitz krematóriumában gyilkolták meg. Az én egységemben kétszáz ember volt; később négyszázra nőtt a számuk. Hármuk nevére emlékszem: Mandelbaumra,⁶⁵ Süssnerre és Tauberra.⁶⁶ Kétszáz embert Lublinba küldtek.⁶⁷

Később húsz nem zsidó orosz került hozzánk Lublinból. Elmondták, hogy a kétszáz Lublinba szállított sonderkommandóst megölték. 1943-ban kétszáz görögországi zsidót csatoltak az egységünkhöz.⁶⁸ 1944-ben ötszáz magyar zsidó került a Sonderkommandóba. 1944 októberében, a Sonderkommando felkelése közben ötszáz sonderost gyilkoltak meg – négyszázat a III.

(IV.) krematórium udvarán, százat egy, az I. (II.) krematóriummal szomszédos mezőn. Abban a hónapban Moll újabb kétszáz munkást szelektált ki a Sonderkommandóból, és Auschwitzba küldte őket.

Ahogy a „Kanada”-kommandó tagjai – azok, akik szétválogatták a zsidóktól ellopott holmit – elbeszéltek, ezt a kétszáz embert abban az épületben gázosították el, ahol a „Kanadába” szállított ruhaneműt fertőtlenítették. A fertőtlenítést tudniillik Zyklon-B-vel végezték, ugyanazzal a gázzal, amellyel a gázkamrákban irtották az embereket. 1944 novemberében száz sonderkommandóst a gross-roseni koncentrációs táborba küldtek,⁶⁹ állítólag mint *Strafkommando*-t, büntetőegységet. Egyikük sem tért vissza.

Ki számolt be maguknak a sonderkommandósok legyilkolásáról?

SLOMO: Több információs forrásunk is volt. Kezdetben fogalmunk sem volt barátaink megöléséről. Ahogy telt-múlt az idő, különböző mendemondákat hallottunk. A Lublinba küldött munkások esetében a németek azt terjesztették, hogy dolgozni küldték őket, de valójában a majdaneki megsemmisítőtáborban kötöttek ki, és ott pusztultak el. Amikor a majdaneki tábort bezárták, őt oda szállított munkást hozzánk irányítottak, és főkapót csináltak belőlük. Nem zsidó németek és lengyelek voltak, akiket erőszakkal osztottak be a mi egységünkbe. Ezek az emberek, akik a mi blokkunkban laktak, első kézből hallották, hogy barátainkat megölték Majdanekben. Mellesleg az egyik német főkapót a Sonderkommando felkelése alatt a kemencébe dobták.⁷⁰

A munkájuk kibírhatatlan lelkiállapotba hajszolhatta magukat.

Hogyan birkóztak meg a valósággal, amelyben élniük kellett?

ABRAHAM: Amikor jöttek a transzportok, mély depresszióba esünk. De könnyeket senkinek a szemében nem láttam. A mi könyveink már rég kiszáradtak. Tulajdonképpen így szoktunk hozzá

előbb-utóbb az életünk kegyetlen taposómalmához. Elfogadtuk aényt, hogy mi vagyunk itt, és nem más.

Azt mondta, „hozzászoktak”. Valóban hozzászokhat az ember az ilyen „munkához”?

ABRAHAM: Sajnos igen. Ha nem lenne képes rá, hogyan mehetne háborúba, és lőhetne más emberekre? Igen, hozzá lehet szokni. Az első napon még nagyon nehéz, de később hozzászokunk. Az első nap volt a legnyomasztóbb, a legborzalmasabb; utána könnyebb lett. Az orvosnak is hozzá kell szoknia mindenféle taszító munkához.

Tervezték-e valaha, hogy véget vetnek ennek a rémálomnak?

SLOMO: Előfordult, nem is egyszer, hogy nem akartuk tovább csinálni. De ezzel az érzéssel párhuzamosan mindig reménykedtünk. Hátha, minden akadály ellenére, sikerül megszöknünk. Hátha életben maradunk.

Volt olyan bajtársuk, aki öngyilkos lett?

SLOMO: Többször is megesett, hogy valaki közülünk reggel „nekiment a kerítésnek”. De ez nem volt gyakori.

Próbáltak földalatti akciókat szervezni még a Sonderkommando felkelése előtt?

SLOMO: Mialatt barakkszolgálaton voltam, késekkel fegyverkezünk fel, és amikor este összegyűltünk a blokkban, elhatároztuk, hogy amikor másnap reggel munkába indulunk, rárontunk a német őrekre, és megszökünk a csatornarendszeren át. Tudtuk, hogy se így, se úgy nem hagyjuk el élve Birkenaut, szóval nem volt veszténivalónk. Azt mondtam a barátaimnak: „Ha nem sikerül megszöknünk, haljunk meg inkább most, mint jövőre.”

Felsorolna további részleteket erről a szökési kísérletről, amely mostanáig teljesen ismeretlen volt?

SLOMO: Szereztem néhány kést és fűrészt; úgy képzeltük, hogy fákat vágunk ki, és kis csónakokat építünk, hogy átkeljünk a csatornán. Voltak gumipárnáink is, hogy lebeghessünk a vízen. A tervünk az volt, hogy odacsaljuk az éjszakai SS-őreinket – vagy tizenöt-húszan voltak –, és elvesszük a fegyvereiket. Biztosra vettük, hogy meg tudjuk oldani.

Egyike voltam azoknak, akik összeraktuk a tervet, és megmondtam a többieknek, hogy bízhatnak bennem. A Krakóból jött Henryk Fuchsbrunner⁷¹ segített a szervezésben; jól ismerte a környéket, és meg tudta tervezni a menekülés útvonalát. Ha ma visszagondolok erre a szökési tervre, világosan látom, hogy esélyünk se volt. De akkoriban nem volt veszténivalónk, és tudtuk, hogy nem hagynánk el élve Birkenaut; úgyhogy készek voltunk vállalni a kockázatot. A tervet azonban újra meg újra elhalasztottuk, és végül nem is vállalkoztunk rá.

Emlékszik-e, milyen körülmények hatására fogtak bele a birkenai sonderkommandósok a felkelés szervezésébe?

SLOMO: A szervezést elsősorban az 1944-es őszi és téli helyzet határozta meg.

Akkoriban a krematóriumoknak nem sok munkáskézre volt szükségük. Mi több százan voltunk a III. (IV.) krematóriumban, és biztosra vettük, hogy legközelebb bennünket gázosítanak el. Így merült fel a lázadás gondolata. Több terv is létezett. Az egyik szerint megrohanjuk a krematórium éjszakai őrségét, felvesszük az egyenruháikat, és megszökünk.

Voltak más tervek is, de nem voltak valami meggyőzőek. Újra meg újra azt hittük, itt a kedvező pillanat, most talán sikerülni fog. De a tervek megrekedtek. Körülbelül egy évbe telt, hogy megszervezzük a felkelést. Arra vártunk, hogy a táboron kívüli

helyzet kedvezőre változzon. Arra számítottunk, hogy a Vörös Hadsereg nagyszabású offenzívát indít. Tudniillik az volt a véleményünk, hogy a felkelés csak akkor lehet sikeres, ha a táboron kívüli helyzet megváltozik. Később, amikor a felkelés szervezése már előrehaladott stádiumban volt, különböző okokból újra meg újra el kellett halasztani. Az egyik fő ok a főtábor, Auschwitz nem zsidó résztvevőinek álláspontja volt. Mi, sonderosok egész idő alatt kértük őket, könyörögtünk nekik, hogy indítsák el a felkelést. De ottani barátaink úgy gondolták, még nem érett meg rá az idő. Azt mondták: „Ne most, még nincs itt az ideje. Óvatosnak kell lennünk. Még nem vagyunk készek a felkelésre.” Októberben a helyzet fenyegető és veszélyes lett. Így aztán elhatároztuk, hogy nem várunk tovább. S ami lényegesebb: nem volt más választásunk.

Volt olyan terv, amelyet tudattak a felkelés résztvevőivel?

SLOMO: A felkelést az Auschwitz I. tábor lázadóival közösen akartuk végrehajtani. A felkelés során fel akartuk robbantani a tábort, és meg akartuk ölni a németeket. Az egyik legfontosabb feladat az volt, hogy kikapcsoljuk a tábor és a kerítés áramellátását. Úgy döntöttünk: a legalkalmasabb az a pillanat, amikor a táboron kívül dolgoztatott munkacsapatok visszatérnek a táborba. Ilyenkor a németek a tábor kapujára összpontosították figyelmüket. Kézigránátokkal és más, időközben összegyűjtött fegyverekkel akartunk támadni. Az első nulla órát karácsony estére tűztük ki, amikor kevesebb német lesz a táborban, lévén hogy sokan szabadságra mennek. De ezt a nulla órát elhalasztottuk.

Maga, Slomo, hogyan kapcsolódott be a felkelésbe?

SLOMO: Először az égvilágon semmit sem tudtam az ellenállási mozgalomról. Valamivel később azonban megkeresett a mozgalom egyik tagja, egy francia zsidó, aki a spanyol polgárháborúban

szerezett harci tapasztalatot. Be akart szervezni a felkelésbe, mert alkalmasnak tartott, és mert barakkszolgálatos voltam, vagyis több szabadidőm volt, mint a blokk többi lakójának, továbbá őrizhettem a fegyvert meg a lőszert. Egy napon ez a bajtárs a blokkban látogatott meg, és segítséget kért. „Hogyan segíthetek?”, kérdeztem, ő pedig azt felelte: „Adok neked pár holmit, és te vigyázol rájuk.”

Mikor volt ez a beszélgetés?

SLOMO: 1943 végén. Kezdetben nem használtuk a „muníció” szót, hanem „holmiról” beszéltünk. De miután bekapcsolódtam az ellenállásba, a francia dobozokba rejtett robbanószert adott át nekem – ezt szánták kézigránátoknak. A műveletet időnként megismételte – néha naponta, máskor egyszer egy héten. A robbanószereket az Union fegyvergyárban dolgozó zsidó nőktől szereztük. Ezeket a rögtönzött kézigránátokat a matracom alatt dugdostam. A sonderkommandósok ahhoz a kevés fogolyhoz tartoztak, akik matracon aludtak. Később, amikor a rejtegetett kézigránátok túlságosan megszorodtak, az oszlopba dugtam őket, amely az épület tetejét tartotta. Mindegyik krematórium kvártély-szintjén megvoltak a kollégáim, akiket a kézigránátok őrzésével bíztak meg. Nekem egy másik fogoly is segített. Miután a gránátok elkészültek, szétosztottuk őket az egyes krematóriumok között. Mindegyik épületben voltak olyan sonderkommandósok, akik a földalatti mozgalomhoz tartoztak. A kézigránátokat először a 13. blokkban tárolták, ahol mi laktunk. Valamivel később átvittem őket annak a krematóriumnak a tetőterébe, ahová helyeztek minket.

Hogyan oldotta meg a szállításukat?

SLOMO: Zsebben. Amikor elhagytuk a 13. blokkot, nem motoztak meg.

Hány ilyen kézigránátot szállított át?

SLOMO: Úgy huszonnyolc-harmincat. Persze nem egyszerre. A 13. blokkból a krematóriumba való költöztetést a barakkszolgálatosokra bízta. Többször is szaladgáltunk oda-vissza, és minden alkalommal két gránátot vittem magammal.

Abraham, maga is szállított gránátokat?

ABRAHAM: Nem, ebben a műveletben nem vettem részt.

Még mit rejtett el a krematóriumban?

SLOMO: Egy fényképezőgépet is.

Hogy tudtak ilyen körülmények között gránátokat fabrikálni?

SLOMO: Ahogy már mondtam, a robbanószerkeket a fegyvergyárban dolgozó zsidó nőktől kaptuk. Este, a munkanap végén, amikor a blokkjukba visszatértek, egy kis mennyiséget a ruhájuk ranciaiba dugtak. A gránátok összeszerelését az I. (II.) krematóriumban végezték, és az én feladatom volt, hogy leadjam őket a IV. (V.) krematóriumban. A mozgalmi összekötőm, az a francia zsidó, azt mondta: „Vigyél át egy batyut az I. (II.) krematóriumból. Seprűk vannak benne, amiket meg kell tisztítani.” Az I. (II.) krematóriumban menet át kellett vágnom a nyílt terepen. Ez kíséret nélkül tilos volt, úgyhogy volt egy német kísérem. Együtt érkeztünk meg az I. (II.) krematóriumba, ahol várt rám a csomag. Amikor magamhoz vettem, megállapítottam: ez túl nehéz ahhoz, hogy seprűk legyenek benne. Így hát a vállamra emeltem, a német pedig visszakísért a IV. (V.) krematóriumba, ahol leadtam az illetékesnek.

Nem félt, amikor a kézigránátok ilyen szorosan a testéhez értek?

Ez nagyon veszélyes dolog volt, nem igaz?

SLOMO: Nem féltam. Ellenkezőleg: nagyon büszke voltam.

Nem zsidó sonderkommandósok is részt vettek a felkelésben?

SLOMO: Néhányan benne voltak. Volt köztünk egy orosz „polkovnyik” (ezredes),⁷² aki részt vett az ellenállásban. Egy húsz tiszt-

ből álló orosz hadifogolycsoport is csatlakozott hozzánk. Amikor Birkenauba kerültek, húzták-halogatták, hogy le vessék az egyenruhájukat. Ekkor elvitték őket a táborparancsnokhoz, aki megengedte, hogy egyenruhában közlekedjenek a táborban. A polkovnyik kapcsolatba lépett velük, és rábeszélte őket, hogy segítsék a felkelést. De amikor rájöttek, hogy túl sokan tudnak a földalatti szervezetről, megbánták, és kijelentették: „Ha ez így van, semmi értelme a dolognak. Túl sokan tudnak róla. A titokról csak a lehető legkevesebb embernek szabad tudni.” Ekkortól már nem vettek be új tagokat az ellenállásba, még szerencse, hogy én már benn voltam.

Magának mi a véleménye az akkori titoktartásról?

ABRAHAM: Szerintem nagyon is megfelelő volt.

Emlékszik az ellenállásban részt vett bajtársak nevére?

SLOMO: A legtöbbnek már akkor sem ismertem a nevét.

Abraham, maga tudta, hogy az öccse tagja az ellenállásnak?

ABRAHAM: Tudtam, de csak úgy nagy általánosságban. Részleteket nem árult el. Az eldugott kézigránátokról például soha nem beszélt. Ugyanabban az ágyban aludtunk, a matrac alatt a gránátokkal, és semmit, de semmit nem tudtam róluk. Csak valamivel később kérdezte meg: „Tudod-e, hogy kézigránátokon alszol?”

SLOMO: Az összekötőm titoktartásra utasított, és én hallgattam. A kézigránátokról senki sem tudhatott. Ezért mondták, hogy aludjak az ágy szélén, vagyis a fal mentén, közel a rejtkehelyhez.

A németek nem kutatták át az ágyaikat?

SLOMO: A biztonság kedvéért valamivel később kivettem a gránátokat, és egy, a falban lévő rejtkehelyre raktam őket. Ettől függetlenül a németek általában nem léptek be a szobáinkba. Csak mi, barakkszolgálatosok tudtunk mindenről. A németek közvetlenül nem érintkeztek velünk, csak a blokkfelelősünkkel.

Zsidó volt a blokkfelelős?

SLOMO: Zsidó volt, és Georges-nak hívták. Neki se volt fogalma a kézigránátokról.

Elmondaná, hogyan zajlott le a felkelés?

SLOMO: 1944 októberében kezdődött. A III. (IV.) krematórium-ból kivezényelték csapatunkat az udvarra, és szelekciót rendeztek. Akkoriban kevés transzport érkezett, és a legtöbb sonderkommandós tétlenül lézengett. A németek száz sonderkommandóst akartak kiszelektálni. Néhányan máris el akarták indítani a felkelést, anélkül, hogy megvárnák a parancsot. Az előkészületek azonban még hiányosak voltak, a szervezésben még voltak hézagok, és arra sem volt mód, hogy az ellenállás valamennyi résztvevőjét értesítsük az akcióról. Azt mondtam a bajtársaknak: „Amíg nem kapok parancsot, hogy hozzam elő a kézigránátokat, addig nem kezdhetjük el.” De mihelyt a döntés megszületett, máris megtámadtuk az SS-t, és felhasználtunk mindent, ami a kezünk ügyében volt. Tizenkét embert sebesítettünk meg, és úgy tűnt, kettőt vagy hármat meg is öltünk.⁷³

Az SS-erők rögtön berontottak a krematórium területére, tüzet nyitottak, és elfoglalták a terepet. A lázadók meggyújtották a lakószint matracait, hogy az épület is tüzet fogjon. A tűz miatt⁷⁴ nem tudtam megközelíteni a kézigránátok rejtékhelyét. Attól féltem, hogy a falba tömött kézigránátok felrobbannak, és így a németek tudomást szereznének a földalatti mozgalom létezéséről. Szerencsére az egész, fából épült tető beomlott, és maga alá temette a teljes lakószintet.

Ekként a németek semmire sem jöttek rá, és végül a kézigránátok se robbantak fel. Szerettünk volna megszökni, de be voltunk kerítve; a krematóriumot elektromos kerítés vette körül, és a kapu zárva volt. A felkelés során a németek ötszáznál több szökött

foglyot öltek meg a hétszázból, aki a krematóriumokban tartózkodott.

ABRAHAM: A felkelés akkor tört ki, amikor elhangzott a parancs, hogy száz sonderkommandóst ki kell szelektálni. Mi a III. (IV.) krematórium udvarán álltunk, ahol a névsorolvasásokat rendezték, és nem tudtuk, ki van a halállistán. Néhányan közülünk fel voltak fegyverkezve, főleg vasrudakkal és késekkel. Tudtuk, hogy nincs vesztenivalónk, és hogy eljött az akció ideje. Néhányan ráugrottak az SS-legényekre, és összeverték őket, majd amikor kitört a pokol, menekülni kezdtünk, de nem tudtuk pontosan, merre forduljunk – a lényeg az volt, hogy kijussunk. Csak két lehetséges irány létezett: a szomszédos IV. (V.) krematórium vagy az országút.

Maguk kettesben menekültek, vagy csoportosan?

ABRAHAM: Én magamban menekültem. Akit eltalált egy golyó, ott maradt fekvé; mi, többiek minden irányban szétszéledtünk. Elértük a IV. (V.) krematóriumot, de nem tudtuk, mi vár ránk. Benyomultunk a krematóriumba, és megpróbáltunk elbújni. Bármelyik pillanatban meghalhattunk volna. A németek később összeszámoltak minket, és négy embert kiharcoltak a sorból: az öcsémet, engem és két másik sonderost. Az SS-ek elvittek minket. Még mielőtt a krematórium körzetét elhagytuk volna, dumdumgolyókkal eltalálták a lábam. A földre zuhantam, és nem tudtam továbbmenni. Az SS-ek körém gyűltek. Később őrt állítottak melém, hogy ne szökhessek meg. Ez a IV. (V.) krematórium udvarán történt. Megkérdeztem az őrtől: „Miért őriz engem? Lőjön le, akkor túl leszünk rajta, és maga elmehet.”

Az őr németül válaszolt: „Nem kaptam parancsot, hogy lőjem le.” És tovább őrködött.

Egyszer csak odajött egy idősebb német, aki a Sonderkommandóban dolgozott. Jó ember volt, néha ennivalót hozott nekünk.

Amikor látta, hogy megsebesültem, azt mondta a többieknek, vigyenek a tábori kórházba. Ott találkoztam egy sebesült *volksdeutsch* (népi német) kápoval és egy görögországi sonderkommandóssal, aki a barátom volt. A kórházban dolgozott egy varsói zsidó sebész, ő segített rajtam.

Hogy hívták az orvost?

ABRAHAM: Haymannak vagy Hermann-nak, nem emlékszem pontosan. Arra kértem, adjon nekem valamit, amitől meghalok. Azt felelte: „Most itt van, és nem kell félnie. Itt semmi rossz nem fogja érni.” Megoperált, fertőtlenítette és bekötözte a sebet, és ottmaradtam a kórházban.

Mi történt magukkal kettőjükkal a felkelés leverése után?

SLOMO: Miután a IV. (V.) krematóriumba értem, egy időre elbújtam egy kórakás mögé. Tauber, a barátom a krematórium kémenyében rejtőzött el. A németek még mindig az életben maradt lázadók legyilkolásával foglalkoztak. Később pedig újabb száz túlélőt hoztak magukkal a III. (IV.) krematóriumba, mivel további holttesteket kellett elhamvasztani. Kapcsolatba léptem a bátyámmal, aki megsebesült, és a kórházban feküdt. Akit nem lőttek le, azt a németek kihallgatták, de senki se köpött. Úgy tettünk, mint akik semmiről sem tudnak.

És magával, Abraham, mi történt a kórházi tartózkodása alatt?

ABRAHAM: Lassan rendbe jöttem. Akkor egy napon a kórházban is szelekciót végeztek. A németek minden betegről megkérdezték, miért van itt. Amikor rám került a sor, azt mondtam, sonderkommandós vagyok, mire azt mondták: „Itt maradsz.”

Mi történt a IV. (V.) krematóriumban, mielőtt a németek kiűrtették?

SLOMO: A IV. (V.) krematórium majdnem Birkenau utolsó napjaiig üzemelt. A németek közvetlenül azelőtt robbantották fel, mielőtt elhagyták a tábort. Ezalatt azonban csak a táborban el-

hunyt vagy meggyilkolt foglyok testét hamvasztották el, hiszen a transzportok folyamatos érkezése megszakadt. Ekkoriban csak három fogoly dolgozott a krematóriumban; a többiek az I. (II.) és a II. (III.) krematórium lebontását végezték. 1944 novemberétől én is részt vettem a bontásban. Az volt a parancs, hogy az eszközöket és berendezéseket szállítsuk át a gross-roseni táborba. Részt vettem a felkelés közben felgyújtott III. (IV.) krematórium szét-szerelésében is. Leromboltuk a falakat és részben a vasszerkezetet is. 1944 novemberéig a II. (III.) krematóriumban laktam. Utána a teljes sonderkommandós csapatot, amely még mindig ezekhez a munkálatokhoz volt beosztva, áthelyezték a BIId táborba. A szállásunk a 3. blokkban volt.

Mikor közölték magukkal, hogy felszámolják a tábort?

ABRAHAM: Néhány nappal az evakuálás előtt, amire 1945. január 18-án került sor. Azon a napon ott álltunk mind, kivonulásra készen. És akkor egyszer csak elhangzott a parancs: „Sonderkommando, vissza a barakkokba!” Végzetes jelzés volt ez számunkra. Rögtön felfogtuk, mit jelent: aznap éjjel kivégeznek. Amikor elhangzott az újabb parancs: „Mindenki kifelé! Mindenki hagyja el a tábort!”, elmenekültünk a blokkból, és kihasználtuk a lehetőséget, hogy mi is elhagyjuk a tábort. Először átvonultunk Auschwitzba. Ott a Hössler nevű SS még mindig megpróbált „levadászni”. Később aztán megkezdődött a halálmenet. A sebem miatt igencsak nehezemre esett a gyaloglás. Volt Auschwitzban egy unokatestvérem, aki a mosodában dolgozott, és ott volt egy taliga a mosott ruhának. Az unokatestvérem beleültetett, és azok a sonderkommandósok, akik velünk indultak el, az egész halálmenet alatt tolták a taligát. A németek nem bánták, mivelhogy ők is használták a taligát: megpakolták a bennünket szemmel tartó örök teljes felszerelésével.

Az első nap végén Pszczyna városkába értünk. A futballstadionban töltöttük az éjszakát. Másnap mentünk tovább. Azt mondtam Slomo öcsémnek: „Úgy látom, itt az út közepén fognak megölni. De te talán megmenekülhetsz; tedd meg, akkor legalább az egyikünk életben marad.”

És így történt. Menet közben Slomo öcsém és Fuchsenbrunner, aki a lengyel hadseregben szolgált, és ismerte az úthálózatot, megszöktek.

Egyszerűen kiléptek a sorból, és befordultak jobbra; hátra se néztek, hogy nem vette-e észre valamelyik német a szökésüket. De a németek semmit az égardta földön nem vettek észre. Talán nehéz volt megkülönböztetni a foglyokat a civilektől. Elmenekültek, anélkül, hogy utánuk lőttek volna. Hát így sikerült az öcsémnek meglépni.

A barátaim vittek tovább, amíg egy vonathoz nem értünk. Felraktak rá.

Időközben tél lett, és erősen havazott. Két napig utaztunk, anélkül hogy tudtuk volna, hová. A vagonok nyitottak voltak, egy falatot se kaptunk enni, és egymás hegyén-hátán feküdtünk. Sokan kiugrottak az ablakokon, és szökni próbáltak. Az utazás Mauthausenben ért véget. Ott álldogáltunk egész éjjel, míg végül elhelyeztek egy viskóban.

Amikor rám került a sor, láttam, hogy néhány foglyot „KL” betűkkel jelöltek meg, köztük engem is. Biztosra vettem, hogy ezeket, velem együtt, krematóriumba viszik. Ehelyett a németek ezeket az embereket a kórházba küldték. Ott feküdtünk, anélkül, hogy bármi ennivalónak nevezhetőt kaptunk volna. Egyszer egy nap adtak egy kis levest, ez volt minden. Nagyjából három hónapot töltöttem itt. Egész idő alatt kísértett a gondolat, hogy

hamarosan megölnék, és töprengtem, hogy a csudába kerültem ide.

Egy napon – azt hiszem, március volt – a németek több foglyot munkára szelektáltak, köztük engem is. Az amerikai bombázásokban megsérült síneket kellett rendbe hoznunk. Kaptunk pár doboz konzervet, és ettünk egy keveset. Egy héttel később megparancsolták, hogy hagyjuk abba a munkát, és elvittek Ebenseebe – ez volt az utolsó állomásom a felszabadulás előtt. Egy barakkban laktam, amit azoknak a foglyoknak tartottak fenn, akik nem jártak ki dolgozni. Halálosan féltem a *Lagerälteste*-től, egy Danisch nevezetű népi némettől.⁷⁵ Igazi disznó volt. Emlékeztem rá még Birkenauból, ahol a *Strafkommando*, a büntetőcsoport vezetője volt. Mindenki gyűlölte. Ő is emlékezett rám mint sonderkommandósra, és féltem, hogy feljelent. Egész idő alatt próbáltam elkerülni. Elküldtek munkára a hegyek közé, egy föld alatti üzembe. Egy-két napig dolgoztam, de a sérülésem miatt nem bírtam tovább. Inkább a barakkban maradtam. Szombat este a németek bejelentették, hogy el kell rejtőznünk a bombázások miatt. Utána jött a főkapó, és megparancsolta, hogy maradjunk a helyünkön. Az éjszaka folyamán egyszer csak észrevettük, hogy az SS-ek eltűntek, és csak a wehrmachtos katonák maradtak ott. És az amerikaiak még akkor éjjel elérték a tábor.

Addigra a táborban teljes volt a káosz. Megjöttek az oroszok is, és fegyvert kerestek. Benyomultak az SS-legénység barakkjaiba, ahol találtak is fegyvereket. De rátaláltak Danischra is, akit ott a helyszínen megöltek. Eközben mi, foglyok elindultunk kenyérért. Találtunk egy pékséget, és a kemencében több cipót. Elosztottak minket különböző táborokba – volt lengyel tábor, francia tábor és így tovább. Rengeteg ennivalót is kiosztottak köztünk, túl sokat

is. A foglyokat ledöntötte lábukról a hasmenés, és sokan belehaltak a zabálásba.

Az öccsére hogyan talált rá?

ABRAHAM: Egy napon egy barátom jelent meg a táborban, és azt mondta: „Gyere, menjünk haza Lengyelországba.” Azt feleltem: „Én nem megyek vissza Lengyelországba. Gyűlölöm a lengyeleket. Soha többé nem akarom viszontlátni őket.”

A barátom megtalálta a feleségét, visszament Lengyelországba, és letelepedett Sierpcben. Slomo öcsém január óta onnan húsz kilométerre, Żurominban állapodott meg. A barátom volt az első, aki közölte vele, hogy még élek.

Más szóval az öccse hazament a szülővárosukba, és ott kereste magát?

ABRAHAM: Úgy van. Visszament. De nem akart ott maradni, mert egyetlen élő rokont se talált. Csak addig akart ott időzni, amíg kiderül, mi maradt meg a család tulajdonából, és amíg viszsza követeli, amit a lengyelek elvettek. Céltalanul lézengett, amíg bele nem szaladt ebbe a barátomba, aki tudatta vele, hogy életben maradtam.

Én ezalatt úton voltam Palesztinába, Olaszországon át. 1945. július 18-án érkeztem Olaszországba, és három hónapig maradtam ott; akkor szálltam volna hajóra Palesztina felé. Közben Rómába mentem, hogy némi pénzt vegyek fel a Jointtól (American Jewish Joint Distribution Committee – Amerikai Zsidó Egyesült Elosztó Bizottság), és visszafelé a vonaton azt mondta egy ismerős: „Az öcséd Németországba ment.” Amikor a jó hírt meghallottam, nem mentem vissza Santa Caruzziba, hanem Németországba utaztam, hogy viszontlássam az öcsémet. Átkeltem az osztrák–olasz határon, és Salzburgba mentem, ahol találkoztam Moshe Friedmann-nal, egy sonderkommandós barátommal.

„Maradj velünk – javasolta –, és együtt megkeressük az öcsédet.” Friedmann rengeteget segített. Elment a salzburgi polgármesterhez, aki szintén táborban volt, és megkérte, szerezzen nekem szobát. El is helyeztek egy szobában, két másik emberrel. Leveleket kezdtem írogatni Frankfurtba, hogy megtudjam, van-e valami információ az öcsémről, Slomo Dragonról. Egy szerencsés véletlen folytán az egyik ilyen levél az ő kezébe került. Ezután Ausztriában találkoztunk. És azóta nem váltunk el egymástól.

Emlékszik-e, Slomo, hogyan határozta el a halálmenetben, hogy megszökik?

SLOMO: 1945 januárjáig a BIIId-tábor 13. blokkjában voltam. Ezután átvittek a 16. blokkba, és onnan indultunk el gyalogmenetben 1945. január 25-én. Csaknem valamennyi sonderkommandós, aki életben maradt – lehettek úgy százan –, ekkor hagyta el Auschwitzot. Köztük volt Smuel Franciaországból, Leibl Grodnóból, Lemke Pliszko és David Nencel Rypinből, Moshe és Jankelel Weingarten Lengyelországból, Aba Grodnóból, Berl Beirach Lunából, Sender Berlinből, Maurice Görögországból, Leon Cohen Szalonikiból és Saul Chazan szintén Szalonikiból. Voltak mások is, de az ő nevükre már nem emlékszem.

Sok kilométert gyalogoltunk. Éreztem, hogy le kell lépnem, amíg nem késő. A foglyok, akiket a birkenauai földalatti mozgáslomból ismertem, tudták, hogy elég bátor vagyok a szökéshez, és a szükséges kockázatot is merem vállalni. Ha alkalom adódna, habozás nélkül megszöknék.

Néhány bajtársamnak elárultam a szándékomat. Időnként megkérdezték: „No, Slomo, hát mikor szöksz meg?” „Még nem – feleltem. – Az idő még nem alkalmas rá.” Nem ismertem eléggé a környéket, és azt se tudtam, pontosan hol vagyunk. Másfelől tudtam, hogy hamarosan meghalnék, és nem vesztegethetem az időt

a megfelelő pillanat kivárásával. Láttam, mi történt más foglyokkal a halálmenet alatt: sokukat menet közben lőtték le, és az út menti árkokba zuhantak. Attól féltem, ha a menetelés folytatódik, én is sorra kerülök. Miért hagyjam, hogy így öljenek meg? Meg akartam ragadni a lehetőséget, és megkímélni magam egy fölösleges golyótól.

Egy reggel tízkor indultunk el; kétfelől fegyveres németek kísérték. Menet közben egyszer csak észrevettem egy ösvényt, amely az országúttól elkanyarodva egy faluba vezetett. Fuchsenbrunner így szólt: „Slomo, talán ez az alkalom, amire vártál.”

És ekkor azt mondtam a bátyámnak: „Abraham, én elindulok ezen az ösvényen, akkor is, ha lelőnek. Meg akarok szökni.” Nagyon jól tudtam, hogy a németek lőnének rám, de el voltam szánva, hogy megpróbálom. Körülöttünk nyüzsgöttek a németek, és csekély volt a valószínűsége, hogy kitérjek a golyóik elől. De lesz, ami lesz, átpördültem az ösvényre, és menekültem. És tessék, senki se lőtt rám.

Hogy történhetett ez? Maga talált rá magyarázatot?

SLOMO: Egyszerűen csoda történt. Más magyarázatot nem találok rá. Azok se értik, akik akkor körülöttem voltak, és még élnek. Még mindig nem értik! A németek egyetlen lövést se adtak le.

Egyedül szökött meg?

SLOMO: Nem, Fuchsenbrunner velem jött.

Futottak, vagy csak mentek?

SLOMO: Mentünk, normális ütemben. Lassan haladtunk a falu felé, mintha hazatérő civilek volnánk. Nem akartunk gyanút keltetni. Azt hiszem, ezért nem lőtték ránk a németek. Talán azt hitték, helybéli lakosok vagyunk, és nem akartak fölöslegesen civilekre támadni. Alighanem nagyon magabiztosnak látszottunk,

és ez meggyőzte őket, hogy nem tartozunk a halálmenet foglyai közé.

Meddig mentek így?

SLOMO: Vagy tíz percig. Akkor mertem megfordulni. Láttam a távolban a menetelőket. De minket senki sem üldözött; mintha egyszerűen megelégedtek volna rólunk. Mentünk tovább, amíg egy folyóhoz nem értünk. Át akartam gázolni rajta, de aztán láttam, hogy szennyvíz. Mivel, választási lehetőség nem volt, így is beléptünk a jéghideg vízbe. Átkelés közben egyszer csak elsüllyedtem, de összeszedtem a maradék erőmet, hogy elérjem a túlsó partot, ahol egy erdőt láttunk. Alig tettünk néhány lépést, német beszédet hallottunk. Gyorsan elpucoltunk, és a falu felé indultunk. Néhány perc múlva egy házhoz értünk. Egy asszony volt benn, pár gyerekkel. Gondolom, a küllemünkről meg a szörnyű bűzről, amit árasztottunk, tudta, kik vagyunk. Mások, akik szintén megszöktek a halálmenetből, valószínűleg már megelőztek. A falubeliek több jelből is rájuk ismerhettek.

Mit szólt az asszony, amikor meglátta magukat?

SLOMO: Nem mert segíteni, és kiabálni kezdett. Nem volt vesztenivalónk. Kést tartottam a nyakához, és megfenyegettem: „Ha kinyitja a száját, megölem.”

Honnan volt kése?

SLOMO: Felkaptam az asztalról. Szóval a nő és a gyerekek estig a túszaink voltak.

Az asszony nem próbált segítséget hívni?

SLOMO: De igen, de elég gyorsan felfogta, hogy ha nem segít nekünk, habozás nélkül leszúrnánk. Őt meg a gyerekeket leültetük egy sarokba, és azt mondtuk: „Estig így maradnak. Okosabb, ha ki se nyitják a szájukat!” Aztán este továbbálltunk. Úgy hatá-

roztunk, hogy nem maradunk a faluban. Egész éjjel gyalogoltunk, és reggelre Pszczynába értünk. De ott se akartunk megállni, és még legalább tizenöt kilométert mentünk a vasúti sínek mentén, amíg egy magányos tanyához nem értünk. A ház mellett jókora szénaboglya állt, abban bújtunk el. Csakhogy hamarosan ránk talált egy házörző kutya. Megjelent a gazda is, lámpással a kezében, és kiharcolt minket a boglyából. Engedelmeskedtünk, és lengyelnek mondtuk magunkat. Elmagyaráztuk, hogy a németek elvették a szekerünket és a lovainkat, és menekülnünk kellett. A gazda bevitt a házába.

Odabenn fűtve volt. A gazda megérezte a ruháinkból terjengő bűzt.

Megkérdezte, miért vagyunk ilyen bűdösek; azt feleltük, régóta nem volt módunk megfürdeni. Egész éjjel vele társalogtunk, és mindenféle mesét eszeltünk ki. Másnap elvitt egy tejgazdaságba...

Mi történt attól kezdve, hogy egymásra találtak, addig, amíg elhátarozták, hogy Palesztinába mennek?

SLOMO: Én 1945 végén utaztam Németországba; Abraham később ért oda.

Először Frankfurt közelében, a salzheimi táborban éltünk, aztán beköltöztünk Frankfurtba. 1949 végén érkezünk Izraelbe.

Együtt?

ABRAHAM: Hát persze. A felszabadulás óta mindent együtt csináltunk végig.

Ugyanabban a lakásban éltünk: a feleségem, én, meg Slomo öcsém. Kivéve azt az időt, amikor az öcsém megszökött a halálménethől, soha nem szakadtunk el egymástól!

Miután letelepedtek Izraelben, beszéltek valakinek a Sonderkommandóban végzett munkájukról?

ABRAHAM: Kezdetben egy léleknek se. Nem akartuk elmondani, és kész.

Miért? Meg tudná ezt magyarázni?

ABRAHAM: Az igazat megvallva szégyelltem magam. Az izraeliek gyanakodva kezelték a sonderkommandósokat. Nem értették meg, micsoda hátborzongató valóságban kellett élnünk. Nem értették meg, hogy mi nem önként választottuk ezt a borzalmas „munkát”. Az itteni emberek nem fogták fel, hogy bennünket a sors kergetett az Auschwitz nevezetű pokolba. Sőt az a helyzet, hogy az emberek főleg nekünk köszönhetik, hogy tudják, mi ment ott végbe, tőlünk értesültek a vetkőzők és a gázkamrák pokláról. Képzelje csak el: ha egyikünk se maradt volna élve, a világ nem tudná, hogyan gyilkoltak meg Birkenauban másfél millió zsidót. Nem a magunk szabad akaratából lettünk a Sonderkommando tagjai. A sors intézte így. Nem volt benne semmi irigylésre méltó; de nem volt kiutunk. Higgycs el, ennél borzalmasabb munkát senkinek sem lehetne kívánni. Ezt az öcsém is így gondolja.

SLOMO: Osztom a bátyám minden egyes szavát. Az érzelmek, amikről beszámolt, ugyanazok, mint az én érzelmeim; és ugyanígy érez a Sonderkommando minden túlélője.

ABRAHAM: Szeretném hozzátenni, hogy mindazok, akik jól ismernek, a velem történeteket is ismerik. A jó barátoknak elmondtam, miken mentem keresztül, de másnak senkinek. Mi értelme volna? Az emberek téves következtetéseket vonnának le, különösen egy olyan érzékeny témában, amilyen a holokauszt. El akartuk kerülni a további fájdalmakat.

Miért nézték egyesek ferde szemmel a Sonderkommandót?

SLOMO: Nyilván azt gondolták, hogy mi voltunk a gyilkosok, hogy mi öltük meg a saját kezünkkel azokat az embereket, és mi

vagyunk a bűnösök; és szerintük ezeket a bűnöket a saját kezdeményezésünkre követtük el. Az embereket nem érdekelte eléggé, mi történt Auschwitzban, és úgy gondolták, mi bűntársak voltunk. Ez rettentően abszurd. Az igazság az, hogy a németeknek kellett dolgoznunk, és nem volt más választásunk, mint engedelmesskedni. Nem mi ontottunk vért, hanem a németek. Mi csak a játékszereik voltunk. Ők a fő gyilkosok, és a legszigorúbb büntetést érdemlik, azért is, amit velünk műveltek. Zsidókat kényszerítették rá, hogy eléggessék zsidó hitsorsosaik holttestét; zsidókat kényszerítették rá, hogy porrá őröljék maradványaikat; zsidókat kényszerítették rá, hogy testvéreik tetemét kivonszolja a gázkamrákból. Ez a németek rettentő bűne.

Mikor érezték úgy, hogy a magukkal szembeni álláspont megváltozott? Mikor tapasztalták, hogy az emberek készségesebben hallgatják végig, miket kellett átélniük?

ABRAHAM: A Yad Vashem dokumentációs osztálya a hatvanas években fordult hozzánk először, és felkért, dokumentáljuk a velünk történeteket. Azt mondták, „Régóta próbáljuk megtalálni magukat. Szeretnénk, ha segítenének nekünk, hogy tudassuk a világgal, ami Auschwitzban történt. Maguk az egyedüli szemtanúk. Ne féljenek; arra, amit a Sonderkommando felkelésekor tettek, büszkék lehetnek.” Ettől kezdve mondtuk el az érdeklődőknek mindazt, amin a Sonderkommandóban keresztülmentünk, és lassan megéreztük, hogy az emberek más megvilágításban kezdik látni a történetünket, és a közvélemény mind megértőbb a táborban ránk kényszerített tragikus helyzet iránt. Így aztán nekünk is könnyebb lett beszélni mindarról, amit Auschwitzban átéltünk.

És sikerült belső békéjüket is megtalálni? Vagy még most sem gyógyult be minden sebük?

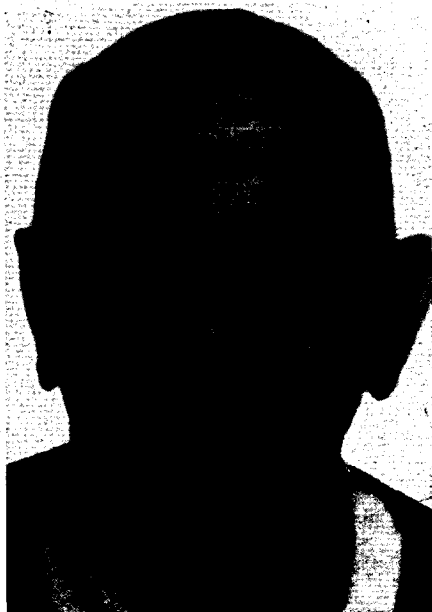
ABRAHAM: Az, ami ott történt, örökre szívünkben-lelkünkben marad. Soha nem fogunk megszabadulni Birkenau emlékeitől. Amellett a közvélemény magatartása nem is változott meg teljesen. Mondok egy példát. Négy évvel ezelőtt, amikor Tiberiasban nyaraltunk, egy nő, aki túlélte Auschwitzot, mindenkinek mesélni kezdte, mi mindenben ment keresztül a táborban. Egyebek közt azt mondta: „A zsidó sonderkommandósok voltak a gyilkosok, és büntetést érdemelnének. Majdnem olyan kegyetlenek voltak, mint a németek.” Azelőtt is hallottam ilyesmit, és ez mind a mai napig megmaradt. De azért mi se hisszük, hogy a többség még mindig így gondolkodik. Csak annyit tehetünk, hogy reménykedünk: Birkenauban végzett munkánk lényegét helyesen értelmezik, és elhiszik, hogy nem mi vagyunk felelősek a „zsidókérdés” végső megoldásáért.

A családjának beszámolt erről a munkáról?

ABRAHAM: A feleségem ismeri a történet részleteit; ugyanígy ismerik a gyerekeim és a barátaim is. Elmondtam nekik mindent, semmit sem hagytam ki, és ők büszkék rám. Nincsenek negatív gondolataik velem kapcsolatban. Semmit sem titkolok előttük, és hiszem, hogy ebben az esetben okosan cselekedtem. Nem szégyellem, ami történt. És Slomónak ugyanez a véleménye.

És visszatekintve...?

ABRAHAM: Ha elgondolodom rajta, magam se értem, hogy bírtuk ki abban a pokolban. Nagy szerencsénk volt, hogy túléltek. Nincs annál édesebb bosszú, mint hogy az öcsém is, én is az élők közt vagyunk.

Ja'akov Gabai
Fényképezte Rosa Bramey (Gabai), Izrael

4

JA'AKOV GABAI:

„Ki fogok jutni innen!”

Ja'akov Gabairól sajnos múlt időben kell írnom. Meghalt, mialatt én a jelen könyvhöz szükséges kutatásokkal foglalkoztam.

Ja'akov Gabai Neveh Jaminban, egy kis moshavban élt (a moshav mezőgazdasági termelőközösség), Kefar Szava közelében, fél órára Tel-Avivtól. Merő lustaságból a kelletténél ritkábban látogattam meg. Ma már sajnálom, hogy többé nem találkozhatom és beszélgethetek vele. Sonderkommandós emlékeinek egy részét magával vitte a sírba. Egyetlen vigaszom a vele készült interjú néhány órájának rendkívüli termékenysége.

Az Athénban született Ja'akov Gabai együtt dolgozott a Sonderkommandóban a fivérével, aki ma az Egyesült Államokban él. Az egymásnak nyújtott segítség és támogatás kétségkívül hozzájárult, hogy életben maradjanak.

A Gabai család a XVI. században telepedett le az itáliai Livornóban; leszármazottaik most is ott élnek. Az olasz állampolgárságot még a Görögországban élő Gabaik, köztük Ja'akov is, megtartották. Egy ideig a németek is elismerték az olasz állampolgárságú zsidók státusát, és nem hurcolták őket táborokba. Ekként a Gabaik sem kerültek Auschwitzba egészen 1944-ig.

Ja'akov Gabai örök optimista volt. Még Auschwitzban is meggyőződéssel hitte, hogy élve hagyja el a tábor. Ja'akov Gabai erős ember volt. Ahogy beszélgetésünkéből is kiderült: elég erős hozzá, hogy életben maradjon, és elmondja az utókornak, amit látott.

Egyszer megkérdeztem tőle: szégyelli-e a munkát, amit Birkenauban végzett.

Nemmel válaszolt. De nem leplezhette, mekkora fájdalommal tölti el a zsidó nép szenvedése. „A saját szememmel láttam, hogyan gyilkolják meg zsidók millióit!”

Legfontosabb közlését az interjúnk egyik szakaszának végére tartogatta. Azt mondta: soha nem álmodik Auschwitzról. „Az »itt és most«-ban élek. ... Azzal a reménnyel érkeztem Auschwitzba, hogy élve fogom elhagyni. Azért maradtam életben, mert megmaradtam optimistának.” Soha nem fogom megtudni, honnan szerezte az erőt, hogy Birkenau emlékeit lelke legtávolabbi zugába, tudattalanja mélyére száműzze. Lehet, hogy egyszerűen az Istenbe vetett hit műve volt. „Nem vagyok vallásos – mondta –, de Isten létét soha nem tagadtam.” Isten, mindent egybevetve, szerezte őt. Megkímélte a lelki sérüléstől ezt a különleges embert, aki már nincs köztünk.

Ja'akov Gabai nem titkolta az igazságot gyermekei előtt. Leánya, Rosa Brami, aki családjával Ja'akov moshavjában él, elmesélte: apja mindent, ami történt vele, elmondott neki, semmit sem hallgatott el. Már kislány korában tudott Auschwitzról és az ottani rémtettekről.

Néhány hónappal e könyv német kiadásának megjelenése után egy példány eljutott dr. Anton Dick-Boldes Berlinben élő német zsidó színházi rendezőhöz. A könyv tartalma és különösen Ja'akov Gabai története olyan hatással volt rá, hogy elhatározta: színpadi változatot készít belőle, és színre is vitte mint kétszerep-

lős kamaradrámát. A színmű, amelyet Berlinben mutattak be 1997 telén, a „Ki fogok jutni innen!” című fejezetén alapult, és a címe is ez lett. Max A. Haupt játszotta az interjút készítő történetest és Ulrich Radoy a Sonderkommando túlélőjét.

Az egyik előadást magam is láttam. Amikor kihunytak a nézőtéri fények, és kivilágosodott a színpad, eltűnődtem: mit gondolt volna Ja'akov Gabai, a holokauszt túlélője, ha meghallja, hogy tanúskodása alapján egy színdarabot mutatnak be Németország fővárosában, német közönség előtt. De akármin is van – következék az interjú.

Hol született, Ja'akov? Hová való a családja?

Athénban születtem 1912. szeptember 26-án. Anyám görög volt; apám olasz származású. Hároméves koromban családom Athénból Szalonikibe költözött, és én ott nőttem fel.

Beszámolna családja eredetéről?

A családom eredete a XVI. századba nyúlik vissza, az itáliai Livornóba. Könnyű nyomon követni őket. Mi hárman voltunk testvérek: jómagam, az elsőszülött, és két öcsém, a néhány évvel fiatalabb Dario,¹ és Sami, a legkisebb. Csak Dario meg én maradtunk életben.

Apám harminc éven át dolgozott a *Nea Litia* („Új Igazság”) kiadó nyomdájában. Az iskolám tandíjmentes volt. A szüleim nem voltak jómódúak, és ez sokat könnyített helyzetükön.

Miután kijártam a hatodik osztályt, én is a *Nea Litia* nyomdájába mentem dolgozni. 1929-ben véglegesítettek, és ott maradtam tizenkét évig, 1940 októberéig.

A németek 1941. április 6-án vonultak be Görögországba. Nagypéntek volt. Athén vasárnap, 1941. április 27-én kapitulált.

Mikortól érzékelté, hogy a zsidókhoz való viszony változóban van? Lassacskán érezni kezdtük, hogy háború van. Először arról értesültünk, hogy Olaszország megtámadta Albániát. Később tovább romlott a helyzet, de a családomat egyelőre nem érte bántódás, mivel apám olasz állampolgár volt – szerencsénkre ahhoz a kiváltásos csoporthoz tartoztunk, amely olasz vagy spanyol állampolgársággal rendelkezett. A németek már a kezdet kezdetén össze-szedték azokat a zsidókat, akiknek nem volt külföldi állampolgárságuk. Olasz állampolgárságunknak köszönhetően bennünket csak később deportáltak.²

Mondana példát azokra a változásokra, amelyeket Szaloniki zsidósága a mindennapi életben tapasztalt?

A szaloniki zsidók tragédiája 1942 végén kezdődött. Először a *kehillá*-ra (a hitközségi adminisztrációra) gyakoroltak nyomást. Csillagászati összegeket követeltek a hitközségi tisztségviselőktől, és kényszermunkára vitték a tizennyolc és negyvenöt év közti zsidókat.³

A *kehillá*-nak nem volt ereje, hogy ellenálljon. A férfiaknak 1941 júliusától az Auschwitzba való deportálásig kényszermunkát kellett végezniük. A szaloniki zsidókat először közép-görögországi táborokba vitték, és rabszolgamunkára fogták. Utat építettek, árkokat ástak, síneket fektettek le, miközben éhezettették, súlyosan bántalmazták és megalázták őket.⁴

Ebben az időben a *La Verdad* (Igazság) nevű liberális újságnál dolgoztam, de a lapot rögtön betiltották, és a görögországi, valamint a külföldi eseményekkel kapcsolatos információáramlás csaknem teljesen megszakadt. A németek külön újságot adtak ki a zsidóknak – német nyelven, de görög betűkkel. *Nea Evropi*-nak („Új Európának”) nevezték el. Antiszemita írásai csak szították a táncstalanság és a félelem lángjait.

Amikor kezdték összeszedni Szaloniki zsidó lakosait, hogy a táborokba deportálják őket, a családom elhatározta, hogy Athénba költözünk, abban a reményben, hogy olasz állampolgárságunknak köszönhetően ott menedékre találunk. 1943. július 15-én hagytuk el Szalonikit, két hónappal Mussolini bukása előtt. Én már házasember voltam; Lorát, a szaloniki Jehosua Menassze lányát vettem feleségül. 1935-ben ismerkedtünk meg. Szalonikiben jóformán nem maradtak zsidók,⁵ és azt reméltük, Athénban új életet kezdhünk.

Athénban eseménytelenül teltek a napjaink. Az olasz hadseregtől hetenként kaptunk valamennyi enniválót, köztük olyasmiket, amikhez Görögországban nemigen lehetett hozzájutni. Békés, nyugodalmas időszak volt ez. Amíg Olaszország nem kapitulált, a németek nem háborgatták az olasz és spanyol állampolgárokat. De 1943. szeptember 5-én Mussolini feladta. A hónap végétől havonta jelentkezniünk kellett egy német hivatalnoknál. 1944. március 24-én pedig elrendelték, hogy Athénból minden olasz állampolgárt deportálni kell.

Azt hittük, rosszul hallunk. Biztosra vettük, hogy bennünket békén hagynak.

Ehelyett éppen ekkor kezdték az athéni zsidókat a táborokba szállítani. Én furcsa körülmények között vettem át a deportálási végzést. Minden reggel a zsinagógában kellett gyülekeznünk, hogy aláírjuk a jelenléti ívet. Egy napon aztán ott tartóztattak le bennünket. Én sohasem mentem el jelentkezni; mindig másvalakit küldtem, hogy aláírja helyettem az ívet. De történetesen pont aznap – nevezhetjük a sors rendelésének – odamentem, és le is tartóztattak. Elvittek a haidari táborba, amely valójában görög börtön volt. Egy hetet töltöttünk ott. Nem tudtuk, mi vár ránk. Azt hittük, a görögök valahogy majd elintézik, hogy kiszabaduljunk.

Egy rémálomnak beillő hét után 1944. április 1-jén, harminckét éves koromban, felraktak minket egy Lengyelországba induló vonatra. Azt mondták, Krakkóba megyünk.⁶

A transzportunk Athénból indult, majd érintette Artát és Ioanninát. Kétezer-ötszáz emberből állt – férfiakból, nőkből és gyerekekből. Az út tíz napig tartott, 1944. április elsejétől április 11-ig. Áthaladtunk Görögországon, Jugoszlávián, Magyarországon és Ausztrián. Így érkeztünk meg Lengyelországba.⁷

Ugyanabban a kocsiban volt, mint a családja?

A vonaton együtt voltunk. Ott voltak az öcsém és a szüleim. A feleségem szintén.

Mit vihettek magukkal?

Takarókat vittünk, egy matracot és két-három váltás ruhaneműt. A vasúti kocsiban nem volt mosdó. Az ételt fukaron adagolták. Megpróbáltunk minél többet aludni. A tizenegy nap alatt néhányan meghaltak. Az ajtókat csak egyetlenegyszer, Budapesten nyitották ki. Ott vizet is kaptunk, a halottakat pedig elvitték.

Athént alkonyatkor hagytuk el, és 1944. április 11-én értünk Auschwitzba. Kedd volt, délelőtt tíz óra.

Mi történt, miután megállt a vonat?

Célba értünk. Az állomás mellett férfiakat és nőket láttunk, amint gyomlálnak. Elég megviseltnek látszottak. Valamivel később, a peronon rendezték meg az első szelekciót: a fiatal nőket és férfiakat az egyik oldalra, az öregeket a másikra küldték. Az összes öreget, beteget, gyengét, valamint a várandós nőket meg a gyerekeket teherautókra rakták, és Birkenaubába vitték, ahol azonmód elhamvasztották őket. Még aznap végeztek velük.⁸

Amikor az öregeket elszállították, még mindig azt hittük, szerencsénk van. Nézzétek, őket kocsin viszik, mi meg gyalogolhatunk.⁹

Miután leszálltak a vonatról, mi történt a családtagjaival?

A szelekció után a nagyobbik öcsém és én együtt maradtunk, a szüleinket pedig felvette az egyik teherautó. Odamentünk hozzánk, és azt mondtuk: „Jó utat, vigyázzatok magatokra, és ne búsuljatok. Mind túl fogjuk élni.” Ez az egész családból csak az öcsémnek sikerült. A többiek sajnos mind odavesztek.

Még mire emlékszik a szelekcióból?

A németek, akik a szelekciót végezték, mindenkinek megmondták, hová álljon. Álmomban sem gondoltam, hogy most látom utoljára a családomat.

Azelőtt már hallotta az „Auschwitz” szót?

Még 1942-ben hallottunk az ukrainai munkatáborokról. Amikor Auschwitzba értünk, azt hittük, ez az egyik ilyen ukrainai tábor. Nem tudtuk, hogy Auschwitz a halált jelenti. Biztosra vettük, hogy ez is csak egy munkatábor, mint a többi.

A transzportból hétszáz főt engedtek át a szelekción, köztük az öcsémet és engem is. Gyalog kellett megtennünk a három kilométeres utat Birkenauig. Nem tudtuk, hová vitték a családunkat. Úgy egy hónapig tartottak a karanténtáborban,¹⁰ hátha van valami betegségünk. Ha lett volna, valamennyiünket egyszerre megölhettek volna. Szerencsénkre senki sem betegedett meg.

Mikor kapta meg a fogolyszámát?

Néhány nappal később. 182 569 volt a számom. A tábor lakóinak nem volt nevük, csak számuk.

Húsz nappal a megérkezésünk után – 1944. május 12-én – újabb, ezúttal szigorúbb szelekciót tartottak. Két orvos és két tiszt jelent meg. Meztelenül kellett eléjük állnunk. A német orvos egyetlen árva szó nélkül megvizsgált, és kiválogatta a háromszáz legerősebb, legegészségesebb embert. Alapos, átfogó vizsgálat volt. Az orvos öt percen át keringett körülöttem, és minden porciká-

mat megtapogatta. A két *Kommandoführer* – osztagparancsnok –, aki mellette állt, így szólt hozzánk: „Mától kezdve keményen fogtok dolgozni, de ennivalóban és ruhában nem szenvedtek hiányt.” Ez megnyugtató; jólesett hallani. Összesen hétszázötvenen voltunk – részben újonnan érkezettek, részben olyanok, akik egy ideje már a táborban éltek. Elvittek egy munkatáborba, amelynek „D tábor” volt a jelzése.¹¹ Ezzel valójában a Sonderkommando tagjai lettünk.

Pénteken átvittek a Sonderkommando blokkjába, ahol találkoztunk néhány lengyel zsidóval, aki a deportálásig Franciaországban élt. Volt néhány orosz- és lengyelországi meg csehszlovákiai zsidó is. Kápová Jakob Kaminskit nevezték ki.¹² Bámulatos ember volt – kőkemény fickó, aki nem félt a németektől.

Miután a szelekción beválogattak a Sonderkommandóba, és megérkeztünk a táborba, megszűnt minden kapcsolatunk a tábor többi lakójával. Mintegy százan laktunk az I. (II.) krematórium tetőterében, százan a II. (III.) krematóriumében és hétszázötvenen a III. (IV.) és IV. (V.) krematóriumében.¹³ Amikor beléptünk a barakkjainkba, a foglyok azt mondták: „Itt minden jobb, mint otthon. Csak egyvalamit kell tudnotok: innen egyikünk se jut ki élve.” Mellettem állt egy oroszországi zsidó, aki született pesszimista volt. Így szólt hozzám: „Ja'akov, higgyél nekem: innen soha nem fogunk kijutni. Tudom, miről beszélek.” És akik már régóta voltak itt, megmondták: „A Sonderkommandóban a munka azt jelenti, hogy nap mint nap hullákat égetünk.” Ekkor hallottuk először, hogy Auschwitzban embereket hamvasztanak el.

A hét elején, hétfőn, május 15-én részekre osztották a csoportunkat. Az egyik a II. (III.) krematóriumba került, bennünket pedig az I. (II.) krematóriumhoz irányítottak. A mi egységünk főleg

görög zsidókból állt. Köztük volt Michel Arditti, a korfui Josef Baruch,¹⁴ a Cohen fivérek, Slomo és Maurice Venezia,¹⁵ én és az öcsém, Dario Gabai, Leon Cohen, Marcel Nadjari,¹⁶ és Daniel Ben-Nachmias.¹⁷ Közölték velünk, hogy első éjjel még nem kell dolgoznunk, csak figyelniünk. Emlékszem, nem sokkal délután fél hat előtt érkezett egy transzport Magyarországról. A régiek felszólítottak, tanulmányozzuk gondosan az emberek arcát, mert néhány pillanat múlva már nem lesznek életben. Nem hittük el. Röviddel ezután megparancsolták, hogy menjünk le, és figyeljük, mi történik. Lementünk, kinyitottuk a gázkamrát, és valóban megpillantottuk a holttesteket. Közölték, hogy ez lesz a munkánk. Kívül volt egy tábla; az állt rajta lengyelül, németül, oroszul és angolul: „Zuhanyozó”.

Mit látott, amikor először nyílt ki maga előtt a gázkamra ajtaja?
Egymáson heverő holttesteket. Volt ott mintegy kétezer-ötszáz. Sokukon sebek voltak, és vért is láttam. Borzalmas látvány volt. Soha még csak hasonlóban sem volt részem.

Emlékszem, ezután abba a helyiségbe vezettek, ahová a holttesteket vitték, és ahol most kirántották az aranyfogakat, lemetelték a nők haját, és összeszedték az értéktárgyakat. Nekünk pedig figyelniünk kellett, hogyan végzik a munkájukat.

Mire gondolt a holttestek láttán?
Arra, hogy tragédia, rettenetes tragédia sújtja a zsidó népet, amelyet ilyen kegyetlenül irtanak ki.

Az első néhány nap egyszerűen borzalmas volt. De biztattam magam: „Nem szabad, hogy elveszítsd az ép elmédet.” Tudtam, hogy mostantól kezdve nap mint nap szembesülnöm kell ezzel a látvánnyal. Ez lesz a dolgunk, tehát jobb, ha megszokjuk. Kemény munka, de majd hozzászoksz.

Első éjjel nem dolgoztunk. Csak a második éjjel álltunk munkába. Jött a művezető, és mindenkinek elmondta, mi lesz a feladata. „Te ezt csinálod, te meg azt.”

Én egy másik fogollyal dolgoztam együtt. Fel kellett emelnünk, és hordágyra kellett tennünk a holttesteket, majd vasvillával egyenesen a kemencébe kellett tolnom őket.

Mindegyik kemencének három ajtaja volt. Egy ajtón négy holttestet lehetett betolni – hatvan testet tizenöt perc alatt, és tizenöt perc múlva meg kellett forgatni az egészet egy vasvillával. Lángolt a tűz, és újabb negyed óra múlva az áldozatokból csak hamu maradt, semmi más. Aztán előlről kezdődött a művelet. A munka mindössze három, legfőljebb négy percre tartott. Ezután félórás szünet következett.

Mielőtt a Sonderkommandóba sorozták, tudta, hogy Auschwitzban embereket gyilkolnak és hamvasztanak el?

Görögországban megírták a lapok, mit művelnek a németek 1943 óta a táborokban, de nem hittük el. Ki hinné el, hogy a németek – ez a civilizált nép – ilyesmire képesek? Pedig naponta, minden egyes napon véget nem érően hamvasztottak zsidókat, és odakinn játszott a zenekar, és énekelt a női kórus. Miután három napig dolgoztunk, jött a parancs, hogy a rengeteg transzport miatt az új Sonderkommando egyik fele, köztük én is, átköltözik a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumba. Minden nap 24 000 magyar zsidót kellett elhamvasztani. Ezzel a feladattal az oda helyezett sonderkommandósok egymagukban nem tarthattak lépést. Néhány nap múlva, miután több ezer magyar zsidót a bunkerokban hamvasztottak el, mindenki visszatért az eredeti helyére, és folytatta a maga eredeti sonderkommandós munkáját.

Április végétől egész májuson át nagyszámú magyarországi transzport érkezett Birkenaubá. Olyan népesek voltak, hogy tö-

megeik nem fértek el a krematóriumokban. Így aztán gödröket ástak, ahol további ezreket lehetett elégetni. Az én egységem az erdőben álló „szauna” mellett dolgozott, szemközt a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriummal.¹⁸ Itt ásták meg a gödröket, amelyekben a krematóriumokban megmaradt holttesteket hamvasztották. A gödröket a németek „bunkeroknak” hívták.¹⁹ Itt három napig dolgoztam.

A holttesteket a gázkamrából a bunkerba vitték, és ott lettek elhamvasztva. A bunkert fák vették körül, így senki sem láthatta, mi történik ott. A bunkerokban a hamvasztás módszere a következő volt: a tetemeiket egy réteg fahasábra helyezték, följük további fahasábokat és deszkákat raktak, azokra ismét holttesteket és így tovább, három vagy még több rétegben. Ezután odajött egy SS-katona, benzint öntött a gödörbe, majd gyufát gyújtott, és az egész rakás lángba borult. Óránként mintegy ezer holttestet hamvasztottak el; a zsírjuknak volt köszönhető, hogy a tűz nem aludt ki.²⁰ Mielőtt a tüzet meggyújtották volna, leraktak egy kiló szenet és két deszkát is. A tűz ezután átterjedt a holttestekre.

A tizenkét órás műszak végén visszatértünk a B tábor 13. blokkjába, másnap pedig ismét kivonultunk a bunkerokhoz. Egységünk egyik tagja, akit Menachem Litschinek hívtak, ugyanazzal a transzporttal érkezett, mint én. Görögországban suszter volt, és asszonyt meg két leánygyermeket hagyott otthon. Egy napon így szólt hozzám: „Ja'akov, ez a munka kibírhatatlan. Nem hajigálhatunk örökké embereket a tűzbe. Nem akarok tovább élni.” Azt mondtam neki, hogy néhány napig még legyen türelemmel. „Minden kezdet nehéz, de minden elmúlik. Ne dobd el magadtól az életedet.” Várt két napig, és a harmadik napon – amikor úgy gondolta, senki se néz oda –, mialatt a holttesteket a gödörhöz szállí-

tották, Menachem a tetemmel, amit vonszolt, a tűzbe ugrott. Egy Grünberg nevű német őrmester lelőtte, hogy megkímélje a kínoktól. Ez 1944. május 18-án történt.

Egy vagy két hónappal később egy német katona jelent meg a II. (III.) krematóriumban, és azt kérdezte: „Tud valaki arról, ami Menachemmel történt?” Jelentkeztem. Felszólított, hogy mondjam el, mit láttam. „Igenis – feleltem –, de csak franciául mondom el, nem németül.” Bevitt az irodába, leültetett, és adott valamit enni, és akkor bejött még valaki, és szintén arra kért, számoljak be Menachem esetéről. Arra gondoltam: mit izgatja őket egyetlen ember sorsa, mikor naponta ezreket végeznek ki? Tudtam, hogy az öngyilkosságot nem szabad szóba hoznom. Amikor megkérdezték, hogyan fordulhatott elő ilyesmi, azt feleltem: mi alatt a holttestet cipelte, túl közel ment a tűzhöz, és közben megcsúszott és beleesett. Hát így esett a dolog. Nagy bajba kerültem volna, ha megmondom, hogy öngyilkosság történt.

Hogyhogy?

Ott, a helyszínen megöltek volna.

Előfordult még Menacheméhez hasonló eset?

Nem, ez az egyetlen, amire emlékszem.

Miután aznapra végeztem a holttestek cipelésével, a nap nagy részében többnyire üldögéltem a bunker körül, este pedig visszamentem a D táborba. Szerettem volna a krematórium épületében lakni; elegendő volt a bunkerokból. Ez a munka volt a legnehezebb, és nem látszott a vége. Közben egyszer se kaptunk szünetet; egy percre se pihenhattunk meg. Folyvást csak menni, emelni, húzni, dobni, menni, emelni, húzni, dobni, miközben a német örök minden mozdulatunkat figyelik.

Esténként az egységünk kilenc vagy tíz tagja meghozta a vacsorát. Egyszer vagy kétszer kihasználtam az alkalmat, és megkér-

deztem a kápóktól, Kaminskitól és Lemkétől,²¹ „Miért nem helyeztettek át engem a bunkeroktól a krematóriumba?” Kaminski és Lemke megtette, amit tehetett, és négy nappal később áthelyeztek a II. (III.) krematóriumba, ahol addig maradtam, amíg 1945. január 18-án el nem hagytam a táborot. Szerencsém volt, hogy ilyen gyorsan elhagyhattam a gödröket, mert az ottani munka tényleg a végtelenbe nyúlt.

Dario, az öccse hol dolgozott ezalatt?

Egy hónapig a III. (IV.) és IV. (V.) krematóriumban, aztán Kaminski áthelyeztette mellém a II. (III.) krematóriumba, hogy együtt legyünk.

Az öccse miféle munkát végzett?

Ugyanabban az épületben dolgoztunk, de ő más, könnyebb munkát kapott, mert gyöngébb volt. Amikor a holttesteket a lift felvitte a kemencék szintjére, Dario négyesével, ahogy kellett, a kemencék elé szállította őket. A munkája sokkal könnyebb volt, mint az enyém, mert neki nem kellett emelgetnie a testeket, csak a kezük-nél fogva odahúzta őket. A Sonderkommandóban voltak könnyebb és nehezebb munkák, de mindig segítettük egymást.²²

Hogyan érintette az öccsét ez a munka?

Az igazat megvallva nem hittem, hogy kibírja. Érzékeny fiú volt, tíz évvel fiatalabb, mint én. És mégis, mindvégig kitartott.

Hogy nézett ki kívülről a II. (III.) krematórium?

Akár hiszi, akár nem: szakasztott úgy, mint egy gyárépület. Elöl kéménye volt, mint minden gyárnak. Ha nem száll fel belőle a megpörköltödött emberi hús büze, senki se gondolta volna, hogy odabenn embereket gyilkolnak.

El tudná mondani, mi történt, amikor befutott egy transzport?

Valahányszor begördült a vonat, már a peronon várakozott egy német csapat, hogy végrehajtsa a szelekciót. Köztük volt a tábor

orvosa is. A vonatok megálltak a peron mellett, nem messze a krematóriumtól, és elkezdődött a szelekció. Először a gyerekeket és a nőket szűrték ki, de a németek nem verték őket. Hiába, igazi úriemberek voltak.²³

A krematórium körzetének kapuja mintegy száz méterre volt a vonatok megállóhelyétől, úgyhogy láhattuk, az egyes transzportokból hány embert küldenek oda. A táborparancsnok megmondta az orvosnak, aki részt vett a szelekcióban, hogy egy-egy transzportból hány ember „érdeklí”, akiket kényszermunkára küldhet: ma tíz százalék, holnap tizenöt, harmadnap húsz és így tovább. Voltak olyan transzportok is, amelyek száz százalékát indították a halálba; ezeknél szelekciót se tartottak. A szelekciónak egyébként nem voltak mércéi. A német csapat úgy állapította meg a kvótát, hogy megfeleljen a táborparancsnok által kitűzött százalékaránynak. A halálraítélteket abba a krematóriumba irányították, amelyik éppen fogadóképes volt.

Honnan tudták a németek, melyik krematórium felvevőképes?
Mindegyikben volt egy *Oberfeldwebel* (törzsőrmester), aki reggelenként jelentette, van-e hely az ő krematóriumában, vagy nincs. A mi krematóriumunk törzsőrmestere vörös hajú berlini gengszter volt. 1944 májusában és júniusában valamennyi krematórium nonstop üzemelt.²⁴ 1944 júliusában valamennyit enyhült a helyzet, augusztusban pedig jóformán nem is érkeztek további transzportok.

Mikor volt lehetősége szót váltani a krematóriumba érkező áldozatokkal?

Munka előtt, amikor nem volt semmi dolgunk, néha lementünk a jókora vetkőzőhelyiségbe, fogadni az áldozatokat. Olyankor mindnyájukkal találkoztunk.

Beszélhettek is velük?

Rá kellett vennünk őket, hogy vetkőzzenek, de az igazat nem mondhattuk meg nekik.

Mi járt a fejében a sok száz zsidó láttán, akiről tudta, hogy néhány percen belül mind halottak lesznek?

Arra gondoltam, hogy úgyszincs mód segíteni rajtuk. A hatalom a németek kezében volt; velük nem lehetett ellenkezni. Hiszen nem voltak fegyvereink, amikkel kezdhettünk volna valamit. A vetkőzőben soha egyetlen zsidó sem kérdezte meg tőlem, hová viszik most őket.

Emlékszik valakire ezekből a transzportokból? Fel tudná idézni benyomásait az emberekről, akik ekkor érkeztek Auschwitzba?

Nem, mert igazából soha nem beszéltem velük. Mialatt nekünk egy nemrég érkezett transzporttal volt dolgunk, a legújabb jövényeket a „Kanada”-kommandó tagjai²⁵ és a német örök fogadták. A fogadás nem tartozott a feladatainkhoz. Volt, hogy egyáltalán nem is láttuk a transzportokat, és nem tudtuk, kikből állnak, mert lefoglalt a munkánk, és nem lehetett csak úgy elsétálni.

Előfordult, hogy a sonderkommandósok rokonokkal találkoztak?

Ez, a magyarországi zsidók transzportjainak kivételével, bármikor megeshetett. A feleségem is a táborban raboskodott, és mindenki, aki hasonló helyzetben volt, örökös félelemben élt. Rettogtem, hogy a feleségemet is itt, a krematóriumban gyilkolják meg, és azon rágódtam, mit tennék, ha ez bekövetkezne. Szerencsére erre nem került sor, de 1944. október 31-én, amikor az utolsó négyszáz „muzulmán”²⁶ kísérték a halálba, köztük volt két unokafivérem is, aki a birkenau D munkatáborban dolgozott. Leültünk a vetkőzőben, és két órán át beszélgettünk.

Tehát tudta, hogy az unokatestvéreire halál vár.

Persze hogy tudtam. A németek parancsaiból értesültünk róla, kikkel fognak végezni. Amikor a fogolynak le kellett vetkőznie, és

kapott egy pokrócot, egy kevés kenyeret és némi margarint, ez azt jelentette, hogy hamarosan viszik a krematóriumba.

Miről beszélgettek?

Megkérdeztem, hogy lehet az, hogy éppen ők, akik mindig olyan bátrak és élelmesek voltak, ebbe a helyzetbe kerültek. Azt felelték: „Ezt a sorsot szánta nekünk a végzet, nem térhetünk ki előle.”

Ettek és cigarettáztunk, amíg el nem jött számukra az indulás ideje. „Itt az idő, hogy végezzünk veletek” – mondta az egyik német, én pedig azt mondtam nekik: „Valami szörnyűt akarok mondani nektek; de nem fogtok szenvedni.” A gázkamrához vezettem őket, és megmutattam, hol töltik be a gázt. „Ha ide ültök, egy másodpercig se szenvedtek majd.” Amikor elmentem, azt mondta a német katona: „Csak így tovább – neked aztán van vér a pucádban!” Azt feleltem: „Miért kellene olyan sokat szenvedniük?” Aznap a meggyilkoltak közül tízen görögországi ismerősök és családtagok voltak.

Mire mind a 390 holttestet elhamvasztottuk, ki-ki közülünk hamuvá változtatott néhány rokont és ismerőst. Az egyes áldozatok maradványait elkülönítettük, és pléhdobozokban eltemettük; továbbá feljegyeztük a halottak nevét, valamint születésük és meggyilkolásuk dátumát. Még kaddist is mondtunk fölöttük. Most aztán értünk ki mond majd kaddist? – tűnődtünk... Hallottam, hogy amikor bejöttek az oroszok,²⁷ megtalálták a dobozokat.²⁸

Kérem, beszéljen néhány transzportról, amely emlékezetébe vésődött.

Az első sonderkommandós munkanapom délutánján egy magyarországi transzport érkezett.

Élénken emlékszem egy transzportra, amely Görögországból hozott kétezzer embert 1944 júniusában. Ez volt az utolsó görög-

országi transzport, és az összes zsidót szelekció nélkül kivégezték; így rendelkezett a táborparancsnok. A transzport minden tagját felfalták a lángok, kivétel nélkül.

1944. június végén a cigánytáborból hoztak foglyokat. Ellenálltak, mert nem akartak a krematóriumba jutni. Még mind egészségesek voltak.

1944-ben, július közepén, hajnali háromkor transzport érkezett legalább ezeröttszáz emberrel. Magyarországi zsidók voltak – férfiak, nők, kisgyerekek. A vetkőzőben vártuk őket. Először az asszonyokat, a lányokat és a gyerekeket hozták. Egyszer csak egy asszony, aki két gyerekkel jött, megkérdi tőlünk: „Hogy vetkőzhetnék le maguk előtt? Ez gyalázat!”²⁹ Mondtuk neki, hogy mi ehhez már hozzászoktunk, de mielőtt folytathattuk volna, megjelent a táborparancsnok, és azt mondta a nőnek: „Ide tegye a ruháit és a gyerekeket is, és jól jegyezze meg a fogas számát, hogy majd megtalálja.” Micsoda ironikus helyzet... És a nő ment egyenesen a gázba, a gyerekeivel együtt. Hát így...

1944 augusztusában egyre kevesebb magyar transzport érkezett; és amikor végképp elfogytak, nem maradt már olyan hely, ahonnan zsidókat küldhettek volna. Később jött még néhány kisebb transzport, de aztán a folyamatosság végleg megszakadt. Ahonnan talán még küldhettek volna zsidókat, onnan a németek fokozatosan visszavonultak.

1944 augusztusában Łódźból érkezett népes transzport,³⁰ és ugyanebben a hónapban 250 lengyel muzulmán is küldtek Auschwitz külső táboraiból; mire ideértek, már mozdulni se tudtak. Éppen ekkor jelent meg a krematórium parancsnoka, a Moll nevű SS-tiszt, és azt mondta: „Ezeket ne küldjétek a gázba.” Személyesen akarta lemészárolni őket. Először azzal a fém pálcával ütlegelte áldozatait, amivel a halottak megmaradt csontjait törte össze.

Utána puskát és puskagolyókat kért az egyik katonától, és lövöldözni kezdett. Miután négy vagy öt szerencsétlent lelőtt, az egyik muzulmán felkiáltott: „Parancsnok úr!”, és Moll, ez a brutális szadista válaszolt neki: „Nos?”

„Van egy kérésem.”

„Mit akarsz?”

„Mialatt lelövi a barátaimat, szeretném elénekelni a Kék Dunna-keringőt.”

„Csak rajta! – felelte Moll. – Micsoda jó muri! Zenekísérettel még jobban esik lövöldözni!” És az ember valóban énekelt – la-la-la –, Moll pedig sorra lelőtte a többieket, mígnem az énekesre került a sor: az utolsó golyó eltalálta, és végzett vele.

Arra is emlékszem, hogy negyvenkét gyereket kísértek hozzánk, tizenhárom-tizennégy éves ép és egészséges serdülőket. Volt köztük egy fiú, aki öt golyóval a testében még mindig élt. Valamennyit leterítették.

Úgy két héttel később húsz partizán érkezett; négy szép lány is volt köztük.

Tudták, hogy meg fognak halni. Arra számítottunk, hogy az öklükkel próbálnak majd védekezni, elvégre partizánok voltak, de nem történt semmi. Hagyták magukat, mint birkák a vágóhídon. Amikor szóltunk nekik, hogy vetkőzzenek, meg se mukkantak. Némán vonultak be a gázkamrába – valóban mint a birkák.

Emlékszem egy esetre, amikor 140-150 kamasz lány került hozzánk. Leültek, és bohóckodni meg nevetgélni kezdtek, mint akik azt hiszik, szórakozni jöttek Birkenaubá. Ámultunk és bámultunk. Mi folyik itt? Eltelt fél óra, egy óra, majd kettő, és még nincsenek elhamvasztva? Aztán jött a parancs: küldjük őket vissza. Egy teherautó a „szaunába” szállította őket. Amikor épen-egészségesen és fickándozva jöttek ki a krematóriumból, azt

mondtuk nekik: „Gyűjtsatok gyertyát, amiért (ilyen szerencsések van, és) élve jöttök ki erről a helyről.” A lányok leültek, és utasítást kaptak, hogy írjanak levelezőlapokat: „Megérkeztünk a táborba. A németek szívélyesen fogadtak. Rendesen megvendégelték, és jól vagyunk.” Két nappal később visszavitték őket a krematóriumba. Szörnyű hűhót csaptak, mert tudták, mi vár rájuk. Likvidálták őket.

Egyszer egy magyarországi lányt vezettek hozzánk, akinek két-napos kisbabája volt. Tudta, hogy meg fogják ölni. Azon az éjszakan nem volt semmi dolgunk. Tétlenül ücsörögtünk. A lányt is hellyel kínáltuk, adtunk neki ennivalót és cigarettát. Ő elmondta, hogy énekesnő, és vagy fél órán át mesélt. A kemencék előtt ültünk. Mellettünk ült egy holland SS-katona,³² igazán kedves, rokonszenves fiú, aki szintén hallgatta az elbeszélést. Amikor a történet véget ért, felállt, és így szólt: „Jó, jó, de nem üldöghelhetünk itt örökké; most a halál van soron.” A lányt megkérdezték, mit választ: a babát öljék meg először vagy őt. Azt mondta: „Először engem. Nem akarom a gyermekemet holtan látni.” A holland ekkor felállt, odahozta a puskáját, agyonlőtte a lányt, és a kemencébe dobta. Aztán felkapta a kisbabát, piff-paff, és a dolog el volt intézve.

Mi vagyunk az egyedüliek, akik a zsidók tragédiáját a saját szemünkkel láttuk.

Ez a holland SS másfél évet töltött a táborban és mindent látott, de nem fogta fel a nép, a zsidó nép tragédiáját. Mi láttunk és megtapasztaltunk mindent. A munka kezdetben nagyon nehéz volt, de az idő múlásával megszoktuk.

A vetkőzőben egyszer egy anyába és a lányába botlottam. Az asszony lehúzott az ujjáról egy platinagyűrűt, és nekem adta. Szemlátomást azt hitte, megmenthetem a lányát. De hát nekem

ez nem állt hatalmamban. Elvettem a gyűrűt. No de meddig tarthat az ember magánál ilyen holmit? Nemsokára el is dobtam.

Hogyan jegyezhetett meg, Ja'akov, ennyi részletet, a pontos dátumokat is beleértve? Ez bámulatos!

Naplót vezettem. A Sonderkommandónál töltött első napomon kezdtem el, és egészen 1945. január 18-ig vezettem, amikor felszabadultam. Mindennap feljegyeztem, ami történt. Majdnem ötszáz oldalon át. Mindennap leírtam a legszokványosabb eseményeket is, például hogy „Ma ez és ez történt...” vagy „Ma ez és ez volt a munkánk...” Mindennap leírtam, amit a Sonderkommandóban csináltam. Mindennap történt valami új – különös halálesetek, a helyek, ahonnan a transzportok elindultak, az emberek viselkedése, a tizenévesek, akik sikoltóztak: „Nem akarunk meghalni, küldjenek munkára, tudunk dolgozni.” De akkor már ki figyelt oda rájuk? A világ nem törődött a zsidók sorsával, nem igaz? Valamennyiüket lemeszárolták.

Tudta valaki, hogy naplót írt?

Egypáran. Néhány barátom tudta, de titokban kellett tartani.

Tulajdonképpen miért írt naplót?

Úgy gondoltam, talán kijutok innen. De amikor elhagytuk Birkenaut, a naplót nem vihettem magammal. Hogyan vihetnék el ötszáz oldalt Birkenauból Mauthausenbe? Mit szólnának a németek? Rögtön megölnének.³³

Akkor hol hagyta?

Otthagytam, még csak el se ástam. De bár a napló elveszett, töméntelen dátumra emlékszem, és nem is fogom elfelejteni őket. Jól meg tudom jegyezni a dátumokat; soha nem esnek ki a fejből.

Felsorolna néhányat?

Első munkanap a Sonderkommandóban – 1944. május 15. Két-száz barátom, akit hozzánk kísértek a német katonák és meggyilkoltak – 1944. szeptember 18. A Sonderkommando felkelése – 1944. október 7. Utolsó napom Birkenauban – 1945. január 18.

Mit tudna még mondani a vetkőzőhelyiségről?

A transzporttal érkezett áldozatok hátulról léptek be, és összetalálkoztak a korábbi transzportok utasaival. Húsz lépcsőfokon kellett lemenniük. Elsőnek a lányok és a kisgyerekek vetkőztek.³⁴ A németek gondosan, előzékenyen vezették be őket egy tágas helyiségbe, ahol számozott fogasok és kampók voltak; oda kellett akasztaniuk a ruháikat. Ezután az áldozatok továbbmentek egy folyosón, majd balra fordultak, és elérték a gázkamra ajtaját. De amikor a férfiak kerültek sorra, a németek gyorsabb tempót diktáltak, és durván, erőszakosan bántak velük: „Mozgás, mozgás!” Korbáccsal kergették őket a gázkamrába, és becsukták mögöttük az ajtót.

Az ajtón jókora tábla függött, német, orosz és jiddis felirattal: „Zuhanyozó”. Ide kellett belépniük.

Hányan fértek egyszerre a gázkamrába?

Úgy kétezren.

És mind a kétezren – férfiak, nők, gyerekek – együtt tartózkodtak a vetkőzőben?

Igen, igen. Elsőnek a nők mentek be, aztán a férfiak következtek. A férfiak nem látták a nőket vetkőzés közben, de a gázkamrában aztán mind együtt voltak. Aztán az SS-ek rájuk zárták az ajtót.

Emlékszik erre az ajtóra?

Nem egészen két méter magas, vastag fa volt, amely kívülről hermetikusan záródott.

Hogyan juttatták a gázt a gázkamrákba?

Minden gázkamra mennyezetében négy nyílás volt; előttük vasrudakkal védett üveglemezek. Mikor elhangzott a „Bedobni!” parancs, az egyik német felment, és bedobta a Zyklon-B-gázt az egyik nyíláson. A gázkamra mennyezetén zuhanyrózsák voltak – persze nem voltak bekötve a vízellátásba – és fémráccsal védett csővezeték.

Pontosan ki volt az, aki megnyitotta a vezetéket, és bedobta a gázt? Valamelyik SS. Miután bedobta, kék gőz terjengett a kamrában. A gáz kék kockák formájában jelent meg, és amikor ezek érintkeztek a levegővel, a gáz kiszabadult, és azonnali fulladást okozott.

Kiáltoztak az emberek?

Kiáltoztak, de ki hallotta őket? A gázt fentről már bedobták. Néhány percen belül mind halottak voltak.

Ezután odajött egy orvos, és az ajtó kémlelőnyílásán át figyelte a haláltusájukat vívó embereket, majd megállapította, hogy mind meghaltak-e, vagy él még valaki közülük. Az órájára nézett, és figyelte a halál beálltát. Ő közölte, hogy már ki lehet nyitni az ajtót, mert a műveletnek vége. „El van intézve” – mondta németül, és elment a dolgára. Ekkor felment egy német őr, és kinyitotta a mennyezeti szellőzőnyílásokat, majd tíz perccel később az ajtót is kitérték. Fél óra múlva el lehetett kezdeni a munkát; de fél órán át senki se mehetett a gázkamra közelébe.

Amikor az elgázosítás után az ajtót kinyitották, milyen látvány tárult maga elé?

Egymásra zuhant testek – kétezer holttest.

Ezt a saját szemével látta?

Úgy van. Elvégre tíz hónapot töltöttem ott.

Odalenn tizenöt-húsz ember dolgozott. Szíjakkal vagy rudakkal kihúzták a hullákat, és közben megpróbálták szétválasztani őket. Volt köztünk néhány orosz is. A testeket egy kis átjáróba dobták. A szemközti átjáróban volt egy lift, amelybe tíz holttest fért. A lift gombnyomásra felment a kemencékhez.

Milyenek voltak a holttestek a gázhalál után?

A gázkamrából kihúzott holttestek össze voltak kenve vizelettel és vérrel. A legrosszabb állapotban a muzulmánok voltak.

Honnan jött a vér?

A gázkamrában keletkezett belső vérzésekből. A gáztól megpatantak a véredények. A testek eltávolítása után néhány sonderkommandós kitakarította a gázkamrát. Fenn, a kemencéknél úgy húsz ember dolgozott. Eleinte négyen válogatták szét a testeket, mivel a kemencéknek négy ajtajuk volt. A krematóriumban voltak locsolócsövek és csapok. A gázkamrából eltávolított holttesteket először erős vízszugárral lemostuk – ehhez gumicsizmát kaptunk. El kellett tüntetnünk a vérfoltokat. A még nedves testek ezután kerültek a kemencékbe. A németek úgy rendelkeztek, hogy a kemencébe tisztán kerüljenek. Emellett lemosás után könnyebb volt vonszolni őket a földön.

Hogyan fűtötték a kemencéket?

Az épület mögött állt egy rakás deszka; ezekkel gyújtottunk tüzet. Utána az emberi zsír táplálta a lángokat.

Mennyi idő alatt égtek el a tetemek?

Fél óra kellett hozzá. Ezalatt a kemencék minden nyílásában négy holttest égett el. A hamvasztási folyamat a következőképpen működött: volt öt kemence, mindegyik háromajtós – kettő elöl, egy hátul. Öt kemence szorozva három ajtóval, szorozva mindegyikben négy holttesttel – így a II. (III.) krematóriumban huszonnégy

órák munkaidővel számolva fél óránként hatvan... óránként 120... naponta 2880 hullát lehet elhamvasztani. Most már kiszámíthatja, mekkora kapacitása volt Auschwitz-Birkenau mind a négy krematóriumának.

Az első negyedórán ide-oda rohangáltunk a vasvillával, és megfordítottuk a testeket, hogy közről érje őket a láng. Pontosan negyedórával azután, hogy bedobtuk, a test teljesen elégett, mi pedig betoltuk a következő négyet. A maximális teljesítőképesség négy felnőtt vagy hat-nyolc gyerek volt.

Létezett a foglyok között munkamegosztás?

A munka a következőképpen oszlott meg: eleinte négy ember dolgozott fenn, a kemencéknél. Miután a lift felért, kinyitották az ajtót, és négy ember kihúzta a holttesteket, négyes csoportokba osztotta őket, majd ezeket a négyes csoportokat a kemence ajtaja elé helyezte. Mi két, egyenként öt-öt tagú csoportra voltunk osztva. Az első csoport a kemence ajtóihoz szállította a hordágyakat. A második a hordágy két oldalán állt, és rúddal rögzítette a testeket. A hordágnak az elülső végén kerekei voltak.

A munka, amelyet rám osztottak, nem volt túlságosan nehéz. Nekem kellett a holttesteket felemelnem, és fejtől-lábtól a hordágyra raknom. Ehhez kaptam egy vasvillát. Ezután a hordágyvivők felemelték a hordágyat, én pedig kettesével, két vasvilla segítségével, betoltam a testeket, az egyiket jobbra, a másikat balra.

Három percen belül mind a hatvan tetem benn volt a kemencékben. Negyedórával később vasvillával meg kellett piszkálnom a húsukat. A füst mintegy tizenhét méter magas oszlopban szállt fel. A németek féltek az orosz vagy amerikai gépektől, amelyek néha elrepültek a tábor fölött. Újabb negyedóra elteltével kinyitottuk az ajtókat, eltávolítottuk a hamut, és leraktuk a túloldalon. Három percig dolgoztunk, majd fél órán át vártunk, hogy a testek

teljesen elhamvadjanak. Ezalatt pihentünk, kezet mostunk, húztunk egyet a vodkából, és üdögéltünk. Ha éjszaka dolgoztunk, erre a fél órára még el is bóbiskolhattunk. Néha, ha a kemencék nem üzemeltek, kitisztítottuk őket, eltávolítottuk a mindenféle szennyeződést. Magukat a kemencéket nem tisztítottuk ki, csak az előttük lévő területet.

Hogyan helyezték a holttesteket a kemencébe?

Vettünk két-három nőt, és közéjük raktunk egy férfit, mert a nők testében több a zsír. A kemence szélén volt egy ajtó: azon dobtuk be a gyerekeket. Minden alkalommal hét vagy nyolc gyereket hamvasztottunk el. Hatalmas üzem volt ez.

Amikor a holttesteket a kemencébe dobta, belenézett az arcukba?

Ha a transzportok a gettókból jöttek, nem néztem oda, de néha, ha más táborokból jöttek, közről megnéztem az arcokat, mert aggódtam a feleségem miatt. Elvégre ő is ott lehetett az újonnan érkezettek között.

Hol tépték ki az aranyfogakat?

Ott, ahol lemostuk és négyes csoportokba osztottuk a holttesteket; még mielőtt a kemencékbe kerültek volna. Mialatt mostuk őket, ott állt két fickó Csehszlovákiából: ők voltak a „fogászok”, akik kihúzták az aranyfogakat. Tényleg fogászok voltak; a németeket is ők kezelték. Volt ott egy nagy doboz, oda dobálták az aranyat: valóságos láda volt, „Németország” felirattal. Hát ide kerültek az aranyfogak, az összes arany. Minden héten megjelent egy vagy két német, őrnagy vagy alezredes, szóval tiszték. Kinyitották a dobozt, és találmra eltették, ami megtetszett nekik³⁵ Körülbelül egy hónap múlva a dobozt elküldték Németországba. A ruhákat is hazaküldték. A magyarok csinos ruhákat hoztak magukkal, mindenféle finom holmival tele bőröndöket. Az ennivalót a németek meghagyták nekünk.

Elnézést a kérdésért: mennyi hamu marad egy emberi testből?

Kevesebb, mint egy kiló. A medencecsontok nem hamvadnak el teljesen, ezért ezeket baltával ki kellett szednünk a kemencéből, és porrá őrölnünk őket ezzel a fémszerszámmal,³⁶ amíg hamuvá nem morzsolódnak. Volt ott mindenféle szerszám. Mivel negyedóra múlva megfordítottuk a testeket, nem sok maradt belőlük.

Hová vitték az elhamvasztott testek hamuját?

Amikor a testek elégték a kemencében, a hamu kijött a másik oldalon. Megtöltöttünk vele egy talicskát, és kivittük az udvarra. Ha a hamurakás dombbá nőtt, érte jött egy teherautó, és a folyóba dobta.³⁷ „Haleledel”, tréfálkoztak a németek.

Hányan végezték magával együtt a hamvasztást?

Négyen voltak, mindig ugyanazok, nem volt helycsere.

A csoport többi tagja is Görögországból jött?

Nem, ők Lengyelországból jöttek.

Hogyan érintkeztek egymással?

Beszéltünk egy keveset jiddisül, és főleg jelbeszédet használtunk. Elboldogultunk. Hiszen egy olasz iskolában két évig németül és két évig angolul tanultam.

Egész idő alatt ugyanazokkal a sonderkommandósokkal volt együtt?

Az utolsó napig együtt maradtunk, amíg el nem hagytuk Auschwitzot. Utána mind a magunk útjait jártuk, és soha többé nem láttuk egymást viszont.

Birkenauban különbözött az életük a többi fogolyétól?

A sonderkommandósok élete nem is hasonlított a tábor többi foglyáéhoz. Messze voltunk a tábortól, teljesen elkülönítve, és a többi táborlakóval nem volt semmiféle kapcsolatunk.

Körülbelül száz sonderkommandóst két csoportra osztottak: legalább ötven került az éjszakai és ötven a nappali műszakba. A munkaidő tizenkét órás volt. Voltak hetek, amikor az ember

reggel hattól este hatig dolgozott; a következő héten megcserélték a műszakokat, és este hattól reggel hatig tartott a munkaidő. Mi az éjszakai műszakot szerettük jobban, mert a nappal nehezebb volt: olyankor mindig megjelentek a tiszték. Éjszaka a fegyelem is lazább volt, mert az örök aludtak.

Bocsásson meg a fogalmazásért: elmondhatom-e, hogy fenntartottak egyfajta „feketepiacot”, és a németekkel is üzleteltek?

Mi biztosan nem; nem volt szükség rá, hiszen mindenünk megvolt. Rengeteg pénzünk és aranyunk volt, amit a vetkőzőben találtunk. A nagy részét a meggyilkolt emberek a ruháikba tömőködték. Mi átadtuk a németeknek, ők pedig kolbászt és innivalót adtak vacsorára. Italok nélkül nem ment volna. Mi és a németek élénk csereforgalmat bonyolítottunk le, ahogy az egy közönséges vásáron szokás.

Hogy alakult a napirendjük?

Reggel ötkor ébredtünk. Hatkor a II. (III.) krematóriumban névsorolvasást tartottak az egész Sonderkommando számára; részt vett rajta az éjszakai műszak, és azok, akik éppen megjelentek a nappali műszakra. Mindnyájunknak jelentkeznünk kellett a német őrnagynál. Ha valamelyikünk megbetegedett, a kápónk jelentette: „Egy ember hiányzik, betegség miatt”, a német pedig feljegyezte. Utána kezdődött a munka. Nyolc és kilenc között félórás étkezési szünetet tartottak, aztán dolgoztunk tovább. Rendes ebédet kaptunk, és utána este hatig dolgoztunk.

És milyenek voltak az étkezések? A koszt...?

Néha, ha nem ettünk meg mindent, a maradékot elvittük a rab-szolgamunkásoknak, akik nagyon nehéz szabadtéri munkát végeztek. Ami a kosztot illeti, semmiben nem szenvedtünk hiányt. Bármit elvehettünk, amit az áldozatoknál találtunk. Volt kenyérünk, süteményünk, kolbászunk, amit csak akartunk. Mindenből

jutott is, maradt is, és a német örök velünk lakmároztak. Minden nap kaptunk egy adag marhahúst – a legjobb részt, ami csak volt. A levest a legjobb csontokból főztük. Reggel néha vittünk egy kicsit az őrnék – mondhatom, boldog volt. Bőven volt ennivalónk – még a munkába is vittünk belőle. Elvettük, ami a transzporté volt, még olyankor is, amikor a németek is a vetkőzőben voltak. Egyáltalán nem bánták.³⁸

Mindenből bőség volt, a legkülönbözőbb ennivalókból is. Azt se tudtuk, mit válasszunk először a kifogyhatatlan készletből. Minden szendvics finomabb volt, mint az előző. És a készletet nap mint nap feltöltötték. Még húsból is bőség volt.³⁹

Szeszes italt is fogyasztottak?

De még mennyire. Amire csak gusztusunk volt, minden rendelkezésre állt – 96 százalékos vodka is. Megengedték, hogy alkoholt fogyasszunk – amilyet megkívántunk.

Hol laktak?

A krematórium épületében. A II. (III.)-ban. Ott voltak a szobáink a tetőtérben. Rendes ágyam volt, takaróval, párnával.⁴⁰

És tudtak aludni a kemencék közelében?

Hát nem voltak messze. A halottakat egy szinttel lejjebb égették. De mindenünk megvolt. Jó ágy, rendes ágynemű. Éltük világunkat, függetlenül attól, ami odalenn történt.

Milyen ruhában dolgoztak?

Meleg holmink volt, a legjobb minőség. Bélelt nadrág, bélelt zubbony, meleg alsónemű, dzsekik, sapkák, kabátok. Később, amikor Auschwitzból Mauthausenba vittek, nagy hasznunkra voltak ezek a ruhadarabok. Sokan meghaltak útközben, de mi épek-egészségesek maradtunk.

Levegőzött néha odakinn a fűves udvaron?

Igen. A gyepet nagyon szépen rendben tartották. Olykor, ha nem volt semmi dolgunk, gyomlálgattunk vagy feltakarítottuk az udvart. Ha nem volt munka – azaz nem jöttek transzportok –, időnként a krematóriumot is kitakarítottuk. Az is megesett, hogy ilyenkor lapátot nyomtak a kezünkbe, és kiküldtek az udvarra, hogy hozzuk rendbe. Mindig volt mit csinálni. Soha nem lődörögtünk tétlenül.

Este, a szobáikban mivel foglalkoztak?

Összejöttünk és énekeltünk. Valaki játszott; és senki egy szót se szólhatott, mert a tábortól messze voltunk. Minden este ettünk, ittunk, és sokat énekeltünk. Tízíg, tizenegyig fenn voltunk.

És vasárnaponként? Vagy akkor is dolgoztak?

Ez csak természetes. Mindig dolgoztunk, ha volt munka; pihenőnap nem létezett. Vasárnaponként elmentünk a Szaunába, vagyis a fürdőbe, és útközben görög népdalokat énekeltünk. A németeknek is tetszett az éneklésünk. Igaz, a krematóriumban mindennap zuhanyozhattunk, de a Szaunába menni különlegességnek számított.

Soha nem kaptak szabadnapot?

Emlékszem, 1944-ben jom kippur október 4-re esett. Hétfő este láttam, hogy a sonderkommandós lengyel zsidók előkészítenek mindent: Tóra-tekerceket, imakönyveket stb. A németek szabadnapot adtak, mi pedig imádkoztunk. Mindenki imádkozott, és tette, amit kellett, és másnap, kedden, hajnali ötkor – jom kippur napján! – jött egy kétezer-ötszáz főnyi zsidó transzport. Na tessék! Ez volt a jom kippuri ajándékuk! Még tisztán emlékszem, hogy azt mondtam a barátaimnak: „Nézzétek, mit kaptunk ezektől a disznóktól!” Három nap múlva a III. (IV.) krematóriumban kitört a felkelés.

Tudták vagy hallottak róla, mi történik másutt a táborban?

A feleségem a női táborban volt, és kétszer meglátogattam. Kéthetenként megengedték, hogy találkozzunk. Csak kétszer láttam, és aztán, októberben elvitték a táborból Bergen-Belsenbe.

Hogyan tudta meg, hol van? Hogyan lépett vele kapcsolatba?

Néha, vasárnap délutánonként, ha nem volt sok a munka, elengedtek. A II. (III.) krematóriumtól, ahol dolgoztam, az I. (II.) krematóriumig legfőljebb száz méter volt a távolság. A kettő között futott a vasúti sín, utána már ott is voltál az I. (II.) krematóriumban. Megengedték, hogy meglátogassuk egymást, és az I. (II.) krematóriumtól a II. (III.)-ig sétáljunk. Szóval elsétáltunk az I. (II.) krematóriumig, és azzal éppen szemben volt a női tábor 15. blokkja.

Mindenféle dalt szívesen énekeltem, különösen a görög vagy olasz dalokat.

Egyszer, amikor éppen egy olasz dalt énekeltem, egyszer csak hallom a feleségem hangját. Azt mondta a barátnőjének: „Ez Ja'akov, ez Ja'akov!” Nagyot kiáltottam: „Igen, én vagyok az! Hol vagy?” „A 15. blokkban” – kiáltott vissza. „Jó, akkor meglátogatlak” – harsogtam. Így kiabáltunk egymásnak, görögül. „Hogy-hogy meglátogathatsz?” „Ne izgulj, megoldom.”

A sonderkommandósok takaróit kéthetenként átvitték a női táborba fertőtlenítésre. Egy tíz férfiból álló csoport vitte át őket. Így aztán egy szép napon alkalmam nyílt, hogy odamenjek. Azt mondták, másnap megyek oda. Még aznap odakiabáltam a feleségemnek: „Holnap meglátogatlak. Mondd meg a felügyelőnődnek, hogy ne küldjön munkára. Hozok is majd neked valamit.” Nahát, pontosan így történt. Másnap reggel „organizáltam” két csomag cigarettát, egy kis kenyeret meg édességet, és elvittem

a felügyelőnőnek meg az asszonynak. Így negyedórát lehattunk együtt. Láttam, hogy jó kondícióban van. Örültem, hogy nem csont és bőr; ez azt jelenti, hogy nem éheztek. Később, októberben az összes nőt Bergen-Belsenbe vitték. Október 7-én, amikor a felkelés kitört, még ott volt, és azt hitte, megöltek. Merthogy valamennyi sonderost, aki az I. (II.) krematóriumban lakott, kivégezték, és a III. (IV.) krematórium sonderosai közül is alig maradt életben valaki. Nagyon kevesen éltek túl...

Tudta a felesége, milyen munkát végez?

Igen, tudta.

Amikor kéthetenként meglátogatta, tapasztalta-e, milyen állapotban van a többi zsidó fogoly, aki éhezett?

Igen, és erre használtuk a fejadagjainkat. A száz adagot, amit a kantinból kaptunk, átadtuk a zsidó foglyoknak, hogy kipótolhassák a kosztot, és legyen erejük dolgozni. Hozzá se nyúltunk.

Amikor meglátogatta a feleségét, neki is tudott ennivalót csempészni?

Igen, neki kenyeret vittem, és a felügyelőnőjének cigarettát, hogy aznap ne küldje a feleségemet munkába.

A transzportokban érkezők elmondták, mi újság a táboron kívül?

Igen, kaptunk híreket. Valamit tudtunk az eseményekről. De néha nem jutott elég idő beszélgetni velük.

Elhitte, amit meséltek?

El. Általában tudtuk, mi van odakinn. Fuchs, az alezredesünk búcsúbeszédet tartott nekünk. „Holnap elhagylak titeket. Megyek harcolni a hazáért. Minden jót kívánok.” Degenerált alak volt, csak megvetést érdemelt.

Mint zsidóknak, szabad volt imádkozniuk?

Csak jom kippurkor. Ahogy már mondtam, 1944-ben jom kippur október 4-re, keddi napra esett.

Maga is azok közé tartozott, akik jom kippurkor Auschwitzban imádkoztak?

Nem, akkoriban én még nem imádkoztam; zsinagógában se jártam soha. Csak itt, Izraelben járok zsinagógába. Hiszek Istenben, de nem vagyok vallásos.

A maga transzportjából hányan dolgoztak a II. (III.) krematórium Sonderkommandójában?

Körülbelül ötvenen. A többiek – összesen százan voltunk – már régebről dolgoztak ott. Amikor mi, „újoncok” megérkeztünk, a veteránok figyelmeztettek: „Itt van minden, ennivaló, ruha, de egyvalamit tudnotok kell: innen senki közületek nem jut ki élve.” Hallottuk, amit mondtak, de nem fogtuk fel. Sokkolva voltunk.

Mialatt ott volt, milyen országokból jöttek a sonderkommandósok?

Görögországból, Lengyelországból, Franciaországból és Oroszországból. Voltak a III. (IV.) és IV. (V.) krematóriumban néhányan Magyarországról, egy ember pedig Csehszlovákiából. Rajtam kívül a II. krematóriumban dolgozott egy Szalonikibe való testvérpár, Leon és Baruch Venezia is. Athénban tartóztatták le őket. Baruch Veneziának olasz állampolgársága volt; szabó volt és ruha-kereskedő. A fia a Sonderkommandónál dolgozott a III. (IV.), IV. (V.) krematóriumban, és 1944. október 7-én, délelőtt tízkor ölték meg, a Sonderkommando felkelése alatt. Velem dolgozott a krematóriumban néhány olyan lengyel zsidó is, aki Franciaországba emigrált. Beszéltek franciául, és a németek Franciaországban tartóztatták le őket.

Milyen közös tevékenységeik voltak? És milyen viszonyban voltak egymással?

Baráti viszonyban. Jó barátok voltunk, szolidárisak egymással. Abban a pokolban senkinek nem volt választása.

Mit csináltak, ha lejárt a munkaidő?

Szoros barátságban voltunk.

Van olyan egykori munkatársa a II. (III.) krematóriumból, aki ma Izraelben él?

Igen, Smuel Lemke Giv'at ha-Selosában él, de nem akar beszélni ezekről az időkről.⁴¹ Tizenöt évvel ezelőtt volt egy barátom Kefar Szavában, aki szintén megjárta Auschwitzot. Egy szombati napon azt mondta, meglepetést tartogat számomra. Elhajtottunk Giv'at ha-Selosába, és megálltunk Lemke házánál. Azt mondtam: „Ez Lemke.” Odamentünk hozzá, de nem ismert meg. Erre megpiskáltam az emlékezetét, és akkor már tudta, ki vagyok. Elsírta magát, és arra kért, ne mondjam el a feleségének, hogy a Sonderkommandóban dolgozott.

Volt valamilyen kapcsolata valamelyik német felügyelővel? Olyan-nal, akit jól ismert, akivel beszélgetett?

Az őreinkkel állandó kapcsolatban voltunk. Hiszen folyton velünk voltak, és igazán rendesen viselkedtek. Soha nem volt probléma velük. Az egyik – igazán nagyon rendes, jóindulatú fiú – Hollandiából jött. Soha nem értettük, hogyan válhatott SS-legény ebből a hollandusból. Volt egy másik, idősebb SS, az is derék fickó volt. Egy szép napon eltűnt, és többé egyikünk se látta viszont. Ki tudja, mi történhetett vele? Másvalakivel váltották fel, és ő nem tért vissza. Otto Molltól eltekintve volt a krematóriumban még egy felügyelő: Fuchsnak hívták. Egy este összehívott bennünket, és hosszú beszédet tartott. Figyeljete, mondta, elhagyom Birkenaut, hogy harcoljak a hazámért.

Azt mondhatom, hogy az örök tűrhetően bántak velünk. Tudták, hogy a sonderkommandós munkásokat nem korbácsolhatják meg, mert úgysem élünk sokáig.

Otto Mollra emlékszik?

Igen, hozzá tartozott a Sonderkommando. Félbolond volt és szadista. Ha megjelent a krematóriumban, tudtuk, hogy valami rendkívüli vagy borzalmas dolog történt. Motorbiciklin közlekedett, és az egyenruhája fölött fehér köpenyt, orvosi köpenyt viselt. A feleségével és két gyerekével pár kilométerre Birkenautól, egy villában lakott. A krematóriumban dolgozott velünk két magyar, apa és fia. Egyszer a fiú menet közben túl közel került a szögesdrót kerítéshez, Moll pedig kirántotta a pisztolyát, rálőtt, és megsebesítette.

De miért?

Csak úgy, szórakozásból. Hiszen félőrült volt. Igazi szadista. Egyszer behoztak 200 vagy 250 lengyel zsidót, inkább holtan, mint élve. Moll beállította őket a Sonderkommandóba, hogy segítsenek nekünk. De már járni se volt erejük. A vetkőzőhöz lépcsőn kellett lemenni. Az egyik szerszámunk egy fémből való csonttörő volt. Amikor a lengyelek lementek a lépcsőn, Moll a fejükhöz vágta ezt a fémmicsodát, és kettőt vagy hármat megölt vele. Ezután ő is lement, és megparancsolta a munkacsapat vezetőjének, hogy puskával lője agyon valamennyiüket – mind a 250 foglyot. A végén már saját kezűleg gyilkolt. Egy, kettő, három, tíz, húsz... igen, így végzett mind a 250-nel. Egymaga, egy szál puskával.

Az egyik görög, Jacques Benbenisti, festő volt. Moll hazavitte magával, hogy fessen néhány képet, és miután visszahozta, rögtön agyonlőtte.

Vagy itt van róla még egy sztori. Egy keddi napon, amikor a III. (IV.) krematórium melletti bunkerban dolgoztam, éppen a holttesteket vittük ki a gázkamrából. Volt velünk néhány görög is. Az egyik kezéből kicsúszott egy holttest, és a földre esett. Moll, aki

véletlenül éppen ott volt, előhúzta a pisztolyát, és lelőtte a görögöt. Egyszerűen nem volt ember. Az ő szemében az ölés olyan volt, mint a gyerekeknek a játék: jött, pisztolyt rántott, és lőtt. Hogy kit, az nem számított. Ez volt Moll. Mind közül a legréme-sebb.

Azt hallottam, hogy miután elhagyta Auschwitzot, egy másik táborba, Kaulitzba került, és ott azt kérdezte a táborparancsnoktól: „Miért tartja itt ezt a sok foglyot? Ugyan már, lőjük agyon őket, essünk túl a dolgon.” A parancsnok azt felelte: „A saját táborában kedve szerint gyilkolhat, de itt, ahol én vagyok a gazda, senkinek se eshet bántódása.”

Az oroszok kapták el. A foglyok darabokra szaggatták. De mit számított már ez? Már halottak százai terhelték a lelkiismeretét. Hát ez volt Moll.

A kápokkal milyen viszonyban volt?

A tábor többi részében a kápó volt a legfőbb rossz. Elkövetett minden elképzelhetőt. Ütlegelt állandóan. A nyolcvan százalékuk goj volt, nem zsidó. A krematóriumban viszont a kápok általában zsidók voltak. A főkápónk, az *Oberkápó*-nk Ja'akov Kaminski volt, vérbeli profi: ő osztotta el a munkát. A németek megbíztak benne, és azt hajtogatták: „Bármit mond Ja'akov, az mindig oké.”

Egy nap, délután fél hatkor, amikor névsorolvasáshoz gyűltünk össze, ott volt az a nyomoronc alezredes is, és azt mondta: „Most pedig végzünk egy kis testedzést.” Kaminski ekkor középen leült, és bátran így szólt: „De miért, alezredes úr? Ha az emberek elkövettek valamit, büntetést érdemelnek. Én vagyok a főnökük, és akár most is hajlandó vagyok vállalni a büntetést.” A német megdühödött, és azt ordította: „Végezzétek el a testedzést!” Ja'akov Kaminskit még aznap éjjel eltették láb alól.

Őutána egy Karol nevű német lett a kápó. A felkelés napján bevitték a krematóriumba, és élve elégették. A németek keresték. „Hol ez a Karol? Hol bujkál?”

Más kápókra is emlékszik?

Ó, igen. A mi káponk igazi jó barát volt. De a tábor kápoja csak önmagával törődött, a többieket verte és szidalmazta. Volt két-három rendes kápó is, német kommunisták, de ami a többit illeti, az egyik rosszabb volt, mint a másik. Volt egy kápoja a karanténtábornak – Paulusnak hívták, ha nem tévedek –, ő igazi szemét volt. Megmondtam neki, hogy ha valaha a kezembe kaparintom, élve felaprítom.

Emlékszik tisztességes német kápókra is?

Emlékszem. Voltak, akik kiálltak a „munkásaikért”. A női táborban osztrák kápók is voltak; ezek segítettek a nőknek a fák kivágásában. A holland SS-legény, akiről már beszéltem, még majdnem gyerek volt – legfőljebb huszonkét-huszonhárom éves. Sokat nevetett, és rendes fiú volt; a légynek se ártott, és senkihez nem volt egy rossz szava. Jó barát volt, igazi haver. Még oda is adta nekem a pisztolyát, és azt mondta: „Fogadd csak el. Játshatsz vele.” Az ukránok viszont borzalmasak voltak. Nagy bajba került, akit elkapott egy ukrán. Rosszabbak voltak, mint a német SS-ek. Senkitől nem rettegtünk úgy, mint tőlük.

Éjszakánként énekelhettünk. Volt egy mandolinunk meg egy gitárunk. Együtt énekelünk a németekkel. Ettünk-ittunk is velük.

Amikor együtt ettek-ittak, közelebb kerültek egymáshoz? Miről beszélgettek?

Nem voltak komoly politikai vitáink. Vicceket meséltünk, beszélgettünk a dalokról. Nagyon szerettek énekelni. Bizonyára réme-

sen hangzik, és nehéz is megérteni, hogyan éltünk együtt a gyilkosainkkal. De Auschwitzban minden megtörténhetett.

Emlékszik Eichmann látogatására?

1944 júliusában állított be. Úgy emlékszem erre, mintha tegnap történt volna. Reggel negyed hétkor. Négy test már benn volt a kemencében, félig elhamvasztva, de még nem egészen. Ekkor odajött egy német őr, és egyszer csak megláttam Eichmann-t, amint jön lefelé két másik tiszttel. Ó, az a szarházi, az a rohadék. Azt mondta: „Még kettőt kell raknotok legfölülre, a négy fölé – hogy hogyan, nem érdekel.” Ehhez valódi szakértelem kellett. Nem volt olyan egyszerű hat testet elégetni. „Jól van, nagyon jó...”, mondta, amikor teljesítettük a parancsot. Kétszer is elment mögöttem, egész szorosan, és sokáig maradt. Kétszer is járt Birkenauban.

Mit érzett az Eichmann-per idején?

Nem mentem el. Mi értelmé lett volna? Megmondom úgy, ahogy volt: voltak ott nálam sokkal fontosabb emberek is. Látták őt, és látták, amit művelt. Ha Moll élve marad, és bíróság elé állítják, elmentem volna, hogy rendezsem a számlánkat, és mindent a szemébe mondjak.

Meddig dolgozott a Sonderkommandóban?

1944. május 15-től 1945. január 18-ig – összesen nyolc hónapig.

Hogy bírta ki ilyen sokáig abban a pokolban?

Az igaz, hogy azok, akik a táborban dolgoztak, mindennap szembenéztek a halállal, verték őket, más tragédiák is történtek velük. De a legszonyosabb dolgokat mi láttuk. Mi végeztük el a holokauszt piszkos munkáját. Nyolc hónapig dolgoztam a Sonderkommandóban, nyolc teljes hónapig a tragédia kellős közepén. Gyötrelmes munka volt, különösen az első néhány napon. Min-

denki félt, hogy rokonokat talál a hullák közt. Az első alkalom volt a legnehezebb. De komolyan mondom, nekem elhiheti: az ember mindenhez hozzászokik. Amikor éjszaka dolgoztunk, ami nemegyszer megtörtént, éjfél tájban leültem egy holttest mellé, és egyáltalán nem facsarodott el a szívem. Három percig dolgoztam, fél órát pihentem. Tudtam, hogy ha egyetlen hamis mozdulatot teszek, kicsinálnak. Szóval végeztem a munkám, és úgy igaz, ahogy mondom: mialatt a táborban voltam, egyetlen német se emelt kezét rám. Csak a bajkeverők, a zúgolódók jártak pórul. Őket kicsinálták.

Volt ideje elgondolkodni azon, amit látott?

Kezdetben nagyon fájdalmas volt látni mindezt. Képtelen voltam felfogni, ami a szemem előtt zajlott: hogy egy élő emberből összesen fél kiló hamu maradjon. Néha elmeditáltunk ezen, de mit értünk el vele? Volt egyáltalán választásunk? A szökés szóba se jöhetett, hiszen a nyelvet sajnos nem beszéltük.⁴² Dolgoztam, holott tudtam, hogy a szüleimet kiirtották. Ennél nincs rosszabb. De két-három hét után megszoktam. Néha, éjszakánként, a kezem egy másik testbe ütközött, és már nem izgatott. Úgy dolgoztunk, mint a robotok. Erősnek kellett maradnom, hogy életben maradjak, és beszámoljak mindenről, ami ebben a pokolban történt. A tények azt bizonyítják, hogy az emberek kegyetlenebbek, mint az állatok. Hát igen: állatok voltunk. Nem voltak érzelmeink. Néha már abban is kételkedtünk, egyáltalán emberek vagyunk-e még.

Nehéz megértenem, hogy miután egész nap a gázkamrában és a kemencénél dolgoztak, hogyan tudtak énekelni.

Nézzé, mondtam már, hogy nem egyszerűen robotok voltunk, de el is állatiasodtunk. Nem voltak gondolataink. Csak egyvalami járt az eszünkben: a szökés és az életben maradás.

Istenben továbbra is hitt?

Nem vagyok vallásos, de Istenben mindig hittem. Ma is hiszek Benne. Istent soha nem hagytam el.

Gondolom, lesújtotta a reménytelenség, a teljes kétségbeesés.

Soha nem estem kétségbe. Mikor odakerültem, mindenki azt mondta: „Mind meg fogunk halni, soha nem jutunk ki innen.” Én csak annyit mondtam: „Élni akarok!” Kezdetből ezt mondtam. Optimista voltam. Így kerültem be, ilyenek maradtam a Sonderkommando tagjaként, és így léptem ki. Tudtam, hogy életben maradok.

Nem is félt?

Nem. Higgye el nekem: nem félttem. Soha nem félttem semmitől. Nem foglalkoztam se a félelemmel, se a halállal. Tele voltam optimizmussal. Folyton azzal biztattam magam: „Ki fogok jutni innen. Kijutok ebből az egészből!” Mind azt kérdezték tőlem: „Hogy képzeled, hogy megúszod? Hát nem látod, mi folyik itt?”

Az egyik barátom örökösen pesszimista volt. Folyton siránkozott. Mondtam neki: „Hagyd abba a nyavalygást. A férfi nem sír.” Ilyen az élet: a jó oldaláról kell nézni. Nem szabad félni. Az élet néha rosszat is hoz magával. Én soha nem félttem se a németektől, se mástól. Mindig felemelt fejjel jártam, és egyenesen előre néztem. Ilyen voltam akkor, és ma is ilyen vagyok.

1944 júniusában vagy júliusában az emberek felkelésről kezdtek beszélni, és fontolgatták, hogyan szökjenek meg a táborból. Volt ott egy oroszországi zsidó tiszt, egy őrnagy, meg egy zsidó százados Görögországból, Joseph Baruch nevezetű; ő nem sokkal a felszabadulás előtt halt meg. Sokat tanakodtak egymással, és valamiféle akciótervet dolgoztak ki.

1944 szeptemberében a németek bejelentették: „Nincs elegendő munka. Kétszáz sonderkommandózt a krematóriumokból át-

helyezünk máshová.” Kiemeltek kétszáz régi munkást, és Auschwitztól három vagy négy kilométerre agyonlőtték őket. Erről semmit se tudtunk. Akkoriban a mi krematóriumunkban még volt elég munka. Váratlanul jött a parancs, este hét óra előtt: „Mindenkinek – mind a kétszáz fogoly – fel a szállásokba!” Mikor megkérdeztük, miért, azt felelték: „Pár orosz pilóta német katonákat ölt. Felmentünk az alól, hogy ti hamvaszatok el őket. Majd mi elvégezzük.” Ezt különösnek találtuk, és magunk közt azt mondtuk: „Aki csatában hal meg, az katonai temetésre jogosult, kereszttel, és a sírra kiírják a nevét. Az ilyet nem szokás elhamvasztani.” De a parancs, az parancs, így hát hét órakor felmentünk, és tizenegyig ott maradtunk. Ezalatt 200–250 holttestet hamvasztottak el. De még ezelőtt, hét óra körül, messzebből, a sínek közeléből, egymást követő teherautók zaját hallottuk. Láttuk, ahogy égnek a lámpáik. Két német katona állt a kapunknál, és egyszer csak német vezényszót hallottunk. Nem tudtuk, mi történik. A teherautók behajtottak a krematórium udvarára.

Lenéztünk, hogy mi történik, de minden sötét volt, és nem tudtuk kiokoskodni. Tizenegy előtt aztán lemeheztünk. A németek elmentek, csak két ór maradt: kettő a nappali, kettő az éjszakai műszakra. Kinyitottuk az ajtót, és megláttuk barátaink, a kétszáz sonderkommandós ruháit. A németek maguk hamvasztották el őket, hogy ne szerezzünk tudomást a halálukról – féltek, hogy ez felkeléshez vezethet. 1944. október elején, négy nappal jom kipur után, egy szombat délelőtt meglátogattam a női táborban a feleségemet, és azt mondtam neki: „Lehet, hogy már nem sokáig leszek itt, mert felkelésre készülünk.”

Mielőtt a felkelés kitört, tudtak róla?

Igen, sőt utasításokat is kaptunk.

Ki tájékoztatta magukat?

A görög tiszt, Joseph Baruch, meg az orosz őrnagy. Október 7., vagyis a felkelés előtt több dátumot is kitűztek. A halasztásnak az volt a fő oka, hogy több auschwitzi földalatti csoport közbelépett.⁴³ Az volt a terv, hogy megölünk jó néhány SS-t, és megszökünk.

Végül mi valósult meg a tervből?

Tulajdonképpen semmi, mert túl sok volt az akadály. Vasárnaponként tizenegy vagy tizenkét, automata fegyverrel ellátott katona tartózkodott a krematóriumok körül. Az egyes krematóriumokban csak két-két ór volt. Kétfelől oda akartunk lopódnunk hozzájuk, hogy elfogjuk őket, megszerezzünk ahány fegyvert csak lehet, és gyorsan elmeneküljünk. De ez nem sikerült. A terv értelmében készek voltunk meghalni az egész táborért, de végül kudarcot vallottunk – nem végeztük el, ami a feladatunk lett volna. Aznap, amikor kitört a felkelés, utasították a Sonderkommandót, hogy csökkentse a munkát, mert elfogytak a transzportok. Néhányunkat a Szaunába rendelték.⁴⁴ Mi, akik a II. (III.) krematóriumban voltunk, elhatároztuk, hogy ott maradunk, mert ha kilépünk innen, végünk. Erre verni kezdtek. Még ekkor se tudtunk semmit, és egyszer csak lövéseket hallottunk. Úgy gondoltuk, jobb lesz, ha itt várakozunk. Átkiabáltunk az I. (II.) krematóriumba, amely szemközt volt a miénkkel: „Mi történik nálatok?”, de válasz nem jött. Később kiderült, hogy ott nem voltak örök, és az emberek elmenekültek, de a németek egy kilométerrel a tábor mögött sor-tűzzel kivégezték őket.

Mialatt odakinn tombolt a csata, két görög zsidó jelent meg a III. (IV.) krematóriumban: egy Rudo nevű tüzértiszt meg egy Jichak Barsilai nevezetű. Ott robbanószerkeket halmoztak fel, és

ők mindent felrobbantottak.⁴⁵ A III. (IV.) krematórium mind a 750 sonderkommandósát megölték,⁴⁶ kivéve a kápót, Eliezert, aki hozzánk menekült.

A robbanás negyedórával később következett be. A III. (IV.) krematóriumban robbanószerek voltak elrejtve; a sonderkommandósok a táborban dolgozó szabad munkásoktól kapták őket – lengyel technikusoktól, akik pénzért adták.⁴⁷ Egyszer csak kutyás németek jelentek meg. Megszámoltak minket, de senki sem hiányzott. Százan voltunk. Levittek minket – a II. (III.) krematórium mind a száz sonderosát – a krematóriumba, és fél órára bezártak. Valamivel később egy ór, egy *Kommandoführer* (osztagvezető) érkezett a tábor felől a krematóriumba; a biciklijét felrobbantották, és megkérdezte, ki tette ezt? Két fivér jelentkezett, és bevallotta. A tiszt csak az egyiküket lőtte le, és megparancsolta a másiknak, hogy hamvassza el a testvére holttestét.

Negyedóra múlva megparancsolták, hogy öt ember lépjen ki a sorból. Én az első öt között voltam. Átvittek az I. (II.) krematóriumba. Ott a tiszt megparancsolta, hogy lássunk munkához. Délután hatkor talicskán hozták oda 850 sonderkommandós holttestét. 750 embert kellett elhamvasztanunk a III. (IV.) krematóriumból, ahol a felkelés kitört, és később megjött annak a száz embernek a holtteste is, akik elmenekültek az I. (II.) krematóriumból, és akiket a táboron kívül fogtak el. Amikor hozzáláttunk a hamvasztáshoz, megszólalt a sziréna.

Azonnal abbahagytuk a munkát, és leültünk, majd később tovább dolgoztunk.

Biztosra vettük, hogy mihelyt elkészültünk a hamvasztással, ránk kerül a sor. Vártunk tíz percig, tizenöt percig. Akkor megjelent egy SS, és közölte: „Néhány percen belül végzünk veletek.” Úgy gondoltuk, itt fognak megölni, de egész biztos, hogy nem

patkolunk el addig, amíg a németeknek meg nem adjuk, ami kijár nekik. Éjfélkor a *Lagerkommandant* (táborparancsnok) azt mondta: „Parancsot kaptam Hitlertől, hogy titeket a II. (III.) krematóriumból hagyjalak életben, mivel nem vettetek részt semmilyen ellenünk irányuló akcióban, és a helyeteken maradtatok.” Azt hittük, német blöffről van szó, és másnap tuti, hogy megölnék. Másnapra minden elégett, nyoma se maradt...

Az egyik volt sonderkommandós, egy Leon Cohen nevű görög még életben van.⁴⁸ Egy szaloniki bankigazgató lányát vette feleségül. Amikor letartóztatták és Auschwitzba vitték, a felesége az apjával együtt már elmenekült. Cohen, aki azt hitte, mindeknek vége, ezt írta egy papírlapra: „Aki ezt a papírt megtalálja, arra kérem, adja oda a feleségemnek, és mondja meg neki, hogy meghaltam.” Aláírta a levelet, és elásta a krematórium udvarán.

A II. (III.) krematóriumban miért nem keltek fel?

Nehéz azt mondani, hogy nem keltünk fel. Éppúgy készenlétben voltunk, mint a többiek, de nem volt alkalmunk. A felkelést egy héttel korábban kellett volna elindítanunk, de a németek egész váratlanul kétezer főnyi erősítést küldtek. Úgy gondoltuk, ha kockázatot vállalunk, azzal semmit se nyerünk. Az erősítés néhány nap múlva elhagyta a tábor, és ekkor a felkelés kezdetét 1944. október 7-ére, vasárnapra időzítettük. Tudtuk, hogy a két órát könnyebb nehézség nélkül kikapcsolhatjuk; utána pedig meg akartunk szökni. Délután ötkor tizenegy, automata fegyverrel felszerelt német járőrözött a közelünkben. Elhatároztuk, hogy megtámadjuk őket, és elszípkázzuk a fegyvereiket. Úgy gondoltuk, egyvalaki közülünk biztosan otthagyja a fogát, de ha fegyvereink vannak, könnyebben mozgunk, és felszabadíthatjuk Birkenau egy részét.

Kapcsolatban voltunk a pártizánokkal is. Az érintkezést egy orosz őrnagy kezdeményezte az I. (II.) krematóriumból. A tábor lengyel munkásai is segítettek, hogy kapcsolatban maradjunk a külvilággal. Tervünk, az volt, de a megfelelő alkalom hiányzott. Október 7-én, a felkelés napján az I. (II.) krematóriumban levőknek jelenteniük kellett volna, hogy mi történik, de elmenekültek, mielőtt bármit mondhattak volna nekünk. Hallottuk a lövéseket, hallottuk a robbanást, de nem tudtuk, honnan jönnek. Magunkra maradtunk, de az, hogy nem sikerült bekapcsolódnunk a felkelésbe, alighanem az életünket mentette meg; különben minket is kivégeztek volna.

Mikor állították le végleg a gázkamrákban zajló öldöklést?
Az emberirtás egészen 1944. október 31-ig folytatódott.⁴⁹

Nem gondolja, hogy a Sonderkommando felkelése hatással volt az öldöklések leállítására?

Akkor ez már fikarcnyit se számított, lévén hogy a nagy transzportok elmaradtak. A felkelés után három héttel az egész műveletet megszüntették, majd hozzá is láttak a krematóriumok lebontásához. Számunkra ez nagyon feszült időszak volt; azt hittük, megölnék bennünket, hogy ne árulhassuk el a világnak, mi az igazság Auschwitz körül.

Hogyan sikerült felszabadulniuk?

November elsején parancsot kaptunk a krematóriumok lerombolására. Az auschwitzi tábor foglyaival együtt ezzel foglalkoztunk 1945. január 18-ig. Aznap délelőtt tízkor mentünk munkába, de jött a parancs, hogy máris forduljunk vissza. Megjelent a *Lagerkommandant* és tudatta velünk: eljött a nap, hogy itthagyjuk a birkenau-i tábort. Aztán újabb parancs: „Sonderkommandósok – félreállni!” Biztosra vettük, hogy lejárt az időnk, és délután kivégeznek minket.

Emlékszik még, miről beszélgettek?

Egyetértettünk abban, hogy minden németet, aki közeledik felénk, megölünk, mielőtt ő öl meg bennünket. Nem akartuk, hogy úgy vezessenek el, mint birkákat a vágóhídra.

Hogy akarták megölni a németeket?

Késsel. Mindnyájunknak nagyon jó késeink voltak.

Honnan szerezték?

Mindig a zsebünkben tartottuk őket. Sehová se mentünk nélkülk.

Mire kellett a kések?

Kenyeret vágunk velük, meg ilyesmi.

A munkához is használták?

Nem, amikor végleg elhagytuk Birkenaut, nem vittük őket magunkkal. Ott maradtak.

Mit gondol, miért nem végeztek magukkal a németek, mielőtt a tábort kiürítették volna? Aligha akarhatták, hogy a sonderkommandósok életben maradjanak...

Senki se tudja, miért. A kézenfekvő ok az, hogy elvegyültünk a többi fogoly közé, és senki se tudott megkülönböztetni minket. Aztán rettentő káosz keletkezett, és az SS-ek nem tudtak felügyelni ránk.

Tiszta szerencse, hogy az utolsó percben elhatároztuk: együtt vonulunk vissza a tábor többi lakójával. Először a raktárhoz mentünk, és kenyeret, margarint, marhahúst, ruhaneműt és pokrócokat vittünk magunkkal. 1945. január 18-án, délután öt és negyed hat között, elindultunk Birkenauból a főtábor, Auschwitz felé.

Auschwitzban éjfélig maradtunk. Jeges szél fújt, mínusz húsz fok volt, és havazott. Elindultunk, és magunk mögött hagytuk Auschwitzot. Másodpercenként durranásokat hallottunk. Aki

nem győzte a tempót, lelőtték. A hó vöröslött a vértől. Másnap délelőtt tíz óra körül egy lengyel faluba értünk. Több lengyel származású fogoly ismerte az utakat meg a nyelvet, és leléptek. Aztán Bratislavába érkeztünk. A németek végig velünk masíroztak, és őriztek. Aki lassított vagy a földre zuhant, ott a helyszínen lelőtték. Az első éjjelt egy faluban töltöttük, a pajták közelében, a hóban, míg a németek odabenn, a hidegtől védetten aludtak. Másnap ugyanez ismétlődött. A harmadik napon egy városba értünk, és szobákban aludtunk. Másnap reggel masíroztunk tovább. Ezután, körülbelül nyolc napon át, nyitott vasúti kocsikban hurcoltak ide-oda; az egyetlen táplálékunk a hó volt. 1945. február 2-án vagy 3-án megérkeztünk Mauthausenba.⁵⁰ Ott egy csomó spanyolt láttam, akik elmenekültek Franco elől, meg voltak belgák is.

Kérdezgettek minket: „Hogyhogy mindenki éhen pusztul, csak ti látszotok egészségesnek?” Nem mondtuk el, hogy sonderkommandósok voltunk. Azt feleltük, sokféle munkát végeztünk, és valahogy életben maradtunk. Egy hónapig voltunk Mauthausenban, egyszer se kaptunk reggelit. Tízkor adtak répalevest, néha kenyérrel, néha anélkül.

Néhány nap múlva megkérdezték, akarunk-e dolgozni, és mi a foglalkozásunk.

Azt mondtam, „nyomdai dolgozó vagyok”. Tévedésből „vésnököt” írtak. Elvittek Gusen I-be,⁵¹ és leültettek egy géphez, amivel nem tudtam bánni. Fegyvergyár volt, és valahogy boldogultam; voltak ott francia és olasz technikusok, ők segítettek. Puskák závarzatát kellett összeszerelnem. Négyszáz závarzatot szereltem össze mindennap. A guseni táborban dolgoztam márciustól 1945. április 30-ig. Valahogy végigcsináltam, és még csak le se fogytam.

Egészségesen, sértetlenül érkeztem meg Budapestre, és hetvenhat kiló volt a súlyom.

Hogyan szabadult fel?

Május első napjaiban Gusenben már érződött a szabadság „szaga”. Ekkor láttunk először vöröskeresztes zászlót, és az SS-ek már eltűntek a táborból; csak az örök meg a háborús bűnösök maradtak. Meg aztán 2-ától munka se volt. Jó koszosak voltunk, hiszen egy hónap óta nem volt módunk megfürdeni. Május 5-én névsorolvasást tartottak. Ezerkétszáz ember volt jelen. Messziről hallatszott, hogy közelednek az amerikai tankok. Egyszerre ordítottuk: „Jönnek az amerikaiak!” A német örök azt mondták, hogy nem lehetnek amerikaiak, mert a háborút a németek nyerték meg.

Mihelyt számlálni kezdték bennünket, kinyíltak a kapuk, és a tankok begördültek. Az örök azon nyomban megpuccoltak. Öt perc múlva az amerikai parancsnok felmászott az egyik, géppisztollyal felszerelt őrtoronyba, félretolta a fegyvert, és azt harsogta: „A mai naptól a népek mind testvérek, a németek kivételével!” Hát így szabadultunk fel.

Különös érzés volt. Nem voltunk boldogok. Tudtuk, hogy a háború véget ért, de nekünk, zsidóknak nem voltak se szüleink, se családunk. Senki sem maradt életben.

Először a franciákat meg az olaszokat repatriálták. Én egy görögökből álló, ötvennégy tagú csoportba kerültem. A csoportban tizenhat zsidó volt, a többi keresztény; ők nyilvánvalóan politikai foglyok voltak. Egy további hónapot töltöttünk Gusenben. Istennek hála, egészséges voltam. Három barátommal egy német tiszt otthonában laktunk. Ennivalót a faluból szereztünk; huszadmagunkkal lementünk, és erőszakkal vételeztünk csirkét meg húst.

Amerikai teherautó vitt el Obergbe, amely az amerikai és az orosz hadsereget elválasztó határon terült el. Egy orosz vonaton mentünk Bécsbe, amely akkoriban majdnem teljesen le volt rombolva. Négy napig maradtam ott, aztán Magyarországra, Budapestre szállítottak. Onnan kerültünk a jugoszláviai Szkopjéba, és onnan végül a görög határra.

Más szóval a háború után hazament.

Úgy van. Három hónapig utaztam. Görögországba menet átutaztam Ausztrián, Csehszlovákián, Magyarországon – ahol másfél hónapig voltam – és Jugoszlávián, ahol húsz napig maradtam, és így értem el végül, 1945 augusztusában, Görögországot. Először nyomdászként dolgoztam, de egyszersmind újságíró is voltam.

Miért tért vissza Görögországba? Nem idegenkedett attól, hogy viszontlássa a szülővárosát?

Még voltak ott rokonaim; a nagybátyáim még éltek. Amikor négy hónappal a felszabadulás után visszamentem Görögországba, alig tudtam hozzászokni az ottani légkörhöz. Amikor megláttam a zsidó lakosságától megfosztott Szalonikit, az nagyon fájt. Kóboroltam a városokban, ahol gyerekként megfordultam, megpróbáltam visszatalálni a civilizációba, de nem ment. Szalonikiben rokonokat kerestem, de csak barátokat találtam. Faggattak, hol jártam, miféle dzsungelben.

Elmondta valakinek, mi történt magával Auschwitzban?

Nem láttam értelmét, mert nem tudtam volna híven leírni a valóságot, amit átéltünk. De amikor kezdtem újra úgy érezni magam, mint a társadalom egy tagja, és eltűnődtem azon, amit ott tettem, mélységesen elkeseredtem. Ma is fáj, valahányszor beszélek róla.

A feleségét sikerült megtalálnia?

Mindenfelé kerestem Lorát. Az egyik guseni barátom, Peppo Ezrati, a felszabadulás után elment Mauthausenba. Ott véletlenül összetalálkozott a feleségemmel, és elmondta neki, hogy életben maradtam. Azt, hogy ő is él, nem tudtam. Athénban voltam, amikor híret vettem, hogy ő meg Szalonikiben van. Egy lábadozókat gondozó otthonban találtam rá. A Joint egy görög alkalmazottjának, bizonyos Modianónak a segítségével sikerült átköltöztetnem egy hasonló athéni intézménybe. Nehéz viszontlátás volt. Fájdalmas volt ilyen állapotban látni, de boldogok voltunk, amiért ismét együtt lehetünk.

1949. május 21-ig Athénban maradtunk. A Jointnál kaptam állást. Megszületett Rosa lányunk. Sokan rá akartak beszélni, hogy költözzünk Olaszországba, de mi őseink országába – Izraelbe akartunk kivándorolni.

Mikor érkeztek Izraelbe?

Görögországot 1949. május 21-én hagytam el, és az úti célt, Izrael május 24-én láttam meg. Itt, Izraelben rokonaim is voltak, akik 1932-ben jöttek ki. Először egy kibucba akartam belépni, de miután találkoztunk néhány barátommal, elhatároztuk, hogy inkább egy moshavhoz csatlakozunk. Kemény élet volt, de volt egy eszményünk, volt egy célunk, és volt hozzá elszántságunk. Tudtuk, hogy itt senki sem nevez majd „bűdös zsidónak”.

Visszament valaha Auschwitzba?

Ezelőtt egy évvel lett volna alkalmam rá, de a feleségem nem akart egyedül itt maradni, így aztán az útból semmi sem lett.

Gondolkodik még azon, ami Auschwitzban történt? Álmodott Auschwitzról?

Nem. Néha eszembe jut, de álmodni nem álmodom. Soha nem is álmodtam róla. Ami volt, elmúlt. A jelenben élek.

Szégyelli elmondani a történetét? Megosztani olyanokkal, akik nem voltak ott?

Nem, én nem szégyellem magam, a lelkiismeretem tiszta. Szégyelljék magukat a németek, ne én. Ami történt, fáj, de nem szégyellem. Elég nehéz elmondani az embereknek, ami 1945 előtt történt. Nehéz leírni, amit láttunk, amit átéltünk. Hát el lehet hinni mindezt? El lehet hinni, hogy a németek ilyen borzalmakat műveltek? Nehéz elhinni. Igazán nehéz. Pedig hát megtörtént.

A lányával megosztotta az élményeit?

Ez csak természetes. Az unokáimmal is. Van egy tizenkét éves fiú-unokám: ő leírta az egészet. A két lányunokámnak is elmondtam mindent. Az egyik tavaly érettségizett, és most egy ügyvédnél dolgozik; a másik idén járja a tizenkettedik osztályt. Ők is tudnak mindent. A gyerekeimnek mindig mindent elmondtam, már kis-koruktól kezdve.

És érdekelte őket?

Igen, és a feleségem is elmondta a maga történetét. Hiszen ő is Birkenauban volt. De a mai fiatalokat sajnos nem érdeklik ezek a dolgok; én legalábbis így látom. Szeretném, ha a fiatalok tudnák, hogy ez nem a képzelet műve, hanem valóban megtörtént. A zsidó népnek ez volt a sorsa. A saját szememmel láttam, ahogy milliószámra irtják a zsidókat. Ugyanakkor nagyon sok fiatal utazik el Lengyelországba, és keresi fel Auschwitzot, hogy mindent lásson. Én nagyon pártolom ezt.

Hol találkozott ilyen fiatalokkal?

Két Kefar Szava-i iskolában is én feleltem a biztonságért. Meg aztán a Holokauszt Mártírjainak és Hőseinek Emléknapján mindig elbeszélgettem az emberekkel, és mindent elmondtam nekik. 1975-ig dolgoztam ott; aztán átmentem a Kefar Szava-i városi

hatósághoz, és mint kertész dolgoztam. Hét éven át szolgáltam a polgárőrségben is, és ott is mindent elbeszéltem.

Az öccse mivel foglalkozik most?

Az öcsém az elmúlt harmincnyolc évben az Egyesült Államokban élt. Velem volt a Sonderkommandóban, de nem akar se beszélni, se hallani róla, és semmire se akar emlékezni. A III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumokban dolgozott. Nagy erőfeszítés árán sikerült összehoznunk a családot a táborban. Két unokatestvérem, az öcsém és én összejöttünk, és utána végig együtt dolgoztunk. De amikor elhagytuk Auschwitzot, ő Melkbe⁵² és Ebenseebe⁵³ került. Ott is szabadult fel, utána pedig visszatért Görögországba, és titkárként dolgozott a Jointnál. Az utolsó harmincnyolc év során nagy függönygyárat vezetett Los Angelesben.

Mindennapi életében úgy érzi-e, hogy leragadt abban a korban?

Befolyásolta-e, amit átélt?

Elmúlt az egész. Minden elmúlik. Mögöttem van. Azért maradtam életben, mert attól a pillanattól kezdve, hogy beléptem Auschwitzba, reménykedtem, hogy élve fogok kikerülni innen. Azért maradtam életben, mert optimista voltam. Most, ahogy itt ülök, és az egészet elmondom magának, azt kérdelem magamtól: „Hogy viselhet el ilyet egy emberi lény? Hogy bírja végigcsinálni?” Hiába, az ember erősebb, mint a vas. *C'est la vie, mon cher ami* – az ember végigcsinálja, kibírja, túlteszi magát rajta.

Eliezer Eisenschmidt
Fényképezte Colin McPherson

5

ELIEZER EISENSCHMIDT:

„Hála egy lengyel családnak...”

Eliezer Eisenschmidt nehéz beszélgetőpartner volt. Először nem is akarta, hogy interjú készüljön vele. Utána hónapokon át egészségi problémák tartották vissza a találkozásoktól; a megbeszélte időpontokat újra meg újra el kellett halasztani. Én azonban nem adtam fel – és ezt jól tettem. Eliezer Eisenschmidt története nagyon érdekelt, mivel ő rendkívül hosszú időt töltött Auschwitz-Birkenauban.

Végül tizenkét beszélgetésre került sor. Közülük az egyiknek, 1993 szeptemberében, éppen Birkenau volt a színhelye. Beszámolóinak legjava azonban szerény givatajimi lakásán hangzott el. Fellelése, Jehudit, ez a nagyszerű teremtes, akinek szintén ingatag volt az egészsége, mindvégig mellette volt; Eliezer pedig csak óerte aggódott. Valahányszor találkoztunk, hozzátoldott az addigiakhoz valamit, ami az előző interjúból kimaradt. Az emlékezete gondolattársítási alapon működik; egyszer sem szolgált lineáris, időrendbe szedett elbeszéléssel.

Azóta Eliezer Eisenschmidt egészsége, úgy tűnik, helyreállt. Korához képest fiatalnak látszik, továbbra is dolgozik egy nagyvállalatnál, sőt visszaült a volán mögé. Eisenschmidtnek virgonc humora van; még ha kérésemre Auschwitz-Birkenauban szerzett

élményeit ecseteli, a komor történeteket mindig valami kis anekdotával fűszerezi. Ebből tanultam is valamit: az ember akkor is mosolyoghat, ha Auschwitzra emlékeztetik.

Eliezer Eisenschmidt az életét egy Birkenau közelében élő lengyel családnak köszönheti, amely befogadta, amikor megszökött az Auschwitzból Mauthausenba tartó halálmenetből. A mai napig megtalálja a módját, hogy kifejezze háláját a szóban forgó családnak gyermekeinek. Ezt magam is tanúsíthatom, miután jelen voltam azon a megindító találkozón, amelyre Birkenauban, 1993 nyarán került sor.

Eliezer birkenauai fogsága nagy egyéni tragédia volt, de nem az egyetlen. Újabb tragédia érte éppen Izraelben, abban az országban, amelyről gyerekkora óta álmodott. Amikor beszélgetésünk folyamán szóba került a nappali falán látható arckép, amely egy fiatalembert ábrázolt, Eisenschmidt elmagyarázta, hogy a kép az unokájáról készült, aki katonai szolgálata közben autóbaleset áldozata lett, alig néhány kilométerre nagyapja otthonától. Mialatt ezt elmondta, könnyben úszott a szeme, és így szólt: „Ez rosszabb volt, mint bármi, ami Auschwitzban történt velem.” Tudtam, hogy igazat mond.

A lényegét illetően Eisenschmidt rengeteg apró részletet és gondolatot tárt fel Birkenau légköréről, amelyek elevenné varázsozták a tények száraz bemutatását. Az időrend hiánya, valamint Eisenschmidt asszociatív ugrásai egyik témáról a másikra némi képp megnehezítették a fejezet kidolgozását. Bár az interjúk gyors egymásutánban készültek, nem hiszem, hogy sikerült volna behatolnom emlékezete legmélyebb zugaiba. Jó egészséget kívánok neki, feleségének, gyermekeinek és unokáinak – és hadd kívánjak valamit magamnak is: bárcsak még sokszor lehetnék a vendége.

Arra kérném, Eliezer, foglalja össze felnövekvése történetét.

A fehéroroszországi Lunnában születtem,¹ amely a Nyeman folyó déli partján található, és két város: Lunna és Wola egybeolvadásából jött létre. Szüleimnek italyáruk volt. Egy *Torah va-Da'at* nevű héber iskolába jártam. A tanítási nyelv héber volt, csak egyszer egy héten tartottak lengyelórát. A lengyel volt a hivatalos nyelv. Hárman voltunk testvérek: én voltam a legidősebb, utánam következett Avraham és Ja'akov.

Hogyan jellemezné a szülői házat? Hagyománykövető volt? Vagy vallásos?

Az otthoni légkör jellegzetesen zsidó volt. Megtartottuk a vallás parancsait és a hagyományt. Szigorúan kóser módra étkeztünk. Apa naponta elment a sulba (a zsinagógába) a reggeli istentiszteletre. Miután elvégeztem az elemi iskolát, Grodnóba mentem a technikumba.²

Visszatekintve hogyan értékeli ezt a korszakot?

Nosztalgikusan. A technikum nagyon kemény volt. A hároméves gyakorlati munka felkészített a mérnöki diplomavizsgára. Tanulmányaimat befejezve hazamentem. Apám egészsége ingatag volt. Volt egy törött csigolyája, emiatt nem dolgozhatott tovább, és egy teljes évet otthon töltött. Emiatt a családi vállalkozásban kellett kisegítenem. Ennek az évnek a végén tört ki a második világháború. Az oroszok elfoglalták a területet, ahol laktunk. Két évig éltünk orosz megszállás alatt.³

Ezalatt is az apai vállalkozásnál dolgozott?

Nem, a gyárat be kellett zárunk nyersanyaghiány miatt. Mellette egy celluloidgyárat hoztak létre, oda vettek fel szakmunkásnak. Amikor ez az üzem is bezárt, átmentem egy másikba, ahol üzemanyagtartályokat gyártottak. Ez az üzem már orosz tulajdonban volt. Találtam munkát a faiparban is. Ott dolgoztunk 1941. június

22-ig, amikor Németország és a Szovjetunió között kitört a háború.

A háború kitörése meglepetésként érte? Vagy voltak korai jelei?

A háború villámcsapásként ért. Vasárnap reggel volt, sok háznál még véget se értek az előző éjszakai murik. A német offenzíva a semmiből csapott le. A városunk körül négy repülőtér volt. Azon a reggelen a németek a földön semmisítették meg négyezer orosz repülőgépet. Meglehetősen korszerű bombázók voltak, amiket a Szovjetunió akkoriban Fehéroroszországban állomásoztatott.

A családja hogyan fogadta a háború kitörését?

Amikor a németek betörték a területünkre, azonnal megéreztuk a német vasököl súlyát. Azonnal rátámadtak a zsidókra, és fosztogatni kezdtek. Emlékszem, mindjárt a bevonulásuk után azt fontolgattam, hogy átszököm az oroszok által ellenőrzött területre. Az öcsém és én becsomagoltunk pár holmit, rápakoltuk a biciklikre, hogy ne a hátunkon kelljen cipelni, és elhajtottunk a szovjet határ felé. Nowogródekig jutottunk.⁴ Kiderült, hogy a németek már körülférték minket. Litvánia felől jöttek, amely szabad utat biztosított nekik. Ezért úgy döntöttünk, hogy hazamegyünk. Két héten belül már otthon is voltunk.

Mi történt ezalatt Lunnában?

Zsidóellenes rendeleteket hoztak. Sárga karszalagot kellett viselnünk. Reggelenként gyülekeznünk kellett a főtéren, ahol a németek kényszermunkára sorozták be a fiatal férfiakat. Így például mi ettünk és ápoltuk a lovaikat, takarítottuk a vasúti kocsikat. Volt olyan munka, amit csak azért erőltettek ránk, hogy megalázzanak. Így ment ez néhány hétig. 1941 októberében egy újabb rendelet az összes zsidót gettóba parancsolta. A zsidótanács elnöke Jakob Welbel lett, őt követte Abraham Jedwab és Zalman Schneor. Schneor volt a zsidó rendőrség főnöke is. A zsidó vezetőségből

emlékszem még Berl Kaplanra és Zalman Gradowskira. Gradowski vezette a *Judenrat* egészségügyi osztályát. Később, a Sonderkommandóban Gradowski írta össze a transzportokat, és jegyezte fel, mi volt a munkánk. Palackokba rejtve ásta el az írásait az eljövendő nemzedékek számára.⁵

Magát is beosztották kényszermunkára?

Igen, részt vettem mindenfajta munkában, amire kényszerítettek. Egyebek közt emlékszem, hogy kirendeltek egy, a várostól ötven kilométerre lévő munkaterületre, ahol a Berlin és Moszkva közötti utat kellett építenünk. Erre a munkára a németek az egész körzetből toboroztak kényszermunkásokat. Egy napon megjelentek a gettóban, és megparancsolták, hogy a *Judenrat* szedjen össze 120 egyedülálló férfit. Én is közéjük kerültem. Utakat kellett építenünk. Később egy lengyel rendőr földjén végeztem mezőgazdasági munkát. Segítettem neki a mezei munkában, szénabálákat rakodtam talicskára stb. Később kigyulladt repülőgépeket vagy bombázókat és más tönkrement katonai felszerelést kellett szétszerelnünk. Egyszer, amikor még ott dolgoztam, arra jött a szüleim egy nem zsidó ismerőse, és azt mondta: „A németek ki akarják irtani a zsidókat. Ha akarod, gyűjtsd össze néhány barátodat, és hozd el őket hozzám. Átviszünk a partizánokhoz.” Összeszedtem néhány idősebb barátomat, és elmondtam, mit üzent ez az ember. A hír elterjedt a gettóban, és a zsidótanács is tudomást szerzett róla. Válaszképpen azonnal gettón kívüli munkára osztottak be.

Ez az akció, vagyis az információ terjesztése, hozzájárult, hogy eltávolítsák a gettóból?

Semmi kétség. Távol akartak tartani. Novemberben tifuszt kaptam. Akkor már rettentő hideg volt. Egyéb lehetőség híján megkerestem a szüleim ismerőseit, aki azt mondta: „Néhány hétig, amíg jobban nem leszel, maradj ágyban. Utána visszamehetsz a

gettóba.” Miután ez megtörtént, engem és a többi zsidót a kielbasini táborba szállítottak.

Emlékszik, hogy erre mikor került sor?

1942. november 20-án. A mi esetünkben nem deportáltak részletekben, mint más városokban. Az egész lakosságot egyszerre hurcolták el – egyszer s mindenkorra. Délelőtt kivitték a városból, és estére, negyven kilométeres menetelés után, már meg is érkeztünk a táborba. Kielbasint eredetileg az orosz hadifoglyoknak hozták létre. Amikor a két öcsémmel meg a szüleimmel odakerültem, engem egyenesen a kórházba küldtek, mert a tifuszból még nem gyógyultam fel teljesen. Mellettem feküdt egy barátom, akinek úgyszintén tifusza volt.

És Kielbasinból vitték Auschwitzba?

Úgy van. Ebből a táborból minden szombat este indult transzport, mindig más és más város lakóival. Lunnára 1942. december 5-én, hanuka harmadik estéjén került sor. A barakkokban voltunk, amikor hírt vettük a deportálásnak. Emlékszem, Gradowski felesége, aki szépen énekelt, azt akarta, hogy énekeljünk el együtt a *Ma'oz Cur*-t. Soha nem fogom elfelejteni a látványt, ahogy az összes zsidó, közvetlenül a deportálás előtt, feláll a barakkokban, és a *Ma'oz Cur*-t énekli. Hanuka-gyertyákat nem gyújtottunk, mert nem voltak gyertyáink. Ha csak visszagondolok rá, elfog a bánat. Nagyon megható volt. Amikor tudomást szereztem a deportálásról, rögtön otthagytam a kórházat, és csatlakoztam a családomhoz. Ebben a transzportban nemcsak Lunna-Wolába valók voltak; más városokból is vittek embereket.

Aznap éjjel elgyalogoltunk a lasosnai vasútállomásra, ahol tehervagonokba zsúfoltak bennünket. Volt néhány utasszállító kocsi is; mi, szerencsére, egy ilyet találtunk. Mindenki igyekezett családtagjai közelében maradni, és vigyázni rájuk. Az volt a legfon-

tosabb, hogy együtt legyen a család, és senki se maradjon egyedül.⁶

Vittek az útra valamilyen holmit vagy felszerelést?

Ekkorra már alig maradt valamink, hiszen nem otthonról, hanem a kielbasini táborból indultunk. Ennivalónkat, például az árpagyöngyöt meg a lencsét, elvették tőlünk, és a kielbasini közös konyhára vitték.

Meddig tartott az út?

Három napig.

Beszélne róla?

Látom magam előtt a legyengült embereket, akiknek nem volt semmijük, ami egy ilyen utazáshoz szükséges. Csak egyvalami foglalkoztatta őket: hogy egy kis vízhez jussanak. Kétségbeesésükben hópelyhek után kapkodtak. Egész úton egy falatot se ettünk, végig éhesek voltunk. Emlékszem, amikor Białystok külvárosába értünk, apám valami ilyesmit mondott: „Látjátok, most már biztos, hogy életben maradunk. Hacsak a vonat nem kanyarodik balra, nem Treblinkába megyünk.”

Honnan tudta ezt az édesapja?

Bizonyára a kielbasini táborban hallott Treblinkáról, a grodnói zsidóktól. Az ottaniak jobban voltak informálva.

Időnként megállt a vonat?

Igen, néha megállt, de mi nem szállhattunk le. És az ajtókat se nyitották ki.

Még csak nem is szellőztettek?

Nem, friss levegőhöz se jutottunk. A kocsik oldalába vágott kis ablakokon szivárgott be némi levegő. Az első megállóknál voltak odakinn emberek, akik odajöttek a kocsikhoz. Néhányan az ablakon át könyörögtünk egy kis vízért, hogy legalább a szánkat megnedvesíthessük. Voltak, akik vállalták, hogy vizet hoznak, de a

németek nem engedték őket a kocsik közelébe. Csak egész keveseknek sikerült odaférfközni, és vizet adni a szomjazóknak.

Mit csináltak az emberek, ha véére kellett menniük?

Ha nem csal az emlékezetem, rongyokat használtunk, amiket aztán kidobtunk az ablakon.⁷

Így utaztunk 1942. december 8. reggeléig, hanuka hatodik napjáig. Ekkor érkezünk meg Auschwitzba. Családom négy tagja volt velem egy kocsiban: a szüleim meg a két öcsém.

Mi történt, miután kinyitották a kocsik ajtaját?

A németek abban a pillanatban rángatni kezdtek, hogy szálljunk ki minél gyorsabban. „Raus! Raus!” (Kifelé! Kifelé!), ordították. Az ajtók mellett is németek álltak, jókora, félelmetes kutyaikkal. A peronon foglyokat láttunk; tudtuk, hogy foglyok, mert olyan pizsamászerű egyenruhát viseltek. Ma már tudom, hogy a „Kanada” kommandó tagjai voltak; ők szedték össze a vonáton hagyott batyuinkat és bőröndjeinket.

Nem próbáltak kapcsolatot teremteni velük?

Én nem próbálkoztam ilyesmivel; lehet, hogy valaki más a transzportból beszélt velük. Én biztos, hogy nem. Később megkezdődött a szelekció, amely döntött életről és halálról. Egy német engem, az egyik öcsémet és az apámat az egyik oldalra küldött, a másik öcsémet és az anyámat a másik oldalra. Ők felmászta egy teherautóra, és többé soha nem láttam őket. Mentek egyenesen a gázkamrába.

Emlékszik az egész procedúra?

Persze. Mindenkinek el kellett vonulnia a németek előtt, és az egyikük jobbra vagy balra mutatott. A szelekció után azt a 315 embert, aki a transzportból maradt, köztük az öcsémet és engem, elindítottak a több kilométeres úton Birkenau felé. Ott átestünk a táborba való felvétel egész ceremóniáján.

Milyen ceremóniára utal?

Főleg a regisztrálásra. Elvittek a 20. blokkba, ahol ábécérendben felsorakoztattak. Utána számokat tetováltak az alkarunkba. Ezt két francia zsidó végezte.

Mi volt a száma?

Nyolcvanezer-hétszázhatvannégy. 80 764. Az öcsém a nyolcvanezer-hétszázhatvanötös számot kapta.

A tetoválás után mit csináltak magukkal?

A tetoválás óráig tartott. Utána adtak egy kis levest. A munkások, akik ebben az átmenő blokkban voltak, kihasználták az alkalmat, és felszólítottak: „Ha vannak értéktárgyaitok, adjátok ide nekünk, mert később úgyis elveszik tőletek.” Innen a zuhanyozóba vittek. Elvették a ruháinkat, és leborotválták a hajunk. Zuhanyozás után ruhákat adtak, de nem azokat, amiket útközben viseltünk; a holmi nem felelt meg se a méretünknek, se a testalkatunknak. Épp úgy kaphattunk túl szűk cipőt, túl nagy cipőt vagy két ballábas cipőt. Innen továbbvittek a 9. blokkba, ahol kijelölték a fekhelyeinket. Este megkaptuk a napi élelmiszeradagot is: kenyeret és valami mást. Ehhez a „másvalamihez” tartozott egy negyed cipó, és néha egy kevés margarin vagy lekvár. Egészen ritka alkalmakkor egy darabka lókolbászt is adtak.

Az emberek, akiket a szelekción kiválogattak és nem küldtek a gázkamrába, ugyanazokba a barakkokba kerültek?

Igen, mind a megmaradt 315 embert a 9. blokkba helyezték.

Milyenek voltak itt a körülmények?

Minden fekhelyen öt vagy hat fogoly aludt. A legfelső fekhely volt a népszerűbb. Ott aludtak a mázlisták; de a harmadik sorban hidegebb volt. Akik legalul aludtak, azoknak úgy kellett bemászni a fekhelyre, mint a kígyóknak – itt viszont melegebb volt. Minden

szintnek megvoltak az előnyei és a hátrányai. Ebben a rémes hidegben vékonyra nyűtt pokrócokat adtak.

Az előjárónk a blokkfelelős volt. Rajta kívül több foglyot kötött munkája a barakkokhoz: barakkszolgálatosok gondoskodtak a szobák tisztaságáról és rendjéről, és az ételt is ők osztották szét társaik között.

Másnap reggel névsorolvasásra kellett jelentkeznünk. Közvetlenül utána munkához láttunk: kavicsot ástunk a C tábor területén⁸ a cementkészítéshez. A legalább másfél méter vastag talajréteg alatt volt egy negyvencentis kavicsréteg. Ekkor épült az A, B, C, D és E tábor.⁹ A németek cement- és betongyártáshoz használták a kavicsot. Mi ástuk ki, és szállítottuk tovább.

Emlékszik az első sonderkommandós munkanapjára? Esetleg tudja a pontos dátumot is?

Igen, emlékszem rá. December 9. volt, késő este. Vacsora közben egyszer csak valaki németül azt kiáltotta: „Mindenki jelentkezzen!” „*Raus! Raus!*”, ordították az örök, mi pedig rohantunk. Gyorsan, ötös sorokban kellett felállnunk. Nyolcvan vagy száz embert válogattak ki a 2. blokk Sonderkommandójába. Nagyon gyorsan történt minden. Aztán visszavittek a barakkokba, és ránk zárták a kapukat. Hát így történt. Hagytam a 9. blokkban egy darab kenyeret, és többé nem láttam viszont. A sonderkommandósokat abban az időben két csoportba osztották; volt I. és II. Sonderkommando, mivel az I. és II. bunkernál dolgoztak. Én az I. Sonderkommandóba kerültem.¹⁰

Arra kérem, magyarázza el, milyen alapon sorozták be az embereket a Sonderkommandóba. Alkalmaztak a németek valamiféle kritériumokat?

Azt nem. Csak az számított, hogy az emberek erősek és fiatalok legyenek. Az öcsémrel álltam ott; engem kiválasztottak, őt nem.

Úgy látszik, nem tetszett nekik. Vagy talán nem tartották elég erősnek.

Alaposan megvizsgálták a foglyok fizikai állapotát?

Egyáltalán nem; a vizsgálat felületes, rövid és gyors volt, akár a peronon rendezett szelekció. Összesen 450 embert választottak ki. Utána ötös sorokban bevonultunk a barakkokba, és ránk zárták a kapukat. Ennyi történt.

Le kellett vetkőzni a szelekcióhoz?

Nem; akkor ezt mellőzték.¹¹

Hol rendezték Birkenauban a sonderkommandósok kiválasztását?

A bejáratától számítva baloldalt, ott, ahol a kőépületek álltak. Később ez a terület lett a női tábor, az FKL (*Frauenkonzentrationslager*). Abban az időben Birkenauban csak két tábor volt, az A és a B. Az A-ban voltak a férfiak, a B-ben a nők.¹²

Ki szelektált a Sonderkommandóba?

Az SS-ek. Névsorolvasásra hívtak össze, kirángattak a barakkokból, és nem engedtek vissza. Szokatlanul nagy számban zártak körül bennünket, és az összes barakkból válogatták ki a megfelelő számú munkást. Ahogy már mondtam, az öcsém nem kellett nekik.

Meddig tartott a szelekció?

Legfőlegbb ha tíz percig. Az igazat megvallva nem is kapiskáltam, mi történik, hiszen csak pár napja érkeztem, és teljesen zöldfülű voltam a táborban. Hogy is érthettem volna meg, mi folyik itt, miért szelektálnak? Amikor odavittek, kutyás SS-ek zártak körül. A kutyák néha veszélyesebbek voltak, mint az SS-ek. Néhány hónappal később láttuk, ahogy az erdőben, a III. (IV.) és IV. (V.) krematórium közti ösvényen, nem messze a Szauna épületétől¹³ és a „Kanada”-tábortól, a kutyákat idomítják. Amikor a 2. blokkba értünk, sokkolva voltunk. A barakk teljesen üres volt, de legna-

gyobb csodálkozásunkra hihetetlen mennyiségű ételt pillantottunk meg. Csak ámultunk és bámultunk. „Mi folyik itt? Hová hoztak minket a németek? Ez valóságos palota!” Emlékszem, volt krumpli és rengeteg cipó. Nekiláttam az evésnek, és csak utána jutott eszembe, hol vagyunk. Az evés nagyon jólesett, mert két nap óta lényegében semmit se kaptunk. A barakkban négy csoportra osztottak. Négy sor fekhely volt benn, mindegyikünk választott egyet magának.

Ez volt a Sonderkommando barakkja?

Igen, a 2. blokk a sonderosoknak volt fenntartva. Az 1. blokk a *Strafkommando*-é (büntetőrészlég) volt,¹⁴ a 3. blokk a „közönséges” foglyoké.

Mi történt az öccsével?

Őt a 9. blokkba helyezték. Három héten át kitartott, aztán meghalt.

Mikor hallotta először a „Sonderkommando” szót, és mikor jött rá, hogy maga is odatartozik?

Az 1942. december 10-i névsorolvasás másnapján. Amikor kivontunk az erdőbe, hallottuk, ahogy a kápó jelenti a kapunál álló SS-eknek: „I. Sonderkommando, 130 fő.”

Elmondaná, hogyan telt ez az első nap a Sonderkommandóban?

Másnap újabb névsorolvasást tartottak. Azokat a zsidókat emelték ki, akiknek sorszáma 38 000-nél magasabb volt. Legtöbbjüket 1942 júniusában és júliusában Franciaországból deportáltak Birkenaubá. Ezután kiosztották a tisztségeket: kápó, előmunkás stb. Két csoportra lettünk osztva: I. és II. Sonderkommandóra. Mindegyikben körülbelül 150 ember volt. Amikor kifelé indultunk, a kapunál kutyás SS-ek vettek körül, és ők kísérték az erdőbe.

Ott újabb felosztás következett. Az egyik csoportnak az volt a dolga, hogy a helyiségben, ahol az értéktárgyakat tárolták, szétválogassa a meggyilkoltak ruháit; a második csoport feladata a holttestek elhamvasztása volt. A németek megkérdezték: „Vannak köztetek borbélyok?” Többen kiléptek a sorból; ők ollókat kaptak. Később azt kérdezték: „Vannak köztetek fogászok vagy fogorvosok?” Ismét jelentkeztek néhányan; ők fogókat kaptak.¹⁵ A többieket hatos csoportokba sorolták. Így például hatan tolták a holttestekkel megrakott taligákat, további hat emberből pedig slepper lett, ők cipelték a holttesteket a taligákhoz.

Mivel a németek akkor osztottak minket csoportokba, amikor a gázkamra ajtaját még nem nyitották ki, nem tudtuk, milyen munkákról beszélnek. Amikor jómagam abba a hatos csoportba kerültem, amely a taligákat megrakja, fogalmam se volt, mit rakodunk majd beléjük. Amikor a gettó fűrészmalmában dolgoztam, szereztem némi tapasztalatot a taligákról. De ott deszkákkal raktuk meg őket, majd a komphoz húztuk és kiraktuk a szállítmányt.

Ezután kivezettek az udvarba, és kinyitották a gázkamraként használt épület ajtaját. Valósággal letaglózott minket a döbbenet. Legborzongatóbb rémálmainkban sem láttunk ehhez hasonlót. Lelki szememmel mindmáig látom, ami a nyíló ajtók mögött elénk tárult. Egy halott nő állt ott, meztelenül, kifacsarodott testtel. Megdermedtünk. Nem tudtuk felfogni, mi történik itt. Láttuk a holttesteket a gázkamrában. Amikor elkezdtek kihurcolni őket, láttuk, hogy jóformán egyetlen masszává álltak össze.

Aztán új parancsok érkeztek: „Slepperek, vegyetek fel gázálarcot, és hozzátok ki a holttesteket. Fogászok, keressétek meg az aranyfogakat a halottak szájában, és rántsátok ki őket a fogóval. Borbélyok, vegyetek elő az ollót, és vágjátok le a hajukat.” A slep-

pereknek a taligákra kellett rakniuk, majd a gödrökbe dobniuk a tetemeteket. Volt egy másik csoport, a *Heizer*-eké (fűtők): nekik szemmel kellett tartaniuk a tüzet, amelyben a testeket elhamvasztották.

Amikor ezeket a szörnyű parancsokat meghallottuk, a legsebezhetőbb pontunkat érte támadás. Én, ahogy már mondtam, ahhoz a csoporthoz tartoztam, amely a holttesteket a taligákra rakodja. Néhány percig annyira fel voltam indulva, hogy nem bírtam hozzáérni a halottakhoz. Ilyesmi még sohasem fordult elő velem. Szemlélatomást nem én voltam a csoportban az egyetlen, aki ilyen viszolygást érzett. Nem tudtam dolgozni, amíg valaki nem ütött jó nagyot a hátamra egy bottal. Ekkor megértettem, hogy nincs menekvés, ez elől nem térhetek ki. El kellett fogadnom a helyzetet és benne a feladatot. Meg kell hogy értse: nem volt semmilyen választásunk. Ez lett a sorsom. Az én helyzetemben bárki más is ugyanígy viselkedett volna.

A csoportomban volt négy Makówa való testvér,¹⁶ valamint egy további zsidó. Hat ember állt minden taligánál. Négyen az egyik oldalon: ők kezüknél és lábuknál fogva megragadták a holttesteket, és mint egy batyut, a taligára dobták őket; a másik kettő pedig a túloldalon állt, és vigyázott, nehogy a testek leessenek. Utána a taligát a gödörhöz toltuk, ahol már várakoztak a „tűzbrigád” munkásai. Ők a testeket a gödör széléig vitték, majd bedobták a gödörbe.

A gödrök vagy „bunkerok”, ahogy nevezték őket, szélesek és mélyek voltak. A tüzet már a holttestek bedobása előtt meggyújtották. Hogy a terep – ahol korábban egy Brzezinka nevű lengyel falu állt – alkalmas legyen a tömeggyilkosságok végrehajtására, a falu faházait szétszedték, és a gerendákat a gödrök aljára fektették. Ez volt az alap; erre dobálták a holttesteket. Hat taliga szol-

gált a szállításukra. A csoportok felváltva tolták halottakkal megpakott taligájukat a gödörkhöz, majd a tetemek bedobása után visszamentünk újabb rakományért. Minden taligán egyszerre tíztizenöt hulla fért el.

Napi hány órát dolgoztak?

A munkaidő eleinte szabálytalan volt. Miután a holttestek elégtek és a gázkamrákat kitakarítottuk, visszakísértek bennünket a táborba. Egyszer 36 órát dolgoztunk jóformán megállás nélkül. Később, 1943 tavaszától, amikor már álltak az új krematóriumok, a Sonderkommando munkavégzése gyökeresen megváltozott.

Miután valamennyi holttest a gödrökbe került, a „fűtők” benzinnel meggyújtották a gerendákat, majd egymásra halmozták a testeket, hogy gyorsabban égjenek el. A németek úgy tervezték meg a hamvasztást, hogy a tüzet a halottak zsírja táplálja. Más szóval a halottakból lett a tüzelő.¹⁷

Amikor odaértünk, a gödrök még üresek voltak, a holtak elégetése még nem kezdődött el; vagyis a tűz intenzitása a benzinnel lelocsolt gerendáktól függött. Később aztán a tüzet a gödrökbe dobált testek zsírja táplálta. Az egy gödörbe került holttestek elhamvasztása egész napon át, sőt néha másfél napig tartott. Amikor a hullák elfogytak, fákat kellett kivágnunk, és a gázkamrát kellett kitakarítanunk.

Tudták, hogy zsidók holttestével van dolguk?

Nem, eleinte nem tudtuk, de más munkások, akik már régebben voltak ott, meg Daniel, a kápónk egykettőre felvilágosított. Elmondta egyikünknek, és a keserű igazság gyorsan elterjedt: az épületben zsidókat ölnek meg, és nekünk kell őket az égő gödrökbe dobni. Az idő múlásával erre magunk is rájöttünk volna, amikor láttuk, hogy a férfiak körül vannak metélve. Emellett sokan Dávid-csillagos nyakláncot is viseltek.

Emlékszik-e, hogyan kényszerítették az áldozatokat vetkőzésre?

Persze hogy emlékszem. Valamennyiüket fából ácsolt kalyibákba terelték: ezek voltak a vetkőzőhelyiségek, bár korábban istállóul szolgáltak. Itt kellett az embereknek levetkőzniük, és utána meztelenül kellett átszaladniuk abba a házba, ahol a gázkamrát berendezték. Bármilyen volt az időjárás,¹⁸ meztelenül kellett átrohanniuk a terepen.

Amikor megérkeztek, tudták, mi vár rájuk?

Ezt nem tudom. Ebben a fázisban nem volt kapcsolatom velük. Azt hiszem, még ha érezték is, hogy valami nem stimmel, egyikük sem akarta elhinni, hogy a lehető legrémesebb vég várja őket.

Le tudná írni ezt az első, az egykori házikóban berendezett gázkamrát?

Az ajtón egy tábla volt, „Zuhanyozó” felirattal.¹⁹ Két bejárat volt: az egyikben az áldozatok léptek be, a másikon vitték ki a holttesteket. A „zuhanyozós” tábla a másik ajtón volt, szemközt a bejáratival.

Milyen nyelven írták ki?

Csak németül. Az épület valamennyi ablakát és nyílását gumitömítéssel zárták el, nehogy a gáz kiszivároгjon. Amikor a helyiség megtelt, becsukták az ajtókat, majd megjelent egy SS, kezében a Zyklon-gázzal. Gázalarcot vett fel, kinyitotta a gáztartályt, és bedobta a tartalmát. Az emberek hamarosan megéreztek a gázszagot,²⁰ és hallottuk a gázkamrából, ahogy „Sömá Jiszroel”-t kiabálnak. A német gúnyosan kiáltott oda a társainak: „Azt kiabálják, »schmeiss rein, schmeiss rein«, vagyis »dobd be, dobd be...»

Mind egyszerre léptek be a gázkamrába?

Úgy van. Férfiak, nők, gyerekek – mind együtt.

Meddig tartott az elgázosítás?

Körülbelül húsz percig.

Húsz perc elteltével mindenki halott volt?

Igen, de a németek, hogy biztosak legyenek a dolgukban, még vártak egy kicsit, és csak akkor nyitották ki az ajtókat. A gázkamra ajtóit csak ők nyithatták ki; ezt nem bízták senki másra. Ez mindig így volt. A zsidók, vagyis mi, nem nyúlhattunk az ajtóhoz.

Az ajtó kinyitásától kezdve meddig tartott a holttestek eltávolítása?

Az ajtó kinyitása után már vitték is ki a holttesteket.

Azok, akikre ezt a munkát osztották, gázalarcot viseltek. Egyszer találtak egy lányt, aki bizonyára túl kevés gázt lélegzett be. Eszméletlen volt, de még élt, és hörgött. Egy német tizedes Moll parancsára agyonlőtte.²¹

Mialatt a hamvasztógödöröknél dolgozott, találkozott-e valaha rokonok vagy barátok holttestével?

Egyszer ráismertem az egyik unokanővérem holttestére. Borzalmas volt. 1943. január 23-án érkezett, egy kései transzporttal, de csak az elgázosítás után találkoztam vele.

Még egy kérdésem van, mielőtt a bunkerban végzett munkája témáját lezárnánk. Meddig dolgozott itt?

Körülbelül fél évig, az érkezésem napjától addig, amíg 1943 májusában és júniusában az új krematóriumokat üzembe helyezték.²²

1943 májusától melyik krematóriumban dolgozott?

A IV. (V.)-ben.²³

Az új krematóriumok felépítése után milyen munkát kapott a Sonderkommandóban?

Amikor a IV. (V.) krematóriumban dolgozni kezdtünk, szoltam a németeknek, hogy villanyszerelő vagyok; így aztán kineveztek a krematórium villanyszerelőjévé. Addig, fél éven át minden áldott napon a holttestekkel dolgoztam a bunkerban. A krematóriumban kaptam egy kis sufnifélét a kemencék mögött, a szénraktár szomszédságában. Mellettem mosoda volt, amellet volt a bejárat

a latrinákhoz. A németek ledöntötték a válaszfalakat, és a kis helyiségekből egy nagyobbat csináltak – ez volt a villanyszerelő szobája.

Miért mondta magát villanyszerelőnek?

A németek mindig olyanokat kerestek, akiknek hasznos szakmájuk van, például ácsokat meg suszterokat. Amikor villanyszerelőt kerestek, kiléptem a sorból.

Volt más villanyszerelő is a Sonderkommandóban?

Igen, egy franciaországi zsidó, akit úgyszintén villanyszerelőként foglalkoztattak, de a nevére nem emlékszem.

Milyen munkákat végzett mint villanyszerelő?

Többfélét. Időnként például ki kellett cserélnem a kiégett ívlámpákat a folyosón, meg ilyesmi...

Villanyszerelőként is a Sonderkommandóhoz tartozott?

Hát persze, sonderkommandós voltam. És még mint villanyszerelő is naponta láttam az emberirtást. 1944 októberében, a Sonderkommando felkelése után, az én épületemben csak harminc ember maradt életben, köztük én is. Ekkor visszahelyeztek a kemencékhez, halottakat vagy kivégzett foglyokat hamvasztani. Ezt általában egyszer egy héten kellett csinálnom, valahányszor a németek megfelelő számú foglyot végeztek ki. A ruhájukról láttuk, hogy néhányan orosz hadifoglyok voltak. Akkoriban az életben maradt sonderkommandósoknak a következő feladataik voltak: egyikünk a kemencét tartotta karban, másvalaki beléjük tolta a halottakat. Hadd tegyem hozzá, hogy az olyan napokon, amikor nem volt munka, adtak egy sarlót, hogy gyomlálják a tábor területén. A gyommal a lovakat etették.

Le tudná írni emlékezetből a krematórium épületét?

Négyszögletes volt, két kéménnyel. A bejárat mellett nyílt az SS-ek irodája, mellette két latrina. A szomszédságukban terült el

hosszában a szénraktár és a kemencék. Folyosó vezetett a gázkamrákhoz. A gázkamrák külső falán kis ablakok voltak; ezekbe dobták be a gázt.

Volt egy másik gázkamra is, kisebb csoportoknak, úgy nyolcvan-száz embernek. A gázt itt is a kis ablakon át dobták be. A meggyilkoltak holttestét egy tágas helyiségben tárolták, és onnan vitték a kemencékhez. A kemencék melletti szobában volt egy széf; itt őrizték a németek az áldozatok értéktárgyait, gyűrűt, fülbevalót, aranyfogakat. Ebben a szobában két ember ült, két ékszerész. Nekik kellett beolvasztaniuk az aranyat; a rudakat aztán elküldték Németországba. Ez a szoba szemben volt a szénraktárral.

Kapcsolatba került-e olyanokkal, akik a krematórium épületében vártak a halálra?

Igen, a sonderkommandósok szabadon közlekedhettek a vetkőzőben. Az volt az egyetlen korlátozás, hogy nem válthattak szót az áldozatokkal, nehogy figyelmeztethessék őket, és zavargást szít hassanak. Én is szabadon járhattam köztük, de nem állhattam le beszélgetni.

Férfiak és nők együtt vetkőztek?

Igen, mindig. Egész családok érkeztek a krematórium udvarára, és levetkőzni is együtt mentek. A gázkamrában is mind együtt voltak; a férfiakat és a nőket nem választották el egymástól. Előfordult, hogy a németek más módszert akartak kipróbálni, és elsőnek a férfiakat engedték be. De az ilyen esetek balul ütöttek ki: a férfiak megpróbálták ellenállni, és nagy verésekre került sor. Úgy emlékszem, voltak, akik kést rántottak. A németek megállapították, hogy csend és nyugalom csak akkor van, ha az áldozatok együtt maradnak. Ha egy férfi védekezni próbált, legtöbbször rászólt a felesége: „Nyugodj meg, talán nem lesz olyan szörnyű, mint hiszed.”

Voltak, akik nem akartak levetkőzni?

Akadnak vallásos zsidók, akik tiltakoztak a meztelenség ellen. Ez történt egy fiatal nővel is, aki nagyon vallásos családból származott. Az édesanyja megkért egy ott lévő sonderkommandóست, ne kényszerítse a lányát, hogy meztelenre vetkőzzék; hadd menjen alsóneműben „zuhanyozni”, mondta. A meztelen ember tökéletesen védtelen. Elveszti önbizalmát, magabiztosságát és erejét.

Kihez fordult az anya?

Az előmunkásunkhoz, aki ott állt mellette. Azt felelte: „Hát jó, maradjon alsóneműben. Maga menjen vele a »zuhanyozóba«, de vigyázzon, nehogy valamelyik SS meglássa.”

Elképzelhető volt az ilyesmi?

Voltak bizonyos esetek, amikor meg lehetett tévesztetni az SS-eket, mivel a helyiség zsúfolásig tömve volt, és nem lehetett minden egyes embert tisztán látni.

Emlékszik más esetekre, amikor egyesek nem akarták levetni az alsóneműt?

Láttam zsidókat, akik nem vetkőztek anyaszült meztelenre.

És mit szóltak ehhez a németek?

Amikor néha észrevették, dührohamot kaptak. Más esetekben nem vettek róla tudomást. Amikor Möll meglátott valakit alsóneműben, a botját használta, hogy letépje róla. De más németek nem voltak ilyen kérlelhetetlenek, és nem fújták fel a dolgot.

Általában meddig tartott, amíg az emberek levetkőztek?

Többnyire fél, vagy legföljebb háromnegyed óráig. Attól függ, hányan voltak a helyiségben. Az SS-ek ott álltak, és sürgették az embereket: „Gyorsabban! Gyorsabban!” Figyelmeztették őket, hogy a cipőfűzővel kötézzék párba cipőjüket, nehogy „elkallódjanak” vagy „utána ne kelljen időt vesztegetni a másik megkeresésére”.

Találkozott valaha ismerőssel a vetkőzőben?

Egyszer egy barátom azt mondta, hogy a Buna táborból²⁴ áthozták az egyik unokatestvéreimet. Én nem abban a műszakban dolgoztam. A Bunában az unokatestvérem szénbányában dolgozott, megbetegedett, és muzulmán lett.²⁵ Érdeklődött utánam, és a barátom azt mondta, hogy én talán meg tudnám menteni. De ő nem kért tőlem ilyet. Mielőtt meghalt, valami teljesen mást kért: „két karéj kenyeret, hogy ne haljak meg üres gyomorral”. Ha ott lettem volna, talán sikerült volna megmentenem. Megkapta a kenyeret, megette, és beballagott a gázkamrába. Tudta, hová megy.

Mi történt, miután az emberek levetkőztek?

Végigterelték őket a folyosón a gázkamrába. Ha az egyik gázkamra megtelt, a másodikba, aztán meg a harmadikba irányították őket. Így küldték a halálba a transzport minden tagját. A mi épületünkben egyhuzamban mintegy kétezer embert lehetett meggyilkolni.

Mit csináltak a sonderkommandósok, miután az emberek eltűntek a gázkamrában?

Összeszedtük a ruhákat meg az egyéb holmit, amit az emberek a vetkőzőben hagytak. Fél vagy háromnegyed óránk volt, mielőtt megjöttek a teherautók, hogy mindent a „Kanada”-táborba szállítsanak. Amikor átkutattuk a ruhákat, az SS-ek szemet hunytak, bár intettek, hogy értéktárgyakat ne vegyünk el, és figyeltek, nehogy ilyesmire vetemedjünk.

Egyszer, mialatt szétválogattam és összezsomagoltam a ruháneműt, felkaptam egy kis batyut, és az egyik SS észrevette. Megmarkolt és rám kiáltott: „Mit csinálsz te itt?” Azt feleltem: „El akartam venni ezt a csomagot, de nincs benne semmi, ami magának való. De ha szeretné, van valamim a maga számára.” Megkérdezte, mi az, és azt feleltem, „Az egyik csomagban találtam egy

kis babkávét.” Persze örömet lemondtam róla. Csak annyit mondtott, „Rendben van”, és utána békén hagyott.²⁶ Felmentem a priscsemhez, ahová a kávéscsomagot tettem, levittem, és odaadtam neki.

Mellesleg bőven volt időnk, hogy mindent alaposan átkutasunk, mivel néhány SS-től eltekintve egyedül voltunk a vetkőzőben. A „Kanadát” ellátó sofőrök nem léphettek be a krematóriumba. Maguk a sonderosok rakták fel a holmit a teherautókra, amelyek egyenesen az ingóságkraktárhoz hajtottak.

Mi történt ezalatt a gázkamrákban?

Miután az embereket megfojtotta a gáz, amit belélegeztek, az ajtókat kinyitották szellőztetés céljából,²⁷ és utána a holttesteket visszavittük a vetkőzőbe.

Hogyan vitték vissza őket?

Egyenként vagy kettesével, a kezüknél fogva. Néha hosszú botot is használtunk. A nyakánál fogva megragadtuk a testet, és kihúztuk. A bottal jobb volt, mint a kezünkkel, mivel sok áldozat, mi alatt haldoklott, összemocskolta magát.²⁸ Ezért nem szívesen nyúltunk hozzájuk, és inkább a botot használtuk. A vetkőzőben elláttuk a testeket, utána a kemencékhez vitték őket. Ezekben a műveletekben az összes sonderos részt vett, még azok is, akik általában máshol dolgoztak: például kertészkedtek a krematórium udvarán, vagy szemetet hordtak a kemencékhez. Ez volt a legbonyolultabb és legkényelmetlenebb munka.

Mit jelent az, hogy „ellátták a testeket”?

Mielőtt a halottakat a kemencékbe rakták, sonderos szakemberek megnézték, vannak-e aranyfogaik, és ha volt, kitepték. Másoknak a hajukat kellett levágniuk.

Le tudná írni a hamvasztás folyamatát?

A mi krematóriumunkban nyolc kemence volt, négy-négy mindkét oldalon. Mindegyikbe több testet helyeztek. Az ajtajuknál öt sonderkommandós állt: kettő-kettő a hordágy mindkét oldalán, és egy, aki a holttesteket a kemencébe csúsztatta. Mások a szemet szállították a kemencéhez, és a tüzet táplálták. A szénraktár az SS-iroda és a latrinák mellett volt. A szén, amivel a kemencéket fűtötték, kémiai folyamaton ment át. Gázmentesítették, ezért ha elégett, száraz szürke faszenet hagyott maga után, és égés közben nem bocsátott ki mérges gázokat. Ráadásul jobban is égett.

Milyenek voltak a hordágyak?

Olyanszerűek, mint egy vaságy. Az elejük lehajlott, hogy a holttesteket rájuk lehessen tenni. Amikor a kemencékhez értünk, a hordágyat két görgőre emeltük, hogy be lehessen tolni a kemencébe. Az egyik munkás betolta, a hordágy oldalán álló két munkás segített neki. Egy másik hosszú vasvillával igazgatta el a kemencében lévő testeket. Utána a hordágyat vízzel kellett locsolni, úgy átforrósodott a kemencében. Volt egy további probléma is: a testek a tűzben összetapadtak.

Ugyanígy hozták át a holttesteket az I. (II.) és a II. (III.) krematóriumból is?

Nem, azoknál egészen más módszert alkalmaztak. Ott a gázkamrák a föld alatt voltak, és a holttesteket liften szállították fel, aztán talicskára rakták és a kemencékhez szállították őket; minden rakományból több kemencébe is jutott. A sonderkommandósok hordágyra helyezték a testeket, és betolták őket a kemencébe; ezalatt a talicska továbbment a következő kemencéhez, ahol megismétlődött a folyamat.

Ha a testek a táborból származtak, megint más volt az eljárás. Volt egy extra méretű kemencénk, minden oldalán négy-négy

nyílással, vagyis több felől lehetett betolni a tetemeiket. Ez antracit szénnel működött. A tűz miatt a csontok legalulra süllyedtek, és amikor felgyűltek, egy speciális gereblyével eltávolították őket, a többi el nem égett maradvánnyal együtt. A kihűlt maradványokat aztán talicskával egy, a szabadban ásott gödörhöz vitték, és néhány emberünk porrá őrölte őket. Végül a németek a hamut teherautón a Sola folyóhoz szállították, és a vízbe dobták.

A németek nem akarták a hamut a gödrökbe temetni, mert egy napon megtalálhatják, és bajt hozhat rájuk. Néha rám osztották ezt a munkát. A csontokat súlyos kalapáccsal zúztuk össze. 1944-ben, tavasszal és nyáron, amikor brit és amerikai repülők szálltak el Auschwitz fölé, hagytuk, hogy a füst a kéményeken át távozzon, mert azt reméltük, a pilóták majd figyelnek rá, és bombázni fogják a krematóriumokat.²⁹ Hallottuk a magasból a gépeket, de nagy csalódásunkra csak távoli bombázások hallatszottak. Visszatérőben újra elszálltak a tábor fölé, és mi tovább főhettünk a keserűségben. Birkenaut nem bombázták.

Voltak meghatározott kötelességei vagy váltották egymást?

A munka terén volt bizonyos rugalmasság és forgás. A borbélyok, a fogászok és a kemencéknél dolgozók általában nem cserélődtek. Minket, többieket az igénytől függően osztottak be. Volt, hogy gödröket kellett ásni; volt, hogy éppenséggel fel kellett tölteni őket. Utána fel kellett gereblyézni az udvart. Akiknek nem volt állandó munkájuk, kerestek valamit, hogy ne maradjanak tétlenül. Emlékszem egy emberre, aki kijelentette, hogy ő tud faszenet gyártani. Biztosan ott tanulta, ahol azelőtt lakott. Különböző faanyagokat gyűjtöttünk, halomba raktuk, befedtük hamuval, és tüzet gyújtottunk. És a fickó tényleg faszenet gyártott belőle!

Mit csináltak „szabad” óráikban, amikor nem érkeztek transzportok Birkenaubá?

Kerestünk magunknak mindenféle elfoglaltságot – például víznek való medencéket ástunk, ide-oda szállítottunk dolgokat, szóval ezzel is, azzal is próbálkoztunk. A lényeg az volt, hogy ne lógjunk tétlenül. Amikor a németek rájöttek, hogy értek a gyomláshoz, adtak egy sarlót, hogy megtisztítsam az udvart. A gyomot halomba kellett raknom. Utána kényszermunkásokat küldtek Auschwitzból, akik elvitték a gyomot a lovagnak. Voltak szabóink is, akik varrtak az SS-nek, és susztereink, akik cipőt és csizmát készítettek nekik.

A jelenetek, amelyeket elbeszél, a hely, ahol tartózkodott, tele voltak holttestekkel és halállal. Hogy tudott élni ebben a környezetben?

Megszoktuk ezt a taposómalmot, hiszen nem volt más választásunk. Végül teljesen normálisnak tűnt, mintha az élet valóban ilyen volna. Amellett az SS-ek nem is hagytak időt gondolkodásra. Ők ellenőrizték a munkát. Tíz centit se mozdulhatott az ember anélkül, hogy az SS ne figyelné. A IV. (V.) krematóriumban laktunk, és még a mellettünk lévő III. (IV.) krematóriumba se mehettünk át. Az SS-ek egész nap körülöttünk cirkáltak, és a kutyáik a legkisebb jelre is bárkire rávethették volna magukat. Látunk – de ezt már említettem –, hogyan idomították őket az épületünk mögötti erdőben. Az idomítóik, csupa SS-legény, rabruhát viseltek, alatta vastag vattaréteggel, hogy a kutyák ne ejtsenek sebet rajtuk.

Meg kell mondanom, hogy már egyikünk se volt ura a gondolatainak. Krematóriumi munkánkat egész közönséges foglalkozásnak tekintettük. Úgy végeztük, akár például egy sírásó. Ha egy átlagos ember elkísér valakit az utolsó útjára, érzelgős lesz, mikor a koporsót leeresztik, de a sírásónak eszébe se jut, hogy minden alkalommal megsírassa az elhunytat. Nahát ugyanígy voltak ezzel a sonderkommandósok.

És rögtön hozzászoktak ehhez a helyzethez, vagy sokáig tartott? Természetesen elég sokáig tartott. Az első néhány napot teljes sokkban csináltuk végig. Emlékszem, mind a százötvenen munkába mentünk, és 12-15 SS kísért a kutyaival. Egy ilyen kutya félelmetesebb volt, mint három SS-legény. Így hát szóba se jöhetett, hogy gondolkodjunk. A németek terrorral fojtották el a gondolatainkat és az érzéseinket. Az első napokban munka közben állandóan korbáccsal vertek. Egyetlen önálló kezdeményezésünk az volt, hogy elhajoltunk a rémisztő ütlegek elől. A verést akartuk megúszni, minden egyéb gondolkodás nélkül tettünk.

Előbb-utóbb aztán megszoktuk az ismétlődő napirendet. Lelkiállapotunkat leginkább a „közöny” szó jellemzi. Igaz, ezt a „közönyt” se meghatározni, se megérteni nem tudtuk volna, ha meggondoljuk, mivel foglalkoztunk nap mint nap.

Ha valaki menekülni akart ebből a valóságból, volt egy biztos, de tragikus kiútja: öngyilkos lett. A barátai körében előfordult öngyilkosság?

A sonderkommandósoknál ilyen alig fordult elő. Csak három esetet tudok felidézni. Volt egy Makówba való zsidó rendőr, aki húsz Luminal-tablettát nyelt le, de életben maradt. És 1944. október 7-én, a Sonderkommando felkelése közben, két zsidó orvos lett öngyilkos.

Időzzünk el egy keveset a mindennapi életkörülményeknél, például a szállásnál. Amikor az új krematóriumok működni kezdtek, változtak a körülmények?

Határozottan javultak. Zárt épületekben dolgoztunk, nem kellett esőben vagy hóban a szabadban tipródni. Technikai szempontból nem változott a munka: gázkamrák meg holttestek, amiket ki kellett húzni és betolni a kemencékbe... De már nem kellett sárban-esőben tocsognunk. A bunkerok körül nehéz és sötét volt

a talaj, és a nagy esőzések után csupa sár meg mocskok lett; úgy csúsztunk rajta, mintha vajon járnánk. 1943 végén vagy 1944 elején még mind a táborban laktunk, a 11. és 13. blokkban. Ez a részleg körül volt kerítve, mert a németek mindenáron el akarták szigetelni a két csoportot – a *Strafkommando*-t meg minket, a Sonderkommandót –, amelyik ott „élt”, a többi fogolytól.

Szóval ennek a két csoportnak az életterét elkerítették, és az emberek nem hagyhatták el szabadon a barakkokat. Ha véget ért a munkanap, ezekbe tértünk vissza, és egyfajta karanténban éltünk. Mindig szigorúan őriztek. Evés közben is figyelt minket egy SS. Külön latrináink és zuhanyozóink voltak a 11. és a 13. blokk között, és csak a *strafkommando*-sok meg mi használtuk őket.

Ma az auschwitz-i emlékhelyen a latrinák elég undorítóan festenek. Nincsenek köztük válaszfalak. Akkor rendszeren, tisztán tartották őket?

Többé-kevésbé. A németek kijelölték csoportunk néhány tagját a latrinák tisztítására. A blokkfelelős is kiszúrt pár embert, és a barakkszolgálatosok is gondoskodtak a tisztaságról. A latrinák rendszerben tartása könnyű és kényelmes munkának számított, mivel ezeket az embereket nem verték, és a munka se volt olyan kimerítő, mint a szabadban dolgozó csapatoké. A latrinákba csak válogatott embereket osztottak be; nem volt egyszerű közéjük kerülni.

Mikor költöztek át a krematórium épületébe?

Sokkal később, azaz 1944-ben. Akkoriban a sonderkommandósokat a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumban helyezték el. Néha-nyan az I. (II.)-be és a II. (III.)-ba költöztünk, míg másoknak – úgy 120 és 160 fő között – a táborban kellett maradniuk. A III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumnak egyáltalán nem volt padláster; ott a földszinten laktunk. A Sonderkommando felkelése után a III. (IV.) krematórium teljesen leállt. A mi egységünkben csak

harmincan maradtak élve, és nekik kellett elégetniük a többiek holttestét.

Jellemezné az ottani életkörülményeket?

Priccseken aludtunk, mint a barakkokban. A kápó volt az előljárónk, nem úgy, mint a barakkokban, ahol a blokkfelelős volt a főnök.

Vajon az I. (II.) és a II. (III.) krematóriumokban ágyban aludtak a sonderkommandósok?

Ha nem csal az emlékezetem, akkor az ottani munkások is priccseken aludtak. De azt hiszem, mindenkinek saját priccse volt. Igazából soha nem jártam náluk, a padláson, mert odaát nem mozoghattam szabadon. Csak szénért jártunk át. Olyankor a barátaink lejöttek a padlástérből, és dumáltunk egyet. De a padlásra egyikünk se mehetett fel. Az egyetlen kivétel az előmunkás volt, aki kísért bennünket.

Mit kaptak enni?

Börtönkosztot, mint a többi fogoly, meg valami pluszt, amiért „termelőmunkát” végzünk: a közönséges foglyok napi másfél liter leve-se helyett két és fél litert. Kaptunk krumplit is, némi korpát, azonosíthatatlan zöldséget, egy negyed cipót meg amit rákenhetünk: margarint vagy lekvárt, és kevéske kolbászt. Kétszer egy héten prémiumként egy egész cipó járt.

Honnan jött az ennivaló?

A bejárat mellett lévő tábori konyháról, ahol főleg orosz hadifoglyok dolgoztak; ők építették a birkenau-i A és B tábort is. A túlélők „veteránnak” számítottak: a kantinban és az élelmiszerraktárban dolgoztak.

Vehettek a sonderkommandósok abból az ennivalóból is, amelyet az áldozatok a gázkamrákba indulva a vetkőzőben hagytak?

Igen, a németek megengedték, és csak így maradhattunk életben.

Egyértelműen beleegyeztek, vagy csak hallgatólágosan eltűrték?

Azt nem tudom, hivatalosan hozzájárultak-e, vagy csak nem figyeltek oda. Nem tudhattuk, magasabb helyről miféle parancsokat kaptak. Akárhogy volt, a parancsnok meg az emberei ott álltak, és nem akadályozták, hogy vegyünk az ennivalóból.

Miféle ennivalót hagytak hátra az áldozatok? És hogy jutottak hozzá?

Mindent, amit csak elképzelhet az ember. Minden transzport olyasmit hozott magával, ami az ottani lakosságra jellemző volt. Amikor a zsidók Görögországból jöttek, olyasmit hoztak, amit még soha nem láttunk: olajbogyót. Mi szilvának hittük. Mind megkóstoltuk, és rögtön kiköptük. A franciák úgy vetették rá magukat, mintha fejedelmi csemege volna. A görög zsidók kukoricakenyeret is hoztak; kenyér és olajbogyó szinte mindegyikük-nél volt. A holland zsidók konzerveket és sajtos szendvicset hoztak; a magyar zsidók füstölt libahúst, amely főzés közben megpuhult. Magyarországon libavágás után a húst a kéménybe akasztották, hogy megszáradjon. Így egész nyáron fogyaszthatták, anélkül, hogy jegelni kellett volna. Hoztak szárított morzsát is, és sokuk-nál volt szalonna; lehet, hogy odahaza nem ették, de biztosan úgy gondolták, hogy útközben jobban eláll.

Tehát, a többi fogollyal ellentétben, maguk nem szenvedtek az éhségtől.

Néha mi is éhezünk. A lengyel zsidók például egy falatot se hoztak magukkal; ha onnan jött transzport, be kellett érnem főtt krumplihéjjal. Az első birkenau-i korszakban, amikor még göd-rökben hamvasztották a holttesteket, nem jutottunk hozzá az ennivalóhoz, amit az áldozatok magukkal hoztak. A pajtákban vetkőztek, és a ruhájuk meg egyéb holmijuk ott maradt. Velük nem volt semmilyen kapcsolatunk.

Azt kérdezte, hogyan jutottunk az ennivalóhoz, amit a meggyilkoltak magukkal hoztak. Elmondom, ez hogyan zajlott le. Miután az emberek levetköztek, beterelték őket a gázkamrába. Ekkor rendeltek oda minket, hogy a ruhákat meg az egyéb holmit felrakjuk a teherautókra, és azok mindezt az értéktárgyak-tárba szállították. Mialatt a ruhaneműt meg a többi összeszedtük, mindegyikünk talált valamit – vagy ennivalót vagy mást. Egyesek többet, mások kevesebbet. Az ennivalót szabad volt megtartani. Az SS-ek általában nem háborgattak minket. A németek különben is nagyon jól tudták, hogy a vetkőzőben hagyott ennivalót elvisszük. Mielőtt a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumba átköltöztünk, ez sokkal nehezebb volt. Jobban jártak az I. (II.) és a II. (III.) krematóriumba helyezett sonderosok: nekik csak fel kellett vinni az ennivalót a padlásra, míg nekünk egészen a táborig kellett hurcolnunk.

Emlékszik olyan esetekre, amikor az SS-ek a saját részükre kobozták el az ennivalót?

Ez legfőljebb a konzerveknél fordult elő. Néhány esetben, ha nagy mennyiséget találtunk, a kápónak át kellett adnia egyet-mást, de csomagolatlan ételhez a németek soha nem nyúltak.

Miért?

Mert féltek. Voltak a transzportokban olyanok is, akik más táborokból jöttek, ahol járványok pusztítottak. Sok sonderkommandós azért halt meg, mert elkapta a tifuszt, a maláriát vagy valami más bajt. A németek tudtak erről, és nem akartak megfertőződni.

Mit kezdtek az étellel, amit nem ettek meg? Sikerült eltenni, hogy megőrizték későbbre?

A legtöbbünknek volt hátizsákja, amit munkába is magunkkal vittünk; ezekben tároltuk az ennivalót. A barakkokban nem hagy-

hattuk, mert a barakkszolgálatosok meg a blokkfelelősök elvették a maguk számára, vagy parancsot kaptak, hogy dobják ki.

A hátizsákokat a németektől kapták?

Nem, azokat is az újonnan jött foglyok hozták magukkal. Mindig volt náluk hátizsák, táska, tartály, ami jól jött nekünk. Mindenki elvette, ami megfelelt neki.

És hogy álltak az öltözködéssel? Mit viseltek?

Általában civil ruhát, vörös csíkkal, hogy ránk lehessen ismerni. A csíkok kétoldalt voltak, meg a nadrágon. A zakón vízszintesen helyezték el őket. Általában tilos volt félvarni. Olajfestékkel rögzítettük, így sokáig tartott, és nem fakult ki. Az ing elején is volt ilyen vörös csík, a hátán pedig kereszt. A kápó meg az előmunkás adott az „eleganciára”, így ők különleges, méretre szabott ruhákban jártak. Azonban tilos volt az egyik holmi fölé másikat venni; csak egy réteg ruhát viselhettünk. Egyszer találtam egy fiatal nőnek való kötött ruhát. Szvetternek használtam, ennek köszönhettem, hogy nem fagytam meg.

Milyen gyakran betegedtek meg a sonderosok, és milyen ellátásban részesültek?

Sokukat verte le a lábáról a tifusz, a hepatitisz és más súlyos betegségek. Valószínűleg az ennivalótól is kaptunk fertőzést, amit az áldozatok magukkal hoztak, sőt még a ruhájuktól is. Ha valamelyikünk megbetegedett, átjött egy orvos, a krakkói egyetem professzora, aki megvizsgálta, és felírta a fogolyszámát. Két órával később jött egy vöröskereszttel jelölt „mentőautó”, és elvitte az illetőt. Mi azonban tudtuk, hogy beteg barátainkat megölik. Fenol-injekciót kapnak közvetlenül a szívükbe.

Tehát a betegek nem részesültek egészségügyi ellátásban.

Úgy van. Meggyógyulni igazából csak a barakkban lehetett. Voltak betegszobáink.³⁰ A mi blokkunkban pedig volt egy zsidó or-

vos, aki egy franciaországi transzporttal jött.³¹ Kitűnő sebész volt, aki a barakkjainkban, az asztalon végzett sürgős műtéteket, persze nagyon primitív körülmények között. Azt mesélte, Párizsban százágys magánklinikája volt. A felesége keresztény volt; a németeknek sikerült megölni, röviddel a felszabadulás előtt.

Hogyan láthatta el ez az orvos a beteg sonderkommandósokat ott a barakkokban?

Hát gyakorlatilag nem sokat tehetett. Egy héten többször is elment a tábori kórházba, és ami gyógyszert vagy kötszert szerezhetett, elhozta. De nagyon gyenge anyagból voltak. A kötszer papírból volt, és úgy nézett ki, mint egy tekercs vécépapír, meg volt vazelin is. Rendes gyógyszert nem tartottak ott.

Ő volt a Sonderkommando „hivatalos” orvosa?

Igen, de a hamvasztásba nem vonták be. Mindig félretettünk neki egy kis ennivalót a miénkből. Egyszer mondtam neki valamit franciául, és megjegyezte: „Jó a francia kiejtése. Folytatni fogom az oktatását.” Megkérdeztem, hogyan tanulhatnék idegen nyelvet egy haláltáborban, mire azt felelte: „Egyelőre még életben vagyok, de ki tudja, mi történik velem tíz perc múlva?”

Mialatt a Sonderkommandóban szolgált, volt szüksége orvosi ellátásra?

Annak idején a partizánok között elkaptam a tifuszt, úgyhogy immunis voltam rá. De egyszer pokolian megfájdult a lábam. Elmentem Danielhez, a káponkhoz; akit az SS valamivel később, szökési kísérlet közben, agyonlőtt. Kiadta az utasítást Majorczyk-nak, a barakkszolgálatosnak: „Majorczyk, ez az ember ma a blokkban marad. Mikor megjövünk a munkából, itt akarom találni.”

Mivel munkaidőben tilos volt a barakkokban tartózkodni, Majorczyk elrejtett az egyik ágy deszkái alá, és azt mondta: „Feküdj itt csendesen, amíg nem szólok, hogy kijöhetsz!” Egy német or-

vos jött, hogy körülnézzen. Sokáig feküdtem az ágy alatt. Még jóval az orvos távozása után sem mertem levegőt venni. Aztán Majorczyk hangját hallottam: „Hű, te még mindig ott fekszel?” „Egyedül nem tudok kijönni” – válaszoltam. Így aztán az egyik barakkszolgálatos a fél lábamnál fogva kihúzott. Így maradtam életben. Az unokatestvérem, akinek úgyszintén fáj a lába, nem volt ilyen szerencsés. Olyan erős volt a fájdalma, hogy nem bírt cipőt húzni és munkába menni. Amikor délután megjöttünk a munkából, már nem volt a barakkban. Hát így. Azt hiszem, ez még 1943-ban történt.

A sonderkommandósok nem voltak egyedül a krematórium épületében – a németek mindig a közelben voltak. Jellemezné, milyen viszonyban voltak a maguk körül sürgölődő németekkel?

Mi, közönséges foglyok semmilyen kapcsolatban nem voltunk velük. A „tisztviselőink” – a kápó, a kápóhelyettes, az előmunkás – közelebb álltak hozzájuk, és kialakítottak valamiféle kapcsolatot a parancsnokokkal meg a többiekkel. Ők kapták tőlük a parancsokat; egyszerű foglyoknak a németek nem adtak parancsot; velünk szóba se álltak. A parancsaikat a kápó vagy az előmunkás közvetítette. Szóval a kapcsolatunk nagyon korlátozott volt, még akkor is, ha személyes megbízásokat teljesítettünk.

Emlékszem, egyszer tíz sonderkommandós személyes feladatokat végzett Moll és Schultz, a kemencék fő felelősei otthonában. Kifestettünk, megjavítottunk ezt-azt. Én sarlóval füvet vágtam. Két SS meg egy kápó felügyelt ránk, de csak a káponak adtak utasításokat. Közvetlenül jóformán soha nem szóltak hozzánk.

Emlékszik, hogy hívták a krematóriumban dolgozó németeket?

A legfeltűnőbb Moll Oberscharführer volt. Utána következett Fuchs Scharführer,³² aki a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumot vezette. Fuchst később áthelyezték egy szudétaöldi koncentrációs tá-

borba. Egyszer meglátogatott bennünket, és elmondta, hogy a táborában 12 000 zsidó van, de mind idióta. „Ha odamennétek – jelentette ki –, azt mondanák, hogy nálam nincs nagyobb gazember! Csupa hülye az egész társaság, és nem tudnak viselkedni. Ezért nincs semmijük, mert nem is érnek semmit. Engem se érdemelnek meg.”

Ezt hogy értette?

Úgy, hogy a zsidók nem elég ravaszok. Ha csennének egyet-mást a raktárakból, és becserélnék ennivalóra, övele lehetett volna tárgyalni, és akkor rendesen táplálkozhattak volna. De hát a dolgok másként alakultak. Fuchson kívül volt még két német, mindkettő fogoly: az egyik a II. (III.) krematóriumban dolgozott, a másik a III. (IV.)-ben. Az első kápó volt, idősebb ember, politikai fogoly: vörös háromszög volt a ruháira festve. Karol, a második szintén kápó volt; bűnöző, akit nemi erőszakért ítéltek el Németországban. Az ő holmijára fekete háromszöget festettek.³³ A Sonderkommando felkelése alatt a lázadók megölték.

Beszélné részletesebben Karol megöléséről?

Miért ne? Veszekedtünk magunk közt, hogy melyikünk ölheti meg. Nemcsak hogy könnyű feladat volt, de nagy megtiszteltetés is, merthogy igazi szemét állat volt. Egy bajtárs fél liter alkoholt ajánlott, ha elteszem láb alól. Egy másik azt mondta: „Szó se lehet róla. Én érdemlem meg. Nem emlékeztek rá, hogy kis híján agyonvert?” Ez az ember kést vett elő egy órás szerszámos dobozából, amit én találtam a szemétben, elkapta a német kápót a folyosón, és olyan erővel döfte át, hogy a penge vége a mögötte lévő falba fúródott. Utána a tetemét a kemencébe dobták. Hát így esett.

Amikor a németek a felkelés után összeszámlálták az élőket és a holtakat, feltűnt nekik, hogy Karol hiányzik, és nem is találtak

rá sehol. „Hová lett?” – kérdezték tőlünk. Azt mondtuk, fogalmunk sincs. Ekkor az egyik SS-nek támadt egy ötlete. „Kaparjátok csak ki a kemencéből a hamut, akkor majd kiderül, hol van.” Az egyik kemencében meg is találták a krematórium kulcsait – a kápó ezt mindig a zsebében tartotta. Hát így szaszerolták ki a németek, hogy Karolt a kemencébe dobták és elhamvasztották.

Csak ezek a németek dolgoztak a Sonderkommandóban?

Igen, csak ők. Rajtuk kívül a krematóriumban csak néhány lengyel és orosz dolgozott.

Mi történt a másik némettel?

A nevére nem emlékszem, de ő se maradt életben. 1943 közepén halt meg, betegen és öregén.³⁴

Hogy érti azt, hogy „öreg”?

Akkoriban az, aki megérté a hatvanat, már nagyon öregnek számított.

És egy hatvanéves embert alkalmaztak kápónak?

Politikai fogoly volt, egy a sokból, és bűnözők is voltak ott: a fekete háromszögről ismertünk rájuk. A börtönből kiengedték, de utána Auschwitzba hozták őket.

Voltak SS-ek, akik „rendesebbek” voltak másoknál?

Nem, ilyenek nem voltak. Az, aki ma tisztességesen bánt veled, másnap éppúgy lehetett kegyetlen és brutális. Egy koncentrációs táborban dolgozó SS-katonától senki se várta el, hogy jólelkű legyen. Persze mindnek volt valamilyen hajlama. Különböző nemzetekhez tartoztak. A németeken kívül voltak köztük románok, litvánok és hollandok. Képzeld, egy román SS-re még szívesen is gondolok vissza.

Egyszer arra utasítottak, hogy hozzunk szenet az I. (II.) krematóriumból a miénkbe, a IV. (V.)-be. Nekünk kellett megraknunk a kordét, és aztán befogtak elé, mint a lovakat. A román SS

autón követett minket. Mivel nagyon lassan haladtunk, könyörtelenül ránk dudált. A másik SS, aki kísért, teljesen közönyös volt. Rajtunk kellett volna tartania a szemét, hogy ne szökhessünk meg, és ne lóghassuk el a munkát. Amikor az út egy szakaszán oldalra húzódtunk, az autós elhajtott mellettünk, majd megállt. Az egyik bajtárs így szólt: „Legyetek felkészülve, rögtön ellátja a bajunkat!” Az autós egyszer csak kiszállt, és megkérdezte: „Hová kell vinnetek ezt a kordét?” „A IV. (V.) krematóriumba” – feleltük. „Kapcsoljátok az autóhoz!” – jelentette ki. Aztán a kápónkhoz fordult, és felszólította, adjon neki valamit viszonzásul ezért a szívésségért. A kápónak volt egy órája; lehúzta, és átadta a román-nak, aki így szólt: „Mindenki a kordéra, én majd vontatom.”

Az ilyen szívesség bizonyára nem volt mindennapos.

De nem ám! Az, hogy nem vert meg minket, sőt segített rajtunk, igazán ünnepi alkalom volt.

A kápó, akit említett, zsidó volt?

Igen, de volt két nem zsidó lengyel kápónk is, Wacek és Juzek.

Hogy bántak a lengyel kápók a zsidó foglyokkal?

Általában egész rendesen. Csak egyetlen incidensünk volt, mégpedig az egyik előmunkással. Egy napon, mialatt a III. (IV.) krematóriumban voltunk, megtudtuk, hogy a lengyel kápók berúgtak, és verik a IV. (V.) krematóriumban lévő bajtársainkat. Mellesleg sok volt köztük a Będzinbe és Sosnowiecbé való sonderos.³⁵ Hat emberünk, köztük a kápónk, az előmunkásunk és jómagam azonnal átmentünk. A kápónk beszélni akart a lengyel kápóval, az előmunkásunk pedig máris csitítani kezdte a lengyel előmunkást: „Miért vered ezeket az embereket, Juzek?” Juzek lengyelül mondott valami durvaságot: „Mi közöd hozzá? Kotródj innen!”, és a zsidó előmunkás képébe lengette a botját – a kápó és az előmunkás mindig bottal volt felfegyverezve. Egyszer csak Juzek, az

előmunkás felém rontott. Ő előmunkás volt, én egyszerű fogoly. Nos hát, ahogy Mózesről mondták: „Jobbra tért, balra fordult, nem látott senkit, és megütötte az egyiptomit.” Fogalmam sincs, mi jött rám: egyszer csak egy téglát volt a kezemben. Nekiugrottam az előmunkásnak, felemeltem a téglát, és fejbe vágtam. Valamivel alacsonyabb volt, mint én, szóval nem hibázhattam el. Vér fröccsent a fejéből.

Egy, a közelben álló litván SS látta a verekedést. Rám vetette magát, és azt ordította: „Hogy merészelsz, közönséges fogoly létedre, megütni egy előmunkást? Ez lázadás!” És ütni kezdte a botjával mindkét karomat és kezemet, mígnem már fel se bírtam emelni a karjaimat.

Másnap láttam, hogy a litván SS közeledik felém. Irányt változtattam, mert féltem, hogy újra megver. Néhány perc múlva, a túloldalon, ismét a közelemben tűnt fel. Ismét kitértem az útjából, merő félelemből. Végül megmarkolt, és így szólt: „Sajnálom, hogy tegnap megvertelek, de nem volt szép tőled, hogy megsebesítetted az előmunkást.” Azt feleltem: „Maga SS, én meg csak egyszerű fogoly vagyok. Bármit megtehet, amit akar.” Hiába hogy szarházi volt, mégis helyesnek tartotta, ha bocsánatot kér.

Hogy reagált a maga válaszára?

Azt mondta: „Hát oké, minden rendben...”, mintha azt mondaná: „Elég volt, beszéljünk másról.”

Gyakran emlegette a „tisztviselőket”, de még nem tisztáztuk, mi volt a feladatuk, meddig terjedt a hatalmuk, miben állt a kötelességük. Mi különböztette meg őket az egyszerű sonderkommandósoktól?

Először is fel voltak mentve a ránk kényszerített munkák alól. A kápó nem sokban különbözött az előmunkástól: irányította a munkacapatokat – harminc vagy negyven embert –, és elosztotta

köztük a feladatokat. A kápó valamennyi munkacsapatért felelős volt, az előmunkások egy-egy csapat élén álltak. Ők ellenőrizték, hogy a csapat rendesen végezte-e el a rá osztott munkát. Ha 100 vagy 120 sonderkommandós kivonult dolgozni, először hat vagy hét csapatba rendezték őket; és minden előmunkás egy körülbelül húsztagú csapatért felelt. E két tisztségviselőn kívül ott volt még a kápóhelyettes is; ő közvetítette a csapatoknak a kápó utasításait.

Milyen tisztségviselők voltak rajtuk kívül? Hogyan jellemezné őket?
A *Blockälteste* is fel volt mentve a foglyok mindenkori munkája alól. Külön kis szobája volt a barakkok első sorában. A barakk-szolgalatosok sem végeztek nehéz munkát, és mindig több volt az ennivalójuk, mint másoknak. Mellettük minden barakknak volt egy „blokkjegyzője”, aki ellenőrizte, ki van a barakkokban, és megjelent-e mindenki a névsorolvasáson, továbbá jelentéseket írt, és továbbította ezeket az illetékesnek.

Mesélne még a maguk kápójáról?
Az első kápókat Danielnek hívták. Az első auschwitz-i foglyok közé tartozott, és ez a státus egy csomó kiváltsággal járt.³⁶ A sorozatszáma 38 000 volt. Mindenki ismerte, és mindenki tudta, milyen régóta van már a táborban. Daniel híresség volt Auschwitzban. Franciaországban az idegenlégióban szolgált. Erős, egészséges fickó volt. Mindenki tudta, hogy egy idegenlégiós nem lehetett érzélgős vagy puhány. Valójában Daniel nem volt francia zsidó. Menekültként érkezett Franciaországba. Kommunista volt, és Lengyelországból szökött külföldre.

Egyszer elmeséltem neki egy személyes anekdotát. Odahaza, Oroszországban engem kiemelkedő munkásnak tartottak. A gyár-igazgató azt akarta, lépjek be a kommunista ifjúsági mozgalomba, a Komszomolba. De megmondtam neki, hogy mindig is a betár

mozgalom tagja voltam, és nem léphetek be a Komszomolba. Ő csak kötötte az ebet a karóhoz: a gyár minden kiemelkedő munkásának be kell lépnie. Hiába okoskodtam: muszáj volt belépni. Danielnek tetszett a történet, és ettől kezdve a szárnya alá vett. Miután befejezte kápói működését, előmunkássá léptették elő.³⁷ Később meggyilkolták, mert szökni próbált a varsói Majordzykkal és egy francia meg egy lengyel zsidóval. Illik még megemlítenem, hogy egyszer megmentette az életemet. A következő kápónk egy Ciechanówba való zsidó volt.³⁸ Eleinte közös priscsen aludtunk. Később, amikor kápó lett belőle, nagyon csúnyán bánt velem.

Miért, mit művelt magával?

Jiddisül rám parancsolt, hogy „Bück dich!” (hajolj le), és utána rám ütött a botjával. Egyszer, miután minden ok nélkül megütött, bementem a barakkba, és sírva fakadtam. Daniel megkérdezte, miért sírok. Elmondtam neki, hogy a kápó mindig ütleget, minden ok nélkül. Daniel odahívta a kápót, és megkérdezte, mire jó ez az ütlegetés. Levette az egyik klumpáját, meglóbálta a kápó orra előtt, és azt mondta:

„Ha holnap ez a fiú azt mondja nekem, hogy újra megütöttem, ezzel a cipővel váglak fejbe.” Ettől kezdve a kápó többé nem emelt rám kezet.

Voltak még ehhez hasonló élményei?

Voltak. Egyszer az egyik csapatunk munkájáért a kápóhelyettes volt a felelős – egy ízig-vérig ocsmány fráter. Az emberek folytonos zaklatásáról híresült el, meg arról, hogy véresre veri a rábízott sonderosokat. Senki se akart az ő munkacsapatába kerülni. Az oda beosztott foglyok inkább elbújtak. De a kápóhelyettesnek szüksége volt bizonyos számú emberre, és mert komoly hiánya volt, kivonulás közben odaráncigált egypár görög zsidót. Megkér-

deztem, miért őket viszi, mikor nem is tartoznak a csapatához. Azt akartam, hogy másokat válasszon. Azt felelte, hogy semmi közöm hozzá. Mialatt vitatkoztunk, egyszer csak ott termett egy SS, hogy munkába kísérje az egységünket. Hogy mersz veszekedni egy kápóhelyetessel, kérdezte, majd átadta neki a botját, hogy verjen meg. Át kellett hajolnom egy padon, hogy kényelmesen verhessen. Amikor kiegyenesedtem, az SS hozzám fordult: „Most te fogd a botot, a kápóhelyettes pedig áthajlik a padon, és lásd el a baját!”

Ez a kápóhelyettes kis híján egy gyanús üzletbe rántott. Egyszer odajött, és azt javasolta, hogy szökjünk meg együtt. Azt mondta, mindkettőnknek tud papírokat organizálni. Van egy bennfentes embere, aki majd segít. Nekem csak annyi a dolgom, hogy segítsék pár értéktárgyat szerezni, hogy bizonyos embereket megvesztegessen. Haboztam ugyan, de rábólintottam.

Aztán egy napon odajött, és magával hívott: találkozunk kell az SS-szel, aki majd a papírokat organizálja. Nekem bűdös volt az egész buli. Volt a krematóriumban egy haverom, Kalman Fuhrmann, akit kissrác korom óta ismertem; iskolatársak voltunk. Megkerestem, és szóltam neki, hogy aznap bajosan tudnék munkába menni, és megkértem, vegye át a helyem, hogy szemmel tarthassa, mi történik. Ha szükség lenne rá, rögtön felváltom. Kalman munkába állt, és a visszaúton azt mondta: tiszta szerencse, hogy nem voltam ott. Az egész erdő tele volt SS-ekkel. Rájöttem, hogy az SS-ek tudomást szereztek a szökésről, és el akartak kapni bennünket. Amikor a kápóhelyettes felfogta, hogy nem tartottam vele, és egy másik munkást bíztam meg, hogy helyettesítsen, többé nem állt szóba velem. Igaz, én is keresztülnéztem rajta.

Mi történt Kalman Fuhrmann-nal?

Egy napon nem jelent meg a csapatban. A lezárt fekete kocsi, amivel a hullákat fuvarozták, érte is eljött, és egyenesen a krematóriumba szállította. A blokkfelelősünk a háború előtt nemzetközi bűnöző volt. A vasúton fosztotta ki az utasokat. A nevére már nem emlékszem. A háború után húsz év fegyházra ítélték. Mondtam a barátaimnak, hogy meg fogom ölni.

Gyakran cserélődtek a sonderkommandósok?

A sorainkat mindegyre ritkították a betegségek meg a járványok. Ilyenkor új emberekkel töltötték fel a csoportot. Különösen egy hozzánk került holland zsidónak volt tragikus a sorsa.³⁹

Miért, mi történt vele?

A holland zsidók nem voltak szokva Auschwitz mostoha körülményeihez. A magunkfajta lengyel és orosz zsidók egészen más-képp bírták, de a hollandok érzékenyek és gyengék voltak, és nem sokáig tartották magukat az auschwitzi viszonyok között. Amikor hollandiai transzporttal volt dolgunk, olyan hajszálvékony, finom szendvicseket találtam a holmijuk közt, amelyeneket a repülőn szolgálnak fel. Bennünket bezzeg nem így neveltek; nálunk olyan jókora, kerek cipókat sütöttek, hogy hat-nyolc kilót is nyomtak. Nagy darabokat törtünk belőlük, és hamar a végükre jártunk.

Az ötven holland sonderkommandósból csak egy maradt életben; a többiekkel végzett a sokk, ami érte őket. Ne felejtse el, hogy amikor a Sonderkommandóban fogytán volt a munkaerő, nem a tábor foglyaival pótolták a hiányt, akik már egy ideje Auschwitzban sínylődtek, hanem csak az újonnan érkező transzportokból válogattak. Hiszen minket is egyenesen a transzportból szelektáltak. A táborban mindössze egyetlen napot töltöttünk, és máris besoroltak a Sonderkommandóba. Később, amikor ismét ritkul-

tak a soraink, és a transzportok Görögországból jöttek, a zsidókat egyenesen a birkenauai állomásra vitték a Sonderkommandóba. Nem hagytak időt az embereknek, hogy hozzászokjanak a táborhoz, inkább rögtön bedobták őket a pokolba. Úgy lettek sonderkommandósok, hogy nem készítették fel őket, nem tudták, hol vannak, nem kaptak tájékoztatást, mi lesz a dolguk. A transzportból fejest a Sonderkommandóba...

A maguk barakkjaiban a zsidók ugyanabból a földrajzi környezetből jöttek?

A csoportunkban a zsidók egy csomó lengyel városból származtak – Grodnóból, Mławából,⁴⁰ Płońskból,⁴¹ Sosnowiecből –, de jöttek más országokból is: Görögországból például. Sőt még egy Maurice nevű algériai zsidó is volt köztünk, igazi vadember.

Hogy értette meg magát a más országokból érkezett zsidókkal?

A görög zsidók tudtak franciául és ladino nyelven; velük franciául beszéltem.

A legtöbben közülünk beszéltek jiddisül. A franciák, akik tanultak egy kevés jiddist, segítettek a tolmácsolásban. Miután a varsói gettó felkelését elfojtották, kirendelték a Sonderkommando néhány görög tagját, hogy közreműködjenek a gettó épületeinek lerombolásában, és összegyűjtsék a romok közt a használható dolgokat.⁴² Azért fogtak be erre a munkára görög, nem pedig lengyel zsidókat, mert a lengyelek esetleg érintkezésbe lépnének más, bujkáló zsidókkal.

Elmondaná, milyen viszonyban voltak egymással?

A krematóriumban dolgozó csapatok egymástól is el voltak különítve, és alig volt köztük kapcsolat. A csoportokban többen is ugyanonnan jöttek: voltak köztünk lengyel, litván, szlovák zsidók. Nagyon sokat számított, ki mióta van a táborban. A legrégebbi

foglyok a brnói zsidók voltak.⁴³ 42 000 vagy 24 000 volt a sorozatszámuk. Már az első, a főtáborban, Auschwitzban működő krematórium idején is a Sonderkommandóban dolgoztak; később helyezték át őket Birkenaubá.

Volt egy franciaországi zsidó társaság is, amelyik valójában lengyel zsidó kommunistákból állt, akik Franciaországba menekültek. Mi franciáknak hívtuk őket, holott igazából lengyelek voltak. A magam transzportjából több grodnói zsidót is viszontláttam, és voltak magyarországi zsidók is; nagyon kevesen maradtak közülük életben. Vegyes társaság volt a Sonderkommando; Európa és Észak-Afrika számos országának zsidóit meg lehetett találni benne. De szinte minden ember más városból jött. Széles volt a választék.

Mi, litván zsidók harmincan voltunk, és a többi fogolyban féltelmet keltettünk.

Azért félték tőlünk, mert viselkedésünk alaptörvénye a jelszó volt: „Mindenki egyért, egy mindenkiért”. Köztudott volt, hogy aki árt nekünk, megbűnhődik érte. Mondok egy példát. Már említettem Maurice-t, az algériai zsidót. Őt meg egy szlovákiai zsidót a németek megtették hóhérnak. Lecsaptak városokra és falvakra, és kivégzéseket hajtottak végre. Maurice-nak szívós alkata volt; egészséges volt és nagyon erős. Egyszer összeverte az egyik barátunkat, az egyik litvánt. Fogalma sem volt, mi vár rá. Mind rárontottunk, és ripityára vertük. Így büntettük meg, amiért megverte az egyik barátunkat. A csapatunkban volt három testvér, ékszerészek Nowy Dwórból.⁴⁴ Az egyikük felkapott egy harapófogót, amelyet az ékszerészek használnak, és Maurice felé vágatott, hogy betörje a fejét. Megállítottam, és ráordítottam: „Elment az eszed? Hisz ebbe belehal!” Utána Maurice-t bevitték a barakkba,

és vízzel locsolták, hogy magához térjen. A francia orvos a gondjaiba vette. Megmondtuk neki, hogy ne kötözzé be, mert az SS-ek bediliznének.

Aznap este fel akartam keresni Maurice-t, hogy teát vigyek neki, és megkérdezzem, hogy van, de az egyik sonderkommandós barátom rám szólt: „Nehogy odamenj, mert megöl.” Azt feleltem: „Nem félek. Ezek után nem fog megölni.” Bementem hozzá, és megkérdeztem: „Maurice, nem innál valamit?” Csendesen felelt, valami lengyel, német és jiddis keveréknnyelven: „Nem, én nem...”

Egyszer a németek fel akartak akasztani néhány lengyelt, aki fellázadt ellenük. Azt mondták, jelöljünk ki két embert a feladatra, de senki se jelentkezett, kivéve Maurice-t és a szlovákiai zsidót. Az vonzotta őket, hogy rendes ételt és jobb életkörülményeket kapnak érte.

És visszatértek a táborba?

Ők aztán nem. Hallottuk, hogy az akasztás után lelőtték őket, mint két kutyát. Lengyel civilek mesélték, akik a közelben dolgoztak.

Emlékszik még néhány sonderkommandós csapattársa nevére?

Kalman Fuhrmann, Zalman Rochkin, Nissan Lewin, Berl Becker. Nissan Lewin, aki sokkal idősebb volt, mint én, a szülővárosomból jött. Ő is, a sógora is sonderos volt. Erős, egészséges fickó, aki könnyedén lódított a vállára két nyolcvankilós liszteszsákot, és felvitte az emeletre. Úgy hallottam, néhány héttel a felszabadulás előtt halt meg.

Ki volt a legjobb barátja a Sonderkommandóban?

Egy csomó barátom volt. Egy ideig egy hat jó barátból álló csoport tagja voltam. Megosztottunk egymással minden falatot, amit szereztünk. Ahhoz, hogy egy ilyen barátság fennmaradjon, bíz-

nunk kellett egymásban. Itt nincs hely hazugoknak. Különböző munkacsapatokban dolgoztunk. Ha valamelyikünk be tudott csempészni egy kis kaját a barakkokba, egyenlően elosztottuk.

Ugyanabból a közösségből jöttek?

Nem, szó sincs róla.

Arra kérném, jellemezzen további sonderkommandósokat, akikre tisztán emlékszik.

Az egyik Auschwitzba deportált athéni zsidó alacsony emberke volt, akit Piccolónak neveztünk. Művelt ember volt, még a kápó is figyelmesen bánt vele. A görög zsidók közül az athéniaiak érkeztek utolsónak. A németek először a szaloniki zsidókat deportálták. Az athéniaiak egészen mások voltak.

Miért nevezték ezt az embert Piccolónak?

Nagyon érzékeny volt, és csak a megölt gyerekek holttestével foglalkozott. Bizonyára tanító volt vagy író. Megkereste a gyerekek holttestét; bement a gázkamrába, és kihúzta őket. A mi szlenünkben a kisbabákat hívták piccolónak, ezért ragadt rá a név. Mindig Piccolónak hívtuk, az igazi nevét senki sem ismerte. Fogta a kis holttesteket, és maga vitte őket a gödörhöz vagy a kementcéhez.

Volt egy másik ember, aki még itt is szórakoztatni és mulattatni akart. Mindig szarkasztikusan vagy ijesztően beszélt. Például a gázkamrákat mozihoz hasonlította: a képek villogva suhannak el, amíg az üres vásznon megjelenik az „Ende” (Vége) szó. Mi is így élünk: rohanunk a gázkamrába, kihúzzuk a holttesteket, kirántjuk az aranyfogakat, lemetéljük a haját, visszük a hullát a krematóriumba, eltávolítjuk a hamut – és a végén megjelenik az „Ende” szó.

Ha már a tragikomédiánál tartunk, hadd beszéljek arról az emberről, akit „Kondomierz”-nek hívtunk. Valahonnan Lomza mel-

lől jött,⁴⁵ és az igazi neve Monyek volt. Az elégetésre váró szemétrakásokban folyton kondomokra vadászott, és innen kapta a gúnynevét. Ha szükségünk volt rá, Kondomierzet kiáltottunk. Ha kondomot talált, felfújta mint egy luftballont, és játszott vele, mint egy kisgyerek.

Érdekes ember volt David Olère, a festőművész is.⁴⁶ Karikatúrái néhány egyszerű vonalból álltak, de a figurák így is éltek. Még ma is emlékszem arra, amit külön nekünk alkotott. Ha a meggyilkoltak holmijában órát találtunk, odaadtuk neki, ő pedig ráírta, hogy „Doxa” vagy valamilyen más híres márka, hogy elcserélhessük. Kifinomult hamisítás volt, és nagytóval buherálta meg, amit ugyancsak a megmaradt holmiban talált.

Komolyan mondom, mindenkinek volt valami rögeszméje vagy hóbortja, ami csak rá volt jellemző. Jómagam gyógyszer gyűjtöttem, és már egy egész bőröndnyi gyűlt össze. Amikor a barakkok orvosának gyógyszer kellett, az én bőröndömben kutakodott. Néhányról tudtam, mire való; másokról fogalmam sem volt. A doki gyakran itt kereste, amire szüksége volt, és néha meg is találta. A holland zsidók rengeteg gyógyszert hoztak magukkal. Emlékszem például egy „D-Vitamin 5” nevű készítményre; ötféle vitamin volt benne. Magam is szedtem.

Hol találta ezeket a gyógyszereket?

A III. (IV.) krematóriumban, az elhamvasztásra váró szemétben. A krematórium udvarán volt egy nagy gödör; ide hoztak mindent, a dokumentumokat is a „Kanadá”-ból. A „Kanadá”-ban először szétválogatták a holmit, és azt, ami senkinek se kellett, teherautóra pakolták és elvitték, hogy elégezzék. Mi persze még kótorásztunk benne. Így találtam azt az órasmesternek való szerszámos dobozt, amit már említettem. A benne lévő kések és kis fűrészek segítségével monogramokat gyártottam, amiket eladtam a blokk-

felelősöknek, az előmunkásoknak meg a kápóknak. Amikor kézművesi tehetségemnek híre ment, mások is felkerestek, és nekik is készítettem monogramokat. Ilyen módon kaptam az egyiktől egy fél cipót, a másiktól egy szelet sajtot, a harmadiktól néhány kolbászdarabkát.

Dobtak az égetőgödörbe a halottak holmijához tartozó fényképalbumokat is?

Igen, voltak fényképalbumok is, de senkit sem érdekeltek. A képeken látható emberek ismeretlenek voltak, és maguk az albumok értéktelenek. Mint kuriózumot elmondhatom, hogy a francia transzportok után a szeméthegekben pornográf magazinokat is találtunk. Eltalálta, ezeket bevittük a barakkokba, és megnéztük őket. Igazi fesztivál volt.

Elég különös, hogy zsidók ilyen magazinokat hoztak a táborba...

Ez azért volt, mert mind azt hitték, munkatáborba mennek. Ugyan ki sejthette volna közülük, hogy nem munka, hanem gázkamra várja őket? Így kínoztak minket a németek. A zsidók elhitték a németek hazugságait. Mindabból, amit a zsidók, és nem csak a franciák, magukkal hoztak Auschwitzba, kiderül, milyen eredményesen bolondították őket a náciak.

Most jut eszembe: egy francia zsidó nő egy kis pudlit is hozott magával. Amikor hússal kínálták, a kutya csak megnyalogatta, de nem evett belőle. Megszokta, hogy csak a legfinomabb csemegét rakják elé.

Bevitték a pudlit magukhoz, a krematóriumba is?

Nem, az SS-ek magukhoz vették és megtartották. Azt hiszem, Fuchs rendelkezett így.

Ismerte azokat a sonderosokat, akik titkos naplót vezettek?

Néhányat ismertem közülük. Például a „makówi maggid”-ot.⁴⁷ Prédikátor volt, parabolákat adott elő a zsinagógában. Kezdetben

az I. bunkerban dolgozott, de amikor átköltöztünk a krematóriumokba, a II. (III.)-ba helyezték, Grabowski alá, akinek a felesége makóvi volt. Kérkedett vele, hogy itt is kóserül étkezik, noha a tábor étrendje egyáltalán nem felelt meg a szabályoknak. Nem-hogy disznóhúsban, de még húsban sem volt részünk. 1944-ben, pészach idején, amikor a helyzetünk valamicskét javult, egyikünk megvesztegette valamelyik konyhai munkást – ezek zöme szovjet hadifogoly volt –, hogy adjon egy kis lisztet. Maceszt akartunk sütni, hogy a „makóvi maggid” széderestet tarthasson. Barkácsoltam egy fogaskereket, hogy a macesz tésztájába lyukakat fúrhasunk. Éjjel bekapcsoltuk a barakk kályháját, és így sütöttük meg a maceszunkat. Nem féltünk, mert már veteránok voltunk. Borunk, az nem volt, így hát a Maggid – erre még most is élénken emlékszem – azt javasolta: „Mondjuk el az áldást tea fölött.”

A Maggid ugyanazt a munkát végezte, mint a többi sonderkommandós?

Azon voltunk, hogy megkíméljük. Ünnepnapokon a kápó, aki szintén Maków környékéről jött, könnyű vagy könnyen színlelhető munkát adott neki. A lényeg az volt, hogy a németek ne gyanúsíthassák tétlenséggel, és egyszersmind megkíméljük a legnehezebb feladatoktól. Közöséges hétköznapiakon holttesteket vonszolt a krematóriumban.

Említette Gradowskit. Kérem, meséljen róla!

Zalman Gradowski Suwałkiból származott. Az én szülővárosomból, Lunnából nősült. Az asszony apjának fűszer- és papírkereskedése volt, amely voltaképpen mindent árult.

Azután kitört a háború, és a németek megszállták Suwałkit. A család áttelepült Lunnába. Amikor ott is bekövetkezett a megszállás, gettó létesült, és Gradowski felelt az egészségügyért. Bir-

kenauban ő és a makóvi Maggid éjjelente naplót vezettek, és feljegyezték mindent, ami történt: honnan jöttek és mikor érkeztek meg a transzportok, hányan érkeztek, mekkora volt a meggyilkoltak száma, hányan maradtak mint foglyok. Az írásait a szemétkben talált üvegekbe rejtették, és az üvegeket viasszal zárták le, hogy kitartsanak a németek végső vereségéig. Tudtuk, hogy minden darabka viaszt, amit a szemétkben találunk, meg kell őriznünk a Maggid vagy Gradowski számára.⁴⁸

Volt valaha alkalma, hogy a Maggiddal vagy Gradowskival komolyan vagy elmélyültebben beszélgesse?

Ugyan mi a csudáról beszélgettünk volna? Mindnyájunknak megvolt a maga baja vagy tragédiája, az épp eléggé lefoglalta. Csaknem valamennyien a magunk családjának egyedüli túlélői voltunk. Mint például én is. Kivételes esetekben egy-egy testvérpár is életben maradt. Az ilyesmi a szerencsén is múlt. Ismertem három fivért Janówkából, meg a két Dragon fivért, Slomót és Abrahamot. Abraham volt az idősebb. A Sonderkommando felkelése közben lábon lőtték; az auschwitzi kórházba vitték,⁴⁹ és ott maradt, amíg jobban nem lett. Amikor elindult a halálmenet, organizáltunk egy kocsit, beleültettük, és vontattuk. Slomónak, az öccsének sikerült megszöknie a halálmenetből.

Ami a kérdését illeti, volt köztünk egy Slojme De-Geller nevű pofa, egy szőke wolkowiski ügyvéd.⁵⁰ A felesége szintén lunnai volt. Ő meg a két sógora együtt szolgált a Sonderkommandóban, és mind a hárman a mi csapatunkban. Néha hosszú beszélgetéseket folytattak, különböző témákról. Érdekes beszélgetések voltak, és időnként én is részt vettem bennük.

Egy este, amikor együtt ültünk, amerikai gépek szálltak el a tábor fölött; bombázni mentek Gleiwitz felé.⁵¹ A krematóriumok

kéményeiből még gomolygott a füst, és megjegyeztük: „Bárcsak ezek a gépek ez egyszer a birkenau krematóriumokat is bombáznák.” Annyira reménykedtünk, hogy egyszer így lesz. Persze nem tudtuk, mi történik a fronton. Nem volt rádiónk, nem voltak újságjaink. Megvitattuk, hogy ilyen vagy olyan esetben hogy viselkedjünk.

Egy napon egy teherautó néhány nőt szállított a táborból a krematóriumba.

Beteg női muzulmánok voltak, inkább holtak, mint élők. Dolgoztatni már nem lehetett őket. Ezért a németek el akarták őket gázósítani. Egy lány, aki még tudott állni és beszélni, egy Yankl nevű sonderkommandóshoz fordult, egy magas, erős fiúhoz, megragadta a kezét, és azt mondta: „Tizennyolc éves vagyok, és még soha nem háltam férfival. Szeretném ezt megélni, mielőtt meghalok. Megtenné nekem ezt a végső szívességet?” Yankl félrelökte, és elbújt, nehogy a lány még egyszer erre kérje. Úgy érezte, képtelen megtenni, amit a lány kíván, és ha megtenné, az erkölcsileg nem lenne helyes.

Amikor elmesélte nekünk a dolgot, nyilvános vitát rendeztünk: jól tette-e a fiú, hogy megtagadta a lány utolsó kérését, vagy teljesítenie kellett volna. A vélemények megoszlottak, és a vita igen csak szenvedélyes volt. Yankl így szólt: „Nem vagytok észnél! Muzulmán volt, piszkos és bűdös. Mi több, tudtam, hogy a gázkamrába viszik! Ki az, aki ebben a helyzetben gondolni is tudna ilyesmire?”

Hát ilyen ügyekről vitáztunk. A legtöbben úgy vélték, Yankl helyesen cselekedett, amikor ilyen körülmények között nem teljesítette a lány kérését.

Emlékszik olyan esetekre, amikor az egymáshoz való viszonyukban felülkerekedett a szolidaritás és a kölcsönös segítőkészség?

Hogyne, sok ilyen eset volt, jól emlékszem rájuk. Például az, amikor közülünk sokan kapták el a maláriát. Ezek nem fogyaszthattak zsíros ételeket; szigorú diétát kellett tartaniuk, és egészségesen kellett táplálkozniuk. Ilyen ételek azonban nemigen álltak rendelkezésünkre. Ha valamelyikünk megbetegedett, igyekeztünk megfelelően ellátni. Mindenféleképpen próbálkoztunk. Ha volt krumplink, félretettük neki. Ugyanígy az árpagyöngyöt is, ami nagyon fontos a maláriásoknak. Még ha éhesek voltunk is, először a betegeinkre gondoltunk. A kinin nagyon hatékony a malária ellen, és én gyakran tudtam szert tenni rá. Egyszer megbetegedett az egyikünk, egy fiatal srác Wolából, ami nincs messze a szülővárosomtól. Véletlenül éppen volt kininem, így hát beadtam neki.

Voltak nem zsidók is a Sonderkommandóban? Emlékszik ilyenekre?
A két németen kívül, akiről már beszéltünk, emlékszem négy lengyelre meg három oroszra. Ezek más barakkokban laktak. Az egyik lengyel a III. (IV.) krematóriumban dolgozott. A helység, ahonnan jött, valahol Auschwitz közelében volt. A száma 1200 volt; a legelső foglyok közé tartozott. Öt vagy tíz évre ítélték, és már közel volt a szabaduláshoz. Már haját is moshatott. A végén egészségügyi ellenőrzésre Auschwitzba vitték, és megölték. Amikor megkaptuk a holttestét hamvasztásra, az arca összevissza volt torzítva. A németek nem akarták, hogy felismerjük.

Akkor hogyan ismertek rá?

A testéről. Az alkatáról.

Emlékszik a nevére?

Juzeknek hívták. Három emberünk is volt ezen a néven. Az egyik a III. (IV.) krematóriumban dolgozott; a második Jacekkel az I. (II.) és a II. (III.) krematóriumban. Később ezek ketten a IV. (V.) krematóriumba kerültek, ahol dolgozott egy harmadik Juzek nevű varsói lengyel is mint előmunkás. Csupa himlőhely volt az ar-

ca. Mindhárman jó barátok voltak. Csak a negyedik nem csatlakozott hozzájuk.

Mi történt az oroszokkal?

Az oroszok nagyon rövid ideig dolgoztak velünk, mert megölték őket. Nem emlékszem pontosan, honnan jöttek, talán ők is Auschwitzból.⁵² Mikor elfogták a négy nőt, akikről a robbanószerkeket kaptuk,⁵³ az oroszokat azzal gyanúsították, hogy együttműködtek velünk.

Volt a zsidó sonderkommandósok között olyan, akit börtönből hoztak a táborba?

Igen, de ezek nem voltak „bűnözők” a szó szokványos értelmében. Zsidók voltak, akik megszegtek a zsidó lakosság elleni német rendszabályokat, például hogy nem hagyhatják el a lakhelyüket. Akit ilyen kihágáson rajtakaptak, börtönbe zárták. A legtöbb esetben ezeket a zsidókat a börtönből egyenesen Auschwitzba vitték.

Nőket ugye soha nem vettek fel a Sonderkommandóba?

Nem, nők nem dolgoztak velünk.

A tábor foglyai között gyakran pusztítottak járványok. Magukat is elérték az ilyenek vagy a fertőző betegségek?

Igen, a sonderosok közül is sokan haltak meg betegségekben és járványokban, például tifuszban vagy fertőző májgyulladásban; az utóbbi különösen gyakori volt.

Mialatt a táborban volt, tudomást szerzett-e korábbi sonderkommandósok megöléséről?

A németek alkalmanként megölték néhány emberünket, de a nagy likvidálási akciók az én Auschwitzba érkezésem előtt mentek végbe. Tudtuk, hogy az életünk egy hajszálon függ. Nem voltak illúzióink. Együtt éltünk a tudattal, hogy túlélési esélyeink nem valami nagyok. De hát az ember soha nem adja fel a reményt. Tény,

hogy az 1942 végén felvett sonderkommandósok életben maradtak.

Volt-e valaha közvetlen életveszélyben?

Voltam. 1944-ben kirendeltek egy ötvenfőnyi csoportot, hogy vágjon ki fákat Katowice mellett. Tíz kutyás SS felügyelt ránk. Biztos voltam benne, hogy szökési kísérletet vagy parancsmegtagadást próbálnak majd provokálni⁵⁴ – valamit, aminek ürügyén az egész csoportot megölhetik. Való igaz, hogy a szökés gondolata foglalkoztatott bennünket, de valahányszor felmerült, megvizsgáltuk a helyzetet. Ott és akkor nem volt semmi esélyünk. Tíz felfegyverzett emberrel szemben tehetetlenek voltunk, és a félelmetes kutyákkal semmit sem kezdhettünk – tőlük jobban féltünk, mint az SS-ektől. Nem úgy haraptak, mint a közönséges kutyák – arra voltak idomítva, hogy cafatokká tépjék az embereket. Ha egy ilyen kutya elkapja a célszemély lábát, az többé nem képes ellenállásra. Azt is figyelembe kellett vennünk, hogy ellenséges területen voltunk, ahol nem számíthatunk segítségre. Szóval reménytelen volt. Az ellenállás öngyilkossággal ért volna fel.

Márpedig ha ilyen szándékunk van, egyszerűbb felmászni az elektromos kerítésre – az legalább pillanatok alatt végez az emberrel. Az is könnyebb, ha megölünk egy SS-t – akkor is rögtön agyonlőnek. Mindig ilyen higgadtan és tárgyilagosan mérlegeltük a szökés lehetőségét. Soha nem cselekedtünk indulatból, az esélyek latolgatása nélkül. Azok után, hogy másfél évet töltöttem a táborban, és a válság minden szakaszán átestem, minden helyzetet nyugodtan és alaposan tudtam elemezni, megfontoltam minden esélyt és hátrányt, kockázatot és lehetőséget, hogy okosan és kiegyensúlyozottan döntsék.

Ottléte alatt előfordult-e valamiféle ellenállás vagy szembeszegülés a sonderkommandósok részéről?

Elmondok egy kivételes esetet, amelyre még sokan emlékszünk. Öt zsidó sonderos – két athéni és három lengyel – külső munkára indult. Két SS őrizte őket – az egyik az a litván volt, aki megütött engem. Így hagyták el a táborot, hogy a meggyilkoltak hamvait tartalmazó hordókat a folyóba dobják. Állítólag teljesen spontán támadt bennük az elhatározás, hogy most, amikor a táboron kívül vannak, és az őrizet se túl komoly, élnek az alkalommal, és megszöknek.

A kialakult gyakorlat szerint a hamvakat a víz közeléből, a teherautóról dobták a folyóba, és a maradék a folyópartra szóródott. A németek, mint esetleges bizonyítéktól, a maradéktól is meg akartak szabadulni, ezért a foglyoknak meg kellett tisztítaniuk a partot. A két görög zsidó azt remélte, hogy a három lengyel csatlakozik hozzájuk. Az egyikük megragadott egy kapát, és fejbe vágta az egyik SS-t. Az a földre zuhant. A másikat bedobták a vízbe, abban a reményben, hogy belefutad. Eközben az első SS magához tért. A három lengyel nem segített a görögöknek: félreálltak, és a kisujjukat se mozdították. A helyzet reménytelen volt. Amikor az egyik görög rájött erre, otthagya a másik SS-t a vízben, és a társával úszni kezdett a túlsó part felé. De mert nem beszéltek lengyelül, és senkit nem ismertek a környéken, elfogták és kivégezték őket.

Tud még valamit erről a két görög sonderkommandósról?
Hogyne. Az egyikük tiszt volt a görög hadseregben. Még látom magam előtt azt az erős, egészséges embert... Egyszer a krematórium kéménye mellett álltam, ő pedig két kézzel megragadott, és úgy emelt a magasba, mint egy tollpihét. A másik görög tengerésztiszt volt.

Mi történt velük?
Megkaptuk a holttestüket; nekünk kellett elhamvasztanunk őket.

És mi lett a három lengyel zsidóval?

Kettő túlélte a táborot. Az egyiket Arcik (Aharon) Lubowicznak hívták. Idővel Bnei Brakba (Izrael) jutott, később pedig Kanadába emigrált. Ma már nem él.

Beszéljünk a Sonderkommando felkeléséről. Tulajdonképpen mi volt az előzménye?

1944 októberében, néhány nappal a felkelés előtt a németek bejelentették, hogy névsorolvasás lesz. Több tucat embert kerestek „külső munkára”. Amikor látták, hogy nincs önként jelentkező, foglalkozások szerint próbáltak válogatni: cipészeket, ácsokat, villanyszerelőket. Az, aki a névsort olvasta, azt kiáltotta: „Villanyszerelők lépjenek ki a sorból!” Elhatároztam, hogy süketnek tetetem magam. A német erre végigpásztázta a sorokat, és a végén észrevett, és hozzácsapott a csoporthoz. Összesen harmincan voltunk.

Mihelyt a német megfordult, visszaálltam a sorba. Észrevette, hogy nem vagyok ott; keresett, és meg is talált az eredeti helyemen. Megbüntetett mint munkakerülőt; teljes erőből fenéken rúgott, majd mellém rendelt őrnek egy SS-t. Egy körükerített helyiségbe vitték az egész csoportot; teljesen el voltunk szigetelve. Leültem a kémény mellé, és dúdoltam valamit. Felvérteztem magam a továbbiakra, mert biztosra vettem, hogy betesznek minket egy transzportba, amelyik a halálba indul. Ahogy már megjegyeztem, ezt a harminc embert röviddel a felkelés kitörése előtt válogatták ki. A felkelés a III. (IV.) krematóriumban akkor kezdődött, amikor bennünket onnan a IV. (V.) krematóriumba vittek át. Néhány sonderkommandós felgyújtotta az épületet.

Emlékszik azoknak a nevére, akik a krematóriumot felgyújtották?
A legfőbb gyújtogató egy bédzini lengyel volt, Josl nevezetű. A vezetéknevére nem emlékszem; többnyire nem ismertük a barátai-

ink vezetéknévét. Szóval a tüzet Josl gyújtotta meg. Először, úgy mondják, a priccseket meg a matracokat gyújtották meg, a tetőtérben, ahol a sonderosok laktak. Ez volt a jel a felkelés megindítására.

Kaptak valami külső segítséget a tervezéshez és a végrehajtáshoz?
Volt valamilyen érintkezés a lengyel partizánokkal.⁵⁵ Hatalmas összeget kértek az ellenállási hadműveleteikért. Viszonzásul katonai segítséget ígértek.

Hogy szedték össze a pénzt a sonderkommandósok?
Az áruraktár munkásaitól kaptuk.⁵⁶ Szortírozás közben néha találtak a ruhákban értéktárgyakat – dollárt, aranyérmeket, gyűrűket stb.

Fel tudná idézni a felkelés előkészületeit?
A felkészülés fél évvel korábban kezdődött. Saját kezűleg állítottunk elő aknákat és kézigránátokat. A robbanóanyagot azoktól a zsidó nőktől kaptuk, akik a fegyvergyárban dolgoztak.

Milyenek voltak ezek a kézigránátok?
Szögletes konzervdobozokat töltöttünk meg robbanószerrel, és gyutaccsal láttuk el őket. A szögesdrót kerítésekből való fémdarabkákat kevertünk bele. Azt akartuk, hogy a kézigránátokból robbanáskor a lehető legtöbb srappnel repüljön szét, hogy minél többen megsebesüljenek. A nők egy előre megbeszélt helyen hagyták a robbanószert, ahonnan a *scheisskommandó*-sok⁵⁷ vették magukhoz. Ezek targoncákkal mentek el a barakkok előtt; a targoncában tárolták a szerszámaikat, és kötéllel vontatták. A robbanószert pedig a kötél pászmái közé rejtették, mert biztosak voltak benne, hogy ott a németek nem fognak kutatni. Amikor mellettem mentek el, észrevettem, hogy a pászmák lazák, és az emberek nem markolják őket szorosan.

Eliezer, maga is részt vett a kézigránátok gyártásában?
Igen, tagja voltam a csoportnak. De részt vettem más fegyverek, amolyan késfélék előállításában is. A zsidók késeket hoztak a táborba a kiddushoz; eredetileg barcheszt vágtak velük. Beléjük volt vésve a *Le-sabbat kodes* felirat: „a szent sabbátra”. Hosszúak voltak, és fehér a nyelük. Nekem az volt a munkám, hogy mind a négy oldalon kiélesítsem őket egyfajta szuronnyá. A felkelés során ezekkel ölték meg a II. (III.) krematóriumban a Karol nevű kápót.

A sikeres felkelés alapvető alapfeltétele az volt, hogy hallgassunk róla. Csak egy kis csoport volt beavatva. Földalatti mozgalmunk vezetője egy orosz zsidó tüzer őrnagy volt, aki a sztálingrádi csatában esett hadifogságba. Tipikus földalatti harcos volt. Rajta kívül még három orosz zsidó vett részt az előkészületekben. Az őrnagy kijelentette: „A táborban nyolcvanezer fogoly van. Még ha a németek a felét agyonlövik is, negyvenezen életben maradnak. Valóságos horda. És egyiknek sincs veszténivalója.” Tudatták velünk, hogy a felkelés hamarosan megkezdődik. És ezután, ahogy kiderült, a lengyel ellenállás harcosai azt követelték, hogy halasszuk el a felkelést.

Mikor szereztek tudomást erről a követelésről?
Azt hiszem, 1944 augusztusában. Az orosz tiszt azt mondta: „Nem számít, csatlakoznak-e vagy sem. Mi megcsináljuk.” Az eredeti terv szerint a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumokban kellett elindítani a felkelést. Úgy volt, hogy ezután két targonca érkezik; eredetileg szemet vagy halottakat szállítottak rajtuk, már nem emlékszem pontosan. Nekünk az volt a feladatunk, hogy elvegyük a halott SS-ek fegyverét, és utána a targoncákkal menjünk tovább. Úgy hírlott, a tervet a krematóriumban dolgozó lengyelek szivárogtatták ki.

Milyen sorrendben követték egymást az események a felkelés napján?

A szelekció és a harminc ember kiválogatása után a németek a többieket is el akarták szállítani. Ők azonban ellenálltak, felgyújtották a krematórium épületét, és lövöldözni kezdtek. Az én csoportomban két zsidó orvos is volt; velük akartam átvonulni a III. krematóriumba. A kapunál álló SS azonban megakadályozta ezt. Az egyik orvos a földre zuhant, és azonnal meghalt. Megkérdeztem a másikat, hogy mi történhetett, de magamtól is rájöttem, hogy mérget fecskendezett be magának. A másik ugyancsak lenyelt néhány méregtablettát, és három napon át haldoklott. Amikor beszéltem hozzá, már zavarodottnak látszott, mert már hatni kezdett a mérge.

A legtöbb sommerkommandós munkást, aki részt vett a felkelésben, meggyilkolták. Mi be voltunk zárva, és a németek végig elkülönítve tartottak. A III. (IV.) krematórium majdnem teljesen leégett; a teteje fából volt, és az hamar tüzet fogott. Néhány gerenda szintén fából volt, és persze a priccsek is. Az egész épületből csak a kőfalak meg a kémények maradtak meg. Amikor az I. krematóriumban tartózkodók meglátták a tüzet, megértették, hogy a felkelés megkezdődött, és ők is akcióba léptek. Megölték Karolt, megpróbálták felgyújtani az épületet, és utána menekülni kezdtek; mivel az épület határos volt a tábor külső kerítésével, onnan könnyebben lehetett megszökni. Néhányan át is ugrották a kerítést, de a végén mindnyájukat elfogták. Mi fél napig voltunk bezárva. Addigra a felkelés elült, és nekünk kellett elhamvasztani a halottakat. Más munka nem is volt, hiszen Európából már nem érkeztek új transzportok. És a legvégén a zsidó nőket, akik a segítségünkre voltak, felakasztották.

Maga ezt a saját szemével látta?

Csak messziről, mert a kivégzéseket a női táborban rendezték.⁵⁸ A tábor kijáratí sorompóját leeresztették, és nem mozoghattunk szabadon. A barakkokból titkon megnézhattuk az iszonyatos jelenetet; ki nem mehettünk, mert a blokkfelelős őrköt állított az ajtó elé. Bennünk azonban volt annyi kurázszi, hogy ne vegyünk tudomást a tilalomról; akkoriban tele voltunk önbizalommal.

Miután a nőket elfogták, engem áthívtak a krematóriumból, és rám parancsoltak: mondjam meg, milyen további nők vettek még részt a földalatti mozgalomban. Azzal fenyegettek, hogy a helyszínen agyonlőnek, vagy élve a kemencébe dobznak. Azt feleltem, az égvilágon semmit se tudok, és végül békén hagytak. A félelemtől halálsápadtan mentem vissza a barakkba. A hajam egyetlen éjszaka alatt megőszült, pedig csak huszonhárom éves voltam.⁵⁹

Auschwitz-Birkenau kiürítése 1945. január 18-án kezdődött. Jelezte valami, hogy erre készülnek?

Hogyne. Először akkor vettem észre valami szokatlant, amikor egy napon bandukoltam a táborban, és feltűnt, hogy néhány barátom roppantul el van foglalva valamivel. Megkérdeztem, mire készülnek, mire azt mondták, hogy most fognak betörni az élelmi-szerraktárba. Közöltem, hogy ebben én is részt vennék, és vannak betöréshez alkalmas szerszámaim. Amióta Auschwitzban raboskodtam, most először néztem meg alaposabban a tábor körülvevő elektromos kerítést. Az egyik barátom segítségével átvágtam a szögesdrótot, hogy behatolhassunk az F táborba,⁶⁰ ahol több, a szülővárosomba való nő is lakott. Mihelyt átvágtuk a kerítést, rövidzárlat lett. Tudtuk, hogy a németek a maguk megfigyelőállomásain pontosan meg tudják állapítani a rövidzárlat helyét, és egy-kettőre itt teremnek, hogy elhárítsák a zavart. Ezért úgy kellett

átvágni a kerítést, hogy ne állapíthassák meg, hol a baj. Ezért a barátom meg én úgy láttunk neki a drótvágókkal, hogy a drót két különböző végét fogtuk be. Átvágtuk a kerítést, és félredobtuk a kivágott részt. Ekként megszűnt az áram, és többé senkit sem érhetett halálos áramütés – miközben rövidzárlat se keletkezett! Ez a szakértelem az adott helyzetben döntően fontos volt. Nos, ezután törtünk be a raktárba. Összemarkoltam néhány cipót, és pár csomag margarint is zsebre vágtam. Annnyit szedtem össze, amennyit csak lehetett, mert miután betörtünk, sokan gyűltek oda, hogy ők is bespájazolhassanak. Az eltulajdonított élelmiszert a szülővárosomba való nőknek adtam. A szögesdrót függőlegesen is, vízszintesen is futott. Ha nem vágunk rést bele, nem tudtuk volna kivinni a zsákmányt.

Aznap éjjel Birkenauból átvittek bennünket Auschwitzba, és barakkokban helyeztek el. Ott is kutattunk élelem után, de valakik megelőztek. Azért mégis találtam egy kartondobozt, benne huszonnégy csomag hússal. Fél éjszakán át fennmaradtunk mi, sonderosok, és megtömtük a hasunkat.

Nem ártott meg az egészségüknek? Hasonló esetekben sok fogoly drágán fizette meg a jóllakást.

Ilyesméről szó sem volt. A zsírt és a vizet kiöntöttük, és csak a húst ettük meg. Valószínűleg lóhús volt, de mit érdekelt ez bennünket! Mindnyájan megtartottunk egy-egy csomagot útravalónak. Reggel ismét megszámoztak bennünket, és utána az ötezer főnyi népség elindult a táborból. Hosszú, nagyon hosszú út állt előttünk.⁶¹

A holttestek az út szélén maradtak. Mintegy húsz kilométert meneteltünk, egészen Pszczynáig.⁶² Ott néhány órát egy futballpályán időztünk, majd meneteltünk tovább. Az éjszakát egy ta-

nyán töltöttük, és reggel indultunk tovább. Aztán egy vasútállomáshoz értünk, ahol már vártak ránk a vagonok. Németországba akartak vinni. Miközben felkergették a foglyokat a vagonokba, a barátom meg én módot találtunk a szökésre. Az örök utánunk lőttek, és a barátomat eltalálták; azonnal meghalt. Én a lábamba kaptam egy golyót, de futottam tovább. Egy közeli, erdővel borított domb mögött találtam rejtekhelyet.

Annak idején a betár mozgalomban gyakoroltuk a rejtőzködést, és megtanultuk, hogy az a legokosabb, ha visszafelé mutató lábnyomokat hagyunk magunk után. Így egy darabig visszafelé gyalogoltam. Az SS-ek, akik üldöztek, látták a lábnyomokat, és arra következtettek, hogy lejöttem a dombról; ezért aztán visszafordultak, én meg fentről, a fák közé bújva, figyeltem őket. Ez a trükk mentett meg.

A lábamon lévő seb és az orvosi ellátás hiánya miatt megfagytak a lábujjaim.

Nekem kellett megműtenem magam; körömvágó ollóval vagdostam le a húst meg a véredényeket. A végén minden elrohadt és levált, és csak a csontok maradtak.

Mit tett, amikor elmúlt a veszély?

Mozsárágyúk tüzelését hallottam, és arrafelé igyekeztem, de kiderült, hogy tévedtem. Egész éjjel az erdőben gyalogoltam. Másnap éjjel aztán jót aludtam, mert totál kikészültem. Az élet már nem érdekelt. Az erőm oda lett. Ha az a sorsom, hogy meghaljak, legalább szabad emberként mentem a halálba.

Aztán egy tó mellett, egy kiszáradt nádasban találtam újabb búvóhelyet. A nádból matracot fabrikáltam, és azon aludtam. Amikor felébredtem, minden végtagom dermedt volt a fagyástól. Egy falu felé siettem; azt hittem, akaratlanul visszaérkeztem Pszczyná-

ba. Egy ház felé tartottam, amelynek ajtajában egy asszony állt. Azt mondtam neki: „Adjon valamit inni.” Ő azt felelte: „Mit szeretne? Kávét?” És behívott a házba.

Leültem, ő kávét hozott, sőt még egy szelet kenyeret is. Aztán megjelent a férje, és tudni akarta, ki vagyok. „Miért fontos magának, hogy ki vagyok? – feleltem szárazon. – Mihelyt végeztem, elmegyek.” A férfi azonban ragaszkodott a válaszhoz: „Tudni akarom, kicsoda.” Félttem, hogy megint elfognak, így aztán közönyt színlelve azt mondtam: „Igazán kíváncsi rá? Nos, auschwitz-i fogoly vagyok, és egy transzportból szöktem meg.”

Nem messze a háztól – ahogy később rájöttem – volt az országút, amelyen a halálmenet foglyai gyalogoltak. Még mindig tele volt holttestekkel. A férfi megkérdezte: „Hová igyekszik?” „Nem tudom.” „Ismer valakit ezen a környéken?” – tudakolta. „Nem én” – feleltem. „Akkor maradjon nálunk.” Ott is maradtam legalább öt hétig ennél a keresztény lengyel családnál, amíg a szovjet katonák fel nem szabadították a vidéket. Ekkor kórházba vittek, hogy megkezdjék a kezelésemet.

Ki volt az a lengyel, aki befogadta és megmentette?

Augustin Tenderának hívták, a feleségét Franciskának. Volt egy Ignac nevű fiuk és két lányuk, Malgorzata és Marta.

A falut hogy hívták?

Radostowicének.

Kapcsolatban van még a családdal?

Igen, kétszer is meglátogattam őket. Utoljára 1993 szeptemberében, amikor Lengyelországban jártam a sonderkommandósokról szóló dokumentumfilm forgatásán. A család eljött Birkenaubá, ahol forgattunk, hogy találkozzanak velem. Természetesen egész idő alatt leveleztünk. Küldtem nekik ajándékokat, és akkor is vit-

tem ezt-azt, amikor felkerestem őket. Csomagokat küldtem mindenféle csinos holmival, főleg az ünnepek alkalmából. Ennyi az, amit adhatok nekik, de sokkal többet érdemelnének. Elvégre megmentették az életemet.⁶³

Saul Chazan

Fényképezte Colin McPherson

6

SAUL CHAZAN:

„az élet már nem számított – túl közel volt a halál”

Saul Chazan határozott, erőteljes személyiség. Nagy szeme szikrázik az életkedvtől. A szaloniki büszke zsidó közösség sarja, és kitartó, makacs cionista. Egyetlen interjút sem hagyott ki, hogy meg ne ismételje: a holokaustt nem történhetett volna meg, ha a zsidóknak lett volna államuk, amely megvédi őket. „Állam nélkül könnyen megsemmisíthető préda vagyunk.” Ezt az elvi megállapítást mindig alátámasztotta a két SS történetével, akik egy napon megtekintették a birkenai kemencéket, és az egyik azt súgta oda a másiknak: „Nézd meg ezeket a zsidókat: mindez csak azért történik velük, mert nincs saját államuk.”

Saul Chazan Tel-Aviv Holon nevű elővárosában lakik. 1987-ben ismerkedtünk meg, amikor hozzáfogtam a szaloniki zsidók auschwitz-birkenai sorsának dokumentálásához. Szaloniki holokaustt-túlélők egy csoportjával utaztunk Görög- és Lengyelországba, azzal a szándékkal, hogy az Izraeli Hadsereg Rádiója számára műsort készítsünk a Holokaustt Mártírjainak és Hőseinek Emléknapja alkalmából. Saul a holokaustt óta most kereste fel először Lengyelországot. Amikor odaértünk egykori munkahelye, a II. (III.) krematórium romjaihoz,¹ olybá tűnt, mintha az azóta eltelt negyvenhárom év alatt megállt volna az idő.

Saul egyenesen az egykor volt épülethez sietett, rámutatott minden egyes szárnyára, és felsorolta az egyes helyszíneken lezajlott eseményeket. „Itt volt a helyiség, ahol az emberek levetköztek, itt volt a gázkamrába nyíló ajtó, emitt maga a gázkamra, és erre vittem ki a holttesteket a gázkamrából.” Elsápadtam a soktól. Mintha Saul csak tegnap hagyta volna el ezt a helyet.

Ám a látogatás legmegrendítőbb része – amely könnyeket csalt a szemembe – Saul megjegyzése volt, amely az egyik felvétel után hangzott el. „Gideon – szólalt meg, mialatt a II. (III.) krematórium romjaitól lassú léptekkel az udvar felé bandukoltunk, még mikrofonnal felszerelve –, én megtisztultam valamitől, ami több mint negyven éven át eldugaszolva rejtőzött bennem. A mai napig családom egyetlen tagjának sem beszéltem arról, amit a holokauszt alatt megéltem. Képtelen voltam elmondani, mi volt a munkám Birkenauban. Most mintha felszabadultam volna. A bilincs, ami a szívemet körülfogta, lepattant. Hadd köszönjem ezt meg magának.”

Nagy örömmel hallgattam szavait. Mindig furdal a lelkiismeret, ha holokauszt-túlélőket kalauzolok vissza a múltjukba, keserves emlékeik és rémálmaik közé, mindabba, amit visszaszorítani, elhallgattatni próbáltak, hogy mostani életüket elviselhetővé tegyék. Saul szavai megmutatták, hogy az utazás a múltba pozitív hatással is jár – katartikusan szabadíthat meg a fájdalmas és egyre nehezedő tehertől, amelyet ő és a hozzá hasonlók évek óta cipelnek.

A következő néhány hónapban Saul elmondta, hogy miután közös utazásunkból hazatért, először beszélt gyermekeinek auschwitz-i beosztásáról. Az auschwitz-i emlékek terhe már nem volt olyan súlyos, mint korábban.

Az interjú héber nyelven készült, amelyet Chazan soha nem birtokolt tökéletesen. Egyszerű szavakkal tette meg tanúvallomá-

sát, ám a tulajdonságok, amelyeket felfedeztem benne – belső erő, őszinteség, hitelesség, tisztesség – nem szorulnak magasröptű retorikára. Egyszer sem próbálta szépíteni a rettentő valóságot, nem keresett igazolást vagy mentséget, soha nem állította önmagát előtérbe, és soha sem festette le magát mint hőst vagy különleges érdemekkel bíró személyt. Még olyankor is egyszerűen és csendes, visszafogott hangon beszélt, amikor borzalmakról: a gázzról, a kemencékről, a hamvakról, a felfoghatatlan szenvedésről számolt be.

Egyéb nemes vonásai mellett Saulnak megvolt az a képessége, hogy gyorsan kikapcsolja Auschwitzot, és visszatérjen a mindennapi életbe. Amikor kettesben meglátogattuk Josef Sackart, Saul és Josef kis csészébe töltögették a bort, elégedetten kortyolgatták, és élvezték a házi süteményeket, miközben én kérdéseket tettem fel nekik, és a beszélgetés a holokausztra terelődött. Nincs rá más szó: elégedettek voltak a sorsukkal. El is magyarázták, hogy ez az ő nagy győzelmük Hitler fölött, csöppnyi vigasz a zűrzavarban.

Valahányszor Saul Chazanra gondolok, a férfirra, aki olyan nagyszerűen képviseli a szaloniki zsidó közösséget, egyre jobban felfogom a hatalmas veszteséget – átlátom, milyen mérhetetlenül sokba került nekünk, zsidóknak és nem zsidóknak egyaránt, a hatvanezer szaloniki zsidó legyilkolása.

Tisztelt Chazan úr, ez az interjú főleg az auschwitz-birkenai Sonderkommandóban végzett munkájával foglalkozik majd. Ám mielőtt belekezdenék, tekintsük át gyorsan a deportálás előtti életét. Hol és mikor született?

1924-ben, a görögországi Szalonikiben.

Mondana valamit a családjáról?

Apám ruhaneművel kereskedett. Négyen voltunk testvérek, két fiú, két lány. Ketten maradtunk életben: az öcsém, aki Athénba szökött, és a partizánok közé állt, meg én.

Felidézné, hogyan kezdődött, mikor sújtották az első korlátozások a szaloniki zsidókat?

Amikor 1941-ben ránk törtek a németek, az egyik húgom hat-éves volt, a másik nyolc; az öcsém tíz, én magam tizenhat. 1942-ig a mindennapi élet többnyire zavartalan volt, de lassan érezni kezdtük a megszállás ígáját. Mindnyájunknak viselni kellett a „sárga foltot”, a csillagot. A németek betörték a jómódúak házaiba, értéktárgyakat raboltak el, és kifosztották a zsidó kereskedők üzleteit.

Ezután a fiatal zsidó férfiakat kényszermunkára küldték. 1942. július 11-én minden, tizennyolc és negyvenöt közötti zsidónak jelentkeznie kellett Szaloniki egyik legnagyobb terén, a Szabadság téren. Akkor már tizennyolc éves voltam. A térhez vezető utca tele volt SS-ekkel. Útközben valamennyiünket megvertek, rugdostak, szidalmaztak. Mire odaértünk, a tér félig tele volt, de a határidőre lassan megtelt fiatalokkal.

A tér körül, a háztetőkön német férfiak és nők álltak, és úgy bámultak ránk, mintha színházban volnának. A nagy hőségben nehéz tornagyakorlatokat kellett végeznünk, és a gyengébbeket bottal verték, hogy fokozzák a megaláztatást. Másokat véresre vertek. Aztán keresni kezdték a jól öltözött férfiakat; akit elfogtak, az is brutális verést kapott. Az ilyeneket mint a hordókat gurították végig az utcán, és azt kérdezték: „Nem vagy te véletlenül kapitalista?” És halálra kínozták őket. Ez a szenvedés reggeltől délutánig tartott. Közben összeírták az embereket. Én félrehúzódtam; nem volt sürgős, hogy feliratkozzak. Két óra előtt kihirdet-

ték, hogy azok, akiket még nem vettek lajstromba, jöjjenek vissza vasárnap.

Vasárnap összegyűltek, akik még nem szerepeltek a listán. Én nem mentem el, nem iratkoztam fel, és nem is kerültem a listára. Mitévő legyenek hát? Közben az összeírt embereket besorozták kényszermunkára Szalonikiben és a közeli falvakban. Így ment ez három-négy hónapon át.

Ha jól tudom, ekkor kezdődött a gettózás...

A gettót 1942 végén vagy 1943 elején hozták létre a báró Hirsch-negyedben.² Két zónára volt osztva: délre és északra. Korlátozták a mozgást, és hamarosan a zsidók egyáltalán nem hagyhatták el a gettót. Az apró házakban kibírhatatlanok voltak az életkörülmények.

Miből éltek a zsidók?

Akik a gettón kívül végeztek kényszermunkát, a piacon eladták a holmijukat a keresztényeknek. A gettóban ételt osztottak. És aztán elindultak a transzportok Auschwitzba.³

A deportálások 1943 márciusában kezdődtek. Elsőnek a báró Hirsch-negyedben, azaz a gettóban élőket vitték el. Szaloniki körül, a várostól északra és délre, további gettókat állítottak fel, és lakóiknak egy kis részét minden alkalommal deportálták. 1943 májusában ránk került a sor. Valamennyiünket elvittek, az egész családot. Engem először elvittek a báró Hirsch-féle gettóba. Volt még ott néhány család, amelyik ügyetlen volt a szökéshez. Eközben a németek kiemelték a fiatalembereket – köztük engem is – a deportálásra szánt népességből. Legalább ezerkétszázan voltunk.

És hová vitték ezeket a kényszermunkásokat?

Befogtak minket a Szaloniki–Athén vasútvonal építésére. Négy munkatábort létesítettek speciálisan a zsidóknak: Vibában, Asz-

szopóban, Lianoklandkionban és Kariában. Mindegyikben úgy háromszáz zsidó dolgozott. Engem Asszopóba, az Athénhoz közeli hegyekbe vittek. Három hónapig dolgoztam ott. Barakkokban laktunk. Németek őriztek, de voltak más nemzetiségű örök is, főleg jugoszlávok és ukránok, akiket besoroztak a Todt Szervezetbe,⁴ és nagyon durván bántak velünk. Minden, ami ott történt, könyörtelen és kegyetlen volt.

Hogyan ért véget a megpróbáltatásoknak ez a fejezete?

1943 augusztusában befejeztük a munkát, és visszavittek a báró Hirsch-féle gettóba. Ott kiderült, hogy a családunkat deportálták; minden családot Auschwitzba vittek. Az én csoportomban, amelyiket a kariai táborból hoztak vissza, mind a háromszáz ember csont és bőr volt. A gettóban jobb volt a koszt, mint a munkatáborban, ahol vasutat kellett építenünk.

Egy vagy két héttel később, délután két óra körül, felszólítottak, hogy csomagoljuk be a holminkat, mert megyünk Lengyelországba. Amikor ezt meghallottam, az öcsém meg én az utolsó percben megszöktünk a gettóból. A transzport elment, de az öcsém meg én és még néhány ember megszuktuk.

Hová menekültek?

Különböző irányokban indultunk el. Az öcsém meg én nem tudtuk, mihez kezdjünk. Eszembe jutott egy szaloniki üzlet, ahol régebben dolgoztam. Az üzlet egyik osztálya az alagsorban volt, és ott dolgozott egy ismerős görög. Miután elmondtuk neki, mi történt velünk, ez a görög azt mondta: „Maradjatok itt az alagsorban.” Ott maradtunk, és elrejtőztünk. Úgy félóra múlva futva jött, és azt mondta: „El kell hogy tűnjetek innét.” Mikor megkérdeztük, miért, azt felelte: „Megláttak benneteket. Mindannyiunkra nagy bajt fognak hozni.” Ekkor megkérdeztük, mitévők legyünk.

„Tűnjetek el – felelte –, és menjetek egyenesen abba és abba a faluba. Ott biztosan találtok partizánokat. Nincs más választásotok.” Megfogadtuk a tanácsát. Tulajdonképpen jó ember volt, és valóban szeretett volna segíteni rajtunk, de félt, hogy veszélynek teszi ki magát.

Így aztán nomádokként vándoroltunk egyik helyről a másikra. Követve a görög tanácsát, az út közepén mentünk, egymástól tíz méter távolságra. Szerencsére volt nálunk egy kis pénz. Azt mondtam az öcsémnek: „Meg kell találnunk a partizánokat.” Öt napon át vándoroltunk éjjel-nappal, mígnem a németek és görög kollaboránsok a hegyek közt elkaptak minket. Az öcsémnél ott volt a születési és a személyi igazolványa; nálam nem volt semmiféle irat. Elkértem az öcsém születési papírját, és ráírtam a saját nevem. Más szóval hamisítottam.

– Kik vagytok? – ordítottak ránk, amikor elfogtak.

– Zsidók – feleltük.

– Mit kerestek itt a hegyek között?

– A környéki falvakban dolgozunk.

– Hol voltatok mostanáig? Már az összes szaloniki zsidót le tartóztattuk!

Így faggattak tovább, és közben ütöttek-verték.

– Nem tudjátok, hogy minden szaloniki zsidót lefogtunk?

– Nem, mert mi a falvakban dolgoztunk.

Vallattak tovább, és verték a fejünket meg a talpunkat. Bárhogy fájt, kitartottunk a mesénk mellett, és nem mondtuk meg, hogy a báró Hirschből szöktünk meg. Tudniillik a tőlük megszökött zsidókat a németek habozás nélkül a helyszínen megölték.

A németek azonban nem hittek nekünk, és elhatározták, hogy alaposabb nyomozást végeznek. Elsőnek engem vettek elő, és rám

parancsoltak, hogy vessem le a cipőmet meg a zoknimat. Aztán a talpamat egy bothoz, a kezemet meg összekötözték, és úgy verték a talpam.

– Beszélj! – mondták. – Hová valók vagytok? Beálltatok partizánnak?

– Nem vagyunk partizánok.

Addig vertek, amíg a lábam szára meg a lábfejem érzéketlenné vált. Olyan borzalmasan fájt, hogy már nem működtek az érzékeim.

Tudtam, hogy nincs mit tennem; amit mondhattam, már elmondtam. Végünk van. Ebben a pillanatban a német, aki a kihallgatást vezette, odalépett hozzám, és így szólt: „Így is jó. Ha nem akarod megmondani az igazat...” Egyszer csak lövést hallottam. Aztán a tiszt megismételte: „Ha nem akarod megmondani az igazat, veled is az fog történni, ami az öcséddel. Most lőttük agyon.” Én kitarottam a mesém mellett, hogy nem tudok semmit, mire ismét verni kezdték a lábam. Néhány perccel később kivittek az erdőbe, és arra kényszerítettek, hogy levetkőzzek. Aztán egy őrmester újra vallatni kezdett.

– Mondd meg, zsidó, hol voltál!

– Sehol. Csak jöttem-mentem a falvak között. – Annyira féltem, hogy megölnek, hogy a szökésünkről hallgattam. Ehelyett újabb mesét adtam elő a vidéki munkánkról. Így maradtam életben.

– Mondd meg az igazat! Hol voltál? Partizán vagy?

– Nem vagyok partizán – feleltem. – Faluról falura vándorlok, hogy megéljek.

Ekkor célba vett a puskával.

– Beszélj! Mit tudsz a partizánokról?

– Semmit.

– Beszélj, vagy agyonlőlek.

Ám lassan felfogta, hogy semmit se tud kiszedni belőlem. Káromkodott, köpködött, és elvitt a Pavlo Melába.

Mi volt az a Pavlo Mela?

Egy börtön Szalonikiben. Ott újra kihallgattak. „Találkoztál partizánokkal?” Vagyis kezdődött előlről az egész. Fél évig tartottak ott minket. Ezalatt újabb zsidókat hoztak be, míg végül tízen, majd tizenöten lettünk. Szalonikiből közben minden zsidót eltávolítottak; csak páran maradtak, akik megúszták a razziát, meg néhány zsidó család, akinek spanyol állampolgársága volt. Egész Görögországban csak néhány zsidó maradt – az olyan kis városokban, mint Ioannina, Larissza, vagy maga Athén.

És mi történt ezután?

Mielőtt az athéni zsidókat Athén mellé, a haidari koncentrációs táborba vitték,⁵ bennünket a Pavlo Melából már odaszállítottak. Ott pokolian bántak velünk. Emlékszem egy különösen kegyetlen SS-tisztre, aki elvitt minket egy keresztény fogorvoshoz, és azt kérdezte tőle: „Mondja meg, mik ezek?” A fogorvos jól megnézett minket, majd ártatlanul azt felelte: „Emberi lények.” Mire a tiszt azt üvöltötte: „Nem, ezek hitvány zsidók!”

Mi voltunk az első csoport, amelyik Haidarba érkezett. Hónapokig voltunk ott, amíg megkezdődött az athéni zsidók összefogdosása. Először olyan zsidókat hoztak, akiket még nem írtak össze, például Leon Cohent, akivel ott ismerkedtem meg.⁶

A tábor lassan megtelt, mígnem – hacsak emlékezetem nem csal – már hatvanan voltunk zsidó foglyok. Egy napon aztán kiadták a parancsot, hogy szedjenek össze minden, már összeírt athéni zsidót, és szállítsák őket Haidarba. Mindez meg is történt, még hozzá egyetlen nap alatt. A tíz szaloniki zsidó és az athéni zsidók egy hétig voltak együtt Haidarban.

Néhány nappal később, 1944 áprilisában, vonaton vittek bennünket Auschwitzba. Az út tíz napig tartott. A transzport különböző helyekről: Artából, Ioanninából és máshonnan összegyűjtött zsidókból állt.

Arra kérem, beszéljen Auschwitzba való megérkezésükről.

Az első, amit a németektől hallottam, az volt: „Hagyjanak itt mindent, és szálljanak le gyorsan.” A családok lekecmeregtek a vonatról, és a peronon megkezdődött a szelekció. Ez valamivel délelőtt 11 előtt történt. Sokakat Auschwitzból Birkenaubá küldtek.

Jelentett akkor valamit maguknak a Birkenau név?

Nem, semmit. Szinte biztosra vettük, hogy mezőgazdasági munkára fognak minket. De mikor odaértünk, egyenesen az eleven pokolba kerültünk.

Mire emlékszik a Birkenauban megélt első pillanatokból?

Emlékszem, hogy Leon Cohen volt az egyetlen köztünk, aki beszélt németül. Amikor megkérdezte egy fogolytól, hogy hol vannak a családtagjaink, az a kémény felé mutatott, és azt mondta: „Most szállnak fel a mennybe.” Azt hittük, összeviessza gagyog. Ahogy múlt az idő, felfogtuk, hogy itt valami szörnyűség történik. A levegőbe égett hús maró bűze vegyült. Elküldtek zuhanyozni, aztán a bal alkarunkba számokat tetováltak. Az én számom száznolcvankétezer-ötszázhuszonhét volt. Ettől kezdve nem hívtak Saulnak. Ez a szám volt a nevem.

Beszélne erről részletesebben?

Mihelyt odaértem, megkaptam a tetoválást. Elvittek a zuhanyzóba, leborotválták a hajunkat, elvették minden ruhánkat és ruhát adtak helyette, és ránk tetoválták a számokat. Volt ott egy ember ceruzával meg egy sístergő tüvel, és mindenkire rátetoválta a számát: öt pont, öt szúrás, és vérezni kezdtünk. Úgy billogoztak

meg, mint a marhákat, hogy megjelöljenek, és úgy is bántak velünk. Úgy néztek ránk, mint a barmokra.

A tetoválást a zuhanyzóban végezték, és éreztük a megpörkölt hús csípős szagát, de még nem gondoltuk azt, hogy embereket hamvasztanak.

A tetoválás után hová vitték magukat?

Délben adtak egy adag levest, majd elvittek a „karanténba”.⁷ Szerencsétlenségemre aznap este kimentem, és teljes ártatlanságomban a kerítésnél vizeltem. Nem tudtuk, hogy nem szabad kimenünk és járkálnunk. A lengyel blokkfelelős megragadott, és öklével vágott az arcomba, mire eltört az orrom. Ha akarta volna, az öklével agyon is üthetett volna. Két hétig voltunk a „karanténban”.

Hogy válogatták az embereket a Sonderkommandóba?

Egyszerűen. A németek bejöttek a „karanténba”, és kiválasztottak munkára 250 erős férfit. Mielőtt dolgozni kezdtünk volna, nem tudtuk, miféle munkára választottak ki. 200 emberrel együtt álltunk munkába.

Ebből a 200-ból hányan voltak a görög zsidók?

Mind görögök voltunk, hiszen a transzportunk Görögországból jött. Később, a krematóriumban voltak lengyelek, csehek és oroszok is. A III. (IV.) krematóriumban volt három nem zsidó orosz is.

Csak mentünk és mentünk. Útközben megkérdeztük: „Hol fogunk dolgozni?”

„Egy gyárban”, hangzott a válasz. Aztán egy kis erdőbe értünk. Körülnéztünk, és mit láttunk? Egy magában álló kis falusias házat. Odamentünk, és amikor kinyitották az ajtót, nem hittünk a szemünknek. A házikó belseje tele volt tömve holttestekkel, több mint ezer holttesttel. Emlékszem, hogy kiválasztottak hat vagy

hét embert – én is köztük voltam –, és utána záporozni kezdtek ránk az ütések. „Mozgás, mozgás, dolgozni!” Kiabálás, verés – nem adtak rá lehetőséget, hogy gondolkozzunk azon, amit láttunk. El kellett távolítanunk a hullákat. Volt ott valami medence vagy mély gödörfele; ők „bunkernak” hívták.⁸

Egymásra kellett halmozniuk a testeket, mint a szardíniát. Más munkások fát hasogattak, és mi folyamatosan tettük a dolgunkat: fa, hullák, fa, hullák, hullák és hullák, amíg megtelt az egész gödör. Állt ott egy hordó benzin is; azt előre odakészítették. Az ügyeletes SS kiöntötte a benzint, majd pisztolyt rántott, és belélt, hogy a benzin tüzet fogjon. Gyufát tilos volt használni. Amikor a tűz lobogni kezdett, mi csak dobáltuk, dobáltuk, dobáltuk a hullákat, hogy elégjenek. És aztán újra meg újra, a végtelenségig. Hát így történt. „Mozgás, mozgás!” És ütlegetés mindvégig. „Elégetni a hullákat, eltörölni az egész transzportot!” Azt mondták, tizenkét órát fogunk dolgozni, de mindig több jött ki. Kettőkor értünk oda, és csak másnap kettőkor hagyhattuk abba. Ez pedig nem kevesebb, mint huszonnégy óra.

Hol volt az a medence, amelyet az imént említett?

A medencét is „bunkernak” hívták. Nemrég, amikor Auschwitzban jártam, nem találtam meg se a gödröt, se a házikót. Minden bizonnyal a IV. (V.) krematórium mögött volt.

Le tudná írni a gödröt?

Nagyon mély volt, talán úgy négy méter. A holttesteket felülről dobálták be. A mi csoportunk egymásra rakta őket. Létrával ereszkedtünk a gödörbe. Miután megtöltöttük, a németek a testekre locsolták a benzint, az SS-legény pedig kilőtt egy golyót és meggyújtotta a tüzet. A tűz éjjel-nappal égett, mi pedig megállás nélkül dobáltuk a holttesteket. Ez volt a munkánk.

Honnan jöttek a holttestek?

A gödör közelében volt egy kis ház, azt használták gázkamrának. Miután az emberek bementek, bedobták a gázt, és az emberek fuldokolni kezdtek. Aztán a „Sömá Jiszroél”-t kiáltották az ég felé, de senki se hallotta a kiáltást, senki se nézett rájuk. Néha azt kérdeztem magamtól: „Hol vannak Isten csodatettei?”

Milyen messze volt a gödör a háztól, ahol meggyilkolták az embereket?

Néhány méterre, talán úgy harmincra.

Volt valami sorrend a testek egymásra halmozásában?

Volt. Sorba fektettük a holttesteket, és minden sorra fadarabokat raktunk: hullák, fa, hullák, fa.

Miféle fát használtak?

Magas fákról származót. Nem deszkákat, hanem valóságos tönköket.

Hány sonderkommandós dolgozott ekkoriban a bunkeroknál?

Asszem, úgy háromszáz.

Látott valaha nőt a sonderosok között?

Nem, a Sonderkommando csupa férfiból állt. Az emberek azt mondták, hogy kezdetben volt egy nő is, aki borotválta a haját, de én nem találkoztam vele.

Ekkoriban hol aludtak?

Egy birkenai barakkban, a 11-esben vagy a 13-asban. Onnan mentünk mindennap munkába. Amikor elindultunk visszafelé, énekelnünk kellett. Görög dalokat énekeltünk, népdalokat.⁹ A németeknek tetszett a görög nyelv hangzása. Nagyon hangosan énekeltünk.

Őrizték a barakkjaikat?

Igen, de nem volt rá semmi szükség, hiszen el voltunk vágva a külvilágtól. Mi több, nem is volt hová szökni. A latrinák is a barakkokban voltak, úgyhogy nem kellett elhagynunk a barakkot.

Eleget adtak enni?

Ugyanazt kaptuk, mint a tábor valamennyi foglya. De ha az embernek ilyen munkája van, nem gondol evésre. Én kizárólag egy dologra gondoltam: hogyan lehetne megszökni.

Volt ideje munka közben beszélgetni más sonderkommandósokkal?

Nem, a kápó egyre csak hajtott, hogy dolgozzunk gyorsabban. Ahogy múlt az idő, úgy lett egyre nyomottabb a hangulatunk. Nem éreztük magunkat gondolkodni képes embereknek. Csak dolgoztunk, ettünk, aludtunk, mint az automaták.

Továbbra is verték magát?

Mindenkit vertek, nem csak engem. Ütötték a hátunkat meg a fejünket. Ez a rendszer nem hagyott időt, hogy elgondolkodjunk, hol vagyunk és mit csinálunk. Ha csak egy kicsit is lemaradtunk, rögtön verni kezdtek.¹⁰

Milyen eszközt használtak a veréshez?

Pálcát, vesszőt, korbácsot. Az SS-eknek különleges gumicsöveik voltak.

Mikor volt először szemtanúja egy transzport megérkezésének?

Már az első két hétben is több transzport érkezett. Emlékszem, amikor először láttam egy új transzportot, sikoltozást hallottam. Az emberek torkából feltörő sikolyok és kiáltások szinte valószerűtlének voltak. Nagyon népes transzport volt – majdnem háromezer ember. A sikoltozás az évig hatolt. Ezután a németek lemészárolták ezeket az embereket, nem egyenként, hanem ezrével! Még ebben a korai időpontban is azt kérdeztem magamtól: „Miért nem tesz csodát az Isten?” Bedobták a gázt, és valamennyiüket meggyilkolták!

Egyszer láttam kint egy lemaradt asszonyt, a kisbabájával. A gázkamra megtelt, az ajtókat bezárták, és ez a nő meg a baba kinn maradt. Ki tudja, talán mások is. De én csak azt a nőt láttam

meg a gyermekét. Még most is látom őket, mintha tegnap történt volna. Egy SS-katona, egy fiatal, tizennyolc-húsz éves legény, kitépte a gyereket az anyja karjából, megölte, majd megölte az anyát is. Hidegvérrel lőtte agyon mind a kettőt.

Egy este, a holttestek elhamvasztása után, jött egy teherautóra való öreg, beteg, nyomorék ember ruhaneművel és mindenféle holmival, és a németek úgy dobáltak ki mindent a teherautóból, és egyenesen bele a gödörbe, mintha egy rakomány kavics volna – miközben azok az emberek még éltek! Kétszer volt részem ebben a látványban – egyszer akkor, amikor először dolgoztam a Sonderkommandóban, utána akkor, amikor új transzportok érkeztek. Az embereket bedobták a „bunkerba”, és elevenen elégették. Emlékszem egy görög zsidó sonderosra, aki beugrott a tűzbe. Láttá, mi történik, és a gödörbe ugrott. Igen, ez így történt.

Mit érzett, amikor ott, az erdőben meglátta ezeket a gödröket?

Valami zsigeri érzésünk támadt, amit nem tudtunk megfejtetni. Nem tudtunk semmit. Egyfelől láttam odalenn a holttesteket; másfelől a kápó és az SS-ek egész idő alatt vertek és szidalmaztak, csaholó kutyák kíséretére. Földi pokol volt. Ha létezik pokol a halál után, szerintem így kell, hogy kinézzen. Pokol volt, igazi pokol. Ott nem volt kérdés, hogy higgyük-e el vagy sem. Aki ma ott áll Birkenau kellős közepén, nem tudja, nem érti, hogy történhetett meg mindez: egy SS, egy húszéves siheder lelő egy pár hónapos csecsemőt, és utána lelövi az anyját. Hogy eshetett meg ilyesmi a mi világunkban? Mit gondolt legbelül egy ilyen fiatal fiú?

Mikor kezdett dolgozni a II. (III.) krematóriumban?

A németek előbb-utóbb rájöttek, hogy a gödrökben való hamvasztás, amit Birkenauban űztek, nem a legcélszerűbb megoldás. Tetejébe gyorsan közeledett a tél, hát már csak ezért sem hasz-

nálhatták ezt a módszert. Ezért láttak hozzá a krematóriumokban való hamvasztáshoz. Bennünket is oda osztottak be. Én a II. (III.) krematóriumba kerültem, és mindvégig ott is maradtam.

Majdnem naponta érkezett transzport, néha nem is csak egy. Mindennap volt hamvasztás. Éjjel-nappal égették a zsidó holttesteket. A kemencék is éjjel-nappal égtek, és mi állandóan tisztítottuk a krematóriumot meg a kemencéket.

Elmondaná, milyen volt kívülről a krematórium épülete?

Kívülről egész közönséges, vörös téglából rakott épület volt. A vetkőzhelyiségeket és a gázkamrákat az alagsorban helyezték el. A kemencék a földszinten voltak, és az emelet afféle padláster volt. Kívülről az egész nem volt semmi különös. Senki nem kezdett volna gyanakodni. A krematóriumot elektromos kerítés vette körül, őrtornyokkal. Még ha valakinek sikerült is megszöknie, nem volt hová. Minden zugban németek állomásoztak, az őrizet csúcsmínőségű volt.

A krematórium bejáratát is mindig őrizték?

Nyilván. Két műszak volt, nappali és éjszakai. Napjában kétszer tartottak névsorolvasást. A szökés szóba se jöhetett.

Beszélne a II. (III.) krematóriumban folyó munkáról?

A II. krematóriumban mindenki meghatározott munkát végzett. Két műszakban dolgoztunk: éjjel és nappal. Mind a kettő tizenkét órából állt. Én a vetkőzőben dolgoztam, továbbá részt vettem a holttestek eltávolításában a gázkamrából.

A németek behajtották az áldozatokat a vetkőzőbe; a lemara-dókat ütötték-verték. Nem hagytak időt a gondolkodásra. „Mozgás! Mozgás!” Más szót nem is lehetett hallani. Senkinek nem hagytak egy másodpercet se, hogy eltűnjön, hol is van. Aki ide került, már képtelen volt gondolkodni. A vetkőző a föld alatt volt;

padok és fogasok voltak benne. Az érkezőkkel tudatták, hogy akasszák fel ruháikat, és jegyezzék meg, hová akasztották. Úgy magyarázták ezt el, hogy senki nem is sejtette, mi lesz a folytatás. Az emberek levetkőztek, átmentek a helyiségen, és libasorban bevonultak a gázkamrába.

Maga hol volt, mialatt az emberek vetkőztek?

Ott voltunk a vetkőzőben. Németek is voltak ott. Álltak a botjakkal, és nógatták az embereket. Azt, hogy beszéljünk az emberekkel, nem engedték, nehogy valamit eláruljunk nekik. Aztán, amikor már mindenki megfulladt a gáztól, munkához láthattunk.

Előfordult néha, hogy az emberek nem voltak hajlandók teljesen levetkőzni, és valamilyen ruhadarabot magukon akartak tartani?

Hát előfordulni biztosan előfordulhatott, de én nem láttam ilyen esetet. Behajtották őket a gázkamrába, és punktum. Menet közben a németek ordítottak velük és verték őket, úgyhogy minden rekordgyorsasággal lezajlott.

Kérem, írja le egy munkanapját reggeltől estig.

Néha olyan emberek után kellett dolgoznom, akik már letudták a maguk tizenkét óráját, és befejezték a műszakjukat. A munka azonban csak félig lett elvégezve; a fél gázkamra még tele volt, és nekem kellett kivonszolni a tetemeiket. Amikor végeztünk, vizet locsoltunk a padlóra, eltakarítottuk a megmaradt Zyklon-kristályokat, amiket fentről dobtak be a rácsozott aknákon át, és a gázkamra megint tiszta és rendezett volt, alkalmas az újabb használatra.

Eközben a másik oldalról újabb transzport érkezett, én meg további nyolc órára benn ragadtam – holott már négy órám ment rá arra, hogy befejezzem az előző transzport kiirtását követő teendőket. Miután megjött a transzport, az embereket lekísérték a

vetkőzőbe. Ekkorra a gázkamra már ki volt takarítva, a szellőzés szabályszerűen működött, nem volt semmilyen szag, és az áldozatok bevonultak a gázkamrába. Miután az ajtókat bezárták, ki-kapcsolták a szellőzést, és az emberek lassan felfogták, hogy megfognak halni. Ekkor azonban már semmit sem tehettek. Már eldőlt minden.

Tudta előre, milyen országból jött a transzport?

Nem, legföljebb szóbeszédet hallottunk. Elsőnek mindent a „Kanada” munkásai tudtak meg, mert ők ott voltak a peronon. Volt egy alacsonyabb rangú tiszt, aki motorbiciklin közlekedett; ő szólt nekünk, ha transzportot vártak, hogy begyűjthassuk a kemencéket.

Mennyivel korábban tájékoztatták magukat?

Egy-két órával előbb, hogy megrakhassuk szénnel a kemencéket, és a tűz rendesen égjen. Az volt az elv, hogy minden készen álljon az áldozatok fogadására. Olyasmi volt ez, mint egy kerti grillparti; ugyebár az sem létezik tűz nélkül, és a tüzet előre-meg kell gyújtani. Igen, itt is erről volt szó.

Hogyan osztották el az áldozatokat az egyes krematóriumok között?

Ha a II. (III.) krematórium teljes kihasználtsággal üzemelt, a transzportot a III. (IV.) krematóriumba irányították. Volt az a motorbiciklis német, akit „a halál angyalának” neveztek. Ő járt helyszínről helyszínre, és megmondta, hol kell begyűjtani a kemencéket. Alacsony kis fickó volt, mindig ugyanaz. Mindent tudott a munkamegosztásról. Elvégre ez volt a munkája.

Egy másik SS, a Moll nevű magasabb rangú tiszt hétpróbás szadista volt. Sípot dugott az emberek szájába, és arra lőtt. Máskor a fejre célzott. Mind szadisták voltak. Moll folyton a krematórium körül ólálkodott.

Éjszaka jöttek a transzportok, vagy napközben is?

Volt, amelyik nappal, volt, amelyik éjjel. De nem volt semmi különbség. Csak az számított, hogy üres legyen a krematórium. Néha a transzportoknak a sínek között kellett várakozniuk, mert a krematóriumokban nem volt hely.

Arra kérem, számoljon be a találkozásról a transzportok utasaival.

Volt alkalma beszélgetni velük?

Nem, erre nem volt lehetőség. Hiszen a nyelvüket se beszéltem; csak görögül vagy ladino nyelven tudtam. Egyetlenegyszer sikerült beszélgetnem velük. Egy, a Bunából érkezett transzportban felfedeztem az egyik szaloniki szomszédomat.

– Nicsak, Saul, hogy vagy? – kérdezte.

– Mi újság odakint? – kérdeztem én. Teljesen sokkolt a találkozás.

– Bombáznak, jönnek az amerikaiak. Megsebesültem, és le kellett vágják a lábamat. – Aztán megkért, mondjam el pontosan, hogy fog meghalni.

Tehát tudta, hogy közel a vég?

Igen, tökéletesen tisztában volt vele, attól a pillanattól, hogy belépett a krematórium épületébe. Megkérdeztem:

– Minek? Mitől lesz akkor jobb neked?

– Nem, nem, muszáj, hogy megmondd – felelte. – Legalább hadd tudjuk.

Azt, hogy meg fog halni, nem bánta; de tudni akart mindent.

Így hát megmondtam neki.

– Szóval a sorrend a következő. Az alagsorban a többiekkel együtt levetkőzöl, és utána mindnyájan mentek a gázba. A gáz végez veletek, és aztán elégetik a holttesteket.

Tudni akarta, hát megmondtam.

Ami engem illet, nem voltam biztos benne, hogy megúszom-e élve. Tudtam, hogy egy napon én is meghalok, de nem tudtam, mikor, talán jövő héten, talán a jövő hónapban. Az élet már nem számított – túl közel volt a halál. Az életre soha nem gondoltunk; a halál járt a fejünkben éjjel-nappal, a nap minden percében.

Nem félt, hogy a holttestek között meglátja valamelyik rokonát?

Nem, mert a családomat 1943-ban hozták ide, és én csak 1944-ben érkeztem.

Volt olyan sonderkommandós, aki így látta viszont valamelyik családtagját?

Egyszer behoztak egy embert, akinek a fivére sonderkommandós volt, és ismerte az ott dolgozó SS-eket. Megkérte az egyiket, hogy mentse meg a testvérét a megsemmisítéstől. Az SS azt felelte: „Így vagy úgy, úgyis meghal, ha nem ma, akkor holnap.” Az SS megmentette az illetőt a krematóriumtól, de valahol másutt golyót eresztett belé.

Egyszer Korfuból jött egy transzport. Az egyik krematóriumi bajtársam korábban görög katonatiszt volt, Peppo-Josef Baruchnak hívták.¹¹ Hallotta, hogy meghozták Korfuból a családját, és a IV. (V.) krematóriumba vitték. Az ottani lengyel kápók kapcsolatban álltak a németekkel. Baruch szólt nekik, hogy itt a családja, és engedélyt kér, hogy meglátogassa őket a IV. (V.) krematóriumban. Megkapta az engedélyt, átment a IV. (V.) krematóriumba, és találkozott a családjával. Utána megkérdeztem tőle: „Josef, megmondta nekik, hogy hamarosan megölik őket?” „Hogy mondhattam volna ilyet nekik? Képtelen voltam rá.” Találkozott a rokonaival, de egy mukkot se szólt nekik. Voltaképpen mit is mondhatott volna? Ha megmondja az igazat, akkor már mi hasznuk lett volna belőle?

Eltekintve a görög csoporttól, maga nem teremthetett volna személyes kapcsolatot másokkal is?

Nem. Egyébként Görögországból már nem jött több csoport. Mi-re én odakerültem, a görögök deportálása már majdnem befejeződött. Az utolsók a korfuiak voltak, akiket a IV. (V.) krematóriumba küldtek, és kiirtottak.

Emlékszik konkrétan valamelyik csoportra?

Igen. Egyszer kétszáz gyerek érkezett, nyolc és tíz év közöttiek. Tudták, hogy megölik őket. Valaki megmondta nekik. Behozták őket. Ez különösen borzalmas és félelmetes volt.

Honnan jöttek a gyerekek?

Nem tudom. Talán Lengyelországból.

Írja le, ha kérhetem, a gázkamrát.

A II. (III.) krematóriumban a gázkamra a föld alatt volt. Szürke falai voltak, és szürke plafonja. A padló betonból volt. Olyan nagy volt, hogy egy kétezer-ötszáz főnyi transzport vagy még többen is elfértek benne. Egy-egy transzportot mindig egyszerre küldtek a gázkamrába. Benyomtak mindenkit. A helyiség zuhanyozóra hasonlított. A szellőzőrendszer gondoskodott a légáramlásról. A plafonon zuhanyrózsák voltak egymás mellett; az egész plafon tele volt zuhanyrózsával. Az embereknek azt mondták: mindez a „fertőtlenítést” szolgálja. Aki a helyiségbe lépett, valóban azt hitte, zuhanyozni fog. De ezekből a rózsákból egy csepp víz se jött. Az embereket addig tuszkolták, amíg a gázkamra megtelt. Amikor mindenki benn volt, bezárták az ajtót.

És mi történt ezután?

Miután az ajtót becsukták, kikapcsolták a szellőzést. Közben németek hajtottak az épülethez, vörös kereszttel megjelölt kocsin. A gázt tartalmazó tartályok a kocsiban voltak. Az egyik német

gázálcot vett fel, és a helyiség fölött állva bedobta a gázt; az egyik tartály tartalmát az egyik ablakon át, a másikat a másik ablakon át és így tovább. Hogy miféle gáz volt ez? Apró kavicsokhoz hasonlított. Néhány másodperc vagy néhány perc múlva – az agyunk lelassult a borzadálytól – mindenki halott volt. Ekkor kinyitották az ajtót, mi pedig szaladtunk, hogy mentsük az irhánkat. Néha még maradt mérges gáz a levegőben, és ha belélegezzük, megfulladhattunk volna.

Hány ajtaja volt a gázkamrának?

Csak egy. Ezen léptek be az áldozatok, és mi ezen át húztuk ki a holttestüket. Az ajtó valamivel nagyobb volt, mint egy házé. Súlyos volt, mert vasból készült.

Férfiak és nők együtt voltak a gázkamrában?

Mind együtt voltak, egész családok. Rétegekben feküdtek egymáson. Kezdetől végig együtt voltak.

Szabadon mozoghattak az emberek a gázkamrában?

Hová gondol! Ahogy kijutni, mozogni se lehetett. Nem volt hely. Úgy voltak egymáshoz préselve, mint a szardíniák.

Gyakran járt a gázkamrában?

Ó, igen, rendszeresen.

Azt mondta, hogy a gázt a mennyezeti nyílásokon át dobták be.

Egyenesen a földre esett, vagy az emberek fejére?

Nem, nem. Több nyílás volt. Minden nyílásból rácsozott akna indult lefelé. A rács átluggatott fémből készült, és a mennyezeti ablaktól a padlóig ért. Az akna üregén dobták le a gázt, kis golyócskák formájában. A szag szétterjedt. Ez volt a gáz.

Érintette az akna a földet?

Majdnem. Egy kis rés még maradt, hogy takarítani lehessen. Vízét öntöttünk a padlóra, és összesöpörtük a megmaradt golyócskákat. Mindig meglocsoltuk a földet; így könnyebb volt húzni és

vontatni a holttesteket, és feltisztítani az ürüléket és a mocskot,¹² amit az áldozatok maguk után hagytak.

A németek hibátlanul tudták, hogyan tervezzék meg a gázkamrát maximális hatékonysággal. Még akkor is megfulladt volna mindenki, ha egy teljes órán át otthagyják az embereket gáz nélkül. Elég lett volna becsukni az ajtót. A helyiség hermetikusan volt szigetelve. A falak betonból voltak; sehol sem szivároghatott be friss levegő. A szellőzőrendszer pedig lehetővé tette, hogy fuladás veszélye nélkül lépjünk be a kamrába.

Hogy működött a szellőzés?

A berendezést a falakon belül helyezték el. Észre se lehetett venni; az ember legfőljebb annyit érzett, hogy hűvös van. Hallani is alig lehetett. Volt egy nyílásokkal ellátott fémborítás, és a falnak csaknem a teljes hosszában hideg levegő áramlott be. A szellőzés folyton üzemelt; csak akkor zárták el, ha a gázt bedobták. A németek mesterien értettek az álcázáshoz. Rendkívül fontosnak tartották, hogy egészen az utolsó pillanatig minden titokban maradjon. A megfélemlítés tökéletes volt.

Miután az embereket bezsűfolták, sötét volt odabenn, vagy gondoskodtak valamilyen világításról?

Világítás, az volt; muszáj volt, mivel a németek fölülről lenéztek, hogy meghalt-e már mindenki. Úgyhogy az emberek világosban álltak. Az ajtóba vágott ablak elég nagy volt.

Amikor az SS-ek fentről kinyitották az aknát, és bedobták a gázt, láthatták az emberek, hogy valami történik, hogy valamit bedobnak?

Csak a szétterjedő gáz csípős szagát lehetett érezni. Aztán kezdődött a sikoltozás. Mindenki benn volt, az ajtót rájuk zárták, a szellőzés megszűnt, és aztán érzékelhetővé vált a gáz. Az emberek csak ekkor fogták fel, hogy becsapták őket.

Hallotta a sikoltozást?

Arra emlékszem, hogy imádkoztak. Gyakran hallottam a „Sömá Jiszroel” imát. Nemigen volt már mit mondani, azon túl, hogy „Sömá”. De senki nem hallotta, senki nem látta őket. Gyakran jutott eszembe, hogy „hol kellene megtörténniük a csodáknak, ha nem itt és most?”. De nem történt semmi. Nem tíz emberről volt szó, hanem egy egész népről. Most lett volna szükség a csodákra, de nem történt semmi.

Mennyi idő múlva nyitották ki a gázkamra ajtaját?

Azután, hogy az SS-ek meggyőződtek róla, hogy mindenki meghalt. De akkor még nem lehetett közel menni, mert még volt aktív gáz a levegőben, és veszélyeztette a közelebb állók életét. Az ajtót kinyitották, az SS-legény elhátrált, aztán bekapcsolták a ventilátorokat, és az ajtó fél órán át nyitva maradt. A gáz elszállt, és mi munkához láthattunk.

Mit látott, amikor kinyílt a gázkamra ajtaja?

Holttesteket. A halottak úgy álltak, mint a szobrok. A szag borzalmas volt, mert a rettegő emberek nem tudtak úrrá lenni a beleiken.

Volt a holttesteknek valamilyen különleges színrük?

Ilyet nem vettem észre. Nem az emberekre gondoltunk, hanem a levegőre. Ha az emberekre vagy erre a helyszínre gondolunk, ott helyben megőrültünk volna.

Előfordult-e, hogy az ajtó kinyitása után valaki még életben volt?

Én nem találkoztam ilyesmivel. Véleményem szerint nem is fordulhatott volna elő. Minden tömítve volt, a gáz nem szivároghatott el.

Nem vált néhány nap alatt érzéketlenné a kinyíló gázkamra látványára?

Addigra már nem is voltam ember. Ha ember vagyok, egy percig sem bírtam volna ki. Azért csináltuk tovább, mert már kivetkőztünk emberi mivoltunkból.

Előfordult-e, hogy a gázkamra előtt várakozó embereket végül másutt ölték meg?

Amikor a gázkamra megtelt, és tíz-húsz ember, anyaszült meztelenül, még kinn maradt, felvitték őket a kemencék közelébe; egy portásfülkeszerű helyiségbe, és hangtompítós pisztollyal tarkón lötték őket.¹³

A németek fönn, a kemencéknél lötték le az embereket. Ekkoriban hallottam, hogy a táborba hoztak egy német családot, és kiderült, hogy odahaza Németországban a német őr a szomszédjuk volt. Egész éjjel együtt ettek-ittak, és reggel az őr sorra lelőtte őket. Ilyenek voltak az SS-ek. Közvetlenül utána az odafenn dolgozó sonderkommandósok a kemencékhez vitték a holttesteket. Nem tehettek mást, ha egyszer ott lötték le őket.

Félórával a gázkamra ajtajának kinyitása és a szellőzés bekapcsolása után munkához láttunk. Kinyitottuk a mennyezeti ablakokat, és hozzáfogtunk a holttestek eltávolításához. Ki-ki tette a dolgát. Én a holttestekkel foglalkoztam.

Bocsásson meg, ha a részletekről faggatom. Pontosan mi volt a feladata?

Kivittük a holttesteket. Először nem tudtuk, hogy kell ezt csinálni. A testek egymáshoz voltak préselve, úgy tapadtak egymáshoz, mint a szardíniák. Ekkor kaptunk egy hosszú rudat meg egy vasvillát, és elmagyarázták: „Szúrjatok beléjük, ahol laza a bőr, és rántsátok meg őket, akkor az egész testet ki tudjátok húzni.” Hát ezt csináltuk: vasvillával húztuk ki a tetemeket, mert máshogy nem ment. Az elgázosítástól a testek úgy tapadtak egymáshoz,

mintha össze lettek volna ragasztva. A munkát egy pillanatra sem lehetett megszakítani. Amikor a gázkamra lassan kiürült, több helyünk volt a manőverezésre. Vízet öntöttünk a betonpadlóra, hogy jobban csússzon, és a testeket könnyebb legyen kivonszolni.

Valamennyiüknek végeznie kellett ezt a munkát?

Igen. Minden sonderosnak egyszerre egy testet kellett kihúzni. Helyszűke miatt először ketten mentek be. Később, amikor jó néhány testet már eltávolítottunk, már több embernek jutott hely. Így osztottuk meg egymás közt a munkát.

Ki locsolta fel a padlót?

Hát mi. Ha úgy láttuk, száraz a padló, kinyitottuk a csapot.

Milyen módszerrel távolították el a testeket?

Egyenként, egyiket a másik után. Egy, kettő, egy, kettő, egy, kettő. Lassan ment; órákig is eltartott. Ezt nem lehetett percek alatt összecsapni. Mintha egy raktárból kellene elszállítani a ládákat, csak éppen holttestek voltak; nem ládák. Máskülönben a dolog ugyanúgy működött.

A testeket erővel kellett szétválasztani?

Néha igen. De majdnem mindent a vasvillával végeztünk, nem kézzel. Így könnyebben lehetett szétválasztani őket.

Mennyi idő alatt sikerült kétezzer-ötszáz tetemet eltávolítani?

Tizenkét óra kellett hozzá, olykor több is. Nem éreztem semmit az égvilágon; mintha ládákat cipeltem volna. Nem bántunk kesztyűs kézzel a holttestekkel; úgy vonszoltuk őket, mintha élettelen tárgyak volnának.

Hogyan szállították a testeket a gázkamrából a kemencékhez?

Mivel a gázkamrák az alsó szinten voltak, a testeket csak liften szállíthattuk a kemencékhez. Méretüktől függően hat-nyolc holttestet raktunk a liftbe. A lift felvitte őket a kemencékhez, és megkezdődött a hamvasztás.

A lift árammal működött?

Igen. Olyan volt, mint egy nagy fémasztal, amin elrendeztük a testeket. Majdnem teljesen lapos volt, és oldalról falak határolták. A rakományával megtett néhány métert, aztán üresen visszajött.

Írja le, kérem, a hamvasztás menetét.

Hamvasztás előtt lemostuk a testeket. A hamvasztás éjjel-nappal folyt. A kemencék szintjén kialakult a rendszer: a sovány testeket összerakták egy kövérrel, mert a zsír gyorsította a hamvasztás folyamatát.¹⁴ A soványakkal nehezebben ment: a tűz nem akart égni. Így ment egész idő alatt a hamvasztás: kivittük a holttesteket a gázkamrákból, és egy szinttel feljebb el lettek hamvasztva. Mindenkinnek megvolt a maga meghatározott munkája a hamvasztás előtt: lenyírták a halottak haját, egyvalaki kihúzta a fogaikat, másvalaki a gyűrűket meg az ékszereket távolította el.

Maga azonban többnyire abban a csoportban volt, amely elgázosítás után eltávolította a testeket a gázkamrából...

Való igaz; attól kezdve, hogy bekerültem a Sonderkommandóba, egészen addig, amíg Auschwitzot elhagytam, a legfőbb teendőm az volt, hogy holttesteket vonszoljak. Más foglyok – én nem tartoztam közéjük – a kemencéknél dolgoztak. Gabai például a kemencéknél dolgozott. Úgy dobálta a tűzbe a halottakat, mintha egy gyárban végezne munkát.

A hamvasztás volt a folyamat végső szakasza?

Nem egészen. A holttesteket napi huszonnégy órán át cipelték ki a gázkamrából. Odafenn el lettek hamvasztva, és két-három naponként eltávolították a kemencékből a csontokat. Ezt olyan napokon végeztük, amikor nem érkeztek transzportok. Volt ott egy raktár, tele csontokkal. Először addig zúztuk őket, amíg kavicsforma törmeléket kaptunk. A tíz-húsz ezer emberből, akik két hét alatt a táborba érkeztek, ez a kis halom kavics maradt... Utána

kerek, nyéllel ellátott farudakkal porrá őröltük a csontokat. Az ember el se hinné: emberek ezreit változtatták egy rakás porrá.

Hol végezték ezt a munkát?

A kemencék közelében a földszinten, de a szabadban, egy kis tetővel fedett udvaron. Ott volt a csontraktár is, ahol dolgoztunk. Ha végeztünk, összeszedtük a hamut, és teherautóra raktuk.

Láttuk, ahogy a transzportok meghozták a sok ezer embert, és másnap reggelre csak hamu maradt belőlük. Egy hónappal később láttuk a raktárt, benne negyvenezer emberi lény hamvaival. A rengeteg emberből összesen ennyi maradt.

Tudta, mit kezdenek a németek a meggyilkoltak hamvaival?

Néhány naponként vagy egyszer egy héten néhány német teherautó jött foglyokkal és a hamut elszállították a folyóhoz, hogy minden nyomot eltüntessenek. Azt mondják, valaki egyszer megkérdezte, mit dobnak a folyóba. „Haleledelt” – hangzott a válasz. Eleinte nem tudtuk, mihez kezdenek a csontokkal: nos, kezdetben a krematórium területén tüntették el őket. Az udvaron ástak egy mély gödrot, és abba dobták a csontokat, míg aztán jött a parancs: szedjük ki a csontokat a gödörből, és őröljük őket porrá. Ekkoriban támadt az a ragyogó ötletük, hogy mindent a folyóba dobjanak, és így semmisítsenek meg minden bizonyítékot.

Hányan dolgoztak a maga krematóriumában?

Az embereket a munkakörük szerint osztották fel. Odalenn néhányan eltávolították a holttesteket a gázkamrából, mások a lift-hez vitték őket. Az út elég hosszú volt, így a közepe táján mások vonszolták őket tovább. Odafenn, a kemencék szintjén újabb csoport dolgozott.

Reggel mikor ébredtek?

Ha nem tévedek, hatkor, mármint ha a nappali műszakban voltunk.

Ették valamit, vagy egyenesen munkába indultak?

Ettünk valamit, de nem sok időnk volt rá, még ha mindvégig, amíg csak az oroszok nem jöttek, volt is ennivalónk: az az étel, amit a gázkamrákba hurcolt emberek magukkal hoztak és a vetkőzőben hagytak. Itt szerezte be minden sonderkommandós az ennivalót, amit csak megkívánt.¹⁵

Volt elegendő élelem az életünk fenntartásához, de akár jólakottan, akár éhezve a pokolban voltunk, úgyhogy mit számított már ez? Amúgy sem volt esélyünk a túlélésre. Olyanok voltunk, mint egerek a csapdában, mindenfelől odaszögezve. Hogyan szökhetnek meg az egerek az egérfogóból? Nem volt semmi esélyünk.

Kaptak időnként szünetet?

Szünet, az nemigen volt. Ha volt mit ennünk, munka közben fogyasztottuk el. Ha találtunk valami ehetőt a transzportban, megettük, aki nem talált, az se éhezett, mert a cimborák megosztották, amijük volt. A németek kivették a marhából a májat, mert nem ízlett nekik. A hulladékot a krematóriumba hozták, hamvasztásra. Utána fogtuk a májat, megsütöttük, és munka után megettük.

Fogyasztottak néha szeszes italt?

A rendszeres ivók igen; én nem. De volt mindenféle fajta.¹⁶

Mit csináltak a sonderkommandósok műszak után?

Végig ott maradtunk, mert nem engedtek ki. Karanténban voltunk. Bezártak, és még a krematórium épületéből se engedtek ki. Akik hordóban hozták a levest a tábori konyháról, nem léphettek be. Néha muszáj volt kimennünk, és behoztuk a levest úgy, hogy a táborból senki se lásson meg, és mi se lássuk a többieket. A német őr sasszemmel figyelt bennünket. Azt, akit kinn találtak, ott a helyszínen eltették láb alól.

A németek békén hagyták magukat a szabad idejükben? Mit csináltak ezalatt?

Ettünk, énekeltünk, tettük, amihez kedvünk volt. Odafenn akármit csinálhattunk. A padlásterben a magunk urai voltunk. És ha nem csináltunk semmit, lefeküdtünk aludni.

De mégis, sohasem mentek át a táborba?

Nem, soha. Nem lehetett. Teljesen el voltunk vágva a többiektől. Minket, görögöket ez jobban sújtott, mint másokat, mert nem értettük a többiek nyelvét.

Más szóval soha nem érintkeztek a többi fogollyal.

Úgy van. Nem volt kapcsolatunk velük. Szigorúan egymás között voltunk.

Hol?

Fenn, a krematórium padlásterében volt egy nagyobb helyiség fagyakkal. Ott aludtunk mind a kétszázan. A kápó máshol lakott.¹⁷ Egy jókora területet osztottak fel kis helyiségekre. Innen jártunk dolgozni. Két szinttel kellett lejjebb mennem. Akik a kemencék-nél dolgoztak, azoknak csak egygel.

Volt matrac az ágyakon?

Volt egyszerű, szalmával kitömött matracunk, és pokrócokat is kaptunk, de nem volt szükség rájuk, mert nagyon meleg volt odafenn. A kemencék átfűtötték az egész épületet.

Időnként magas rangú vendégek keresték fel a krematóriumot, hogy megsejmeljék az öldöklés műveletét. Emlékszik ilyen látogatásra?

Egyszer eljött a főmufti. Ott állt közvetlenül mellettem. A kápó mondta, hogy ő az.¹⁸ Ez 1944 augusztusában történt. Fura fejedője volt. A hamvasztást akarta látni. Lehet, hogy azt tervezte, valami hasonlót csinál majd Palesztinában. A németek elmagyarázták neki, hogyan működik a gyilkolás mechanizmusa. Német egyenruhát adtak rá, csak a fejedő volt a sajátja. Kinn, az épület

előtt láttam. Éppen a csontokat őröltük, a kápó pedig a krematóriumban dolgozott. Nem tudom, hogy fecsegte ki, hogy ez a főmufti. Rajta kívül egy csomó német tiszt járt a táborban, hogy megdézsmálják az áldozatok értéktárgyait. Ez rendes szokásuk volt.

Volt a sonderosok közt közelebbi kapcsolat vagy barátság?

Igen, sokakkal összebarátkozhattam, például Josef Sackarral, Leon Cohennel, Peppo-Josef Barucchal, Ja'akov Gabaival, Marcel Nadjarival,¹⁹ Slomo Veneziával és Dani Ben-Nachmiasszal.²⁰ Igazából nem is barátok voltunk, hanem testvérek. Az életünkben ők jelentettek mindent.

Auschwitzban ismerkedett meg velük, vagy már régebből ismerte őket?

Mindegyikkel ott ismerkedtem meg; de Leon Cohennel már Athénban, a haidari táborban.

Előfordult-e, hogy más dolgokról is beszélgettek, az életük rettentő valóságán kívül?

Rendszeresen.

Miről beszélgettek?

Görögországról, amely a háborúig a hazánk volt. Tulajdonképpen másról nem is volt érdemes beszélni. A jövőről nem tudtunk gondolkodni, hiszen a halálra vártunk.

Hogy kommunikáltak azokkal a sonderkommandósokkal, akik nem voltak görögök?

Jelbeszéddel! Hát lehetett a halál birodalmában nyelvet tanulni? Közeledtünk a halálhoz. Miért bajlódjunk tanulással?

A németek hogy bántak magukkal?

Egyre sürgettek, hogy dolgozzunk gyorsabban: „Schnell, schnell! Los, los, los!” („Gyorsabban, gyorsabban! Mozgás, mozgás, mozgás!”) Tudtuk, hogy innen egyikünk se jut ki élve. Tudtuk, hogy mindnyájunkat megölnék. Gondolatainkban az életnek nem ju-

tott hely. A németek még a legcsekélyebb ürügyet is felhasználták, hogy ott a helyszínen kivégezzenek valakit, tárgyalás nélkül, anélkül, hogy magyarázkodással pazarolnák az időt. Egyetlen pisztolylövés, és a dolog el volt intézve. Az életünk egy fabatkát se ért.

Voltak az SS-ek közt kirfoóan szadista alkatúak?

Született szadista volt mind, de kívülről úgy néztek ki, mint az angyalok. Egyszer egy SS jött őrségbe. Nagyon jóképű fickó volt, és én megkérdeztem: „Hogyhogy egy ilyen férfi itt rekedt meg?” De kiderült, hogy mind közül ő a leggonoszabb szadista. Egyszer húsz embert lőtt agyon fent, a kemencék mellett, egyiket a másik után. A holttestet minden lövés után egyenesen a kemencébe dobták; akár a maffiában. Utána kezét mosott, és megjegyezte: „Csak dolgoztam egy kicsit.”

Oda gyűltek a legsötétebb szadisták. Az ember elvesztette ott a maga emberi mivoltát. Minden pillanatban úgy érezte, hogy eljött a halál pillanata. Örökké kísértette a gondolat, hogy holnap vagy holnapután lejár az ideje, hogy a túlélés esélyei a nullával egyenlők.

Legfőbb felügyelőnk, Moll SS-tiszt olyan buzgó és eszelős volt, hogy személyesen vett részt a hamvasztásban. Egyszer meghalották, ahogy megjegyezte: ha Eichmann megparancsolná, hogy hamvassza el a saját családját, megtenné. Szadizmus akkor is lepleződött, amikor ott keringett az elgázosításra váró anyák között, és kuncogva csevegett egy kisfiúval, aki az egyik nő karjában volt. Ölegette a kisfiút, édességet adott neki, és igyekezett rávenni az anyát, hadd tartsa ő a gyereket. Akkor aztán odavitte a gödörhöz, és elevenen a tűzbe dobta.

Azt mondta, csak görögül és ladino nyelven beszélt. Akkor hogyan boldogult a németekkel?

Néhány szót azért megértettem, például azt, hogy *los!* (mozgás!), *Arbeit* (munka), *antreten!* (kilépni!) stb. Ennyi elég volt.

Ismerte a németet, aki bedobta a gázt? Tudja a nevét?

Nem, mi messzebbről néztük, mi történik. Mi, görögök, mindig félreálltunk. A nyelvet amúgy se értettük, minek mennénk túl közel hozzájuk? Úgy gondoltuk, messziről biztonságosabb.

Verték magát a németek?

A németek nem vertek bennünket; ez a kápó dolga volt.²¹ Ő azonban nem szívesen vert bennünket. Én senkit nem akarok hibáztatni. Igen, suhogott a korbács. Engem is megkorbácsoltak, de senkit nem akarok hibáztatni. Elmondom, hogy volt. A kápó meglátta, hogy közeledik egy német; ha nem ütlegel minket, a német megölné. Elvégre mire való egy kápó? Az volt a dolga, hogy minket gyorsabb munkára ösztökéljen. Ez nem volt vita tárgya.

Mi megy végbe egy emberben, akit nap mint nap holttestek, halottak ezrei vesznek körül?

Mit lehetett tenni ez ellen? Semmit. Ott voltunk mindennap. Egy hónap, két hónap, nyolc hónap – ezt láttam, nem volt megszakítás. Zsidók milliói haltak meg így, akár a fáraó rabszolgái. Nem értettük a nyelvet, nem tudtuk, mibe tántorogtunk, semmit se tudtunk. Olyanok voltunk, mint egy összetört hajó darabjai. Mi haszna egy hajóroncs darabkáinak?

Mindig, de mindig a halál vett körül bennünket. Ez vagy az ma fog meghalni; rád holnap délelőtt vagy délután kerül sor. A gondolataink csak egyvalamire: a halálra összpontosultak. Csak a halál járt a fejünkben. A halál és a halálvárás megszokott mindennapi program lett. Ez volt az életünk. Mi mással foglalkozhattunk, mint a halállal?

Arra nem gondoltak, hogy életben maradnak?

Arra gondoltunk, hogy a halál közvetlen közelében élünk, mint-ha a siralomházban volnánk. Nem tudtuk, mikor jön el; hiszen semmit se tudtunk. Egyszerűen nem tudtunk a túlélés lehetőségére gondolni. Jobb volt, ha egyáltalán nem gondolunk semmire. Néha azt kérdeztem magamtól: „Odakinn a világban miért nem tudják az emberek, hogy mi történik itt?”

Hogyan birkózott meg a helyzetével?

Nem tudom. Nem tudom megmagyarázni. Ettem, kávé ittam, teát ittam, csináltam minden egyebet, de mindent hullák között, hullák ezreitől körülvéve. Azon a helyen, ahová a hullákat kihúztuk a gázkamrából, ettünk és ittunk is – a hullákkal. Ha ma felidézem mindezt, tényleg nem tudom, hogyan élhet valaki ilyen körülmények közt. Hogyan? Hogyan? Nem tudom. Hogyan? Holttestek... Manapság, ha a normális életet élő emberek csak egyetlen holttestet is meglátnak, a lelkük mélyéig meg vannak rázva. Ott tízezerszámba láttunk holttesteket – kisgyerekek, öregek, fiatalok, várandós nők holttestét. Tömegeket! Egy egész népet!

Volt olyan vallási parancsolat, amelyet betartott Birkenauban?

Nem, nem voltam képes rá. Nincs semmi bajom a vallással, de csodákat vártam, és soha nem következtek be.

Mi a véleménye a sonderkommandósok által elkövetett öngyilkosságokról?

Ha az embernek nincs büntudata, nincs oka rá, hogy öngyilkos legyen. Mi élni akartunk. Az emberek élni akartak, akkor is, ha semmi esélyük nem volt rá.

Más szóval nem bántja a lelkiismeret.

Így igaz.

Abban a könyörtelen világban maradt még hely az élni akarásnak?

Nem, nem volt értelme, de az ember mégis él, él egészen a halála napjáig.

Gondolt-e valaha arra, hogy nem bírja tovább? Előfordult, hogy meg akart halni?

Igen, előfordult. Egy barátommal együtt be akartuk lélegezni a gázt abban a pillanatban, amikor a halál ajtaja kinyílik. Akkoriban nem volt különösebben érdemes élni. Kidolgoztuk a tervet a barátommal, aki velem együtt ott dolgozott, de a végén kimentünk, lefeküdtünk, és mélyeket lélegeztünk. Így persze nem fulladtunk meg. Csak kísérlet volt, nem gondoltuk komolyan az egész öngyilkosságot.

Mit tud a Sonderkommando felkeléséről?

Volt egy görög zsidó katonatiszt, Peppo-Josef Baruch, akit még Görögországból ismertem. Ő kapcsolatban állt két, a táborban őrzött orosz hadifogollyal, akik közül az egyik szintén tiszt volt. Peppo és ez az orosz tiszt felvette a kapcsolatot az Auschwitz-I-ben működő földalatti mozgalommal. Lassan, talán nagyon is lassan szervezkedni kezdtek, és robbanószert is hoztak Birkenaubá.²²

Támadást és szökést készítettek elő. Valamikor megosztották velünk a terveket. Mindenki azt akarta, hogy legyen nála valamilyen fegyver. Nekem egy nagy tollkésesem volt, amit könnyen el lehetett rejteni. A felkelésben mindenkinek megvolt a maga szerepe.

A magáé mi volt?

Nekem rá kellett rontanom az örökre, harcképtelenné kellett tennem őket, utána ki kellett nyírnom a két benti őrt, és elvennem az egyenruhájukat. A terv az volt, hogy ketten közülünk, akik beszéltek németül, belebújnak az egyenruhába, és kivezetik a sonderkommandósokat az I., II., III. és a IV. (II–V.) krematóriumból, mintha a németek hátvédje volnánk.

A terv készen volt, de miután október 7-én elkezdődött a felkelés, egyszer csak megtudtuk, hogy az I. (II.) krematórium son-

derosai megszöktek, és már ki is végezték őket. Később odahozták nekünk a II. (III.) krematóriumba a holttestüket, hogy hamvasszuk el. Kísérlet tehát történt, csak balul sült el.

Egy Raoul Jahoun nevű sonderos²³ megszökött a III. (IV.) krematóriumból, és átjött hozzánk, mert a fivérei nálunk voltak. A Jahoun fivérek négyen voltak; ismertük egymást még a haidari táborból. Raoul elmondta, hogy a III. (IV.) krematórium sonderkommandósai felgyújtották a matracokat, és az egész épület tüzet fogott. Úgy hírlett, valamennyiüket kivégezték. Később megjelentek a németek, és szokásuk szerint névsorolvasást tartottak. Így vették észre, hogy egy fogollyal több van. Miután Raoult felfedezték, ott a helyszínen agyonlőtték. Emlékszem, az egyik fivére emelte fel a holttestét, majd miután elhamvasztották, összeszedte és egy ládába helyezte a csontjait. Leon Cohen levelet írt, és azt is abba a ládába tette. Állt ott egy fa, és elhatároztuk, hogy az lesz a tereptárgyunk, vagyis alá temetjük a ládát. Nemrég, amikor Lengyelországban jártam, kerestem azt a helyet, de minden a felismerhetetlenségig megváltozott; azon a helyen lépcsőt építettek, és semmit se sikerült megtalálnom. Nagyon is lehetséges, hogy a láda még most is ott van eltemetve.²⁴

Miután a felkelés kísérlete elbukott, a tábor főnyomozója vizsgálódni kezdett.

„Elértek valamit a foglyok?” – kérdezte az öröktől.

„Semmit az égvilágon” – hangzott a válasz.

Hát így végződött a felkelés. Mindenütt örök álltak. Mit tehattünk volna? Még ha valaki meg is szökött volna a táborból, megölték volna. A felkelés rosszul volt megszervezve, semmi sem működött, mindenkit meggyilkoltak. Csak mi – a II. (III.) és a IV. (V.) krematórium sonderkommandósai – maradtunk életben.

Mi dolgoztunk tovább, és 1944 novemberében, amikor már majdnem véget ért minden, a németek parancsára felrobbantottuk a krematóriumot. A németek adtak szerszámot és felszerelést, hogy az oszlopokba fél méter átmérőjű lyukakat fúrjunk. Amikor végeztünk, robbanószert helyeztek a lyukakba, és felrobbantották a krematóriumot.

A II. (III.) krematóriumra utal?

Igazából valamennyire. Kezdtük a II. (III.)-kal. Utána átvonultunk az I.-höz, majd végül a III. (IV.)-hez és a IV. (V.)-höz. Egyesével lettek felrobbantva. A németek nem akarták, hogy a krematóriumok létezéséről bármilyen bizonyíték maradjon, valamilyen nyom, ami rájuk emlékeztet. Semmi, de semmi. A robbantások után halmokba raktuk a téglát, és azt is elszállítottuk. Szerencsére a németek olyan sebesen menekültek el az oroszok elől, hogy mindent nem pusztíthattak el. Hátrahagytak némi bizonyítékot: a sufnikat, néhány épületet. Egyebekben csak sima föld maradt utánuk.

Most érkezünk el fogsága utolsó szakaszához. Mire emlékszik ebből az időből?

Birkenau kiürítéséhez 1944 decemberében láttak hozzá. A Sonderkommando tagjait eltávolították Birkenauból, és egy elszigetelt barakksorba költöztették. Ki akartak végezni, hogy minden bizonyíték elvessen. Azt mondtam a barátaimnak:

„Itt valami bűzlik. Miért zárnak be minket?” Mert a barakkokat nem hagyhattuk el, minden kapcsolatot elvesztettünk a külvilággal, csak a kinti zajokat hallottuk, és láttuk, ahogy az emberek mind kilépnek a barakkjaikból, és a „kiürítés” keretében elvonulnak. Ekkor megszöktünk a barakkokból, és elvegyültünk a tömegben. Együtt meneteltünk a többiekkel. Úgy gondoltuk, ily módon életben maradunk.

Amikor Mauthausen közelébe értünk,²⁵ két ór az I. (II.) krematóriumból javában keresett minket, és mindenütt feltették a kérdést: „Ki az, aki a Sonderkommandóban dolgozott?” Mi közben egyre soványodtunk, mert napok óta meneteltünk, és alig ettünk valamit. Így legalább nem különböztethettek meg a többiektől. Tetejébe a sapkákat úgy tettük fel, hogy senki se ismerhetett ránk. Kerestek-kutattak, de nem találtak meg. Egészen Mauthausenig vadásztak ránk. Képzelje csak el: az utolsó pillanatig kutattak utánunk, hogy meggyilkolhassanak.

Le tudná írni ezt az úgynevezett halálmenetet?

A hóban gyalogoltunk Mauthausen felé, minden táplálék, akár csak egy karéj kenyér nélkül. Mind felkészültünk rá, hogy bármelyik percben agyonlőhetnek, mert aki nem bírta a menetet, habozás nélkül lelőtték. De semmit, ami a halálmenetben történt, nem lehetett összehasonlítani azzal, amit a krematóriumban láttam.

Amikor Mauthausenba érkeztünk, rögtön munkába állítottak. Én néhány hónapig a guseni táborban dolgoztam,²⁶ utána a melki²⁷ táborba küldtek. 1945 májusában az amerikaiak szabadítottak fel az erdőben, ahová vittek.

Fel tudná idézni a szabadulás napját?

1945. május 5. és május 7. között vittek ki az erdőbe, ahol felszabadultunk. Henri Jahoun sonderkommandós, az egyik Jahoun fivér, mellettem halt meg. A szabadulás napján. Két órával a szabadulás előtt. Éhen halt, mert semmit sem adtak enni. Két óra volt hátra a szabadulásig, és meghalt.

A hidegtől és a zord körülményektől ödémás lett a hátam. Amikor éreztem, hogy nem vagyok rendben, szerettem volna, ha kórházba visznek, de hát ezt a nyelvet se beszéltem. Odamentem az amerikai katonák gyülekezőhelyére, lefeküdtem az amerikai ka-

tonák egyik sátrában, és azt mondtam: „krank, krank” (beteg, beteg).

Ott találtak rám, látták a karomon a számot, és elvittek egy linzi kórházba, ahol három-négy hónapig kezeltek. Amikor javult az állapotom, úgy gondoltam, a legjobb, ha lelépek, mert a hely elég kellemetlen volt. Csak úgy hemzsegett a németektől; ki tudja, mit forraltak! Az életben maradt görög zsidók mind visszatértek Szalonikibe.

Hogy jutottak el a túlélők Görögországba?

Én Jugoszlávián át mentem. Legalább ezer görög tért vissza ekkoriban Görögországba – mindennap tíz-tizenkét zsidó, köztük ismerősök, barátok és az öcsém, akinek sikerült visszaszöknie Athénba, és beállt a partizánok közé.²⁸

Pénzünk az nem volt, és a közösség sokat nem segíthetett; csak azt intézték el, hogy rendszeresen étkezzünk. Azokban az időkben sokan még azt hitték: érdemes várni, hogy Szaloniki valamennyi zsidója visszatérjen. Így jöttem rá, hogy senkinek sincs fogalma róla, mi történt a megsemmisítőtáborokban. Az öcsém és a barátai egyszer meghívtak egy vendéglőbe. Evés közben a barátai arra kértek, mondjam el, milyen volt Auschwitz. Így kezdtem a leírást: „Onnan senki sem fog visszajönni. Lemészároltak és elhamvasztottak mindenkit.” Ám ennél többet nem mondhattam, mert az öcsém félbeszakított, mintha figyelmeztetné a társaságot: „Ne beszélgetsetek vele; nincs ki mind a négy kereke. Hát el lehet hinni, amit összehord? Hogy embereket hamvasztottak el?” Még olyasvalakinek sem hittek, aki ott járt, mint én. Senki nem tudta felfogni.

Miután egy darabig időztem Görögországban, több túlélővel együtt úgy határoztunk, hogy számunkra Erec Izrael az egyetlen

megoldás. Valamennyiünk családját Szalonikiból valamelyik táborba deportálták, és ott megölték őket. Nem maradt senkink. Hogyan is élhetnénk itt tovább? Képzelden el az ember egy helyet, ahol a családjával élt, és gondolja végig: „Valamikor itt éltem, és itt volt mindenki: egy négygyerekes család, négy fivér és nővér, anya és apa.” Életünknek ez az epizódja a mi számunkra véget ért.

1946-ban költöztünk Palesztinába. Az illegális bevándorlókat szállító *Henrietta Szold* hajóval érkezünk meg Haifába. Itt háború várt ránk a britek ellen, akik nem engedtek kiszállni a hajóból.

Megmondtuk nekik, hogy Erec Izraelben akarunk élni, és nincs más hazánk, ők azonban arra kényszerítettek, hogy Ciprusra menjünk. Három hónapot töltöttem egy ciprusi brit táborban, más szaloniki görögökkel együtt. Egy másik tábor olyan zsidókkal volt tele, akik Romániából és Lengyelországból jöttek Olaszországon át. Egész Ciprus egyetlen nagy menekülttábor volt. Három-négy hónap után csoportokra osztottak minket, hogy majd eszerint kapunk bevándorlási vízumot Erec Izraelbe. Csakhogy vízümből még a táborlakók felének sem jutott. Így aztán elhatározták, hogy sorsot húzunk. Nyertem a sorshúzáson, és 1946-ban az elsők között vándoroltam be Palesztinába.

Mi történt, miután megérkezett?

Megérkezésem után felkerestem Jeruzsálemben az egyik nagybátyámat, és megismétlődött, ami Görögországban történt. Belekezdtem a beszámolómba, és a bácsi egy szót sem akart hallani az egésztől: „Ne beszélj zöldségeket! Csak nem gondolod, hogy hiszek neked?” Ő se hitt nekem, és megint agyalágyultnak néztek.

Nem akart hinni magának?

Még beszélni se akart róla! A történet elképzelhetetlen és felfoghatatlan volt. Amikor „hamvasztásról” és „gyilkosságokról” tettem említést, mindezt abnormálisnak tartották... már kétségeim támadtak, hogy nem én tévedek-e? Emberi lények nem érthetik meg ezeket a dolgokat. Nos, azóta óvatos vagyok. Se otthon, se baráti körben nem szólok egy szót se; még akik a legközelebb állnak hozzám, azok se tudnak semmit. Miért mondjak el nekik bármit is, ha nem akarnak hinni nekem?

Először építkezéseken dolgoztam. Aztán, amikor kitört a függetlenségi háború, beálltam a katonasághoz, és két évig a haditengerészetnél szolgáltam. 1950 végén szereltem le, 1951-ben pedig megnősültem. Két gyerekem van: egy fiam meg egy lányom. Az egyik nő, a másik férjezett.

Önmaga előtt mivel magyarázza, hogy életben maradt? Szerencséje volt? Vagy tehetsége volt a túléléshez?

Egyik sem. Voltaképpen nehéz elhinni, hogy életben maradtam. Nem is hiszem el mind a mai napig. Ha arra gondolok, hogy élek, mindig úgy rémlik, egy táborban vagyok. Hiszen onnan nem lehetett megszökni.

Gyakran gondol rá? Gyakran jut eszébe valamiről?

Van, amit nem lehet elfelejteni. Az egész családomat elvesztettem – anyát, apát, a két húgomat.

Van, hogy éjszaka álmodik minderről?

Nem, álmodni nem szoktam. Inkább próbálom megérteni, hogy kerülhettem ilyen helyzetbe.

Szégyelli magát?

Nincs miért szégyenkeznem. Ítéletet hoztak a zsidó nép és a Sonderkommando ellen. Egyikünk se követett el bűnt; soha nem lopott egyikünk sem. A németek áldozatai voltunk, és ők tetszésük

szerint bántak velünk. Az egyetlen bűnünk az volt, hogy zsidók voltunk.

Még egy kérdés: hitről, vallásról, Istenről. Hitt-e Istenben, mielőtt mindez történt, és a holokauszt hatására elvesztette-e a hitét? Vagy ellenkezőleg, az életben maradása megerősítette hitét az isteni Gondviselésben, amely segítette és irányította sorsa útjain?

Hiszek Istenben, de nem úgy, mint a vallásosak, akik soha semmin nem mentek keresztül. Életben maradásom csodája bizonyítja rá, hogy létezik egy legfelső erő, amely vezérli a világot.

A mai napig kísért a látvány, hogy két- vagy háromezer emberről másnap reggelre egy rakás hamu és por lesz. Hát el lehet az ilyet felejtetni? Soha! Nem olyasmi ez, amiről mesélt valaki, vagy amit egy könyvben olvastam. Ha államunk lett volna, mindez nem történhetett volna meg. A lényeg: aki a háború előtt települt le Erec Izraelben, életben maradt. És ki segített? Talán az Isten? Nem. Bár lehet, hogy az ég rendezte így...

A *haredim* (ultraortodox zsidók) szerint a holokauszt azért történt meg, mert a zsidók nem engedelmeskedtek a Tórának, és nem tartották be a parancsolatokat – de Görögországban mindenki vallásos volt. Én minden este elmentem a zsinagógába, szombatkor is, péntek este is. Mit értem vele? Mára más lett nálam a rangsor: elsőnek jön az állam, és csak másodiknak a vallás. Ha valaki vallásos akar lenni, szíve joga. De első az állam, és fölötte áll minden vallási formának. Izrael kivételével a zsidóknak egyetlen állam se jelent semmit. Amerikában az összes zsidó imádkozik, és mi haszon van belőle? Ülnek, imádkoznak, és azt hiszik, ilyesmi nem történhet velünk többé. Nos hát – tévednek.

Alig tudom elmondani az embereknek, amit ott láttam. Éjjelnappal jöttek a transzportok, emberek ezrei, sok ezer fajta család, különféle országokból. Ma államunk van, és a fiataloknak, akik

Amerikába mennek meggazdagodni, végig, de igazán a legvégéig végig kellene gondolniuk, hogy mi fog történni a gyerekeikkel.

Hadd tegyek egy végső megjegyzést. Egy napon, amikor meghallották, hogy Hollandiából és Belgiumból érkezett transzport, az SS fő-fő tolvajai odasereglettek. Mind tudták, hogy Belgiumban sok a gyémánt. Így aztán két SS-tiszt lejött a vetkőzőhelyiségekbe, és megmotozták az embereket, hogy előkerüljenek a gyémántok. Hallottam, ahogy beszélgetnek: „Ezek a zsidók olyan elhagyottak, hogy még saját államuk sincs.” És utána legyilkolták a zsidókat.

Most, hogy államunk van, soha nem fogom elhagyni – se Amerika, se Párizs, se bármilyen más hely kedvéért. És ennek az az oka, hogy a saját szememmel láttam: semmit se ér a nép, amelynek nincs állama. Egy nép éljen a saját államában, és ez az állam legyen minél erősebb. Ez a tanulság, amelyet Auschwitz-Birkenauból, a Sonderkommandónál végzett munkámból magammal hoztam.

Leon Cohen
Fényképezte Lilli Eis (Cohen),
Tel-Aviv-Athén

LEON COHEN:

„Elvesztettük ember voltunkat, robotok lettünk”

Leon Cohen szobájában a televízió-készülék tetején egy igen jóképű fiatalember arcképe látható. A férfi, aki a széles karosszékben velem szemben ült, ennek az arcképnek volt halvány árnyéka. Mire megismerkedtem vele, Leon Cohenből, a fess szaloniki úri-fiúból megtört ember lett. Nagyon nehezen járt; az egészsége törékeny volt. Az élet teherré vált számára. Néhány hónappal később meg is halt.

Leon Cohen nem beszélt folyékonyan héberül. Angolul és egy keveset franciául beszélgettünk. Cohen világfi volt. Ha nincs a holokauszt, alighanem gazdag és befolyásos ember lett volna belőle. Első felesége, egy gazdag szaloniki zsidó bankár, Jehosua Perahia lánya, jelenleg Athénban él.

Mint az auschwitz-birkenai Sonderkommando tagja, Leon Cohen borzalmas munkát kapott: ő rántotta ki a halott zsidók szájából az aranyfogakat. Éjjel-nappal szét kellett feszítenie a holtak szorosan összepréselt állkapcsát, hogy a szájüregben arany után kutasson. Nem tudom, ez volt-e a legkeményebb munka a krematóriumban, de úgy sejtem, hogy lemészárolt zsidó testvéreink testéből darabkákat kitépni különösen nyomasztó lehetett. Leon soha nem felejtette el ezeket a napokat. Beszámolója való-

sághű és vérfagyasztó volt. Még ma is látom magam előtt, ahogy az ujjain számolja ki, hány kiló aranyat sikerült egy nap a halottakból kibányásznia.

A sors utolsó éveiben sem volt kegyes hozzá. Öregségére megkeseredett, magányos és elhagyatott lett. Egyik legkedvesebb hozzátartozója kerülte őt, és visszatért Athénba. Az egészsége egyre romlott. Bürokratikus időhúzás vagy hanyagság miatt Németországtól nem kapott jóvátételt. Arcvonásai erényeiről és nemes tulajdonságairól: nagyfokú tisztességről, becsületességről, emberiségről, a leereszkedés és a narcizmus teljes hiányáról tanúskodtak. Nekem úgy tűnt: Leon Cohen mindenkire tekintettel volt, kivéve önmagát. Auschwitz-Birkenauban mindenesetre így viselkedett.

A holokauszttal előtt Leon Cohen kereskedő volt, a görög hadsereg szállítója. Már tizenöt évesen jómódú, sőt vagyonos volt. A németek mindenéből kiforgatták őt és családját, de büszkeségétől és előkelő szellemétől nem foszthatták meg.

Soha nem fogom elfelejteni, mekkora hatással volt érzelmeimre az a néhány óra, amelyet Leon Cohen társaságában töltöttem. Mindhárom találkozásunk alkalmából szívélyes házigazda volt. Csak élete utolsó néhány hónapjában kért elnézést, amikor már nagyon rosszul érezte magát: „Hamarosan jobban leszek, és akkor a legnagyobb örömmel találkozom újra önnel.” Utolsó interjúnk alkalmából már ágyhoz volt kötve, és többé nem is kelt fel. Ám még ekkor is erejét összeszedve válaszolt kérdéseimre, és elevenítette fel élete auschwitzi fejezetét. Köszönöm, kedves Leon. Azt kívánom, szolgáljon emlékművedül ez a fejezet.

Cohen úr, auschwitz-birkenai tartózkodásáról szeretnék beszélni önnel, arról az időről, amikor a Sonderkommandóban szolgált. Elő-

ször azonban arra kérném: idézze fel görögországi gyermekkorát. Hol született?

1910. január 15-én születtem, Szalonikiben. Ott végeztem el a Leon Gatenyo-féle, francia-német tulajdonban lévő üzleti iskolát. Utána állást kerestem. Először az akkor Szalonikiben rendezett nemzetközi vásárnál dolgoztam, később egy hanglemezt és rádiókészülékeket értékesítő vállalkozáshoz kerültem. Éppen akkor kezdett működni Görögországban a Decca. Később behívtak a hadsereghez.

Otthon hagyományos vagy világi nevelést kapott?

A neveltetésem nem volt különösebben zsidó jellegű. A judaizmushoz csak a heti egyszeri héber leckeóráink kapcsolak. A tanítónk megtanított az alapszavakra: az *ani*-ra (én), az *atá*-ra (te), a *hu*-ra (ő, hímnemben) és az *anahnu*-ra (mi), vagyis a legelemibb héberre. Ezzel szemben kiváló francia nevelést kaptam, mivel a tanárom igazgatója és alapítója volt a Chevalier de la Liaison Française iskolának. A legértékesebb francia irodalmat tanította.

A szüleinek mi volt a foglalkozása?

Apám jómódú, sikeres kereskedő volt. Németországból és Ausztriából importált árut. A magánszektorral is kereskedett; brüsszeli kiskereskedőkkel állt kapcsolatban. A cégénél tizenöt alkalmazottja volt. Évente hat hónapon át külföldön bonyolított le üzleti utakat.

Testvérei voltak?

Igen, négyen voltunk gyerekek. Rajtam kívül még ketten éltek túl a holokauszttal: Robert öcsém, aki Lyonban él, és Agnes nővérem, aki 1947-től Párizsban élt, és néhány éve elhunyt. Margot húgomat, aki akkor éppen gyermeket várt, a németek elfogták, és a báró Hirsch-féle gettóba vitték.¹ Később anyánkkal együtt Auschwitz-Birkenauban deportálták. Mielőtt szülhetett volna, a magza-

tót kitepték a méhéből, és a halálához is ez vezetett. Apámnak szerencséje volt: egy évvel a németek szaloniki bevonulása előtt természetes halállal távozott az élők sorából..

*Hány éves volt a németek bevonulásakor? Mire emlékszik a meg-
szállás első szakaszából?*

Harmincéves voltam. A megszállás előtt a görög Hadügyminisztérium hivatalos szállítója voltam. Különféle árukkal láttam el a minisztériumot: a széles termékskálából azonban hiányoztak a fegyverek. Franz Jessen személyében németországi ügynököm is volt, aki elősegítette, hogy a hadsereg számára fontos árukat importálhassak. Sikeres üzletember voltam, számos jelentős összeköttetéssel. Akárhová mentem, kinyíltak előttem az ajtók. Görögország és Németország együttműködött a megszállás alatt; közös üzleti vállalkozások fűzték össze őket.

Mivel foglalkozott Szalonikiben a megszállás előtti hónapokban?
Néhány hónappal a németek megérkezése előtt hívtak be a görög hadseregbe.

Ne felejtse el, hogy 1940–41 telén Olaszország és Görögország háborúban állt egymással. Három hónappal a háború előtt nagyszabású fegyverüzletet ütöttem nyélbe a hadsereg számára. Akkoriban Görögországot Metaxas vezette – diktátor volt, de sikerült egyesítenie a nemzetet. Amikor kitört a háború, a görögök – köztük természetesen a zsidók is – teljes összhangban ragadtak fegyvert a haza védelmére.

Emlékszik, hogyan találkozott először a németekkel?

De még mennyire! Az irodámban ültem, amikor megjelentek, és arra kértek: beszéljessünk. Azt mondták, tudják, hogy a görög hadsereg szállítója vagyok. Miután ezt megerősítettem, felszólítottak, hogy ezentúl lássam el a hajógyárat is, továbbá közölték,

hogy mostantól ők irányítják a Hadügyminisztériumot. Vállaltam, hogy teljesítem utasításukat; nem volt más választásom. Ezután telefonon beszéltem egy Barotzi nevű barátommal, aki a görög vámhivatal munkatársa volt, és beszámoltam neki a németek követeléséről. Tudattam vele, hogy nem akarok a németek szállítója lenni, és megkérdeztem, nem vállalná-e ő ezt a szerepet. „Miért ne? – felelte. – Csakhogy pénzem, az nincs.” Megnyugtattam, és azzal biztattam, adódik majd valaki, aki finanszírozza a beszerzéseket.

Közben a zsidó lakosság elleni rendszabályok egyre durvábbak lettek. 1942 nyarán fiatal zsidó férfiak ezreit rendelték ki a Platia Eleftheriaszra (Szabadság tér), köztük engem is. A tűző napon görög katonák kínoztak bennünket órákon át. A németek körülvettek bennünket; élvezték a látványt, vihogtak és fényképeztek. Nekem nem kellett végig ott maradnom, mert volt egy papírom, ami tanúsította, hogy a németeknek dolgozom a hajógyárban.

Legközelebb mikor találkozott személyesen a németekkel?

1942-ben, amikor a szaloniki német börtönbe zártak. Sikerült megszöknöm, és visszamentem az irodámba, ahol egy társammal együtt rendbe szedtük a vállalkozásom dolgait. A biztonságunk kedvéért sikerült az Unió banknál, Szaloniki legnagyobb zsidó bankjánál vezetett számlánkra némi pénzt helyeznünk. Aláíratlan csekkeket küldtem a banknak, majd délután személyesen is megjelentem, és aláírtam a csekkeket. Ott, a bankban ismerkedtem meg az első feleségemmel. Azt, hogy Jehosua Perahiának, a bank tulajdonosának és igazgatójának a lánya, csak sokkal később tudtam meg. Gyönyörű volt, és nagyon fiatal. Nem állíthatom, hogy az apja lelkesedett volna a házasságunkért, de a szerelem mindent legyőzött, és 1943. január 15-én, vasárnap a Beit Saulban, Szalo-

nikai vezető zsinagógájában házasságot kötöttünk. Két hónappal később indították el a németek Auschwitzba Szaloniki zsidóságát.

Először gettóba költöztettek. A gettó Szaloniki alvárosában volt, közel az otthonomhoz. Onnan egy távolabbi gettóba szöktünk, mert úgy gondoltuk, ott később tartóztatják le és küldik valamelyik koncentrációs táborba a zsidókat. Amikor kiderült, hogy a németek ebből a gettóból is deportálnak, elhatároztuk, hogy átszökünk a sógornóm lakásához közeli Szent György-negyed gettójába; ebben a negyedben a háború előtt csak zsidók éltek. Ekkorra már nem apósomé volt a bank. A németek kisajátították a házat is: egy fényűző, ötszobás tengerparti épületet. A gettóban tíz ember osztozott egy zsúfolt kis lakáson. Apósom egyik jó barátja, Nikosz Hadzijanakis kitartón buzdított, hogy szökjünk meg innen is. A családban mindenki ellenezte ezt, feleségemtől és tőlem eltekintve. A többiek úgy gondolták, hogy a szökés valamennyiünket veszélybe sodorná.

Nekem két közeli barátom volt, mindkettő keresztény. Az egyiküket, Barotzit már említettem; a vámhatóság alkalmazásában állt. A másikat Tzambazinak hívták. Iratokat hamisítottak számunkra, melyekben görögökként szerepeltünk. Belőlem Leonidasz Kokinakisz lett, a feleségemet új nevén Amalia Kokinakisznak hívták. Apósoméék új, görög neve Peridisz volt. Egy este ez a két keresztény barátom feldúltan állított be hozzánk: közölték, hogy máris csomagolnunk kell, és menekülnünk a gettóból. Megtudták, hogy a németek másnap szándékoznak táborokba szállítani a zsidókat. Csak a feleségem meg én vállaltuk a szökést; a többiek mind nemet mondtak. A háború után kiderült, hogy a sógornóm, akit Auschwitzba vittek, röviddel azelőtt, hogy éhen halt, azt mondta a barakkban az egyik barátnőjének: „Micsoda

szörnyű hiba volt, hogy nem hallgattunk Nikóra. Bárcsak hallgattam volna rá, és megszöktem volna a gettóból...”

Barátaink tervet készítettek: részegséget kellett színlelnünk. Magunkhoz vettünk két üveg ouzót, és lefejtettük ruháinkról a sárga csillagot. Én kalapot vettem, a feleségem bekötötte a fejét. Utána az utcán hangosan gajdoltunk görög népdalokat, és időnként eszelős nevetésben törtünk ki. Amikor elmentünk a német főparancsnokság mellett, még hangosabban danoltunk és röhögcséltünk. Még meg is kínáltuk a németeket egy kis piával. Azt mondták: „Danke schön, danke schön!” (Köszönjük szépen, köszönjük szépen!)

Barátaink Szaloniki egyik legszegényebb negyedében egy házhoz vezettek, ahonnan néhány nap múlva továbbmentünk egy Szalonikihez közeli faluba, Szidirokaszba. Ekkorra a zsidók, bárhová mentek, legfőljebb néhány napra lehettek biztonságban. A falu közel volt az olasz megszállási övezet határához. Itt legalább egy hétig időztünk. A menedékül szolgáló ház tulajdonosa ismert egy vasúti technikust, aki az olasz zónában dolgozott. Azt terveztük, hogy az ő társaságában egy katonai állományt szállító vonaton Larisza² és Athén felé szökjünk. A háziúr azt mondta a technikusnak, hogy az asszony szüleinek tiltakozása ellenére házasodtunk össze, és a szülők elől menekülünk. A technikus kész volt segíteni: személyes öltözőjében fog elrejtetni, persze illő díjazás fejében.

Az utazás két napig tartott. Alig fértünk el az öltözőben, de semmilyen célból nem hagyhattuk el, nehogy a vonaton utazó katonák meglássanak. Egy magas rangú olasz tiszt azonban észrevett bennünket, mi pedig biztosra vettük, hogy végünk van. Ám nagy meglepetésünkre a tiszt barátságosan eltársalgott velünk, csak arra figyelmeztetett, hogy ne hágjuk át a biztonsági szabá-

lyokat. Nem volt kétséges, hogy tudja, kik vagyunk. Amikor elbúcsúztunk, a legjobbakat kívánta, feleségemet pedig arcon csókolta.

Athéntól nem messze, egy kis településen szálltunk le a vonatról, és taxin mentünk tovább. Athénban az Aharnon utca 50.-be mentünk, Dionisszisz Kolokotszasz otthonába; ő a háború előtt cégem dél-görögországi ügynöke volt. Kolokotszasz nem számított ránk, mégis habozás nélkül befogadott. Néhány nappal később Athén Patisszia negyedébe költöztünk, ahol egy kis házat béreltünk. Egy hónap múlva Nikosz Hadzijanakis és az athéni olasz követség néhány alkalmazottja segítségével apósom családja is csatlakozott hozzánk; apósomnak jó barátai voltak az olasz követségen. Hamis papírokat kellett szereznünk nekik; Perahia ugyan szóban és írásban egyaránt kifogástalanul tudott görögül, de félreismerhetetlenül zsidónak látszott, felesége, az anyósom pedig csak franciául és ladino nyelven beszélt.

Következő búvóhelyünkön azt mondtam a Krétába való tulajdonosnak, hogy az anyósom süketnéma, az apósom pedig kisázsiai menekült. Az álcázást betetőzendő, Szűz Mária-képeket akasztottunk ki a szobánkban, és a helyi püspök még meg is látogatott. Közben megtudtam, hogy Nikosz több ízben mentette meg apósomékat Szalonikiben, egy alkalommal éppen azelőtt, hogy a németek le akarták tartóztatni őket.

Mintegy három hónappal később egy napon a borbélynál jártam – ez mindennapi programom volt, hogy híreket halljak, és egy kis friss levegőt szívjak. Inglesszisz, a borbély kollaboráns volt – amit akkor még nem tudtam –, és feljelentett a németeknél. Apósom aznap velem akart jönni, de szerencsére otthon maradt. Az áruló, aki tudta, hogy apósom jómódú bankár, egyszer csapdába akarta csalni a feleségem felhasználásával; a terve azonban

nem sikerült. Merő véletlenségből ezen a délelőttön az egyik görög barátom is ott volt a borbélyüzletben, és rögtön azután, hogy letartóztattak, felhívta egyik barátját, George Ladasz nagyiparost, aki átrohant a házba, ahol feleségem és a szülei rejtőzködtek, közölte, hogy engem letartóztattak, és sürgette őket, hogy minél gyorsabban hagyják el a házat.

Családom ezúttal is habozott, és Ladasznak már-már erőszakkal kellett átszállítania őket egy biztos házba Athén egyik módos negyedében. A ház feleségem egyik barátnőjének családjáé volt, akik felülmúlhatatlan jóindulattal és melegséggel fogadták a menekülteket. Feleségem és apósomék akár az egész háborút is ott tölthették volna. Apósom azonban, a maga veseszületett tapintatával, senkinek sem akart a terhére lenni és kihasználni a jó ismerősök nagylelkűségét; inkább új búvóhelyre akart költözni. Ekként feleségem és szülei továbbmentek az athéni belvárostól messzire eső Kalithia negyed egy elszigetelt házába, ahol a háziúr lakásában kaptak egyetlen szobát.

Egy napon a feleségemnek problémája támadt a fülével, és elment kezelésre egy Athanassziosz Papathanasszopolousz nevű görög orvoshoz. Apjához hasonlóan az orvos is szabadkőműves volt, és ezért kész volt segíteni a családon. Elvitte őket a klinikájára, és két másik orvos közreműködésével különböző házaknál szerzett nekik búvóhelyet. A feleségem az első orvos édesanyjának az otthonában vészelte át a háborút, és apósomék ugyanígy menekültek meg egy másik lakásban. Az orvos úgy intézte, hogy esténként találkozhattak. Mindhárman odaadóan gondoskodtak feleségemről és szüleiről.

És önnel mi történt, miután a németek letartóztatták?

A német rendőrök bevittek a sarki patikába, majd onnan a Gestapo központjába a Szeptember 3. utcában. Pisztolyt szegeztek a

homlokomnak, megparancsolták, hogy fogjam be a szám, és kocsin elvittek egy kis fogdába, ahol megvertek és megkínoztak. Aznap éjjel tizenegykor belépett egy hosszú szakállú, sötét szemüveges ember, és azt mondta: „Maga egy szemét gazember.” „Mit követtem el?” – kérdeztem. „Nem árulja el nekünk, hol bujkál az apósa” – felelte. Mire én: „Nem tudom a címet, de ha akarja, odavezetem.” „Ezt hogy érti? – kérdezte az alak. – Maga vagy hazudik, vagy bolond.”

Belőttek egy kis autóba, és hazahajtottunk. Ott persze nem volt senki. A németek kifosztották a házat, majd egy német tiszt elé vittek, aki verni kezdett. Álltam a sarat, és azt ismétелgettem, hogy nem tudom, hol bujkál az apósom. Ekkor bevitték egy szobába, ahol valaki azt mondta: „Ha hajlandó nekünk dolgozni, nagyon sok pénzt kereshet.” Az én fejemben azonban csak a szökés járt. És éppen ekkor lépett be a helyiségbe az a tiszt, aki Szalonikiben letartóztatott. Emlékezett rám, és tudta, hogy megszöktem.

Innen a Haidarba vittek; ez volt a központi börtön, ahová azokat zárták, akiket halálra vagy koncentrációs táborra ítélték. Engem egy pincébe vezettek, ahol már más zsidó foglyok is voltak. Ott maradtam pészachig. Időközben a németek hozzáláttak a zsidók összeszedéséhez; ebben zsidó kollaboránsok, például a Recanati fivérek segítettek nekik. Hatvan zsidó fogoly volt abban a pincében, és hónapokon át időztünk ott.

A németek folytatták az Athénban tartózkodó zsidók begyűjtését. Utasították az athéni főrabbit,³ adjon nekik listát gyűlekezeete tagjainak nevééről és címéről. A rabbinak volt annyi esze, hogy azt felelje: aznap nem tudja elkészíteni, és a munkához egy hétre van szüksége. Öt napot kapott. Ezt az időt arra fordította, hogy szökésre buzdítsa a zsidókat. Sok athéni zsidó éppen a főrabbi figyelmeztetése miatt menekült meg.

Hogyan csalták törbe a németek az athéni zsidókat?

A németek parancsára a zsinagóga kapujára kiragasztottak egy hirdetményt, miszerint a zsidók pészach előtt tíz kiló maceszt, továbbá némi olajat és cukrot kapnak. A pészach előtti nap reggelén rengeteg zsidó gyűlt össze. A németek húsz teherautóval jöttek értük. Hát így állítottak kelepcét a mit sem sejtő zsidóknak.⁴ A zsinagógától kivitték őket a Sztanosz Larissziszre, a központi pályaudvarra.

Megmondták, hogy Auschwitzba viszik magukat?

Nem, a végállomást nem jelölték meg pontosan. Összezavartak, félrevezettek minket. De emlékszem, hogy a vonaton Nehama úr lánya⁵ hozzám fordult, és azt mondta: „Ne aggódjon, Leon!”, mire én azt feleltem: „Hogy érti azt, hogy »ne aggódjak«? Meghalni megyünk!”

Honnan tudta ezt?

A gettóban terjedő mendemondákból. A forrást nem tudom megjelölni, de az emberek egyre arról beszéltek, milyen rettenetes sorsot szánnak nekünk a németek.

Mikor indult el a transzport?

Nem emlékszem pontosan, de azt hiszem, november végén érkezünk meg Auschwitzba.

A fogadtatásra emlékszik?

Nagyon is jól. Dr. Mengele várt minket.⁶ Fiatal ember volt, a harmincas éveiben járt. Mellette egy nő állt, minden bizonnyal az asszisztensnője, és két hatalmas német juhász. Mengele elkezdte a szelekciót: „Links, rechts, links, rechts” (balra, jobbra, balra, jobbra). A fiatal férfiak az egyik oldalon gyülekeztek, a nők, a gyerekek és az öregek a másikon. Én a fiatalok közé kerültem. Hosszú ideig álldogáltunk, majd utasítottak, hogy üljünk le. Volt ott egy Salvatore nevű szaloniki zsidó, akinek német felesége volt. Az első kö-

zé tartozott, akiket Auschwitzba hoztak. Megkérdezte, hogy vagyunk.⁷

Hogy került be a Sonderkommandóba?

Még aznap elvittek Birkenaubá. Auschwitzban, a főtáborban csak egyetlen kis krematórium volt. A megsemmisítőtábor, a szó teljes értelmében, tulajdonképpen Birkenau volt. Egy barakksorba kísérték; az én barakkom számára nem emlékszem. Itt helyeztek bennünket karanténba. Utána tetoválták a karunkba a számokat.

Megengedi, hogy megnézzem a számát?

Hát persze, nyugodtan. Látja? Száznolcvankétezer-négyszázkilencvenkettő. Ez volt a számom Birkenauban. Vagyis „az új nevem”. A karanténblokkban öt ember aludt egy priccsen. Néhány nap múlva bizonyos barátaink óva intettek, hogy ne lépünk be a Sonderkommandóba. Azt mondták, ha ott munkára kényszerítenek, pár hónap múlva megölnek. Aki tagja a Sonderkommandónak, annak jóformán semmi esélye az életben maradásra. A németeknek nem áll érdekükben, hogy bűneik szemtanúit életben hagyják.

Ki volt az, aki figyelmeztette erre?

Olyan zsidók, akik a krematóriumok közelében dolgoztak, és látták, hogy ott mi folyik. Az egyikük egy zsidó orvos volt.

Elmagyarázták, mit jelent a „Sonderkommando” kifejezés?

Persze, méghozzá részletesen és aprólékosan. Elmondták, hogy akit beosztanak a Sonderkommandóba, az nem hagyhatja el élve.

Egy hónapot töltöttünk a karanténbarakkokban. Egy nap egy német keresett fel bennünket egy zsidó orvossal, aki „megvizsgálta” a foglyokat. Mivel folyékonyan beszéltem németül, a bajtársaim engem választottak tolmácsnak. Odamentem az orvo-

sokhoz, és arra kértem őket, ne vegyenek fel minket a Sonderkommandóba.

Néhány nap múlva megjelent egy fiatal, harminc körüli német, aki beszélt franciául. A blokkfelelőssel tárgyalt valamiről. Másnap visszajött, és azt kérdezte tőlem: „Ugye beszél franciául?” Igennel feleltem, és megkérdeztem, mit kíván tőlem. Ekkor közölte, hogy kétszáz erős férfira van szüksége vasúti rakodáshoz. Azt mondtam, a barakkokban lakó görög zsidók nagyjából kétszázan vannak, és el tudnák végezni ezt a munkát. Mindenféle nehéz munkára alkalmasak.

Csak természetes, hogy hittem neki; tényleg azt gondoltam, hogy közönséges fizikai munkára céloz. Úgy képzeltem, ha bemutatjuk a németeknek, hogy erősek vagyunk, és minden munkát tisztességesen elvégezzük, akkor majd jól fognak bánni velünk. Milyen naivak voltunk még! A férfi azt mondta, másnap visszajön, és távozott; nekünk pedig készülnünk kellett a kivonulásra. Amikor görög barátaimhoz visszatérve elmondtam, mit kért tőlem a fiatal német, megkérdezték, miféle munkát kellene végeznünk. Azzal nyugtattam őket, hogy együtt maradunk, és enni kapunk.

A férfi másnap visszatért, és felszólított bennünket: „Görögök, ahányan vagytok – kövessetek!” Körülbelül százötvenen voltunk, és éppen egy hónap óta voltunk karanténban. Amikor elhagytuk a barakkokat, a német azt kérdezte: „Tudtok énekelni? Miért nem énekeltek valamit?” Így hát dalra fakadtunk. Mindig voltak dalaink, amiket szívesen énekelünk együtt – görög népdalok, hazafias dalok és egyebek. Még mindig pozitív hangulatban voltunk.

A német a táboron keresztül a 13. blokkhoz vezetett minket.⁸ Az ottani németek kinyitották a barakkokhoz vezető ajtót, és

utasítottak, hogy menjünk be. Bevonultunk. Odabenn már voltak más foglyok is, akik megkérdezték: „Mit kerestek itt?” Megmondtuk, hogy segíteni fogunk nekik az állomáson végzett munkájukban. Az egyik így válaszolt: „Ó, ti hülyék! Ez itt a Sonderkommando. Miféle állomásról képzelegtek?” Annyira megdöbentem és annyira féltem, hogy szinte megbénultam. A fogoly pedig így szól: „Átejtettek titeket. Higgyétek el, ez a Sonderkommando.” Így csalogattak be a Sonderkommandóba. A fogolyról később kiderült, hogy ő Georges, a *Blockälteste*-nk.

Nem tiltakoztak, amikor ezt megtudták? Nem próbálták visszavonni ezt a szörnyű döntést?

Tiltakozni? Kinél? Miután a barakkokba értünk, a németek ránk zárták az ajtót, és azzal punktum.

Tehát ettől kezdve a Sonderkommando tagjai voltak.

Hát igen, így történt. A 150 görögöt elosztották a négy krematórium között, és megkezdődött életünk sonderkommandós fejezete.

Mikor álltak munkába?

Még aznap éjjel. Amikor megérkeztünk „munkahelyünkre”, a németek ötösével csoportokra osztottak. Amikor a csoportom egyik tagja felfogta, miben áll a munkánk – hogy halott zsidókat kell elhamvasztanunk –, a lángok közé vetette magát. Nem bírta elviselni a gondolatot, hogy zsidó testvérei holttestét kell elégetnie.

Fel tudná idézni, hogyan kezdődött sonderkommandós tevékenysége?
A barakkokban töltött első éjszakán a veterán krematóriumi foglyok elmondták, miben áll a munkánk. De elbeszéléseik eltörpültek a valósághoz képest.

Sokkolva voltunk, de kevesen gondoltunk öngyilkosságra. Ez túl könnyű megoldás lett volna. Másnap reggel kimentünk a táborba. A németek nem a hamvasztó berendezésekhez, hanem a

hamvasztógödörkhöz vittek.⁹ A gödrök mellett valamiféle kézikocsikat láttam, a közelben pedig egy kis kapuval ellátott épületet. Később rájöttem, hogy ebben gázosítják el az embereket. Mintegy fél órán át kinn várakoztunk, aztán utasítottak, hogy nyissuk ki az ajtót.

A holttestek egyetlen nagy masszaként zúdultak ki; ezeket kellett a kocsikra rakodnunk. Nyitott kis targoncafélek voltak, hasonlóak a szénbányák csilléihez; sokkal kisebbek, mint egy vasúti kocsi. Ezekben vittük a holttesteket a gödörkhöz. Először női és gyerekholttesteket dobtak a gödörbe, majd ezekre egy réteg fa került. Aztán férfigholttestek rétege következett és így tovább, mígnem a legalább három méter mély gödör megtelt. Ekkor a németek benzint öntöttek a gödörbe. A tetemek és a fa elegyből ragyogó láng szökött fel.

Mit érzett, amikor – életében bizonyára először – ennyi holttestet látott?

Mit mondhatok erre? Rettenetes volt. Nem tudom szavakba foglalni. Rettenetes...

Először tehát a hamvasztógödörknél dolgozott.

Úgy van.

És később?

Később áthelyeztek a krematóriumokhoz. Először a III. (IV.) krematóriumba kerültem.¹⁰

Meddig maradt ott?

Három napig. Ki kellett lépnem, mert összerúgtam a port a blokkfelelőssel. Így kerültem a II. (III.) krematóriumba, és mindvégig ott is maradtam.

Leírná az épületet?

Hogyne. Nagyon hosszú volt. Az alagsorban volt a vetkőzőhelyiség, és mögötte a gázkamra, amely minden tekintetben úgy né-

zett ki, mint egy zuhanyozó. A vetkőzőhöz tizenöt lépcsőn kellett lemenni.

És milyen volt a gázkamra?

Nagyon hosszú. Szerintem több mint ötven méter hosszú és hat méter széles.

Hányan fértek el benne?

Rengetegen. Sok százan. Miután levetkőztek, egyenesen a gázkamrába terelték őket.

A sonderkommandósok végig a vetkőzőben tartózkodtak?

Igen. A sonderkommandósok egy csoportja már a vetkőzőben várta az áldozatokat. Az volt a feladatuk, hogy a nyugtalanul viselkedő embereket – időnként akadtak ilyenek – lecsillapítsák. Az volt az elképzelés, hogy az egész folyamat nyugodtan, minden izgalom és zavargás nélkül menjen végbe. A németek nem tűrtek rendbontást.

Hány sonderkommandós volt a vetkőzőben?

Nagyjából tizenöt.

Figyelmeztették a zsidókat, hogy csapdába kerültek, és néhány perc múlva a szomszédos helyiségben gázzal megfojtják őket?

Maga nem tudja, mit beszél! Ilyet mondani az embereknek? Hogy mondhattam volna el, hogy hamarosan megölik őket? Ezt a borzalmas igazságot senkinek sem lehetett megmondani. Meg kell értenie: ebbe a ravasz és kifinomult rendszerbe nem lehetett beavatkozni. Azok az emberek halálra voltak ítélve, és mi semmit sem tehettünk ez ellen. A németek a legálnokebb módokon hazudoztak. Nekünk nem volt más választásunk, mint engedelmessékedni. Mi mást tehettünk volna? Ha figyelmeztetjük az embereket, az min változtatott volna? Senkinek sem volt esélye az életben maradásra, sem a családfőnek, sem a családtagoknak. Szökni lehetetlen volt. Ismétlem: lehetetlen.

Nem volt a gyilkosságig vezető folyamatban olyan pillanat, amikor figyelmeztethették volna az áldozatokat? Nem mondhatták volna meg nekik, hogy a halálba indulnak?

Ez szóba se jöhetett. Soha nem hagytak magunkra, egy pillanatra sem. A németek egész idő alatt ott cirkáltak. Ők utasítottak, hogy tévesszük meg az áldozatokat. Aki meg merete volna mondani a zsidóknak az igazat, ott a helyszínen megölték volna. Hiszen éppen ettől féltek a németek: hogy kitörne a káosz, hogy zavargás támadna, és a csendes, nyugodt folyamat felborulna.

A sonderosok még csak néhány szót sem váltottak az áldozatokkal?

De igen. Abban a rövid időben, ami az életükből még hátravolt, az emberek különböző kérdéseket tettek fel. Például: „Hová visznek bennünket a fertőtlenítés után? Mik a terveik velünk a németeknek?” Csupa egyszerű kérdés azoktól, akiknek fogalmuk sincs, mi fog történni velük néhány perc múlva.

Mindig ugyanazt kérdezték?

Mindig. „Hová visznek utána?” „Ezután mi következik?” Kérdések, amiket bárki feltenne. Azt feleltük, először fertőtlenítik őket, aztán visszakapják a ruháikat meg a holmijukat, és munkába állnak. Ilyen és hasonló válaszokat adtunk. Meggyőződésemm, hogy nem válaszolhattunk másképp, mert arra voltunk kötelezve, hogy eloszlassuk félelmüket az ismeretlentől.

Mit gondol, hittek a sonderkommandósoknak az áldozatok?

Szerintem a legtöbben hittek nekünk. Legalábbis ez volt a benyomásom.

Emlékszik olyan esetre, amikor valaki kételkedett a válaszokban, vagy észrevette, hogy valami nem stimmel?

Nem emlékszem ilyenre. Kevesen tudták volna elképzelni, hogy ilyen közeli és kegyetlen halál vár rájuk. A fiatalok bizalmatlanok

voltak, de az emberek, legalábbis látszólag, általában elhitték, amit mondtak nekik.

Miután rájuk parancsoltak, hogy vetkőzzenek, észlelt-e valami különbséget a vallásos és nem vallásos zsidók viselkedésében?

Véleményem szerint nem volt ilyen különbség.

Meddig maradtak az emberek a vetkőzőben?

Nagyjából húsz percig. Néha fél órát is kitett.

Kellett-e nőgatni őket, hogy vetkőzzenek gyorsabban?

Nem, erre általában nem volt szükség. Az utasítás elhangzása után nekünk kellett gondoskodnunk róla, hogy a helyiségben nyugodt legyen a légkör. Úgy kellett viselkednünk, hogy az emberek bízódóak legyenek, és óvakodnunk kellett, nehogy rájuk ijesszünk. Ez volt a taktika. Úgy kellett intéznünk az egész dolgot, hogy csendesen, nyugodtan vonuljanak be a gázkamrába, amelyet hamis zuhanyrózsákkal álcáztak. Ennek kapcsán meg kell mondanom, hogy ha nem vetkőztek elég gyorsan, a németek sürgették őket: „Los, los! Schnell, schnell!” (Mozgás, mozgás! Gyorsan, gyorsan!)¹¹

Először a nők és a gyerekek vetkőztek le, és mentek be a gázkamrába. Utána következtek a férfiak. A gázkamra ajtaját ismét kinyitották, és beszuszakolták a férfiakat.

Mit tudna még elmondani a gázkamráról?

Olyan volt, mint egy zuhanyozó. A zuhanyrózsák valódinak látszottak, az egész helyszín teljesen realiztikus volt. Akik bementek, meg voltak győződve róla, hogy zuhanyozni fognak, és hogy mindez a fertőtlenítést szolgálja.

Hány embert lehetett beszorítani a gázkamrába?

Az I. (II.) krematóriumban akár kétezret is.

Milyen színűek voltak a gázkamra falai?

Valahol a szürke és a fehér között.

Miből volt a padlója?

Az egész padló betonból volt. A sarkokban lefolyók voltak, hogy a víz – ha lett volna – eltávozhasson. A megtevesztés tökéletes volt.

Télen szörnyű lehetett a hideg...

Télen nagy vaskályhákat helyeztek el a gázkamrában, hogy a belépők ne fagyoskodjanak.

Jól értettem önt az előbb? Azt mondta, hogy a nők és a gyerekek mentek be először, és odabent várakoztak?

Miután a nők és a gyerekek levetkőztek, bementek a gázkamrába, és zárt ajtó mögött várakoztak. Ezután engedték be a férfiakat. Így, amikor a „zuhanyra” vagy a „fertőtlenítésre” vártak, már mind együtt voltak.

Volt a gázkamrában világítás?

Igen, volt. Ahogy már mondtam, hidegben még fűtés is volt. Így a nők meg a gyerekek elviselték, hogy be kelljen várniuk a férfiakat.

Mi történt, miután a férfiak is beléptek?

Érzékeltünk némi nyugtalanságot.

Miért?

Azt hiszem, azért, mert az emberek megérezték, hogy valami nincs rendjén. Talán észrevették, hogy a zuhanyrózsákból nem jön víz, és megkérdezték a németeket. Egyszer hallottam, hogy valaki emiatt panaszkodott az ott álló németnek. Az színlelt ártatlansággal válaszolt: „Tényleg? Nem jön a víz? Kérem, várjon, rögtön szólok Fritznek!” Néhány perccel később további németek jöttek, bezárták az ajtót, és ezzel bevégeztetett.

A sorrend mindig ugyanez volt?

Elsőnek mindig a nők és a gyerekek jöttek, utánuk a férfiak. Néha hosszú sorok alakultak ki, mivel a transzportok ezrével ontották a zsidókat, és az összes krematórium eldugult.

Mi történt, miután mindenkit bezsúfoltak a gázkamrába?

Jöttek az SS-ek a maguk gáztartályaival, kinyitották a kamra mennyezeti ablakait, és beöntötték a gázt, amely kékeszöld kavicssféliből állt. Ezt kivétel nélkül minden esetben a németek végezték, nem a sonderkommandósok.

Emlékszem, egyetlen alkalommal odahívták a sonderosokat, hogy nyissák ki az ablakokat, amelyeknek súlyos betonfedelük volt. A nyílásokból csövek vezettek a gázkamrába, és én kihasználtam az alkalmat, hogy jól megnézzem magamnak a tartályokat. A németek, akik a gázt bedobták, gázálcot viseltek, és csak akkor vetették le, ha a fedelet már becsukták.

Miután az elgázosítás megkezdődött, hallottak hangokat vagy zajokat a gázkamrából?

Természetesen. Hangos kiabálást és sikoltozást. A gázkamrában mindenki sikoltozott, hiszen az embereken a teljes kétségbeesés lett úrrá. Immár rájöttek, hogy közeledik a halál, hát segítségért kiáltottak. A mai napig hallom ezt a kiáltozást. Amíg még élek, üldözni fog. Soha nem szűnik meg.

Mit érzett, amikor hallotta a fuldoklók sikolyait?

El kell mondanom valamit, ami iszonyatos, de igaz: ekkorra mi már robotok voltunk. Nem tudtuk vállalni azokat a heves érzelmeket, amik a munka folyamán elfogtak. Higgye el, nincs ember, aki elviselné azokat az érzelmeket, amik szervesen együtt jártak a munkánkkal. Ha sikerült ezeket elfojtani, és úgy éreztünk, mint a „normális emberek”, akkor már úgy kezeltünk mindent, mint „munkát”, amit a németek parancsaihoz igazodva el kell végeznünk. Hát így ment ez. Nem gondoltunk a munkánk iszonyatára,

és nem hagytuk, hogy érzelmek vegyüljenek bele. Egyáltalán nem voltak érzelmeink. Csírájukban elfojtottuk őket.

Mit csináltak a vetkőzőben, mialatt a szomszédos helyiségben emberek fulladoztak?

Egy csomó dolgunk volt. Összeszedtük az ott hagyott ruhákat meg az otthonról hozott kis csomagokat. Mindent egy helyre kellett tennünk, hogy elszállíthassák.

Hát nem kellett az embereknek mindent otthagyni az auschwitzi vasúti peronon?

De igen. Azt a holmit el is vitte a „Kanada”-kommandó. De azért a gázkamrába induló emberek ezt-azt magukkal is hoztak. A „kanadások” összeszedték és szétválogatták a tárgyakat: cipőket, szemüveget, bőröndöt stb., és elvitték egy birkenau-i raktárba, amit szintén „Kanadának” hívtak. Ott a ruhaneműt fertőtlenítették, a többit pedig újra szétválogatták, hogy azt, ami használható, Németországba küldjék.

Ennivalót is hoztak magukkal az emberek?

Hát persze. Számunkra ez nagyon is fontos volt. Sokféle ennivalót hoztak, ami igencsak jól jött nekünk. Még emlékszem, hogy egy magyarországi zsidó transzportnál többek közt libazsírt találtunk. Minden transzport hozott olyasmit, amit szívesen fogyasztottunk. De nem csak ennivalót hoztak: emlékszem, hogy a magyar zsidók Tóra-tekercest is hoztak magukkal a vetkőzőbe.

Mi történt, amíg az emberek a gázkamrában voltak?

A németek negyedórát vártak, aztán benéztek, hogy mindenki meghalt-e. Amikor erről megbizonyosodtak, megparancsolták, hogy kapcsolják be a gázkamrában a szellőzőrendszert.

Ön hol volt, mialatt az emberek a gázkamrában fuldokoltak?

Többnyire a vetkőzőben.

Részt vett a holttestek eltávolításában?

Nem. Azt olyan csoport végezte, amelynek nem volt más dolga.

Mi történt a holttestekkel, miután kibozták őket a gázkamrából?
Egy lift vitte fel őket a földszintre, a gázkamra fölé.

Emlékszik erre a liftre?
Nagyon primitív lift volt, csak valami minden oldalról nyitott fém-tábla, amire rápakolták a holttesteket. Árammal működött. A testeket elhelyezték a raktéren, és aztán a lift fölment.

Egy alkalommal hány testet szállított?
Tizenötöt-húszat. De mihelyt megkezdődött a rakodás, én felmentem a földszintre. Az volt a rendes munkahelyem.

Az épület belsejéből is eljuthatott a földszintre?
Nem, a külső lépcsőt használtam.

Meddig tartott egy-egy műszak?
Tizenkét órát – reggel hattól délután hatig, vagy délután hattól reggel hatig.

Mi volt a feladata?
Mielőtt a holttesteket a kemencébe dobták, meg kellett vizsgálnom a meggyilkoltak szájüregét, és kirántanom az aranyfogaikat. A németek azért végeztették egy fogollyal ezt a munkát, hogy ne menjen veszendőbe az arany.

Megkapta ehhez a művelethez a megfelelő szerszámokat?
Igen, volt két különböző fogóm a fogak kihúzására, nem közös-séges, hanem rendes fogorvosi fogók.

Amilyet a fogászati klinikákon használnak?
Úgy van. De meg kell mondanom, borzalmas, iszonyatos munka volt. A tetemekből elviselhetetlen bűz áradt.

Nem volt egy gúnynév erre a munkára?
Engem és a többieket, akik ezzel foglalkoztak, *Dentist*-nek (fog-technikus) hívtak.

Ki nevezte el így?
Azt hiszem, a *Blockältester*.

Ugye csúfnévnek szánták?
Hát persze. A németek „görög fogásznak” is neveztek.

Hol végezte ezt a munkát?
A földszinten, körülbelül három méterre a kemencéktől.

Mi történt, miután elkészült a munkával?
Jeleznem kellett, hogy a holttesteket be lehet rakni a kemencébe. A kulcsszó az „Einschieben” („Betolni!”) volt. A folyamat minden fázisának megvolt a maga neve. Az emberek, akiknek be kellett tolni a holttesteket, nagyon ügyesen végezték a dolgukat. Felemelték a testeket, egy kis hordágyra fektették őket, és így tolták be a kemence ajtaján.

Maga adta meg az „Einschieben” parancsot?
Volt, hogy én, volt, hogy a németek. Fél óránként automatikusan elhangzott.

Miért félóránként?
Mert ennyi ideig tartott a testek elhamvasztása. Ezalatt további holttesteket szállítottak a földszintre, és nekem folytatni kellett a foghúzást.

Tebát csak fél órája volt az aranyfogak kihúzására.
Nem, annál kevesebb. Csak tíz percem.

Hány holttestről volt szó tulajdonképpen?
Lássuk csak... Hadd számoljak... Nos, tíz percre úgy hatvan-hetvenöt tetem jutott.

Hogy lehetett ennyi holttesttel ilyen gyorsan elkészülni?
Lehetett. Az ember felfeszíti a halott száját, benéz, és ha nincsenek aranyfogak, máris áttér a következőre és így tovább. Néha nagyon gyorsan ment.

Kérem, mondja el pontosan, miből állt a művelet.

A holttestek a földön feküdtek. Először a szájukat kellett kinyitnom. Ennek végrehajtásához erő kellett. A szájak szorosan össze voltak zárva, így a fogóval kellett szétfeszítenem őket. Ha aranyfogat láttam, a második fogóval húztam ki. A műfogakat is kihúztuk.

Amikor ezt először kellett csinálnia, bizonyára azt hitte, hogy nem fogja kibírni.

Ákár kibírom, akár nem, a munkát el kellett végezni. Undorító volt, de megcsináltam. Meg kell értenie, hogy nem lehetett kitérni előle. Mialatt Birkenauban voltam, néha két transzport között szünet volt. Ilyenkor a kemencéket kellett megtisztítanunk. Egy ízben tisztogatás közben a németek két aranyfogat találtak a hamuban. Tudja, mit tettek velem? Tíz ütést mértek az ülepemre, egy olyan szíjjal, amelybe fémdarabok voltak ágyazva. Szabotázs-zsal vádoltak, és figyelmeztettek, hogy jobb lesz, ha ezzel még egyszer nem próbálkozom.

Miután az aranyfogakat kihúzta, mennyi idő telt el, amíg a többi sonderkommandós a kemencébe helyezte a holttesteket?

Ha végeztem egy sorral, a német megadta az „Einschieben” jelzést. Ekkor kellett a holttesteket a kemencébe tolni.

Ki az, aki kiképezte magát erre a feladatra?

Munka közben sajátítottam el. Elhiheti, hogy először nagyon ideges és feszült voltam. Azt hittem, nem tudom rendesen megcsinálni, és biztosra vettem, hogy ha hibát követtek el, a németek nem fogják megbocsátani. Más szóval, ha csak egyetlen aranyfog is elkerüli a figyelmem, megölnek. De előbb-utóbb olyan tökélyre vittem a munkát, hogy meg tudtam mondani, melyik sorban melyik halottnak van aranyfoga, hídja vagy más efféléje. Szóval idővel szakértő lettem.

Mit tett, amikor összegyűlt bizonyos mennyiségű aranyfog?

A cipőm oldalához erősített kis tasakokban gyűjtöttem őket. Aztán hívtuk Schwartzot, akit „pénzügyminiszternek” csúfoltunk, mert az ő dolga volt, hogy megolvassza az aranyfogakat, két centi széles és öt-hat centi hosszú rudakká öntse, és átadja a németeknek.

Ez a Schwartz is német volt?

Nem, ő a Sonderkommando tagja volt, és volt egy kis laboratóriuma. Megtisztította az aranyat, és elválasztotta a maradék szerves anyagtól, amíg tiszta aranyat nem kapott. Utána kiöntötte a rudakat, és átadta őket a németeknek. Ha különösen nagy aranyfogat találtam, megtartottam. Elvégre nekem is élnem kellett valaminél, nem igaz?

És mihez kezdett az arannyal?

Rendszerint egy SS-nek adtam, aki minden este meglátogatott. Megkérdezte, mit szeretnék, és másnapra meghozta. Általában szeszes italt vagy valami különleges ennivalót kértem. Eltette az aranyat, majd másnap reggel zacskóban hozta a megrendelt dolgokat, és azt mondta: „Parancsoljon, uram.”

„Uramnak” szólította?

Úgy van. Vagy „görögnek”.

És nem a fogolyszámát használta?

Eszébe se jutott.

Mindig ugyanaz a német?

Igen, mindig ugyanaz.

Miféle mértékegységet használt ezekben a tranzakciókban?

Ez az általam talált aranydarabok nagyságán múlt. Néha kicsik voltak, néha nagyobbak. De a német ettől függetlenül is minden kérésemet teljesítette. Többnyire csirkét hozott, szeszes italt, süteményt és más csemegéket.

Amint látom, a Sonderkommando meg a németek élénk kereskedelmet bonyolítottak le. Mikor kezdődött ez?

Egész az elején. Egyszer megkeresett az egyik SS, és megkérdezte, van-e a számára valamim. Adtam neki egy kis aranyat. Mi mást tehettem volna?

Félt tőle?

Nem én. Mit ronthatott még a helyzetemen? Így is, úgy is halál várt rám, ha nem ma, akkor holnap. Ott ez volt a rend. Miután elvette az aranyat, azt kérdezte: „Akar valami finomat enni? Vagy talán valamilyen szeszes italra vágyik?”

Tudja, mennyi aranyat gyűjtöttünk össze Auschwitzban? Számításaim szerint több tonnára valót termeltünk ki a németeknek a lemészárolt zsidókból.

Volt valamilyen egyezség a sonderkommandósok meg a németek közt arról, hogy mit szabad és mit nem?

Volt. Mondok egy példát. Amikor a németek megkívántak valamit, velünk lopatták el. Óvatosan kellett eljárunk. „Vigyázzatok, hogy le ne bukjatok! Ha elkapnak, agyonlőnek.” Mi ezt úgy neveztük: „organizálni”. Ha a németek azt akarták, hogy lopjak el nekik valamit az áldozatok holmijából, azt mondták: „Organizálj nekem ezt vagy azt.”

Hogyan bírt nap mint nap holttestekkel dolgozni? Hogy viselte el?
Már a második napon úgy dolgoztam, mint egy automata, minden érzelem nélkül. Néha segítenem kellett a krematóriumban: kinyitottam a kemencék ajtaját, holttesteket toltam be.

Hogy nyitotta ki az ajtókat?

A sapkám segítségével. Sisteregtek a forróságtól.

Csak a szabad idejében segített megrakni a kemencéket, vagy rendszeresen?

Csak ha ráértem. Olyankor kérték azt is, hogy nyissam ki a kemenceajtót. Amikor nem volt időm, valamelyik hordágyvivő nyitotta ki. De a tetemek néha olyan nehezek voltak, hogy az ajtónyitással nem boldogultak a segítségem nélkül. Én csak az ajtókat nyitottam ki; a holttestek becsúsztatása a többiek dolga volt.

Hány holttestet tettek a kemencébe?

Hármat, négyet vagy ötöt. Ez a testek állapotától függött. Ha nem voltak kövérek, négyet vagy ötöt is be tudtunk tenni. A séma az volt, hogy három férfi és két nő kerüljön együvé, mivel a nőkön több volt a zsír. Az öt kemencébe félóránként raktak új holttesteket. Minden kemencének három ajtaja volt; ezeken át rakták meg őket. Ezt a műveletet egy speciális csoport végezte.

Ebben a csoportban nagyon erősek voltak a munkások. Fém hordággal dolgoztak, amelyet kórházakban is használnak. Elöl, kétoldalt két fogantyúja volt. Amikor kiadták a parancsot a kemencék megrakására, a holttesteket a hordágyra helyezték. A munkások megragadták a fogantyúkat, és kinyitották a kemence ajtaját. Két ember felemelte a hordágyat a kemence ajtajáig, egy harmadik pedig egy fémrúd segítségével hátulról betolta a testeket. Utána az ajtót becsukták.

Sok időbe telt ez a folyamat?

Sajnos nem. Igazi profik voltunk. Öt percen belül lement az egész. Félóránként kellett új holttestekkel megrakni a kemencét. Az egész automatikusan ment végbe. Minden krematóriumban több kemence volt, így minden félórán ötven és hetvenöt között volt az elhamvasztott testek száma. És ez így ment napi huszonnégy órán át.

Azt mondta, a holttesteket kezelő emberek nagyon erősek voltak. Hogyan maradhatott erős valaki az auschwitzi körülmények között?

Ellentétben a többi auschwitzi fogollyal mi nem voltunk alultápláltak. Mi sonderkommandósok voltunk, és bőven volt mit ennünk. Átkutattuk a holmit, amit az emberek magukkal hoztak Auschwitzba, és mindenféle ennivalót találtunk, néha valódi ínyencfalatokat: szalámit, szalonnát, még kaviárt is. Csak utána kellett nyúlni, és lakmározhattunk.

Más szóval táplálkozási gondjaik nem voltak?

Ameddig jöttek a transzportok, a sonderkommandósoknak nem voltak táplálkozási problémáik.

Napi hány órát dolgoztak?

Tizenkettőt, megállás nélkül. A műszak után muszáj volt lezuhanyoznunk, mert rettentő koszosak voltunk. Kaptunk egy darab szappant, és át is öltözhettünk. Nyaranta kimentünk az udvarra, és leültünk a fűbe. Télen felmentünk a tetőtérbe a szobáinkba.

Műszak után azt teheték, amihez kedvük volt?

Igen, tehetjük, ami jólesett, természetesen anélkül, hogy a krematóriumot és az udvarát elhagytuk volna.

Hat óra után mivel töltötték az időt?

Beszélgettünk és beszélgettünk, vég nélkül. Emlékszem egy bizonyos Strassvogel nevű emberre. Amikor egyszer munkaszünetben az udvaron ültünk, megkért, hogy felszabadulás után – ha olyan szerencsés leszek – menjek el Párizsba, és keressem meg a feleségét. Felszabadulás után úton voltam az Egyesült Államokba, és meg kellett szakítanom az utazást Párizsban. Akkoriban kevés volt a hajó, és nem volt könnyű Amerikába érni. Nos, történt, ami történt, de sikerült felkutatnom a lányát. A lakásán megláttam az apja fényképét. A lány megkérdezte, barátok voltunk-e Auschwitzban. Igennel feleltem. Körbevezetett Párizsban, és megkért,

maradjak ott. De mivel már nő voltam, nem lebzselhettem ott sokáig.

Hol volt a szállásuk?

Fenn a második szinten. Igazi rendes ágyaink voltak.

Télen fűtötték a szobát?

Fölösleges volt. A kemencék melege átjárta az egész épületet.

Piccseken aludtak, mint a többi fogoly?

Nem, igazi ágyaink voltak.

Ott is tartottak névsorolvasást?

De még mennyire! Minden reggel, mielőtt munkába mentünk, fel kellett sorakoznunk névsorolvasásra. A parancs így hangzott: „Antreten!” („Sorakozó”).

Mindennap végignézte, ahogy a zsidók bemennek a gázkamrába, és többé nem jönnek ki. Hogy bírta ezt feldolgozni?

Maga mit tett volna az én helyemben? Értse meg, nem volt választásom. Nem viselkedhettem másként. Akkoriban nem voltak érzelmeink. Minden elapadt bennünk. Eltorlaszoltuk a szívünket; elvesztettük ember voltunkat. Úgy dolgoztunk, mint a gépek. Emberformánk volt, de emberi érzések nélkül – igazából állatok lettünk. Ijesztően hangzik, de így volt. Tragédia.

Ennyi halottal érintkezni a legstabilabb személyiséget is megőrjítheti. Hogyan őrizte meg elméje épségét?

Nos, ahogy már mondtam, Auschwitzban egyikünk se tébolyodott meg, mivelhogy már nem voltunk többé emberek. Robotok lettünk.

Gondolt valaha öngyilkosságra?

Soha. Tudtam, hogy azzal senkin nem segítenék. Egyszer beszélgettem egy SS-szel, aki velünk dolgozott. Idősebb volt, mint a többiek. Azt mondta: „Ne aggódjon. Maga ki fog jutni innen, és so-

káig fog élni.” Megkérdeztem: „Sok zsidó maradt még, akiket el kell hamvasztanunk?” Nevetett, és így szólt: „Jegyezze meg jól, amit mondok. Maga előtt még hosszú élet áll. Úgy hírlík, az oroszok közelednek Auschwitz kapujához.”

Kapcsolatban állt nem zsidókkal is?

Volt kapcsolatunk néhány nem zsidó lengyellel, aki a táborban dolgozott. Néha segítségünkre voltak. Azt reméltük, a tervezett felkelésben is segíteni fognak.

Kiben fogamzott meg a felkelés gondolata?

Ha nem tévedek, egy orosz hadifogolyban, aki az I. (II.) krematórium Sonderkommandójában dolgozott. 1944 elején született meg benne a gondolat. Az oroszok katonai tapasztalatai jól jöhetnek volna a felkelőknek.

Hogyan készítették elő a felkelést?

A szervezés során minden majdani résztvevő külön feladatot kapott. Mindnyájan tudtuk, mi lesz a dolgunk. Nemcsak a sonderkommandósok kaptak feladatot, hanem más birkenauai foglyok is, például a „Kanada”-kommandó tagjai. A fertőtlenítést végző foglyokra várt, hogy tüzet gyújtsanak, és a németek közeledése láttán robbantsanak. A sonderkommandósoknak a lehető legtöbb SS-t kellett eltenniük láb alól. Minden szakaszban mindenki pontosan tudta, mi a feladata, és felkészült rá. Emlékszem, hogy eredetileg mi volt a kiválasztott dátum: 1944. augusztus 15.¹²

Néhány nappal e dátum előtt felkeresett bennünket több nem zsidó lázadó az auschwitzi főtáborból, és azt mondták: „Jobb lesz, ha lefűjjátok. Az oroszok már a kapuban vannak.” Így mi, birkenauiak úgy határoztunk, hogy elhalasztjuk a felkelést. Ekkoriban a férfitábor ötvenezer foglyán kívül a női táborban is ötvenezeren voltak.¹³ Amikor értesültünk az oroszok előretöréséről, a felkelés szervezői, akik nem voltak mások, mint a sonde-

rosok, úgy döntöttek, hogy egyelőre várjunk. Más szóval a halasztásért elsősorban a felkelés nem zsidó vezetőinek befolyása volt a felelős.¹⁴ Kaminski, az egyik vezető bejelentette: nincs más megoldás, mint elhalasztani az akció megkezdését. Valamivel később a németek gyanút fogtak, hogy Kaminski részt vesz valamilyen ellenállási szervezetben. Elvitték a „Kanada” körletébe, és megkínózták. Semmit sem árult el, és egyetlen bajtársát sem adta ki.¹⁵

Eszerint a németek tudták, hogy mozgolódik az ellenállás.

Úgy látszik. Talán kaptak valamilyen információt.

Maga is részt vett a felkelés előkészületeiben?

De még mennyire. Mindnyájan kaptunk valamilyen teendőt.

Voltak fegyvereik?

Mindössze néhány kézigránát, amit a táborból hoztak át. Az én dolgom az volt, hogy miután az I. (II.) krematóriumban lévőkhöz jellezték, felgyújtsam a krematóriumot, ahol dolgoztam. Minthogy a gyújtogatáshoz nem volt semmilyen eszközünk, az az elhatározás született, hogy a jelzést követően a matracokat gyújtsam fel. Szóval a terv értelmében ez volt a feladatom.

A felkelés a tervnek megfelelően zajlott?

Sajnos nem, elsősorban azért, mert a többiek, az auschwitzi nem zsidó ellenállásban érintettek nem működtek együtt velünk. Ragaszkodtak a mentségükhöz: „Lássátok be, jönnek az oroszok; micsoda ostobaság lenne, hogy most gyilkoltassuk le magunkat a németekkel, amikor már karnyújtásnyira a felszabadulás!” Valójában egyszerűen nem akartak együttműködni velünk. A végén elfogyott a türelmünk, mert úgy láttuk, tőlük nem várhatunk szabadulást. Ehelyett elhatároztuk, hogy felkészülünk a következő alkalmas pillanatra, anélkül, hogy számítanánk az auschwitziak támogatására.

1944. október 7-én tájékoztattak bennünket, hogy a németek ki akarják vonni a III. (IV.) krematóriumból az összes sonderkommandózt. Tudtuk, mit jelent ez: meg akarnak ölni bennünket. Úgy gondoltuk, eljött az akció ideje, és felvettük a kapcsolatot a különböző földalatti csoportokkal.¹⁶

Valamivel fél tizenegy előtt az orosz sonderkommandósok megüzenték valamennyi ellenállási csoportnak: még aznap elindítjuk a felkelést. A németek állítólag arra készültek, hogy röviddel két óra előtt likvidálják a III. (IV.) sonderkommandósok egy transzportját. Jó előre be is állítottak, és elrendelték, hogy az emberek sorakozzanak névsorolvasásra. Világos volt, hová vezet ez az összeszámlálás.

Amikor a Sonderkommando görög tagjai meghallották a felhívást, megadták a jelet a felkelés megindítására. Erre a jelre ki is tört a Sonderkommando felkelése. Néhány emberünk megtámadta a németeket, elragadta fegyvereiket, és egymás után szökni kezdtek. Egy másik csoport átvágta a krematórium területét körülvéző szögesdrót kerítést. Mások felgyújtották a sonderosok szállásán, a második szinten található matracokat. Néhányan átrohantak a szomszédos krematóriumba. A németek erősítést kértek, és automata fegyverekből lövöldöztek minden irányban.

Amikor a táborban megszólalt a sziréna,¹⁷ mindenholnan özönlött az erősítés. Az egész krematórium lángba borult. Illendő megemlítenem a III. (IV.) krematórium egyik lázadóját: Marcel Nadjari derék ember volt. Eközben az I. (II.) krematóriumban lévőkhöz látták, ahogy a III. (IV.) krematóriumból felcsapnak a lángok, és menekülni kezdtek. Felismerték, hogy a felkelés elérte tetőpontját, és ekkorra már a tűzbe dobták a maguk kegyetlen kápopját.¹⁸ Sajnos a közeli erdőben valamennyiüket elfogták,¹⁹ és ott a helyszínen kivégezték. Mi – a II. (III.) krematórium emberei –

az égvilágon semmit nem csináltunk a felkelés alatt,²⁰ mivel nem kaptunk utasításokat. Vártuk, hogy valaki utasítson minket, de a körülmények nem tették lehetővé, hogy a többi lázadóval érintkezésbe lépünk.

Miután a felkelés kifulladt, a németek összeterelték az életben maradt sonderkommandósokat. Közölték, hogy mivel nem vettünk részt a felkelésben, nem büntetnek meg. Így maradtak életben a II. (III.) krematórium munkásai, magamat is beleértve. Közben a németek meghozták az I. (II.) krematóriumba való bajtársaink földi maradványait, és megparancsolták, hogy hamvasszuk el őket. Azért haltak meg, mert szökni merészeltek.

A felkelést követően meddig dolgozott még a Sonderkommandóban?
1945 januárjáig. De október végén a németek parancsot kaptak, hogy szüntessék be a gázkamrákban az emberirtást.²¹

Hogyan hagyta el Auschwitzot?

A németek távozásuk előtt földig akarták rombolni Birkenaut, hogy az ott elkövetett bűnök minden nyomát eltöröljék. E célból hozattak egy bontási szakértőt, és dinamitot helyeztek el a gyilkosságok színhelyein, a krematóriumokban és a gázkamrákban. A foglyoknak kellett gödröket ásni a krematórium telkén, hogy legyen hová elhelyezni a dinamitot. Továbbá nekünk kellett rakásokba gyűjteni a kéményekből és a falakból a robbanások után széthullott téglákat. Ebben az időben költöztünk vissza a 13. blokkba.

1945. január 16-án híre kelt, hogy az oroszok már valóban Auschwitz előtt állnak. Emlékszem, az volt a parancs, hogy gyűjünk össze egy elszigetelt barakkban. Azonnal felfogtuk, hogy a németek alkalmat keresnek a kiirtásunkra, mielőtt bezárják a tábor kapuit, és elhagyják Auschwitzot. Elhatároztuk, hogy egy gyors akcióval megvédjük az életünket. Az volt az elképzelésünk, hogy elvegyülünk a Birkenauból kivonuló többi fogoly közé.

A foglyokat utasították, hogy menjenek át Auschwitzba. Mind annyi ennivalót vettünk magunkhoz, amennyit csak elbírtunk. Így kezdtünk menetelni, amikor a németek így rendelkeztek.

Hová vitték a németek a foglyokat, miután elhagyták Auschwitzot? Mauthausenba.

A felszabadulás után visszatért szülőhazájába?
Igen, visszamentem Szalonikibe, és egy darabig ott éltem.

Nyomasztották az auschwitzi emlékek?
Igen. Sokáig tartott, amíg kezdtem magamhoz térni. Miután Auschwitzot elhagytam, fél éven át cselekvésképtelen voltam. Éjszakánként le se tudtam hunyni a szemem; állandóan rémálmokat láttam. Éjjel arra ébredtem, hogy kétségbeesetten ordítok, mert hallok a gázkamrában fulladozó zsidók kiáltozását – a jajveszékelést, a nyöszörgést, az ima hangjait. Álomban a lift zaját is hallottam, amely felvitte a hullákat a kemencékhez.

Hadd mondjak valami kísértetieset. A felszabadulás után, ha az emberek rám néztek vagy éppen beszéltem valakivel, eleinte, jóformán automatikusan, az illető száját vettem szemügyre. Látni akartam, vannak-e aranyfogai. El tudja ezt hinni? Tényleg automatává változtam. Messziről meg tudtam mondani, ha valakinek műfogai voltak.

Meddig tartott ez?
Legalább egy évig. Auschwitz volt az életem tragédiája! Nem volt könnyű megszabadulnom az ottani élményektől. Először nem tudtam újrakezdeni az életet. Hosszú folyamat volt, hogy visszatáljak az élethez, és Auschwitzot magam mögött hagyjam.

Elmondta valamelyik családtagjának, hogy miféle munkát végzett Auschwitzban?

Csak a feleségemnek meg az anyósomnak. A többieknek nem bírtam elmondani.

Gyötrik-e még önt, Leon, a birkenauai emlékek?

Erre csak igennel felelhetek. Az emlékek visszajárnak, és ez ellen semmit se tehetek. Képtelenség küzdeni ellenük. Újra meg újra megjelennek, és nem tudom feltartóztatni őket. Az emlékek és az ott töltött hosszú hónapok tönkretették az életemet. Mostani fizikai állapotom tényleg nagyon rossz. Fájdalommal jegyzem meg, hogy senki se mutat érdeklődést az állapotom iránt, és senki nem tesz semmit, hogy megkapjam azokat a járandóságokat, amelyek mint holokausz-túlélőt megilletnek.

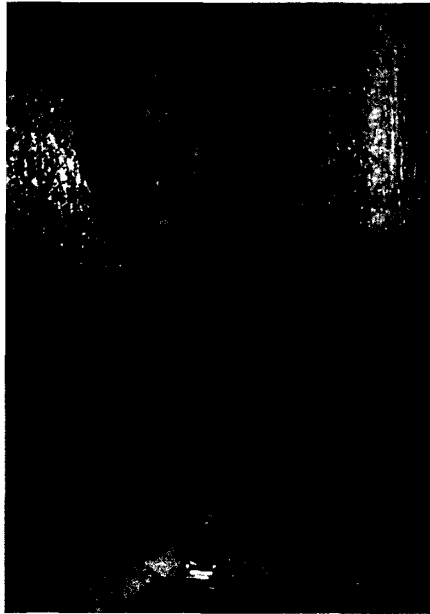
Amikor látta, hogyan gyilkolják Birkenauban a németek a zsidókat, hitte volna, hogy lesznek zsidók, akik túléltek ezt az irtó hadjáratot?

Reménykedtem, hogy valahol a világon lesznek zsidók, akik életben maradnak. Biztos voltam benne, hogy valamikor véget ér a háború. Módomban állt kis ideig elbeszélgetni egy emberrel, aki tagja volt az egyik transzportnak. Azt kérdeztem tőle: „Gondolja, hogy a németeknek valaha vezekelniük kelljen bűneikért?” Azt felelte: „Micsoda naiv kérdés! Mondok magának valamit, és ne-hogy elfelejtse! A helyzet olyan, mint egy szatócsboltban, amelynek gazdája hitelt ad a vevőknek. A tartozásaikat feljegyzi egy üzleti könyvbe. Egy napon tinta ömlik a feljegyzéseire, és többé senki sem igazodik el rajtuk. Az adósságok örök időkre eltörlődnek. Nahát így lesz ez a németekkel is. Mindent elkövetnek majd, hogy leplezzék a bűneiket. Még néhány év, és Auschwitzról jóformán semmit se fog tudni a világ. Auschwitz lassan eltűnik a köztudatból. A világot még csak nem is érdekli különösebben a zsidók sorsa. A katasztrófa elenyészik. A németek bűnei feledésbe merülnek. Az egész úgy a semmibe vész.”

Hát ezt mondta egy éles eszű zsidó, néhány perccel azelőtt, hogy a II. (III.) krematóriumban végzett volna vele a Zyklon-B-gáz.

J'AAKOV SILBERBERG:

„Egy nap a krematóriumban egy egész évvel ért fel”

Ja'akov Silberberg

Fényképezte Gideon Greif, Izrael

Ha bizonyítékra volna szükség, hogy a németek még a megvalósult földi pokolban, a birkenai krematóriumokban sem tudták elpusztítani vagy akár csak megkarcolni a zsidó pszichét, megtalálnánk Ja'akov (Jankl) Silberberg arcán és különösen a mosolyában, amely olyan nyílt és tiszta, mint egy ártatlan csecsemőé. Miután két gyermek apja, majd négy unoka nagyapja lett, Ja'akov mindmáig őrzi a lengyelországi Zakroczymanban töltött gyermek-kora ártatlanságát. Mindazonáltal a Sonderkommandóban végzett munkája valamit megváltoztatott benne: elvesztette Istenbe vetett hitét. Mint egy, a zsidó papságtól eredő *kohanita* család sarja – tőlük származik a „Cohen”, ez a gyakori zsidó név –, szorgalmas diákja volt a jesívának; később azonban elhagyta a szülői házban belé ojtott hitet és ultraortodox életmódot.

Eltávolodásával a hit világától – de, mint hangsúlyozza, „nem a vallástól” – a maga módján marasztalta el a Világmindenség Urát. És ez csak egyike a válságoknak, amelyeken keresztülment. Népese családból származik, amelyből csak néhányan éltek túl a holokausztot. Amióta auschwitzi fogolyként felszabadult, és különösen azóta, hogy Izraelbe települt át, folyamatos igyekezet

volt az élete, hogy lerázza a holokaustt borzalmainak terhét, és semlegesítse irgalmatlan hatásukat.

A Sonderkommandóban töltött első napjaitól kezdve spirituális és vallási zűrzavar örvénylett benne, és ő megkísérelte a lehetetlent: szabadulni próbált a testületből. Először egy Makówbá való *dajan*-hoz (rabbinikus bíróhoz), Lajb Langfushoz fordult, aki ugyancsak sonderkommandós volt, és aki átfésülte magában a zsidó forrásokat, hogy olyan idézeteket találjon, amelyek elcsitíthatják egy világa összeomlásán kesergő jámbor zsidó balsejtelméit.

Így hát Ja'akov, az akkori fiatal felnőtt, a súlyos erkölcsi dilemmákkal vívódva tőle telhetően próbált kitérni sonderkommandós kötelezettségei elől.

Lowa és Ja'akov Silberberg, ki-ki a maga módján, azóta is igyekszik leküzdeni Auschwitz rémálmát, ám szerény holoni lakásukban most is érezteti hatását a holokaustt nehéz hagyatéka.

A Łódźban született Lowa ugyancsak megjárta Auschwitzot. A gettóban és a táborban elszenvedett meghurcoltatások és borzalmak a mai napig éreztetik vele hatásukat. A házaspár mindent megtett, hogy gyermekeit megkímélje az ilyen emlékek fájdalmaitól, és ez kétségkívül sikerült nekik. Két gyermekük; Jichak (Icho) és Ruhaleh, szilárd támaszt jelent a szülőknek, akik joggal lehetnek büszkéek rájuk. Boldog családot alkotnak, amelyet náci Németország nem tudott kétségbeesésbe hajszolni, vagy örök vesztesé alázni.

Ja'akov minden viszontagság ellenére talpon maradt, és most is azon van, hogy fenntartsa és megőrizze erejét. A szerencse a felszabadulás után sem kényeztette el; betegségek és gondok folyamatos sorozata nehezedett rá is, a családra is – ő azonban erős,

kedélyes és jószívű maradt. „Képtelen vagyok bárkit is gyűlölni” – súgja a fülembe még egy fájdalmas eset kapcsán is: egy sonderkommandós bajtársa került szóba, aki nem tudott megfelelni az erkölcsi elvárásoknak, amelyeket Ja'akov annak idején teljes erejével táplált. Amikor biztatom, hogy ítélje el az illetőnek a birkenau-i krematóriumokban tanúsított viselkedését, kitér kérésem elől: „Nem vagyok hivatva – böki ki –, hogy ítéletet alkossak.”

Számos találkozásunk során Ja'akov többször is elismételt egy feledhetetlen mondatot, amely kifejezi a holokaustt hatására benne felgyülemlett érzelmeket: „Ha a világ minden fája tollá változna, és minden óceánja tintafolyammá, akkor sem lehetne írásba foglalni és mindenestül dokumentálni, ami a holokausttban történt.” És ki tudná ezt jobban, mint ő?

Ám mindennek ellenére, amin keresztülment, nem mutat keserűséget, nem panaszkodik, nem vádol, és nem érzi sértettnek magát. Békében van önmagával, a családjával és a környezetével. Belső derűje átüt egész magatartásán. Az 1918-ban született Ja'akov, ez a nyolcvanas éveit taposó öregember, aki „egyszerű zsidónak” mondja magát, megérkezett Birkenaubá, és távoztában is megmaradt annak, aki mindig is volt: a maga módján igazi szentnek.

Mire emlékszik gyerekkorából és serdülése éveiből?

Varsótól nem messze, Zakroczymban születtem,¹ 1918. január 17-én.

Családom szívósan *haredi* (ultraortodox) volt. Kohaniták voltunk. Apai nagyapám gerrer haszid dinasztíából származott, és időnként felkereste a gerrer rebbe udvarát, hogy találkozzon vele. Egyébként gabonakereskedő volt. Anyai nagyapám pék volt. Apám jesivanövendék volt; aki tanulmányainak szentelte idejét.

Reggel elment a sulba, és késő éjjelig elmélyedt a tanulásban. Miután hosszú évekig ezzel foglalkozott, nagyapám – aki akkor már nagyon öreg volt – magához hívta, és azt javasolta, tanuljon szakmát, hogy eltarthassa családját. A saját mesterségét ajánlotta apámnak: legyen ő is pék.

Magán kívül hány gyermeke volt?

Én voltam a legidősebb; volt egy tizenöt év körüli öcsém, Jechezkel, és két húgom, Chaja-Chajke, aki tizenhét év körül járt és a tíz év körüli Bajla-Bella.² Chaja túlélte Auschwitzot, és néhány éve halt meg. Bajla-Bellát anyámmal, nagyanyámmal és öcsémmel együtt Auschwitzban gyilkolták meg.

Chéderbe (iskola előtti oktatás fiúknak) jártam, és mindennap elmentem a sulba. Nagyon vallásos voltam – ma ezt *haredi*-nak nevezik. Otthon megtartottuk a parancsolatokat, és megültünk minden vallási ünnepet és szertartást.

Milyen nyelven beszéltek otthon?

Főleg jiddisül és egy keveset héberül.

Szülei életkörülményeiből mire emlékszik?

Egyetlen szobánk volt.

Egyetlen szobában lakott az egész család?

Igen, sőt később a nagyanyám is hozzánk költözött. Nem volt folyó vizünk: a vizet kútból merítettük, szivattyúval és csigával. Vödörökbe töltöttük, és a vödöröket hazavittük. Kinti vécét használtunk, közösen a szomszédokkal.

A családja híve volt a cionizmus eszméjének?

Apám valóban alijázni akart (áttelepülni Erec Jiszroélba)... Aktív tagja volt a Mizrachi (vallásos cionista) mozgalomnak, és adakozott a Zsidó Nemzeti Alap javára. A közösségünkben jelentős cionista aktivisták voltak.

És maga hogy volt ezzel?

Érdekelt a dolog. Egyszer egy barátommal elmentem Varsóba, hogy meghallgassam Zeév Jabotinskyt.* Egyszer pedig megnéztem a Mizrachi kibucát, mert azt hallottam, hogy a mandátum-kormány „igazolványt” (bevándorlási vízumot Palesztinába) készül adni nekik. De végül nem sikerült szereznem.

Milyen közintézmények voltak a városában?

Volt egy *mikve* (rituális fürdő), egy könyvtár, egy előadóterem és teljes választék ifjúsági mozgalmakból, a Ha-Somer Ha-cairtól a Bundon át a betárokig.

És miféle vallási intézmények?

Volt egy zsinagógánk, amelyhez chéder is tartozott, Talmud Tóránk, *beit midras*-unk (vallási tanulmányok központja) és több kis zsinagógánk a haszidok részére. A rabbink, akire tisztán emlékszem, Srebrenik rabbi volt,³ tiszteletet parancsoló személyiség, akinek a kisujjában volt a Tóra. A mai napig emlékszem, miféle szentbeszédeket tartott a heti Tóra-szövegről.

A környezetében olvastak újságot az emberek?

A Haynt-ot⁴ meg a Moment-ot.⁵

Mire emlékszik a megszállás első napjaiból?

Akkor éppen nem voltam Zakroczymanban. Miután apám megtárgyalta a pékmesterségre, Sochaczewbe⁶ költöztem a nagybátyámhoz. Neki péksége volt, és ott dolgoztam a háború kezdetéig. Dolgozni akartam, és minél több pénzt keresni.

Miután a németek bevonultak Sochaczewbe, engem elvittek Németországba, Gubin város környékére, és fél éven át egy sátor-táborban tartottak. Tél volt. Nem dolgoztunk; voltaképpen sem-

* A cionista világmozgalomban e néven ismert cionista vezető, szónok és író, a betár mozgalom megalapítója Vlagyimir Zsabotinszkijként Oroszországban született 1880-ban. (A ford.)

mit nem csináltunk. Megettük a kenyérfejadagot, amit a németektől kaptunk. A tábor legtöbb lakója zsidó volt.

Onnan a varsói gettóba vittek. A Gęsia utcában laktunk. Ez 1941 végén vagy 1942 elején volt. Utána szökni próbáltam; át akartam jutni a Reich és a Főkörmányzóság határán. (A Főkörmányzóság Lengyelországnak az a németek igazgatta része volt, amelyet nem csatoltak a birodalomhoz.) Ekkor fél évre egy Grajewo melletti munkatáborba kerültem.

Miután a táborból kiszabadultam, Płońskba mentem.⁷ Ott rokonaaim laktak, és ott élt a lány is, Luba Pszozowski, akit hamarosan feleségül vettem. Akkor ismerkedtünk meg, amikor annak idején a płoński nagybátyámnál dolgoztam. A Bét Jákob tagja volt,* úgy húsz év körüli.

A płoński zsidókat már gettóba költöztették. Ott volt a családom is. Apám már nem élt; egy napon elvitték a németek, és többé nem jött haza. A gettóban a pékségben dolgoztam, amely ellátta a gettót kenyérrel. A lisztet a németek adták. Mialatt a gettóban voltunk, a feleségem másállapotba került.

A płoński gettóban rettenetes volt az élet. Sok mindentől súlyos hiány volt, és a németek szörnyen bántak velünk. Híre kelt, hogy van egy Treblinka nevű hely, meg hogy ott mit csinálnak a zsidókkal, de a gettóbeli zsidók nem akarták elhinni.⁸

Hála a pékségben végzett munkámnak, sikerült mindvégig, vagyis a gettó felszámolásáig Płońskban maradnom.

Amikor a feleségem a gettóban másállapotba került, a helyzetre való tekintettel abortuszt akart, és azt szerette volna, ha elkísérem a bábához. Sikerült lebeszélnem a tervről. Reménykedtünk, hogy a háborúnak gyorsan vége lesz. Anyai nagybátyám, Natan

(Nosszan) Mejr Bierznianka, aki annak idején bemutatott a feleségemnek, ugyancsak közbelépett.

Más szóval a felesége várandósan érkezett meg Auschwitzba. Valóban; terhessége első hónapjaiban járt. Édesanyja és két fivére is velünk volt a transzportban; mindhármukat meggyilkolták.

A feleségemmel Auschwitzban nem találkoztam, de beszéltem egy életben maradt barátnőjével, aki együtt volt vele; ma Izraelben él. Ő mondta el, mi történt a feleségemmel és hol dolgozott, amíg el nem vitték egy másik táborba. A rámpán nem vették észre a terhességét.

Mielőtt odakerült, jelentett valamit magának az Auschwitz név? Nem, semmit.

Előzetesen közölték magukkal, hogy transzportba kerülnek? A miénk előtt már több transzport indult; tudtuk, hogy mi is sorra kerülünk. Egy napon aztán úgy vittek el a szállásunkról, hogy még csomagolásra se adtak időt. Felmarkoltuk, amit fontosnak tartottunk, és mentünk.

Kikkel utaztak az auschwitzi transzportban? Velem volt az anyám, a feleségem és az ő családja, az öcsém meg a két húgom.

Ez volt az egyik utolsó płoński transzport. 1942 tele volt.⁹ Úgy emlékszem, rendes vasúti kocsikban utaztunk. Anyám, nyugodjék békében, a kötését is magával hozta, és kötött útközben. Ramek, a *Judenrat* elnöke is ebben a transzportban utazott.¹⁰ Jó ember volt. Nem sajnált semmilyen erőfeszítést, hogy az érkezésig közösséget alkossunk.

Mikor érkeztek meg?
1942 végén.

* Zsidó családcentrikus vallási szervezet. (A ford.)

Mire emlékszik a megérkezésből?

Este volt; nem sokat láttunk. Nem értettük, mi történik, hol vagyunk. Nagyon erős lámpák világítottak. Rengeteg kutyás németet és csikos ruhájú foglyot láttunk. Később kiderült, hogy a „Kanada”-kommandó zsidó foglyai. Alig szóltak hozzánk; egy-két szót is csak nagy nehezen böktek ki.

Megpróbálták megtudni tőlük, hol vannak?

Kérdeztük, de ők nem feleltek. Némának tettették magukat. Utána megjelent egy német, hogy elvégezze a szelekciót – balra, jobbra.

Velem volt tizenöt éves Jechezkel öcsém, aki egyáltalán nem látszott zsidónak: szőke volt, igazi sejgic (külsőre határozottan nem zsidós). Megpróbált mellém húzódni, de a németek nem engedték, így hát magamra maradtam. Akkor láttam utoljára.

Az öccse és maga honnan tudták, melyik sor a biztonságosabb?

Onnan, hogy a fiatal, egészséges emberek az én oldalamra kerültek, az idősek és a gyerekek pedig a másokra. Így jöttünk rá, miről van szó.

A szelekció után mi történt?

Egy barakkba vezettek, ahol megkaptuk az új „nevünket” – vagyis a karunkra tetovált számot. Az én számom 84 129 lett. Így kezdtem el az új életemet az auschwitzi táborban.

Emlékszik a tetoválás pillanataira?

Emlékszem. Tüvel csinálták, és nem is volt olyan fájdalmas. Cseh-szlovák vagy francia veterán foglyok végezték. Aztán zuhanyozóba vittek. Elvettek mindent, amit magunkkal hoztunk, és tábori öltözetet adtak. Hajnali háromkor *Appell*-re (névsorolvasásra) vittek.¹¹ Nagyon hideg volt, egyesek ki se bírták. Másnap reggel egy negyed cipőt adtak „reggelire”, aztán munkába indultunk.

Először abba a csapatba osztottak be, amelyet parancsnokáról Schilfenmeiernek hívtak.¹² Halastavakat ástunk, és télidőben vízben kellett dolgoznunk. A körülmények elképesztőek voltak. Egész nap dolgoztunk, este mehettünk vissza. Mindennap, amikor visszatértünk a munkából, ötből egy emberünk már nem élt. Négy ember vitt egy holttestet, hogy eltemessék...

Hogyan érte el, hogy felmentsék e kimerítő munka alól?

Kis idő múltán kezdtem megérteni a tábor szabályait, és rájöttem, hogy az ember jóformán naponta válthat csapatot. Hát így tettem én is. Reggel egy másik csapatnál jelentkeztem, és találkoztam egy zsidóval, aki megsajnált és felvett. Ez a *Baukommando*, az építőcsapat volt, igazi iskolája az építőmunkának. Egy ideig itt dolgoztam. Ennél a csapatnál nem voltak olyan zordak a körülmények.

Következő váltásom színhelye a *Bekleidungskammer*,¹³ a ruhaneműraktár volt. Ott jól ment a sorom. A kápó¹⁴ kedvelt, és megtett *Kalifaktor*-nak, azaz főszakácsnak, és én főztem a kápóra, sőt az SS-re is.

A *Bekleidungskammer*-ban addig maradtam, amíg besoroltak a Sonderkommandóba. A birkenaui férfitábor 5. blokkjában laktunk, és a testületünk elitszámba ment.

Hadd mondjak még egyet-mást a *Bekleidungskammer*-ban teljesített szolgálatomról.

Néha előfordult, hogy egyes zsidók megszöktek a táborból. Volt köztük, akit elfogtak, visszahoztak a táborba, és kötél általi halálra ítélték. Az akasztásokat vasárnaponként, ebéd előtt vagy ebéd után hajtották végre, és nekünk mindnyájunknak állva kellett végignéznünk a procedúrát. Az egyik szőkevény a krakkói Leon Shumer volt – a legbátrabb az elfogottak közül. Mielőtt

felakasztották, lengyelül így szólt: „Álljanak bosszút a túlélők a németeken!” Vele együtt más lengyeleket is felakasztottak, de egyikük sem mondott semmit.

Mikor fedezte fel, hogy Auschwitzban embereket gyilkolnak?

Egy nappal azután, hogy a „szaunába” vittek bennünket¹⁵ – ez pedig a legelején történt –, két veterán női fogoly, akivel megismerkedtem, azt mondta: „Kis idő múlva látja majd, hogy füst száll fel a kéményből. Az emberek, akikkel együtt érkezett, hamarosan ezen a kéményen át fognak távozni, és a mennyekbe szállnak.”

Felfogta, hogy ez mit jelent?

Azok után, amit mondtak, derengeni kezdett.

Mikor helyezték át a Sonderkommandóba?

Amikor sorra érkeztek a magyarországi transzportok. Akkoriban a lengyel *Lagerälteste*¹⁶ és a *Bekleidungskammer* zsidó kápója összeveszett. Az előbbi kért valamit, és az utóbbi nem akarta teljesíteni. A ruharaktárban csupa zsidó dolgozott. Volt két káponk, akik nem fértek meg egymással. Az összetűzés folyamányaként valamennyiünket áthelyeztek a *Bekleidungskammer*-ből a Sonderkommandóba. Mivel a raktárban jók voltak a körülmények, erősebbek, kövérebbek és jobban öltözöttek voltunk, mint a többi fogoly. Mialatt a *Bekleidungskammer*-ban dolgoztam, csatlakoztam az ellenálláshoz, és tevékenykedtem is a szervezetben.

Hogy került be az ellenállásba? Hogyan jött létre a kapcsolat?

A következőképpen történt: egy Leibl nevű radomi zsidó – 32 000 volt a száma – egy ízben megjegyezte, hogy szüksége van rám, és menjek át a barakkjába. Amikor jelentkeztem Leiblnél, elmondta, mivel foglalkozik az ellenállás. Megjegyezte, hogy én ugyebár az emberek ingóságaival foglalkozom, és azt is tudta, hogy a bajtársaim is, én is időnként mindenféle értéktárgyat találunk – neki pedig ezüstre van szüksége. Megkérdeztem, mi célra, és azt felel-

te: földalatti mozgalmat akarnak indítani, máris rengeteg barátjuk van, de segítség is kellene nekik.

Ezen a Leiblen kívül kivel állt kapcsolatban a földalatti mozgalom részéről?

A földalatti mozgalmat egy orosz, bizonyos Pilatov nevű hadnagy vezette. Neki vittem el minden aranyat és ezüstöt, amit az emberek holmijában találtam. Így alakult ki a kapcsolatunk. Valahányszor részt vettem a gyűléseiken, mindig megtudtam, milyen tevékenységre készülnek. Házi bombákat és különféle más eszközöket fabrikáltak. Sok zsidó és orosz volt köztünk, de arra már nem emlékszem, hány zsidó volt a csoportban. Voltak zsidók egy ciechanówi meg egy radomi transzportból, és volt néhány francia is. Az egyiket Jules-nek hívták; ő volt a francia egység vezetője, és ő is a ruházati raktárban dolgozott. A táboron kívül is voltak kapcsolataik.

Emlékszem, mindig figyelmeztették őket, hogy várjanak, amíg el nem jön a lázadásra és a felkelésre alkalmas időpont. Addig is segítséget nyújtottak olyan foglyoknak, akiknek muszáj volt megszökniük a táborból. Hát így ment ez akkoriban... Ebben az időben még nem voltam tagja a Sonderkommandónak.

Az előbb említette, hogy történt valami a munkacsapatában, és a német hatóságok ezzel összefüggésben helyezték át a Sonderkommandóhoz.

Így igaz. Ekkoriban nagyon sok transzport érkezett Magyarországról. Népes transzportok voltak, és a munka mennyisége folyamatosan szaporodott. Nem jutott elegendő ember se a rámpára, se a krematóriumokba. De volt egy további ok is. A *Lagerälteste* megorrolt a raktárbeli káponkra, és elhatározta, hogy eltávolít bennünket mellőle. Egy este *Blocksperré*-t¹⁷ (blokkzárlatot) hirdettek, ő pedig magával vitt minket. Mivel erősebbek voltunk

a többi fogolynál, a *Bekleidungskammer* valamennyi munkását át-helyezte a Sonderkommandóba.

Az első pillanatok, az első órák érdekelnének. Hogyan reagált erre a változásra?

Mit mondhatnék erről? A Sonderkommando borzalmas hely volt. Amikor az első este bementem, és megláttam a holttesteket... és az égő kemencéket... Odamentem, és nyomban elém tárult az egész kép: a tágas, hosszú terem, ahol az emberek levetkőztek, tele volt holttestekkel – rétegekben egymásra rakott halmokba rendezve egészen a mennyezetig. Már nem volt emberi formájuk: felfúvódtak és megfeketedtek. Gyerekek, nők, fiatal lányok... mind elvesztették emberi külsejüket. A testeket azért hagyták itt felhalmozódni, mert a kemencék kapacitása nem volt elegendő az elhamvasztásukhoz. Azt kérdeztem magamtól: „Hol vagyok...?” Bár tudtuk, mi folyik itt – de ilyesmit, hogy egy emberi lény így néz ki, ha meghalt, nem, ezt sohasem képzeltem volna... Nem tudtam elhinni, hogy ilyesmi megtörténhet.

Ekkor belefutottam Slomo Kirschenbaum barátomba, aki ká-póként működött itt. Makóvi volt, és amikor megismerkedtünk, rögtön bizalmas barátok lettünk. Nagyon jó barátok...

Amikor meglátott, azt kérdezte: „Mit keresel itt?” Azt feleltem: „Figyelj, Slomo, bebotlottam ide, és most már tudom, mi ez. Hol-nap reggelre már nem leszek itt, mert nem leszek életben... Hol-nap reggel nekimegyek az elektromos kerítésnek... a drótok-nak... Nem fogok ilyen munkát végezni.”

Öngyilkosságra készült?

De még mennyire!

Kirschenbaum ekkor azt mondta: „Hallgass ide, az első éjszaka tényleg nagyon nehéz, de utána megszokja az ember.”

„Hogy lehet ezt megszokni? – mondtam én. – Nézz rám, már nem is vagyok ember!” Hallottam arról is, hogy a sonderkom-mandósok nem élnek sokáig.

Bevezetett a saját szobájába – elvégre ká-pó volt –, és valami nagyon erőset adott inni, whiskyt talán vagy alkoholt, egy pohár-ral, aztán még eggyel. „Figyelj ide! – mondta. – Amikor idekerül-tem, ugyanúgy beszéltem, mint te, és megszoktam. Még mindig itt dolgozom. Szerintem te is egyike vagy azoknak, akik majd megszokják, és dolgoznak tovább.”

Az erős italtól egész éjjel aludtam, és ébredéskor már egészen másképp gondolkodtam: minden tölem telhetőt meg kell ten-nem, hogy életben maradjak, és elmondhassam az embereknek, min mentem keresztül.

Mivel magyarázza ezt a pálfordulást?

Nehéz megmagyarázni. Az ember élete már csak ilyen. Az ember erős; és az élet ereje nagyobb, mint az öngyilkosság vonzása. Az öngyilkosság nem vall éles elmére.

És minden másnál inkább vágytam arra, hogy a németeknek ellássák a baját. Ettől a perctől teljes erővel arra törekedtem, hogy én maradjak fölül, hogy életben maradjak, hogy végezzem a mun-kám. Pörén és egyszerűen élni akartam.

Másnap Slomo Kirschenbaummal vonultam ki munkára. Azt mondta: „Egyelőre itt maradsz mellettem. Így könnyebb lesz a helyzeted, amíg hozzászoksz...”

Melyik krematóriumban dolgozott?

A III. (IV.)-ben.¹⁸

És valóban problémátlanul kezdett dolgozni a krematóriumban? Magam voltam a probléma. Össze voltam zavarva, nem tudtam, mit tegyek, hogyan viselkedjek. Volt egy súlyos személyes problé-

mám is: *kohanita* családból származtam, és akkoriban még mindig vallásos voltam. *Kohen* vagyok, és a zsidó vallás nem engedi, hogy egy *kohen* közel menjen egy sírhoz. Távol kell tartania magát a halottaktól, nehogy rituális értelemben tisztátalanná váljék. És akkoriban én még mindig jámbor zsidó voltam!

Slomo Kirschenbaum azt mondta, hogy a „Makówi *dajan*”¹⁹ az egyik nagy krematóriumban, az I. (II.)-ban vagy a II. (III.)-ban van, és vele kellene beszélnem.

Elmentem hát a *dajan*-hoz, és a tanácsát kértem. Létezett a táborban *chevra kadisa* (temetkezési társaság); az ott dolgozó zsidók ingyen, egyedül Isten kedvéért tevékenykedtek. De hát nem azért jöttünk Auschwitzba, hogy pénzt keressünk, és nekem nem is lehetett dolgom velük, hiszen *kohen* vagyok. Így hát két választás között őrlődtem. Annyi bizonyos, hogy a rám osztott munka ellentmondott mindannak, amiben életem során hittem.

Tehát úgy érezte, egy rabbinikus tekintélytől kell választ kapnia. Igen. És egy sereg más, a tárgyhoz tartozó kérdést is fölvettem neki.

*Ismerte a *dajan*-t korábban is? Híresnek számított?*
Nagyon is.

No és mit mondott?
Azt mondta: „Ne emészd magad. Azért vagyunk itt, hogy teljesítsük az isteni küldetést. Így akarja Isten, és azért kell ezt a dolgot megcselekednünk, mert ez *micva* (vallási parancs). Ez a Teremtő akarata. Nem áll hatalmunkban, hogy megváltoztassuk az Ő akaratát; erre éppoly kevésbé van módunk, mint arra, hogy irányítsuk döntéseit.” Azt is mondta, hogy nézete szerint amit mi csinálunk, az *micva*, mert ily módon a zsidók mégis részesülnek valamiféle temetésben...”

És magát kielégítette ez a magyarázat?

Akkor bizonyára megelégedtem vele. Az ember hajlamos rá, hogy bízson valakiben, aki nagyobb, mint ő, aki tekintélyt parancsol, aki megérti a dolgokat, és képes megkülönböztetni a jót a rossztól.

*Milyen további kérdéseket tett fel a *dajan*-nak?*
Azt kérdeztem: „Mi van a kisgyermekkel, akiket itt lemészárolnak – ők miféle bünt követtek el? Hiszen még semmit se tudnak!... Alig szagoltak bele ebbe a világba!”

A *dajan* azt felelte: „A gyermekek is vétkeztek. Őket, de még az újszülötteket is az anyatej szennyezte be, és ekként örökölték anyjuk bűneit.”

*És ez a rabbi, ez a *dajan* valóban ezt mondta volna? Hogy a kisgyermek, akik még levegőt is alig vettek, bűnnel vannak megfertőzve, és ezért vannak arra ítélve, hogy meghaljanak, hogy megöljék őket?*

Úgy van. Ez érlelte meg bennem az elhatározást, amelyet meg kellett hoznom: hogy éljek, hogy békében legyek önmagammal, és elmondjam a többi túlélőnek, mennyi szenvedést kell az embernek elviselnie, hogy az életre méltó legyen.

Tehát amikor távozott a rabbitól, elhatározta, hogy magáévá teszi a szemléletét?

De hát mondtam már, hogy akkor még jámbor voltam! Élni akartam; semmi mást, csak élni!

Hol zajlott le ez a beszélgetés?
A krematóriumban.

*Volt rá alkalma, hogy újra beszéljen a *dajan*-nal?*
Nem volt. Csak akkor az egyszer beszélünk.

Miért?
Mindenki a maga dolgával volt elfoglalva...

Látom, hogy lenne még mit mondania erről az esetről...

Úgy gondoltam, tovább kell élnem és dolgoznom, de mindig én voltam az utolsó, aki nekifogott valamilyen sonderkommandós feladatnak. Az volt a fő, hogy ne én legyek az első.

Hogy érti ezt?

Arra törekedtem, hogy megússzam azokat a munkákat, amelyek lelki ártalmakat okozhatnak.

Hogy lehetett azokat megúszni? Talán maga választhatta meg, hogy mit hajlandó elvégezni és mit nem?

Az én Slomo barátom bármit el tudott intézni nekem. Ő osztotta szét a munkát. Ő határozta meg, ki dolgozzon a kemencéknél. Erős embereket választott. Ez volt a legbonyolultabb munka, és én, ahogy mondták, együgyű fickó voltam. Engem azzal bízott meg, hogy én húzzam ki a holttesteket a gázkamrából, vagy abból a helyiségből, ahol a hamvasztásig tárolták őket.

A saját elképzelése szerint kért könnyebb munkákat, vagy a barátja ismerte fel, hogy maga...

Slomo már átlátott a gondolkodásomon, és tudta, mire vagyok képes... Akármilyen nehéz elhinni, bizonyos dolgokhoz hamar hozzászokik az ember...

Tehát az volt a munkája, hogy holttesteket távolítson el a gázkamrából. Kapott további feladatokat is?

Egy ízben haját vágtam, egyszer aranyfogakat húztam ki. Gyűrűket is kellett keresnem az áldozatok ujjain.

Le tudná írni, Jankl, a lehető legrészletesebben, hogyan távolították el a holttesteket a gázkamrából? Hogy néztek ki a holttestek?

Amikor az ajtót kinyitották, fulladásos halált halt emberek egymásba gabalyodott masszáját pillantottuk meg. Legalul voltak a kisgyermekek, aztán következtek a felnőttek, az alsó sorokban a kövérekkel. Mind legfelül akartak lenni, hogy levegőhöz jussanak. Iszonyatos volt. Az emberek felpuffadtak és megfeketedtek,

és fuldoklásuk közben egymásba csavarodtak. Nagyon nehéz volt szétfejtetni őket, hogy szállítható állapotba kerüljenek.

Hogyan sikerült szétválasztani őket?

Hát nem volt könnyű, különösen eleinte. Később megtanultam, hogyan lehet ezt gyorsabban csinálni.

Meddig kellett várni, hogy kinyissák az ajtót?

Nagyjából negyedórát. Akkor kinyitották az ablakokat, és kiszellőztettek. De továbbra is érződött a rossz szag, és előfordult, hogy gázálarcban dolgoztunk.

Hogyan vitték ki a holttesteket?

Szíjjal. A lábuknál összekötöztük, és a lábuknál vagy a fél karjuknál fogva vonszoltuk ki őket. A halott úgysem érzi, hogyan bántak vele.

Amikor kivitték a holttesteket, hidegek vagy melegek voltak?

Melegek. És elkékültek, megfeketedtek, felpuffadtak. Amit a gázkamrában láttam, irtózatossá, rettenetes látvány volt. Az emberek masszává gabalyodtak, alig lehetett szétválasztani őket, de megtettük. Ő, az emberek, akik odabenn voltak... Arcuk se volt többé. Már emberek se voltak – massa lett belőlük. És nekünk ezeket az embereket kellett kivinnünk a gázkamrából, és elhelyeznünk a vetkőzőben. Ott csoportokra osztották őket: az egyik oldalra a férfiakat, a másikra a nőket, a harmadikra a gyerekeket. A nők haját lenyírták, a gyűrűket eltávolították az ujjakról. A „fogászok” kihúzták a szájukból az aranyfogakat.

Belenézett néha a halottak arcába, hogy nincs-e köztük ismerős?

Voltak ismerősök, de folyamatosan érkeztek az „újak” is. Voltak napok, amikor huszonnégy órán belül több ezren is érkeztek, és lettek elgázosítva. Általában azonban egy-egy transzportban kétezer és kétezer-ötszáz között volt a számuk. Megesett, hogy a testek egy-két napon át is ott maradtak, és ott puffadtak fel.

A bűz szörnyűséges volt – mint a hordóban hagyott halaké. Ha minden óceán tintából állna, és minden erdő és fa toll lenne – még akkor se lehetne feljegyezni a rémtetteket, amikkel mi ott minden pillanatban, mindennap találkoztunk.

Nagy fizikai erőre volt szükség a holttestek eltávolításához?

Igen. A holttest olyan, mint az ón. Merev. Volt néhány nagyon kemény napom. Egy nap a krematóriumban egy egész évvel ért fel.

Mi lett a testek további sorsa?

Egészen a kemencéig szállítottam őket. Ott más foglyok foglalkoztak velük, és tömték őket a kemencékbe.

Hová tették le őket?

A krematórium padlójára. Hamvasztás előtt még levágták a hajukat, eltávolították a szemüvegeket, lehúzták a gyűrűket az ujjakról, kitépték az aranyfogakat és a műfogakat is. Mindent, aminek értéke volt, összegyűjtöttünk.

A hajjal mit kezdték?

Mi először zsákokba tömtük, utána jöttek a németek, teherautókra rakták a zsákokat, aztán elvitték.

És mi lett a kitéptett aranyfogakkal?

Volt ott két zsidó, két igazi szakember – azt hiszem, Csehszlovákiából –, akik az aranyat rudakká olvasztották.

Mi történt, ha különösen népes transzportok érkeztek?

Olyankor a holttesteket a szabadban ásott gödrökbe dobtuk, egymás mellé, és föléjük fákat raktunk. Egyes transzportokban az emberek fele halott volt, mire megérkeztek, a többiek pedig *mu-zulmánok* voltak. Így nevezték azokat, akik nem tudnak se járni, se dolgozni, és nemcsak élni nem tudnak, de meghalni sem. Gázzal kiirtani őket túlságosan drága lett volna, így hát élve dobták őket a tűzbe.

Mi történt, ha a tetemeiket már felvitték a kemencékhez?

Két, a kemencéknél dolgozó ember felemelte a testeket a kemence ajtajáig, és egy harmadik betolta őket. Később a németek speciális módszert dolgoztak ki: úgy rendelkeztek, hogy egy férfit, egy nőt és egy gyereket egyszerre hamvasszanak el. Így a hamvasztás hatékonyabb lett, mivel a férfi sovány, a nő kövérebb, a gyerek dundibb volt. Ettől kezdve a foglyok mindig egy gyereket fektettek a férfi és a nő közé. A németeknek külön szavuk volt a gyerekekre: *Zulagé*-nak (pótléknak) hívták.²⁰ Vagyis együtt égettek el három holttestet: egy férfiét, egy zsírosabb testű nőét meg egy gyereket. A hőség és az egyik holttest kigyulladására lángra lobbantotta a másik kettőt, a zsír pedig fenntartotta a tüzet.

Hány órás volt a munkanapja?

Ez a transzport nagyságától függött. Amikor sorra érkeztek a magyarországi transzportok, nem volt idő rá, hogy minden zsidót a krematóriumokban égessenek el. Ezért visszatértek a gödrök módszeréhez, amelyet korábban alkalmaztak. A holttestek mellé fát is dobtak a gödrökbe, hogy a tűz jobban égjen. A testekből a zsír egy, a másik oldalon lévő árokba csöpögött.

Minek tulajdonítja, hogy nap mint nap képes volt végezni ezt a munkát?

A rabbi így szólt hozzám: „El kell mondanunk mindezt az eljövendő nemzedékeknek.” Az ember úgy szokik hozzá az ilyesmihez, mintha semmi különös nem volna benne. Robotokká váltunk. Az ember még arra is képes, hogy holttesteken ülve minden megindultság nélkül falatozzon, mintha nem is érzékelné a körülötte lévő tetemeiket.

Szóval miután oly hosszú időn át vonszolta a holttesteket, már hidegen hagyta, hogy miféle tárgyakat cipel?

Tény és való: hidegen hagyott. Előbb-utóbb az ember már nem képes érezni. A holttesteknek már nem volt értékük a szememben. Fokozatosan kivesztek belőlem a megfelelő emberi érzések. Amikor elfáradtunk, és a németek engedélyeztek egy kis pihenőt, elővettük az elemózsiát, leültünk a holttestekre, és ettünk, mintha ez az egész egy másik világban történne. Az ember mindent megszokik. Ezt is.

Még ezt a valóságot is?

Igen, még ezt is. Holttesteken ültünk, és táplálkoztunk. Vagy teát ittunk. Hiába látja az ember azt a sok hullát: akkor is eszik, teázik.

Kellett-e valaha rokonok vagy ismerősök holttestét vonszolni?

Meglehet. Egyszer, a *Bekleidungskammer*-ben, találtam egy ruhát, amely a nagynénémé volt.

Az előbb azt mondta: robotok lettek. Úgy gondolja, hogy ez a Sonderkommando valamennyi tagjára igaz?

Nem mindenkire állt ez a séma; nem mind gondolkodtunk egyformán. Különböző természetű emberek voltak köztünk.

Voltak, akik elvesztették erkölcsi irányítójukat?

Voltak. A rabbi-dajan a maga bölcsességében felismerte az ilyeneket.

Magának „hozzá kellett szoknia” a könyörtelen mindennapi valósághoz. Voltak esetek, amelyek különösen megrázták?

Itt ismertem meg a Moll nevű SS-tisztet, aki úgy vált híressé mint minden náci közül a legbrutálisabb.

Emlékszem, egyszer egy fiú megszökött valamelyik transzportból, és a bozótban rejtőzött el. A transzport többi tagja már a vetkőzőben volt. Moll valóban világszínvonalú szadista volt. Mielőtt a gyerek egyetlen szót is kinyöghetett volna, Moll agyonlőtte. Akit ő magával vitt, soha nem tért vissza.

Egy másik esetet a saját szememmel láttam. Behoztak egy kövér férfit, és leszívták minden vérét, míg végül meghalt. Hát el lehet ezt hinni? Az összes vérét! Azt mondták, a vérre német katonák részére van szükség. A nőkből pedig húst vágtak ki, nyers húst.

Ez amolyan „orvosi kísérlet” volt?

Nem, inkább sebészi gyakorlat.

Emlékszik más esetekre is?

Az egyik emberünk, név szerint Jehezkel Mila, a szülővárosomból származott, Zakroczyben a szomszédom volt. Moll valamilyen okból gyanakodott rá, és a helyszínen megölte. Emlékszem rá. Agyonlőtte.

Moll mindig pisztollyal közlekedett. Volt egy kis játéka: prima lövész volt, és ezt mindenkinek be akarta bizonyítani. Egy napon rám parancsolt, hogy dugjak egy cigarettát a számba. Néhány lépést hátrált, lőtt – és kettévágta a cigarettát. Ez kinn, az udvaron történt.

Még két esetre emlékszem. A krematórium udvarát szegélyező kerítést mindig eltakarták túlburjánzó növényekkel, sőt néha még pokrócokkal is. Egyszer ott bújt el egy öt-hat év körüli kislány. Moll észlelt valami mozgást, kihúzta a gyereket, és agyonlőtte. Úgy illett volna, hogy valamelyik erős férfi – egy a százból vagy százötvenből, aki jelen volt – ott a helyszínen bosszút álljon rajta.

A másik eset a hamvasztógödörknél történt. Egyszer a táborból hoztak oda embereket. Néhányan még éltek; együtt hozták ki az élőket meg a halottakat. A németek a 7. blokkból, az úgynevezett kórházból emelték ki őket – és azokat is a tűzbe dobálták, akik még éltek. Moll odabattyogott a gödörhöz, és a lángok között lelőtte őket.

Ha megengedi, visszatérnék az eseménysor egy korábbi pontjához. Kérem, idézze fel a gázkamrákban történt fulladásos haláleseteket. Mit látott ezekből? Mire emlékszik?

Az embereket addig tuszkolták befelé, amíg a gázkamra megtelt. Egymás mellé állították, egymáshoz préselték az áldozatokat. Amikor bedobták a Zyklont, és bezárták az ablakokat, olyan pokoli láрма tört ki, hogy tíz percig is eltartott. Utána kinyitották az ajtót, hogy szellőztessenek. A németek utasítottak, hogy hozzuk rendbe a kamrát, mossuk fel, és szellőztessük ki, hogy mire az új transzport megérkezik, eloszoljon a szag.

Volt, hogy benézett a kemencébe, mialatt a halottakat elhamvasztották?

Amikor kinyitották a kemence ajtaját, láttuk a tüzet és a hőségben ingó testek formáját. A kemencében lévő tetemek végtagjai mozogni vagy forogni kezdtek a hőségtől, mintha új élet költözne beléjük. A halott, ha eltemetik, semmit sem érez – de a kemencében úgy tűnt, mintha érezne. A tűz és a hőség megváltoztatja a halott alakját. Már nem hasonlít mozdulatlan fatuskóhoz. Végtagjai és inai felhevülnek, és mozogni kezd.

Még messzebbre kanyarodnék vissza. Maga látta, ahogy a zsidók belépnek a krematórium épületébe. Volt-e valami a viselkedésükben, ami arra utalt, hogy érzik a halál közelségét?

Általában teljesen gyanútlanok voltak. Lehet, hogy néhányan bizonyos jelekből megsejtették, hogy valami nincs rendjén; de azt, hogy megölik őket, az utolsó percekig se gyanították. A németek mindvégig megtévesztették őket. Az egyik SS, akinek Mojse Burak volt a csúfneve,²¹ az udvaron eléjük állt, és mindig azt mondta: „Gyorsan zuhanyozzanak, mert a másik oldalon már várja magukat a kávé meg a sütemény.”

A németek eljárásában mindig volt valami, amitől az emberek hittek nekik. Valami egészen sajátos benyomást keltettek... Azt mondták: „Most be kell menniük a zuhanyozóba, szépen lezuhanyoznak, és a másik oldalon már ki is tálalták maguknak a kávé és a süteményt.” Vagy: „Jól teszik, ha sietnek – ha levetkőztek és lezuhanyoztak, már várják magukat kávéval és süteménnyel.” Remekül értettek a megtévesztéshez. A gázkamrákban olyan lefolyók voltak, mint egy zuhanyozóban, és az emberek beszéltek. Amikor mind odabenn voltak, az SS többé nem engedte ki őket. Aki bement, nem jött ki többé. Az emberek várták, hogy folyni kezdjen a víz, de a víz nem jött. Becsapás volt az egész.

Az emberek anyaszült meztelenül léptek be a „zuhanyozóba”, és amikor a kamra színültig megtelt, rájuk csukták az ajtót. Ekkor odahajtott egy vöröskeresztes jelzésű mentőautó – az hozta a Zyklont. A németek kinyitották a réseket, és beöntötték a Zyklont. Zyklon-B-nek hívták, a kék színéről.*

Volt, hogy pontosan ugyanazt mondtuk nekik, mint az SS: „Hamarosan kávé és süteményt kapnak.”

A gázkamra úgy festett, mint egy zuhanyozó. A mennyezeten csővezetékek futottak. A németek egyre több embert nyomtak be, amíg úgy préselődtek egymáshoz, mint a szardíniák. Utána becsukták az ajtót. Kinn, a külső falon volt egy kis nyílás. A németek felvették a gázálcot, kinyitották a gáztartályokat, és beszórták a nyíláson a gázt. Amikor kitakarítottuk a gázkamrát, láttuk a megmaradt gázgolyócskákat.

Miután az emberek beléptek a gázkamrába, látta még őket?

Igen. A németek betaszígták és bezsúfolták őket – ahogy már mondtam, mint a szardíniákat. Aztán becsukták az ajtót.

* A „kék” németül „blau”. (A ford.)

Hányan voltak benn?

Az a transzport nagyságától függött. A kamrában álltak és vártak az emberek. Megjött a vöröskeresztes kocsi, németek szálltak ki belőle, kinyitották az ablakokat, és bedobták a Zyklont.

Mi történt, amikor az emberek rájöttek, hogy becsapták őket?

Dörömbölni és kiabálni kezdtek. Aztán apránként csend lett. Milyen helyt teljes volt a csend, a Sonderkommando bemehetett, és munkához láthatott.

Mit csináltak, mialatt bedobták a gázt?

Vártunk.

Beszéltek egymáshoz?

Nem volt miről beszélni.

Találkozott-e tiltakozással vagy ellenállással, amikor a zsidók rádőbbsentek a németek fondorlatára?

Emlékszem egy esetre, amikor az egyik transzportban olyan zsidók érkeztek, akik amerikai iratokkal éltek Varsóban. Persze ők is a nácik egy trükkjének estek áldozatul. Jól voltak öltözve, így hozták őket és az egész transzportot a krematóriumba. Volt köztük egy táncosnő is, nagyon szép asszony. Felülkerekedett az egyik SS-en és végzett vele – valamiképpen, nem tudom, hogyan, megszerelte a pisztolyát, és lelőtte. Az eset óriási szenzációt keltett Auschwitzban. Utána a többiekkel együtt a nőt is elgázosították.²²

Előfordult valaha hasonló eset?

Nem, soha.

Mivel magyarázza, hogy csak kevesen léptek fel a németek ellen?

A meztelen ember tehetetlen. Elveszti minden akarateréjét... Meg van fosztva a személyiségétől.

Volt a sonderkommandósoknak állandó, megszokott napirendjük?

Nagyon korán, még sötétben keltünk fel az Appell-hez. Voltak, akik elmondták a reggeli imákat.²³ Utána ettünk valamit, és men-

tünk dolgozni. Műszakokban dolgoztunk: volt nappali műszak, éjszakai műszak. Néhányan vittek magukkal ezt-azt, bár ez nagyon veszélyes volt. Be akarták cserélni a holmit cigarettára. Az estét a barakkban töltöttük. Elmeséltük, aznap miféle megpróbáltatásokon mentünk át, meg hogy ki mit csinált. Ráérős csevej volt. De mindenkinek megvoltak a maga történetei.

Én végig a 13. blokkban laktam, és nem a krematórium épületében. Oda csak bejártam.

Vasárnaponként, ha nem dolgoztunk, sokan elmentek a táborba, hogy meghallgassák a zenekart,²⁴ amelyik délután játszott. Az orosz foglyok közül páran táncoltak. Ez történt az egyik helyen; míg másutt ugyanekkor más emberek a krematóriumban dolgoztak. Égették az emberi holttesteket...

Az én időmben a transzportok eleinte Auschwitzon át jöttek Birkenaubá. Később Auschwitzban síneket fektettek le; így összekötötték Auschwitzot Birkenauval, az emberek közvetlenül Birkenaubá érkeztek, és az állomásról egyenesen a krematóriumba vonultak.²⁵ Ez volt a tábor felszámolásáig a csúcsideőszak. Az érkező zsidó transzportokat a „Kanada”-kommandó emberei fogadták. A holmit, amit az utasok magukkal hoztak, egy külön táborba szállították, ahol a „kanadások” átkutatták, hátha aranyra vagy értéktárgyakra bukkannak. A jobb holmit Németországba küldték, a többi megmaradt a tábornak. Az embereket pedig még aznap a krematóriumba vitték. Egy ilyen nap után kis híján leestünk a lábunkról. A mieink nem tudták, mit kezdjenek magukkal. Nem volt étvágyuk. Ezek nagyon kemény napok voltak. Egy nap a krematóriumban egy egész évvel ért fel.

Gondolt-e arra, hogy túléli Auschwitzot?

Az ember reményből él, és csodákra vár. Végére is minden jóra fordult. Mintaszerű családot alapítottam, két gyerekem van, a fi-

amnak mesterfokozata van, a lányomnak PhD-je, és négy unokám született. Mondja, hát nem érte meg?

Mialatt a Sonderkommandóhoz tartozott, előfordult, hogy éhes volt?
A Sonderkommandóban nem létezett éhség. Bőven volt mit enniük. Bármit elvehettünk, amit az emberek magukkal hoztak.

Nagyon izgat a kérdés, hogy „miféle emberek dolgoztak a Sonderkommandóban”. Visszatekintve a mából, mi a véleménye sonderos bajtársairól?

Nem voltak normális emberek. A Sonderkommandóban nem létezett normális ember. Aki nem tud sírni, az nem ember.

Azt mondja, „nem voltak normálisak”. Meghatározná, mire gondol? A beszédükre.

Másként beszéltek, mint a többiek? Más volt a hangnem vagy a stílus?

Olyan nyelvet beszéltek, ami... Nem tudtam felfogni, mit mondanak. Nagyon nyers volt a beszédük. Mint amikor manapság közönségesen vagy durván beszélnek a szexről. De hát az egy másfajta élet volt.

Úgy gondolja, hogy ezt a durva beszédmodot a rájuk kényszerített munka váltotta ki?

Igen, úgy gondolom. Ahogy már mondtam, az ember legyen... Ha nem tud sírni, akkor nem ember. Nincsenek érzelmei.

Azt mondta, a sonderkommandósok sohasem sírtak. Maga sem?

Én sem. A mai napig nem sírtam egyszer sem.

Még az első napon sem, amit a Sonderkommandónál töltött?

Már a legelső napon egy másik világba léptem. Nem tudtam, hol a csudába' vagyok. Nem voltam többé emberi lény. Nem tudtam megmondani, ki vagyok és mit csinálok.

És hogy lehet, hogy a bajtársai sem fertőzték meg? Hogyan maradt ugyanaz a zakroczyi Jankl? Nem lehet, hogy valami mégis megváltozott magában?

Nem maradtam az, aki Auschwitz előtt voltam. Sok minden hiányzik. Nem vagyok magam. A fiamat meg a lányomat ismeri... De bárcsak ismerné az unokáimat is... A fiú igazi zseni...

Mit tud mondani a sonderkommandósok megöléséről?

A németek a sonderkommandósokat is irtották. Időnként megjelentek, kiválasztottak egy csoportot, berakták egy transzportba, Auschwitzba vitték, és ott likvidálták. Az emberek általában hat hónapig, esetleg egy évig vagy kettőig dolgoztak a Sonderkommandóban, mielőtt kivégezték őket – attól függően, hogy melyik időszakban voltak a táborban. Az én sonderkommandós szolgálatom alatt csak egyszer likvidáltak háromszáz főt, és további háromszázat öltek meg a felkelés alatt. Ezután mindössze körülbelül százan maradtunk. A németek ebben az időszakban el akartak törölni minden nyomot, amiből kiderülne, mi történt Auschwitzban – még a csontokat is megsemmisítették. Ezeket mi törtük össze, és őrlöttük egészen finommá, a németek pedig a Visztula folyóba szórták a port meg a hamvakat.

Hadd térjek kis időre vissza a barátai mindennapi életéhez. Emlékszik-e rá, hogy bizonyos sonderkommandósok kereskedtek a vetkőzőben talált különféle cikkekkkel?

Hát üzleteltek. Csereberéltek külső személyekkel.

Kikre céloz?

Németekre és nem sonderkommandós foglyokra. A zsidók leadták a holmit, és a külső munkán lévők eladták a környéken élő lengyeleknek.

Mi volt ebben a cserekereskedelemben a legkelendőbb áru?

A snapsz.

Talán be akartak rúgni?

Azt nem. Hogy is fogalmazzam? El akartuk felejteni, ami a fejünkben járt.

Magával is előfordult, hogy egyszer-egyszer berúgott?

Nem volt szükségem rá. Mindvégig egy másik világban éltem. Azt akartam, hogy a fejem tiszta maradjon, és tudjam, mit beszélnek a Sonderkommandón kívül. Kifaggattam azokat a barátaimat, akiknek voltak külső kapcsolataik: Mi újság odakinn? Milyenek az esélyeink? Azt mondták, nem vihetnek magukkal ennyi embert az erdőkbe. Nincs elég hely.

Bizonyára a táboron belüli ellenállási mozgalom tagjaira céloz.

Már szóba hozta, hogy maga is részt vett az ellenállásban. Beszélne erről részletesebben?

Én már akkor csatlakoztam az ellenálláshoz, amikor még át se helyeztek a Sonderkommandóba; és a Sonderkommando tagjaként is végig kapcsolatban maradtam külső bajtársakkal. Elmondom, hogy ment ez. Amikor kimentünk a kantinba ennivalóért, „cetliket” kaptunk, amelyeken jiddisül írt információk álltak. Ezek attól a Leibltől származtak, akit már említettem: beszámolt arról, ami a táborban és a külvilágban történik. Leibl mindig azt mondta nekem, hogy életben fogok maradni, hogy egy napon, a többiekkel együtt, szabad leszek, és hogy már közel az idő, a front egyre közeledik hozzánk. Leibl radomi volt, politikai fogoly, és régebben volt Auschwitzban, mint bármelyik zsidó fogoly. 12 000 volt a száma. Egyike volt a tábor első építőinek, és az 5. blokk *Stubenführer*-e volt.²⁶ Az ottani *Blockälteste*-t Siweknek hívták,²⁷ lengyel volt és derék ember. Később őt tették meg *Lagerälteste*-

nek. Jó néhány zsidónak volt a táborban igencsak jelentős funkciója. A *Schreibstube* összes tagja²⁸ – ők fogadták a transzportokat – zsidó volt. Ők regisztrálták a transzportokat, és tetoválták az újonnan érkezők alkarjára a számukat. Voltak a tisztségviselők között franciák és csehszlovákok is.

Emlékszik, hogy hívták az ellenállás egyes tagjait?

A vezetőnk Pilatov volt, akit már említettem. Orosz hadifogoly volt, és azt beszéltek, hogy zsidó. De akár az volt, akár nem, mindig a zsidókkal akart kapcsolatot teremteni. Nos, ő szervezte meg az ellenállási mozgalmat, és ő dolgozta ki a terveket. Persze rendszeresen találkoztunk. Ha kérdéseim voltak, őt kerestem meg, és ő mondta azt, hogy „ennyi embert nem vihetünk magunkkal”. Az 5. blokkban gyülekeztünk, néha meg a *Bekleidungskammer* barakkjában.

Abban az időben éjszakai műszakban voltam. Úgy tizenöt-húszan gyűltünk össze, a feladattól függően. Volt, hogy pénzzel és ruházattal segítettük a foglyokat, akik szökésre készültek. A táborban olyanok is dolgoztak, akik kívülről jöttek: lengyel civilek, akik híreket hoztak a külvilágból.

Mi volt a háttere a Sonderkommando felkelésének?

Elterjedt a szóbeszéd, hogy az utolsó sonderkommandósokat is ki akarják irtani, így hát készenlétben kellett lennünk. Hosszú időn át készítettük elő a felkelést. A művelet tervét Kaminski, a kápo dolgozta ki. A bombákat az ellenállástól kaptuk, akárcsak a házi-lag barkácsolt kézigránátokat; ezeket a II. (III.) krematórium tetején rejtettük el. Volt néhány pisztolyunk is. A robbanószereket az Union gyárban dolgozó lányok csempészték be. A felkelés előtti este Moll észrevette, hogy valami van a levegőben, ezért magával vitte Kaminskit és megölte – ő volt a felkelés első áldozata.

Kaminski erős, jóra való, derék ember volt – nemcsak a sonderkommandósok láttak benne őrangyalt, hanem a németek is, akik rendszeresen konzultáltak vele.

Kaminski volt a Sonderkommando erős embere, és jó viszonyban volt még a magas rangú SS-ekkel is. Gyakran beszéltünk egymás közt arról, hogy ha őt is kicsinálják, az annyit jelentene, hogy nincs mire várnunk. Amikor Kaminskit megölték, tudtuk, hogy valamennyiünk legyilkolására készülnek.

Másnap a III. (IV.) krematóriumban lévőket felgyújtották az épületet, lövések dördültek... A táborban kitört a pánik... Amikor az egésznek vége lett, összegyűltek, akik még életben voltak. Néha-nyan útra keltek, hogy pótolják a *Postenketté*-hez (a futárlánchoz) tartozó bajtársakat.²⁹ Ezek lefegyverezték és megölték az I. (II.) és a II. (III.) krematórium közelében dolgozó SS-eket, majd a kemencében elégették őket. Ez volt a jeladás.

A felkelés kitörésekor elég közel voltam a IV. (V.) krematóriumhoz. Éppen a csontok maradványait öröltük porrá.

A felkelés, mondhatni, spontán tört ki, mivel a németek eljöttek a III. (IV.) krematóriumba az embereinkért. Az embereink azonban megtagadták, hogy elhagyják a krematóriumot; benn maradtak, és felgyújtották. A tető zsindeyes volt, de fa is volt benne. Fából voltak az ágyak is, a matracok pedig szalmával voltak kitömve – mindez másodperceken belül tüzet fogott. Az emberek nem robbantották fel a krematóriumot; egyszerűen porrá égették. Igazi tűzvész volt. Közben több németet is elfogtak. Odabenn, a nagy felfordulás kellős közepén is hevert néhány német hullá. Hogy ki ölte meg őket, nem tudja senki.

Amikor megkezdődött a felkelés, a táborban pokoli volt a zűrzavar. A németek lőttek ránk. Sziréna szólt, és kijárási tilalmat ren-

deltek el – *Blocksperré* volt érvényben. Aki a táborban maradt, az nem hagyhatta el a barakkját.

Aznap háromszáznál is többen veszték oda közülünk. Magam is ott voltam, amikor egymás után tarkón lőtték őket. Nem könnyű megmondanom, hogyan maradtam életben; a mai napig nem tudom a választ. Azok közül, akik akkor velem voltak, életben maradt Slomo Kirschenbaum, a két Dragon testvér és néhány további jó barát, akik most külföldön élnek.

A felkelés után el kellett hamvasztanunk a németek által megölt bajtársaink testét, és porrá örölnünk a megmaradt csontjaikat. Utána áthelyeztek a *Sprengkommando*-ba (robbantási kommando).³⁰ Az volt a feladatunk, hogy tüntessük el a föld színéről a krematóriumokat.

Először a kemencéket bontottuk le; a téglát és a fémelemeket Németországba szállították. Utána lyukakat fúrtunk a krematóriumok falába, és dinamittal robbantottuk fel az épületeket. Egyikünk az épületen kívül állt, meghúzott egy kötelet, és bekövetkezett a robbanás. Magam az utolsók között vettem részt ebben a munkában.

Négy krematórium volt. Mi a két nagyobb, az I. (II.) és a II. (III.) krematóriumot robbantottuk fel, amelyek kétezer embernél is többet tudtak fogadni. A III. (IV.) és IV. (V.) krematórium kisebb volt, és csak ezeröttszáz ember fért el bennük; ezek megmaradtak. Még mindig érkeztek kisebb transzportok; ezek utasait az utóbbiakban gyilkolták le.

A *Sprengkommando* a Sonderkommando alá tartozott. A németek minél gyorsabban akarták megsemmisíteni a holttestek és a krematóriumok maradványait, tehát bennünket használtak fel. Végül a krematóriumokat kellett leszerelni; ez volt az utolsó mun-

kánk. Hatalmas elégtétel volt számomra, amikor aztán felrobbantottuk őket. Hatalmas elégtétel volt!

Most magának kedves témákról, a vallás és a hit kérdéseiről szeretnék beszélgetni magával. A holokauszt előtt hívő volt, vallásos ember. A holokauszt után szakított a hittel. Miért?

Ma úgy érzem, messzire távolodtam tőle. Nem a vallástól, hanem a hittől. Ide vezetett mindaz, amit láttam. Ha az a Moll nevű német elvehetett egy kisbabát az anyjától, hogy a lábánál fogva a falon zúzza szét a fejét – akkor a hit elvesztette értékét. Az ilyen látvány, a betört fejű csecsemő látványa kikészített, és elpusztította a hitemet.

Ez a hitbeli válság csak az Auschwitzban látottakban gyökerezett? Azok után, amiket láttam, elpárolgott a hitem. A gyerekek, akiket letéptek az anyjuk melléről... – miért kellett megölni őket, amikor még nem is vétkezhettek? Ha egy rabbi azt mondhatta, hogy a csecsemőt is megronthatta az anyatej – az én hitem ekkor megingott, és kifordult önmagából.

Megbékélt azzal, hogy szakított a vallással? Nem sajnálja a veszteséget?

Nem mehetek vissza érte. De minden sabbátkor részt veszek egy Biblia-társaság ülésén meg egy tanfolyamon. A zsinagógába csak az ünnepeken járok el. Mostanában nagyon szeretem Mordechai Elon rabbi prédikációit.

Birkenauban imádkozott még? Betartotta a vallási parancsok némelyikét?

Nem.

Magában sem imádkozott? A „SömA Jiszróélt” se?

Nem. Nem hittem benne.

Mire emlékszik a halálmenetből és abból, ami utána történt?

1945. január 15-én Birkenauból átvittek Auschwitzba, ahol egy napot töltöttünk. Az induláshoz transzportokat szerveztek. Találkoztam néhány cimborámmal, és azt mondtam nekik: „Ez az utolsó utazás. De én nem tartok velük a célig.”

Hogyhogy a németek nem végeztek az összes sonderkommandóssal, mielőtt a táborat kiürítették?

Kifogytak az időből. Minden fogoly bekerült a transzportba. Az emberek összekeveredtek. Nem lehetett megállapítani, ki tartozott a Sonderkommandóhoz.

Miután Auschwitzot elhagyták, megkísérelték-e a németek, hogy felkutassák a sonderkommandósokat?

Valamikor útközben a németek megkérdezték: „Ki volt a Sonderkommando tagja?” Egyikünk se jelentkezett.

Január 17-én megszöktem a transzportból. Tél volt, késő délután. Útközben nem adtak enni, és nagyon hideg volt. Alaposan meggondoltam a dolgot, és elhatároztam: történjék bármi, én nem menetelek odáig, ahová készülnek... Nem volt vesztenivalóm, ezért hát megszöktem. Három ember is velem menekült. A németek utánunk lőttek, de csodák csodája, a golyóik elkerültek. A fél éjszakát átgyalogoltuk. Erdőben voltunk: a felső-sziléziai, pszcynai erdő vidékén. Találtunk egy viskót, amely az erdőkerülőké volt, és még az éjjel elindultunk ennivalót keresni. Nem mentünk együtt; elváltunk egymástól, és mind különböző irányban indultunk el. Az egyik faluban találkoztunk egy némettel, aki beleegyezett, hogy néhány napra szállást adjon. A front még a környéken volt, de SS-t már nem lehetett látni, legföljebb a katonai rendőrség tagjait.

Térültem-fordultam a katonák között, és ez a német gyanakodva nézett rám. „Ki vagy te?” – kérdezte. Kopasz voltam, mert

leborotválták a fejem, és azt mondtam, hogy a Vörös Hadsereg elől menekülök. Ekkor az irataimat kérte, de hát irataink nem voltak. Ezután azt kérdezte: „Mi lett a hajaddal?” Ekkor, épp a legjobbkor, remek ötletem támadt. Azt feleltem, hogy mikor levertem a lábamról a tifusz, mind kihullott. Ez mentette meg az életemet.

Innen Bielskbe mentem,³¹ ahol egyetlen zsidó se maradt. Két napon át bolyongtam az erdőben. Ekkorra már megérkezett a Vörös Hadsereg. Egy katonai rendőr megkérdezte: „Mit keres itt?” „Keresem a... Azt hiszem, magam se tudom, hogy mit” – feleltem, mire ő: „Kövessen!” Éppen beállt az éjszaka. Nem volt hol megpihennem vagy aludnom, hát vele mentem. Azt mondta, a Vörös Hadsereg főhadiszállása közelében vagyunk. Fél éjszaka ücsörögtem ott, mígnem az egyik tiszt magához intett. Elmondtam neki az egész történetemet, elejétől végig, majd megkérdeztem: „Hová mehetek? Sehová nem fordulhatok. Nincsen se pénzem, se ennivalóm, se semmim.”

A tiszt kiment, tanácskozott valakivel, majd odaszólitotta a katonát: vigyen el egy családhoz, ahol vállalnák a gondozásomat, és adnának kvártélyt meg kosztot. Egy hetet töltöttem ennél a családnál. Nagyon gyenge voltam, és még egy váltás ruhaneműm se volt. Tőlük megkaptam minden szükségest.

Ezután szállingózni kezdtek Bielskbe a visszatérő zsidók. Azt mondtam magamnak: „Jólesne egy kis bosszú a németek ellen.” Így hát fogtam magam és jelentkeztem a milíciába. Egy-két hónapig maradtam a városban. Bielskben a lakosság nagy többsége német volt, és éjszakánként kimentünk vadászni rájuk. Ami rossz, az csak művelhettem velük, megtettem. Így történt ez egyszer, kétszer, háromszor, mígnem a parancsnok magához rendelt, és így szólt: „Már nem vagyunk háborúban. Ha továbbra is úgy visel-

kedik, mint eddig, nagyon csúnyán fogja végezni.” A fenyegetés megijesztett, és úgy határoztam, elmegyek innen. Megszöktem a milíciától, és továbbmentem Cieszynbe.³² De ott is mehetnékem támadt. Csakhogy merre tovább? Oda kíváncsoztam, ahová a jó zsidók: Erec Jiszroélba. De nem sikerült. Közben nagyon sok zsidó érkezett Cieszynbe. Ők azt ajánlották: „Menj vissza Lengyelországba, menj Varsóba. Ott rengeteg a zsidó, és jobban fogsz boldogulni.”

Megfogadtam a tanácsot, és elutaztam Łódźba. Łódźban beléptem az Ihud mozgalomhoz kötődő Nitzahon kibucba, noha a legkevesbé se lelkesültem a politikai pártokért. Ott várakoztam, hogy kivándorolhassak Palesztinába. Lengyelországban ismerkedtem meg a feleségemmel, Lowa Soloveitchikkel. Ő is végigcsinálta Auschwitzot. Együtt voltunk a kibucban, és összeházasodtunk. Engem besoroztak egy Palesztinának szóló mozgósításba, de Lowát nem akarták felvenni, mivel a háborúban elvesztette a fél szemét.

Elmentem kiképzésre. Egy napon Lowa felkeresett, és azt mondta: „Terhes vagyok, Ja'akov. Te csak menj, én itt maradok.” „És ki visel majd gondot rád?” – kérdeztem. Elmentem hát a főhadiszállásra. A mozgósítást egy palesztinai küldött irányította, akinek a nevére már nem emlékszem. Azt mondta: „Nézd, nekünk most katonák kellenek. Nem hadijátékot játszunk... A feleséged majd kijön később.” Azt feleltem: „Ha nem jöhet velem együtt, én se mehetek nélküle.” Azzal visszamentem a kibucba. Ott a legkülönbözőbb munkákat végeztem, mialatt vártam a palesztinai „igazolásra” (bevándorlási vízumra). 1947-ben kaptam meg.

Abban az évben a feleségemmel meglátogattuk több barátomat, és ott gyerekkori barátokkal találkoztam, akik a Jewish Agency

franciaországi szervezetében dolgoztak. Az egyikük azt mondta: „Figyelj, most nem érdemes Palesztinába menni. Maradj csak itt.” „Hogy érted ezt? – kérdeztem. – Az nem lehet, hogy ne menjek! Hosszú évek óta várok erre a pillanatra...” Erre közölték, hogy Franciaországban ugyanolyan jó sorom lenne, mint Palesztinában: „Dolgozz nálunk, és menj el utána.” Telebeszélték a fejem, és végül 1947 és 1951 között Franciaországban dolgoztam, a Jewish Agencynél. Én voltam a táborok koordinátora, a feleségem pedig ápolónő volt. Amikor megérkeztem Izraelbe, a Nitzanim gyermekotthonba küldtek. Ott dolgoztam 1951-től 1959-ig.

A Nitzanimban főszakács voltam. A szakmát a táborban tanultam ki. 1959-ben a gyerekek kedvéért Holonba költöztünk. Nőttek-növegttek, és iskola kellett nekik. Azóta is Holonban élek.

Engedelmével, Ja'akov, beszéljünk most arról, hogyan érintette a Sonderkommandóban végzett munkája a háború utáni éveit. 1951-ben, amikor Franciaországból Izraelbe érkezett, elmondta valakinek, mi mindenen ment át?

Nem, soha, senkinek. Negyven éven át senki sem hallotta a történetemet. Negyven évig hallgattam. Nem beszéltem senkivel.

De amikor a karjára néztek, látták a számat.

Mindenki látta.

És maga mit mondott?

Azt, hogy táborban voltam, mint annyi más zsidó.

Kiejtette valaha a „Sonderkommando” szót?

Nem én. Soha.

Miután családot alapított, a feleségének elmondta?

Nem szóltam én egy szót se. A családban se tudott róla senki. Megházasodtam, megszülettek a gyerekek, és én hallgattam. Sen-

kinek fogalma se volt. Ami engem illet, szégyelltem magam. Magamba fojtottam az egészet.

De mi váltotta ki ezeket az érzéseket? Miért szégyellte magát?

Megmagyarázom. A saját személyemet szégyelltem, azt, hogy mi mindenre képes az ember. Ezért nem tudhatott semmit se az aszszony, se a gyerekek. Ki hinne nekem? Miért csináltam? Mit hozhatok fel mentségemre? És azokat ki hinné el? A fiam mind a mai napig azt szokta mondani: „Ha tudnám, min mentél keresztül, talán másképp viselkedem otthon, és veled is másképp viselkedtem volna.”

Hogy birkózott meg a háború után a gázkamrák emlékével?

Depressziós voltam. Menekültem önmagam elől. Csak két dolog volt az életemben, ami segített, hogy elmeneküljek az emlékek elől: a munka meg az alvás. A gyerekeimet nem én neveltem fel; csak a feleségemnek köszönhető, hogy felnőttek. Ő gondoskodott róluk. Én nem voltam rá képes. Én csak két dologra vágytam: aludni akartam, és elmenekülni. Menekültem magam elől. Éjjel vagy nappal, nekem egyre ment. Az éjszakák hosszúak voltak és gyötrelmesek. Mind csak kinszenvedés.

Az egyik beszélgetésünk közben azt mondta, hogy pékségben dolgozott, de mindig az éjszakai műszakban, hogy ne legyenek se emlékei, se álmai.

Ezt is azért tettem, hogy ne kelljen gondolkodni. Az éjszakák mindig túl hosszúak voltak nekem, ezért megpróbáltam éjszaka dolgozni, és így gyorsabban múltak. A nappalok azonban borzalmasak voltak. Egyre csak futottam magam elől. Így ment ez éveken át. Mostanában vannak éjszakák, amikor megint minden visszajön. Nem akarom, és mégis felszínre tör. Az ember nem tud felejteni. Ameddig él, egészen a legutolsó pillanatig nem felejt el.

És talált valami könnyebbséget?

Talán igen, de az életem nagyon nehéz volt. Nem mondhatom el magának, mennyit szenvedek. Mindent látok magam előtt, ami akkor történt. Vannak éjszakák, amikor elkerül az álom: ilyenkor gondolatban visszamegyek. Akkor bekapok egy-két tablettát. Hihetetlen, hogy mindez megtörtént. Hihetetlen... Álmaimban mindent, ami megtörtént, különböző irányokból, különböző szemszögekből és megközelítésekben látok.

Megismétlem: „Ha a világ minden fája tollá változna, és minden óceánból tinta folyó lenne, akkor sem lehetne a maga teljességében leírni és dokumentálni, ami a holokausztban történt.”

Elhiszi-e ma, hogy mindaz, amit Auschwitzban átélt, valóban megtörtént?

Száz százalékgig. Hiszen mindent láttam, a saját szememmel. Ezért kell ma annyit szenvednem, ezért olyan gyötrelmesek az éjszakáim.

Szokott-e sírni, ha visszajönnek az emlékek?

Én már nem tudok sírni. Az emberi érzelmek, így a sírás is, meghaltak bennem. Hiszen mondtam már: azt hiszem, nem vagyok már emberi személy.

Bocsásson meg, ha azt kérdezem: egyetért-e a feltételezéssel, miszerint a szégyenkezése talán a büntudat álarca?

Miért is ne? Talán én voltam a bűnös. De miért éppen én? Hát nem volt elég, hogy megjártam Auschwitzot? A poklot is muszáj volt megélnem?

Tehát ma így gondolkodik?

Annyit mondhatok: hálás vagyok Istennek, hogy átmentem a pokol hét kapuján, és példás családdal gazdagítottam a világot, sikeres gyerekekkel és aranyos unokákkal. Azt hiszem, a szentséges Isten megbocsátotta bűneimet.

JEGYZETEK

1. fejezet: Az auschwitz-birkenai Sonderkommando

Mottó:

Aufbau, Vol. 29, no. 26, 1963. június. Hadd mondjak köszönetet Margalit Shlain kolléganőmnnek, amiért felhívta figyelmemet erre a versre.

1. Yitzhak Arad, Yisrael Gutman és Abraham Margalit (szerk.): *Documents on the Holocaust: Selected Sources on the Destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland and the Soviet Union*, Jeruzsálem, 1981, 283–284. o. (Chaim Rumkowski beszéde a lódzi gettó gyermeklakóinak deportálása alkalmából, 1942. szept. 4.)
2. Lásd Yitzhak Arad: *Ghetto in Flames: the Struggle and Destruction of the Jews in Vilna in the Holocaust*, Jeruzsálem, 1976, 279–285. o.
3. „Eutanáziának” nevezték a nemzetiszocializmus tervét, hogy módszeresen megöljék azt az embercsoportot, amelynek életét *lebensunwertes Leben*-nek (életre érdemtelennek) minősítették. Tipikus módon a fizikai és szellemi fogyatékosokat vették célba, de később az „eutanázia”-program keretében egyre több csoport tagjait gyilkolták meg. Az áldozatok teljes számát megközelítőleg 275 000-re becsülik.
4. A Drezdához közeli Sonnenstein egyike volt az „eutanázia” megsemmisítő központjainak, amely még a program 1941. szeptemberi hivatalos

- befejezése után is tovább működött. Itt ölték meg a koncentrációs táborok számos, többnyire találmányra kiválasztott foglyát is.
5. Danuta Czech: *Auschwitz Chronicle 1939–1945: From the Archives of the Auschwitz Memorial and the German Federal Archives*. New York, 1992, 75. o.
 6. Czech: *Chronicle*, 86. o.
 7. Lásd Franciszek Piper: „Gas Chambers and Crematoria”, in I. Gutman és M. Berenbaum: *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, Bloomington, 1994, 161. o.
 8. Czech: *Chronicle*, 178. o.
 9. E csoport egyik tagja volt Karol Swiebocki, akinek fia, Henryk Swiebocki történészként dolgozik az óświęcimi Auschwitz-Birkenau Állami Múzeumban. Lásd az Auschwitz Múzeum Irattárát: *Sterbebuch*, t. 13 k. 1123; *Stärkebuch*, t. 2 k. 291, Halotti bizonyítvány 19141/194; Procs Hössa, t. 7 k. 155; Akta szpitala obozowego AuI, bl. 28, k. 347.
 10. Czech: *Chronicle*, 230. o.
 11. A főtábor krematóriumában 1940. augusztus 15-én került sor az első hamvasztásra. Lásd Jean-Claude Pressac: *Les crématoires d'Auschwitz: La machinerie du meurtre de masse*, Párizs, 1993, 13. o.
 12. Czech: *Chronicle*, 28. o. Lásd még *Wśród koszmarniej zbrodni: Rękopisy członków Sonderkommando* (Egy iszonyatos bűntény kellős közepén: a Sonderkommando tagjainak kéziratai) (ettől kezdve *A Sonderkommando kéziratai*), Zeszyty Oświęcimskie (Hefte von Auschwitz), Numer Specjalny (II), Óświęcim, 1971, 40–42., 48. o. A Sonderkommando tagjainak „elrejtett írásából” készült kiadások részleteit lásd lejjebb, a 108. jegyzetben.
 13. Jozef Ilczuk (fogolyszáma 14916) a főtábor krematóriumában dolgozott mint *Blockschreiber* (blokkírnok); Mieczysław Morawa (fogolyszáma 5730) a kommandó kápója (fogolyvezető) volt.
 14. Filip Müller: *Sonderbehandlung – Drei Jahre in den Krematorien von Auschwitz*, München, 1979, 64. o.
 15. Uo., 66–67. o.
 16. Czech: *Chronicle*, 170. o.
 17. Müller: *Sonderbehandlung*, 24. o.
 18. Czech: *Chronicle*, 135. o. Mindazonáltal korábbi foglyok beszámolóí és SS-katonák vallomásai arra utalnak, hogy már 1941 őszén megfigyelték, ahogy zsidók kis csoportjait a főtábor krematóriumába kísérik. L. W. Długoborski és F. Piper, szerk.: *Auschwitz 1940–1945. Key Problems in the History of the Camp*, Óświęcim, 1995, Vol. III., 131. o.
 19. Czech: *Chronicle*, 167. o.
 20. Interjú André Balbinnel (Andreas Kilian, Frankfurt am Main, 1999. január 14.; Andreas Kilian magánarchívuma).
 21. Müller: *Sonderbehandlung*, 31–32. o.
 22. Steven Paskuly (szerk.): *Death Dealer: The Memoirs of the SS Kommandant at Auschwitz*, by Rudolf Höss (ettől kezdve *Autobiography of Rudolf Höss*), New York, 1996. Höss azt állítja emlékirataiban (29. o.), hogy 1941 őszén ő jelölt ki Eichmann-nal együtt két kis falusias házat, amelyekbe belső gázkamrákat lehetett telepíteni. Eichmann azonban, perének tárgyalásán, tagadta, hogy Auschwitzban találkozott volna Höss-szel.
 23. Piper: „Gas Chambers and Crematoria”, 161. o.
 24. Interjúk Arnost (Ernst) Rosinnal (Andreas Kilian, Düsseldorf, 1995. május 13.; 1995. november 4.; 1997. május 10.; Andreas Kilian magánarchívuma).
 25. Lásd interjúk Arnost Rosinnal; lásd még Pressac: *Les crématoires d'Auschwitz*, 117. o.; és Maurice Schellekes beszámolója, Haifa, 1981. december; továbbá Morris Schellekes és Erich Kulka levélváltása, 1982. január 29. (Yad Vashem Archívuma [ettől kezdve YVA] 25. o.).
 26. Erich Kulka interjúja Arnost (Ernst) Rosinnal, 1975. május 13. (YVA 033/1329.)
 27. Czech: *Chronicle*, 198–199. o.
 28. Blobelről lásd Israel Gutman (szerk.): *Encyclopedia of the Holocaust*, Vol. A., New York, 1990, 219–220. o. Lásd még Paul Blobel tanúskodását

- a holttestek elhamvasztásáról és a nyomok eltüntetéséről in Arad et al.: *Documents on the Holocaust*, 471–473. o.
29. Czech: *Chronicle*, 238–239. o.
30. Uo., 242. o.
31. *Autobiography of Rudolf Höss*, 35–36. o. Hössnek a holttestek számára vonatkozó adatát semmilyen elérhető forrás nem erősíti meg.
32. A „Sonderkommando” – „különleges munkacsoport” – kifejezés eredete ismeretlen. A náci gyakran kapcsolták össze a Sonder (különleges) előtagot más szavakkal, hogy eufemizmusokat alkossanak; ilyen volt például a Sonderbehandlung (különleges kezelés) és a Sonderaktion (különleges akció vagy művelet).
33. Czech: *Chronicle*, 277. o.
34. *Autobiography of Rudolf Höss*, 35–36. o. Figyelemre méltó, hogy az angol kiadás eredeti szövegében a krematóriumok számozása úgy szerepel, mint „két nagy, II–III-as és két kisebb, IV–V-ös krematórium”. Az eltérő számozásokról lásd még a 35. jegyzetet.
35. A krematóriumokat kétféleképpen számozták. Az I–V. magában foglalta a főtábor krematóriumát is, míg az I–IV. csak a birkenau krematóriumokat jelölte. Egyes német dokumentumokban, a foglyok beszámolóiban és a témával foglalkozó irodalomban gyakrabban fordul elő az I–V. számozás. Az interjúkban a sonderkommandósok az I–IV. számozást használták. Magam a tévesztések elkerülése érdekében mindkét számozást megőriztem; ha az I–IV-es számozás van megadva, az I–V-öst, amelyben a főtábor krematóriuma is szerepel, zárójelben tettem hozzá.
36. Czech: *Chronicle*, 344–345. o.
37. Uo., 442. o.
38. A birkenau táborban a sonderkommandósok a következő helyszíneken laktak: először a BIb szektor 22–23. blokkjában, később a 2. blokkban; ezután átköltöztették őket a BIId szektor 13., 9. és 11. blokkjába. Végül a II. (III.) és IV. (V.) krematórium tetőterében szállásolták el őket.
39. A „Kanada”-kommandóról további információ található a 45. jegyzetben.
40. Zalman Gradowski: „In harz fun geheynom: A dokument fun Oyshvitser Zonderkommando, 1944” (A pokol szívében: dokumentum az auschwitzi Sonderkommandóról, 1944) (ettől kezdve *A pokol szívében*), kiadatlan kézirat, jiddisből héberre fordította Itiel Rubinstein, Bnei Brak, 1998. 55. o. (e fordítás szerzői jogai Gideon Greifnél). A sonderkommandósok „elrejtett írásműveinek” kiadásairól részletesen lásd lejjebb, 108. jegyzet.
41. Zalman Lewental: „Pamietnik czlonka Sonderkommando Auschwitz II” (az Auschwitz II Sonderkommandója egyik tagjának naplója) (ettől kezdve: Lewental: „Pamietnik”), jiddisről lengyelre fordította Adam Weza és Adam Rutkowski, Biuletyn ZIH 65–66 (1968. január–június), 220–221. o.; és Ber Mark (szerk.): *The Scrolls of Auschwitz*, Tel-Aviv, 1985. 211–212. o. A sonderkommandósok „elrejtett írásműveinek” kiadásairól részletesen lásd lejjebb, 108. jegyzet.
42. *The Scrolls of Auschwitz*, 209. o.
43. Liftet csak az I. (II.) és II. (III.) krematóriumban használtak, ott, ahol a gázkamra és a vetkőzőhelyiség a pincében volt. A III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumban nem volt föld alatti rész, ezért ott a lift fölösleges lett volna.
44. Gradowski: *A pokol szívében*, 77. o.
45. A „Kanada” a tábor egyik szektora volt, ahol hatalmas raktárakban gyűjtötték össze a foglyoktól elrabolt tárgyakat. A szektor hivatalos neve *Effektenlager* volt. Két ilyen szektor létezett. Az elsőt az auschwitzi főtáborban, a Deutsche Ausrüstungswerke nevű gyár közelében létesítették, és *Effektenlager I.*-nek hívták. Öt fából és egy kőből épült barakkból állt, és zsákmányolt tárgyakat gyűjtött, amelyeket nagy csomagokban Németországba küldtek. Azután, hogy Birkenau BIIG szektorában létrejött az *Effektenlager II.*, a „Kanada” I-et csak akkor használták, ha a „Kanada” II tele volt zsúfolva. Ez utóbbi harminc, többnyire raktározásra és szétválogatásra szánt faépületből állt; két barakkban laktak az itt dolgozó férfiak és nők; egy barakkot pedig az SS használt szállásnak, illetve irodának. A „Kanada” I 1943 végéig ezertől ezerhatszáz föig terjedő férfi és

női foglyot alkalmazott. A „Kanada” II-ben 1944-től 1500–2000 fogoly dolgozott.

A „Kanada” kifejezést, amennyire ezt ma meghatározhatjuk, lengyel-zsidó foglyok találták ki, akik a két *Effektenlager*-ban dolgoztak. A „Kanada” I. kommandójának tagjai kinyitották az újonnan érkezettek bőröndjeit és hátizsákjait, eltávolították a zsidó tulajdonosokra utaló jelzéseket, és szétválogatták a hibás vagy kárt szenvedett holmit, illetve a használható, minőségi cikkeket. Az *Effektenlager* mikrokozmoszában felhalmozódó hatalmas, elképzelhetetlen gazdagság a válogatókban azt a benyomást keltette, hogy egy Kanada-szerű ország kincsei között matatnak – a lengyelek ugyanis Kanadát tekintették a bőség non plus ultrájának. A tárgyaknak ezt az elszigetelt, önmagába zárt világát névvel ellátni vagy kétségbeesett vagy cinikus próbálkozás volt. A „Kanada” névre van egy másik magyarázat is: eszerint az örök hallották, amint a „Kanada”-kommandó németül beszélő tagjai szortírozás közben gyakran megkérdezik: „Kann er da nichts was drin’ haben?” (Nem lehet, hogy X. valami értékre bukkant?)

A „Kanada”-kommandóban dolgozni Auschwitz egyik legjobb és legkevesetbebb munkájának számított, mivel a „kanadás” foglyok válogatás közben könnyen „organizálhattak” olyan tárgyakat, amelyeket félretettek maguknak, családjuknak és barátaiknak, vagy elcseréltek ennivalóra és más fontos dolgokra. A „kanadások” továbbá zárt helyiségekben végeztek nem különösebben bonyolult munkát. Ez magyarázza, miért volt körükben viszonylag sok a túlélő.

46. *The Scrolls of Auschwitz*, 218. o. Az ilyen idézetekben, amelyek angol nyelven kiadott „elrejtett írásművekből” származnak (lásd lejjebb, 108. jegyzet), a szögletes zárójelbe nem helyezett pontok abban a formában szerepelnek, amelyet a forrás alkalmaz, és általában azt jelzik, hogy a dokumentumok rossz állapota következtében az adott hely szövege hiányzik. A szögletes zárójelbe helyezett pontok ezzel szemben olyan kihagyásra utalnak, amelyet a jelen könyv szerzője alkalmazott. A szögletes zárójelbe foglalt szavakat magyarázó szándékkal a szerző iktatta be,

míg a kapcsos zárójelek azt jelzik, hogy a károsodott dokumentumokból hiányzó szavakat feltételezése alapján a szerző mely szavakkal pótolná. Végül az interjúkban a pontok a beszéd közben beálló szüneteknek felelnek meg.

47. Uo., 220. o.
 48. Interjú Jehosua Rosenblummal (Gideon Greif, Haifa, 1990. szeptember 17.).
 49. Claude Lanzmann: *Shoah: An Oral History of the Holocaust*, New York, 1985, 165. o.
 50. Gradowski: *A pokol szívében*, 79. o.
 51. *The Scrolls of Auschwitz*, 219–220. o.
 52. Gradowski: *A pokol szívében*, 57. o.
 53. *The Scrolls of Auschwitz*, 212–214. o.
 54. Gradowski: *A pokol szívében*, 47., 89. o.
 55. Uo., 60–61. o.
 56. Uo., 52–53., 54. o.
 57. Uo., 57. o.
 58. Uo., 56. o.
 59. A Sonderkommando híre és erkölcsisége körüli vitákkal e fejezet egy további része foglalkozik, „A Sonderkommando erkölcsi problematikája” címen.
 60. Gradowski: *A pokol szívében*, 58–59. o.
 61. Uo., 79. o.
 62. Uo., 84., 96. o.
 63. Uo., 108–109., 110–112. o.
 64. Ezekkel az írásokkal a fejezet egy további része foglalkozik, „A sonderkommandósok és az elrejtett írásművek” címen.
 65. Uo., 45. o. Lásd még Czech: *Chronicle*, 513. o.; és Filip Müller: *Eye-witness Auschwitz: Three Years in the Gas Chambers*, Chicago, 1999, 86–89. o. (Ez az angol kiadás Müller *Sonderbehandlung*-jének rövidített változata.)
 66. Gradowski: *A pokol szívében*, 87., 88. o.

67. A treblinkai felkelés 1943. augusztus 2-án volt. Lásd Yitzhak Arad: *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhardt Death Camps*, Bloomington, 1987, 81–89., 270–299., 360–365. o.
68. A sobibori felkelés 1943. október 14-én kezdődött. Uo., 306–334., 360–365. o.
69. Czech: *Chronicle*, 264. o.; Henryk Swiebocki: *Auschwitz 1940–1945*, Vol. IV., *The Resistance Movement*, Oświęcim 2000., 243–244. o.
70. Czech: *Chronicle*, 264. o.; Swiebocki: *Auschwitz 1940–1945*, 123., 233. o.
71. A tábor ellenállási mozgalmáról lásd *The Scrolls of Auschwitz*, ch. 3.: „The General Insurrectionist Underground at Auschwitz”, 27–38. o.
72. Israel Gutman: „The Jewish Resistance Movement at Auschwitz”, in *Bulletins of the Ghetto Fighters' House*, No. 14/15, 1956. április, 43–48. o. (héberül); Mordechai Halelli (Motek Bielowicz néven is ismert): *Ha-mahteret ha-tsiyyonit be-Oyshvits* [The Zionist underground in Auschwitz], magánkiadás, 13. o.; Noach Zabludowicz tanúskodása (héberül), YVA 03/1187, 17–18. o.; interjú Noach Zabludowiczsal (Gideon Greif, 1997. április 18. és 1998. augusztus 12.).
73. Gutman: „The Jewish Resistance Movement at Auschwitz”, 46–47. o.; Israel Gutman: *Anashim va-effer – Sefer Auschwitz-Birkenau* [Nép és hamu – az Auschwitz-Birkenau könyv], (ettől kezdve *Nép és hamu*), Merhavia, 1957, 144–147. o.
74. *Nép és hamu*, 118–172. o.
75. Halelli: *Ha-mahteret ha-tsiyyonit be-Oyshvits*, 17., 19–20. o.; Moshe Kulka, YVA, 03/1186, 17–18. o.
76. Halelli: *Ha-mahteret ha-tsiyyonit be-Oyshvits*, 15. o.; *Nép és hamu*, 147. o.
77. Információ Roza Robotáról: lásd *Nép és hamu*, 151–157. o.; Raya Kagan: *Women in the Chamber of Hell*, Merhavia, 1947, 227–229. o. (héberül); „Robota, Roza” in *Encyclopedia of the Holocaust*, 1286–1287. o.; *The Scrolls of Auschwitz*, ch.14, 147–154. o.; Halelli: *Ha-mahteret ha-tsiyyonit be-Oyshvits*, 21–22. o.; Ingrid Strobl: *Sag nie, du gehst den letzten Weg*,

- Frankfurt am Main, 1995, 297–300. o.; Haya Kroyn: *Take Me With You*, Tel-Aviv, 1995, 66–68., 74–75. o. (héberül); Yuri Suhl: *They Fought Back: The Story of the Jewish Resistance in Nazi Europe*, New York, 1975, 189–195. o.
78. Moshe Kulka, YVA 03/1186; A. Wolf-Jasny (szerk.): *Yizkor-buch Ciechanów* (ettől kezdve *Ciechanówi Emlékezés Könyve*), (jiddis/héber), Tel-Aviv, 1962, 385–386. o.; Noach Zabludowicz tanúskodása, 18–19. o.
79. Lásd David Nencel tanúskodását, YVA 03/6014, 71–72. o.
80. Lásd Jehuda Laufer tanúskodását in Lore Shelley: *The Union Kommando in Auschwitz – The Ammunition Factory in the Eyes of Former Slave Laborers*, Lanham, 1996, 181. o.
81. *Ciechanówi Emlékezés Könyve*, 22–23. o.
82. *The Scrolls of Auschwitz*, 224–230. o.
83. Uo., 134–135. o. A tábor ellenállási mozgalmának tagjai meg akarták győzni a sonderkommandósokat, hogy a felkelés ez idő szerint lehessen, de érveiket elvetették. A sonderkommandósok, akik tisztában voltak vele, hogy nap mint nap zsidók ezreit gázosítják és hamvasztják el, túl szenvedélyesek és eltökéltek voltak, hogysem kompromisszumot kössenek.
84. *The Scrolls of Auschwitz*, 228–229. o.; Leon Cohen: „From Greece to Birkenau – the Uprising of the Crematorium Workers”, in *Pe'amim (Journal for Research on Jewish Communities in the East)*, No. 27, 125–133. o. (héberül); Müller: *Sonderbehandlung*, 146–147. o.; Erich Kulka: „Jewish Revolt in Auschwitz”, in *The Voice of Auschwitz Survivors in Israel*, 1984. szeptember 28., 3. o.
85. *The Scrolls of Auschwitz*, 228. o. („Csikorgattuk a fogunkat és hallgatunk.”)
86. Dr. Nyiszli Miklós: *Mengele boncoló orvosa voltam*, Magyar Lajos Alapítvány, é. n., 92. o.
87. *The Scrolls of Auschwitz*, 228–229. o.
88. Uo., 229–230. o.

89. Müller: *Eyewitness Auschwitz*, 147. o.; Ota Kraus és Erich Kulka: *The Death Factory: Document on Auschwitz*, Oxford, 1966 (a *Tovarna na smrt* angol kiadása, Prága, 1946), 151–152. o.
90. Czech: *Chronicle*, 715–716. o.
91. *The Scrolls of Auschwitz*, 129. o.; Müller: *Eyewitness Auschwitz*, 152. o.; Filip Müller tanúskodása, in Hermann Langbein: *Der Auschwitz-Prozess – Eine Dokumentation*, 2 vols., Bécs, 1965, Vol. I, 132. o.
92. *The Scrolls of Auschwitz*, 229–230. o.; Noach Zabludowicz tanúskodása, 19. o.; Kraus és Kulka: *The Death Factory*, 258. o.; Müller: *Eyewitness Auschwitz*, 154–155. o.
93. Müller: *Eyewitness Auschwitz*, 156. o.; Kulka: „Jewish Revolt in Auschwitz”, 4–5. o.; Erich Kulka: „40 Jahren – Der Aufstand der Juden in Auschwitz” in 3. *Deutsch-polnisches Jahrbuch der deutsch-polnischen Gesellschaft Bremen*, Bréma, 1985, 197. o.; Czech: *Chronicle*, 725–726. o.
94. Czech: *Chronicle*, 726. o.
95. A kérdésre, hogy vajon a sonderkommandósok felrobbantották-e avagy felgyújtották a III. (IV.) krematórium épületét, több válasz született. Lásd Kraus és Kulka: *The Death Factory*, 256–260. o.; Shelley: *Union Kommando in Auschwitz*, 303–305. o.; *Ciechanówi Emlékezés Könyve*, 25. o.; Mordechaj Papierblatt: *Mavriah ha-karpionim – 900 yom be-mahanot Oyshvits* [A pontycsempész – 900 nap az auschwitzi táborokban], Tel-Aviv, 344–355. o.; Kagan: *Women in the Chamber of Hell*, 218. o.; Olga Lengyel: *Five Chimneys*, Chicago, 1947, 162–163. o.; Hadasah Priwes: *In roych fun Brzezinki* [Brzezinka füstje], (ettől kezdve *Brzezinka füstje*), Tel-Aviv, 1966, 194. o.; Reuben Ainstein: *Jewish Resistance in Nazi-Occupied Eastern Europe*, London, 1974, 812. o.; interjú Godel Silberrel (Gideon Greif és Andreas Kilian, Toronto, 1998. január 10.).
96. Müller: *Eyewitness Auschwitz*, 159. o.; Kulka: „Vor 40 Jahren”, 199. o.; Gutman: „The Jewish Resistance Movement at Auschwitz”, 47. o.; Czech: *Chronicle*, 725–726. o.

97. Müller: *Eyewitness Auschwitz*, 159. o.; Kulka: „Vor 40 Jahren”, 199. o.; Halelli: *Ha-mahteret ha-tsiyyonit be-Oyshvits*, 21. o.
98. Müller: *Eyewitness Auschwitz*, 159. o.; Czech: *Chronicle*, 725–726. o.; *The Scrolls of Auschwitz*, 143. o.
99. Milton Buki tanúvallomása, in Langbein: *Der Auschwitz-Prozess – Eine Dokumentation*, Vol. I., 130. o.; *The Scrolls of Auschwitz*, 143. o.
100. Czech: *Chronicle*, 726. o.
101. Kagan: *Women in the Chamber of Hell*, 227–229. o.; Kroyn: *Take Me with You*, 73. o.; *Ciechanówi Emlékezés Könyve*, 25. o.; *Nép és hamu*, 154–157. o.; Halelli: *Ha-mahteret ha-tsiyyonit be-Oyshvits*, 21–22. o.; interjú Gisa Weissblummal (Gideon Greif, Ramat Gan, 2001. július 6. és Givatajim, 2001. július 20.).
102. *Nép és hamu*, 155–156. o.; Halelli: *Ha-mahteret ja-tsiyyonit be-Oyshvits*, 21–22. o.
103. Uo., 156–157. o.
104. Kroyn: *Take Me With You*, 75. o.; *Ciechanówi Emlékezés Könyve*, 391. o.
105. Gutman: „The Jewish Resistance Movement in Auschwitz”, 47. o.; *Nép és hamu*, 153–154. o.
106. *Brzezinka füstje*, 194. o.
107. *The Scrolls of Auschwitz*, 232. o.
108. A sonderkommandósok írásai az évek során különböző kiadványokban jelentek meg. Elsőnek a varsói Zsidó Történeti Intézet bulletinje közölt néhány írást, például Lewental „Diary”-ját (feljebb, 41. jegyzet). Később egy hiányos lengyel változat látott napvilágot az Auschwitz-Birkenai Állami Múzeum *Zeszyty Oświęcimskie* című kiadványában (feljebb, 12. jegyzet). Ezután ez a változat jelent meg angol fordításban mint *Amidst a Nightmare of Crime*, Oświęcim, 1966. Eközben Ber Mark jelentetett meg héber nyelvű szemelvényeket a Tel-avivi Egyetem *Gal-ed* című lapjában (I. szám, 1973, 309–335), míg a teljes jiddis szöveg 1977-ben Izraelben került forgalomba, *Megilas Oyshvits* (Auschwitzi tekercsek) címen. Mark e munkája megjelent héberül (Tel-Aviv, 1978) és angolul is (feljebb, 41. jegyzet).

109. Gradowski: *In the Heart of Hell*, 32. o.
110. Uo., 82. o.
111. *Manuscripts of the Sonderkommando*, 74. o.
112. *The Scrolls of Auschwitz*, 174. o.
113. Uo., 238. o.
114. Uo., 239. o.
115. Uo., 240. o.
116. Uo., 239., 240. o.
117. Uo., 210–211. o.
118. Primo Levi: *The Drowned and the Saved*, New York, 1988, 53. o. (Magyarul: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, Budapest, Európa, 1990, 62. o. Betlen János fordítása.)
119. Lewental: „Diary”, 221–222. o.
120. *The Scrolls of Auschwitz*, 222. o.
121. Lewental: „Diary”, 222. o.
122. Lásd még az interjút Yaakov Freimarkkal (Gideon Greif, Givatajim, 2001. június 8.); valamint „Ace” Grünbaumnak, Icak Grünbaum híres lengyel cionista politikus fiának esetét, aki „barakkfelelős” volt Birkenauban, *The Scrolls of Auschwitz*, 50–51. o.
123. *Mishpat Eichmann: Eduyot* (Eichmann-per: Tanúvallomások), Vol. II, Jerusalem, 1963, 1122–1123. o.
124. Levi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, 70. o.
125. Alfred Fiderkiewicz: *Brzezinka: Wspomnienia z obozu* [Birkenau: Tábori emlékek]. Varsó, 1965, 132–187. o.
126. Franciszek Stryj: *W cieniu krematorium: Wspomnienia z dziesięciu hitlerowskich więzień i obozów koncentracyjnych* [A krematórium árnyékában: Emlékek tíz börtönről és koncentrációs táborról], Katowice, 1965, 245–249. o.
127. Janina Komenda: *Lager Brzezinka* [A birkenauai tábor], Varsó, 1986, 100. o.
128. Seweryna Szmaglewska: *Smoke over Birkenau*, Oświęcim, 2001 (lengyel kiadás: *Dymy nad Birkenau*, Varsó, 1968), 281–282. o.

129. Jacob Robinson: *And the Crooked Shall Be Made Straight*, New York, 1965, 336. o. Könyvében Robinson Hannah Arendt művére utal: *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York, Viking Press, 1963.
130. Robinson: *And the Crooked Shall Be Made Straight*, 200. o.: utalás Arendt *Eichmann in Jerusalem* c. művére, 86. o.
131. Robinson: *And the Crooked Shall Be Made Straight*, 200. o.: utalás Arendt *Eichmann in Jerusalem* című művére, 171., 109. o. (kiemelés tőlem).
132. L. H. E. Holthusen: Hannah Arendt: „Eichmann und die Kritiker” [Eichmann és a kritikusok], in *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 13, 1965, 178–190. o.; F. Krummacher (szerk): *Die Kontroverse* [A nézeteltérés], München, 1964; S. Lietzmann: „Waren die Opfer Komplizen der Henker?” *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1963. november 16.
133. Robinson: *And the Crooked Shall Be Made Straight*, 201. o.; utalás Arendt *Eichmann in Jerusalem* c. művére, 171. o. Robinson idézi Arendt egy további téves feltevését, miszerint a sonderkommandósok között a zsidó társadalom nem kívánatos elemei is megtalálhatók voltak; mi több, ezt az állítást Arendt mindazon zsidókra kiterjeszti, akiket az SS életben hagyott (uo., 109. o.). Robinson a kiválogatási folyamat egy alaposan dokumentált sajátosságával cáfolja Arendt állítását: „Köztudott, hogy a kiválasztás egyetlen kritériuma a fizikai alkalmasság volt. És mivel a kiválasztás mindig közvetlenül érkezés után, első látásra, iratok vagy feljegyzések segítségével nélkül történt, a válogató SS-ek nem is alkalmazhattak volna a fizikai kritériumokon kívül egyéb mércét.” (Uo., 335. o., 159. jegyzet.) Ez az érv a sonderkommandósokra is érvényes, lévén hogy legtöbbjüket közvetlenül a táborba érkezés után választották ki a krematóriumban végzendő munkára.
134. Robinson: *And the Crooked Shall Be Made Straight*, 201. o.
135. *Autobiography of Rudolf Höss*, 158., 160. o.
136. Ez az aspektus nemcsak a Sonderkommandóra jellemző, hanem a náci egy tágabb stratégiájára is, amelynek értelmében a zsidókat arra kényszerítették, hogy részt vegyenek saját megsemmisítésükben, sőt finan-

- szírozzák azt. E stratégia azt a szándékot tükrözte, hogy áldozat és elkövető között elmosssa a különbséget.
137. A sonderkommandósok tanúvallomásai gyakran fejeznek ki intenzív empátiát és szálnalmat az áldozatok holtteste láttán. A következő idézet szemléletesen példázza, hogy a megdermedt érzelmek és az alkalmazkodó magatartás mögött az emberi érzések is tovább lüktettek: „Az egész folyamat húsz percig tart, és egy emberi test, egy egész világ hamuvá esik szét. Az ember csak áll ott bénultan, és néz. Majd kettőt közülük a halom tetejére helyez. Két ember, két világ, akiknek megvolt a helyük az emberek között, akik éltek, cselekedtek, alkottak. Alkottak a világ és önmaguk számára. Nagy épületek rétegeit rakták egymásra, lefektették a világ és a jövő sínjeit – és hamarosan, húsz percen belül, semmi sem marad belőlük.” Gradowski: *A pokol szívében*, 79. o.
138. *Autobiography of Rudolf Höss*, 160–161. o.
139. Krystyna Żywulska: *Przeżyłam Oświęcim* [Túléltem Auschwitzot], Varsó, 1996, 187. o.
140. *Autobiography of Rudolf Höss*, 161. o.
141. *The Scrolls of Auschwitz*, 221. o.
142. Wolfgang Sofsky: *The Order of Terror*, Princeton, 1999, 271. o.
143. *The Scrolls of Auschwitz*, 221–222. o.
144. Uo., 127. o.
145. Uo., 126. o.
146. További háttérinformáció található in Henryk Swiebocki (szerk.): *London Has Been Informed... Reports by Auschwitz Escapees*, Oświęcim, 1997.
147. Maria Rychlik: *Śmierć daje życie* [A halálból élet születik], Krakó, 1967. 110. o.
148. *The Scrolls of Auschwitz*, 126. o.
149. Levi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, 62. o.
150. Uo., 63., 65. o.
151. Uo., 70. o.
152. Idézi Levi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, 71. o. (Vercors [Jean Bruller]: *Les armes de la nuit*, Párizs, 1953.)

153. Uo., 69. o.
154. L. Wolfgang Sofsky: „An der Grenze des Sozialen: Perspektive der KZ-Forschung”, in Ulrich Herbert, Karin Orth és Christoph Dieckmann (szerk.): *Die nationalsozialistischen Konzentrationslager, Entwicklung und Struktur*, Vol. II, Göttingen, 1998, 1157. o.
155. Uo., 1157. o.
156. Żywulska a *Nép és hamu*-ban, 103–104. o.
157. Levi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, 72. o.
158. Primo Levi *I sommersi e i salvati* c. műve olasz kiadásában (Torino, 1994, 36. o.) az „un caso-limite di collaborazione” (a kollaborálás egy határeset) kifejezést az angol kiadásban tévesen fordították „an extreme case of collaboration”-nek (a kollaborálás egy szélsőséges esete), és a kifejezés negatív felhangja egyáltalán nem képes megközelíteni Levi soron következő Sonderkommando-elemzésének mondanivalóját (vö. *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, 58. o.).
159. E témában lásd Tom Segev: *The Seventh Million: The Israelis and the Holocaust*, New York, 1993; Yehuda Bauer: *The Holocaust and the Struggle of the Yishuv as Factors in the Establishment of the State of Israel*, Jeruzsálem, 1976; Ilana Shamir: *Perpetuation and Memory – The Way of Israeli Society in Creating Memorial Landscapes*, Tel-Aviv, 1996 (héberül); Ne’ima Barzel: *Ad klot u-mi-neged* [To the finish and aside], Jeruzsálem, 1998.
160. L. Dina Vardi: *Nos’ey ha-chotam – Dialog im bney ha-dor ha-sheny ha-Shoah* [A bélyeg hordozói – dialógus a holokauszt másodgenerációs túlélőivel], Jeruzsálem, 1990.
161. Andrzej Strzelecki: *Endphase des KL Auschwitz*, Oświęcim, 1995, 268. o.
162. Stanisław Jankowski (Alter Feinsilber) tanúvallomása in *Manuscripts of the Sonderkommando*, 30–66. o.
163. Strzelecki: *Endphase des KL Auschwitz*, 268–269. o.
164. Slomo Dragon 1945. május 10-i, 11-i és 17-i, tanúvallomása átiratban in Franciszek Piper: *Der Zahl der Opfer von Auschwitz*, Oświęcim, 1993, 203–225. o.; lásd még A Lengyel Nép Elleni Bűnök Felderítése Főbizottságának Levéltára, Nemzeti Emlékintézet, Varsó (Główna Komisja

- BzpNP IPN Warszawa) NTN 93 (a Höss-ügy tárgyalása), 102–118. o. Ugyanitt olvasható Henryk Tauber 1945. május 24-én elhangzott tanúvallomásának átirata, 122–150. o.
165. Charles Sigismund Bendel tanúvallomása Josef Kramer perének tárgyalásán, in *Trial of Josef Kramer and 44 others (The Belsen Trial)*, London, 1946. 130. o.
166. Höss perének tárgyalása 1947. március 11. és 29. között zajlott, és április 2-án hirdettek ítéletet; lásd A Lengyel Nép Elleni Bűnök Felderítése Főbizottságának Levéltára, NTN (Proces Hossa).
167. Walter Dejaco és Fritz Ertl perének tárgyalása a Bécsi Esküdtbírószágon, 1972. január–március, in *Oświęcim – Hitlerowski obóz masowej zagłady* (Auschwitz – a hitleristák tömeges megsemmisítőtábora), Varsó, 1981, 195. o.
168. Kraus és Kulka: *Tovarna na smrt*.
169. „Családi tábor” – lásd 3. fejezet, 59. jegyzet.
170. Minden interjú az Erich Kulka Gyűjteményben található, YVA P25: interjú Jehosua Rosenblummal, 1982. április 17–18., 1983. október 7. és 1986. április 3.; interjú Ja'akov Gabaival, 1983. július 20.; interjú Elimelech (Milton) Bukival, 1984. október 23-án; interjú Slomo Dragonnal, 1982. május 3.; interjú Daniel Bennahmiasszal, 1985. március 4.
171. Hermann Langbein: *Menschen in Auschwitz*, Frankfurt am Main–Berlin, 1980; angol kiadás: *People in Auschwitz* (Chapel Hill, N.C., 2004).
172. A nyolcvanas évek közepén a *The Voice of Auschwitz Survivors in Israel* c. újság több cikkében (Vol. 14, 1981. február, 4–5. o.; Vol. 18, 1981. március, 5–6. o.; Vol. 21, 1982. december, 7–8. o.; Vol. 25, 1983. december, 2–3. o.). Kulka és több életben maradt sonderkommandós azzal vádolta Langbeint, hogy e részlet kiemelésével bemocskolta a sonderosok képét. Kulka és a túlélők nyilvános kampányt indítottak Langbein ellen, amelynek hatására az utóbbi nem sokkal halála előtt kihagyta *Menschen in Auschwitz* c. könyvéből a Sonderkommandót érintő problematikus szöveget.
173. Ber Mark: *Powstanie w getcie warszawskim* [A varsói gettófelkelés], Varsó, 1954.

174. A sonderkommandósok „elrejtett írásműveinek” kiadásairól részletes ismertetés olvasható feljebb, a 108. jegyzetben.
175. Lásd feljebb, 73. jegyzet. Israel Gutman Gradowskiról, bajtársairól, a Sonderkommandóról és a Sonderkommando felkeléséről egy másik könyvet is írt, *Ba'alata u.vama'avak* [Harcok sötétben – tanulmányok a holokausztról és az ellenállásról] címen, Tel-Aviv, 1985, 270–275. o.
176. David A. Recanati (szerk.): *Zikbron Saloniki* [Szalonikire emlékezve], Tel-Aviv, 1972.
177. Cohen: „From Greece to Birkenau”, 110–142. o.
178. Josef Sackar: „In the Very Midst of Hell – Testimony of a Former Sonderkommando Prisoner in Birkenau, Interview with Gideon Greif” (héberül), *Edut*, Vol. 7, 1992. január, 99–113. o.
179. Michael Molcho és Joseph Nechama: *Shoat Yehudey Yavan 1941–1944*, [A görög zsidóság holokausztja 1941–1944], Jeruzsálem, 1965, 191–194., 196. o.
180. Yosef Ben: *Yehudey Yavan ha-Shoah u-vahitnagdut 1941–1944*, [A görög zsidóság, a holokauszt és az ellenállási mozgalom 1941–1944], Tel-Aviv, 1985. Ajánlott a Sonderkommandóról szóló fejezet elolvasása.
181. Danuta Czech: *Hashmadat Yehudey Yavan be-Oysbvits* [A görög zsidóság megsemmisítése Auschwitzban], in *Dapim le-heger ha-Shoah ve-hamered* [Kutatási tanulmányok a holokausztról és a felkelésről], Tel-Aviv, 1973, 181–194. o.
182. Bracha Rivlin (szerk.): *Pinkasz Hakehillot: Yavan* [A zsidó közösségek enciklopédiája: Görögország], Jeruzsálem, 1999.
183. *Ciechanówi Emlékezés Könyve*, 332–407. o.
184. David Stockfisch: *Mlava ha-yehudit – koroteyha, hitpatchuta, kilyona* [A zsidó Mława – történelme, fejlődése és pusztulása], Vol. 2, Tel-Aviv, 1984, Ch. 2, „Megsemmisítés és hadviselés”.
185. Slomo Dragon tanúvallomása, in Elimelech Skliar, Abraham Dragon és Slomo Dragon (szerk.): *Zuromin in Poland – History of a Destroyed Community*, magánkiadás, 1992, 25–32. o.

186. Abraham Wein (szerk.); *Pinkasz bakehillot: Polin* [A zsidó közösségek enciklopédiája: Lengyelország], Yad Vashem, Jeruzsálem, 1976. Mostanáig a sorozatban a következő kötetek jelentek meg: Vol. 1 (Łódź és környéke), Vol. 2 (Kelet-Galícia), Vol. 3 (Nyugat-Galícia és Szilézia), Vol. 4 (Varsó és környéke), Vol. 5 (Wołyń és Polesie), Vol. 6 (Poznań és Pomorze) és Vol. 7 (Lublin és Kielce).
187. Lanzmann: *Shoah*, interjú Filip Müllerrel, 57–60., 68–70., 123–127., 145–146., 149–150., 158–159., 163–165. o.
188. Marsel Nadzari: *Khroniko 1941–1945* [Krónika 1941–1945], Szaloniki, 1991.
189. *Nép és hamu*, 156–157. o.
190. Leon Cohen: *From Greece to Birkenau – The Crematoria Workers' Up-rising*, Saloniki Research Center, Tel-Aviv, 1996.
191. Müller: *Eyewitness Auschwitz*.
192. Uo., 12., 14., 17. o.
193. Az angol kiadást szerkesztette és fordította Susanne Flatauer, irodalmi együttműködésben Helmut Freitaggal.
194. Lanzmann: *Shoah*.
195. Dr. Nyiszli Miklós: *Mengele boncoló orvosa voltam*.
196. Miklos Nyiszli: *Auschwitz: A Doctor's Eye-Witness Account*, London, 1964. A könyvet ezenkívül kiadták románul (Bukarest, 1964–1965), lengyelül (Varsó, 1966), héberül (Bnei Brak, 1985) és németül (Berlin, 1992).
197. Dr. Nyiszli Miklós: *Mengele boncoló orvosa voltam*, 55. o.
198. Max Perkal: *Schön war es draussen – Aufzeichnungen eines 19-jährigen aus dem Jahre 1945 / Outside Was Beautiful – The Notebook of a 19-Year-Old Written in 1945*, Zürich–London, 1995, 24–33., 35–36., 39. o.
199. Donald Watt: *Stoker: The Story of an Australian Soldier Who Survived Auschwitz-Birkenau*, Sydney–New York–London, 1995.
200. Donald Watt Sydneyben hunyt el 2000 elején.
201. A frankfurti perek dokumentációja részleteket tartalmaz Milton Buki, Filip Müller és Dov Paisikovic tanúvallomásaiból. Langbein további ajánlott könyvei: *Nicht wie Schafe zur Schlachtbank – Widerstand in den*

- nationalsozialistischen Konzentrationslagern 1938–1945*, Frankfurt am Main, 1980; és *People in Auschwitz* (lásd feljebb, 170. jegyzet).
202. H. G. Adler, Hermann Langbein és Ella Lingens-Reiner: *Auschwitz – Zeugnisse and Berichte*, Hamburg, 1995.
203. Lore Shelley kiadott művei többek között: *Auschwitz – The Nazi Civilization*, Lanham, 1992; *Criminal Experiments on Human Beings in Auschwitz and War Research Laboratories*, San Francisco, 1991; *Secretaries of Death*, New York, 1986.
204. Gradowski: *In the Heart of Hell*, 23. o.
205. Uo., 80. o.
206. Uo., 46., 48. o.

2. fejezet. Josef Sackar

1. Az auschwitz-birkenau krematóriumok számozásáról lásd 1. fejezet, 35. jegyzet.
2. Arta – Epeirosz tartomány déli részén lévő város, tizennyolc kilométerre az Artai-öböltől és hetvenöt kilométerre Ioanninától. A városban a XIV. század óta élt zsidó közösség. Nevezetes volt rabbijairól és talmud-tudósairól, akik közül a XVI. században a vallási jog híres szakértői emelkedtek ki. A megsemmisítőtáborokba mintegy 350 artai zsidót deportáltak.
3. Az Athénban tartózkodó zsidók deportálása egy nappal korábban, 1944. március 23-án kezdődött. A Gestapo oly módon szedte rá a zsidókat, hogy elterjesztette: a Melidoni utcai zsinagógában maceszt és cukrot osztanak a közeli pészach alkalmából. Amikor a zsinagóga kapuját bezárták, több száz (az egyik változat szerint 700 és 1000 fő közötti) zsidó került csapdába. Valamennyiüket a haidari ideiglenes börtöntáborba szállították. L. Michael Molcho és Yosef Nechama: *Shoah yehudey yavan* (A görög zsidók holokausztja) c. művét, Jeruzsálem, 1965, 152. o.; valamint Bracha Rivlin szerkesztésében a *Pinkasz bakehillot – Yavan-t* (A zsidó közösségek enciklopédiája: Görögország), Jeruzsálem, 1999. 80. o.

4. Agrinion – mezőváros, Epeirosz tartomány Karili prefektúrájának székhelye.
5. Patrasz – kikötőváros a Peloponnészosz északi részén, a Korinthoszi-öböl nyugati végén.
6. Haidar – ideiglenes börtöntábor Athén egyik külvárosában. Itt tartottak fogva nagyszámú görög zsidót, mielőtt vonaton Lengyelországba deportálták volna őket. A táborban, mielőtt elindultak volna Auschwitzba, sok zsidót sújtott a brutális bánásmód és a fosztogatás (amelyben zsidó zsarolók is jeleskedtek), és valamennyien szenvedtek az éhezéstől és a megaláztatásoktól.
7. Preveza – Artától délre fekvő kikötőváros, az epeiroszi Preveza prefektúra székhelye. Amikor megérkeztek Birkenaub, a prevezai zsidó férfiakat beválogatták a Sonderkommandóba, majd nem sokkal később megölték őket. Holttestüket sonderkommandós utódaik hamvasztották el.
8. A férfi minden jel szerint a „Kanada”-kommandó tagja volt; a zsidó foglyoknak ez a csoportja a zsákmányolt ingóságok raktáraiban dolgozott. Amikor a zsidó transzportok megérkeztek, a csoport néhány tagja – csupa férfi – jelen volt a tábor peronján. Nekik kellett eltávolítani a vagonokból az emberek holmiját, és mielőtt a peronon tartott szelekció megkezdődött volna, ők rendezték a zsidókat nemük szerint két nagy csoportba (a gyerekeket a nőkhöz sorolva). A „Kanada”-kommandó tagjai voltak az első emberek, akikkel az Auschwitzba érkező zsidók találkoztak, és nagy ritkán rövid párbeszédbe is bocsátkoztak az utóbbiakkal, hogy komoly kockázatot vállalva figyelmeztessék őket, és fontos tanácsokat adjanak. Egyesek még meg is mentették fiatal zsidó nők életét, amikor kisgyermeküket elvették tőlük, és idősebb nőkre bízták: az íratlan szokás ugyanis az volt, hogy a csecsemős vagy kisgyermekes nőket automatikusan a gázkamrába küldjék. Az élet-halál helyzetekben adott utasítások és tanácsok suttogva, néhány kurta szóban hangzottak el, és a jövevények többnyire nem is értették őket pontosan, mert az idő kevés volt, és az éberen figyelő németek jelenlétében többet nem lehetett mondani.

9. Az úgynevezett *Selektion*-t – amelybe bele kellett érteni a halálba küldést – eredetileg az „eutanázia”-program náci orvosai alkalmazták. Auschwitz-Birkenauban, ahol különválasztásra és elszigetelésre utalt, a kifejezésnek több jelentése is volt. A szelekciós eljárásnak lényegében hét célja volt:
 1. Az újonnan érkezettek szelekciója még a peronon. Csak a „testileg épeket” nyilvánították életképesnek; ezeket a tábor barakkjaiban helyezték el. A szelekció célja az volt, hogy a munkára alkalmas személyeket elválassza azoktól, akikre azonnali megsemmisítés várt.
 2. Szelekció a táborban. A foglyokat időnként újra szelektálták a barakkjaik közelében, hogy felülvizsgálják egészségi állapotukat és munkaképességüket. A szelekció célja az volt, hogy megszabaduljanak a hasznavehetetlen foglyoktól, akik elvesztették munkaképességüket.
 3. Szelekció a kórházban. A karanténblokk gyengélkedő foglyait SS-orvosok vizsgálták meg, hogy kiderítsék felépülésük esélyeit. A „reménytelenül beteg” foglyokat, akik bizonyos időn belül nem váltak „testileg éppé”, megsemmisítésre szelektálták, hogy a kórház helyet teremtsen az új betegeknek.
 4. Szelekció a munkacsapatokba – a barakkokban vagy névsorolvasáskor az új foglyok között válogattak, hogy egyes munkacsapatokat feltöltsenek. Ilyenkor rossz hírű egységek különösen nehéz munkahelyeit osztották ki, olyanokat, amelyeket minden fogoly kerülni próbált.
 5. Szelekció a megsemmisítő létesítmények közelében. A németek arra törekedtek, hogy felismerjék és a transzportokból eltávolítsák a nyugtalan, gyanakvó vagy izgatott személyeket, akik felboríthatnák az iparosított tömeggyilkossági folyamat zavartalan menetét. Az ilyen személyeket kiemelték csoportjukból, és olyan helyen lőtték agyon őket, ahol a többiek nem láthatták, mi történik. A cél az volt, hogy eltegyék láb alól azokat, akik megzavarhatják, késleltethetik vagy szabotálhatják a megsemmisítés műveletét.
 6. Szelekció mint elővigyázatossági rendszabály. Az olyan foglyokat, akiket valamilyen titok felfedezésével gyanúsítottak, kiemelték és megölték, nehogy a titok kiszivároгjon vagy közismertté váljon.

7. Szelekció a „családi táborokban”. A cél az volt, hogy míg a tábor egy részének foglyait megsemmisítik, elszigeteljék társaikat, akiket egyelőre életben akartak hagyni, és a tábor egy másik részébe költöztettek. Az ilyen kiválasztott személyektől eltekintve a „családi táborok” valamennyi tagjára halál várt.
- A szelekcióknak nem voltak rögzített kritériumai; a németek általában önkényesen és felületesen végezték őket. A közreműködők az SS orvosai, ellenőrei és az SS politikai osztályának tagjai voltak.
10. Ioannina (Janina) – Epeirosz tartomány székhelye Görögország északnyugati részén; útkereszteződésnél épült.
11. Trikala – jelentős város Thesszália tartomány keleti részén, a Lithiosz folyó partján.
12. Volosz – kikötőváros Thesszália tartományban, Magnisia prefektúra székhelye.
13. Az utalás a birkenaui BIIa szektorban lévő karanténtáborra vonatkozik. Ez a tábor 1943. augusztus végétől 1944. november elejéig működött. Megfordult benne mintegy 32 000 fogoly, főleg férfiak és legalább fele részben zsidók. A foglyok néhány naptól néhány hétig terjedő időt töltöttek itt. Ebben a táborban mintegy 2000 fogoly halt meg, mintegy négyezret pedig „kiszelektáltak” és gázkamrába küldtek. További négyezret a BIIIf szektorban lévő tábori „kórházba” helyeztek át. A karanténban ugyanabban az időben átlagosan 5000 fogoly tartózkodott. Néhány barakkját megőrizték, és egyeseket az utóbbi években restauráltak.
- Az új foglyok karanténba helyezésének hivatalos oka az volt, hogy meggyőződjenek róla, nincs-e fertőző betegségük. Valójában az SS azt akarta, hogy az újoncok gyorsan átlássák a tábor rendjét és szabályait, és megszokják az engedelmességet és a totális alávetettséget.
14. Ja'akov Gabai Izraelben élt, és Neveh Jaminban halt meg 1991 októberében. Öccse, Dario Los Angelesben lakik.
15. Saul Chazan – lásd a 6. fejezetet.
16. A Sonderkommandóban több testvérpár is dolgozott. Slomo (Bruno) Venezia most Rómában él, fivére, Maurice Los Angelesben. Ugyancsak

sonderkommandósok voltak Mose Weinkrantz és testvérei; Ja'akov és Dario Gabai; Mose, Mordechai és Ja'akov Mocca; Abraham és Slomo Dragon; a négy Jahoun fivér; Barko és Izl Tapper; Velvel és Mose Fuchs; Abis-Lajb és Hersch Kornick; a Gozhik testvérek és mások is.

17. Leon Cohen az izraeli Bat Jamban hunyt el, 1989-ben. Lásd a 7. fejezetet.
18. A „D tábor” (d-Lager) a birkenaui BIIId szektorra utal, amely 1943. július közepéig „védőőrizeti tábor” volt; ezután férfifoglyokat helyeztek ide.
19. A „bunker” kifejezést Auschwitzban több létesítményre és helyszínre használták. A tanú itt Birkenau első, ideiglenes gyilkolási berendezéseire utal, amelyeket „bunkeroknak” – I. és II. bunkernek – neveztek; ezekben 1942 májusától tízezreket öltek meg és hamvasztottak el. Az I. bunkert, amelyet „Vörös Házként” is emlegettek, először 1942. május 4-én használták. 1943 nyaráig, amikor az itteni műveleteket megszüntették, az I. bunkerban meggyilkoltak száma 50 000 és 80 000 közt mozgott. Miután a III. (IV.) és IV. (V.) krematóriumot megnyitották és üzembe helyezték, az I. bunkert lebontották. A II. bunker – a „Fehér Ház” – 1942 júliusától 1943 nyaráig és 1944 májusától szeptemberéig működött. Becslések szerint itt 100 000 embert öltek meg.
- „Bunkernak” nevezték az auschwitzi 11. blokk (a halálblokk) pincéjét is, időnként pedig azokat a nagyméretű birkenaui gödröket, ahol az áldozatok holttestét elhamvasztották.
- Ami a meghatározás eredetét illeti, az ekként nevezett épületek vagy helyiségek a szó legtagabb értelmében valóban bunkerra emlékeztettek, vagyis zárt és megerősített szerkezetűek voltak, amely védi a benn lévőket a külső támadásoktól. A régi auschwitzi krematórium gázkamrája és a 11. blokk pincéje például ilyen szerkezetű volt: egyiknek sem voltak ablakai és mindkettőt hermetikusan el lehetett zárni. Néha bunkernak hívták az olyan helyiségeket is, amelyeknek voltak ablakaik, és tömör, erős ajtókkal záródtak.
20. Más szóval a gázkamra teteje fölött semmi sem volt, vagyis a gáztartályokat könnyű volt a nyílásokhoz szállítani, amelyeken a gázt bedobták,

és felnyitni a fedeleket. Ebben a krematóriumban és a vele azonosban a gázkamra fölé a nyílásokon kívül semmi sem épült.

21. A kémény magassága 15,46 méter volt.
22. A Soláról, a Visztula egyik mellékfolyójáról van szó.
23. A vonatok csak 1944 májusától, a több százezres magyarországi transzportok megérkezésétől kezdve futottak be a birkenauai táborba, ahol a megsemmisítő létesítményektől nem messze álltak meg. Addig a zsidók az Auschwitz és Birkenau közötti „régirámpánál”, egy mellékvágányon szálltak le a vonatról, az auschwitzi állomás teherrakodó peronjai közelében. A peront a későbbiekben zsidó peronként („die Judenrampe”) emlegették, majd amikor Birkenauban elkészült az új peron, átnevezték régi zsidó peronra. Az új peron a BI és BII szektorok között épült.
24. Kápó – ezt a foglyot a németek nevezték ki valamilyen egység vagy tábori, esetleg a táborhoz közeli munkahely felelősenek. Auschwitzban és melléktáborokban a pozíciót egyaránt betölthették zsidók és nem zsidók. A nagy munkáscsapatokban, ahol több kápó is volt, főkapót (*Oberkapo*) is kineveztek. A név eredetét többféleképpen magyarázzák. Az egyik legkevésbé ismert magyarázat szerint mozaikszó, amely a *Kameradschaft-Polizei*-ből, szó szerint „egyenrangúak rendőri erejéből” származik. Észszerű magyarázat, hiszen a munkakörnek rendfenntartó funkciója is volt.
25. A lengyelországi börtönben írott vallomásában Rudolf Höss, Auschwitz táborparancsnoka megállapítja: „Ők (a Sonderkommando) elsősorban arra törekedtek, hogy megnyugtassák azokat, akik mintha rájöttek volna, mi vár rájuk. Ha az SS-katonáknak talán nem is hittek, a maguk fajtájában teljesen megbíztak. (...) Érdekes volt látni, hogyan hazudott nekik a Sonderkommando, és micsoda meggyőző szavakkal és gesztusokkal támasztották alá ezeket a hazugságokat.” Steven Paskuly (szerk.): *Death Dealer: The Memoirs of the SS Kommandant at Auschwitz*, by Rudolf Höss, New York, 1996, 158. o.
26. A tanú az egyik leg súlyosabb erkölcsi problémára utal, amellyel a sonderkommandósok szembesültek. Kötelességük-e, hogy közöljék az ál-

dozatokkal, mi vár rájuk, és figyelmeztessék őket? A tanúskodások arra vallanak, hogy általában inkább elhallgatták az igazságot. Elhatározásuk legfőbb oka az volt, hogy a halálba induló zsidókat semmiképpen nem lehet megmenteni, így hát jobb nekik, ha nem tudják, mi vár rájuk. Eként még néhány perc további nyugalom adatik nekik, és meg lesznek kímélve a lelki szorongástól, a feszültségtől, a rettegéstől és a pániktól, amely elfogná őket, ha ismernék a gyászos igazságot. A sonderkommandósok ezt afféle végső kegyelmi aktusnak tekintették, amelyet a halál előszobájában a pusztulásra ítélt zsidóknak még nyújthatnak.

27. A „Kanada”-tábor – lásd 1. fejezet, 45. jegyzet.
28. Elképzelhető, hogy a tanú Lajb Langfusra, a Maków Mazowieckiből származó *dajan*-ra (rabbinikus bíróra) utal, aki tagja volt a Sonderkommandónak. Hogy zavartalanul írhasa történelmi beszámolóit, sonderos bajtársai felmentették a legtöbb krematóriumi teendő alól; főleg a női haj fertőtlenítésével és Németországba szállításának előkészítésével foglalkozott. Néhány írását a háború után megtalálták. Langfusról lásd Nathan Cohen: „Diaries of the Sonderkommandos in Auschwitz: Coping with Fate and Reality”, *Yad Vashem Studies*, Vol. 20, Jeruzsálem, 1990, 273–312. o.
29. A szerzővel 1994-ben és utána folytatott interjúban a kápó, aki zsidó volt, hevesen tagadta a terhére felhozott állításokat.
30. A cianidnak, a Zyklon-B egyik legfőbb összetevőjének, erős keserűmandula-szaga van.
31. A testek összegabalyodására több magyarázat is lehetséges: az áldozatok teljes pánikban küszködtek, hogy levegőhöz jussanak; a halál pillanatában családtagjaikba próbáltak kapaszkodni; és a gázkamrában borzalmas volt a zsúfoltság.
32. A görcsökkel járó fulladásos halál fájdalmas. A szenvedés mértéke a gáz koncentrációján és a haldokló légtérbe való behatolásának gyorsaságán múlik.
33. A tábor zsidó foglyai és így a Sonderkommando tagjai között is kialakult bizonyos hierarchia.

34. Az első magyarországi transzport 1944. május 16-án érkezett meg Birkenaubába.
35. Az utolsó theresienstadti transzport 1944. október 30-án futott be Birkenaubába, 2038 zsidóval, akik közül 1689-et azonnal meggyilkoltak a gázkamrákban.
36. Lengyelországban a lódzi volt az utolsó megmaradt gettó. Az utolsó auschwitzi transzport innen augusztus 30-án indult. A gettó összesen 74 000 lakóját deportálták.
37. Hogy Himmler pontosan mikor rendelte el az elgázosítások beszüntetését, nem derült ki. Valamikor 1944 novemberében történhetett, és nem később november 25-nél. Az utolsó auschwitz-birkenauai elgázosításra valószínűleg 1944. november 2-án került sor. A krematóriumok és más gyilkossági berendezések módszeres lebontása 1944. november 25-én kezdődött. Az első szakaszban az I. (II.) és a II. (III.) krematóriumot rombolták le. (A III. [IV.] krematóriumot már lebontották, míg a IV. [V.] krematóriumot tovább működtették a táborban elhunyt foglyok elhamvasztása céljából.)
38. Auschwitz I volt a főtábor (*Stammlager*). Auschwitz II volt Birkenau, Auschwitz III pedig Buna-Monowitz. Ezek voltak Auschwitz fő részei; ám csak a főtábornak harminckilenc altábora volt (*Nebenlager*). Az auschwitzi tábor komplexumnak ez a három szervezeti egységre való tagolása csak 1943 novemberétől lépett érvénybe.
39. Mauthausen – a felső-ausztriai Mauthausentől mintegy öt kilométerre létesített koncentrációs tábor, amely egy elhagyott kőbánya mellett épült. Foglyokat első ízben 1938. augusztus 8-án szállítottak ide. Az első évben a foglyok többsége visszaeső bűnöző és „aszociális” elem volt – ők kapták a tábor vezető pozícióit. Heydrich egy 1942. augusztus 19-én kelt rendelete Mauthausent a náci táborok legszigorúbb kategóriájába sorolta.
1940. május közepéig a legtöbb mauthauseni fogoly német volt. Ezután lengyelek és csehek, spanyol köztársaságpartiak és szovjet hadifoglyok

ezreit szállították ide. 1943 őszétől a legtöbb foglyot a környéken található hadiiparban dolgoztatták. Főleg föld alatti kamrákat kellett építeniük, amelyekbe rakétákat összeszerelő és repülőgép-alkatrészeket előállító gyárakat akartak elhelyezni.

1941 tavaszáig Mauthausenbe csak kevés zsidó került, és a legtöbben nemsokára belehaltak a kőbányában végzett munkába vagy a brutális bánásmódba. Ettől kezdve egymás után érkeztek zsidó csoportok Csehszlovákiából és Hollandiából. 1944 közepén a csoportok sokkal népesebbek lettek, és származási helyük is megváltozott: Magyarországról, a Krakó melletti plaszóvi táborból és Auschwitzból jöttek. A németek számos módszerrel diszkriminálták a zsidókat: brutálisabban bántak velük, mint más foglyokkal, és sokkal mostohább életkörülményeket teremtetek számukra. A zsidóknak alagutakat kellett ásniuk a fegyvergyárakban. Egy-két hónapon belül az épen-egészségesen érkezett zsidó foglyok megtört, állni is alig képesek roncokká váltak.

Amikor 1945. január 25-én megkezdődött Auschwitz kiürítése, újabb hullámban érkeztek a transzportok, amelyek többségét zsidók alkották. Elődeikhez hasonlóan nekik is föld alatti alagutakat kellett ásniuk a különböző melléktáborokban. Az utolsó Mauthausenbe érkező nagyobb csoport magyar zsidókból állt.

1944 második felében a Mauthausenbe szállított foglyok áradata egyre duzzadt, és 1945 februárja végén 83 399-re nőtt az összlétszám. A halálozási ráta meredeken szökött a magasba. 1944 januárja és májusa között legalább 24 613 fogoly halt meg. Nem sokkal a tábor felszámolása előtt a zsidó foglyokat átszállították a günskircheni táborba. Becslések szerint 199 404 fogoly töltött bizonyos időt Mauthausenben, és a főtáborban, valamint a melléktáborokban 119 000 személy, köztük 38 120 zsidó pusztult el.

40. Melk – alsó-ausztriai, a Duna partján épült koncentrációs tábor, Mauthausen egyik altábora. 1944. április 21-től működött. A foglyoknak mostoha körülmények között, brutális munkarendben kellett föld alatti

kamrák rendszerét kiépíteniük fegyvergyárak számára. 1945 januárjában több mint tízezer fogoly tartózkodott a táborban. 1944 áprilisa és 1945 áprilisa között a foglyoknak mintegy fele halt meg a kegyetlen bánásmód és az embertelen körülmények következtében. 1944 júniusa után nagy számban hoztak Auschwitzból Melkbe magyar és lengyel zsidókat. 1945. április közepén a megmaradt foglyokat Mauthausenbe és Ebenseebe evakuálták.

41. Ebensee – koncentrációs tábor a felső-ausztriai Alpok lábánál, Mauthausen egyik altábor. Ebben a táborban, amelyet 1943. november 18-án helyeztek üzembe, a foglyok alagútrendszert ástak a hegyek alatt, egy rakétafejlesztő üzem számára. A táborban, teljesítőképessége csúcspontján, több mint 18 000 foglyot őriztek. Ezrével – másfél év alatt mintegy tizenegyezren – haltak bele a bántalmazásokba, az éhezésbe és a betegségekbe. Az első zsidók 1944. június elején érkeztek, és a rossz bánásmód, az éhség és a drákói büntetések következtében halálozási rátájuk magasabb volt, mint a foglyok bármely másik csoportjé.
42. A tanú a hontalan személyek (Displaced Persons, DP) táboraira utal, ahol a holokauszt túlélőit gyűjtötték össze; itt várták ki, amíg intézkednek ügyükben, hogy kivándorolhassanak Palesztinába vagy más országokba.
43. Az Atlit-tábor, ahol „illegális” bevándorlókat őriztek, a britek létesítették a negyvenes évek végén a Földközi-tenger partján, a mandátum időszak alatt.

3. fejezet. Abraham és Slomo Dragon

1. Żuromin – Mazowsze északi részén, Varsótól mintegy száz kilométerre, északnyugatra fekvő város. A holokauszt előestéjén itt mintegy háromszáz zsidó család élt.
2. A németek előszeretettel léptették életbe rendeleteiket zsidó ünnepek, szertartásokon. Különböző helységekből származó tanúskodá-

sok számolnak be róla, hogy a németek tudatosan választották az engesztelés napját és más ünnepnapokat deportálásukhoz, nyilvános kivégzésekhez és egyéb brutális intézkedésekhez.

3. A németek arra törekedtek, hogy a kisvárosok és falvak zsidó lakosságát nagyobb városokban koncentrálják, mert ezekben hatékonyabban ellenőrizhették és felügyelhették őket. Ennek következtében az ilyen városok zsidó lakossága érzékelhetően megnőtt, fokozva ezzel a zsúfoltságot és a nélkülözést.
 4. A varsói gettót 1940. november 15-én zárták le. Ettől kezdve a zsidók csak különleges engedéllyel hagyhatták el a gettót.
 5. A gettó lakóinak kiutalt német fejadagok szűkösek, rossz minőségűek voltak, és nélkülözték a megfelelő tápértéket. Ez testi és lelki állapotromláshoz, járványok terjedéséhez és a halandóság drámai növekedéséhez vezetett. Az állandó alultápláltság folyamánként a gettólakók rászorultak a főváros nem zsidó részeiből csempészett élelemre. A csempészetben gyakran gyerekek és serdülőkorúak is részt vettek. A német őrzőjáratok golyói sok zsidó csempészt találtak el. A gettó lakosságának gyarapodása miatt azonban az élelmiszer-csempészet hosszú távon nem menthette meg a zsidókat az éhezéstől. A csempészhálózat kiterjedésével a gettó bizonyos elemei megszédtek magukat. Lásd Yisrael Gutman: *The Jews of Warsaw, 1939–1943: Ghetto, Underground, Revolt*. Bloomington, 1982, 66–72. o.
 6. 1941 februárjáig két, Dávid-csillaggal megjelölt villamosvonal haladt át a varsói gettó északi részén, észak–déli irányban. Februártól már csak egy vonal üzemelt. 1941. június 18-tól kezdett működni, elsősorban a gettó déli részében, az új közlekedési szolgáltatás: a lovas kocs. A gettó lakói ezeket vagy „villamosnak” nevezték, vagy, a tulajdonosokról, „Kon Hellerkének” és „Hellernek”. A viteldíj hatvan groszy volt.
- A varsói gettó létrejötte után egy ideig még az „árja” oldal lengyel villamosai is áthaladtak a zsidó körzeten. Először a Leszno utcán, majd a Chłodna utcán mentek végig; a gettón belül azonban nem állhattak meg. A gettó túlélői mesélik, hogy mialatt a kocsik átrobogtak a gettó utcáin,

az utasok néha ennivalót és egyéb cikkeket dobáltak le; ez is hozzátartozott a jól fejlett csempészethez, amely az éhező gettólakosság táplálására volt hivatva.

7. Płońsk – város a varsói körzet płoński alkörzetében, ahol a XV. században telepedtek meg a zsidók. A płoński zsidók több, a városban született vezető személyiséggel büszkélkedtek; közülük a legnevezetesebb David Ben Gurion, akinek apja, Avigdor Gruen, a közösség egyik vezető cionistája volt. Csaknem valamennyi płoński zsidó – nagyjából ötezer fő – elpusztult a holokausztban, a legtöbben Auschwitzban.

8. Mława – város a varsói körzet plocki alkörzetében, ahol a XVI. században telepedtek meg a zsidók. A holokauszt előestéjén a városban hatezer zsidó élt. Legtöbbjüket Auschwitzba és Treblinkába szállították, és ott ölték meg.

Auschwitzban a mławai zsidók kölcsönös segélyező csoportot szerveztek a Ciechanówba és környékére való zsidókból, és tevékenyen részt vettek a tábor ellenállási mozgalmában. Kiemelkedett közülük Moshe Bielowicz és a rypini Arjeh (Lejbek) Braun, aki zsidó gimnáziumot végzett, és tagja volt a mławai Ha-Somer Ha-cair ifjúsági mozgalomnak. A mławai Bezael Czesławnak (Mordowicz) 1944. április 27-én, egy Arnost Rosin nevű szlovák zsidóval együtt – az utóbbi csak rövid ideig tartozott a Sonderkommandóhoz – sikerült megszöknie Auschwitzból, és pontosan, részletesen beszámoltak a szabad világnak mindarról, ami Auschwitz-Birkenauban történik.

9. Az útközben elhunytak holttestének összegyűjtése és a vagonokból való eltávolítása a „Kanada”-kommandó feladata volt. Ahogy ezt az 1. fejezetben kifejtettük: emellett még számos tevékenységi körük volt. Ők gyűjtötték össze és osztották cikkek szerinti csoportokba az újonnan érkezettek minden holmiját, továbbá előkészítették a jövővényeket a selekcióra.

10. Ha a transzportok este vagy éjjel érkeztek, nagy erejű reflektorokat vettek be, hogy megfélemlítsék vagy terrorizálják az újonnan érkezetteket, és zűrzavar, bizonytalanság és fizikai rossz érzés légkörét keltsék.

11. E titkári és ügyintézői feladat elvégzőjét a németek *Schreiber*-nek (írnoknak) hívták.

12. A *Blockälteste* (a barakk vagy a blokk „véne”, azaz felelőse, vezetője) maga is fogoly volt, és az SS-ek nevezték ki a foglyok barakkjainak élére. Címe ellenére általában húszas-harmincas éveiben járó fiatalember volt. A blokkfelelősök között zsidók is voltak. Amikor 1942 márciusában Szlovákiából is elindultak a zsidó transzportok, a németek fiatal nőket tettek meg blokkfelelősnek. Számos auschwitzi túlélő tanúsítja, hogy ezek a fiatal nők néha ok nélkül is kegyetlenkedtek a nekik kiszolgáltatott női foglyokkal.

13. Az utalás Eliezer (Ace) Grünbaumra, Itzhak Grünbaum jól ismert lengyel cionista vezető fiára vonatkozik, akit Franciaországból deportáltak Auschwitzba. A táborban megtették blokkfelelősnek. Tevékenysége mindmáig vita tárgya; sok túlélő iszonyatos kegyetlenséggel vádolta meg. Eliezer Grünbaum Izrael függetlenségi háborújában esett el Ramat Rahelnél, egy Jeruzsálemtől délre eső kibucnál. Személyéről további információ található in Ber Mark (szerk.): *The Scrolls of Auschwitz*, Tel-Aviv, 1985, 297. o., a Mutatóban: „Berger (Azriel Grynbojm)”. Az említett és más, a sonderkommandósok „elrejtett írásműveit” közrebecsátó kiadványok részleteiről lásd 1. fejezet, 108. jegyzet.

14. A tanú Otto Moll SS-tisztre utal, aki 1942 decemberében parancsnoka volt az I. és a II. bunkernak, továbbá a Sonderkommandónak is, 1944 májusa és szeptembere között pedig valamennyi krematórium, hamvasztógödör és elgázosító berendezés irányítója volt; munkaköre következtében a Sonderkommando is az ő fennhatósága alatt állt. 1943 szeptemberétől 1944 márciusáig ő volt a parancsnoka Auschwitz Fürstengrube nevű altáborának, 1944 márciusa és májusa között pedig a Gliwice I nevű altáborát vezette.

Moll még a többi auschwitz-birkenai SS-vezetőnél is brutálisabb volt; bővelkedünk a tanúvallomásokban, amelyek a gázkamrába lépő zsidókkal szembeni féktelen kegyetlenségét ecsetelik. Parancsára élve dobta gyerekeket a hatalmas hamvasztógödörbe, amelyeket 1944. augusztus

végén ástak a IV. (V.) krematórium mögött. Moll állította össze a tervet az Auschwitzban és altáborokban elkövetett bűnök nyomainak eltüntetésére (Moll-terv). Katonai bíróság ítélte halálra Dachauban, 1945. december 13-án, és 1946. május 28-án kivégezték.

15. A németek arra kényszerítették a foglyokat, hogy névsorolvasáskor és más alkalmakkor, akár szükség volt rá, akár nem, levetkőzzenek; fő céljuk az volt, hogy megalázzák, sebezhetővé és magatehetetlenné változtassák foglyaikat. „Mármost a meztelen ember – írja Primo Levi az *Akik odavesztek és akik megmenekültek*-ben (143. o.) – úgy érzi, mintha elmeteszették volna az inait és az idegeit: tehetetlen prédává válik. A ruházat, még az a gyalázatos is, amit a táborban kaptunk, még a fatalpú bakancs is, nélkülözhetetlen oltalmat jelent, ha mégoly gyengécskét is. Akit megfosztanak tőle, az nem embernek érzi magát, hanem csupasz, lassú, nemtelen, földön csúszó féregnek. Tudja, hogy bármelyik pillanatban eltiporhatják.”

16. A „szauna”: eredetileg, 1942 elején, a németek a birkenauai BIb szektorban „fertőtlenítőt” kezdtek építeni. Kezdetben „fürdőnek”, majd 1942 októberétől szaunának nevezték. Az épület 1942 májusában készült el. Ide hozták az újonnan érkezett foglyokat; rájuk parancsoltak, hogy vetkőzzenek le, adják át valamennyi holmijukat, és zuhanyozzanak. Ezután megkapták a fogolyegyenruhát. Sok esetben ugyanekkor tetoválták karjukra a számukat. Időnként a foglyok egyenruháját is a szaunában fertőtlenítették.

Miután elkészült a BIId férfitábora, a szaunát továbbra is az újonnan érkezettek keresték fel, mígnem az új szauna felépült. A „központi” vagy „új” szauna, amely a „Kanada” II táborával szemben kapott helyet, 1943 májusától decemberig épült. Elsősorban új foglyok fertőtlenítésére és veterán foglyok tisztálkodására használták, továbbá itt fertőtlenítették a foglyok ruházatát, illetve a tőlük elkobzott holmit.

17. A tetoválást 1941 őszén vezették be, amikor a németek hozzáláttak a szovjet hadifoglyok meggyilkolásához. Hogy a holttestek azonosítását megkönnyítsék, a németek a kivégzés után tintával a mellkasukra írtak

bizonyos számokat. Ez azonban csak ideiglenes megoldás volt. A táborvezetés javasolta ekkor a tetoválást, mint ami tartósan megoldja a kivégzettek tetemének azonosítását. A javaslatot elfogadták, és szovjet hadifoglyok ezreit jelölték meg fémbélyegzővel mellkasuk bal oldalán.

A birkenauai zsidó foglyok holttestének tetoválását 1942 márciusában vezették be. Akkoriban a felsőtest más részeit, például a nyakat is tetoválhatták.

Mivel ez a „megbélyegzés” nem volt elég hatékony, 1942-ben bevezették a tüvel végzett, eleinte elég durva és kezdetleges tetoválást. A műveletet legtöbbször a bal alkar külső részén, 1943-ban és 1944-ben pedig időnként az alkar belső részén hajtották végre.

1943 tavaszán valamennyi, a táborban nyilvántartott foglyot tetováltak; ettől kezdve a felvételi eljárás végén minden új foglyot tetováltak. Kivételek is voltak a szabály alól: nem tetoválták a „rendőri foglyokat”, a birodalmi németeket, akik német állampolgársággal rendelkeztek, az „átnevelésen lévőket”, a „tranzitzsidókat” vagy *Depotjuden*-t (ezek olyan magyarországi zsidók voltak, akiket Auschwitzból más németországi táborokba vittek), valamint azokat a lengyeleket, akiket az 1944-es varsói felkelés alatt üztek ki a lengyel fővárosból.

Tizenegy számsorozat létezett.

1. Általános sorozat férfiaknak, 1–202 499. A sorozat 1940. május 20-ától 1945 január 18-ig volt érvényben. Nem minden férfit tetováltak, a zsidók esetében azonban az eljárás 1944 májusáig általános volt. Ezután csak részlegesen alkalmazták, viszont kiegészítették egy tetovált háromszöggel is (de ezt sem végezték el mindenkinél).
2. Általános sorozat nőknek, 1–89 325. Ez a sorozat 1942. március 26-án indult, és 1945. január 18-án ért véget. Nem minden nőt tetováltak. 1944 májusa előtt egyes zsidó nőket is háromszöggel jelöltek meg.
3. A sorozat zsidó férfiaknak. Ez a sorozat 1944. május 13-tól 1944. augusztus 24-ig tartott, és a számok A-1-től A-20 000-ig terjedtek.

4. *A* sorozat zsidó nőknek. Ez a sorozat 1944. május 16. és 1944. augusztus 10. között volt érvényben, és A-1-től A-20 000-ig terjedt. 1944. augusztus 10. után 1944. október 23-ig (és talán még később is) a kiosztott számok A-20 001-től A-29 354-ig terjedtek. A németek a 20 000-res szám elérése után a zsidó női foglyok esetében tévedésből nem tértek át a következő *B* sorozatra, hanem továbbra is az *A* sorozatot használták.
5. *B* sorozat férfiaknak. Ezt a sorozatot 1944. július 31. és 1944. november 3. között használták, a számok B-1-től B-14 897-ig terjedtek. Ezután jött a következő sorozat:
6. Az *R* sorozat, amely 1941. október végétől kezdődött, és tartott 1944. október 28-ig; a számok R-1-től R-11 964-ig helyezkedtek el. Ebben a sorozatban egyes foglyok karjára a sorozatszámuk elé az „Au” betűket tetoválták.
7. *Z* sorozat férfiaknak, 1943. február 26-tól 1944. július 8-ig; számok Z-1 és Z-10 094 között.
8. *Z* sorozat nőknek, 1943. február 26-tól 1944. július 21-ig; számok Z-1 és Z-10 888 között.
9. *E* sorozat férfiaknak. Az 1942. február 1-jén indított sorozatban a foglyok számai E-1 és E-9193 közé estek. Ezeket a foglyokat nem tetoválták.
10. *E* sorozat nőknek. Az 1943-ban indított sorozatban a számok E-1-től E-1993-ig terjedtek. Ezeket a nőket nem tetoválták.
11. *PH* sorozat. 1943. február 12-től kezdve a foglyok 1 és 3000 közti számokat kaptak, és sem tetoválásban, sem bélyegzős megjelölésben nem részesültek.
18. A *Strafkompanie* néven is ismert *Strafkommando*-t („büntetőcsoport”) sújtotta a legkeményebb és legbrutálisabb fegyelem, szabályzat, fizikai és étrendi megszorítás. Az idesorolt, különösen nehéz munkára ítélt foglyok jelentős részét ölték meg munka közben az előmunkások, ellenőrök és felügyelők, vagy a munkával, a higiéne hiányával és a mostoha életkö-

- rülményekkel összefüggő betegségek végeztek velük. A foglyokat teljesen elszigetelték a tábor lakóitól, nem kaphattak és nem küldhettek levelet vagy csomagokat. A büntetőcsoport tagjainak átlagos száma ötszáz főt tett ki; 1942 májusa és 1944 decembere között számuk megközelítette a háromezretet. 1942. május 9-én a csoport tagjait a főtábor 11. blokkjából áthelyezték a birkenaui BIb szektorba, először a 2., majd az 1. blokkba, 1943. július 15-én pedig a BIId férfitábor 13. blokkjába kerültek. A büntetőcsoportokból nagyon kevesen maradtak életben.
19. A büntetőcsoport és a Sonderkommando volt a legelszigeteltebb az auschwitzi foglyok minden csoportja közül, és nem létesíthettek semmilyen kapcsolatot más foglyokkal.
20. Az ötös sorokba való elhelyezkedés volt a náci táborokban a névsorolvasás jellegzetes velejárója.
21. Ennek a hangsúlyozottan ártatlan feliratnak az volt a célja, hogy biztonságba ringassa az áldozatokat, és elhallgattassa az esetleges kételkedőket vagy gyanakvókat. Valamennyi náci koncentrációs és megsemmisítő-táborban ilyen és ehhez hasonló jelzéseket és feliratokat raktak ki. A hazugság, a megtévesztés és a becsapás hatékony eszközül szolgált a náciknak áldozataik rászédésére és félrevezetésére.
22. A kunyhó: Az I. bunker szomszédságában két szállítható, 41 méter hosszú és 11 méter széles pajtaféle állt – ezeket alakították vetkőzővé. 400-600 ember vetkőzhetett bennük. Kezdetben a II. bunker mellett is működött két hasonló vetkőzőhelyiség. 1944 júniusától három hasonló építményt használtak e célra.
23. A gyilkos gáz tartályait szállító autó vöröskeresztes jelzése jellemző volt a németek elvetemült és cinikus megtévesztési módszereire.
24. Vagyis a gázkamra.
25. Hasonló történetet mond el Nyiszli Miklós kórboncnok, amelyben Moll megparancsolja: löjenek föbe egy tizenéves zsidó lányt, aki még lélegzett, amikor kihozták a gázkamrából. Lásd dr. Nyiszli Miklós: *Mengele boncoló orvosa voltam*, 81–85. o.

26. A németek utasítására a Sonderkommando különböző munkákat végzett el, hogy eltüntesse a véghez vitt bűnök nyomait, és a következő transzportok utasainak gyanúját semmi se kelthesse fel.
27. A gyilkolási folyamat döntő mozzanatait mindig németek hajtották végre. Nincs olyan sonderkommandós, aki a Zyklon-B-tartályokból a gázt valaha is a gázkamrába ürítette volna.
28. A beszélő az inkább „Kanada” néven ismert *Effektenlager*-re utal, ahol a deportáltak holmiját gyűjtötték és válogatták. Lásd 1. fejezet, 45. jegyzet.
29. A barakkok rendjéről és tisztaságáról, valamint a lakók étkezéséről (*Stubbendienst* – szobafelügyelet) gondoskodó fogoly fel volt mentve társai kötelességei alól, és többnyire egész nap a barakkban tartózkodott.
30. Franz Hössler SS-tiszt, 1940-ben és 1941-ben az auschwitzi fő kantine vezetője; ezután a Żywieczhez közeli SS-építkezés élére nevezték ki. 1942–43-ban a birkenauai foglyok munkacsapatait vezette, és így a Sonderkommandónak is ő volt a feje. Ezután a „Foglalkoztatási Osztályt” irányította, majd 1943 augusztusától 1944 januárjáig a birkenauai női tábor parancsnokává tették meg, végül 1944 júniusáig Dachau egyik altáborát vezette. 1944 júniusában visszatért Auschwitzba mint a férfitábor parancsnoka (*Lagerführer*). Lüneburgban, a bergen-belseni perekben egy brit katonai bíróság halálra ítélte. Hamelnben végezték ki 1945. december 13-án.
31. A Sonderkommando nem vallásos tagjai akár életüket is kockáztatva megtették minden tőlük telhetőt, hogy vallásos bajtársaik a tábor körülményei között is betarthassák a vallási parancsokat és különösen az ünnepeket.
32. A birkenauai latrinák csupán hosszú betonaljzatba vájt kerek lyukakból álltak. A foglyok egy-egy alkalommal csak két percet tölthettek itt. Bizonyos időközökben vágy a blokkfelelős vagy más, a latrináért felelős fogolyfunkcionárius engedélyével kereshették fel a berendezést; az utóbbi tisztségviselőt cinikusan *Scheissmeister*-nek nevezték.

33. A 11. blokk, ahol a sonderkommandósok laktak, a BIIId szektorban volt.
34. Hét időpontról tudunk, amikor sonderkommandósokat (az egész csoportot vagy csak néhány tagot) likvidáltak:
 - 1942. december 9.: négyszáz sonderkommandóst – a teljes akkori gárdát – gyilkoltak meg a főtábor I. (II.) krematóriumában.
 - 1944. február 24.: kétszáz tagot Majdanekbe szállítottak, és ott végeztek velük.
 - 1944. szeptember 23.: kétszáz sonderkommandóst az *Effektenlager I* („Kanada” I) fertőtlenítőjébe vittek és megölték.
 - 1944. október 7., a Sonderkommando felkelésének napja: a III. (IV.) és IV. (V.) krematóriumban háromszáz sonderost akartak likvidálni. Összesen 452 tagot öltek meg aznap, köztük 280-at azok közül, akikkel az eredeti terv szerint is végezni akartak.
 - 1944. október 10.: a Sonderkommando tizennégy tagját a főtábor 11. blokkjának pincéjébe vitték, és kivégezték, mert még napok múlva is fennállt a gyanú, hogy részt vettek a felkelésben.
 - 1944. november 26.: száz sonderkommandóst ismeretlen helyre, állítólag a gross-roseni táborba szállítottak (további információ nincs róluk).
 - 1945. január 5.: a Sonderkommando öt nem zsidó lengyel tagját Mauthausenbe vitték, ahol megölték őket. Velük küldtek a halálba egy nem zsidó cseh bajtársat is.
- Feltételezések szerint 1942 decembere előtt is sor került sonderkommandósok csekélyebb mértékű megsemmisítésére, de ezekről az esetekről nincsenek adataink, mivel ebből az időszakból egyetlen Sonderkommandós sem maradt életben.
35. A felső-sziléziai (Königshüttébe való) Franz Danischt több ízben is parancsnoki beosztásokban helyezték fogolytársai fölé. 1944 májusától rövid ideig ő volt a BIIb szektor büntetőrésze I. blokkjának a blokkvezetője, majd ugyanezt a tisztséget töltötte be a BIIb szektorban, 1943. július 15-től pedig a BIIId szektorban. Abraham Dragon, talán tévesen, azt

- állítja, hogy a *Lagerältester* („a tábor véne”) magas posztját is viselte. Lásd még Ota Kraus és Erich Kulka: *The Auschwitz Death Factory: Document on Auschwitz*, Oxford, 1966, 248–250. o.
36. A nyilatkozó a Lublin szélén lévő majdaneki koncentrációs és megsemmisítőtáborra utal.
37. Az eseményt további tanúskodások is megerősítik. L. *The Scrolls of Auschwitz*, 226., 230. o.
38. A négy új krematóriumot különböző időkben adták át a birkenau hatóságoknak üzemeltetésre. Elsőnek a III. (IV.) krematórium kezdett működni, 1943. március 22-én; követte az I. (II.) krematórium, 1943. március 31-én; ezután következett, 1943. április 4-én a IV. (V.) krematórium, majd végül, 1943. június 25-én, a II. (III.) krematórium. Az auschwitz-birkenau krematóriumok számozásáról lásd 1. fejezet, 35. jegyzet.
39. A nyilatkozó a kunyhókra utal, ahol az áldozatok levetköztek, és meztelesenül mentek a gázkamrába.
40. A két mérnököt, Walter Dejacót és Fritz Ertl 1972 januárjában, Bécsben állították bíróság elé. Mindkettőjüket felmentették.
41. 1944. június végén a sonderkommandósokat átköltöztették az I. (II.) és II. (III.) krematóriumba, mindkét esetben a padlástérre, valamint a III. (IV.) krematóriumba (a vetkőzőbe és úgy tűnik, az egykori gázkamrákba is, amelyeket már nem használtak). A Sonderkommando mintegy 100–150 tagja továbbra is a BIId férfítábor 13. blokkjában élt.
42. A sonderkommandósok állandó munkaköröket láttak el, de amikor sok transzport érkezett, elvégeztek minden szükséges feladatot.
43. Jakob Kaminski – születési ideje bizonytalan, mindenestre 1904 és 1911 közé tehető – a Białystok környéki Sokółkából származott. 1942 novemberében vagy decemberében Ciechanówból vagy Białystokból vittek Auschwitzba, ahol „a litván” néven ismerték. 1943 januárjában káponak nevezték ki, és a főkapó, August Brück halála után, 1943. december 27-én ő lépett a helyébe. A Sonderkommando felkelésének egyik tervezőjeként és szervezőjeként Kaminskit megölték Moll és csatlósai, állítólag 1944. augusztus 2-án, miután rájöttek a felkelés szervezésében játszott szerepére. Lásd *The Scrolls of Auschwitz*, 138., 163., 270., 272. o.; valamint Kraus és Kulka: *The Auschwitz Death Factory*, 256–258. o.
44. A férfiak és nők közös vetkőzéséről szóló tanúskodások bizonytalanok. Egyes tanúk szerint általában a nőket és a gyerekeket engedték be elsőnek, és később csatlakoztak hozzájuk a férfiak. Az eljárások és az események sorrendje azonban időnként változott. Férfiak és nők közös vetkőzése nyilvánvalóan izgalmat és ellenállást keltett volna, másfelől a németek éppen arra törekedtek, hogy megszegyenítsék és ezzel elhallgattassák az embereket, és azt akarták, hogy a gázkamrába való belépés kritikus pillanataiban áldozataik bénultak és magatehetetlenek legyenek.
45. A sonderkommandós túlélők tanúskodása, amelyet a „Kanada” túlélői is alátámasztottak, utal rá, hogy az áldozatok ruhájában és lábbelijében időnként eldugott értéktárgyakat találtak: ezeket redőkbe és hajtásokba varrták be közvetlenül a deportálás előtt, vagy álcázott belső zsebeket használtak, esetleg a cipő talpbélése alá rejtették. A deportáltak abban reménykedtek, hogy ezekkel a tárgyakkal megválthatják a biztonságukat, és megmenekülhetnek a veszélyes helyzetekből.
46. A padokat úgy tervezték, hogy a vetkőző nyugodt, hiteles, mintegy átöltözésre szolgáló, szokványos helynek látszódjon, és eloszlassa az emberek minden gyanúját.
47. A „Kanada”-kommandó női foglyai, akik a II. (III.) krematórium közelében dolgoztak, és kunyhóikból láthatták, ahogy a gázt a tartályokból a gázkamrákba dobják, beszámolóikban megerősítik az itt tárgyalt részleteket (a szerző interjúja Chaya Rosenbaummal és Cippora Tahorival 1997-ben és 1998-ban).
48. A sonderkommandósok szerint, akik a holttesteket a gázkamrából eltávolították, számos tetemet vér és ürülék borított.
49. A holttest elhamvasztása után a legtöbb maradvány, így a csontok és a fogak, ásványi anyagokat tartalmaznak.
50. A tanú az *Abbruchkommando*-ra („bontási csoport”) utal, amely különböző épületek és berendezések leszerelését és lebontását végezte, főleg az-

zal a céllal, hogy újrahasznosítható építőanyagot és felszerelést biztosítson.

51. Josef Schillinger – SS *Oberscharführer* Auschwitzban. Különböző funkciókat töltött be, például *Rapportführer* volt, vezette a chelmeki altábor munkáscsapatát, valamint a birkenaui férfitábor kántinját. Egyike volt azoknak a németeknek, akik a zsidókat a szelekció után a peronról („rámpa”) a gázkamrákba kísérték. 1943. október 23-án (más források szerint 24-én) egy fiatal zsidó nő, akit (az egyik beszámoló szerint) aznap hoztak át Bergen-Belsenből, lelőtte a vetkőzőben Schillingert, aki belehalt sebesülésébe. A nő, a legtöbb tanúvallomás szerint, színésznő, táncosnő vagy énekesnő volt – annyi bizonyos, hogy a művészet világából jött. Az esetről minden sonderkommandós tanú beszámol (többen saját szemükkel is látták). A szerző minden, általa meginterjúvult túlélőt kifaggatott erről a nevezetes esetről, és kivétel nélkül mindnyájan nagyon élénken emlékeztek rá. Schillinger halála megörvendeztette a foglyokat, mivel még SS-mércével is kivételes szadistának számított. A lövöldözésben segédtisztje is megsebesült, de később ismét munkába állt.

Josef Schillinger haláláról egykorú dokumentum is beszámol a *The Scrolls of Auschwitz*-ban, 238. o. Hasonlítsuk össze továbbá Zalman Gradowski és Ja'akov Silberberg beszámolóját (1., illetve 8. fejezet).

52. Jakob Kaminski megöléséről a Sonderkommando titkos naplói is hírt adnak. Lásd *The Scrolls of Auschwitz*, 138., 163., 271., 272. o.
53. A „Moishe Burak”, ahogy a sonderkommandósok egy SS-katonát hívtak, jellegzetes csúfnév volt. A „burak” lengyelül céklát jelent, és a Johann Gorges nevű SS-nek valószínűleg vörös volt az arca.
54. „Kurzschluss” (rövidzárlat) – a nyilatkozó valószínűleg Kurschussra, a III. (IV.) és IV. (V.) krematórium őrségének egyik tagjára utal, akit a foglyok Kurzschlussnak csúfoltak. Kiletéről és személyéről nincsenek további adatok.
55. Steinmetz – a tanú téved. Bizonyára Steinberg SS *Oberscharführer*-re utal, aki a birkenaui II. (III.) és III. (IV.) krematórium parancsnoka volt.

56. Az incidenst, amely 1943. október 23-án vagy 24-én történt, csak részleteket érintő csekély különbségekkel a Sonderkommando valamennyi életben maradt tagja előadta. Tadeusz Borowski lengyel író, korábbi auschwitzi fogoly novellát szentelt az eseménynek, „Schillinger halála” címen. (In: Tadeusz Borowski: *This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen and Other Stories*, New York, 1976.)
57. A szám természetesen pontatlan. A sonderkommandósok nem ismerhették a pontos számadatokat, és azok, amelyeket mondanak, emlékezeten, becsléseken és olykor a holokauszt után olvasott írásokon alapulnak. Az Auschwitzban meggyilkolt magyar zsidók száma megközelítőleg 450 000 volt.
58. A cigánytábor: Az első nagy cigánytranszport 1943. február 26-án érkezett meg Auschwitzba, és Birkenau BIIe szektorában 20 000 ember számára „családi cigánytábor” létesült. Számuk az éhezés, a súlyos járványok és dr. Josef Mengelének a cigány ikreken végzett kísérletei következtében egyre fogyott. 1944. augusztus 2-án 2897 cigányt öltek meg a gázkamrában. Miután Magyarországról nem jött több zsidó transzport, valamennyi cigány nőt és gyereket elgázosították. Összesen 6000 cigány pusztult el így, előre megfontolt gyilkosság áldozataiként. Egyes cigány férfiakat koncentrációs vagy kényszermunkatáborokba küldtek, mások jelentősen hozzájárultak a háborús erőfeszítéshez, ismét másokat a Wehrmachthoz osztottak be, hogy aknát szedjenek és egyéb, rendkívül veszélyes munkát végezzenek. Birkenauban összesen 13 000 cigány halt meg „természetes” vagy erőszakos halállal. A cigánytábort 1944. augusztus 3-án számolták fel.
59. A theresienstadti gettóból deportált zsidók „családi táborát” 1943 szeptemberében létesítették, amikor megérkezett Auschwitzba az első, ötezer főnyi szállítmány. Ezeket a zsidókat kivételesen nem vetették alá szelekciónak, és nem végeztek, mint rendesen, a munkaképtelennel. Ezzel szemben a birkenaui BIIb szektorban külön táborot kaptak, és elmentében a többi auschwitzi táborral egységes elhelyezésben részesültek; férfiak, asszonyok és gyermekek együtt lehettek. Másképpen is vol-

tak öltözve, mint a többi fogoly, tudniillik megtarthatták saját ruhájukat, és a hajukat sem borotválták le. A kisebb gyerekek jobb ellátást kaptak, és külön épületben (a 31. blokkban) tartózkodhattak és tanulhattak. Theresienstadtban tapasztalatot szerzett tanítók és oktatók foglalkoztak a gyerekekkel és a serdülőkkel.

1943 decemberében újabb ötezres transzport érkezett. Ugyanolyan fogadtatásban és körülményekben részesültek, ugyanabba a táborba kerültek. A tábor belső vezetése, „a tábor véne” kivételével, zsidókból állt. A többi auschwitzi zsidónak fogalma sem volt róla, a nem zsidó foglyoknak még kevésbé, miért élveznek ily különleges státuszt a „családi tábor” lakói. Úgy gondolták, az utóbbiak valamilyen okból mentesülnek a többi Auschwitzba deportált zsidót érintő megsemmisítő rendelkezések alól.

1944. március 7-én, fél évvel az első transzport megérkezése után, mindazokat, akik 1943 szeptembere óta éltek a táborban, szelekció nélkül a gázkamrákba vitték, és egyetlen éjszaka alatt megölték.

1944 májusában újabb tízezer deportáltat hoztak Theresienstadtból. Júliusban a „családi tábor” megmaradt lakóit is elgázósították, ezúttal azonban sor került valamelyes szelekcióra: a „testileg ép alkatúakat” németországi munkatáborokba küldték. Ekként az egész családi táborot likvidálták.

A közelmúlt kutatásai bebizonyították, hogy a theresienstadti zsidók birkenaui családi táborát a németek eleven cáfolatnak szánták a jelentésekre, amelyek a „keletre” deportált zsidók kiirtásáról szóltak. Ugyanezt a funkciót szánták a náci az Auschwitzból küldött levelezőlapoknak, a csomagoknak, amelyeket a Nemzetközi Vöröskereszt juttatott el a címzetteknek, valamint annak a vöröskeresztes küldöttségnek, amelyet a táborban vendégül láttak.

60. Filip Müller sonderkommandós is megerősítette az események ilyen értelmezését mind *EyeWitness Auschwitz Three Years in the Gas Chambers* (Chicago, 1999) c. önéletrajzában, mind az *Auschwitz Inferno* c. könyvé-

ben (Chicago, 1999, 106. o.), mind pedig a Claude Lanzmann *Shoah* c. filmjében elhangzott tanúvallomásaiban. Lásd *Shoah*, New York, 1985, 164–166. o., ahol Rudolf Vrba azonos tárgyú tanúskodása is helyet kap.

61. Zalman Gradowski Suwalki lengyel–litván határvárosban született, valószínűleg 1910 körül. A Tiferes Bachurim jesivában tanult, és a betár mozgalomban tevékenykedett. Nősülése után a białystoki körzetben lévő Lunnába költözött családjával. Szenvedélyes cionistaként arról ábrándozott, hogy az övével együtt Palesztinába emigrál: már az időpontot is kitűzte 1940 nyarára. A háború meghiúsította tervét. A szovjet megszállás alatt tisztviselő lett egy kormányvállalatnál. Lásd még *The Scrolls of Auschwitz*, 156–159., 173–206. o.; Nathan Cohen: „Diaries of the Sonderkommando”, in Aharon Weiss (szerk.): *Yad Vashem Studies*, Vol. 20, Jeruzsálem, 1990, 276–280. o.

1942 novemberében a lunnai zsidókat a Grodno melletti Kielbasin tranzitáborába szállították, és még az év decemberében vonaton Auschwitzba deportálták őket. Gradowski 1942. december 8-án érkezett meg Auschwitzba, édesanyjával, feleségével, két nőtestvérével, sógorával és apósával – valamennyi családtagját azonnal a gázkamrába vitték. Gradowski a szelekció után a Sonderkommandóba került.

Ja'akov Freimark szerint, aki egy városból származott vele, Gradowski feladata a IV. (V.) krematóriumban a halottak elégetése volt. Munka után, mesélte Freimark, Gradowski imasáljába burkolózott és kaddist mondott az aznap elégetett zsidók lelkéért.

Saját írásai és a túlélők tanúvallomásai megerősítik, hogy kulcsszerepet játszott a Sonderkommando felkelésének előkészületeiben. Zalman Lewental egyenesen a felkelés vezetőjeként mutatja be. A felkelés során elesett.

62. A papírt, amelyre emlékiratait lejegyezte, fogolytársa, Zalman Freimark szerezte, aki a „Kanada”-kommandóban dolgozott. Freimark jelenleg az izraeli Herzliában él.

63. Lásd feljebb a 34. jegyzetet.

64. A nyilatkozó Lajb Langfusra utal. Lásd 2. fejezet, 28. jegyzet.
65. Henryk Mandelbaum, mint sonderkommandós, a IV. (V.) krematóriumban dolgozott. 1999-ben a lengyelországi Gliwicében élt.
66. Henryk Tauber 1917. július 8-án született a lengyelországi Chrzanówban, egy tizenkét tagú családban. Kereskedő lett. A német megszállás alatt a krakkói gettóba kellett költöznie, ahol a németek 1942 novemberében letartóztatták. 1943. január 19-én Krakóból Auschwitzba deportálták, ahol a 90 124 számot tetoválták karjára. 1943. február 2-án csatlakozott az auschwitzi Krematorium-Kommandó-hoz, ahol neki kellett a kemencéket fűtenie. 1943. március 4-én több más fűtővel együtt áthelyezték Birkenaubá; a csoport a II. (III.) krematóriumban állt munkába. Taubernek sikerült megszöknie a halálmenetből; túlélte a háborút, és először Franciaországban, majd az Egyesült Államokban telepedett le.
67. Az utalás a majdaneki koncentrációs és megsemmisítőtáborra vonatkozik.
68. Az előzmény: 1943. március 15-én indult el az első transzport Szalonikiból Birkenaubá, amelyet még tizennyolc követett, zsidók tízezeivel megrakodva. Kevés Szalonikiból származó sonderkommandós maradt életben.
69. A gross-roseni koncentrációs tábor 1940 nyarán jött létre egy kőbánya mellett az alsó-sziléziai Gross-Rosenben, mint Sachsenhausen altábor. 1941. május 1-jén vált függetlenné, és 1945. február közepéig működött. Foglyai bányákban és fegyvergyárakban dolgoztak. Fennállásának végén a táborban mintegy 78 000 férfi és nő sínylődött. Az utolsó időszakban és a kiürítés utáni menetekben becslések szerint 40 000 fő pusztult el. Az áldozatok között a legnagyobb csoport a zsidóké volt. 1943 végétől mintegy 57 000 zsidót szállítottak Gross-Rosenbe; köztük 26 000 volt a nő. A főtáborból a zsidókat több mint ötven altáborba szórták szét; köztük a nők aránya magasabb volt. A zsidó foglyokat különösen rideg élet- és munkakörülményeknek tették ki, és körükben magas volt a halálozási arány.

70. A Sonderkommando legtöbb túlélője beszámol az esetről, amikor a Sonderkommando felkelése alatt Karolt, a német kápót a kemencébe dobták. Az egyes változatok kisebb részletekben eltérnek egymástól.
71. Ez ugyanaz a Henryk Tauber, akiről feljebb esett szó. A táborban ezen a néven ismerték.
72. Polkovnyik – ezredes az orosz-szovjet hadseregben.
73. Rudolf Erlernek, Willi Freesének és Josef Purkénak hívták azt a három SS-t, akik odavesztek a felkelésben. A táborparancsnok posztumusz előléptette őket. (Auschwitz-birkenai Állami Múzeum, Oświęcim, D-Au-I-I. sz. dokumentum, 26/44 sz. állomáshelyi parancs, 1944. október 12.)
74. A környékről is kihívták a tűzoltókat az épületben keletkezett tűz oltására. Ezek tanúvallomásai megtalálhatók az Auschwitz-birkenai Állami Múzeumban. Névsoruk: Sigmund Sobolewski (jelenleg Kanadában él), Josef Holanicki (jelenleg Ausztráliában él), Ryszard Dacki, Tadeusz Fliss, Edward Sokół, Jerzy Radziwaczik (jelenleg Angliában él) és Jan Nowicki.
75. Franz Danisch – lásd feljebb, 35. jegyzet.

4. fejezet. Ja'akov Gabai

1. Dario Gabai most Los Angelesben él.
2. Az olasz fasiszta kormány az általa megszállt területeken tisztességesen és emberségesen bánt a zsidókkal, és számos esetben megmentette őket vagy megakadályozta, hogy átadják őket a németeknek és megsemmisítőtáborba kerüljenek. Lásd például Daniel Carpi: „The Rescue of Jews in the Italian Zone of Occupied Croatia” In: Yisrael Gutman (szerk.): *Rescue Attempts during the Holocaust: Proceedings of the Second Yad Vashem International Historical Conference – April 1974*, Jeruzsálem, 1977, 465–525. o.; és Carpi: „Aid to Jews by Italians”, In: Yisrael Gutman (szerk.): *Encyclopedia of the Holocaust*, New York, 1990, 729–730. o.

3. Több közösségben a kényszermunkára való sorozás volt az állomás, amely megelőzte a gettózást és a deportálást.
4. A görög rendőrség szaloniki zsidó férfiak ezreit ütlegette és kényszerítette nehéz fizikai munkára. Lásd Bracha Rivlin (szerk.): *Pinkasz bakehillot – Yavan* [Encyclopedia of the Jewish communities: Greece], Jeruzsálem, 1999, 33., 38., 273–275. o.; Michael Molcho és Joseph Nechama: *Shoat yehudey yavan 1941–1944* [The Holocaust of Greek Jewry 1941–1944], Jeruzsálem, 1965, 46–51. o.
5. A holokauszt előestéjén Szalonikiben 56 000 zsidó élt. Lásd Rivlin: *Pinkasz bakehillot – Yavan*, 52. o.
6. A németek utasították Szaloniki zsidó vezetőit: tegyék közhírré, hogy a város zsidóságát Krakóba telepítik át, a lengyelországi zsidók pedig szívesen látják őket, és minden szükségletükről gondoskodnak. Lásd Molcho és Nechama: *Shoat yehudei yavan*, 78–79. o.; Rivlin: *Pinkasz bakehillot – Yavan*, 278–279. o.
7. A németek gyakran tudatosan elnyújtották az utat az indulási állomás és a megsemmisítőtábor között, hogy még érkezés előtt aláássák a zsidók testi és lelkierejét. Ekként mire a transzport elérte a tábor, már jó néhány deportált meghalt vagy haldoklott.
8. Gabai később természetesen értesült az idősek, a nők és a gyerekek haláláról, de már csak mint a tábor lakója.
9. Az időseket, a betegeket és a fogyatékosokat azért szállították teherautón a gázkamrába, hogy ezzel is megtévesszék az életben hagyottakat.
10. A karanténtáborról lásd feljebb, a 2. fejezet 13. jegyzetét.
11. D tábor – a nyilatkozó a BIIId szektorra utal, amely 1943. július közepétől férfitáborrá alakult.
12. Jakob Kaminski – lásd 3. fejezet, 43. jegyzet.
13. A krematóriumok számozásáról lásd 1. fejezet, 35. jegyzet.
14. Josef Baruch görög lovassági tiszt az I. (II.) krematóriumban dolgozott, és baráti kapcsolatban állt Lemkével, a káppal, aki összehozta a felkelés vezetőivel. Baruch az ebensei táborban halt meg, néhány nappal a fel szabadulás előtt.

15. A Slomo és Maurice Venezia testvérpár még él; Slomo Rómában, Maurice Los Angelesben lakik.
16. Marcel Nadjari Szalonikiben született, 1917. január elsején. Az Al-sheikh francia középiskolába járt. Érettségi után apja állateledelboltjában dolgozott. 1937-ben behívták, és 1940-ben az olaszok ellen harcolt. 1943-ban Athénba menekült, és egy szappanüzemben dolgozott. 1943 októberében elhagyta Athént, és csatlakozott a görög ellenálláshoz. 1942. december 30-án letartóztatták, és egy hónapig az Averof-börtönben ült, majd további két hónapot a Haidar-fogolytáborban töltött, ahonnan Auschwitzba vitték. A holokausztot túlélte, az Egyesült Államokba emigrált, és szívrohamban halt meg New Yorkban, 1971. július 31-én.
17. Daniel Ben-Nachmias Szalonikiben született 1923. június 26-án, és a kaliforniai Oaklandben halt meg 1994 októberében. Mivel családja olasz állampolgárságot kapott, Daniel a szaloniki olasz iskolába járhatott. 1944. március 1-jén Athénban letartóztatta a Gestapo, és két nap múlva a haidari börtönbe vitték. 1944. április 2-án családjával együtt deportálták.
18. „Szauna” – lásd 3. fejezet, 6. jegyzet.
19. A sonderkommandós túlélők a gödröket nevezik bunkernak, időnként azonban téves ez a behelyettesítés. A „bunkerok” a gázkamrák voltak. A gödrök, amelyekről Gabai beszél, a meggyilkolt magyar zsidók elhamvasztására szolgáltak; egy sonderkommandós titokban fényképeket készített róluk, hogy első kézből figyelmeztesse a világot arra, ami Birkenauban történik.
20. Az emberi zsír szilárd, de magas hőfokon megolvad. A tanú pontosan írja le, hogyan válik az olvadó emberi zsír fűtőanyagká.
21. A nyilatkozó Lemke Pliszkóra utal, aki ugyancsak káppó volt a II. (III.) krematóriumban. Pliszko életben maradt, és most Izrael középső vidékén él.
22. Több testvérpár is túlélte a Sonderkommandót. Lásd 2. fejezet, 16. jegyzet.

23. Ez a civilizált, kíméletes modor nem mindig jellemezte a peronon tartózkodó SS-katonák viselkedését. Tanúvallomásokból tudható, hogyan kezdték ütlegetni a vonatról leszálló idős embereket és asszonyokat. Lásd Itzhak Cohen tanúkodását a „Szaloniki–Auschwitz” rádióműsorban, amelyet a szerző szerkesztett 1987-ben az izraeli hadsereg rádiójának.
24. 1944 nyarán a négy krematóriumon kívül a II. bunker (a „Vörös ház”) és a IV. (V.) krematórium melletti nagy gödrök is működtek.
25. „Kanada”-kommandó – lásd 1. fejezet, 45. jegyzet.
26. Muzulmánok (Muselmänner) – így nevezték azokat a kimerült, beteg, éhező foglyokat, akik elvesztették az életkedvüket, és mozgó csontvázzaként, környezetüktől elvonulva és elszakadva bámultak a semmibe. Mivel hosszabb ideig nem tudtak állni, gyakran felbuktak, és olyan pózokba görbültek, amelyek imádkozó mozlimokra emlékeztettek. A muzulmánok kiaszott teste csontvázra hasonlított, sárgás bőrük kifeszült, arcuk dermedt és kifejezéstelen volt.
27. Gabai arra a szovjet vizsgálóbizottságra utal, amely nem sokkal a tábor felszabadítása után jelent meg Auschwitzban, és két hónapon át (1945. február és március) tárta fel az ott elkövetett náci bűnöket.
28. Zalman Gradowski kéziratát hasonló módon ásták el a II. (III.) krematóriumnál. Akik megtalálták, alumíniumedényt ástak ki, amelyben egy naplót tartalmazó füzet és egy levél volt, mindkettő jiddis nyelvű. A füzetben kilencvenegy lap volt. A két kézirat és az edény a leningrádi (szentpétervári) Katonai Orvostudományi Múzeumba került, ahol mindmáig őrzik. A kéziratot Slomo Dragon találta meg, aki átadta az auschwitzi náci bűnöket vizsgáló különleges szovjet bizottságnak.
29. A birtokunkban lévő tanúvallomásokból kiderül, hogy minden transzportban akadt néhány zsidó, aki megtagadta a náci parancsát, és nem volt hajlandó meztelenre vetkőzni. Egyesek legalább az alsóneműjükhöz ragaszkodtak. A vallásos zsidók számára különösen gyötrelmes volt a vetkőzési parancs, amely fájdalmas és durva lelki megaláztatással ért fel.

30. Ez az 1944. augusztus 7–30-i lódzi transzport vezetett az ottani gettó teljes felszámolásához.
31. Birkenauban több gyerektranszport is érkezett, amelyek tagjait közvetlenül érkezés után megölték. Ez történt például azzal az ezerkétszáz zsidó gyerekből álló transzporttal, amely 1943 augusztusában indult el a bialystoki gettóból, és egy hónappal később érkezett Auschwitzba. Egy másik transzporttal háromszáz zsidó gyereket hoztak Kovnából 1944 szeptemberében. Hatvanöten maradtak életben; a többiek elgázosították.
32. A birkenai krematóriumokban több holland SS-katona is szolgált.
33. Mielőtt a halálmenet elhagyta volna a tábor, a foglyokat gondosan megmotozták, hogy ne tudjanak magukkal vinni személyes holmit vagy emléktárgyakat. Ez lehet az oka a foglyok alkotta irodalmi és zeneművek hiányának.
34. Az itt ismertetett rendszer, amelynek értelmében a kisebb gyerekek és a lányok vetkőztek először, nem volt kőbe vésve; egyes tanúvallomásokban más sorrendekről esik szó.
35. A nagybani korrupció és a rablás a tábor SS-személyzetének körében rangtól függetlenül elfogadott norma volt. Mivel az áldozatok holmijának eltulajdonítása tiltva volt, általában a „Kanada”-kommandó vagy a Sonderkommando zsidó foglyait vették igénybe, akiknek megparancsolták, hogy dézsmálják meg a „Kanada” I és II-ben, valamint a krematóriumok épületében felhalmozódó értéktárgyakat.
36. A Sonderkommando túlélőinek más tanúvallomásai szerint az eszköz egy súlyos fatömbből készült.
37. A folyó vagy a Visztula volt, vagy annak egyik mellékfolyója, a Sola.
38. A birtokunkban lévő tanúvallomásokból kitűnik, hogy az ennivaló, amelyet a sonderkommandósok a vetkőzőben találtak, kielégítette saját szükségleteiket, és még meg is oszthatták tábori barátaikkal, rokonaikkal és ismerőseikkel.
39. Ez a „bőség” addig volt elérhető, ameddig sűrűn érkeztek a transzportok. Amikor az auschwitzi peronra nem futottak be vonatok, a sonderkommandósoknak be kellett érniük a foglyok szokásos fejadagjaival.

40. Az ilyen „luxuskörülményekkel” a németek meg akarták nyerni a sonderkommandósokat; így akarták feledtetni a napközben átélt borzalmakat, és biztosítani, hogy a „halálgyárban” „ipari béke” uralkodjon.
41. Lemke (Smuel) Pliszko éveken át nem volt hajlandó megszólalni. Az utóbbi évek során teljesítette a szerző kérését, és beleegyezett több terjedelmes (audio- és videó-) interjúba.
42. A legtöbb szaloniki zsidó csak ladino nyelven beszélt, más nyelveken csak nehezen szóltak meg. Részben ebből eredt, hogy másoknál annyiival többet szenvedtek a táborban. Mivel nem értették a németek beszédét, de még fogolytársaikét sem, még több nehézségbe ütköztek.
43. Akit részletesebben érdekel az auschwitzi általános ellenállás szerepe a Sonderkommando által tervezet felkelés átütetkezésében, annak ajánlható Ber Mark (szerk.): *The Scrolls of Auschwitz*, Tel-Aviv, 1985, 227., 229–230., 233–234. o. A sonderkommandósok „elrejtett írásművei” fenti és egyéb kiadásainak részleteiről lásd 1. fejezet, 108. jegyzet.
44. A sonderkommandósok tisztaban voltak az „indulás a szaunába!” parancs gyakorlati jelentésével, és következképpen megtagadták, hogy elhagyják az épületet.
45. Mivel az eseménysorozatnak alig maradt szemtanúja, a felkelés egyes részleteit mindmáig homály fedi. Így arra sincs bizonyíték, hogy a III. (IV.) krematóriumban valóban robbanás történt volna. Ésszerűbb feltelezni, hogy a lázadók felgyújtották az épületet. Erich Kulka úgy gondolja, hogy a becsempésztett lőport nem a krematórium felrobbantására használták. Utolsó, rövid cikke Lore Shelleynek az Union gyárról szóló könyvében látott napvilágot: *The Union Kommando in Auschwitz: The Auschwitz Munition Factory through the Eyes of Its Former Slave Laborers*, New York–London, 1996, 303–305. o.
46. A tanú számadatai pontatlanok. A Sonderkommando felkelésének eltiprása során a németek a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumból 280, az I. (II.) krematóriumból 171 és a II. (III.) krematóriumból egy sonderkommandóst, összesen tehát 452 személyt öltek meg.

47. Mai ismereteink szerint a robbanószerekről az Unió lőszergyárban dolgozó zsidó nők gondoskodtak. A Gestapo négy zsidó nőt tartóztatott le, akiket 1945. január 6-án Auschwitzban felakasztottak. Hárman közülük az Union gyárban dolgoztak: Ella Gärtner (Gertner), Regina Safirsttain (Sapirstein) és Estucia Wajcblum (Esther Weisblum). A negyedik, Roza Robota, aki a *Kleidungskammer*-ben (ruharaktár) dolgozott, volt a robbanószér csempészésének szervezője és mozgatója. Lásd 1. fejezet.
48. Leon Cohen kivándorolt Izraelbe, Bat Jamban telepedett le, és 1989-ben halt meg. Tanúvallomását lásd a 7. fejezetben.
49. Az elgázosítások 1944. november 2-án fejeződtek be. Lásd Danuta Czech: *Auschwitz Chronicle, 1939–1945*, New York, 1990, 74. o.
50. Mauthausen – lásd 2. fejezet, 39. jegyzet.
51. Gusen Mauthausen altáborra volt, amely 1940. március 9-én kezdett működni. Foglyai bányákban és gyárakban dolgoztak; az utóbbiak repülőgép-alkatrészeket és géppuskákat állítottak elő. Gusen II-t és Gusen III-at 1944-ben állították fel: az itteni foglyok föld alatti járatokat ástak a fegyvergyárak munkacsarnokaihoz. A guseni foglyok életkörülményei különösen mostohák voltak. A személyzet szinte kizárólag bűnözőkből állt. A foglyokat fenolinjekciókkal, agyonlövással, alkalmanként a Hartheim-kastélyban végzett elgázosítással gyilkolták meg vagy agyonverték. A guseni táborok 67 677 foglya közül legalább 35 000 főt öltek meg, köztük legalább 2000 zsidót.
52. Melk – lásd 2. fejezet, 40. jegyzet.
53. Ebensee – lásd 2. fejezet, 41. jegyzet.

5. fejezet. Eliezer Eisenschmidt

1. Lunna – nyugat-belorussziai város a Nyeman folyó partján. A két világháború között a független Lengyelországhoz tartozott, majd 1939 szeptemberében megszállta a Vörös Hadsereg, és a Szovjetunióhoz csatolták.

A város közismert volt kulturális bőségről, élénk cionista tevékenységéről, és kiemelkedően fejlett oktatási rendszeréről. Héber iskoláit a reformszellemű Tarbut-rendszer létesítette. A felnőtt lakosság körében a legjelentősebb politikai áramlatokat a Bund és a cionista mozgalom képviselte, a tizenéveseket pedig ezek ifjúsági mozgalmai vonzották. A legtöbb lunnai zsidó kereskedéssel foglalkozott, és meglehetősen jómódú volt. A holokauszt előestéjén háromszázan voltak.

2. Grodno – város Nyugat-Beloruszsiában. 1939 szeptemberéig szintén Lengyelországhoz tartozott. A grodnói zsidó közösség egyike volt a legrégebbi és legnagyobb „litván” zsidó közösségeknek a régióban, amely a XVIII. századig a litván királyság része volt. Számos tevékeny zsidó kulturális és szociális intézménnyel büszkélkedhetett, és fontos központja volt a Hovevei Cijjon, majd az oroszországi és hechalutz („úttörő”) cionista mozgalomnak. A második világháború előestéjén a város zsidó lakossága huszonezer főt számlált.
3. Nyugat-Beloruszszia az 1939. augusztus 23-án kötött Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében 1939. szeptember 17-től 1941. június 22-ig szovjet uralom alatt volt.
4. Nowogródek nyugatbelorusz város azért lett körzeti székhely, mert Lengyelország nemzeti költője, Adam Mickiewicz a közelében született. A két világháború között a város a független Lengyelországhoz tartozott, 1939-ben azonban elfoglalta a Vörös Hadsereg, és a Szovjetunióhoz csatolták. Az első zsidók, akik a városban letelepedtek, a XVI. században érkeztek. A második világháború előestéjén a városban hétezer zsidó élt. 1941 telén a náci gettót létesítettek. A gettó lakosságának jelentős részét gyilkolták meg *Aktion*-ok (náci büntető vagy deportáló műveletek) folyamán. 1943. szeptember 26-án több száz zsidó vakmerő szökést kísérelt meg egy heteken át ásott alagúton keresztül. Összesen 231 zsidónak sikerült ily módon megmenekülnie; a legtöbben a zsidó Tuvia Bielski sok zsidónak menedéket nyújtó partizánjaihoz csatlakoztak.

5. Zalman Gradowski – lásd 3. fejezet, 61. jegyzet.
6. Számos túlélő úgy festi le a család együtt tartásának szándékát, mint amely a holokauszt alatt különösen erős és jelentős volt. Az egyes emberek erőit adott a törekvés, hogy együtt maradjanak családtagjaikkal, és ez növelte képességüket, hogy megbirkózzanak a helyzettel. A zsidók inkább családjukkal utaztak az ismeretlenbe, semhogy az önálló utak kockázatát vállalják. Szemükben a megmenekülés vagy a szökés esélyei nem igazolták a szülőktől vagy más családtagoktól való elszakadást. L. Ber Mark (szerk.): *The Scrolls of Auschwitz*, Tel-Aviv, 1985 (Zalman Gradowski írásai), 179, 194–195. o. E mű, valamint a sonderkommandósok „elrejtett írásművei” más kiadásainak részleteiről lásd 1. fejezet, 108. jegyzet.
7. A vonatokon általában fából készült nagy vödröket használtak latrina gyanánt, ezek azonban hamar megteltek, és elviselhetetlen bűzt árasztottak. A kísérletek, hogy tartalmukat kiürítsék a vagonból, nem mindig vezettek sikerre, és a szenny szétterült a padlón. Számos túlélő ezt tartotta az egész utazás egyik legsúlyosabb és legsokkolóbb mozzanatának.
8. Az utalás Birkenau BIIc szektorára vonatkozik, ahol 1944 nyarától 26 000 magyarországi zsidó nőt őriztek.
9. Az utalás a BII szektor különböző táboraira vonatkozik.
10. Az I. bunkerban dolgozók az I. Sonderkommandóhoz tartoztak.
11. A névsorolvasásokon és különleges alkalmakkor a foglyok kötelező levetkőzése megalázásuk egyik visszatérő módszere volt. Lásd 3. fejezet, 15. jegyzet.
12. A férfi- és női szállások kijelölése az idők folyamán változott, de a tábor megfelelő részeit továbbra is a régi nevükön emlegették.
13. Szauna – lásd 3. fejezet, 18. jegyzet.
14. Büntetőcsoport – lásd 3. fejezet, 18. jegyzet.
15. A szakemberekre bejelentett igény a náci részéről gyakran ironikus volt. Ahhoz, hogy a halottak szájából aranyfogakat húzzanak ki, nyilvánvalóan nem kellett fogorvosok vagy fogtechnikusok.

16. Maków-Mazowiecki – város a varsói körzet makóvi alkörzetében. Zsidók itteni legkorábbi említése a XVI. század második feléből származik. A holokausztban mintegy háromezer-ötszáz odavalósi zsidó pusztult el.
17. Lásd 4. fejezet, 20. jegyzet.
18. Ez szándékos kegyetlenség volt, amely az áldozatok megalázását segítette elő. „A lágernapok telis-tele voltak megalázó vetkőztetésekkel: hol tetűellenőrzés volt az indok, hol motozás, hol ruhvizsgálat, hol a reggeli mosdás, nem is szólva a rendszeres szelektálásokról. Ez utóbbi esetben »bizottság« állapította meg az emberről, alkalmas-e még a munkára, vagy pusztulnia kell.” Primo Levi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, 143. o.
19. Hasonló közleményeket más táborokban is találtak; céljuk az áldozatok félrevezetése volt.
20. A Zyklon-B-nek keserűmandula-szaga volt. Lásd 2. fejezet, 30. jegyzet.
21. Nyiszli Miklós ugyancsak előadja a maga változatát az esetről, dr. Nyiszli Miklós: *Mengele boncoló orvosa voltam*, 81–85. o.
22. A krematóriumok üzembe helyezésének időpontjairól lásd 3. fejezet, 38. jegyzet.
23. Az auschwitz-birkenai krematóriumok számozásáról lásd 1. fejezet, 35. jegyzet.
24. A Buna Auschwitz egyik altábora volt, az I. G. Farben ipari konszern közvetlen tulajdonában. 1942. október 30-án nyitották meg. Nevét a szintetikus gumiról kapta, amelyet a cég a háborús erőfeszítés részeként gyártani szándékozott. Göring hivatala engedélyezte, hogy gyárhálózatot építsenek ki Auschwitz környékén, és szintetikus gumit, valamint üzemanyagot állítsanak elő a német hadiipar számára.
A terv kezdettől úgy szólt, hogy ezekben a gyárakban auschwitzi foglyok dolgoznak majd rabszolgamunkásként, a vállalatok pedig minden fogolyért minimális összeget folyósítanak az SS-nek. 1941 április végén Himmler utasítására Höss auschwitzi parancsnok kijelölt bizonyos számú foglyot, hogy építsenek gyárakat Monowice faluban, amely hét kilométerre volt Birkenautól és négy kilométerre Auschwitztól. Hónapokon

- át foglyok ezrei végezték ezt a nehéz munkát, kiteve az SS és más felügyelők brutális zsarnokoskodásának. Azokat, akik megbetegedtek vagy elgyengültek, és nem feleltek meg művezetőik igényeinek, a birkenai gázkamrák nyelték el.
Bunát eredetileg „Buna altáborként” emlegették. 1943. november 22-én, miután Auschwitzot közigazgatásilag három független koncentrációs táborra osztották, Buna-Monowitz is független koncentrációs tábor lett, saját parancsnokokkal és tíz altáborral (Auschwitz III.), és december elsején átkeresztelték „Monowitz munkatáborra”.
- A Buna-Monowitz tábor működése idején foglyok ezrei – túlnyomórészt zsidók – pusztultak bele a kimerültségbe, az éhezésbe vagy fertőző betegségekbe, illetve lettek a gázkamrák áldozatai.
25. Muzulmán – lásd 4. fejezet, 26. jegyzet.
26. Az SS-felügyelők a zsákmány legszebb, legértékesebb cikkeire pályáztak. Mivel ők nem tulajdoníthatták el az áldozatok holmiját, a sonderkommandósokat kényszerítették, hogy szerezzenek számukra értéktárgyakat. Ekként megkímélték magukat a fölösleges kockázattól és a szigorú büntetés lehetőségétől.
27. Henryk Porebskinek, a Birkenauban dolgozó villanyszerelő-csapat tagjának tanúskodása szerint az I. (II.) és a II. (III.) krematóriumoknak elektromos szellőzősi rendszerük volt, amely elszívta a gázt a gázkamrából, hogy az készen álljon a következő transzport fogadására. Hasonló rendszert építettek ki a III. (IV.) és a IV. (V.) krematóriumban is. L. Hermann Langbein: *Der Auschwitz-Prozess – Eine Dokumentation*, Frankfurt am Main, 1995. 93. o.
28. A gázkamrában lévők azért választottak ki folyékony anyagokat, mert elvesztették az ellenőrzést záróizmusuk fölött. Ez nem magának a gáznak, hanem az összezsúfolt és csapdába zárt emberek hisztériájának volt a következménye, mint emberi reakció a közeledő halál veszélyére.
29. A bombázásokról, valamint az Auschwitz fölötti felderítő és hírszerző repülésekről lásd Martin Gilbert: *Auschwitz and the Allies*, New York, 1981, Part 3, *Auschwitz Revealed*, 190–339. o.

30. Buki Milton sonderkommandós tanúskodásában elmondta, hogy a Sonderkommando barakkjaiban volt valamiféle betegszoba, ezért a betegeket nem kellett a tábor „kórházába” szállítani. L. Langbein: *Der Auschwitz-Prozess – Eine Dokumentation*, 249. o.
31. Az utalás dr. Jacques Pasche-ra vonatkozik.
32. Fuchs: a tanú talán Voss SS *Oberscharführer*-re, a birkenau-i krematóriumok parancsnokára céloz. Fuchs nevű SS-katonáról nem tudunk, és a név a dokumentációban sem fordul elő.
33. Auschwitzban a fekete háromszög „aszociális” foglyot jelölt. Ezért a célzás inkább a zöld háromszögre vonatkozhatott, amely a hivatásos bűnözők (*Berufsverbrecher*) jele volt.
34. Az utalás August Brückre vonatkozik, aki 1943-ban tifuszban halt meg. Brück *Oberkapo* (főkápo) volt, és a krematórium gépészeti működéséért is felelt.
35. Będzin felső-sziléziai lengyel város a középkorban, egy vár köré épült. A XIX. század második felében gyors fejlődésnek indult, és a környéken található gazdag vas- és szénlelőhelyek következtében vonzotta a gyáripárt. A zsidók a középkor végén költöztek a városba. A második világháború előestéjén Będzinben mintegy 27 000 zsidó élt. A város német megszállása alatt a zsidó ifjúsági mozgalmak közös földalatti központot hoztak létre, és felkelésre készültek. Będzin zsidóságát 1942 májusa és augusztusa között Auschwitzba deportálták. A végső felszámolás idején több bunkerban fegyveresen védekeztek.
- A dél-lengyelországi Sosnowiec a XIX. századig kisváros volt. Gyors fejlődése szintén a közeli vas- és szénlelőhelyeknek volt köszönhető, amellyel az is előnyére szolgált, hogy nemzetközi vasúti gócpontban épült. A második világháború előestéjén 130 000 lakosa közül 28 000 volt a zsidó.
- Środulában, Sosnowiec gettójában a zsidó ifjúsági mozgalmak tagjai megszervezték és előkészítették a fegyveres védekezést: fegyvereket halmoztak fel, és bunkerokat építettek. A deportálás és a gettó felszámolása alatt valóban védekeztek, azzal a kevés fegyverrel, amit összegyűjthettek.

36. A koncentrációs táborok veterán foglyai kivételes bánásmódban részesültek fogolytársaik, sőt még az SS részéről is. A „szenioritás” jelentős tényező volt a foglyok társadalmi státuszának és jogainak meghatározásában. A veterán foglyok jogcímeket és kiváltságokat gyűjtöttek, és megszerezték a legjobb, legkönnyebb beosztásokat, amelyek révén megmaradt hatalmuk, személyes befolyásuk és biztonságuk, néha még jó módjuk is. A legtöbb hivatali pozíciót ilyen régóta szolgáló foglyok töltötték be.
37. Eliezer Eisenschmidt tévesen minősíti alacsonyabbnak a kápo rangját, mint az előmunkását.
38. Ciechanów – város a varsói körzet ciechanówi alkörzetében, a mazowiai régióban. Zsidók először a XV. század közepén telepedtek le itt; a holokauszt előestéjén a városnak nagyjából ötezer zsidó lakója volt. A német megszállás alatt a zsidó ifjúsági mozgalmak tagjai ellenállási kísérleteket szerveztek, továbbá titokban hallgatták a rádiót, és terjesztették a híreket a külvilág eseményeiről. A legtöbb ciechanówi zsidót Auschwitzba vitték, és közvetlenül érkezésük után megölték a gázkamrákban. Egyesek jelentős szerepet játszottak az auschwitzi ellenállási mozgalomban.
39. A Sonderkommando azon holland tagjai, akiknek ismerjük a nevét, Morris Schellekes és Georg van Ryk voltak. Az előbbi úgy tíz évvel ez előtt halt meg Haifában, az utóbbi Amszterdamban él.
40. Mława – lásd 3. fejezet, 8. jegyzet.
41. Płońsk – lásd 3. fejezet, 7. jegyzet.
42. Ezeket a foglyokat a korábbi varsói gettó helyén létesített, Gęsiówka néven ismert koncentrációs táborban helyezték el, kibírhatatlan körülmények között.
43. Brno – Csehszlovákia morvaországi régiójának fővárosa. Az ottani zsidó közösséget a XIII. század első felében alapították. 1941. december 2. és 1943. július 1-je között megközelítőleg 11 000 zsidót szállítottak Brnóból és környékéről megsemmisítőtáborokba.
44. Nowy Dwór – város a varsói körzet Varsó alkörzetében. A zsidó közösség a XVIII. században telepedett meg itt. A második világháború előtt

négyezer-ötszáz zsidó élt a városban. 1939 végére csak mintegy ezren maradtak; a többiek Varsóba költöztek, vagy a Szovjetunióba menekültek.

A legtöbb Nowy Dwór-i zsidót megölték Auschwitzban. Jó néhányan a város ellenállási mozgalmában tevékenykedtek, amely több helyen is harcba szállt a németekkel: így a varsói gettóban, a treblinkai megsemmisítőtáborban és a Sonderkommando auschwitz-birkenau felkelésében.

45. Lomza – város a białystoki körzet lomzai alkörzetében, a Narew folyó bal partján. Zsidók a XV. század vége óta éltek itt.

A lomzai gettóban zsidó fiatalok csoportjai ellenállást és szabotázsakciókat szerveztek, s az egyik csoport titokban figyelte a külföldi rádióadásokat. 1942 közepén több lomzai zsidó csatlakozott azokhoz a partizánegységekhez, amelyek a Gwardia Ludowán (a lengyel baloldal katonai szervezetén) belül tevékenykedtek. A mintegy nyolcezer főnyi lomzai zsidóság zömét Auschwitzba deportálták, ahol elpusztultak.

46. David Olère festő sonderkommandóként életben maradt. Varsóban született 1902. január 19-én, és egész fiatalon iratkozott be a Szépművészeti Akadémiára. 1918-ban, tizenhat évesen Danzigba, majd Berlinbe költözött, ahol fametszeteket állított ki. 1921-ben és 1922-ben Berlinben dolgozott, mint festő, szobrász és az Europäische Film Allianz építészasszisztense. Ernst Lubitsch munkatársaként ő festette *A fáraó szerelmei* című film díszleteit. 1923-ban Párizs Montparnasse negyedében telepedett le. Díszletet, jelmezt és plakátokat tervezett a filmiparnak. 1930-ban megnősült, és felvette a francia állampolgárságot. A házaspárnak egy fia született, Alexandre.

1943. február 20-án David Olère-t egy razzián letartóztatta a francia rendőrség, Drancy közelében. Drancyban tartották fogva, majd március 2-án Auschwitzba deportálták, ahol a II. bunkerban sírokat kellett ásni. Mint a Sonderkommando tagját helyezték a III. (IV.) krematóriumba, ahol a gázkamra kiürítésében és a tetemek elhamvasztásában kellett se-

gédkeznie. Mivel művész volt, és több nyelven beszélt, az SS a maga céljaira használta: illusztrált, virágokkal díszített leveleket íratott vele a családnak.

1945. január 19-én ő is elindult a halálmenettel. Eljutott Mauthausenba, Melkbe és Ebenseebe; Ebenseeben szabadították fel az amerikaiak. Felszabadulása után megromlott az egészsége. Amikor elmondta feleségének, mi mindent látott a birkenau krematóriumokban, az asszony azt hitte, elment az esze. Ebben a helyzetben készített hetven vázlatot, amelyek később alkotott festményeit ihlették. Ahogy romlott a látása, úgy festett egyre nagyobb vásznakat.

Az 1945-ben és 1946-ban készült vázlatokon azt a látványvilágot örököltette meg, amely soha nem hagyta nyugodni – úgy érezte, erkölcsi kötelessége rögzíteni őket. Ezek a vázlatok és festmények felmérhetetlen dokumentációs értéket képviselnek mint a krematóriumok tevékenységének első vizuális ábrázolásai. A rettentő igazságot egyedül David Olère keze és szeme tette halhatatlanná. Művészete abból a belső szűkségtől fakadt, hogy tanúskodjék azok nevében, akik soha nem tértek vissza Auschwitz poklából. Néhány képén önmagát is megfestette, mint kísérteties szellemalakot, amint fájdalmasan szemléli a fotografikus emlékezetében örökre rögzült iszonyatos jeleneteket.

Olère elsőként rajzolt vázlatokat és keresztmetszeteket az auschwitz krematóriumokról, hogy hitelesítse az általa működésben látott halálgyár valóságát.

David Olère Párizsban hunyt el, 1985. augusztus 21-én.

47. A „makóvi Maggid” Lajb Langfus volt, aki Maków Mazowieckiben szolgált mint *dajan* (rabbinikus bíró). Részletek olvashatók róla in *The Scrolls of Auschwitz*, 168–171, 206–209. o.; valamint Nathan Cohen „Diaries of the Sonderkommando” c. tanulmányában, in Aharon Weiss (szerk.) *Yad Vashem Studies* c. művében, Vol. 20, Jeruzsálem, 1990, 182–184. o.
48. A Sonderkommando elrejtett írásműveinek szerzői tudták, hogy az auschwitz talaj nedves, és kockára teszik kézírataik épségét, ha itt ássák

el őket. Ezért megfelelő tartályokat kerestek számukra, amelyeket tőlük telhető biztonsággal zártak le.

49. Az auschwitzi rabkórház a birkenauai BIIf-ben működött. Időnként itt gyűjtötték össze a közeli gázkamrákba szállítandó betegeket.
50. Wolkowisk – város Belorusszia grodnói körzetében. Az első zsidók a XV. században jelentek meg itt. A várost 1795-ben magához csatolta Oroszország, de a két világháború közt lengyel területen volt. 1887-ben a helyi zsidók nagy jesivát alapítottak, amely az első világháborúig működött. Amikor 1941. június 22-én Németország és a Szovjetunió között kitört a háború, a német légitámadásoknak több száz zsidó esett áldozatul. A német behatolás során is sok zsidót mészároltak le. A gettót 1941. december 13-án hozták létre. 1942 májusában Wolkowisk közelében mintegy kétezer zsidót öltek meg. A zsidó földalatti mozgalom kapcsolatba lépett az erdőkben tevékenykedő partizánokkal, és szervezett csoportokban csatlakoztak hozzájuk. 1942. november 2-án a wolkowiski és Wolkowisk környéki zsidóságot körülfalták és letartóztatták. Az év végéig közülük tizennyolcezer deportáltak Treblinkába; a többiek Auschwitzba vitték.
51. Gliwicz (Gliwice) – város a lengyelországi Sziléziában. 1742-ben Poroszországhoz csatolták; Lengyelország 1945-ben kapta vissza. Az első itteni zsidók a XVI. században jelentek meg. 1932-ben a városban 1300 zsidó élt. 1942 májusában 586 zsidót Auschwitzba vittek, ahol mind elpusztultak. A városban maradt néhány száz zsidót a Vörös Hadsereg szabadította fel 1945. január 26-án.
52. A szóban forgó tizenkilenc szovjet hadifoglyot 1944. április 16-án szállították át Majdanekből Auschwitzba.
53. A négy nő: Regina Safirsztain (Sapirstein), Esther Weisblum (Estucia Wajblum), Ella Gärtner (Gertner) és Roza Robota. Nyilvánosan akasztották fel őket Auschwitzban, 1945. január 6-án. Lásd 1. fejezet.
54. Az SS-ek nagy élvezettel szalajtottak el egy-egy foglyot valamilyen cikért a tábor olyan részeire, ahová fogoly nem léphetett. Amikor az illető

- visszatért, az SS lelőtte, azzal az ürüggyel, hogy szökni akart. Ez volt a szadista hajlamú SS-ek egyik leggyakoribb mulatsága.
55. Az utalás az auschwitzi főtábor ellenállásának nem zsidó tagjaira vonatkozik. Ezek kezdetben hajlandónak mutatkoztak rá, hogy a közös felkelés érdekében együttműködjenek a Sonderkommandóval, fokozatosan azonban meggondolták magukat, és inkább a kivárást pártolták. A krematóriumokban talált sonderkommandós naplókából kiderül, hogy a sonderosoknak az auschwitzi általános ellenállási mozgalom hozzáállása miatt többször is el kellett halasztaniuk a felkelés kezdetét. Lásd *The Scrolls of Auschwitz*, 228–229, 233–234. o.
 56. Az utalás a „Kanada”-kommandónak az *Effektenlager*-ban dolgozó tagjaira vonatkozik. Lásd 1. fejezet, 45. jegyzet.
 57. *Scheisskommando* („szarbrigád”) – az a fogolycsapat, amelynek a latrinákat kellett kitakarítani. A durva és közönséges nevet a németek ragasztották rájuk.
 58. A szóban forgó női tábor az Auschwitz I-ben lévő „új női tábor” volt, amelyet hivatalosan 1944. október 1-jén nyitott meg a *Kommandantur*. A Birkenauból idetelepített nők harmada váltott műszakokban a Weichsel-Union Metallwerke gyárban dolgozott. Az új női tábor húsz, a főtáborhoz közeli épületből állt; *Lagererweiterung*-nak („táborbővítésnek”) hívták őket. 1945. január 6-án a négy zsidó nőt, akit a Sonderkommando felkelésének támogatásával vádoltak, két ilyen épület közötti térségen akasztottak fel.
 59. Számos holokauszt-túlélő haja időnek előtte megőszült. A szokatlan eseményt a holokauszt traumatikus élményei idézték elő.
 60. F tábor – az utalás a BII szektor BIIf táborára vonatkozik, amely 1943 júliusától 1945 januárjáig a foglyok „kórházául” szolgált.
 61. A halálmenetről van szó, a holokauszt végső szakaszáról, amelyben 1945 telén foglyok ezreinek kellett gyalog megtenniük sok száz mérföldet. Sokukat útközben lelőtték az SS-ek, vagy belepusztultak a borzalmas hidegbe, a kimerültségbe, az éhezésbe vagy különböző betegségekbe.

62. Pszczyna – város Szilézia pszczynai alkörzetében. Az első zsidók, akik itt megtelepedtek, Csehországból jöttek a XVII. században. A két világháború között Pszczynában nagyon kevés zsidó: mindössze húsz család élt. 1940 végén ezeket Trzebiniába deportálták, ahol osztoztak a helyi zsidók sorsában.

63. A Yad Vashem a Népek Igaza címmel tüntette ki a Tendra családát.

6. fejezet. Saul Chazan

1. Az auschwitz-birkenai krematóriumok számozásáról lásd 1. fejezet, 35. jegyzet.
2. A báró Hirsch-negyed a szaloniki pályaudvar közelében épült. A XX. század elején jött létre Maurice de Hirsch báró (1831–1896) adományaiból, hogy a kisinyovi és mogiljovi pogromok menekültjeinek biztos menedéket szolgáltasson. Az építkezés harmincezer négyzetméterre terjedt ki. A második világháború előestéjén azonban nyomornegyeddé fajult, ahol a szegények laktak. Itt gyűjtötték össze a németek Szaloniki zsidóságát, mielőtt Auschwitzba szállították volna. A Hirsch-negyedben elviselhetetlenek voltak a körülmények; mielőtt elindultak volna a megsemmisítőtáborba, utolsó görögországi napjaikon a zsidók nemcsak a zsúfoltságtól és a minden oldalú nélkülözéstől szenvedtek, hanem a folytonos ütlegetéstől is, amelyből versengve vették ki részüket németek, görögök meg egyes zsidó árulók és besúgók.
3. Szalonikiból az auschwitzi transzportok 1943. március 15-étől indultak, és öt hónapon át, egészen augusztus 10-ig tartottak. Tizenkilenc transzportban összesen 48 532 zsidót hurcoltak el. Az egyik transzportot Treblinkába irányították; ez 1943. március 28-án ért célba.
4. A Todt-szervezet a náci Németországban nagyszabású építkezéseket bonyolított le, elsősorban a hadiipar területén. Nevét alapítójáról, dr. Fritz

- Todt mérnökről kapta. Todtot 1933 júniusában nevezték ki útépítési főfelügyelővé, 1938 decemberében pedig az építési szektornak mint a négyéves terv részének teljhatalmú vezetője lett. Ugyancsak ő felelt a *Westwall*, a Németország nyugati határát szegélyező erősítési rendszer építéséért. Halála után a szervezet tovább terjeszkedett, és több mint egymillió kényszermunkást alkalmazott, köztük külföldi munkaerőt, hadifoglyokat és a koncentrációs táborokból igénybe vett foglyokat. A Todt-szervezet egyik legismertebb vállalkozása a *Mittelwerk* nevű hatalmas föld alatti gyár volt, amely rakétákat és repülőgépmotorokat gyártott.
5. Haidar (haidari) tábor – lásd 2. fejezet, 6. jegyzet.
 6. Leon Cohen – lásd 7. fejezet.
 7. „Karantén” – lásd 2. fejezet, 13. jegyzet.
 8. Bunker – lásd 2. fejezet, 19. jegyzet.
 9. Közismert, hogy a görög zsidók mennyire szerették az éneklést és a zenét. A túlélők elmondták, hogy ezt a hagyományt, amennyire tehették, még a táborokban is ápolták.
 10. Korbácsolásban a Sonderkommandónak ritkán volt része; az esetek többnyire az I. és II. bunkernál végzett munkájukhoz kötődnek. Amikor beköltöztek az új krematóriumokba, a németek velük szembeni bánásmódja szinte a felismerhetetlenségig megváltozott.
 11. Peppo-Josef Baruch – lásd 4. fejezet, 14. jegyzet.
 12. A témáról lásd 5. fejezet, 28. jegyzet.
 13. Ha kis csoporttal kellett végezni, a németek fegyvert használtak; úgy vélték, a gázkamrát kár lenne üzemeltetni miattuk.
 14. Jogos az állítás, miszerint az átlagos nő testében több a zsír, mint a férfiban. Emellett a zsír a két nem esetében máshol és eltérő mennyiségben rakódik le.
 15. A Sonderkommando tagjai, értéktárgyaktól eltekintve, tetszés szerint tulajdoníthatták el az áldozatok holmiját.
 16. A Sonderkommando és az SS tagjai egymás közt cseréltek ennivalót, cigarettát, sőt szeszes italokat is. Zalman Lewental bizonyos nagyívó

- sonderkommandósokra utalva azt írja, hogy az ilyenek minden nehézség nélkül hódolhattak szenvedélyüknek. Lásd Ber Mark (szerk.): *The Scrolls of Auschwitz*, Tel-Aviv, 1985, 224. o. A sonderkommandósok „elrejtett írásművei” fenti és más kiadásainak részleteiről lásd 1. fejezet, 108. jegyzet.
17. A hivatali funkcióban lévő személyek, például a blokkfelelős és a *Schreiber*, általában külön szállást kaptak.
18. Az említett „mufti” nem azonos Hadzs Amin al-Husszeini jeruzsálemi muftival. Az utóbbi unokaöccse, Mussza Abdallah al-Husszeini kereste fel Auschwitzot 1944-ben, egy Grobe nevű német kíséretében. 1951-ben ez az unokaöcs volt felelős Abdullah jordániai király meggyilkolásáért, és Ammánban fel is akasztották. Az információért a Ramat Avivban élő Jennie Lebel írónőnek jár köszönet.
19. Marcel Nadjari – lásd 4. fejezet, 16. jegyzet.
20. Daniel Ben-Nachmiasz – lásd 4. fejezet, 17. jegyzet.
21. Kápó – lásd 2. fejezet, 24. jegyzet.
22. Az ellenállási szervezetről és a főtáborban működő általános ellenállással való kapcsolatáról lásd *The Scrolls of Auschwitz*, 223–224., 227–228., 233–235. o.
23. Raoul Jahoun – a Sonderkommando tagjai között három vagy négy Jahoun (vagy talán Yahoun) fivér is volt, köztük Albert és Raoul. Raoul az SS a felkelés kitörése előtt lőtte agyon. Albert az ebenseei koncentrációs táborban halt meg tüdőgyulladásban, néhány nappal a felszabadulás előtt. Jitzhaknak sikerült a II. (III.) krematóriumból az I. (II.)-be szöknie, de a halálmenetben agyonlőtték.
- Saul Chazan szerint a Jahoun fivérek négyen voltak. Raoul szökni próbált a II. (III.) krematóriumból, de lelőtték. Henri Ebenseeben halt meg két órával a felszabadulás előtt (lehetséges, hogy Albert és Henri egy és ugyanaz a személy). A másik két testvér sorsa bizonytalan.
24. 1987-ben Saul Chazan a háború óta először tért vissza Lengyelországba, és a szerző társaságában felkereste Birkenaut, hogy előkészítsék a

„Szaloniki–Auschwitz” című rádióműsort. A lépcső, amelyet Chazan említ, része egy nagy emlékműnek, amely az I. (II.) és a II. (III.) krematórium között áll.

25. Mauthausen – lásd 2. fejezet, 39. jegyzet.
26. Gusen – lásd 4. fejezet, 51. jegyzet.
27. Melk – lásd 2. fejezet, 40. jegyzet.
28. A hatvanezer, Auschwitz-Birkenauban deportált szaloniki zsidóból két-három ezer maradt életben.

7. fejezet. Leon Cohen

1. Hirsch báró – lásd 6. fejezet, 2. jegyzet.
2. Larissza – Thesszália tartomány tágas völgyben épült székhelye s egyzsersmind legnagyobb, legfejlettebb városa. Trikala és Volosz zsidó közösségeinek központja volt. Minden arra vall, hogy az első zsidók már az V. században megtelepedtek itt. Larisszából 225 zsidót szállítottak Auschwitzba: hatan maradtak életben. A meggyilkoltak között volt Alberto Errera, korábban görög tengerésztsiszt, aki a háború alatt csatlakozott a partizánokhoz, de elfogták. Leon Cohen azt állította, hogy Errera vetette fel a Birkenauból való egyéni és csoportos szökések gondolatát. 1944 nyarán egy önkéntesekből álló csoportot vezetett, amely a krematórium hamuját szórta a Visztulába. Egy napon Errera megütött egy SS-t, és a folyóba ugrott, hogy elmeneküljön, de elfogták, és agyonlőtték.
3. Az utalás Eliahu (Elias, Elijah) Barzilai ekkori athéni főrabbihoz vonatkozik. 1943. szeptember 21-én Barzilainak, aki bátran megtagadta a szüntelen német követelések teljesítését, Dieter Wisliceny (SS *Hauptsturmführer* és a görög zsidók tömeges deportálásának szervezője) megparancsolta, hogy írja össze, laccímmel és foglalkozással, valamennyi athéni zsidót, továbbá azokat a görög zsidókat, akik 1940 eleje

és 1943 szeptembere között Szalonikiból Athénba menekültek, és végül azokat az olasz zsidókat, akik ugyancsak Szalonikiból szöktek Athénba. A főrabbinak azt is megparancsolták, hogy készítsen listát mindazokról, akik közreműködtek közép-európai zsidó menekültek Palesztinába csempészésében. Barzilai azonnal felszólította az athéni zsidókat, hogy gyűljenek össze a zsinagógában, és jelentette Wislicenynek, hogy nem teljesítheti parancsát, mert nincs se közösségi irattára, se személyzete egy ilyen népszámláláshoz. Közben megegyezett a görög ellenállás ügynökeivel, hogy segíteni fogják a zsidókat, és megvédik őket a Gestapótól. A rabbi és családja vidéken rejtőzködött a felszabadulásig.

4. Lásd 2. fejezet, 3. jegyzet.
5. Joseph Nehama közismert szaloniki bankár volt. Értékes könyvtára *Haskala* (zsidó felvilágosodás) korabeli könyveket tartalmazott a Mendelssohn utáni korszakból modern héber nyelven. A németek 1941 április-májusában elkobozták a könyvtárat.
6. Josef Mengele 1943 májusában érkezett Auschwitzba, tehát nagyon is elképzelhető, hogy Leon Cohen állításának megfelelően ő vezette Cohen transzportjának szelekcióját. Amúgy Mengele nevének minden említését rendkívül óvatosan kell kezelnünk, mivel számos túlélő vélt találkozni vele olyankor is, amikor nem tartózkodott Auschwitzban. Auschwitzi szelekciót más SS-orvosok is végeztek, például Klein, Thilo, König, Entress, Rohde, Kitt és Helmersen.
7. Valószínűleg a „Kanada”-kommandó tagja volt.
8. A birkenauai tábor BIId szektorának 13. blokkja.
9. Az utalás a II. bunkerra vonatkozik, amely abban az időben a krematóriumok mellett részlegesen üzemelt.
10. Az auschwitz-birkenauai krematóriumok számozásáról lásd 1. fejezet, 35. jegyzet.
11. A beérkező transzportok szaporodásával párhuzamosan borzalmas tolongás volt a vetkőzőben, és sok áldozatnak kinn kellett várakoznia.

Ilyen körülmények közt a németek egyre ingerültebbek lettek, és olykor durván fogadták az érkezőket.

12. A választott időpontról és elhalasztásáról lásd Ber Mark (szerk.): *The Scrolls of Auschwitz*, Tel-Aviv, 1985, 225–229. o. A sonderkommandósok „elrejtett írásművei” fenti és egyéb kiadásainak részleteiről lásd 1. fejezet, 108. jegyzet.
13. A tényleges számadatok kisebbek voltak. 1945. január 18-án 54 651 foglyot evakuáltak Auschwitzból.
14. Lásd *uo.*, 228. o.
15. Kaminski haláláról lásd *The Scrolls of Auschwitz*, 229. o.; és Ota Kraus és Erich Kulka: *The Death Factory: Document on Auschwitz*, Oxford, 1966, 256–258. o.
16. Az ellenállási csoportokkal való kapcsolatteremtés kísérleteiről lásd *The Scrolls of Auschwitz*, 133–138. o., ahol ismertetik a tábor általános felkelésének tervét és annak kudarcát; és Israel Gutman: *Anashim va-efer – Sefer Auschwitz-Birkenau* [Emberek és hamu – az Auschwitz-Birkenau-könyv], Merhavia, 1957, 121–133. o.
17. Szökési kísérlet esetén mindig megszólalt a sziréna. Lásd Rudolf Vrba és Alan Bestic: *I Escaped from Auschwitz*, London, 1964, 209–210. o.
18. Az utalás Karol kápóra vonatkozik, aki *Volksdeutscher* volt (népi német, aki a Birodalmon kívül élt). Karol különös kegyetlenséggel bánt a neki alárendelt sonderkommandósokkal. A felkelés alatt az utóbbiak abban a ritka szerencsében részesültek, hogy elbánhattak vele.
19. A túlélők, főleg a lengyel tűzoltók tanúvallomása szerint a szökevények Auschwitz Rajsko nevű altáborának magtárában rekedtek, ahol megölték őket.
20. A II. (III.) és IV. (V.) krematórium foglyai nem játszottak aktív szerepet a felkelésben, mert nem sikerült kapcsolatba lépniük a másik két krematóriumban lévő bajtársakkal.
21. Majdnem bizonyos, hogy a krematóriumi elgázosítások 1944. november 2-án értek véget. Lásd 2. fejezet, 37. jegyzet.

8. fejezet. Ja'akov Silberberg

1. Zakroczym – város a varsói körzetben. Az első zsidók a XV. század elején telepedtek itt le. A XVIII. század végére a városban száz zsidó család élt. Ipari vállalkozók voltak: malmaik, textilmanufaktúráik, serfőzdeik és tímárüzemeik voltak. Ők voltak a helyi ipari termékek legfőbb értékesítői, a paraszti gazdaságok árújának első számú vásárlói. A szervezett zsidó közösség az 1820-as években alakult ki, és 1868-ban felavatták a pompás új zsinagógát, amelyet a régió egyik legnagyobbjának és legdíszesebbjének tartottak. A zakroczyimi rabbik hírneve egész Lengyelországban elterjedt. 1907-ben létrejött az első nyilvános zsidó könyvtár. 1916-ban pedig megnyílt a cionista szervezet helyi tagozata.

A két világháború között szabad hitelegylet, szegény sorsú fiúknak létesített vallási iskola és szövetkezeti bank alakult Zakroczyimban; és tovább fejlődtek a már létező egyesülések, amelyek betegek látogatásával, hajléktalanok elhelyezésével vagy ingyenes étkeztetéssel foglalkoztak. Csaknem valamennyi zsidó politikai pártnak megvolt a városban a maga szervezete, köztük az Általános Cionista Pártnak, a Mizrachinak (Torah va-Avoda, Ha-Somer ha-Dati), a Po'alei Tsiyyonnak, a revizionistáknak, az Agudath Israelnek, a Bundnak, a Hechalutz ifjúsági mozgalomnak, a Ha-No'ae ha-Tsiyyoninak, a Betárnak és a Zukunftnak. Ekkoriban Yitzhak Srebrenik volt a főrabbi. Ugyanebben az időszakban létesült egy Bét Jákob leányiskola és egy Tarbut-iskola, és működtek esti iskolák is.

A második világháború előestéjén nagyjából 1800 zsidó élt Zakroczyimban. A harcok kezdetén sok zsidó halt meg vagy szenvedett sebesülést, a legtöbben pedig Varsóba, Płońskba és más közeli vagy távolabbi városokba menekültek. Amikor a harcok véget értek, mintegy 350 zsidó tért vissza a városba. 1941 június végén vagy július elején az időseket és a tartózkodási engedély nélkülieket Pomiechówekbe deportálták, majd november közepén a megmaradtakat a Nowy Dwór-i gettóba vitték,

ahol osztoztak a helyi zsidók sorsában. A náci megszállás alatt a zsinagógát a földdel tették egyenlővé, és a zsidó temetőt elpusztították.

2. Silberberg úr valószínűleg a háború megindulására célzott.
3. Silberberg úr Yitzhak Srebrenikre utal, aki a két világháború között Zakroczym főabbija volt.
4. A *Haynt* („A mai nap”) volt Lengyelország legjelentősebb zsidó újságja, amelyet Varsóban adtak ki 1908 és 1939 között. Samuel Jacob Jackon és két cionista fivér, Noah és Nehemiah Finkelstein alapította, mint az általuk 1906 és 1908 között Varsóban kiadott *Yidishes Tagblatt* c. napilap utódát. A lap kezdettől fogva az egyszerű ízlésű olvasókat szólította meg. Az évek során a lengyel zsidóság cionista és nemzeti küzdelmeinek fontos orgánuma lett, különösen azután, hogy fuzionált a cionista szervezet lapjával, a *Dos yidishe Folk*-kal („A Zsidó Nép”). 1921-től Abraham Goldberg szerkesztette, és politikáját Itzhak Grünbaum határozta meg. 1932-ben a tulajdonjog átszállt egy, a szerkesztőségéből, valamint az adminisztratív és nyomdai dolgozókból álló munkaközösségre. A *Haynt* utolsó száma 1939. szeptember 22-én jelent meg.
5. *Der Moment* – Lengyelország egyik legfontosabb zsidó újságja, amelyet 1910-ben Varsóban alapítottak. Szerkesztője, Zevi Prylucki több riportert vett át a *Haynt*-től (Hillel Zeitlint, H. D. Nomberget és másokat), minekutána a két lap szüntelenül és elkeseredetten versengett egymással. A *Moment* pártokon kívüli lapnak számított, amely a zsidók emberi és nemzeti érdekeit képviseli. Később mind nagyobb befolyást gyakorolt rá Jabotinsky revizionista mozgalma. Utolsó számai 1939 szeptemberében (rós hasána és jom kippur között) jelentek meg, azután, hogy a németek bombázni kezdték Varsót.
6. Sochaczew – város a varsói körzetben. A zsidók a XIV. század végén vagy a XV. század elején telepedtek itt meg. Az első zsidók pénzkölcsönzők és bérlők voltak. A XVIII. századtól a legtöbben kereskedésből és kisiparból éltek. 1860-ban új zsinagógát emeltek, amelyhez *beit midras* (vallási tanulmányi központ) is tartozott. (A zsinagógát a második

világháborúban lerombolták.) Az 1880-as években a zsidó közösségből haszid központ lett, amelynek vezéralakja, Abraham Bornstein sochaczewi rabbi új, nagy *beit midras*-t építtetett, ahová százával járultak a hívők, hogy sabbátkor és az ünnepeken felkeressék.

Emellett a Gur, Amshinov és Grodzisk haszid udvarok (karizmatikus vallási vezetők által irányított közösségek) kis zsinagógái (*stiblach*-ok) is működtek. A XIX. század végén a legtöbb sochaczewi zsidó haszid volt.

A sochaczewi zsidók részt vettek az 1863-as lengyel felkelésben. A XIX. század végén Hovevei Zion (protocionista) csoportok mellett iskola is alakult Hatehiya néven, amelynek héber volt az oktatási nyelve. 1913-ban zsidó könyvtár létesült. Az első világháború végén 2400 zsidó élt Sochaczewben, 1931-ben pedig nagyjából 3000. A két világháború között csaknem minden lengyelországi zsidó pártnak volt itt szervezete. A cionista tábor az Általános Cionisták és a Mizrachi vezette, a két legfigyelemreméltóbb ifjúsági szervezet pedig a Ha-Somer ha-Cair és a Betár volt. A Bund és a hozzá csatlakozott ifjúsági mozgalom főleg a szakszervezetekre és a közösség tájékoztatására koncentrált. A Gerrer (Gur) Haszidimmal szövetséget kötött Agudath Israel szervezte meg a Tze'irei (Fiatal) Agudath Israel és a Bnos Agudath Israel (az Agudath Israel Leányai) nevű ifjúsági mozgalmakat.

A két világháború között Sochaczewben virágzott a zsidó kulturális élet. 1927-ben héber nyelvű iskola (Yavneh) alakult, az Agudath Israel pedig a Bét Jákob lányiskola mellé fiúiskolát is alapított, Yessodei Hatorah néven. Az első világháború előtt létrejött zsidó könyvtárban előadásokat és összejöveteleket is rendeztek. Megalakult a Zsidó Torna- és Sportegylet, és több Sochaczewben született zsidó író is közismertté vált a zsidó világban.

Az 1930-as éveket a helyi antiszemiták szította uszítás és üldözés jellemezte: temetőket gyaláztak meg, bojkottálták a zsidó üzleteket, megsebzelték a várvádakat, sor került lopásokra és rablásra, bombákat helyeztek el. Amikor a németek megszállták Lengyelországot, a városban

2500 zsidó élt. A németek lerombolták a temetőt, és zsidó otthonokat gyújtottak fel. 1940 januárjában *Judenrat* (zsidó tanács) és zsidó rendőrség létesült. 1941. január 18-án mintegy 900 sochaczewi zsidót Żyrardówba deportáltak. Másnap a német hatóságok elrendelték gettó létesítését. A költözésre kényszerített zsidók csak néhány holmit vihetek magukkal. A gettót szögesdróttal kerítés vette körül, kívülről német csendőrök, odabenn a zsidó rendőrség őrizte. Helyhiány miatt minden szobára ötnél több ember jutott. A gettóba szállított elégtelen élelem következtében a lakók éheztek. Az American Joint Jewish Distribution Committee segítségével a zsidó tanács leveskonyhát állított fel.

1941 februárjában a megmaradt sochaczewi zsidókat a varsói gettóba szállították, ahol osztoztak az oda internált zsidók sorsában, sőt többet szenvedtek az éhségtől és a betegségektől, mint a helybeliek. Legtöbbjük meghalt a gettóban, vagy az 1942 nyarán rendezett nagy deportálás után a haláltáborokban.

A sochaczewi deportálások folyamán több tucat helyi zsidó, főleg gyerekek szétszóródtak a környéken, de legtöbbjüket a helybeliek feljelentették a németeknek. A holokausztot csak maroknyi sochaczewi zsidó élte túl.

7. Płońsk – város a varsói körzetben. Első zsidó lakói a XV. század közepén érkeztek. A zsidó lakosság a XVIII. században indult növekedésnek, és gazdasági életük is terjeszkedésben volt (gabona-, épületfa-, tojás-, marhahús-kereskedelem, parasztgazdaságok árujának forgalmazása). A XIX. század elején páratlan kísérletre került sor Płońskban: a környező falvakba zsidókat telepítettek, és a mezőgazdaságban, valamint a gyárakban foglalkoztatták őket. Több płoński zsidó részt vett az 1863-as lengyel felkelésben.

A XIX. század második felében Płońskot is megrohmozta a haszidizmus. A gostyni rabbinak különösen nagy volt a befolyása. A legtöbb fiú hagyományos nevelésben részesült, és vallási magániskolákat látogatott: a legifjabbak a chédert, az elemi iskolás korúak a Talmud Tórát.

Az első világháborút megelőző anyagi nehézségek ellenére a płoński zsidók ápolták a maguk eleven kultúráját, és politikai ügyekkel is foglalkoztak. 1917-ben zsidó nyilvános könyvtár létesült a városban, 1918-ban pedig helyi csoportot nyitott az Agudath Israel.

Az első világháború végén 4460, 1931-ben pedig 4913 zsidó élt a városban. A két háború között Płońskban szerteágazó oktatási rendszer működött, és számos nyilvános egyesület jött létre: a Zsidó Kereskedők Szövetsége, a Szövetkezeti Hitelalap, a Szövetkezeti Hitelbank, egy ingyenes hitelalap, valamint több társaság, amely beteglátogatással és a hajléktalanok elhelyezésével foglalkozott. Tevékenyen működtek a különféle politikai pártok is a hozzájuk tartozó ifjúsági mozgalmakkal egyetemben. A Ha-Somer Ha-cair jelentős tényezője lett a város cionista mozgalmának. A płoński zsidó nyilvánosságra a cionista pártok döntő befolyást gyakoroltak; többek között ők kezdeményezték és irányították a kölcsönös segítségnyújtás, az oktatási és a kulturális projektek legnagyobb részét. Az 1920-as években alapított Tarbuth egyesület élénk kulturális életet szervezett, és terjesztette a zsidó felvilágosodás elveit. Az 1930-as években azonban itt is megerősödött az antiszemitizmus.

A płoński gettó 1941-ben jött létre, és mintegy 7-8000 embert zsúfoltak bele; közülük 3800 főt más helységekből költöztettek ide. 1940 júliusában zsidó tanács alakult, Abraham Jacob Ramekkel az élén. 1941 májusában befejeződtek a gettó átépítési munkái, és ekkor le is zárták. A zsúfoltság már 1941-ben tifusz kiterjedéséhez vezetett, és ekkor, dr. Eliahu Fenigstein és dr. Artur Baer orvosok kezdeményezésére, óriási fáradtság árán zsidó kórház, rendelőintézet és gyógyszertár nyílt a gettóban. 1942 áprilisára a járvány megszűnt. A betegség elleni harc jegyében az egyik vallási tanulmányi központban fürdő is létesült a zsidó tanács egészségügyi főfelügyelőjének védnöksége alatt. A płoński gettó lett az orvosi központja azoknak a környéki gettóknak, ahol nem volt zsidó orvos.

1941 júliusában a gettó 1000 lakóját a pomiechóweki táborba szállították. Az első, idősökből és betegekből álló transzport 1942. október 28-

án indult Płońskból Auschwitzba, majd körülbelül kéthetenként követték a továbbiak. Összesen négy ilyen transzport hagyta el a várost, egyenként mintegy 2000 utassal. Az utolsó 1942. december 16-án indult, fiatal felnőttekből, szakmunkásokból és a zsidó tanács által „kiváltságosnak” tekintett személyekből álló utasaival. Ekkor indult útnak a *Judenrat* vezetője is, feleségével és két gyermekével, valamint a gettó árvaházának 340 kis lakójával, akiket tanítónőjük, Grünberg asszony kísért. Mind odavesztek Auschwitzban.

1943-ban, az auschwitzi tábor 9. blokkjában płoński foglyok egy csoportja fogott össze, hogy harcoljanak a németek ellen, és bosszút álljanak egy különösen brutális kápon. Szovjet hadifoglyok egy csoportjával álltak kapcsolatban.

A holokausztban csaknem valamennyi płoński zsidó elpusztult.

Ugyancsak elpusztultak a holokauszt alatt Płońsk zsinagógái és vallási tanulmányi központjai, továbbá nagyszámú zsidó otthon. A háború után a zsidó temető egykori területére két gyárat építettek.

8. A płoński zsidók tudták, mi vár rájuk. 1942 nyarán terjedt el a híre, hogy a táborokban kiirtják a zsidókat: dr. Artur Baernak, a gettókórház zsidó orvosának sógora ugyanis megszökött Treblinkából, megjelent a gettóban, és beszámolt a megsemmisítőtáborról. A deportálás előtti utolsó napokból származó levelek megmaradtak Emanuel Ringelblum archívumában; ezekből arra következtethetünk, hogy a płoński zsidók a tehetlenség és a beletörődés tudatában indultak utolsó útjukra, ha reménykedtek is valamelyest, hogy szerencsájuk lesz, és életben maradnak.
9. Ja'akov Silberberg és családja a jelek szerint abba a transzportba kerültek, amely Płońskot 1942. december 16-án, kora reggel hagyta el. Együtt utaztak Ramekkel, a zsidó tanács elnökével, akiről Silberberg úr megemlékezett vallomásában.
10. Abraham Jacob Ramek, a zsidó tanács feje, fiatal mlawai férfi volt, mesterségére nézve szabó. A háború előtt płoński lányt vett nőül, és a városba költözött. A megszállás kezdetén utcaseprő volt Płońskban, és a véletlen szeszélyéből állították a *Judenrat* élére. A németek először triviális

kérésekkel zaklatták, például hogy szerezzen nekik ezt-azt. Ramek értett hozzá, hogy a kedvükben járjon, és ügyesen beszélt rá a zsidókat, hogy érdemes teljesíteni a kéréseiket: tekintsék egyfajta vesztegetésnek, amelynek révén kibőjtölhetik „a vihar elvonulását”. Úgy látszik, sikerült kapcsolatot teremtenie a német alkörzet-igazgatóval és helyettesével. Mint a *Judenrat* elnöke, kihasználta korábbi összeköttetéseit, és igyekezett kiszabadítani az őrizetből egyes zsidókat, sőt még kereskedett is a németekkel, hogy a gettónak élelmet szerezzen. Egy beszámoló szerint jelentős szerepet játszott több hírhedt pónski és varsói zsidó Gesta-po-ügynök megölésében.

Ramek és családja 1942. december 16-án, az utolsó pónski transzporttal indult Auschwitzba, ahol közvetlenül érkezés után végeztek velük.

11. *Appell* – névsorolvasás; rendszeres esemény a koncentrációs és megsemmisítőtáborok foglyainak mindennapi életében. Kétszer egy nap rendeztek *Appell*-t; kora reggel, mielőtt a foglyok munkába indultak, és este, miután hazatértek. Néha „különleges *Appell*-ra” is sor került, például szökési kísérlet után; ilyenkor a foglyoknak órákon át kellett állniuk.
12. *Schilfenmeier* („nádmeester”) – a név sejteti, mivel foglalkozott ez az egység: összeszedték és elégették a tavak növényzetét.
13. *Bekleidungskammer* – raktár, amelyben a foglyoknak szánt ruhaneműt tartották. Csaknem minden darab a transzportokkal érkező emberektől származott. Az itt dolgozó foglyok, valamint a fölējük helyezett kápók csaknem mind zsidók voltak.
14. Kápó – lásd 2. fejezet, 24. jegyzet.
15. Szauna – lásd 3. fejezet, 16. jegyzet.
16. *Lagerälteste* – „a tábor véne”, régóta a táborban időző fogoly, aki magasabb rangú volt a *Blockälteste*-nél vagy „a blokk vénénél” vagy barakkfőlelősnél. Ő felelt a németeknek a tábor rendjéért és fegyelméért, és különösen utasításaik gyors és pontos végrehajtásáért. A posztot mind Auschwitzban, mind Birkenauban egyaránt betölthették zsidók és nem zsidók.

17. *Blocksperré* – a barakkokat érintő kijárási tilalom. Olyankor rendelték el, amikor különleges, elsősorban öldökléssel járó műveletek zajlottak, például akasztásokhoz terelték össze a foglyokat, gázkamrába vitték vagy más táborokba szállították őket. Ameddig a kijárási tilalom tartott, a foglyok nem hagyhatták el barakkjaikat. Kezdetben a *Blocksperré*-t rutinszerűen alkalmazták, valahányszor új transzport érkezett. Később csak olyankor hirdették ki, amikor egy meghatározott csoport, például a cigányok, megsemmisítésére készültek.
18. Az auschwitz-birkenai krematóriumok számozásáról 1. 1. fejezet, 35. jegyzet.
19. A „makóvi *dajan*” – Lajb Langfus. Lásd Esther Mark: „Notes on the Identity of the Anonymous Author and on His Manuscript”, in Ber Mark (szerk.): *The Scrolls of Auschwitz*, Tel-Aviv, 1985, 166–170. o.; a sonderkommandósok „elrejtett írásművei” fenti és más kiadásainak részleteiről lásd 1. fejezet, 108. jegyzet.
Nathan Cohen: „Diaries of the Sonderkommandos in Auschwitz: Coping with Fate and Reality”, *Yad Vashem Studies*, Vol. 20, Jeruzsálem, 1990, 195–197. o.
20. *Zulage* – a foglyok szlengjén „extrát” vagy „pluszt” jelentett, főleg „extra” ételadagot, ami olyan sokat jelentett nekik.
21. Moishe Burak – lásd 3. fejezet, 53. jegyzet.
22. Lásd 3. fejezet, 51. jegyzet.
23. A vallásgyakorlásról lásd 1. fejezet, „Vallási élet”.
24. Auschwitzban és Birkenauban több fogolyzenekar létezett, amelyek különböző alkalmakkor játszottak. Vasárnaponként például az SS-nek tartottak hangversenyt a parancsnoksággal szemközt kis füves részen. (A zenekar színpadának maradványai ma is láthatók még.) A hangversenyeket néha jó összeköttetésekkel rendelkező foglyok (az úgynevezett „prominensek”) is látogathatták. A zenekarok rendszeresen játszottak a tábor kapujánál reggel és este, amikor a munkáscsapatok munkába indultak, illetve visszatértek.

25. Lásd 2. fejezet, 23. jegyzet.
26. *Stubenführer* – a társai szállásának rendjéért és tisztaságáért felelős fogoly. Silberberg úr valójában a *Stubendienst* (barakkszolgálat) munkakörére utal.
27. *Schreibstube* – a tábor nyilvántartási hivatala, ahol a tábor belső adminisztrációját végezték. Részletes kártyás mutatórendszerben aprólékosan nyilvántartották, kik laknak az egyes barakkokban, hányan érkeztek a transzportokban és léptek be a táborba, a foglyok pillanatnyi létszámát stb. A *Schreibstube*-ban csak foglyok (férfiak és nők) dolgoztak, és állásuk kiváltságosnak számított.
29. *Postenkette* – a tábor körüli két biztonsági gyűrű őrtornyaiban posztoló őrlánc: a „kis” belső lánc (*kleine Postenkette*) és a „nagy” külső lánc (*grosse Postenkette*). A „kis” belső lánc Auschwitzban és Birkenauban az elektromos szögesdrót kerítés mentén futott. A „nagy” őrlánc védte a tábor külső területét, amely egy negyven négyzetkilométeres területet fogott körül. A „kis láncban” csak kora este posztoltak őrök, miután a foglyok visszatértek a munkából. Napközben csak a „nagy láncban” működött őrszolgálat.
30. *Sprengkommando* – az 1944 november–decemberében, a tábor kiürítésének közeledtével felállított „robbantócsoport”. Különböző épületeket kellett felrobbantaniuk, elsősorban a krematóriumokat, amelyeket a németek a kiürítés előtt le akartak rombolni. Robbanószereket, például dinamitot használtak.
31. Bielsk – város a plocki körzetben, ahol a XVI. század elején telepedtek meg a zsidók. A XIX. században a zsidó közösség jelentékeny méretben fejlődött: autonóm közigazgatást szerveztek, zsinagógát építettek, és saját rabbist fogadtak. 1939 őszén a németek átnevezték a várost Steinhäusennak, besorolták a ciechanówi körzetbe, és az egész régiót a német birodalomhoz csatolták. Ezért volt később Silberberg úrnak az a benyomása, hogy „a legtöbb lakos német volt”. 1939 és 1941 között kétszáz zsidó élt Bielskben. Legtöbbjüket 1941. március elején Stupia Nowába deportálták, a megmaradtakat az év végén vitték el.

32. Cieszyn – Lengyelország és Csehszlovákia között megosztott határváros, Bielsko-Bialától 35 kilométerre nyugatra. Az egyik legősibb lengyel város: 1200 éve alapították. 1920 óta a lengyel–cseh határfolyó, az Olza szeli ketté.

15

TARTALOM

1	Az auschwitz-birkenai Sonderkommando: <i>arckép és önarckép</i>	13
2	Josef Sackar: <i>„Életben maradni, hogy kiderüljön az igazság”</i>	149
3	Abraham és Slomo Dragon: <i>„Együtt a kétségbeesésben – együtt a reményben”</i>	199
4	Ja'akov Gabai: <i>„Ki fogok jutni innen!”</i>	287
5	Eliezer Eisenschmidt: <i>„Hála egy lengyel családnak...”</i>	339
6	Saul Chazan: <i>„az élet már nem számított – túl közel volt a halál”</i>	403
7	Leon Cohen: <i>„Elvesztettük ember voltunkat, robotok lettünk”</i>	447
8	Ja'akov Silberberg: <i>„Egy nap a krematóriumban egy egész évvel ért fel”</i>	483

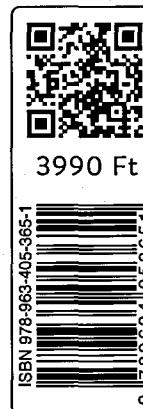
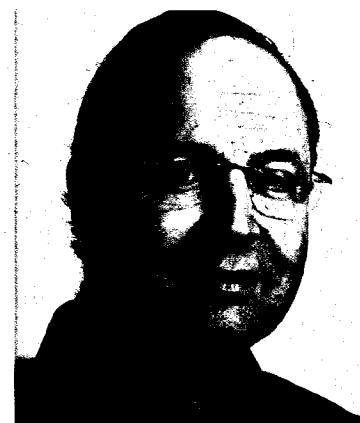
Európa Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó M. Nagy Miklós igazgató

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt.
Felelős vezető György Géza vezérigazgató
Készült Debrecenben, 2016-ban
Felelős szerkesztő Katona Ágnes

Művészeti vezető Gerhes Gábor
Borítótervező Gerhes Gábor
Készült 37,5 (A/5) ív terjedelemben
ISBN 978 963 405 365 1

www.europakiado.hu
www.facebook.com/europakiado

GIDEON GREIF 1951-ben született izraeli történészprofesszor, fő területe az auschwitzi megsemmisítőtábor és az ott működő Sonderkommando. Holokauszttal foglalkozó nemzetközi intézmény kutatója és vezetője, több mint harminc éve dolgozik a jeruzsálemi Jad Vashem emlékhelyen, számos ország egyetemének vendégelőadója. Fő műve, a *Könnyek nélkül sírtunk* először németül jelent meg 1995-ben, majd még hat nyelvre lefordították. Legújabb, 2015-ben megjelent, Itamar Levinnel együtt írt munkájában (*Aufstand in Auschwitz*) az 1944. októberi Sonderkommando-felkelés történetét tárta fel.